

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Kejžar

**Vloga dvojnega državljanstva
v procesu integracije imigrantov**

Doktorska disertacija

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Kejžar

**Vloga dvojnega državljanstva
v procesu integracije imigrantov**

Doktorska disertacija

Mentor: izr. prof. dr. Miran Komac

Ljubljana, 2014

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem mentorju izr. prof. dr. Miranu Komacu za vso spodbudo, podporo in pomoč pri pripravi disertacije. Iskrena hvala tudi za vse druge priložnosti in možnosti, s pomočjo katerih sem razširila svoja obzorja in to izkoristila tudi pri pripravi disertacije.

Najlepša hvala tudi članoma komisije prof. ddr. Rudiju Rizmanu in prof. dr. Mitji Žagarju za vse konstruktivne komentarje, pripombe in predloge.

Iskrena hvala mojim sodelavcem in vodstvu Inštituta za narodnostna vprašanja, ki so mi vsa ta leta pomagali in me spodbujali pri pripravi in pisanju disertacije.

Iskreno se zahvaljujem tudi moji družini, ki mi je na tej poti vedno stala ob strani in me spodbujala tudi v najtežjih trenutkih. Iskrena zahvala tudi moji štajerski družini in dragim prijateljem, saj bi bila brez vaše nesebične pomoči in podpore ta pot mnogo težja.

Globoko iz srca pa hvala mojima pubecema, saj brez vajinega razumevanja, potrpežljivosti, neizmerne podpore in ljubezni ta disertacija ne bi ugledala luči sveta.

Vloga dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov

(povzetek)

Dvojno državljanstvo se je v zadnjih dveh desetletjih iz nezaželenega družbenega fenomena, ki so ga tako države kot tudi znanost zaradi (domnevno) škodljivih posledic želele omejiti in postopoma dokončno odpraviti, začelo spreminjati v vedno bolj tolerirano in sprejemljivo družbeno realnost, ki naj bi odražala multikulturni in multietnični značaj današnjih družb in ponujala pomemben vpogled v to, kako se na novo vzpostavljajo in opredeljujejo meje članstva v današnji družbi. Dvojno državljanstvo torej v nasprotju z dosedanjimi prepričanji njegovih nasprotnikov ni zgolj enodimenzionalna in enostavno rešljiva uganka – čemur je pritrčila zgodovinska analiza razvoja dvojnega državljanstva v drugem poglavju disertacije, v okviru katere sem posebno pozornost posvetila identifikaciji in analizi temeljnih argumentov nasprotnikov in zagovornikov dvojnega državljanstva –, temveč je kompleksna in v zadnjem času še kako aktualna zgodba, s poznavanjem katere lahko boljše razumemo in interpretiramo sodobne družbene procese.

V luči teh spoznanj o kompleksnosti, relevantnosti in aktualnosti dvojnega državljanstva sem se v doktorski disertaciji osredotočila na natančnejšo preučitev vseh možnih implikacij, ki jih imata naraščajoča toleranca in sprejemljivost dvojnega državljanstva za obstoječe opredelitve državljanstva kot ekskluzivnega (nacionalnega) članstva v politični skupnosti državljanov in s tem povezane resne pomisleke o nadaljnji smiselnosti in upravičenosti obstoječih kriterijev za pridobitev takšnega članstva. Kot je razkrila umestitev dvojnega državljanstva v diskurz sodobnih tradicij državljanstva – na podlagi katere sem prepoznala dvojno državljanstvo kot modaliteto nacionalnega modela državljanstva, ki spodbuja k nujnemu premisleku o bolj inkluzivnih in liberalnih oblikah sodobnega državljanstva –, je takšna raziskava pomena (tolerance) dvojnega državljanstva še posebej relevantna v kontekstu procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, saj sili politični in znanstveni diskurz k resnemu razmisleku o tem, kje so meje politične skupnosti (državljanov) in kateri so legitimni pogoji za vstop v takšno skupnost. Upoštevajoč ta osnovna izhodišča sem si v okviru doktorske disertacije zastavila sledeč raziskovalni izziv: natančneje preučiti, kakšna je vloga (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Pri iskanju odgovora na zgornje vprašanje sem izhajala iz osnovne teze, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve.

Pri preverjanju te izhodiščne teze sem se najprej osredotočila na preučitev pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije kot ključne faze procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, kot ga zaznavajo kvantitativni in kvalitativni pristopi k tej problematiki. V določeni meri pričakovano – vsaj glede na opažanja in spoznanja iz predhodnih poglavij disertacije –, so obstoječe kvantitativne študije potrdile, da možnost ohranitve izvirnega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve in/ali ponovne pridobitve izvirnega državljanstva po naturalizaciji v državi naselitve dokazano pozitivno vpliva na pripravljenost imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve v okviru naturalizacije, kar se posledično odraža (tudi) v višjih stopnjah naturalizacije v državah naselitve in (domnevno) tudi v uspešnejšem procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Tej ugotovitvi so pritrčile tudi (še vedno redke) kvalitativne študije, ki so opozorile na zmotnost obstoječih stereotipov o

koristoljubnosti in pragmatizmu (bodočih) dvojnih državljanov. Kot potrjujejo obstoječe raziskave, odločitve imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve še zdaleč niso tako enostavne, kot jih skušajo prikazati v javnem in političnem diskurzu, prav tako ni enoznačna vloga, ki jo pri tem odigra možnost ohranitve izvornega državljanstva v okviru naturalizacije in posledična pridobitev statusa dvojnega državljanja. Sicer zaradi odsotnosti sistematičnih študij še vedno nimamo zadostnega znanja o samem pomenu in vsebini, ki ga možnosti (tolerance) dvojnega državljanstva pripisujejo bodoči (dvojni) državljanji, a na podlagi dosedanjih dognanj in opažanj lahko kot napačno označimo domnevo nasprotnikov dvojnega državljanstva, da (odločitev imigranta za) pridobitev statusa dvojnega državljanja pogojujejo izključno instrumentalni razlogi v državi naselitve in simbolni, emocionalni motivi v državi izvora. Kot dokazujejo izvedene študije, se v odnosu (bodočega) dvojnega državljanja do državljanstva države naselitve in do izvornega državljanstva lahko medsebojno prepletajo tako instrumentalni kot tudi simbolni elementi. Dvojno državljanstvo v okviru naturalizacije v državi naselitve torej praviloma ni rezultat oportunističnega stremljenja (bodočih) dvojnih državljanov za pridobitvijo dodatnih koristi in ugodnosti novega državljanstva ob istočasni nadaljnji ohranitvi ekskluzivne pripadnosti in lojalnosti nekdanji domovini – kot so še do nedavnega trdili njegovi nasprotniki –, temveč je v skladu z novjšimi spoznanji zelena posledica informirane odločitve, ki jo bodoči (dvojni) državljan sprejme ob upoštevanju različnih dejavnikov, kot so njegove osebne izkušnje in preference, splošne ekonomske in družbeno-politične okoliščine v državi izvora in v državi naselitve, njegove subjektivne percepcije glede pomena izvornega državljanstva in državljanstva države naselitve ipd.

V prepričanju, da izvedena analiza vloge dvojnega državljanstva zgolj v okviru naturalizacije ne ponuja celovitih in zadovoljivih odgovorov o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov, saj se osredotoča le na eno fazo in/ali eno dimenzijo tega procesa, sem v nadaljnji fazi moje raziskave umestila študijo pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okvir celotnega procesa integracije. Takšna celovitejša obravnava preučevane problematike je potrdila moje domneve, da ima toleranca dvojnega državljanstva pomembne implikacije tudi za druge dimenzije integracijskega procesa imigrantov v družbo naselitve. Toleranca dvojnega državljanstva ima pomembno vlogo pri spodbujanju politične integracije imigrantov v družbo naselitve, saj se vse pogosteje pojavlja kot sprejemljiva alternativa za odpravo demokratičnega deficita, spodbujanje aktivne politične participacije in zagotavljanje ustrezne zastopanosti imigrantov v političnem in javnem življenju družbe naselitve. Prav tako se načelo tolerance dvojnega državljanstva pojavlja kot pomemben argument v javnem in političnem diskurzu o kulturnem prilagajanju in vključevanju imigrantov v (večinsko) družbo naselitve, kjer je interpretacija vloge dvojnega državljanstva – ki se razteza od učinkovitega mehanizma za spodbujanje multikulturalnosti družbe do potencialnega instrumenta za izključitev nezaželenih imigrantov, ki ne ustrezajo večinskim predstavam in pričakovanjem glede zadostne stopnje ponotrzanja »normalnih« kulturnih norm in vrednot večinske družbe – odvisno od izbranega zornega kota in s tem povezane argumentacije.

Ključna spoznanja in dognanja izpeljane analize obstoječih študij in praktičnih rešitev, ki so potrdila mojo izhodiščno tezo o spodbudni vlogi (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, sem dopolnila še s študijo slovenskega primera, v okviru katere sem podrobneje preučila ključne elemente slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu

vključevanja imigrantov v slovensko družbo. Analiza zakonodajne ureditve tega področja je sicer sprva nakazovala, da je slovenska politika do toleriranja dvojnega državljanstva imigrantov izrazito restriktivna in da slovenska država (tolerance) dvojnega državljanstva ne prepozna kot učinkovitega mehanizma, s katerim bi lahko spodbudila uspešnost procesa vključevanja imigrantov v slovensko družbo. A nadaljnja faza študije, v kateri sem se osredotočila na oceno implementacije te politike v praksi in pri tem izhajala iz dostopnih statističnih podatkih o naturalizaciji, je jasno pokazala, da slovenska država v praksi tolerira dvojno državljanstvo v večji meri, kot bi lahko sklepala na podlagi preučitve zakonodajne ureditve. Dostopni statistični podatki s tega področja so jasno razkrili, da je v dobrih dveh desetletjih (od osamosvojitve slovenske države) skoraj vsak drugi imigrant, ki se je odločil za pridobitev slovenskega državljanstva v okviru naturalizacije, imel možnost ohraniti izvorno državljanstvo in s tem potencialno pridobiti status dvojnega (ali celo večkratnega) državljanja. Slovenske politike glede dvojnega državljanstva imigrantov torej glede na dognanja izpeljanih analiz ne moremo oceniti kot tako izrazito restriktivno naravnane, kot bi lahko sklepali zgolj na podlagi pregleda relevantne zakonodaje.

Kljub tem ugotovitvam in opažanjem sem v zaključku študije slovenskega primera ocenila, da sedanja ureditev še vedno ni (dovolj) ugodna za imigrante in njihovo uspešno vključevanje v slovensko družbo. Kot je najbolj nazorno pokazala zadnja faza študije primera, v kateri sem se osredotočila na mnenja in stališča (bodočih) dvojnih državljanov, še vedno obstaja velik razkorak med zapisanimi cilji obstoječe politike glede dvojnega državljanstva in zaznanimi potrebami imigrantov v vsakdanjem življenju, saj politika ne ponuja ustreznih rešitev, ki bi ustrezno odgovarjale na obstoječe potrebe ciljne skupine. Pričevanja mojih sogovornikov so razkrila, da (bodoči) dvojni državljanji ocenjujejo obe državljanstvi – slovensko državljanstvo kot državljanstvo države naselitve in njihovo izvorno državljanstvo – kot izrazito pomembna dejavnika v procesu njihove integracije v slovensko družbo, ki vsak na svoj način spodbujata uspešnost tega procesa, pri čemer ta spodbuda ni omejena (le) na postopek naturalizacije, temveč je prisotna v različnih fazah in dimenzijah tega procesa. Na podlagi teh opažanj sem izpostavila, da bi slovenska država morala resno razmisliti o ustrezni spremembi področne zakonodaje, ki bi v večji meri odsevala vsakdanjo realnost in bi v skladu s tem prepoznala toleranco dvojnega državljanstva kot pomemben dejavnik v procesu integracije imigrantov, ki se ne konča, temveč (še) začne z naturalizacijo. Dolgoročno pa bi po mojem mnenju slovenske politične elite morale odpreti resno razpravo o morebitni redefiniciji koncepta državljanstva, ki ne bi več izhajal iz etno-nacionalne percepcije slovenskega naroda in bi v večji meri sledil kulturni in etnični raznolikosti slovenske družbe.

Na podlagi vseh teh razmišljanj o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva za proces integracije imigrantov v družbi naselitve sem zaključila, da lahko potrdim izhodiščno tezo, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali države izvora spodbudno vpliva na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Navkljub tej potrditvi bi vseeno rada poudarila, da moram biti v teh zaključkih glede vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve v določeni meri previdna in zadržana, saj se ne želim ujeti v past prevelikega in posledično nekritičnega entuziazma nad domnevnimi pozitivnimi učinki (tolerance) dvojnega državljanstva v teh procesih. Takšno napako so po mojih opažanjih že storile določene študije dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih, ki brez kakšnih dodatnih razpravljanj ali kritičnih presoj ugotavljajo, da toleranca dvojnega

državljanstva predstavlja odločilni dejavnik za uspešnost integracije imigrantov v družbo naselitve. Menim, da takšna poenostavljanja, posploševanja in navajanja ugotovitev kot neizpodbitnih dejstev – kot to počnejo nasprotniki dvojnega državljanstva, ki znameniti citat Bar-Yaacova (1961,4), da je dvojno državljanstvo »nezaželen fenomen, škodljiv tako za prijateljske odnose med nacijami kot za dobrobit vseh udeleženi posameznikov«, ponavljajo in razglašajo kot kakšno mantra – onemogočajo, da bi podrobneje preučili vso kompleksnost in večplastnost pomena dvojnega državljanstva v teh procesih. V skladu s temi pomisleki vse ugotovitve, spoznanja in opažanja o dvojnem državljanstvu v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve ponujam predvsem kot izhodišča za nadaljnja poglobljena razmišljanja in diskusije o tej tematiki.

Upoštevajoč zgornje pomisleke sem v okviru disertacije poskušala oblikovati predlog širšega analitičnega okvirja, ki bi omogočal mnogo bolj celovito in večplastno interpretacijo pomena dvojnega državljanstva v teh procesih, kot jo po mojih opažanjih dopuščajo trenutno obstoječi pristopi in modeli v relevantni znanstveni literaturi. V skladu s tem sem identificirala sledeče temeljne elemente, ki po mojem mnenju predstavljajo ključna izhodišča za bolj poglobljeno in kompleksno preučitev te tematike:

- osredotočenost preučevanja na celoten proces integracije imigrantov v družbo naselitve, saj ima toleranca dvojnega državljanstva pomembne implikacije za različne dimenzije in faze tega procesa;
- opredelitev dvojnega državljanstva kot večplastnega koncepta, ki ga sestavljajo (vsaj) tri ključne dimenzije: a) dvojno državljanstvo kot pravni status; b) dvojno državljanstvo kot (polno) članstvo v družbi naselitve in/ali v družbi izvora, ki posamezniku zagotavlja enakopraven položaj s državljanji in mu ponuja možnost aktivnega udejstvovanja in sodelovanja v političnem in javnem življenju obeh družb; c) dvojno državljanstvo kot pomemben del posameznikove identitete, ki opredeljuje njegove afinitete in lojalnosti do obeh držav;
- preučitev izbrane tematike z vidika vseh vpletenih subjektov (imigranti, država naselitve, družba naselitve, država izvora, družba izvora), ki odgovarja na sledeča vprašanja; kaj za (bodočega) dvojnega državljanca pomeni pridobitev državljanstva države naselitve, zakaj želi ohraniti izvorno državljanstvo, kako dvojno državljanstvo vpliva na proces njegove integracije v državo naselitve ter kakšna je pri tem vloga države naselitve in države izvora;
- uporaba večnivojskega metodološkega pristopa, ki predvideva izpeljavo podrobne analize na vseh ključnih analitičnih nivojih (posameznik, skupnost, država, družba), potem pa vse ključne ugotovitve posamičnih faz analize poveže v koherentno celoto, s pomočjo katere lahko sistematično pojasnimo pomen (tolerance) dvojnega državljanstva v teh procesih. Uporaba takšnega pristopa bi morala primarno vključevati sledeče analize: a) analiza zakonodajne ureditve in politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva v kontekstu integracije imigrantov v državi naselitve, ki jo po potrebi dopolnimo z analizo politik dvojnega državljanstva v relevantnih državah izvora; b) analiza implementacije politik dvojnega državljanstva v državi naselitve, v okviru katere podrobno preučimo in ocenimo implementacijo zakonskih določb v praksi in pri tem skušamo ugotoviti, ali obstaja vidnejši razkorak med formalno politiko in dejanskim stanjem na terenu; c) analiza mnenj in stališč posameznika in (imigrantske, večinske) skupnosti glede obstoječih politik in praks (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbi naselitve;

- uporaba raziskovalne metode študije izbranega primera ter osredotočene in strukturirane primerjave teh študij primera.

Ključne besede: dvojno državljanstvo, integracija, imigranti, Slovenija.

The role of dual citizenship in a process of integration of immigrants (summary)

Dual citizenship has in the last two decades transformed from undesirable social phenomenon that both states and scholars due to (alleged) harmful and unintended consequences wanted to limit and eventually abolish to increasingly tolerated and acceptable social reality, reflecting multicultural and multi-ethnic character of present-day societies and offering an important insight in re-establishment and redefinition of boundaries of (full) membership in a society. Dual citizenship is therefore contrary to the claims of its opponents not just one-dimensional or easily solved puzzle – this observation was confirmed also by the analysis of a historical development of dual citizenship in the second chapter of the dissertation, in which I have turned my attention to the identification and detailed analysis of the most relevant arguments of opponents and proponents of dual citizenship –, but a very much complex and relevant story, indispensable for understanding and explaining social processes in today's world.

Taking into consideration all the recognized complexities and importance of dual citizenship I have focused my doctoral research on the analysis of all possible implications of increasing tolerance and acceptability of dual citizenship for existing definitions of citizenship as a form of an exclusive (national) membership in a political community of citizens and interrelated concerns and considerations about continued justifications of an existing criteria for acquiring (full) membership. As revealed by the detailed analysis of dual citizenship in the context of relevant citizenship traditions in the third chapter of the dissertation – that recognized dual citizenship as a modality of the national citizenship model that encourages more inclusive and liberal forms of modern citizenship –, is such a research on a role of (tolerance of) dual citizenship especially relevant in the context of a process of integration of immigrants in a country of residence, because it encouraged political and scientific discourse to seriously reconsider, where are the actual boundaries of political community (of citizens) and which are the legitimate conditions to enter such community. Acknowledging all these observations and considerations I have focused my doctoral research on comprehensively addressing the following research challenge: the analysis of a role of (tolerance) of dual citizenship in a process of integration of immigrants in a country of residence. My starting point of this analysis was the initial research thesis that tolerance of dual citizenship in a country of residence and/or in a country of origin positively influences on successfulness of a process of integration of immigrants in a country of residence.

In testing the basis thesis I have first concentrated my research on the detailed analysis of the role of (tolerance of) dual citizenship in the context of naturalisation as the key phase of a process of integration of immigrants in a country of residence as observed by existing quantitative and qualitative studies. To a certain point expected, at least according to findings and observations in previous chapters of the dissertation, quantitative studies confirmed that a possibility of retaining the citizenship of a country of origin in a process of naturalization in a country of residence and/or re-acquiring the citizenship of a country of origin after successful naturalization in a country of residence positively influence a willingness of immigrants to acquire a citizenship of a country of residence by naturalisation. This is evident in higher naturalisation rates in countries of residence and subsequently in (allegedly) more successful process of integration of immigrants in a country of residence. These findings were confirmed also

by (still rare) qualitative studies that have pointed out the inaccuracy of existing stereotypes about opportunism and pragmatism of (future) dual citizens. Although we still do not have an adequate knowledge about all the possible meanings and implications of (tolerance of) dual citizenship for potential (dual) citizens due to lack of systematic analyses, we can nevertheless mark as false existing assumptions of the opponents of dual citizenship that (a decision of an individual immigrant) for acquiring dual citizenship is dependent exclusively on instrumental reasons in a country of residence and on symbolic and emotional motives in a country of origin. As confirmed by existing studies, an attitude of (potential) dual citizen toward a citizenship of a country of residence and a citizenship of a country of origin is composed of interlinked instrumental and symbolic elements. Dual citizenship, acquired by naturalisation in a country of residence, is therefore (in general) not a result of opportunistic strive of (future) dual citizen for additional privileges and benefits in a country of residence, while at the same time retaining exclusive attachment and loyalty to former country of origin, as was until recently strongly claimed by the opponents of dual citizenship. Recent studies have revealed that dual citizenship is usually a desirable consequence of an informed decision that (future) dual citizen makes by considering many different factors, like his/her personal experience and preferences, general economic, social and political circumstances in a country of residence and a country of origin, his subjective perceptions about the meaning of citizenship of a country of residence and a country of origin etc.

Convinced that the analysis of the role of dual citizenship in the context of naturalisation in a country of residence does not offer adequate and satisfying answers about the meaning of (tolerance of) dual citizenship in a process of integration of immigrants in a country of residence due to its exclusive focus on one phase and one dimension of this process, I have complemented my doctoral research with the analysis of (tolerance of) dual citizenship in the context of an entire process of integration of immigrants. Such comprehensive research enabled me to confirm my initial assumptions that tolerance of dual citizenship has important implications also for other phases and dimensions of this integration process. The tolerance of dual citizenship has an important role in encouraging political participation of immigrants in a country of residence, because it represents an acceptable alternative for addressing democratic deficit, encouraging active political participation and ensuring appropriate representation of immigrants in a political life of a country of residence. Furthermore, the tolerance of dual citizenship increasingly acts as a strong argument in relevant public and political discourse on cultural inclusion and integration of immigrants in (a majority) society of residence, whereby its relevance – which stretches from an effective mechanism for promoting multiculturalism in societies to a potential instrument for excluding unwanted immigrants if they do not correspond with majority expectations on a necessary stage of internalisation of “normal” cultural norms and values of a majority society – is usually dependent on the chosen perspective and argumentation.

The key findings and observations of the analysis of existing studies, practices and solutions, which supported my initial thesis on encouraging role of (tolerance of) dual citizenship in a process of integration of immigrants in a country of residence were complemented with the Slovene case study, in which I addressed different elements and dimensions of Slovene policy and practices of (tolerating) dual citizenship in a process of integration of immigrants. The first stage of the study, which focused on detailed

analysis of all relevant legislation, strongly indicated that Slovene policy on tolerating dual citizenship is very restrictive and that Slovene state does not recognize (tolerance of) dual citizenship as an adequate mechanism for encouraging successful integration of immigrants in Slovene society. But the further stage of the study, which concentrated on the assessment of implementation of this policy according to accessible statistical data on naturalisation, has clearly demonstrated that Slovene authorities have actually tolerated dual citizenship of immigrants in practice to a much greater extent that could be presumed only by analysing relevant legislation. The data has namely revealed that in the last two decades (from the independence of Slovene state) almost every second immigrant, who decided to acquire Slovene citizenship by naturalisation, had a possibility to retain its original citizenship and subsequently acquire a status of dual (or even multiple) citizen. Slovene policy on tolerating dual citizenship of immigrants is therefore not as restrictively oriented as a brief overview of relevant legislation might suggest.

Despite all these findings and observations in both research stages I concluded the Slovene case study with the assessment that current arrangement is still not favourable for immigrants and their integration in Slovene society. As most evident from the last stage of the case study, which addressed existing opinions and positions of (future) dual citizens in Slovenia on this topic, there still exists a great divide between main objectives of relevant policies on (tolerance of) dual citizenship and recognized needs of immigrants in their everyday life. The Slovene citizenship and immigration policies evidently do not offer appropriate solutions that would correspond to existing needs of the target group. The personal interviews with (future) dual citizens in Slovenia revealed that they highly value both their citizenships – the Slovene citizenship and the citizenship of a country of origin – as extremely important factors in their process of integration in Slovene society, because each of them in their own specific way encourage successfulness of this integration process and at the same time taking into account that this encouragement is not limited (only) on naturalisation procedure but is also important in all other phases and dimensions of this process. Considering all these conclusions and observations of the Slovene case study I have recommended that Slovene state should really consider an appropriate completion and/or change of its relevant legislation, which should to a greater extent correspond to everyday reality and accordingly recognized (tolerance of) dual citizenship as an important factor in promoting a process of integration of immigrants, which does not end but only starts with a naturalisation. Furthermore, in the long term Slovene political elites should strongly consider to open a serious debate on a possible redefinition and reformulation of the Slovene model of citizenship, which would no longer originate in ethno-national perception of Slovene nation and would more accurately correspond to cultural and ethnic diversity of Slovene society.

Acknowledging all the findings, observations and considerations about meaning of (tolerance of) dual citizenship in a process of integration of immigrants throughout my dissertation I can confirm my initial thesis that tolerance of dual citizenship in a country of residence and/or in a country of origin positively influence successfulness of a process of integration of immigrants in a country of residence. Despite this confirmation I would like at the same time emphasize that I need to be to a certain point careful and reserved in my conclusions regarding a role of dual citizenship in this integration process, because I do not want to fall into a trap of too eager and subsequently uncritical enthusiasm over assumed positive effects of (tolerance of) dual citizenship in this

process. Some of the existing studies have namely without any detailed discussions, systematic argumentation and critical assessments claimed that (tolerance of) dual citizenship represents a decisive factor for successfulness of a process of integration of immigrants in a country of residence. In my opinion such generalisations, simplifications and stating claims as indisputable facts – as repeating the famous quote by Bar-Yaacov (1961, 4) that dual citizenship is a phenomenon “detrimental both to the friendly relations between nations and the well-being of the individuals concerned” as unquestionable mantra by opponents of dual citizenship – precludes us from a more accurately and adequately study all the complexity of a role of (tolerance of) dual citizenship in the analysed process. All the findings and observations from my dissertation are therefore meant mostly as starting points or guidelines for further discussions and deliberations on this topic.

Taking into account all the above considerations I have devoted my special attention also attempting to formulate a broader analytical framework that would enable more complex and coherent interpretation of a meaning of (tolerance of) dual citizenship in these processes as in my opinion currently possible with existing models, approaches and solutions in relevant scientific literature. In this attempt I have identified the following basic elements, which in my opinion are necessary starting points for more detailed and systematic study of this issue:

- a study should include all different stages and dimensions of a process of integration of immigrants in a country of residence, because tolerance of dual citizenship has an evidently important implications for all stages of this process;
- dual citizenship should be define as multi-layered concept, composed of (at least) three key dimensions: a) dual citizenship as a special legal status; b) dual citizenship as a (full) membership in a country of residence and/or country of origin, which guarantees an individual an equal position with his/her co-citizens and a possibility to actively engage and participate in political and public life in both countries; c) dual citizenship as a relevant element of an individual identity, which defines immigrant’s affiliations and loyalties to both countries;
- a study should include perceptions of all subjects concerned (immigrants, a country of residence, a country of origin) and should answer to the following key questions: what does acquiring of the citizenship of a country of residence mean for (future) dual citizens; why dual citizens want to retain their original citizenship; how does a dual citizenship status affect a process of integration of dual citizens in a country of residence; what is the role of a country of residence and a country of origin in this process etc.
- multilevel methodological approach, which in first research phase predicts detailed analyses on all analytical levels (individual, community, state, society) and then in second research phase synthesis of all key findings from different analytical levels into a coherent study, which offers a detailed and systematic insight into analysed topic. The use of such approach should primarily include the following studies: a) analysis of relevant legislation and policies regarding tolerance of dual citizenship in a country of residence, which (if necessary) should be complemented with an analysis of policies on (tolerance of) dual citizenship in relevant countries of origin; b) analysis of implementation of policies on (tolerance of) dual citizenship in a country of residence, which focuses on implementation of legal provisions in practice and; c) analysis of opinions and positions of individuals and (immigrant, majority) communities on existing policies and practices of dual citizenship in a process of integration of immigrants in a country of residence;

- a study should be based on case studies and structured and focused comparisons.

Keywords: dual citizenship, integration, immigrants, Slovenia.

KAZALO VSEBINE

1. UVOD: OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA IN CILJEV DOKTORSKE DISERTACIJE	15
1. 1 Predstavitev teme raziskovanja	15
1. 2 Raziskovalna vprašanja, teze in cilji	23
1. 3 Metodologija raziskovanja	31
1. 4 Izvirni prispevek doktorske disertacije	34
1. 5 Opredelitev osrednjih teoretičnih konceptov	38
1. 5. 1 (Dvojno) državljanstvo	38
1. 5. 2 Integracija imigrantov.....	67
2. ZGODOVINSKI RAZVOJ IDEJE DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA.....	77
2. 1 Dvojno državljanstvo kot nesprejemljiva in nezaželena družbena praksa	79
2. 1. 1 Doktrina večne vdanosti in njene posledice	80
2. 1. 2 Še vedno ekskluzivna in nedeljiva, a prenosljiva lojalnost.....	85
2. 1. 3 Reševanje »problema« dvojnega državljanstva na nacionalni, bilateralni in mednarodni ravni	86
2. 1. 4 Reševanje »problema« dvojnega državljanstva na akademski ravni.....	95
2. 1. 5 Temeljni argumenti nasprotnikov dvojnega državljanstva	97
2. 2 Dvojno državljanstvo kot toleriran in vedno bolj sprejemljiv pojav.....	100
2. 2. 1 Porast dvojnega državljanstva kljub deklarirani odklonilnosti	100
2. 2. 2 Naproti toleriranju in sprejemanju dvojnega državljanstva	105
2. 2. 3 Temeljni argumenti zagovornikov dvojnega državljanstva.....	113
2. 3 Od nezaželenosti in ignorance do aktivnega spodbujanja dvojnega državljanstva?	128
3. DVOJNO DRŽAVLJANSTVO KOT IZZIV SODOBNEMU KONCEPTU (NACIONALNEGA) DRŽAVLJANSTVA?	133
3. 1 Dvojno državljanstvo in klasične tradicije državljanstva.....	135
3. 2 Dvojno državljanstvo v kontekstu nacionalne tradicije državljanstva	140
3. 2. 1 Dvojno državljanstvo kot modifikacija nacionalnega državljanstva?.....	143
3. 3 Dvojno državljanstvo kot argument v prid denacionalizaciji državljanstva?	153
3.3.1 Transnacionalne lastnosti dvojnega državljanstva	154
3.3.2 Postnacionalni značaj dvojnega državljanstva?	165
3. 4. Dvojno državljanstvo kot izziv sodobnemu (nacionalnemu) konceptu državljanstva	187

4. VLOGA DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA V PROCESU INTEGRACIJE IMIGRANTOV: PREGLED OBSTOJEČIH PRAKS IN REŠITEV	192
4. 1. Pomen (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije imigrantov v državi naselitve	195
4. 1. 1 Vpliv (ne)tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije	196
4. 1. 2 Koristi in stroški dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije	210
4.1.3 Preračunljivost in koristoljubje? Ključni motivi imigrantov za pridobitev dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije.....	213
4. 2 Dvojno državljanstvo v kontekstu odnosa med naturalizacijo in integracijo	227
4. 3 Pomen dvojnega državljanstva v okviru celotnega procesa integracije imigrantov v družbo naselitve	231
4. 4. Dvojno državljanstvo kot spodbuda in/ali ovira v procesu integracije imigrantov v družbo sprejema?	238
5. ŠTUDIJA PRIMERA: VLOGA (TOLERANCE) DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA V PROCESU INTEGRACIJE IMIGRANTOV V SLOVENSKO DRUŽBO	244
5. 1 Analiza zakonodajne ureditve in politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva	246
5. 1. 1 Politika dvojnega državljanstva v obdobju osamosvajanja Slovenije	247
5.1.2 Analiza obstoječe zakonodajne ureditve glede (tolerance) dvojnega državljanstva	265
5. 1. 3 Dvojno državljanstvo v slovenski integracijski politiki	274
5. 2 Implementacija slovenske zakonodajne ureditve dvojnega državljanstva: dvojno državljanstvo v številkah.....	278
5. 3 Analiza mnenj in stališč (bodočih) dvojnih državljanov	289
5. 3. 1 Ko spregovorijo (bodoči) dvojni državljani v Sloveniji.....	293
5. 4 Zaključek: ocena obstoječe prakse in politike do (tolerance) dvojnega državljanstva imigrantov in njegove vloge v procesu integracije imigrantov v slovensko družbo.....	307
6. »DA MI JE LEPŠE IN LAŽJE ŽIVET«:	310
7. LITERATURA	327
STVARNO IN IMENSKO KAZALO.....	365

1. UVOD: OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA IN CILJEV DOKTORSKE DISERTACIJE

1.1 Predstavitev teme raziskovanja

Preučevanje dvojnega državljanstva in njegovega pomena za uspešnost procesa vključevanja imigrantov v družbo naselitve¹ bi še do nedavnega lahko smatrali kot nepotrebno ali celo nesmiselno nalogo, saj je v strokovni literaturi in v nacionalnih politikah obveljalo, da obstaja le ena učinkovita rešitev tega »problema«: dvojno državljanstvo je »nezaželen fenomen, ki je škodljiv tako za prijateljske odnose med narodi kot tudi za dobro počutje posameznikov« (Bar-Yaacov 1961, 4), zato ga je potrebno postopoma omejiti in dokončno odpraviti, saj lahko le na ta način razrešimo vse konflikte in težave, ki izhajajo iz takšnega nepotrebne podvajanja državljanstev. Dvojni državljani naj bi namreč zaradi dvojnega potnega lista predstavljali resno grožnjo nacionalni suverenosti držav in s tem povezani obstoječi organiziranosti mednarodne skupnosti, z dvojno volilno pravico in možnostjo politične angažiranosti v dveh državah naj bi spodkopavali temelje enakopravne in demokratične družbe, poleg tega pa naj bi ogrožali dominantno paradigmo ekskluzivnega nacionalnega državljanstva in s tem resno ovirali uspešnost procesa vključevanja imigrantov v družbo naselitve, nenazadnje pa naj bi bili odgovorni tudi za občasne meddržavne zaplete in konflikte glede služenja obveznega vojaškega roka, nudenja diplomatske zaščite, dvojnega obdavčenja, dedovanja ipd. Številne države so zaradi teh prepoznanih

¹ Natančnejši opredelitvi temeljnih konceptov se bom posvetila v nadaljevanju tega poglavja. Na tem mestu bi rada pojasnila le odločitev za rabo terminov "dvojno državljanstvo", "imigrant" in »družba/država naselitve«. V relevantni strokovni literaturi se za situacijo, ko posameznik poseduje več kot eno državljanstvo, uporabljajo različni termini, kot je npr. dvojno državljanstvo, večkratno državljanstvo, pluralno državljanstvo ipd. Za potrebe disertacije sem se odločila, da bom uporabila termin "dvojno državljanstvo", ker je to najpogosteje uporabljeni termin in hkrati najpogostejša pojavnost tega fenomena, poleg tega pa je v okviru moje disertacije v prvi vrsti pomembno dejstvo, da ima posameznik dodatno državljanstvo poleg svojega izvornega državljanstva, pri tem pa ni relevantno, ali gre za eno, dve ali celo več dodatnih državljanstev. Odločila sem se tudi, da bom v okviru doktorske disertacije uporabljala izraz imigrant in njegove nadaljnje izpeljanke in to kljub temu, da obstaja v slovenskem jeziku sinonim »priseljenc«. Po mojem mnenju ima namreč beseda »priseljenc« bolj negativno kot pozitivno konotacijo in označuje osebo, ki se je od nekod priselila in ni »naša«. Beseda »imigrant« je sicer tujega izvora, a se (vsaj po mojem mnenju) v našem javnem diskurzu uporablja z bolj nevtralnimi prizvokom. Poleg tega bom v disertaciji uporabljala termin "država/družba naselitve". V obstoječi literaturi se za oznako države/družbe, v katero se imigranti priselijo in tam (začasno ali stalno) prebivajo, sicer pogosteje pojavlja izraz »družba/država sprejema« ali podobna različica »sprejemna država/družba«. Menim, da ta termin implicitno namiguje, da so imigranti (toplo) sprejeti s strani večinske družbe, a temu ni vedno tako. Na podlagi tega sem se odločila za uporabo po mojem mnenju bolj nevtralnega izraza »država/družba naselitve«, ki izraža zgolj dejstvo, da so se imigranti naselili v določeni državi, in načeloma ne opredeljuje odnosa večinske skupnosti do teh imigrantov.

negativnih posledic posedovanja dodatnih državljanstev dolga leta podpirale različne napore na nacionalni in mednarodni ravni za odpravo dvojnega državljanstva, ki so ga razumele kot hudo kršitev temeljnega načela, da »naj bi vsaka oseba imela državljanstvo in naj bi imela le eno državljanstvo«, kot so zapisale v leta 1930 sprejeti, a še danes veljavni Haaški konvenciji o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljanskih zakonov. Tudi akademska skupnost je do nedavnega v svojih razmišljanjih in diskusijah, brez resnejše kritične distance in jasno utemeljenih argumentov, zagovarjala takšno radikalno rešitev vprašanja dvojnega državljanstva in s tem še dodatno prispevala k izoblikovanju podobe dvojnega državljanstva kot resnega državnega sovražnika.

A kot je pokazala zgodovina, potrdila pa bo tudi pričujoča doktorska disertacija, dvojno državljanstvo še zdaleč ni tako enodimenzionalna in enoznačna, pa tudi ne tako enostavno rešljiva uganka, kot so jo ves ta čas skušali prikazati nasprotniki dvojnega državljanstva. Večina njihovih strahov in skrbi glede domnevnih negativnih in škodljivih posledic se je izkazala za pretirane, neprepričljive in neupravičene, poleg tega pa so temeljili bolj na »normativnih sklepih in hipotetičnih domnevah, kot pa na empirično dokazanih primerih« (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 27). Če bi se namreč njihova predvidevanja in trditve izkazale za pravilne, bi bilo dandanes dvojno državljanstvo že dolgo pozabljena praksa, o kateri bi lahko prebirali le še v zgodovinskih učbenikih. A kot bom nazorno prikazala tudi v svoji disertaciji, temu še zdaleč ni tako. Dandanes je dvojno državljanstvo vedno bolj tolerirana in sprejemljiva družbena praksa v vedno večjem številu držav, kar se jasno odraža tudi v naraščajočem številu dvojnih državljanov. Zappalà in Castles (2000, 56) ocenjujeta, da je bilo kljub dejstvu, da avstralski državljanski zakon eksplicitno ne dovoljuje dvojnega državljanstva in da je Avstralija podpisnica Haaške konvencije iz leta 1930, v Avstraliji leta 1986 kar 3 milijone dvojnih državljanov, leta 2000 pa naj bi ta številka porasla na skoraj 5 milijonov dvojnih državljanov oziroma kar približno četrtno celotne avstralske populacije. Tudi ocene za Združene države Amerike in države zahodne Evrope naj bi se gibale v milijonih dvojnih državljanov in naj bi še naraščale (Aleinikoff 2000, 138–140; Feldblum 2000, 478).²

² Za natančnejše analize dostopnih statističnih podatkov o dvojnih državljanih v izbranih evropskih državah in ostalih državah sveta v Weil (2001), Bloemraad (2004), Morjé Howard (2005), Waldrauch (2006), Brøndsted Sejersen (2008), Blatter, Erdmann in Schwanke (2009); za sistematičen pregled

Dvojno državljanstvo torej v nasprotju z dosedanjimi pričakovanji in predvidenimi rešitvami (p)ostaja vsakdanja realnost sodobnih družb. Takšen drastičen preobrat v odnosu do tega pojava zahteva ponoven premislek o pomenu dvojnega državljanstva v državi in družbi 21. stoletja, v okviru katerega bi k obravnavani tematiki pristopili večplastno, z različnih zornih kotov in na podlagi tega ponudili ustrežnejša pojasnila in rešitve za (domnevni) problem dvojnega državljanstva, če ga sploh še lahko označimo kot problem. V luči tega spoznanja se je upravičeno pričakovalo, da se bo z »vrnitvijo državljan« na dnevni red političnih in drugih družbenih ved – kot sta vplivna teoretika Will Kymlicka in Wayne Norman (1994) s sedaj že znamenitimi besedami označila izjemno povečano zanimanje akademske skupnosti ter porast akademskih razprav in raziskav o umestitvi koncepta državljanstva v sodobne družbene procese – entuziazem akademske skupnosti preselil tudi na to do sedaj pogosto spregledano in zapostavljeno področje raziskovanja.³ Zadnja znanstvena monografija, ki je sistematično obravnavala problematiko dvojnega državljanstva, je namreč izšla daljnjega leta 1961 – to je bilo znamenito delo *Dual Nationality* izraelskega avtorja Nissima Bar-Yaacova –, v kateri se je avtor osredotočil na analizo pravnih rešitev za odpravo dvojnega državljanstva. Navkljub tej jasni zahtevi po reviziji dosedanjih dognanj in prepoznani potrebi po novih rešitvah ostaja preučevanje dvojnega državljanstva še nadalje marginalna tematika v okviru akademskega diskurza o državljanstvu – kar potrjuje tudi majhen delež relevantne strokovne literature, ki se neposredno ukvarja s problematiko dvojnega državljanstva⁴ –, čeprav bi si zaradi globokih družbenih implikacij za sodobni koncept državljanstva in državo kot dominantno obliko človekove organiziranosti po mnenju

normativnih ureditev v številnih državah sveta v Bar-Yaacov (1961), United States Office of Personnel Management (2001), Boll (2007); za bolj poglobljene študije primerov izbranih držav npr. v Hansen in Weil (2002b), Martin in Hailbronner (2003), Faist (2007b), Faist in Kivisto (2007), Pitkänen in Kalekin-Fishman (2007), Kalekin-Fishman in Pitkänen (2007, 2008), itd.

³ Zapisana ugotovitev glede neraziskanosti področja dvojnega državljanstva velja tudi za Slovenijo. Sicer se je v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja te problematike v svojih delih dotaknil Stanko Lapajne (1924), eden najvidnejših slovenskih strokovnjakov na področju občega državljanstva, mednarodnega zasebnega in kazenskega prava. A žal je bil Lapajne eden redkih, če ne celo edini, ki je do osemdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji sploh obravnaval vprašanja dvojnega državljanstva. Glede na rezultate slovenskega elektronskega bibliografskega sistema (COBISS; www.cobiss.si) je bila prva objava neposredno na temo dvojnega državljanstva leta 1986 objavljeni članek Miroslave Geč-Korošec "Dvojno državljanstvo" v dnevniku Večer, prvi strokovni članek na omenjeno temo pa leta 1992 prispevek Nade Končina z naslovom "Dvojno državljanstvo" v publikaciji Pravna praksa (natančnejši bibliografski podatki so navedeni v seznamu literature). Še danes je strokovna in znanstvena literatura na temo dvojnega državljanstva, katere avtorji so Slovenci ali je prevedena v slovenski jezik, zelo redka.

⁴ Kljub povečanemu zanimanju za vprašanje dvojnega državljanstva še vedno obstajajo le redke študije, katerih osrednji predmet preučevanja je dvojno državljanstvo – glej npr. Hansen in Weil (2002b), Martin in Hailbronner (2003), Boll (2007), Faist (2007b), Faist in Kivisto (2007), Pitkänen in Kalekin-Fishman (2007), Kalekin-Fishman in Pitkänen (2007, 2008), Akramov (2009), Kalekin-Fishman in Pitkänen (2007, 2008).

Spira (2007, 189) zaslužila osrednje mesto v teh razpravah. Tudi Faist (2007b, xiii) meni, da bi moralo biti dvojno državljanstvo obravnavano kot eno izmed »osrednjih teoretičnih in sodobnih političnih vprašanj«, a hkrati ugotavlja, da vprašanje dvojnega državljanstva (vsaj zaenkrat) še vedno ostaja v senci preučevanja ostalih karakteristik sodobnega koncepta državljanstva.

Preučevanje pomena dvojnega državljanstva v sodobnem svetu torej (p)ostaja kompleksen raziskovalni izziv, ki ga akademska skupnost ne more še nadalje ignorirati, temveč se mora z njim čimprej resno soočiti. V zadnjih letih je mogoče zaznati določene pozitivne premike na tem področju. S tem se strinja tudi Peter Kivisto (2007, 285), ki sicer opaža, da so študije dvojnega državljanstva šele v »zgodnji otroški fazi« in da nimajo ravno zavidljivega slovesa glede točnosti napovedovanja in predvidevanja prihodnjega razvoja, a hkrati opozarja, da so ravno te pretekle zmote, ki so v veliki meri temeljile na nezadostnem poznavanju in razumevanju predmeta preučevanja, lahko močan motiv in spodbuda za mnogo bolj celovito in večplastno preučevanje fenomena dvojnega državljanstva. Tudi Linda Bosniak (2003, 28) opaža, da so se študije dvojnega državljanstva v zadnjih letih začele osredotočati na različne dimenzije tega pojava, pri čemer izpostavlja sledeče smeri analize: natančna identifikacija različnih empiričnih (pravnih, družbenih, tehnoloških) dejavnikov, ki so prispevali k toleranci in s tem povezanemu porastu dvojnega državljanstva po celem svetu; analiza izjemno kompleksnih in prepletenih sistemov tehničnih pravil podeljevanja in izgube državljanstva ter eksplicitnih pravil glede dvojnega državljanstva znotraj držav in med državami in na podlagi tega identifikacija trendov v nacionalnih politikah do dvojnega državljanstva; razdelava racionalnih in normativno sprejemljivih argumentov in politik glede dvojnega državljanstva na državni in meddržavni ravni; bolj hermenevtičen pristop k analizi dvojnega državljanstva, v okviru katerega obravnavajo porast dvojnega državljanstva kot pomemben družbeni razvoj, ki ga je potrebno interpretirati in oceniti, zato se ukvarjajo z vprašanjem, kaj pluralizacija državljanstev pomeni (ali kaj mi mislimo in si predstavljamo, da pomeni) za trenutno politično in kulturno življenje znotraj in izven državnih meja. Skrobac (2007, 227) ob tem še dodaja, da postajajo študije dvojnega državljanstva mnogo bolj interdisciplinarne – sedaj niso več zamejene na pravno-politični diskurz – in umeščajo predmet preučevanja v širše kontekste aktualnih družbenih in globalnih procesov. S tem dvojno državljanstvo postaja pomemben družboslovni koncept, ki ponuja alternativne argumente v okviru aktualnih

debat o družbeno-ekonomskih posledicah intenzivnih migracijskih tokov in globalizacije, kot so npr. razprava o domnevnem zatonu nacionalne države, o (potrebni) redefiniciji meja politične skupnosti, o reformulaciji sodobnega koncepta državljanstva ipd.

V kontekstu tega nedavnega povečanega zanimanja akademske skupnosti za različne vidike problematike dvojnega državljanstva (ponovno) postaja aktualno preučevanje vloge dvojnega državljanstva v okviru enega izmed najpomembnejših izzivov sodobnih družb, to je v okviru procesa enakopravne vključitve novih prebivalcev v družbe naselitve. Ta problematika se je v preteklosti občasno že pojavljala na dnevnem redu študij (dvojnega) državljanstva, a je bila večinoma obravnavana kot postranska in brepredmetna tematika, ki ji nima smisla posvečati večje pozornosti, saj so bili vsi naporji usmerjeni v odpravo dvojnega državljanstva. Če je akademska skupnost temu vprašanju le namenila nekaj vrstic, pa je soglasno ugotavljala, da možnost dvojnega državljanstva resno ovira in onemogoča proces vključevanja imigrantov v njihove nove domovine. Ohranjanje izvornega državljanstva naj bi spodbujalo imigrante k nadaljnji lojalnosti državi izvora in njenim drugačnim kulturnim, verskim in jezikovnim praksam, kar naj bi sčasoma prispevalo k pojavu razdvojenosti in negotovih, deljenih identitet, ki naj bi imigrantom onemogočale uspešno integracijo (t.j. asimilacijo) v družbo naselitve (Hansen in Weil 2002a, 7). Koslowski (2000, 149) ugotavlja, da je takšna interpretacija vloge dvojnega državljanstva v procesih vključevanja imigrantov temeljila na klasičnem modelu asimilacije, ki je izhajal iz predpostavke, da lahko lojalnost imigrantov in njihovih potomcev potuje le v eno smer: od države izvora do države naselitve. V skladu s to logiko se je predvidevalo, da bodo potomci imigrantov, če ne že kar imigranti sami, postopoma sprejeli državo naselitve kot svojo novo domovino in ob tem izgubili zanimanje za državo svojih prednikov (ibid.). Dvojno državljanstvo bi jih pri tem procesu le oviralo, ker bi jim onemogočalo pretrganje vseh vezi z nekdanjo domovino, zato ga je bilo potrebno čimprej odpraviti.

Takšna razmišljanja o škodljivi vlogi dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve so tako v akademski skupnosti kot tudi v nacionalnih državljanskih in migracijskih politikah vztrajala vse do konca prejšnjega stoletja, ko se je začela v strokovni javnosti uveljavljati nova paradigma o pozitivnejši vlogi dvojnega državljanstva v sodobnem svetu, ki pomembno spreminja dosedanje poglede na pomen

dvojnega državljanstva v migracijskih procesih. Aleinikoff in Klusmeyer (2002, 36–37) sta tako že pred desetletjem opozarjala na določene pozitivne učinke dvojnega državljanstva, ki naj bi ugodno vplivali na migracijske procese in s tem tudi na uspešno vključevanje imigrantov v njihove družbe naselitve: dvojno državljanstvo odraža globoke naklonjenosti, povezanosti in lojalnosti do obeh držav, ki jih dvojni državljani smatrajo kot pomembne in celo temeljne za svoje identitete; promovira vključenost v družbo, saj dvojnim državljanom podeljuje pravico do predstavljanja in jim tako omogoča, da lahko izražajo svoja stališča in predstavljajo svoje interese v okviru procesa političnega odločanja; pospešuje prosto gibanje ljudi med državami, saj dvojni državljani niso več podvrženi izpolnjevanju različnih pogojev za vstop v njihovo drugo državo; s toleriranjem ohranitve izvornega državljanstva spodbuja naturalizacijo imigrantov, ki že dalj časa bivajo v državi naselitve. Omenjena avtorja nista osamljena v svojih razmišljanjih, saj podobna opažanja in ugotovitve zasledimo tudi pri drugih avtorjih, ki so se v zadnjem času začeli intenzivneje posvečati obravnavi dvojnega državljanstva v migracijskem kontekstu. Te raziskave se običajno posvečajo interpretaciji pomena dvojnega državljanstva v različnih migracijskih okoljih, pri čemer skušajo avtorji na študijah primera prikazati, kaj pomeni toleriranje dvojnega državljanstva za imigrante in imigracijske države ter kakšne interese lahko z njimi zasledujejo emigranti in emigracijske države (glej npr. Gustafson 2001, 2005; Hansen in Weil 2002b; Iordachi 2004, 2006; Faist 2007b; Faist in Kivisto 2007; Culic 2009 itd.).

V luči teh novejših razmišljanj in opažanj o pomenu tolerance dvojnega državljanstva za sodobne migracijske procese smo v zadnjem času v relevantni strokovni literaturi zaznali nekaj resnejših poskusov podrobnejše in celovitejše analize dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbe naselitve. Spoznanja in ugotovitve teh analiz se diametralno razlikujejo od nekdanjih predvidevanj, saj v sedanji literaturi obstaja skorajšnje soglasje, da bi morala biti izhodiščna točka teh preučevanj teza, da dvojno državljanstvo spodbuja procese integracije imigrantov v družbo naselitve. Kot bom prikazala v sklopu te disertacije, avtorji k preverjanju te teze pristopajo z različnimi argumenti, ki jih utemeljujejo na različnih nivojih. Nekateri avtorji se posvečajo le procesu naturalizaciji kot ključni fazi integracijskega procesa in v tem okviru poskušajo ugotoviti, v kolikšni meri (ne)toleriranje dvojnega državljanstva vpliva na odločitev posameznega imigranta za pridobitev državljanstva svoje nove domovine (npr. Hammar 1990; Spiro 1997, 2002: 27–28; Schuck 2002b; Jones-Correa

2001, 2003; Diehl in Blohm 2003; Martin 2003: 6–8; Böcker in Thränhardt 2006; Faist in Gerdes 2008; Mazzolari 2005, 2009; Ersanili in Koopmans 2010), medtem ko drugi avtorji skušajo oceniti vpliv dvojnega državljanstva na celoten proces integracije imigrantov v nove domovine (npr. Kastoryano 2002b; Bloemraad 2007; de Hart 2007; Gerdes in dr. 2007; Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007; Spång 2007). Prav tako imajo avtorji različna stališča glede pomena dvojnega državljanstva za te procese. Nekateri avtorji zagovarjajo toleriranje dvojnega državljanstva ali celo, kot npr. Spiro (2002, 27–28), pozivajo k aktivnemu sprejemanju in spodbujanju tega statusa. Po mnenju Spira naj bi dvojno državljanstvo pomembno prispevalo k uspešnejši politični in kulturni integraciji imigrantov v družbe naselitve, saj naj bi omogočalo prosto pot do pridobitve državljanstva s pomočjo naturalizacije, prav tako pa naj bi bilo aktivno spodbujanje takšnega statusa v (ameriškem) nacionalnem interesu, saj bi lahko s pomočjo politične angažiranosti (ameriških) dvojnih državljanov v njihovih izvornih državah uspešno širili demokratične vrednote in spoštovanje človekovih pravic po celem svetu. Spirov entuziazem in promocija vsesplošne uporabnosti dvojnega državljanstva sta sicer bolj izjema kot pravilo, saj so drugi avtorji v svojih razmišljanjih in opažanjih bolj previdni in zadržani. Hailbronner (2003, 21) tako opozarja, da zaenkrat še ne obstaja splošno sprejeto stališče, ali je dvojno državljanstvo res učinkovit način za spodbujanje integracije ali pa res predstavlja nepremostljivo oviro za uspešnost procesa integracije, ko dopušča izoblikovanje posebnih kulturnih in političnih interesnih skupin, ki se v večji meri identificirajo z državo izvora kot pa z državo naselitve. Tudi Martin (2003, 11) previdno ugotavlja, da bi sprejemanje dvojnega državljanstva »morda lahko pripomoglo k promociji napredka v integraciji imigrantov«, pri čemer bi ti imigranti morali biti resnično in pristno povezani z državami svojih državljanstev. Prav tako dopušča možnost, da se posamezniki prostovoljno odločijo za odpoved izvornemu državljanstvu, ker naj bi jim to omogočalo svež začetek in jim tako olajšalo vključevanje v novo domovino, zato poziva vse države, naj v takem primeru omogočijo posamezniku, da se brez večjih težav odpove izvornemu državljanstvu (Martin 2002, 49–50). Po Martinovem mnenju (ibid.) spodbujanje polne angažiranosti v zgolj eni politični skupnosti še vedno ostaja legitim cilj vsake demokratične družbe.

Razmišljanja in ideje o novi, mnogo bolj pozitivni in spodbudni vlogi dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve se ne pojavljajo le v teoretičnih znanstvenih razpravah o hipotetičnih situacijah, temveč jih

vedno pogosteje srečujemo tudi v praksi. Javne razprave o potrebnih reformah državljanke ali migracijske zakonodaje so se tako v zadnjem času pogosto razvnele ob vprašanju glede smiselnosti nadaljnje prepovedi dvojnega državljanstva, saj naj ne bi zagotavljala zelenih učinkov na proces integracije imigrantov v družbe naselitve oziroma naj bi ga resno ovirala.⁵ Iskanju (ustreznejših) odgovorov na izziv dvojnega državljanstva so se pridružile tudi mednarodne organizacije – med njimi izstopa Svet Evrope, ki se že od svoje ustanovitve aktivneje ukvarja z vprašanji (dvojnega) državljanstva⁶ –, ki v okviru razprav o problematiki integracije imigrantov v družbe naselitve vse pogosteje kot pomemben mehanizem za spodbuditev in večjo uspešnost teh procesov izpostavljajo ohranitev izvornega državljanstva ob istočasni pridobitvi državljanstva države naselitve.

Kako torej na podlagi teh novih spoznanj, opažanj in ugotovitev o pomenu dvojnega državljanstva za sodobne družbene procese (ponovno) opredeliti vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve? Kot sem nakazala v

⁵ Glej na primer analizo javnega diskurza in razprav ob spreminjanju in reformi nemške zakonodaje s področja državljanstva, kjer se je kot eno temeljnih vprašanj izpostavila dilema, ali dvojno državljanstvo ovira ali spodbuja integracijo imigrantov (Hailbronner 2002; Gerdes in dr. 2007); analizo argumentov javnosti in političnih strank ob spreminjanju migracijske in integracijske zakonodaje na Nizozemskem, kjer se je vprašanje toleriranja dvojnega državljanstva preoblikovalo v vprašanje identitete in kulture (de Hart 2007); analizo razvoja politike do dvojnega državljanstva na Švedskem, kjer se je dvojno državljanstvo uveljavilo kot alternativa za širjenje političnih pravic imigrantov (Gustafson 2001, 2005; Spång 2007).

⁶ Posebni poročevalec Sveta Evrope Giovanni Kojanec (2000a, 38) je v svojem poročilu, pripravljenem za prvo posebno konferenco Sveta Evrope o državljanstvu, izrecno opozoril, da lahko prisotnost zahteve po odpovedi izvornemu državljanstvu predstavlja resno oviro za uspešno in celovito integracijo imigrantov v državo naselitve, saj nekateri imigranti ne želijo dokončno prekiniti vseh stikov in vezi z državo izvora, pri čemer to pogosto velja tudi za drugo generacijo, čeprav jih na domovino staršev včasih vežejo le formalne pravne vezi in spomini staršev. Tudi v posebnem poročilu o večkratnem državljanstvu, ki ga je pripravil za Odbor strokovnjakov za državljanstvo pri Svetu Evrope, je Kojanec (2000b, 16) ponovno poudaril, da »dejstvo, da oseba še nadalje poseduje izvorno državljanstvo, ni samo po sebi ovira procesu integracije, temveč jo lahko olajša«, sploh če posameznik pridobi še državljanstvo države naselitve. Na podlagi teh ugotovitev je Kojanec (ibid.) podal priporočilo, naj se odbor in ostale institucije Sveta Evrope še nadalje posvečajo obravnavi in analizi interakcije med dvojnimi državljanstvom in integracijo imigrantov, a ta poziv je do dandanes žal ostal večinoma nerealiziran. Edina svetla izjema je leta 2007 oblikovan dokument z naslovom »Ustvariti večkratno državljanstvo kot pomembno komponento moderne integracijske politike po vsej Evropi« (*Making Multiple Nationality an Important Component of Modern Integration Policy Throughout Europe*), ki ga je skupina poslancev posredovala kot prošnjo za obravnavo v Parlamentarno skupščino Sveta Evrope, a do razprave o tem dokumentu žal ni prišlo. Podpisniki tega dokumenta podobno kot Kojanec ugotavljajo, da se mnogi imigranti zaradi razlogov, povezanih z ohranjanjem njihove etnične identitete in emocionalnih vezi z državo izvora, ne želijo odpovedati svojemu izvornemu državljanstvu. Za njih zahteva po odpovedi predhodnemu državljanstvu »predstavlja strahovito oviro za pridobitev novega državljanstva in s tem tudi za uspešno integracijo v njihovo novo domovino« (Svet Evrope 2007), zato podpisniki pozivajo države članice, naj ponovno preučijo in ocenijo, v kolikšni meri njihove državljanke zakonodaje zaviralno ali stimulatивно delujejo na integracijo imigrantov, hkrati pa državam članicam predlagajo, naj vpeljejo dvojno državljanstvo kot splošno načelo državljanke zakonov in tako dovolijo ohranitev predhodno pridobljenih državljanstev.

zgornjih vrsticah, lahko z gotovostjo ugotovim le to, da odgovor na to vprašanje ne bo enostaven in enoznačen. Dosedanja dognanja in prepričanja o nepotrebnosti in nezaželenosti dvojnega državljanstva, ki naj bi predstavljalo nepremostljivo oviro uspešnosti procesa integracije imigrantov v družbo naselitve in bi ga zato bilo potrebno odpraviti, postajajo neustrezna in nesprejemljiva razlaga teh procesov. Pred akademsko skupnostjo sedaj stoji pomemben izziv, da bolj celovito in večplastno pristopi k preučitvi te problematike in na podlagi tega ponudi ustrežnejše odgovore in rešitve. Majhen delček v celotni sestavljanki bo skušala prispevati tudi moja doktorska disertacija. V nadaljevanju poglavja bom natančneje opisala, kako se nameravam lotiti tega raziskovalnega izziva.

1. 2 Raziskovalna vprašanja, teze in cilji

Kot sem zapisala v uvodni predstavitvi, bo osrednji predmet mojega zanimanja in preučevanja v doktorski disertaciji dvojno državljanstvo in njegova vloga v sodobnih družbenih procesih. K preučitvi tega s strani akademske skupnosti neupravičeno zapostavljenega in spregledanega fenomena sem pristopila zato, ker se strinjam z opažanji v relevantni strokovni literaturi, da je preučevanje dvojnega državljanstva danes postalo nuja, brez katere ne moremo primerno obrazložiti in interpretirati aktualnih družbenih dogajanj ter ponuditi ustrežnejših (re)definicij temeljnih družboslovnih konceptov, kot so (sodobno) državljanstvo, država in družba. Zaradi časovne in vsebinske zamejitve pri pripravi doktorske disertacije se bom osredotočila na obravnavo dvojnega državljanstva v izbranem družbenem kontekstu, in sicer v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, saj lahko na tem primeru ustrezno izpostavim vse relevantne dimenzije dvojnega državljanstva kot sodobnega družbenega fenomena in s tem pripomorem k boljšemu razumevanju pomena dvojnega državljanstva v današnjem svetu.

V želji, da bi se lahko osredotočila na izbran raziskovalni okvir in predmet preučevanja, sem si zastavila osnovno raziskovalno vprašanje, ki mi bo služilo kot rdeča nit skozi vsa poglavja disertacije. To vprašanje se glasi: kakšna je vloga (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve? Ob tem naj pojasnim, da me bo v tem kontekstu zanimalo predvsem, ali toleriranje dvojnega državljanstva lahko opredelim kot oviro in/ali spodbudo v tem procesu. Ali toleranca

dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve res predstavlja nepremostljivo oviro v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve in bi bilo zato še naprej smiselno vztrajati pri odpravi vseh možnosti dvojnega državljanstva, kot so nas dolga leta prepričevali nasprotniki dvojnega državljanstva, ali pa bi morali v luči novih spoznanj sprejeti toleranco dvojnega državljanstva kot eno izmed pomembnih spodbud, ki odločilno prispevajo k uspešnemu procesu integracije imigrantov v družbo naselitve?

V izogib prekrivanju in ponavljanju analiziranih vsebin, argumentov in dognanj v primeru ločene obravnave obeh zgornjih možnosti glede pomena dvojnega državljanstva v procesu integracije bom pri pripravi doktorske disertacije izhajala iz osnovne predpostavke, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Rabo obeh temeljnih pojmov v tej tezi – (dvojno) državljanstvo in proces integracije imigrantov – bom natančneje objasnila v zadnjem delu tega poglavja, v okviru katerega bom opredelila ključne koncepte te disertacije. Naj na tem mestu pojasnim le, da »spodbudno« delovanje dvojnega državljanstva razumem v smislu, da se imigranti zaradi možnosti ohranitve izvornega državljanstva v večji meri in enostavneje odločijo za pridobitev državljanstva države naselitve, poleg tega pa se zaradi (možnosti) ohranitve formalnih (in simbolnih) vezi s svojo izvorno državo ali navkljub temu v večji meri identificirajo z družbo naselitve in se enakopravneje vključujejo v različne družbene sfere, kot so npr. gospodarstvo, sociala, kultura, mediji, stiki z večinskim prebivalstvom itd. »Uspešnost« integracije pa interpretiram kot jasno zaznavanje tako med imigranti kot tudi na strani večinskega prebivalstva, da se imigranti dejansko vključujejo v družbo naselitve na različnih področjih in tako ne ostajajo enakopravni člani teh skupnosti le na papirju. Obstajajo sicer objektivni in standardni indikatorji, s katerimi bi lahko izmerila uspešnost teh procesov,⁷ a ker cilj moje doktorske disertacije ni izmeriti statistični učinek tolerance dvojnega državljanstva na število uspešno integriranih imigrantov, sem se odločila, da bom v okviru disertacije skušala ugotoviti na splošno, ali toleranca dvojnega državljanstva pozitivno in/ali negativno deluje na proces integracije imigrantov v družbo naselitve oziroma ali je zaradi možnosti dvojnega državljanstva ta proces bolj ali manj uspešen.

⁷ Za natančnejši vpogled v to tematiko glej na primer posebno poročilo Sveta Evrope o merjenju in indikatorjih procesa integracije imigrantov v družbo naselitve (Svet Evrope 1997c).

* * *

Ker želim sistematično in večplastno pristopiti k preverjanju zgornje izhodiščne teze o vlogi dvojnega državljanstva v okviru procesa, sem si zadala določene raziskovalne cilje, ki bodo usmerjali moje preučevanje in analizo izbrane raziskovalne problematike ter mi omogočili, da se ne oddaljim od zastavljenega raziskovalnega izziva. Ti raziskovalni cilji bodo natančneje definirali tudi strukturo doktorske disertacije, ki bo sledila zastavljenim ciljem in izhodiščem. V doktorski disertaciji želim:

- a) ugotoviti, zakaj in kako se je skozi različna zgodovinska obdobja spreminjal odnos držav in akademske skupnosti do dvojnega državljanstva: Dvojno državljanstvo se je šele pred nedavnim začelo preoblikovati iz nekdanj nezahelenega družbenega pojava, glede katerega je veljalo soglasje tako med državami kot tudi v akademski skupnosti, da ga je zaradi njegovih domnevno negativnih in škodljivih posledic potrebno odpraviti, v tolerirano in vse bolj sprejemljivo družbeno prakso, ki naj bi imela pozitivne učinke tudi na proces integracije imigrantov v družbo naselitve. Da bi lahko boljše razumeli, kaj je botrovalo takšnemu drastičnemu preobratu v razumevanju in sprejemljivosti dvojnega državljanstva, bom v posebnem poglavju skušala: a) natančneje analizirati različne zgodovinske dejavnike in okoliščine, ki so pripeljale do take spremembe; b) prepoznati in kritično oceniti vse relevantne argumente, s katerimi so nasprotniki in zagovorniki dvojnega državljanstva upravičevali svoja stališča do tega pojava in so še dandanes prisotni v javnih in akademskih razpravah o tem fenomenu. Poznavanje zgodovinskih okoliščin in dejavnikov mi bo ponudilo boljši vpogled v to, kaj danes opredeljuje odnos držav in akademske skupnosti do pojava dvojnega državljanstva in kaj vpliva na interpretacijo njegove vloge v enem izmed najbolj aktualnih družbenih izzivov, to je v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve.
- b) identificirati dvojno državljanstvo kot izziv sodobnemu (nacionalnemu) konceptu državljanstva in s tem povezanemu opredeljevanju članstva v sodobni (nacionalni) državi: Če želim v okviru disertacije natančneje preučiti vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, moram poleg relevantnih zgodovinskih okoliščin in dejavnikov natančneje raziskati pomen (tolerance) dvojnega državljanstva za obstoječi (nacionalni) model sodobnega

državljanstva⁸ in s tem povezane opredelitve (kriterijev) polnopravnega članstva v sodobni (nacionalni) državi. Na podlagi teh spoznanj bom v nadaljevanju doktorske disertacije lahko natančneje ocenila vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve kot v enem izmed najpomembnejših družbenih procesov, ki prav tako pod vprašaj postavlja obstoječe opredelitve članstva v sodobni državi. V tem kontekstu bom posebno poglavje disertacije namenila natančnejši preučitvi, kako lahko vedno bolj prisotno in tolerirano dvojno državljanstvo interpretiramo skozi prizmo klasičnih in sodobnih koncepcij državljanstva in na podlagi tega skušala ugotoviti, ali obstoj dvojnega državljanstva predstavlja resen izziv za sodobni (nacionalni) koncept državljanstva. Pri tem moram že na tem mestu poudariti, da bom v analizi izhajala iz nacionalne dimenzije sodobnega državljanstva,⁹ saj je po mojem mnenju le-ta bistvenega pomena za boljše razumevanje pomena (tolerance) dvojnega državljanstva za opredeljevanje (kriterijev) članstva v sodobnih državah (naselitve). Sodobnega (nacionalnega) koncepta državljanstva namreč ne določa le notranja inkluzivnost – v smislu zagotavljanja enakopravnosti vseh državljanov in doseganja nacionalne homogenosti –, temveč tudi zunanja ekskluzivnost, »preko katere se vsaka država konstituira in vedno znova rekonstituira kot asociacija državljanov, javno identificira niz oseb kot svoje člane in /.../ razvršča vse ostale na svetu kot nedržavljanke, tujce« (Brubaker 1992, 23). Pri opredeljevanju te zunanje ekskluzivnosti sodobnega državljanstva je ključnega pomena nacionalna komponenta državljanstva, ki opredeljuje jasno razmejitev med statusom državljan in statusom nedržavljan oz. tujca. Ločnico med tema medsebojno izključujočima kategorijama določajo kriteriji za pridobitev polnega članstva v izbranem

⁸ Obširnejši pregled obstoječih definicij in interpretacij sodobnega koncepta državljanstva bom podala že v nadaljevanju tega poglavja in ne v posebnem poglavju o dvojnem državljanstvu kot izzivu sodobnemu konceptu državljanstva. Menim namreč, da brez osnovnega predznanja o tem, kaj dandanes pomeni koncept državljanstva, ne morem začeti širše razprave o vlogi dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih.

⁹ Na tem mestu bi rada pojasnila, da bom v doktorski disertaciji za omembo te dimenzije sodobnega državljanstva najpogosteje uporabljala termina »nacionalno državljanstvo« ali »nacionalni model državljanstva«, ker gre za uveljavljena termina v relevantni strokovni literaturi, a ju v nasprotju z razširjeno prakso ne bom uporabljala kot sinonima za sodobno državljanstvo. Sodobni koncept državljanstva namreč opredeljujejo tudi drugi elementi, kot so npr. liberalna načela o enakopravnosti vseh državljanov pred zakonom, ki se odražajo v načelni enakosti pravic in dolžnosti za posameznega državljan ne glede na njegovo/njeno nacionalno poreklo, prav tako pomemben pa je tudi demokratični element, ki se izraža v poudarjenem pomenu političnih pravic in aktivne politične participacije državljanov, kjer prav tako običajno ni pomembna nacionalna, temveč politične in ideološke afinitete posameznika. Z uporabo teh dveh terminov torej želim zgolj poudariti in izpostaviti nacionalni podton sodobnega državljanstva.

državljskem telesu, t.j. pogoji za pridobitev državljanstva določene države (naselitve), ki pa so (vsaj še trenutno) nacionalno obarvani. Od bodočega državljana se je namreč do nedavnega zahtevala ekskluzivna (nacionalna) pripadnost in lojalnost skupnosti državljanov države naselitve (t.j. naciji)¹⁰ – kar se običajno odraža v zahtevi po odpovedi vsem morebitnim prejšnjim državljanstvom (t.j. lojalnostim drugim nacijam) –, poleg tega pa mora bodoči državljan običajno prikazati zadostno poznavanje (nacionalnega) jezika ter vse pogosteje tudi nacionalne zgodovine, kulture in ustavnega sistema. Vedno bolj razširjena praksa toleriranja dvojnega državljanstva ruši to obstoječo predpostavko o (nacionalni) ekskluzivnosti članstva v (nacionalni) skupnosti državljanov, a v kolikšni meri? Pri razreševanju te dileme se mi ponujata dve osnovni smeri razmišljanja: prvič, dvojno državljanstvo lahko razumem kot korekcijo oziroma modifikacijo nacionalnega državljanstva, ki spodbuja k resnemu razmisleku o bolj inkluzivnih in liberalnih oblikah nacionalnega državljanstva; drugič, dvojno državljanstvo lahko opredelim kot pomemben argument v prid tezam o t.i. procesu denacionalizacije¹¹ koncepta državljanstva, saj naj bi bilo dvojno državljanstvo smatrano kot pojavna oblika transnacionalnega in/ali postnacionalnega modela državljanstva.

- c) natančneje preučiti in opredeliti vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve: kot sem nakazala že v zgornjih vrsticah, bo to osrednji raziskovalni izziv moje doktorske disertacije, v okviru katerega bom skušala ugotoviti, ali toleranca dvojnega državljanstva predstavlja nepremostljivo oviro in/ali aktivno spodbudo v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Pri preučitvi te dileme bom izhajala iz predpostavke, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve deluje spodbudno na uspešnost procesa integracije. Analize v okviru tega poglavja se bom lotila v dveh ločenih, a medsebojno povezanih sklopih. Najprej se bom osredotočila na pregled

¹⁰ Naj že na tem mestu pojasnim, da bom v okviru doktorske disertacije termin “nacija” uporabljala v smislu politične skupnosti državljanov določene države. V tem kontekstu bom razumela in uporabljala tudi vse njegove izpeljanke, kot so npr. nacionalna pripadnost, nacionalna identiteta, nacionalna lojalnost, nacionalno državljanstvo ipd.

¹¹ Naj na tem mestu pojasnim, da razumem pojem »denacionalizacija« na način, kot ga opredeljuje Bosniak (2000a, 2001), ki s terminom denacionalizacija označuje nove trende opredeljevanja državljanstva. Ta pojem po mnenju avtorice predstavlja generični izraz za vse različne nove oblike državljanstva, ki predstavljajo odklon od dominantnega nacionalnega modela državljanstva, kot so npr. transnacionalno, globalno ali postnacionalno državljanstvo. Ti procesi denacionalizacije koncepta državljanstva (vsaj zaenkrat še) ne predstavljajo nove razvojne faze koncepta državljanstva, temveč se razvijajo paralelno s procesi ohranjanja in/ali celo revitalizacije nacionalne dimenzije koncepta državljanstva. Cf. Joppke (2003), ki govori o procesih reetnicizacije in deetnicizacije državljanstva. Več tudi v nadaljevanju tega poglavja in v posebnem poglavju, ki bo naslovljeno vse zgoraj zapisane dileme.

in kritično oceno dosedanjih spoznanj in praks glede toleriranja dvojnega državljanstva v okviru postopka naturalizacije v državi naselitve, ker je to ena izmed najpomembnejših faz procesa integracije imigrantov, v kateri imigrant stori pomemben (lahko tudi zadnji) korak pri svoji integraciji v družbo naselitve. V okviru prvega sklopa bom natančneje predstavila in preučila izsledke obstoječih kvantitativnih analiz, ki se osredotočajo na statistično izmerljiv vpliv tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v državi naselitve. Ker lahko na podlagi kvantitativnih študij zaznamo le, ali obstaja relevantna povezava med toleranco dvojnega državljanstva in pripravljenostjo imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve, bom ta spoznanja dopolnila z ugotovitvami kvalitativnih študij, s pomočjo katerih bom bolje spoznala, kaj določa to povezanost. V tem kontekstu bom skušala izpostaviti relevantne stroške in koristi, s katerimi se soočajo (bodoči) dvojni državljani, poleg tega pa bom preučila še ključne motive imigrantov za pridobitev tega statusa in na podlagi tega preverila tezo o pragmatičnosti in preračunljivosti imigrantov pri njihovem odločanju za državljanstvo države naselitve. Ta sklop bom zaokrožila z izpostavitvijo pomembnega argumenta, da je interpretacija pomena tolerance dvojnega državljanstva v procesu naturalizacije odvisna tudi od same umestitve naturalizacije v celoten proces integracije. Naturalizacija je namreč lahko opredeljena le kot ena izmed vmesnih faz integracijskega procesa, ki imigrantom ponuja dodatno spodbudo za nadaljnjo uspešno vključitev v družbo naselitve, ali pa predstavlja zadnjo fazo tega procesa, v kateri je imigrant nagrajen za uspešen zaključek procesa integracije v družbo naselitve. S tem želim nakazati pomembnost obravnave dvojnega državljanstva v celotnem procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, čemur se bom posvetila v drugem sklopu, v okviru katerega bom skušala predstaviti obstoječa razmišljanja akademskega in političnega diskurza o pomenu dvojnega državljanstva za celoten integracijski proces. V zaključnem delu tega poglavja bom na podlagi ključnih ugotovitev iz posameznih sklopov preverila izhodiščno tezo, da toleranca dvojnega državljanstva spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve.

- d) preveriti pomen (tolerance do) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve na študiji primera (Slovenija): Pomen dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve bom empirično preverila na študiji primera slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega

državljanstva, ki jo bom osnovala na treh medsebojno komplementarnih nivojih analize:¹²

- analiza zakonodajne ureditve in politike glede možnosti dvojnega državljanstva v okviru integracije: ta analiza bo obsegala (zgodovinski) pregled in kritično oceno vse relevantne slovenske zakonodaje na področju dvojnega državljanstva, s posebnim poudarkom na določbah, ki se nanašajo na možnost dvojnega državljanstva v okviru integracije;
- analiza implementacije slovenske politike dvojnega državljanstva: v okviru te analize se bom osredotočila na preučitev dejanske implementacije zakonskih določb v praksi in pri tem skušala ugotoviti, ali obstaja kakšen vidnejši razkorak med uradno politiko in dejansko prakso. Vpogled v to bo ponudila natančnejša analiza obstoječih uradnih statistik o podeljevanju slovenskega državljanstva v okviru naturalizacije glede na različne pravne podlage, s pomočjo katere bom skušala oceniti, kakšen naj bi bil dejanski odstotek dvojnih državljanov (imigrantov) med vsemi novimi državljani. Če je slovenska politika glede dvojnega državljanstva res tako restriktivna, kot bi lahko sklepali na podlagi preučitve relevantne zakonodaje, potem bi ta odstotek moral biti nizek, v nasprotnem primeru pa obstaja resen razkorak med zakonskimi določbami in implementacijo teh določb;
- analiza stališč in mnenj o slovenski politiki in praksi glede dvojnega državljanstva s strani večinske populacije in (bodočih) dvojnih državljanov: ta analiza bo obe predhodni analizi dopolnila s subjektivnimi percepcijami in ocenami obravnavanih politik s strani večinske populacije in s strani (bodočih) dvojnih državljanov in mi tako omogočila večstranski in s tem celovitejši vpogled v to problematiko v Sloveniji. To analizo bom izpeljala v dveh

¹² Pri odločitvi za takšno tristopenjsko analizo sem izhajala iz vsebinske zasnove evropskega raziskovalnega projekta *Dual Citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State* (akronim DCE), ki je predvidevala izvedbo nacionalnih študij na sledečih vsebinsko povezanih področjih: analiza nacionalnih zakonodajnih ureditev in prevladujočih praks na področju dvojnega državljanstva; analiza percepcij in izkušenj oblikovalcev in izvajalcev teh politik glede implementacije politik; analiza percepcij in izkušenj glede dvojnega državljanstva s strani posameznih (dvojnih) državljanov. V okviru moje disertacije bom skušala to vsebinsko zasnovo nadgraditi s tem, da jo bom ustrezno prilagodila izbranemu nacionalnemu okolju (Slovenija) in skušala povezati izsledke na vseh treh omenjenih vsebinskih področjih v skupne zaključke. V okviru omenjenega projekta so bile namreč te tri faze raziskovanja ločeno obravnavane v posameznih monografijah – za nacionalne študije zakonodajnih ureditev in politik glej Kalekin-Fishman in Pitkänen (2007), za nacionalne analize mnenj in izkušenj pristojnih uradnikov glej Kalekin-Fishman in Pitkänen (2008), za nacionalne študije glede percepcij in izkušenj glede dvojnega državljanstva s strani posameznih (dvojnih) državljanov pa glej Pitkänen in Kalekin-Fishman (2007); za natančnejše informacije o tem projektu in njegovih rezultatih tudi University of Joensuu (2012) in Cordis (2012).

ločenih, a medsebojno povezanih fazah. V prvi fazi bom natančneje preučila mnenja večinskega prebivalstva o tej problematiki, pri čemer se bom naslonila na rezultate nacionalne javnomnenjske raziskave »Slovensko javno mnenje«, ki jo od leta 1968 izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede.¹³ V drugi fazi analize bom natančneje preučila mnenja in stališča imigrantov/dvojnih državljanov. Pri tem bom deloma izhajala iz rezultatov že obstoječih študij – t.j. raziskave »Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji«¹⁴ in raziskave »Percepcije slovenske integracijske politike«,¹⁵ v okviru katerih so bila zabeležena mnenja imigrantov o (dvojnem) državljanstvu –, poleg tega pa bom izvedla še samostojno empirično raziskavo, v okviru katere bom s pomočjo izvedbe osebnih intervjujev z (bodočimi) dvojnimi državljani preučila njihovo mnenje glede določenih aktualnih vprašanj, povezanih z posedovanjem dvojnega državljanstva in njegovim učinkom na uspešnost njihovega vključevanja v slovensko družbo.

V zaključku analize bom skušala ključna spoznanja in ugotovitve vseh treh posameznih analiz združiti v celovito oceno slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva in podati priporočila in predloge glede možnih dopolnitev in/ali sprememb obstoječe ureditve tega vprašanja.

Na tej točki naj bralca še opozorim, da sem si v doktorski disertaciji postavila določene omejitve teoretičnega in analitičnega okvirja raziskovanja, ki bodo pomagale usmerjati in ustrezno zamejiti moja razmišljanja in analize ter mi tako omogočile, da se ne bi

¹³ Več informacij o osnovnih ciljih te raziskave je dostopnih na spletnih straneh Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij <http://www.cjm.si/SJM> (4. maj 2009).

¹⁴ Osnovni podatki o raziskavi:

- nosilka projekta: dr. Mojca Medvešek;
- sodelavci: dr. Romana Bešter, dr. Sara Brezigar, dr. Martina Bofulin, Barbara Kejžar,izr. prof. dr. Miran Komac, Felicita Medved, dr. Janez Pirc;
- financer: Evropski sklad za vključevanje državljanov tretjih držav in Ministrstvo za notranje zadeve;
- obdobje: oktober 2008 – september 2009.

¹⁵ Raziskovalni projekt »Percepcije slovenske integracijske politike« je potekal v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006«. Osnovni podatki o raziskavi:

- izvajalci raziskave: Inštitut za narodnostna vprašanja, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU;
- vodja projekta: dr. Miran Komac;
- sodelavci projekta: dr. Romana Bešter, dr. Mitja Hafner-Fink, dr. Marina Lukšič Hacin, Felicita Medved, dr. Mojca Medvešek, dr. Mirjam Milharčič Hladnik, dr. Petra Roter, dr. Natalija Vrečer;
- financerji: Ministrstvo za notranje zadeve, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za obrambo.

preveč oddaljila od izbrane problematike ter osnovnega raziskovalnega vprašanja in raziskovalnih ciljev. Te omejitve so sledeče:

- Osredotočenost na analizo dvojnega državljanstva v diskurzu imigracij: dvojno državljanstvo bom v okviru disertacije primarno obravnavala v kontekstu imigracij in s tem povezanih procesov, pri tem pa seveda ne bom zapostavila ostalih aspektov dvojnega državljanstva, sploh če bo to bistvenega pomena za analizo. Zaradi te zamejitve bodo izven analitičnega okvirja te disertacije ostale sledeče kategorije dvojnega državljanstva: dvojno državljanstvo emigrantov in povratnikov (v slovenskem primeru dvojno državljanstvo zdomcev in izseljencev); dvojno državljanstvo kot rezultat mešanih zakonov (če ne gre istočasno za dvojno državljanstvo na podlagi imigracije); dvojno državljanstvo pripadnikov narodnih manjšin, ki prebivajo v obmejnih regijah in v zamejstvu; dvojno državljanstvo pripadnikov narodnih manjšin v določeni državi naselitve; dvojno državljanstvo, ki je rezultat preračunljivega nakupa državljanstva v davčnih oazah ipd.
- Osredotočenost analize na okolje države naselitve: pri svojih analizah se bom primarno osredotočila na okolje države naselitve, saj sem si kot osrednji raziskovalni cilj disertacije zadala preučevanje vloge dvojnega državljanstva v tem okolju. A kot sem že večkrat poudarila, celovite analize te problematike ne morem izpeljati brez upoštevanja vseh vključenih akterjev, zato bom analizo po potrebi dopolnjevala tudi s perspektivo države izvora in mednarodne skupnosti.

1.3 Metodologija raziskovanja

Dolgoletno zapostavljanje ali v najboljšem primeru zgolj površinsko zanimanje raziskovalne skupnosti za izzive, ki jih pred posamezno državo in družbo postavlja dvojno državljanstvo, se po mnenju nekaterih avtorjev izraža tudi v pomanjkljivi in nedodelani metodologiji, ki (še) ne omogoča kompleksnejših, dolgotrajnejših in medsebojno primerljivih analiz posameznih vidikov dvojnega državljanstva¹⁶ (Jones-

¹⁶ To seveda še zdaleč ne pomeni, da v relevantni literaturi ne obstajajo resni poskusi takšnih kompleksnejših analiz dvojnega državljanstva. Naj na tem mestu omenim le nekatere med najbolj vplivnimi študijami dvojnega državljanstva, ki mi bi bodo v veliko pomoč tudi pri pripravi doktorske disertacije: a) analize dostopnih statističnih podatkov o dvojnih državljanih v izbranih evropskih državah in ostalih državah sveta v Weil (2001), Bloemraad (2004), Morjé Howard (2005), Waldrauch (2006), Brøndsted Sejersen (2008), Blatter, Erdmann in Schwanke (2009); b) sistematičen pregled normativnih ureditev v številnih državah sveta v Bar-Yaacov (1961), United States Office of Personnel Management (2001), Boll (2007); c) bolj poglobljene študije primerov izbranih držav npr. v Hansen in Weil (2002b),

Correa 2003, 321). Eden izmed poglavitnih razlogov za takšno odsotnost resnejših analiz in študij dvojnega državljanstva je po opažanjih številnih avtorjev nedostopnost ali še pogosteje neobstoj zanesljivih podatkov in natančnejših statistik o dvojnem državljanstvu (Hammar 1990, 111; Spiro 1997, 1455; Jones Correa 2003, 321–322; Bloemraad 2004, 391; Morjé Howard 2005, 698), saj države praviloma ne vodijo evidenc o dvojnih državljanih in si (kljub določenim iniciativam in celo pogodbenim določilom v mednarodnopravnih dokumentih) ne izmenjujejo teh podatkov. Pravo metodološko zmedo po mnenju Morjé Howarda (2005, 699) povzročajo tudi (pre)kompleksne nacionalne zakonodaje in politike, saj še vedno obstaja cel spekter različnih zakonodajnih ureditev glede dvojnega državljanstva, ki so jih države v zadnjem desetletju nenehno dopolnjevale ali spreminjale, poleg tega pa je potrebno upoštevati še številne izjeme k tem zakonskim določbam in dejstvo, da se te politike v praksi neredko interpretirajo in izvajajo na zelo različne načine. Seveda pa pri vsem tem ne smemo pozabiti, da so se študije dvojnega državljanstva kot samostojno raziskovalno področje začele resneje razvijati šele v zadnjem desetletju – še vedno so na primer zelo redke študije, ki bi metodološko izhajale iz analize javnega in političnega diskurza v izbrani državi (Faist 2007b) ali bi uporabile metodo osebnih intervjujev in fokusnih skupin za boljši vpogled v razmišljanja in percepcije dvojnih državljanov in pristojnih uslužbencev o tej tematiki (Kalekin-Fishman in Pitkänen 2007; Pitkänen in Kalekin-Fishman 2007; Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007) – zato so po ocenah Kivista (2007, 285) trenutno šele v »zgodnji otroški fazi«, kar pa seveda vpliva tudi na razvoj ustrezne metodologije.

Ob upoštevanju takšnih opažanj in opozoril, da preučevanje dvojnega državljanstva predstavlja tudi svojevrsten metodološki izziv, sem se odločila, da bom sledila trenutnim trendom pri raziskovanju te tematike in v okviru doktorske disertacije uporabila interdisciplinarni pristop, s pomočjo katerega bom vključila dosedanja spoznanja in metode različnih znanstvenih disciplin in tako na celovit in sistematičen način pristopila k obravnavi izbrane problematike. Pri tem naj poudarim, da bom zaradi narave izbrane tematike in mojih osebnih raziskovalnih preferenc analizo zastavila primarno v politološkem in sociološkem znanstvenem diskurzu, po potrebi pa jo bom

Martin in Hailbronner (2003), Faist (2007b), Faist in Kivisto (2007), Pitkänen in Kalekin-Fishman (2007), Kalekin-Fishman in Pitkänen (2007, 2008) itd.

dopolnjevala z opažanji in ugotovitvami (mednarodno)pravne, zgodovinske in antropološke stroke.

Interdisciplinarna narava raziskovanja izbrane tematike v okviru disertacije bo razvidna tudi iz ustrezne kombinacije različnih kvalitativnih in kvantitativnih metod raziskovanja, ki bodo analizo popeljale tudi na nivo posameznika kot enote preučevanja, kar je bil do sedaj zapostavljen ali celo spregledan vidik v obstoječih študijah dvojnega državljanstva. V okviru disertacije bom torej uporabila sledeče raziskovalne metode:

- konceptualna analiza, v okviru katere bom natančneje opredelila ključne teoretske pojme, na katerih bo slonela disertacija – kot sta (dvojno) državljanstvo in integracija –, pojasnila relacije med omenjenimi pojmi in izoblikovala delovne definicije za potrebe disertacije;
- zgodovinsko-razvojna analiza, s pomočjo katere bom preučila vse ključne okoliščine in dejavnike, ki so skozi različna zgodovinska obdobja na nacionalni in mednarodni ravni prispevali k spremembi razumevanja dvojnega državljanstva od nekdanj škodljivega in zato nezaželenega družbenega pojava v vedno bolj tolerirano in sprejemljivo družbeno realnost vedno večjega števila držav;
- analiza nacionalnih zakonodaj in mednarodnopravnih dokumentov, s pomočjo katere bom natančneje predstavila politike držav do dvojnega državljanstva tako na nacionalni kot tudi na mednarodni ravni, vključno s Slovenijo;
- študija primera, v okviru katere bom natančneje preučila in analizirala slovensko politiko in prakso glede dvojnega državljanstva v okviru integracije imigrantov. Za uporabo te raziskovalne metode sem se odločila zaradi osnovnega raziskovalnega cilja te disertacije, da sistematično in poglobljeno preučim pomen in vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Menim, da lahko ta cilj dosežem le z natančno preučitvijo različnih vidikov te problematike v okolju izbrane države naselitve, ki jih potem lahko povežem v celovito sliko o tej vlogi dvojnega državljanstva. Ta skupna spoznanja in ugotovitve lahko ob upoštevanju nacionalno specifičnih okoliščin in z določenimi potrebnimi prilagoditvami prenesemo tudi na okolja drugih držav naselitve;
- analiza dostopnih statističnih podatkov in rezultatov obstoječih javnomnenjskih in ciljno zastavljenih raziskav, ki jo bom uporabila predvsem v tistem sklopu doktorske disertacije, v katerem bom preučila slovensko politiko in prakso glede

dvojnega državljanstva, v pomoč pa mi bodo tudi pri interpretaciji obstoječih trendov in politik v drugih državah;

- fokusne skupine in polstrukturirani osebni intervjuji, ki jih bom izvedla skupaj s sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru (v nadaljevanju predstavljene) širše raziskave o uspešnosti integraciji imigrantov v Sloveniji, poslužila pa se jih bom tudi v okviru samostojne raziskave o praksi dvojnega državljanstva v Sloveniji v okviru integracije, kjer bom izvedla osebne intervjuje z dvojnimi državljani v Sloveniji.

1. 4 Izvirni prispevek doktorske disertacije

Na ključne elemente disertacije, ki po mojem mnenju predstavljajo izvirni prispevek k razvoju ustreznega raziskovalnega področja, sem (vsaj) implicitno opozorila že pri zgornji opredelitvi osnovnih raziskovalnih ciljev in metodologije, a naj jih na tem mestu še enkrat nazorneje predstavim:

- a) umestitev preučevanja dvojnega državljanstva v kontekst integracije imigrantov v družbo naselitve: kot sem omenila že pri zgornji opredelitvi raziskovalnih ciljev disertacije, je bilo dvojno državljanstvo s strani akademske skupnosti do nedavnega obravnavano kot postranska tema, ki ji nima smisla posvečati večje pozornosti, saj so bili vsi naporji usmerjeni v odpravo tega (domnevno) škodljivega pojava. Šele v zadnjih dveh desetletjih se je z “vrnitvijo državljana” (Kymlicka in Norman 1994) na dnevni red političnih in drugih družbenih ved ponovno zbudilo zanimanje akademske sfere za ta vprašanja in se je preučevanje dvojnega državljanstva začelo postopno uveljavljati kot samostojna raziskovalna tematika, ki se umešča v širše družbene kontekste in znanstvene diskurze. Ena izmed aktualnih smeri raziskovanja je obravnava dvojnega državljanstva v kontekstu migracijskih procesov, kar je deloma pričakovano, saj je dvojno državljanstvo v svojem bistvu povezano z migracijami. Tovrstne raziskave se posvečajo interpretaciji pomena dvojnega državljanstva v različnih migracijskih okoljih, pri čemer skušajo avtorji na študijah primera prikazati, kakšne prednosti in koristi prinaša toleriranje dvojnega državljanstva za imigrante in imigracijske države in kakšne interese lahko z njimi zasledujejo emigranti in emigracijske države (glej npr. Gustafson 2001, 2005; Hansen in Weil 2002b; Iordachi 2004, 2006; Faist 2007b, Faist in Kivisto 2007, Culic 2009 itd.). Določeni avtorji skušajo analize poglobiti z osredotočenostjo na

posamezne segmente teh procesov, zato v zadnjem času opažamo več poskusov obravnave dvojnega državljanstva v kontekstu procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Avtorji k preučevanju te vloge pristopajo z različnimi argumenti, ki jih utemeljujejo na različnih nivojih. Nekateri avtorji se posvečajo ožjemu procesu naturalizacije in pri tem skušajo ugotoviti, v kolikšni meri (ne)toleriranje dvojnega državljanstva vpliva na odločitev imigranta za pridobitev državljanstva svoje nove domovine (glej npr. Hammar 1990; Spiro 1997, 2002: 27–28; Jones-Correa 2001, 2003; Schuck 2002b; Diehl in Blohm 2003; Martin 2003: 6–8; Mazzolari 2005, 2009; Böcker in Thränhardt 2006; Faist in Gerdes 2008; Ersanili in Koopmans 2010), medtem ko drugi širše pristopajo k tej tematiki in skušajo oceniti vpliv (tolerance) dvojnega državljanstva na celoten proces vključevanja imigrantov v novo domovino (glej npr. Kastoryano 2002b; Bloemraad 2007; de Hart 2007; Gerdes in dr. 2007; Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007; Spång 2007). A kot bo pokazala natančnejša obravnava omenjenih raziskav in študij v nadaljevanju doktorske disertacije, ostajajo vsi ti poskusi podrobnejše opredelitve vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve v določenih primerih preveč razdrobljeni in specifični – npr. preverjajo zgolj statistično preverljive vplive tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v izbranih državah naselitve –, v drugih primerih pa preveč splošni in poenostavljeni – npr. zgolj površinsko obravnavajo vlogo dvojnega državljanstva v teh procesih kot le enega izmed relevantnih dejavnikov –, da bi si lahko izoblikovali celovito sliko o pomenu dvojnega državljanstva v teh procesih. V disertaciji bom zato poskušala storiti korak naprej in nadgraditi dosedanja spoznanja s celovitejšo in bolj sistematično preučitvijo, ki se bo neposredno osredotočila na analizo vloge (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigranta v družbo naselitve in jo bo mogoče aplicirati na posamezna okolja in s tem povezane specifične okoliščine.

- b) vpeljava dodatnih analitičnih nivojev in s tem povezano oblikovanje večnivojskega metodološkega načrta za preučevanje izbrane problematike: obstoječa znanstvena literatura na temo dvojnega državljanstva najpogosteje izhaja zgolj iz perspektive države (ali mednarodne skupnosti držav), pa naj bo to v obliki teoretičnih razprav o pomenu dvojnega državljanstva pri domnevni transformaciji nacionalne države ali v obliki empiričnih primerjalnih analiz nacionalnih politik in praks dvojnega državljanstva. Akademski diskurz s takšnim pristopom zgolj reproducira

interpretacije in percepcije tega fenomena, kot ga vidijo in razumejo države. V želji, da bi res celovito in večplastno preučila fenomen (tolerance) dvojnega državljanstva, sem se v okviru disertacije odločila, da v raziskovanje tega pojava vpeljem še dva dodatna analitična nivoja, ki sta bila na tem raziskovalnem področju izrazito zapostavljena in spregledaprek: to sta analiza na ravni posameznika in na ravni skupnosti.¹⁷ Po opažanjih Joppkeja (2007, 44) dandanes namreč kljub nedavnemu porastu zanimanja za ta vprašanja še vedno ne poznamo natančneje pomenov in asociacij, ki jih običajni ljudje pripisujemo (dvojnemu) državljanstvu, zato ta vidik še naprej ostaja »ena največjih lukenj v literaturi«. V relevantni znanstveni literaturi se sicer pojavljajo določena spoznanja glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva za posameznike, kot npr. da dvojno državljanstvo posamezniku omogoča ohranjanje nadaljnje pristne povezanosti z državo izvora, da izraža njegove transnacionalne aktivnosti itd., a te trditve praviloma ostajajo na ravni nepreverjenih in hipotetičnih ugibanj o domnevnem pomenu dvojnega državljanstva za (bodoče) dvojne državljane.¹⁸ Prav tako, če ne celo bolj, je bilo do sedaj zapostavljeno preučevanje tega fenomena na ravni posamezne skupnosti, kot so npr. imigrantska skupnost, večinska skupnost, skupnost državljanov itd. Redke študije, ki so skušale zajeti tudi ta vidik, so se običajno osredotočale na identifikacijo argumentov in protiargumentov v javnih in političnih razpravah o državljanški ali migracijski nacionalni zakonodaji,¹⁹ pri čemer pa je analizirana argumentacija pravzaprav v večji meri odražala mnenje vodilnih političnih strank kot pa javno mnenje oz. mnenje večinske skupnosti. V luči teh prepoznanih manjkov pri preučevanju fenomena dvojnega državljanstva sem se odločila, da bom v okviru doktorske disertacije skušala razviti večnivojski metodološki načrt za preučevanje dvojnega državljanstva v okviru procesa

¹⁷ Pri pripravi doktorske disertacije sem se najprej osredotočila le na nivo posameznika, a sem se na podlagi predloga prof. dr. Mitje Žagarja v okviru drugega doktorskega seminarja naknadno odločila še za vpeljavo nivoja skupnosti. Prof. dr. Žagarju se iskreno zahvaljujem za to sugestijo, ki je pomembno pripomogla h kakovosti moje disertacije.

¹⁸ Ena izmed redkih študij, v okviru katere so bila kvalitativno preverjena tudi individualna mnenja in stališča, je že omenjena raziskava *Dual Citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State*, ki je med drugim vključevala analizo percepcij in izkušenj oblikovalcev in izvajalcev teh politik (Kalekin-Fishman in Pitkänen 2008) ter analizo percepcij in izkušenj dvojnih državljanov (Pitkänen in Kalekin-Fishman 2007) v osmih izbranih evropskih državah. Poleg tega je mnenja dvojnih državljanov zabeležila tudi Valerie Preston s sodelavci (2007), ki je izpeljala raziskavo na primeru hongkonških imigrantov v Kanadi.

¹⁹ Primer takšnih razprav predstavljajo prispevki v zborniku *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ki ga je leta 2007 pod uredništvom dr. Thomasa Faista izdala založba Ashgate (glej Faist 2007b).

integracije imigrantov v družbo naselitve, v okviru katerega bom spoznanja o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva za države (naselitve in/ali izvora, imigracije in/ali emigracije ipd.) skušala dopolniti z natančnejšo preučitvijo percepcij in izkušenj (bodočih) dvojnih državljanov glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva za proces njihove integracije v družbo naselitve, prav tako pa bom natančneje preučila ta fenomen z vidika imigrantske in večinske skupnosti. V okviru študije izbranega primera bom v skladu s tem večnivojskim metodološkim pristopom najprej izpeljala analize na posameznih nivojih, potem pa bom ključne izsledke skušala povezati v sistematično in celovito sliko o (slovenski) politiki in praksi dvojnega državljanstva v procesih integracije imigrantov in na podlagi tega podati določena priporočila o morebitnih potrebnih spremembah ali dopolnitvah teh praks.

- c) razširitev preučevanja izbrane tematike na slovenski prostor: najprej naj pojasnim, da pojem dvojno državljanstvo še zdaleč ni neznanka v slovenskem političnem diskurzu, sploh če se ozrem v devetdeseta leta prejšnjega stoletja, ko je velikodušno podeljevanje dvojnega državljanstva s strani italijanske države pripadnikom italijanske manjšine v Sloveniji sprožilo marsikatero vročo politično in strokovno polemiko o domnevni neupravičenosti takšnih potez italijanske vlade.²⁰ A zdi se, da se je slovenski politični prostor veliko raje ukvarjal z domnevno napačnimi politikami drugih držav, kot da bi sprožil resno razpravo o (ne)smiselnosti slovenske politike in prakse glede dvojnega državljanstva. Dopuščanje dvojnega državljanstva slovenskim izseljencem, zdomcem in zamejcem se tako običajno uvrsti na politični dnevni red le v primeru, če so podane pobude s strani slovenskih emigrantskih ali zamejskih organizacij za spremembo zakona o slovenskem državljanstvu v smeri še bolj ugodne ureditve glede toleriranja dvojnega državljanstva. Tudi možnost dvojnega državljanstva za slovenske imigrante je redko sprožila politične in strokovne polemike. Te so se bolj množično pojavljale le v začetku devetdesetih letih, ko je bilo očitno aktualno podajanje različnih pobud za odpravo dvojnega državljanstva (običajno) tistim posameznikom, ki so status dvojnega državljanja pridobili v skladu s 40. členom predhodnih določb Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Takšno izrazito pomanjkanje zanimanja za to

²⁰ Sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja Nada Vilhar (1994) je zbrala posebno dokumentacijsko gradivo na temo slovensko-italijanskih odnosov v luči dvojnega državljanstva, ki obsega 190 bibliografskih enot v slovenskih periodičnih publikacijah, kar potrjuje posebno zanimanje za to tematiko.

tematiko je moč zaznati tudi v slovenskem znanstvenem prostoru, saj z izjemo krajših znanstvenih razprav v slovenski znanstveni periodiki²¹ in redkih diplomskih del, ki se osredotočajo na obravnavo dvojnega državljanstva predvsem z vidika pravne stroke,²² ni mogoče zaslediti resnejših razprav ali študij o dvojnem državljanstvu v Sloveniji.²³ Pričujoča doktorska disertacija torej predstavlja pomemben znanstveni doprinos k preučevanju te tematike v slovenskem prostoru.

1. 5 Opredelitev osrednjih teoretičnih konceptov

Vseh zastavljenih raziskovalnih izzivov in ciljev se ne morem ustrezno lotiti brez predhodne natančnejše opredelitve dveh osrednjih teoretičnih konceptov, na katerih je osnovana moja disertacija – to sta (dvojno) državljanstvo in integracija imigrantov. Menim namreč, da brez predhodnega poznavanja in kritične ocene različnih dimenzij teh dveh konceptov ne morem ustrezno pristopiti k raziskovanju izbrane tematike, zato se bom v nadaljevanju poglavja posvetila tej nalogi. Ker gre za dva res temeljna družboslovna koncepta, ki sta zaradi svoje aktualnosti in relevantnosti predmet mnogih poskusov konceptualizacij s strani različnih znanstvenih disciplin, se bom te naloge lotila bolj obširno in bom skušala predstaviti različne možne dimenzije in opredelitve obeh izbranih konceptov, jih kritično ovrednotiti in na podlagi tega izoblikovati primerni definiciji obeh konceptov za potrebe doktorske disertacije.

1. 5. 1 (Dvojno) državljanstvo

Že Aristotel je v svojih razmišljanjih o konceptu državljanstva v znamenitem delu »Politika« ugotavljal, da ni mogoče oblikovati neke enotne definicije državljanstva, ki bi ustrezala različnim družbenim kontekstom, saj se pogosto »ljudje ne strinjajo, da je ista oseba državljan« in zato mnogokrat velja, da »človek, ki je državljan v demokraciji,

²¹ Glede na rezultate slovenskega elektronskega bibliografskega sistema (COBISS; www.cobiss.si) je bila večina takšnih krajših znanstvenih razprav o dvojnem državljanstvu objavljenih v znanstveni reviji PP: Pravna praksa: časopis za pravna vprašanja – glej npr. Končina (1992), Kos (1994), Sladič (2000), Vatovec (2011) – ali v slovenskem dnevem časopisju (Delo, Večer, Slovenec, Republika itd.).

²² Glej na primer Pavlič (1997) in Kurspahić (2000).

²³ Ena redkih izjem je znanstvena razprava o dvojnem državljanstvu slovenskih imigrantov, ki jo je v okviru raziskovalnega projekta "Percepcije slovenske integracijske politike" pripravila Felicita Medved (glej Medved 2005).

ni državljan v oligarhiji« (Aristotel [1998], 173).²⁴ Ta Aristotelova opažanja so nastala sicer v obdobju, ko je bil koncept državljanstva še relativna neznanka v politični filozofiji, a se njihova pravilnost potrjuje še dandanes. Zgodovina ideje državljanstva namreč ponuja le malo razlogov, da bi lahko verjeli v uspešnost iskanja vseobsegajoče definicije tega pojma, ki bi bila splošno sprejemljiva (Heater 2004b, 287). Tako teorija kot tudi praksa državljanstva sta se namreč nenehno spreminjali, in sicer večinoma kot odziv na spreminjajoče se ekonomske, socialne in politične razmere v posamezni družbi in/ali v mednarodni skupnosti. Razumevanje državljanstva v antičnih grških državah tako težko enačimo z interpretacijo koncepta državljanstva v kontekstu moderne nacionalne države ali z novejšimi koncepcijami globalnega, transnacionalnega in postnacionalnega državljanstva.²⁵ A ravno ta »pragmatična fleksibilnost« je po mnenju Heaterja (ibid.) razlog, da je državljanstvo še dandanes ena temeljnih institucij sodobne države in eden izmed ključnih družboslovnih konceptov v različnih znanstvenih vedah. Kot bo razvidno iz nadaljnjega kratkega pregleda različnih definicij državljanstva, katerega namen je predstavitev večplastnosti koncepta državljanstva in njegovega pomena za razumevanje dvojnega državljanstva, se različne znanstvene panoge v skladu s svojimi paradigmatiskimi predpostavkami osredotočajo na zanje relevantne dimenzije državljanstva, hkrati pa se problemsko med seboj močno prepletajo, še posebej v kontekstu sodobne nagnjenosti k interdisciplinarnim pristopom in eklekticismu (Deželan in dr. 2007, 33).

Kljub kompleksnosti same problematike ter mnogim dilemam, ki se pojavljajo pri iskanju sprejemljivega odgovora na vprašanje, kaj pomeni državljanstvo v sodobnem svetu, razprave o državljanstvu niso bile uvrščene visoko na dnevnem redu družboslovnega raziskovanja dvajsetega stoletja. Kot ugotavljata Hansen in Weil (2002, 1), je bila tematika državljanstva do osemdesetih let prejšnjega stoletja marginalno področje raziskovanja. Interpretacija koncepta je bila v veliki meri zamejena na sfero prava, ki je pojem državljanstva uporabljala predvsem kot tehnični termin (Magnetete 2005, 1, 5), ki je označeval »poseben, primaren odnos med državo in posameznikom« in je jasno določal »posebne pravice in dolžnosti« obeh vpletenih akterjev (Boll 2007, 71).

²⁴ Omenjena razmišljanja so del Knjige III (natančneje vrstica 1275a), v okviru katere Aristotel podaja svoje ugotovitve o naravi države in državljanstva. Delo *Politika* je sicer nastalo predvidoma leta 350 pr.n.št.

²⁵ Za zgodovinski razvoj koncepta državljanstva do nastanka moderne nacionalne države glej npr. Pocock (1998); Weber (1998); Burchell (2002); Heater (2004a), Magnetete (2005).

V ožjem smislu pa je bil pomen državljanstva zreduciran na »poseben pravni status posameznika, ki določa odnos med posamezniki, ki posedujejo ta status, in njihovo državo« (Žagar 2008, 73). Tudi Evropska konvencija o državljanstvu,²⁶ ki jo je leta 1997 sprejel Svet Evrope in predstavlja enega izmed najpomembnejših mednarodnih dokumentov na tem področju, definira državljanstvo enostavno kot »pravno vez med posameznikom in državo«, ki ne »odraža etničnega porekla posameznika« (2. člen). Takšno formalistično razumevanje državljanstva kot statusa, katerega konstanta so predvsem jasna opredeljenost vzajemnih pravic in dolžnosti ter podrejenost pravnemu redu, se osredotoča le na eno dimenzijo tega koncepta, a hkrati moramo poudariti, da vendarle niso vse pravne opredelitve državljanstva zamejene le na normativni vidik tega koncepta. Žagar (2008, 73–74) tako ugotavlja, da je državljanstvo lahko tudi »več kot le pravni status in vez« in da v širšem smislu ta koncept vključuje tudi »socialne in emocionalne vezi med državljanom in državo, vključno z identifikacijo posameznika z državo«. Tudi ena najpogosteje citiranih mednarodnopravnih definicij državljanstva, ki jo je v znamenitem primeru *Nottebohm*²⁷ podalo Meddržavno sodišče, ugotavlja, da je državljanstvo »pravna vez, ki temelji na socialni pripadnosti, pristna vez obstoja, interesov in čustev, skupaj z obstojem vzajemnih pravic in dolžnosti.« (Meddržavno sodišče 1955, 23).

Če bi torej definirali pojem državljanstva zgolj kot formalni status posameznika v določeni državi ali širše kot odnos med posameznikom in državo, ki ga opredeljujejo jasno definirane vzajemne pravice in dolžnosti, bi pristopili k problematiki državljanstva na preveč poenostavljen in površen način. Pravna dimenzija je nedvomno nepogrešljiv element opredeljevanja koncepta državljanstva, a hkrati le ena izmed mnogih dimenzij, ki se prepletajo v tem večplastnem konceptu.²⁸ Eden prvih, ki je

²⁶ *European Convention on Nationality*, podpisana 6. novembra 1997 v Strasbourgu, v veljavo pa je stopila 1. marca 2000.

²⁷ Omenjeni sodni primer Meddržavnega sodišča je pogosto naveden v strokovni literaturi zaradi vpeljave t.i. testa pristne in učinkovite vezi (*genuine and effective link*) posameznika z državo v primeru podeljevanja državljanstva v postopku naturalizacije. Sodišče je s tem argumentom ponudilo širše razumevanje koncepta državljanstva, ki poleg formalnega pravnega statusa vključuje tudi elemente pripadnosti določeni družbi, ki jo lahko merimo z različnimi dejavniki (npr. stalno prebivališče, razvejane družinske vezi, aktivna participacija v javnem življenju itd.). Natančnejši opis in analiza tega primera v npr. Donner (1994, 59–64, 67–69) in Boll (2007, 110–114). Vsi pravni akti, povezani s to sodbo, pa so dostopni na spletni strani Meddržavnega sodišča (glej Meddržavno sodišče 1955).

²⁸ Kot ugotavlja Heater (2004b, 251), predstavlja pravna dimenzija opredeljevanja državljanstva izhodišče za vse nadaljnje interpretacije, saj »se ideje o politični participaciji, o socialnih pravicah in blaginji, o skupni identiteti in družbeni odgovornosti ne bi tako bohotno razrasle brez močnega jedra jasno definirane civilnega in pravnega statusa«. Heater (ibid.) še dodaja, da je tudi »temeljni koncept

opozoril na večdimenzionalnost koncepta, je bil britanski sociolog Thomas Humphrey Marshall, ki je že leta 1950 v svojem znamenitem eseju *Citizenship and Social Class*²⁹ razvil tezo o evolucijskem razvoju koncepta modernega državljanstva.³⁰ V eseju, katerega fokus je sicer protislovje med formalno enakostjo, ki izhaja iz državljanskih pravic, in družbeno neenakostjo, je Marshall (1998 94) opredelil moderno državljanstvo kot tripartitni koncept, ki sestoji iz sledečih elementov: civilni element, ki se je izoblikoval v 18. stoletju in ga sestavljajo »pravice, potrebne za individualno svobodo« – osebna svoboda, svoboda govora in misli, lastninska pravica in pravica enakosti pred zakonom; politični element, ki se je uveljavil v 19. stoletju in vključuje pravico do participacije pri procesih odločanja in izvajanja politične oblasti; socialni element, ki se je razvil v 20. stoletju in vključuje vse »od pravice do trohice ekonomske blaginje in varnosti do pravice v polni meri deliti socialno dediščino in živeti življenje civiliziranega bitja v skladu s standardi, ki prevladujejo v družbi.« V kontekstu konceptualizacije pojma državljanstva najpomembnejšo novost tega modela predstavlja vpeljava socialnega elementa kot integralne komponente koncepta državljanstva,³¹ ki je pomembno vplivala na nadaljnjo razpravo o vsebini ideje državljanstva. Kot ugotavlja Magnette (2005, 163), je integracija socialnih pravic v koncept državljanstva postavila pod vprašaj celotno pravno logiko, na kateri je bil do tedaj utemeljen institut državljanstva, saj je spodkopala doktrino države kot edinega vira prava ter prepoznala avtonomnost civilne družbe in njeno vlogo pri uveljavljanju koncepta državljanstva.³²

državljanstva kot pravnega statusa postal zelo kompleksen in dandanes prinaša s seboj mnogo nerazrešenih vprašanj.«

²⁹ Esej *Citizenship and Social Class* v zbirki esejev *Citizenship and Social Class and Other Essays*, ki je prvič izšla leta 1950 pri založbi Cambridge University Press.

³⁰ Mnogi avtorji (npr. Turner 1990; Magnette 2005) postavljajo omenjeni esej T.H. Marshalla kot mejnik, ki je ponovno obudil razpravo o konceptu državljanstva. Določeni avtorji se ne strinjajo s to tezo. Shafir Gershon (1998, 2) v uvodnem poglavju zbornika *Citizenship Debates: A Reader*, v katerem so zbrane mnoge najvplivnejše razprave o državljanstvu prejšnjega stoletja, kot izhodiščno točko analize izpostavi sistematično revizijo teorije liberalnega individualizma izpod peresa ameriškega političnega filozofa Johna Rawlsa, ki naj bi s kritičnim pristopom do tedanjega liberalizma spodbudil premislek tudi o tedaj dominantnem liberalnem modelu državljanstva in tako odločilno prispeval k obuditvi razprave o formi in vsebini koncepta državljanstva.

³¹ Marshallova teza je utemeljena na zgodovinski analizi politike socialne varnosti in blaginje Velike Britanije od 18. od 20. stoletja in predstavlja po mnenju Turnerja (1990, 191) elaborirano »socialno verzijo individualističnih idej angleškega liberalizma«. Več o nadaljnjih delih Marshalla na temo socialnih pravic in socialne blaginje ter kritiki njegovih del v Turner (1990).

³² Relacijo med konceptom civilne družbe in konceptom državljanstva so nadaljnje razvijali predvsem teoretiki civilne družbe, eden najvplivnejših je npr. Michael Walzer (1995) z esejem *The Civil Society Argument*. Ta teoretična smer se je pojavila kot kritika na državocentrične pristope in je v odnos med posameznikom in državo pripeljala še tretjega akterja – civilno družbo kot komplementarno (ali celo paralelno) polje politike, kjer so prepoznane različne družbene vloge in identitete posameznika, ki jih država skuša zreducirati v koncept univerzalnega državljanstva (več o tem v Turner in Hamilton 1994a,

Takšna konceptualna razširitev pojma državljanstva je nadaljnje prispevala k relativizaciji univerzalnosti državljanstva, saj državljanji niso bili več obravnavani kot popolnoma enaki, temveč so se pri uveljavljanju njihovih socialnih državljanskih pravic nujno upoštevale tudi različne družbene okoliščine (ibid.).³³

S tovrstnimi premiki v diskurzu razprav o državljanstvu se je ta tematika s polja filozofskega razmišljanja o pomenu državljanstva in opredeljevanja državljanstva kot konstrukta pravne sfere razširila tudi na polje politologije³⁴ in sociologije,³⁵ kar je nadaljnje vplivalo na povečano intenzivnost in kompleksnost razprav o konceptu državljanstva (Magnetite 2005, 163).³⁶ Pojem državljanstva se v strokovni literaturi ni več pojavljal le kot tehnični termin, s katerim se je označevalo jasno definiran pravni status posameznika v družbi, temveč se je začel uveljavljati kot širši družboslovni koncept, ki se je vse pogosteje umeščal v razprave o naravi družbe in države.³⁷

1994b; Kymlicka in Norman 1994: 363–365; Beiner 1995: 4–5; Walzer 1995; Janoski 1998; Bosniak 2000a: 476–478).

³³ Eno najbolj razdelanih in argumentiranih kritik univerzalnosti državljanstva je ponudila ameriška politologinja Iris Marion Young (1998) v svojem vplivnem članku *Policy and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*. Več v nadaljevanju poglavja.

³⁴ Kot opazata Isin in Turner (2007, 6), je bil pojem državljanstva že od nekdaj predmet zanimanja tudi za politologe, a so ga običajno umestili v širše razprave o bolj abstraktnih in splošnih pojmih, kot so npr. država, oblast, pravo, pravica, dolžnost in svoboda. Vprašanja o pomenu in naravi državljanstva so se tako pojavljala tudi v klasičnih delih Johna Stuarta Milla, Alexisa de Tocquevilla, Johna Locka, J. J. Rousseauja, Karla Marxa in ostalih velikih imen družboslovja v preteklih stoletjih. Šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je pojem državljanstva postal eden izmed osrednjih konceptov, okrog katerega se sedaj vrti naraščajoče število politoloških razprav, ki posegajo na različna področja družbenega življenja (Magnetite 2005, 1). Vse bolj zanimiv postaja tudi za področje preučevanja mednarodnih odnosov, kjer toleriranje podvajanja državljanstva odpira pomembne dileme glede obstoječe opredelitve nacionalne suverenosti in jurisdikcije nad določenim teritorijem, glede urejanja vprašanja nasledstva v primeru razpada držav, glede podeljevanja državljanstva v novonastalih državah itd.

³⁵ Tudi v sociologiji so koncept državljanstva zasenčili drugi osrednji koncepti, med katerimi je po mnenju Janowitz (1994, 42) izstopal predvsem koncept enakosti. Pojem državljanstva je bil za mnoge sociologe zanimiv predvsem zaradi instituta državljanskih pravic, ki so se v povojnem času širile na marginalizirane družbene skupine in s tem razširile pojem socialne, ekonomske in politične enakosti (ibid.). Nekateri drugi sociologi, kot npr. Turner (1990) in Mann (1994), pa so poskušali nadgraditi Marshallov model in razviti sociološki model državljanstva.

³⁶ Mindusova (2007, 4–7) prepoznava pravo, sociologijo in politologijo kot temeljna teoretična polja, v okviru katerih so se razvili trije osnovni standardi državljanstva, ki so dandanes nepogrešljivi del kateregakoli poskusa oblikovanja celovitejše definicije državljanstva. Vsak izmed teh standardov sovпада z določeno znanstveno disciplino, evolucionirajo pa si sledijo v sledečem vrstnem redu: a) politični model, ki se ukvarja predvsem z razmerjem med državljanom in subjektom, med aktivnim in pasivnim državljanom in vprašanjem legitimnosti, b) pravni model, ki se je razvil predvsem na jasno zamejeni dihotomiji državljana in nedržavljana (oz. tujca ali osebe brez državljanstva) in c) sociološki model, ki se osredotoča na vprašanje vključenosti in izključenosti in pri tem v ospredje postavlja marginaliziranega posameznika in vprašanje družbene kohezije.

³⁷ Tudi Donati (v Rizman 2000, 112) ugotavlja, da so se teoretiki državljanstva v zadnjem času začeli bolj ukvarjati z dilemo, kako umestiti idejo državljanstva v kontekst sodobne družbe, kot pa da bi se še nadaljnje posvečali opredeljevanju relacije med državljanstvom in državo, kot je veljalo do sedaj. Koncept državljanstva se je torej vsaj za nekatere avtorje iz članstva v državi preobrazil v eno izmed pomembnih oblik članstva v sodobni družbi, kar pa se seveda odraža tudi v številnejših in

Pravzaprav se je v okviru prepoznane večplastnosti izoblikovalo več različnih interpretacij koncepta državljanstva, ki so se osredotočale na različne aspekte te problematike. Bryan S. Turner (1994a) na primer prepoznava tri ločene, a hkrati medsebojno prepletene tradicije preučevanja narave državljanstva, ki odražajo različne zgodovinske izkušnje evolucije državljanstva v različnih družbeno-političnih kontekstih. Britanska tradicija preučevanja državljanstva, katere tipični predstavnik je že omenjeni sociolog T. H. Marshall, se je tako osredotočala predvsem na zgodovinski vidik odnosa med družbeno blaginjo in državljanstvom, zato so bile debate o državljanstvu velikokrat umeščene v širši okvir razprav o družbeni neenakosti in vlogi družbenih razredov v kapitalističnem sistemu. V tem diskurzu je bilo (socialno) državljanstvo opredeljeno kot eden izmed mehanizmov, s pomočjo katerega naj bi država korigirala neenakosti in nepravilnosti liberalnega trga.³⁸ Z radikalno drugačnimi vprašanji glede narave državljanstva se je ukvarjala ameriška tradicija, ki je v kontekstu izoblikovanja demokratične in pluralne družbe iskala ustrezne odgovore na vprašanje, kakšen je odnos med univerzalnim državljanstvom in etnično heterogeno družbo, pri čemer je bila v ospredju predvsem razprava o odnosu med državo, etničnimi skupinami in nacionalizmom (npr. Parsons 1994; Walzer 1994; Glazer 1994; Bellah in dr. 1994). V tem kontekstu je bilo državljanstvo definirano kot institucija in hkrati ideologija države, s pomočjo katere naj bi država vzpostavila družbeno enakopravnost ob hkratnem prepoznavanju kulturnega in političnega pluralizma. Kot tretjo pa Turner (1994a) navaja evropsko (kontinentalno) tradicijo, kjer so konceptualizacijo državljanstva v veliki meri zaznamovale tradicionalne razprave o odnosu med (nacionalno) državo in državljanom/posameznikom (npr. Aron 1994; Dahrendorf 1994; Habermas 1995; Brubaker 1996).

Preučevanje državljanstva je postalo torej neizogibno kompleksno in večdimenzionalno, v tem kontekstu pa se je izoblikovalo nekaj temeljnih dilem,³⁹ med katerimi je razvoj

kompleksnejših modelih državljanstva, ki se osredotočajo predvsem na družbene implikacije državljanstva (kot npr. ekološko, ekonomsko, lokalno državljanstvo).

³⁸ Nekatera vplivna dela britanske tradicije preučevanja socialnega državljanstva so predstavljena tudi v 5. poglavju zbornika *Citizenship: Critical Concepts* iz leta 1994, katerega urednika sta priznana sociologa Bryan S. Turner in Peter Hamilton in v katerem so zbrani mnogi vplivni prispevki o državljanstvu od 17. stoletja do danes.

³⁹ Ena izmed pomembnejših dilem, ki še danes zaposluje teoretike državljanstva, je po mnenju Hamiltona (1994, 3–4) tudi dilema glede samega izvora državljanstva v družbi ali v državi oziroma natančneje, ali je bilo državljanstvo vsiljeno s strani države kot način za doseglo lojalnosti in (vojaške) obveze s strani državljanov ali pa se je pojavilo kot rezultat razrednih bojev proti arbitrarni oblasti absolutnih držav in vladarjev. Tudi Turner (1994a) prepoznava pomembnost dileme glede izvora

koncepta državljanstva pomembno zaznamovala diskusija, ali je državljanstvo individualističen koncept, v katerem osrednje mesto zavzemajo posameznik in njegove pravice, ali pa je državljanstvo izraz kolektivne zavesti, ki izpostavlja dobro skupnosti oziroma družbe in ceni predvsem državljanske vrline.⁴⁰ Ta sedaj že klasična razprava med privrženci liberalne in republikanske tradicije državljanstva je koncept državljanstva umestila v širši kontekst razprav o definiranju relacije med posameznikom, družbo in državo ter ga posledično pozicionirala kot enega temeljnih družboslovnih konceptov. Čeprav sta obe tradiciji pomembno doprinesli k premisleku o modernem konceptu državljanstva, pa je bila kljub dejstvu, da ima republikanska tradicija zelo eminentne temelje celo v antični, srednjeveški in renesančni politični misli,⁴¹ liberalna tradicija in njena retorika pravic tista, ki je prevladala pri »oblikovanju novodobne realnosti koncepta državljanstva« (Deželan in dr. 2007, 54). Tudi Kymlicka in Norman (1994, 354) ugotavljata, da je prejšnje stoletje, še posebej izrazito pa povojno obdobje, »ortodoksno« zaznamovala liberalna paradigma, ki je opredeljevala državljanstvo kot status, na podlagi katerega so posamezniku pripadale številne civilne, politične, ekonomske in socialne pravice (Oldfield 1994, 188). K obuditvi diskurza državljskih pravic je s svojim vplivnim esejem prispeval že omenjeni britanski sociolog T.H. Marshall, ki je v svoji tezi o evoluciji modernega državljanstva velik pomen pripisal ravno postopni širitvi državljskih pravic⁴² iz civilne v politično in

koncepta državljanstva, vendar jo umešča v drugačni referenčni okvir. Turner (ibid.) namreč zagovarja dejstvo, da je državljanstvo moderna institucija, ki se je izoblikovala kot rezultat francoske in industrijske revolucije ter je neposredno povezana z vzponom moderne industrijske kapitalistične družbe. Turnerjeva teza predstavlja odgovor na dokaj razširjeno predpostavko, da ideja demokratičnega državljanstva ni produkt moderne dobe, temveč ima svoj izvor v antičnih mestnih državah in njihovi interpretaciji demokracije (glej npr. Pocock 1998).

⁴⁰ Paul Magonette (2005, 2) v svoji analizi zgodovine koncepta državljanstva kritično ugotavlja, da je takšna izrecna delitev teorij državljanstva na liberalne in republikanske oz. komunitarne pristope preveč poenostavljena in površinska, saj po mnenju avtorja tovrstna dihotomija zgolj »radikalizira distinkcijo med svobodo moderne in antike«. Po mnenju avtorja ni mogoče potegniti jasne ločnice med deli Aristotela, Machiavellija in Rousseauja na eni strani ter idejami Bodina, Hobbesa in Montesquieuja na drugi strani. Omenjeni avtor (ibid.) še dodaja, da je opredelitev tako jasno nasprotujočih si koncepcij državljanstva pogosto »namenoma pretirana« in da je njen namen pravzaprav zgolj spodbuditi polemično razpravo v akademskih krogih.

⁴¹ Republikanska tradicija državljanstva se namreč naslanja na tako velika imena klasične politične misli, kot so npr. Aristotel, Machiavelli in Rousseau (več o tem v Deželan in dr. 2007, 32–60). Mejniki, ki so prispevali k uveljavitvi liberalne tradicije državljanstva, so sicer novejšega datuma, a zato nič manj pomembni: francoska revolucija, ki je uveljavila načelo in prakso državljanstva kot temeljnega atributa moderne družbenopolitične strukture, britanske in ameriške izkušnje s tranzicijo od odnosa monarh-podložnik do odnosa države-državljan, posledica angleške državljanske vojne, politična teorija Johna Locka in ameriška neodvisnost (Deželan in dr. 2007, 56–57). Ali povedano z besedami Clarka (v Deželan in dr. 2007, 56), liberalna tradicija je bila posledica revolucionarnih prevratov ter teorije družbene pogodbe in naravnih pravic posameznikov.

⁴² Vendar Marshall ni izpostavljala le državljskih pravic, kot morda malce površno ugotavljajo nekateri avtorji (npr. Kymlicka in Norman 1994, 354; Bosniak 2000a, 464). Marshall je kot enako pomembne

socialno sfero demokratične kapitalistične družbe in posledično artikuliral državljanske pravice kot instrument za doseg družbene enakopravnosti.⁴³ Liberalni model državljanstva je v ospredje postavil »suverenega in moralno avtonomnega posameznika« (Oldfield 1994, 188), katerega osnovni cilj je »maksimirati individualno svobodo« (Schuck 2002a, 132). Liberalni državljan, kot ga portretira Peter H. Schuck (2002a, 137), je omejen le s pravicami drugih posameznikov in se sam svobodno in racionalno odloča o tem, kaj bo razmišljal, kakšne bodo njegove vrednote in kakšne odnose bo izoblikoval z ostalimi posamezniki, skupinami in državo. V kontekstu jasne ločnice med javnim in zasebnim, ki predstavlja enega temeljnih aksiomov liberalne paradigme, odnos med posameznikom in državo opredeljuje obojestranska pasivnost. Posameznik sam suvereno odloča, kako bo izkoristil pravice, ki izhajajo iz državljanskega statusa, in v kolikšni meri bo aktivno udeležen v javnem življenju družbe (Oldfield 1994, 189). Funkcija javne oz. politične sfere je zreducirana le na zaščito zasebnih interesov posameznika, od države pa se pričakuje, da se ne vmešava v zasebno sfero posameznika in ne omejuje njegove svobode z raznimi arbitrarnimi dolžnostmi, temveč se omeji zgolj na zagotavljanje pogojev za uresničevanje pravic posameznika (Oldfield 1998, 76; Faulks 2000, 59; Schuck 2002a, 134, 136).

A ravno to (pretirano) izpostavljanje zasebnosti in pasivnosti liberalnega državljana, ki z javno sfero in državo skoraj nima več stika, je bilo podvrženo različnim kritikam⁴⁴ in je posledično spodbudilo ponoven razmislek o tem, kdo je sploh državljan. Ali je idejo

poudarjal tudi državljanske dolžnosti, kar nakazuje že njegova opredelitev državljanstva kot statusa, na podlagi katerega so posamezniki »enakopravni z ozirom na pravice in dolžnosti, ki jih ta status podeljuje.« (Marshall 1998, 102). Tudi Janowitz (1994, 45) opozarja, da je Marshall zagovarjal potrebo po uravnoteženju obeh elementov, pravic in dolžnosti, v konceptu državljanstva, na kar opozarjajo tudi sledeče trditve iz njegovega eseja iz leta 1977: »Če je državljanstvo poklicano za obrambo pravic, ne smemo ignorirati pripadajočih dolžnosti. Te od človeka ne zahtevajo, da žrtvuje svojo individualno svobodo ali da se brez vprašanja podredi katerikoli zahtevi s strani svoje vlade. Zahtevajo pa, da so njegova dejanja navdahnjena z močnim občutkom odgovornosti za blaginjo skupnosti.« (Marshall v Janowitz 1994, 45).

⁴³ Marshallovo shemo državljskih pravic, ki ločuje med civilnimi, političnimi in socialnimi pravicami, so kasneje skušali razširiti še na področje ekonomije in kulture. Saskia Sassen (1996, 31–58) in Anthony Woodiwiss (2002) tako pozivata k uveljavitvi t.i. »ekonomskega državljanstva«, Bryan S. Turner (1994b) pa kot nepogrešljivo dimenzijo državljanstva opredeljuje »kulturno državljanstvo«. Tudi ameriški kulturolog Toby Miller (2002, 231) je mnenja, da bi bilo potrebno več pozornosti posvetiti »kulturnemu državljanstvu«, ki ga definira kot »ohranjanje in razvoj kulturne povezanosti preko izobrazbe, navad, jezika, religije in pozitivnega priznavanja raznolikosti v in s strani večine.« Bart van Steenbergen (1994) naredi še korak dlje, ko v svojem eseju poziva k umestitvi koncepta »globalnega ekološkega državljanstva« v Marshallovo shemo, čemur pritrjuje tudi Deane Curtin (2002) v svojem eseju o »ekološkem državljanstvu« in tako državljanske pravice prenese tudi na polje ekologije. Več o teoretikih državljskih pravic npr. v Barbalet (1994), Janoski (1998).

⁴⁴ O različnih kritikah povojnega liberalnega modela državljanstva npr. v Kymlicka in Norman (1994), Faulks (2000, 55–82).

državljana res možno zreducirati le na »preračunljivega nosilca pravic in preferenc« (van Gunsteren 1994, 38), ki največkrat nastopa v vlogi davkoplačevalca in potrošnika (Ignatieff 1995, 71), njegovo individualno svobodo pa resnično zagotavlja le trg (Faulks 2000, 62)? Republikanska tradicija odločno zavrača takšno koncepcijo državljanstva. Njen model državljanstva opredeljuje liberalnemu konceptu diametralna retorika javne sfere, dolžnosti in aktivne participacije (Dagger 2002). Republikansko državljanstvo je že od antičnih časov locirano v polju javnega in je del javnega diskurza, ni umaknjeno v zasebno sfero posameznika. V tem kontekstu država ni le nemi opazovalec in skrbnik zasebnih interesov, temveč aktivno zagotavlja individualno svobodo posameznika, ki jo republikanci opredeljujejo predvsem kot svobodo pred dominantnostjo in arbitrarnostjo države (Pettit v Dagger 2002, 147). Država torej lahko aktivno posega v zasebno sfero posameznika, v kolikor ta dejanja niso samovoljna in ne vodijo k absolutni prevladi države nad posameznikovim življenjem, kar pa naj bi preprečevala vladavina prava, ki določa jasna pravila glede tega »kdo lahko govori, kdaj lahko govori in na kakšen način so odločitve sprejete« (Dagger 2002, 147). Prav tako kot pravna dimenzija pa je v republikanskem modelu državljanstva po mnenju Daggerja (2002, 149) pomembna tudi etična dimenzija, saj »pravo« oziroma »resnično« državljanstvo zahteva zavezanost javnemu dobremu in aktivno participacijo v javnem življenju, kar pa vključuje tudi dosledno in odgovorno izpolnjevanje vseh državljanskih dolžnosti.⁴⁵ Republikanski državljan svojega državljanstva torej ne razume le kot status, temveč tudi kot »aktivnost ali prakso« (Oldfield 1998, 79) in kot dober državljan izkazuje prave državljanske vrline:⁴⁶ interese družbe postavlja pred svoje lastne interese; aktivno je udeležen v javnem življenju družbe, saj je to njegova obveza in ne zgolj pravica; vestno in odgovorno izpolnjuje različne državljanske dolžnosti, kot so npr. udeležba na volitvah, služenje v vojski, plačevanje davkov itd. (Oldfield 1998, 79–81; Dagger 2002, 147–150).⁴⁷

⁴⁵ Čeprav so bile predmet akademskega zanimanja pogosteje državljanske pravice, so nekateri avtorji podrobneje analizirali tudi državljanske dolžnosti, kot npr. Janowitz (1994), Janoski (1998), Boll (2007, 156–171).

⁴⁶ Kot ugotavljata Kymlicka in Norman (1994, 365), koncept državljanskih vrlin ni izključno element republikanskega modela. Pravzaprav so najzanimivejše prispevke o pomenu državljanskih vrlin – vsaj tako menita Kymlicka in Norman (ibid.) – napisali liberalni avtorji, kot so npr. Amy Gutman, Stephen Macedo in William Galston. Ta ugotovitev pa le še potrjuje zgoraj predstavljeno tezo Paula Magnetta (2005, 2), da današnja delitev med republikanci in liberalci res ni več smiselna in relevantna, saj se elementi obeh tradicij vse pogosteje prepletajo.

⁴⁷ Dagger (2002, 150) poudarja, da obstajajo seveda različne interpretacije, kakšen naj bi bil idealni republikanski državljan. Medtem ko nekatere koncepcije idealnega državljanstva zahtevajo brezpogojno lojalnost in popolno žrtvovanje za državo, so nekateri modeli manj špartanski in prepoznavajo, da so

Pa se konceptualizacija državljanstva res lahko osredotoča le na definiranje relacije med posameznikom in državo/družbo, kot je to značilno za zgoraj predstavljeni klasični tradiciji državljanstva? Teoretiki komunitarizma – pristopa, ki se je po navedbah Delantyja (2002, 162) začel uveljavljati kot kritični odgovor na ideje liberalnega individualizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja⁴⁸ – so mnenja, da je pomemben, če ne celo najpomembnejši element opredeljevanja državljanstva tudi koncept skupnosti, saj je »skupnost bistvena za državljanstvo v moderni družbi« (Durkheim v Delanty 2002, 161).⁴⁹ Čeprav se zagovorniki tega pristopa zaenkrat še niso poenotili glede ustrezne opredelitve koncepta skupnosti,⁵⁰ vsi zagovarjajo tezo, da sta koncepta

posamezniki lahko dobri državljani tudi, če se ne odrečejo vsem svojim interesom (ibid.). To zmernost je zagovarjal tudi Alexis de Tocqueville (v Dagger 2005, 150), ki je s svojo doktrino primerno razumljenega koristoljubja (*doctrine of self-interest properly understood*) zagovarjal tezo, da je tudi izpolnjevanje vsakodnevnih državljskih dolžnosti, kot so npr. plačevanje davkov, spoštovanje zakonov, sodelovanje v poroti in obiskovanje javnih prireditev, lahko pomemben pokazatelj posameznikove zavezanosti skupnosti in da za to niso potrebna le velika dejanja ali heroična žrtvovanja.

⁴⁸ Obstajajo različne in pogosto nejasne umestitve komunitarnega pristopa k preučevanju državljanstvu v relevantni znanstveni literaturi. Mnogi avtorji ga opredeljujejo kot kritični odziv na ideje liberalne tradicije, a mu pri tem pripisujejo različno stopnjo relevantnosti. Janoski (1998, 18–19) ga na primer v modelu državljskih pravic in dolžnosti postavi kot enakovrednega liberalizmu in teoriji ekspanzivne demokracije (republikanskega pristopa pri tem sploh ne omenja). Tudi Beiner (1995, 13–15) opredeljuje komunitarizem kot pristop, enakopraven liberalizmu in republikanizmu, pri čemer republikanizem predstavlja alternativo ostalima dvema pristopa, ki sta po mnenju Beinerja (ibid.) preveč instrumentalna v odnosu do politične skupnosti. Komunitarizem in republikanstvo sta v tem primeru torej diametralna pristopa, vsaj kar se tiče odnosa do koncepta politične skupnosti. Drugi avtorji si njuno razmerje razlagajo ravno obratno, kot npr. Oldfield (1998) in Shafir (1998, 10–13), ki komunitarizem enačita z republikanizmom, Shafir pa oba pojma uporablja kot sopomenko, Oldfield pa komunitarizem opredeli kot derivat republikanske tradicije. Tudi van Gunsteren (1994, 42) ugotavlja povezavo med komunitarnim in republikanskim pristopom, a ravno v obratni smeri kot Oldfield, saj definira republikanski pristop kot eno izmed oblik komunitarnega pristopa. Spet drugačno interpretacijo razmerij med temi tremi klasičnimi pristopi do državljanstva pa ponuja Delanty (2002, 162–166), ki komunitarizem opredeljuje kot pristop, v katerem se prepletajo tako elementi liberalne kot tudi republikanske tradicije, in posledično ločuje med »liberalnim komunitarizmom« (ki ga poimenuje tudi »komunitarni liberalizem«) in državljskim komunitarizmom (ki pa ga na nekaterih mestih enači z republikanskim pristopom). Na podlagi predstavljenih tipologij lahko torej komunitarizem ocenimo kot teoretični pristop, v kontekstu katerega poteka kritičen premislek o konceptu skupnosti, pri tem pa črpa ideje in koncepte iz različnih tradicij državljanstva. Več o komunitarizmu v delih že omenjenih avtorjev in ostalih teoretikov komunitarizma, kot so npr. Charles Taylor, Michael Sandel, Michael Walzer, Alisdair MacIntyre, Phillip Selznick, Amitai Etzioni (več v Delanty 2002).

⁴⁹ Durkheim je bil po mnenju Delantyja (2002, 161) dejansko prvi klasični teoretik komunitarizma, saj je v svojih delih zagovarjal tezo, da je obstoj moderne družbe neizogibno povezan s ponovnim izoblikovanjem skupnosti, ki bi omogočila novo obliko družbene moralnosti.

⁵⁰ Klasiki komunitarnega pristopa – na katere so vplivale ideje Tönniesa, Durkheima, zgodnje antropologije in celo marksizma – so koncept skupnosti opredeljevali predvsem v polju kulturnega in moralnega, saj so zagovarjali tezo, da je politična skupnost utemeljena v predhodni kulturni/moralni skupnosti, ki jo opredeljujejo skupne kulturne vrednote in tradicije, harmonija, konsenz, primordializem in teritorialna zamejenost (Delanty 2002, 159–162). Novejše koncepcije skupnosti so utemeljene na kritiki statičnosti in kulturne determiniranosti predhodnih definicij, zato v postmodernem diskurzu opredeljujejo skupnosti kot odprte in nepopolne, kot porodne in fluidne, kot začasne in medsebojno odvisne, pri čemer jih pomembno definirajo ravno njihove notranje diferenciacije in komunikacija (Delanty 2002, 168–172). Kot zaključuje Delanty (2002, 172), »politična skupnost torej ni derivat kulturne skupnosti, temveč je refleksivno oblikovana z njene strani«. V tem smislu je »skupnost bolj družbena kot kulturna in tudi bolj kozmopolitska v svoji odprtosti.« (ibid.).

državljanstva in skupnosti neločljivo povezana in komplementarna (Oldfield 1998; Delanty 2002). Skupnost ni le sinonim za neko formalno organiziranost, temveč ponuja posamezniku pomemben občutek pripadnosti in predanosti (Oldfield 1998, 88). V tem kontekstu tudi državljanstva ne moremo razumeti zgolj kot skupek formalističnih individualnih pravic in dolžnosti, saj državljanstvo predstavlja pomembno obliko posameznikove pripadnosti in ohranjanja njegove/njene identitete (Delanty 2002, 163). Etzioni (v Delanty 2002, 167) zato poziva k obnovitvi skupnosti, ki bi pri državljanih izoblikovala občutek odgovornosti, identitete in pripadnosti ter posledično ponovno obudila pomen državljanstva v sedANJI depolitizirani družbi, v kateri država in državljanstvo ne igrata relevantne vloge.

Komunitaristični pristop je torej v opredeljevanje državljanstva pripeljal novo spremenljivko, in sicer idejo skupnosti, ki te naloge ni poenostavila, temveč jo je zaradi svoje nedoločljivosti le še dodatno zakomplicirala. Zagovorniki tega pristopa se večinoma ukvarjajo s poskušanjem razvozlanja koncepta skupnosti in opredelitvijo vloge državljanstva pri vzpostavitvi te skupnosti, pri tem pa pogosto zanemarjajo vlogo države in zapostavljajo socialno dimenzijo državljanstva (Delanty 2002, 167). Kljub tem omejitvam pa komunitaristični pristop zaradi svojega eklekticizma – zagovorniki tega pristopa so se namreč ozirali k avtorjem obeh klasičnih tradicij⁵¹ – predstavlja pomemben doprinos k definiranju koncepta državljanstva, in sicer zaradi implicitnega spoznanja, da konceptualizacija državljanstva, ki je zamejena na dihotomijo liberalne in republikanske tradicije, ne ustreza realnosti sodobnega razumevanja državljanstva. Določeni avtorji so tako prepoznali potrebo po kombiniranju obstoječih pristopov, pri čemer so se nekateri avtorji (npr. Janowitz 1994; Janoski 1998; Faulks 2000, 73–82) zavzemali predvsem za bolj uravnotežen pristop glede državljanskih pravic in dolžnosti – pri tem so poudarjali spregledan pomen dolžnosti ter izpostavili komplementarnost in medsebojno odvisnost teh dveh elementov državljanstva –, ostali avtorji pa so na podlagi kombinacije različnih elementov že obstoječih pristopov izoblikovali nove modele državljanstva. Tak primer predstavlja model neo-republikanskega državljanstva,

⁵¹ Primer takšnega eklekticizma predstavlja Delantyjeva tipologija komunitarizma (2002, 162–166), v okviru katere omenjeni avtor ločuje med dvema vejama komunitarizma – med »liberalnim komunitarizmom« (ki ga poimenuje tudi »komunitarni liberalizem«) in »državljanskim komunitarizmom« (ki pa ga na nekaterih mestih enači z republikanskim pristopom).

ki ga je utemeljil Herman van Gunsteren⁵² (1994, 45–48) in združuje elemente komunitarnega, republikanskega in liberalnega modela državljanstva.

Vendar pa konceptualizacija modernega državljanstva ni utemeljena le na razrešitvi dileme, ali je državljanstvo individualističen ali kolektivni projekt. Prav tako pomembna, če ne celo pomembnejša je umestitev opredeljevanja koncepta državljanstva v nacionalni diskurz.⁵³ Hannah Arendt (v Bosniak 2000a, 449) je že leta 1968 ugotavljala, da je državljanstvo inherentno nacionalni projekt in da je kakršnakoli koncepcija državljanstva, ki ni uokvirjena z nacionalnimi mejami, nesmiselna. Skoraj trideset let kasneje – natančneje leta 1992 – je ameriški sociolog Rogers Brubaker objavil sedaj že klasično zgodovinsko analizo razvoja ideje državljanstva v Franciji in Veliki Britaniji, v kateri je prav tako ugotavljal, da je koncept modernega državljanstva neizogibno povezan s projektom izgradnje nacionalne države.⁵⁴ Brubaker (1996, xi) je v tem kontekstu nacionalno državljanstvo opredelil kot »izrazito moderno institucijo, preko katere se vsaka država konstituira in vedno znova rekonstituira kot asociacija državljanov, javno identificira niz oseb kot svoje člane in /.../ razvršča vse ostale na

⁵² Van Gunsteren (1994, 48) sicer sam priznava, da je podobne ideje, čeprav ne pod istim imenom, moč zaslediti tudi pri drugih avtorjih, kot so npr. Dahrendorf, Oldfield in Barber.

⁵³ Pomen nacionalne komponente pri opredeljevanju modernega koncepta državljanstva je mogoče zaznati tudi v izrazoslovju teorij državljanstva. V angleškem jeziku se namreč kot izraz za pojem državljanstvo poleg besede *citizenship* uporablja tudi termin, ki v sebi skriva izraz za pojem narod oz. nacija (*nation*), in sicer izraz *nationality*. Kot ugotavlja Guild (1996, 32), ne obstaja enostaven odgovor na vprašanje, ali sta pojma *citizenship* in *nationality* sinonima ali različna pojma. Boll (2007, 58) dodaja, da je definiranje teh dveh pojmov najpogosteje odvisno od konteksta uporabe: od jezika, v katerem je besedilo zapisano, avtorjevega razumevanja odnosov med obema pojmomoma in pogosto tudi od pravnega sistema, v okviru katerega poteka razprava. Ameriška politologinja in filozofinja Hannah Arendt (v Boll 2007, 58) je tako pojem *citizenship* opredelila v smislu vezi med posameznikom in državo, s pojmom *nationality* pa je označila posameznikovo etnično ozadje in subjektivno identiteto. Drugačno interpretacijo teh dveh pojmov zasledimo pri mednarodnih pravniki. Guild (1996, 32) tako med omenjenima pojmomoma ločuje v kontekstu notranjega in mednarodnega prava, saj *nationality* opredeli kot »pripadnost posameznika državi z vidika mednarodnega prava«, *citizenship* pa vključuje »zbor pravic, ki so notranje pripete tej pripadnosti«. *Citizenship* predstavlja posameznikov status v okviru notranjih zadev določene države, *nationality* pa posameznikov status glede na mednarodno skupnost (Guild 1996, 33). Podobno opredelitev ponudita tudi Miriam Feldblum in Douglas Klusmeyer (1999, 1–3), ki *nationality* označita kot »pravni status članstva v državi«, *citizenship* pa kot status, ki »določa poseben značaj pravic in dolžnosti članov znotraj nacionalne skupnosti.« Določeni avtorji, kot npr. Donner (1994) in Žagar (2000, 2008), pa omenjena izraza uporabljajo kot sinonima. Vendar pa razmejitev med obema pojmomoma ni odvisna le od disciplinarne orientiranosti avtorja, temveč je pomemben tudi jezik, v katerem poteka razprava. Nekateri jeziki, med katerimi je tudi slovenščina, namreč ne poznajo posebnih ustreznih prevodov za omenjena angleška pojma. V slovenščini termin *državljanstvo* običajno označuje tako mednarodnopravno kot tudi notranjopravno dimenzijo tega statusa, pa tudi druga razumevanja, ki jih predstavljamo v tem poglavju. Pojem *narodnost/nacionalnost* pa v večini primerov označuje nacionalno, narodno in/ali etnično pripadnost posameznika, ki ni nujno povezana z državljanskim statusom.

⁵⁴ O povezanosti med konceptom državljanstva in vzponom nacionalne države so sicer razpravljali tudi drugi vplivni sociologi in politologi, kot so npr. Reinhard Bendix (1964), Ernest Gellner (1983), Jürgen Habermas (1995), Anthony D. Smith (1995, 1998), David Miller (1995, 2000), Eric J. Hobsbawm (2008), če omenim le nekaj najvidnejših teoretikov.

svetu kot nedržavljane, tujce.« Državljanstvo je torej »instrument družbenega zapiranja«, notranje inkluziven in zunanje ekskluziven (Brubaker 1996, 21–23). Tudi Yasemin Soysal (1996, 18) podobno opaža, da prevladujoče razumevanje koncepta modernega državljanstva predpostavlja organiziranost prebivalcev v okviru nacionalne države, na podlagi odobravanja nacionalne pripadnosti kot (edine) legitimne osnove za članstvo v moderni državi. Moderni koncept (nacionalnega) državljanstva po njenem mnenju opredeljujeta dve temeljni načeli: skladnost teritorialne države z nacionalno skupnostjo ter nacionalna pripadnost kot vir pravic in dolžnosti posameznika ter izvor njegove/njene kolektivne identitete (ibid.).

* * *

Pa takšne konceptualizacije državljanstva, ki jih ponujajo klasične tradicije preučevanja državljanstva, res ponujajo zadovoljive odgovore na vprašanje, kaj pomeni državljanstvo v današnjem sodobnem svetu? Isin in Turner (2002, 4) sta mnenja, da »te tipologije in teorije ne zaobjamejo več spreminjajoče se narave državljanstva v 21. stoletju.« V osemdesetih letih, še bolj poudarjeno pa v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se namreč izrazito spremenile družbene, politične in ekonomske okoliščine, v okviru katerih so se izoblikovala takratna razumevanja državljanstva. Omenjeno obdobje so zaznamovali različni procesi globalizacije in (post)modernizacije,⁵⁵ ki so spodbudili razmišljanja o tem, ali obstoječe interpretacije sodobnega državljanstva še vedno na zadovoljiv način opredeljujejo članstvo v vse bolj kompleksnih sodobnih družbah, ki jih zaznamujejo razne pluralnosti, raznolikosti in asimetrije vseh vrst, pri čemer etnične, kulturne in religiozne raznolikosti predstavljajo le eno izmed mnogih dimenzij kompleksnega (Žagar 2008, 71).

⁵⁵ Če omenimo le nekatere najpomembnejše: povečan obseg globalnih migracijskih tokov, ki vplivajo na večjo etnično in kulturno pestrost v navidezno homogenih nacionalnih držav; porast števila transnacionalnih, multinacionalnih korporacij ter močno povečan obseg globalnih finančnih in kapitalskih tokov, ki potekajo izven državnih meja; obstoj in delovanje nadnacionalnih institucij (npr. Evropska unija), na katere države prenašajo del svojih suverenih pravic; naraščajoči pomen univerzalnih osnovnih človekovih pravic kot globalnega načela, ki omogoča razširitev ekonomskih in političnih pravic tudi na nedržavljane; nenazadnje pa tudi porast družbenih gibanj, ki v ospredje postavljajo nove globalne vrednote, kot na primer ekološka gibanja, feministična gibanja itd... (glej Soysal 1996; Sassen 1996, 2002; Falk 2000; Faulks 2000; Koslowski 2000; Aleinikoff in Klusmeyer 2002).

V tem kontekstu so v relevantni znanstveni literaturi vse pogostejši in glasnejši pozivi k ponovnemu razmisleku in redefiniciji koncepta državljanstva in sicer na več nivojih.⁵⁶ Isin in Turner (2002, 2–4) na primer prepoznavata tri pomembne dimenzije državljanstva, v okviru katerih so po njunem mnenju potrebni novi odgovori na vprašanje, kaj določa koncept državljanstva: obseg državljanstva (kako naj bodo opredeljene meje članstva tako znotraj določene politične skupnosti kot tudi med temi skupnostmi); vsebina državljanstva (kako naj bodo koristi in bremena tega članstva porazdeljena med različnimi družbenimi skupinami); globina državljanstva (kako razumeti in prilagoditi gostoto (*thickness*) in kompleksnost identitet članov). Joppke (2007) dodaja, da »transformacija« koncepta državljanstva pravzaprav že poteka,⁵⁷ pri čemer sta se po ugotovitvah Sassenove (2002, 277–278) uveljavila dva medsebojno različna, a hkrati komplementarna pristopa: prva skupina avtorjev se osredotoča predvsem na procese t.i. denacionalizacije državljanstva in zato pri svojih redefinicijah koncepta državljanstva praviloma ostaja znotraj meja (nacionalne) države, druga skupina avtorjev pa se za ustreznimi rešitvami ozira tudi preko meja posamezne države

⁵⁶ Koncept državljanstva je konec prejšnjega stoletja ponovno zbudil zanimanje številnih strokovnjakov z različnih disciplinarnih polj in tako postal ena najbolj aktualnih tematik družboslovnega raziskovanja. Kot ugotavljata Isin in Turner (2002, 1), študije državljanstva še niso institucionalizirano disciplinarno polje, a so se uveljavljale kot *de facto* polje raziskovanja v družboslovnih vedah vse od leta 1990 naprej. Pomemben mejnik pri raziskovanju te tematike po mnenju nekaterih avtorjev (npr. Isin in Turner 2002, 9; Painter 2002, 94) predstavlja leta 1997 prvič izdana posebna znanstvena revija *Citizenship Studies*, ki se ukvarja z najrazličnejšimi vidiki te problematike, čeprav je bilo tudi v drugih znanstvenih revijah s področja družboslovja in humanistike objavljeno veliko število znanstvenih del, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo s to tematiko. Na portalu *ISI Web of Science*, ki omogoča dostop do multidisciplinarnih baz podatkov z indeksi citiranosti, lahko tudi na bolj statističen način preverimo, da je znanstvena produkcija na področju državljanstva v zadnjem desetletju res obsežna. Če kot kriterij iskanja uporabimo le tematsko področje, potem je bilo od leta 1970 spisanih kar 9706 prispevkov s področja državljanstva (če iščemo hkrati po tematskem področju in naslovu prispevka, je teh prispevkov 5339), od tega 7415 v zadnjih desetih letih. Prispevki posegajo na različna disciplinarna polja – pri čemer pričakovano prevladujejo zgodovina, politične vede in sociologija – in se pojavljajo v različnih oblikah, npr. kot članki, recenzije knjig itd. Če se poslužimo še drugih kriterijev iskanja, postane razvidno, da je državljanstvo primarno še vedno tema družboslovnega raziskovanja, saj je v dveh najbolj vplivnih indeksih citiranosti SSCI (*Social Science Citation Index*) in SSCI Expanded zabeleženih kar 8347 prispevkov (od leta 1970, kriterij iskanja le tematsko področje), medtem ko je na področju humanistike, v okviru vplivnega indeksa citiranosti A&HCI (*Arts & Humanities Citation Index*), takšnih zadetkov »le« 2045.

⁵⁷ Pri tem Joppke (2007, 38–39) ugotavlja, da do omenjene transformacije prihaja v vseh treh različnih dimenzijah državljanstva: a) državljanstvo kot status: najvidnejša sprememba je liberalizacija dostopa do državljanstva, ki se izraža v notranji diverzifikaciji državljanstva; b) državljanstvo kot skupek pravic: namesto socialnih pravic, ki so bile najpomembnejše v času države blaginje, prihajajo sedaj v ospredje pravice do nediskriminacije in pravice do prepoznavanja multikulturalnosti; c) državljanstvo kot identiteta: koncepta državljanstva in nacionalne identitete se ne prekrivata več v tolikšni meri kot včasih, kar pa predstavlja izziv enotnosti in integriteti države, zato smo vse bolj priča državnim poskusom re-nacionalizacije državljanstva.

ter umešča definiranje (postnacionalnega) državljanstva v diskurz globalnega in lokalnega.⁵⁸

V okviru prvega pristopa se avtorji ukvarjajo s specifičnimi preobrazbami v okviru nacionalne države oz. družbe, ki posredno ali neposredno spreminjajo značilnosti državljanstva kot institucije države, in pri tem poskušajo redefinirati koncept državljanstva na način, ki bo ustrezno odgovoril na izziv večkulturnosti in večplastnosti sodobne družbe. Eden pogostejših odgovorov na ta izziv je ideja t.i. diferenciranega državljanstva, v okviru katerega je sprejemljiva diferenciacija nekaterih državljskih pravic na podlagi pripadnosti določeni družbeni skupini, posameznika/državljana pa se na podlagi tega vključuje v politično skupnost kot posameznika in kot pripadnika določene družbene skupine (Kymlicka 1998, 167). Enega najvplivnejših modelov takšnega državljanstva je razvil Will Kymlicka (1995; 1998; 2001), ki je v kontekstu odziva na liberalne kritike razlikovanja med državljani⁵⁹ utemeljil model t. i. multikulturnega državljanstva, v okviru katerega je pravice manjšin⁶⁰ umestil v liberalni model državljanstva, ki temelji na načelu enakopravnosti vseh državljanov. Kymlicka (1998, 169–179) v tem okviru prepoznava tri pojavne oblike tega modela državljanstva, ki še vedno zadoščajo liberalnim idealom enakopravnosti in univerzalnosti, hkrati pa primerno odgovarjajo na izziv multikulturne družbe – to so predstavniške pravice, polietnične pravice in pravice samoupravljanja za manjšine v družbi. Pomemben prispevek k razrešitvi akademske dileme, ali naj bodo različnim družbenim skupinam

⁵⁸ Saskia Sassen (2002, 280–281) ločuje med t.i. denacionalizacijskimi in postnacionalnimi razmišljanji o redefiniciji državljanstva, pri čemer ločnico med obema pristopoma predstavljajo meje nacionalne države. Avtorji, ki preučujejo procese denacionalizacije državljanstva, pri svojih razmišljanjih ohranjajo nacionalno državo kot temeljni referenčni okvir, medtem kot je za zagovornike postnacionalnega pristopa značilno, da skušajo spremeniti osnovno predpostavko, da človekovo občutenje in razumevanje državljanstva v liberalnih demokratičnih družbah obstaja le v okviru nacionalne države (ibid.). Omenjena avtorica (2002, 280) pri tem ugotavlja, da so nekateri modeli včasih napačno ali preveč ambiciozno označeni kot postnacionalni, saj zgolj lociranje državljanstva izven meja formalnih političnih domen še ne zadošča za takšno etiketo. Podobno tudi Linda Bosniak (2000a; 2001) s terminom denacionalizacija označuje nove trende opredeljevanja državljanstva, pri čemer ta pojem po mnenju avtorice predstavlja generični izraz za vse različne nove oblike državljanstva, kot so npr. transnacionalno, globalno ali postnacionalno državljanstvo. Ideja postnacionalnega državljanstva je v tem primeru torej le ena izmed mnogih ponujenih interpretacij procesa denacionalizacije državljanstva, ki ga Bosniak (2001, 240) označi kot proces, v okviru katerega nacionalna država izgublja svoj primat osrednjega mesta naših kolektivnih identitet in življenj. A prav tako kot Sassenova tudi Bosniakova (ibid.) opaža, da ostaja veliko nejasnosti glede natančnega razumevanja omenjenih terminov.

⁵⁹ Več o liberalnih kritikah diferenciranega državljanstva npr. v Kymlicka (1998, 167–9; 2001, 49–66), Joppke (2002).

⁶⁰ Kot pravilno ugotavlja Joppke (2002, 247–248), pa je Kymlicka v nasprotju z Youngovo (1998), ki je svoj model diferenciranega državljanstva aplicirala na vse zatirane družbene skupine, uživanje teh posebnih pravic zelo zamejil, saj jih je namenil le dvema manjšinskima skupinama: nacionalnim/etničnim manjšinam in imigrantom.

priznane različne (državljske) pravice, pa predstavlja tudi prispevek ameriške politologinje Marion Iris Young *Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*⁶¹. Youngova (1998, 263–264) podobno kot Kymlicka pri argumentaciji svojega modela državljanstva izhaja iz kritike liberalnega načela univerzalnosti državljanstva,⁶² ki so ga do tedaj interpretirali predvsem v smislu splošnosti oz. določenih splošnih lastnosti, ki so bile skupne vsem državljanom, ali v smislu zakonov in pravil, ki so enaka za vse ljudi in se tudi uporabljajo enako za vse ljudi. Kot ugotavlja Youngova (ibid.), je takšna enakopravna zakonodaja slepa za vse individualne ali skupinske raznolikosti, ki pa so še kako vidne in zaznane v družbi, zato bi ideja državljanstva morala odražati predvsem razumevanje univerzalnosti v smislu vključenosti in participacije za vse ljudi in vse družbene skupine. Najboljši način za realizacijo takšne enakopravnosti je koncept diferenciranega državljanstva, ki ga je moč uveljaviti z vpeljavo različnih institucionalnih oblik predstavnštva za zatirane in deprivilegirane družbene skupine⁶³ ter z uvedbo posebnih pravic za določene družbene skupine,⁶⁴ ki so v družbi zaradi določenih lastnosti prepoznane kot deviantne, pri čemer zahteva po posebnih pravicah ne izhaja iz potrebe po kompenzaciji zaradi njihove inferiornosti, temveč iz pozitivnega prepoznavanja njihove različnosti (Young 1998, 274–287).⁶⁵

⁶¹ Omenjeni članek je bil prvič objavljen januarja 1989 v reviji *Ethics* (99(2): 250–274), ki jo je izdala založba University of Chicago Press.

⁶² Kljub temu, da sta oba omenjena avtorja pri razvoju svojih modelov državljanstva izhajala iz definiranja odnosa med univerzalnim in diferenciranim državljanstvom, pa se njuna interpretacija te relacije pomembno razlikuje: Youngova ta odnos razume predvsem kot odnos kritike in nadomestitve – model diferenciranega državljanstva naj bi zamenjal dosedanje univerzalno državljanstvo –, medtem ko Kymlicka omenjeni odnos opredeljuje predvsem kot odnos komplementarnosti – posebne pravice za manjšinske skupnosti so le dodatek k dosedanjemu univerzalno opredeljenemu modelu državljanstva in naj bi prispevale k večji pravičnosti v liberalnih družbah (Joppke 2002, 246–7).

⁶³ Youngova (1998, 274–275) ugotavlja, da je učinkovito predstavnštvo takšnih skupin možno le ob zagotovitvi ustreznih institucionalnih mehanizmov in zadostnih javnih sredstev, ki podpirajo sledeče aktivnosti: a) samoorganizacijo članov skupine, b) izražanje mnenja skupine o tem, kako predlogi družbenih politik vplivajo na njih, in možnost oblikovanja svojih predlogov politik v institucionalnem kontekstu, c) možnost veta na tiste specifične politike, ki neposredno zadevajo skupino.

⁶⁴ Youngova (1998, 283–284) kot primer tovrstnih posebnih pravic navaja npr. pravico do porodniškega dopusta, v primeru katere pristop enake obravnave sploh ni smiseln.

⁶⁵ Predstavljena modela diferenciranega državljanstva sta sicer najbolj vplivna in zato tudi najpogosteje citirana, a še zdaleč ne edina modela tovrstnega državljanstva. V okviru študij državljanstva se pravzaprav že dolgo odvija pomembna razprava o univerzalni naravi državljanstva, v okviru katere se je izoblikovalo kar nekaj modelov, kako prilagoditi univerzalno naravo državljanstva kompleksnosti in raznolikosti sodobne družbe. Za pregled teh idej glej npr. Lister (1998, 2007), Bosniak (2000b), Squires (2001). Poleg t.i. diferenciranega državljanstva so tudi nekateri drugi avtorji skušali ponuditi svoje odgovore, kako naj koncept državljanstva integrira vse kompleksnosti in raznolikosti posamezne družbe. Vendar za razliko od obeh omenjenih avtorjev, ki sta se osredotočila na zapostavljenost določenih družbenih skupin, ti avtorji skušajo poudariti zapostavljene aspekte sodobne družbe. Eno izmed razvijajočih se področij raziskovanja ideje državljanstva se tako osredotoča na idejo državljanstva kot spolno determiniranega koncepta, h kateri se pristopa zelo interdisciplinarno (sistematično o tem v Lister

Čeprav relevantni zaradi sistematične kritike in izpostavljanja pomanjkljivosti ideje univerzalnega državljanstva, pa imajo modeli multikulturnega državljanstva po mnenju Christiana Joppke (2002, 246) eno pomembno omejitev: osredotočajo se le na notranjo dimenzijo državljanstva, ki jo večinoma zaznamuje diskurz državljanskih pravic, pri tem pa pogosto spregledajo zunanjo dimenzijo državljanstva – ki natančneje opredeljuje članstvo v posamezni državi – in posledično izključujejo možne implikacije, ki jih imajo potencialne spremembe v zunanji dimenziji na notranjo dimenzijo državljanstva. Joppke (ibid.) tako pravilno ugotavlja, da je ustrezna opredelitev t.i. multikulturnega državljanstva mogoča le ob upoštevanju obeh dimenzij državljanstva.⁶⁶

Z omenjeno ugotovitvijo, da moramo za ustrezno opredelitev koncepta državljanstva v sodobnih kompleksnih družbah osredotočiti tudi na druge dimenzije koncepta državljanstva, se strinja druga skupina avtorjev, ki skuša koncept državljanstva preseliti s polja nacionalnega in ga umestiti v kontekst globalnega in lokalnega. Raymond Aron (1994, 279), eden vidnejših francoskih sociologov, je tako že leta 1974 v svojem znamenitem prispevku *Is Multinational Citizenship Possible?* ugotavljal, da je ideja multinacionalnosti državljanstva v svojem bistvu kontradiktorna, vendar je istočasno priznaval, da nekatere državljanske pravice – sploh v luči razvoja univerzalnih človekovih pravic – niso tako neposredno vezane le na določeno državo in njihova implementacija sega preko nacionalnih meja. Aron (1994, 284) v okviru razprave o prihodnjem razvoju tedanje Evropske skupnosti kot uresničljiv projekt izpostavi le ekonomsko multinacionalnost, ki lahko postane realnost še pred vzpostavitvijo evropske federalne politične skupnosti, a le v kolikor bodo vlade zavezane spoštovanju državljanskih in človekovih pravic ne glede na državljanstvo posameznikov, ki živijo znotraj evropske skupnosti. Politična multinacionalnost pa je po njegovem mnenju

2002). Nekateri drugi avtorji o državljanstvu razmišljajo v diskurzu religioznega (npr. Turner 2002), ostali avtorji pa se bolj posvečajo povezavi ideje državljanstva z ekološkimi vidiki sodobne družbe (npr. van Steenbergen 1994, Jelin 2000, Curtin 2002).

⁶⁶ Joppke (2002, 256) v svojem prispevku kritično oceni oba modela diferenciranega državljanstva, predstavljena v zgornjih vrsticah, in v tem okviru ugotavlja, da takšne državocentrične in pretežno teoretične ideje multikulturnega državljanstva odvrtačo pozornost od vsakodnevnih uspešno doseženih multikulturnih zahtev v decentraliziranih družbenih podsistemih diferenciranih družb, ki pa niso uradno prepoznane s strani države (med oblikami implicitnega multikulturalizma Joppke omenja npr. prilagajanje ameriškega trga potrebam in željam Latino skupnosti ter skoraj univerzalno ustavno načelo nediskriminacije). Joppke (ibid.) nadaljnje ugotavlja, da je multikulturalizem implicitno prisoten v vseh liberalnih družbah, čeprav je le redko priznan kot uradna politika. V tem kontekstu Joppke (ibid.) predlaga, da bi za omenjene prakse uporabljali različne termine, ki bi ustrezneje označevali te različne prakse, saj je po njegovem mnenju termin multikulturalizem preveč nejasen in večplasten, da bi lahko služil kot ustrezno orodje za sociološko analizo vseh teh raznolikih praks.

uresničljiva le v okviru evropske federacije, če se bo le ta sploh kdaj izoblikovala (ibid.).⁶⁷

Če so bila takšna razmišljanja o uresničljivosti ideje multinacionalnosti državljanstva takrat bolj izjema kot pravilo, pa se dandanes mnogo prispevkov o problematiki državljanstva začena z ugotovitvijo, da je koncept državljanstva presegel tako fizične kot tudi namišljene meje (nacionalne) države. Avtorji so za ta fenomen sicer našli različna poimenovanja, a vsem je skupno, da v svojih analizah prepoznajo prakse državljanstva, ki so locirane izven meja (nacionalne) države. V svojih zaključkih pogosto ugotavljajo, da (nacionalna) država ni več ekskluzivna platforma za implementacijo ideje državljanstva in da je obstoječa koncepcija (nacionalnega) državljanstva neustrezna opredelitev državljanstva kot oblike članstva v sodobni državi in družbi (npr. Bauböck 1994; Soysal 1994; , Jacobson 1997; Bosniak 2000a; Falk 2000; Sassen 2002; Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc 2003; Joppke 2007). V okviru tega diskurza so se razvile različne interpretacije omenjenih sprememb v razumevanju in opredeljevanju koncepta državljanstva. Ena izmed vplivnejših koncepcij je ideja t. i. transnacionalnega državljanstva, ki jo je kot eden prvih leta 1994 vpeljal Rainer Bauböck v svojem vplivnem delu *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Bauböck (1994, 3; 2003b, 701) transnacionalno dimenzijo koncepta državljanstva prepoznava v prehajanju meja nacionalne države, pri čemer pa ne gre le za prehajanje fizičnih državnih meja, temveč tudi za prehajanje zamišljenih meja posameznih političnih skupnosti, kar se posledično odraža v spremenjenem razumevanja članstva v teh skupnostih. Pri tem Bauböck (1994, 3) opozarja, da z vpeljavo transnacionalnega koncept državljanstva zgolj prehaja meje nacionalne države, ne pa tudi podira te meje ali celo spodbuja ustanovitev enovite svetovne države. Koncept transnacionalnega državljanstva se torej še vedno naslanja na platformo nacionalne države, a hkrati v konceptualizacijo državljanstva vpeljuje večjo stopnjo fleksibilnosti in fluidnosti in tako omogoča prepoznavo različnih praks čezmejnega članstva, ki so bile v dosedanem statičnem in nacionalno ekskluzivnem konceptu državljanstva spregledane. Tudi Fox (2005, 172) podobno ugotavlja, da je transnacionalno državljanstvo najenostavneje in tudi najustrezneje opredeliti v smislu

⁶⁷ Omenjeni prispevek Arona sicer predstavlja odraz tedanjih intenzivnih razprav o prihodnosti takratne Evropske skupnosti, ki se je v tistem obdobju že vzpostavila kot ekonomska, gospodarska in trgovska unija, vsi poskusi vzpostavitve politične unije pa so se izjalovili.

»čezmejnega« oz. »čezdržavnega« članstva. Hkrati opaža, da je natančnejša razdelava tega koncepta zamejena z nejasnostmi pri opredelitvi samega termina transnacionalno,⁶⁸ poleg tega pa niso natančneje identificirane pravice in oblike članstva, ki naj bi jih vpeljevalo transnacionalno državljanstvo. Fox (ibid.) na podlagi tega zaključuje, da je transnacionalno državljanstvo zaenkrat »prepoznaš ga, ko ga vidiš« koncept, ki ga je težko ločiti od drugih oblik družbenih ali političnih vezi, kar posledično zamegljuje konceptualne meje državljanstva samega. V tem kontekstu se mi zato zdi upravičen pomislek Foxa (2005, 173), ki se sprašuje, ali je termin transnacionalno državljanstvo – na način, kot je (ne)opredeljen sedaj – res najustreznejši koncept za opis vseh prepoznanih praks čezmejnega članstva in pravic.

V sodobnem diskurzu o državljanstvu pomembno alternativo tradicionalnemu nacionalnemu modelu predstavlja tudi ideja postnacionalnega državljanstva.⁶⁹ Čeprav je raba tega termina marsikdaj zelo nedoločna in neopredeljena⁷⁰ – najpogosteje težavo

⁶⁸ Nejasnosti glede opredelitve termina transnacionalno izhajajo med drugim tudi iz nejasne opredeljenosti pojma nacionalno in posledično nejasne razmejenosti med pojmi transnacionalno, internacionalno, postnacionalno, multinacionalno supranacionalno ipd. Alejandro Portes (1999, 186), eden vodilnih teoretikov na tem področju, omenjene termine uporablja za poimenovanje različnih vrst čezmejnih aktivnosti in programov, pri čemer med temi termini razlikuje predvsem na podlagi akterjev, ki izvajajo te aktivnosti. V skladu z njegovo tipologijo je pojem »internacionalno« rezerviran za aktivnosti in programe, ki jih izvajajo države in nacionalno definirane institucije v ostalih državah. »Multinacionalno« predstavlja oznako za vse aktivnosti, ki jih izvajajo institucije, katerih nameni in interesi presegajo meje posamezne države, zato so istočasno aktivne v družbenem, političnem in gospodarskem življenju številnih držav. »Transnacionalno« pa v Portesovi tipologiji predstavlja termin za opis vseh aktivnosti, ki jih spodbujajo in izvajajo neinstitucionalni akterji (oz. civilna družba), pa naj bodo organizirani kot skupine ali kot omrežja posameznikov preko nacionalnih meja. Rainer Bauböck (2003b, 705) ponuja drugačno interpretacijo razmejitve teh terminov. Izhodišče njegove razmejitve izhaja iz dvojnega pomena termina »nacionalno« – kot oznake za teritorialno zamejeno državo in kot oznake za politično skupnost, ki hrepeni po ali celo uživa določeno stopnjo avtonomije. Relacija med tema dvema pomena, torej med (nacionalno) državo in (nacionalno) politično skupnostjo, predstavlja temeljni kriterij Bauböckove razmejitve med obravnavanimi termini. »Internacionalno«, v primeru katerega se država in politična skupnost prekrivata, označuje eksterne odnose med neodvisnimi državami, uporablja pa se tudi za poimenovanje organizacij, v katerih so te države zastopane s strani njihovih vlad (kot je npr. Organizacija združenih narodov). V primeru »multinacionalnega« obstaja več političnih skupnosti v okviru ene države, zato se ta termin uporablja za poimenovanje tovrstnih držav in za označevanje vseh notranjih odnosov med različnimi zgodovinskimi skupnostmi, ki uživajo določeno stopnjo avtonomije. V primeru »supranacionalnega« pa je ravno obratno: določena oblika politične skupnosti obstaja nad neodvisnimi državami, saj te določen del svoje suverenosti prenesejo na to skupnost (zaenkrat je tak primer le Evropska unija). Najbolj kompleksno situacijo pa označuje termin »transnacionalno«, saj se v tem primeru prekrivajo različne politične skupnosti in različne države. Transnacionalno tako označuje različne politične institucije in prakse, ki prehajajo meje neodvisnih držav in vključujejo prekrivajoče se pripadnosti posameznikov geografsko ločenim političnim skupnostim.

⁶⁹ Za sistematičen in kritičen pregled nedavne literature o postnacionalnem državljanstvu glej Hansen (2009).

⁷⁰ Termin "postnacionalno državljanstvo" je v relevantni literaturi rabljen na zelo različne, včasih celo kontradiktorne načine. Pri nekaterih avtorjih (npr. Tambini 2001) se koncept postnacionalno državljanstvo pojavlja kot krovni pojem za različne modele državljanstva, ki predstavljajo alternativo tradicionalnemu nacionalnemu državljanstvu, medtem ko je pri drugih avtorjih (npr. Bosniak 2000;

predstavlja razmejitev s konceptom transnacionalnega –, je osnovno izhodišče teh razprav identifikacija krize (suverenosti) nacionalne države in nacionalno ekskluzivnega članstva v politični skupnosti (npr. Soysal 1994, 1996; Jacobson 1997; Sassen 1996, 2002; Tambini 2001). V luči globalnih družbenih sprememb⁷¹ zagovorniki teorije postnacionalizma ugotavljajo, da nacionalna država ni več edini referenčni okvir za definiranje članstva v politični skupnosti, prav tako ne predstavlja edinega foruma za implementacijo posameznikovih pravic. Pomemben pokazatelj zatona tradicionalnega nacionalnega modela državljanstva je po njihovem mnenju uveljavitev različnih mednarodnih pravnih in moralnih norm, med katerimi je najpomembnejša norma razvijajoči se režim univerzalnih človekovih pravic, ki posamezniku pripadajo ne glede na njegov državljanski status – oziroma ne glede na njegovo pripadnost določeni (nacionalni) politični skupnosti, kot to velja v tradicionalnem modelu državljanstvih pravic –, njihova uveljavitev pa je vse aktivneje zagotovljena tudi s strani mednarodnih in nadnacionalnih institucij, ki človekove pravice prepoznajo kot eno najpomembnejših vrednot globalne skupnosti (npr. Soysal 1994, 1996; Jacobson 1997; Benhabib 2004). Porast pomena temeljnih človekovih pravic, ki zaradi svoje univerzalnosti spreminjajo naravo vezi med posameznikom in (nacionalno) državo, zavzema pomembno mesto tudi v enem izmed najbolj elaboriranih modelov postnacionalnega državljanstva, ki ga je utemeljila ameriška sociologinja Yasemin Nuhoğlu Soysal. V svojem znamenitem delu *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe* iz leta 1994, ki temelji na študiji položaja imigrantov v zahodnih evropskih družbah, Soysal predstavi model »postnacionalnega članstva«,⁷² ki se od tradicionalnega modela nacionalnega članstva razlikuje v (vsaj)

Sassen 2002) postnacionalno državljanstvo le ena izmed alternativ, ponujenih v okviru procesa denacionalizacije državljanstva. Kot je razvidno iz zgoraj zastavljenega pristopa, bom v pričujoči doktorski disertaciji koncept postnacionalnega državljanstva interpretirala kot eno izmed relevantnih alternativ, ki se je izoblikovala v procesu denacionalizacije državljanstva.

71 Soysalova (1996, 18–20) na primer prepoznava sledeče štiri poveljne trende, ki so spodbudili premislek o temeljnih načelih nacionalnega državljanstva: a) poveljna internacionalizacija trgov delovne sile, kar je okrepilo migracijske tokove v evropske države; b) obsežne dekolonizacije po koncu druge svetovne vojne in posledične mobilizacije novih neodvisnih držav na mednarodni ravni, kar je vodilo do širitve in preobrazbe globalnega diskurza pravic ter nastanka novih družbenih gibanj, ki so v domeno državljanstva vpeljale nove družbene subjekte, kot so npr. ženske, istospolne manjšine, okoljevarstveniki, imigranti itd.; c) nastanek večnivojskih političnih skupnosti, kot je npr. Evropska unija, kar je izoblikovalo nove možnosti za družbeno mobilizacijo in širjenje zahtev znotraj in preko nacionalnih mej; d) povečana intenzivnost globalnega diskurza in instrumentov individualnih pravic, ki se izraža preko obsežne kodifikacije človekovih pravic kot univerzalnih pravic, ki pripadajo posamezniku ne glede na njegov status v posamezni državi. Glej tudi Tambini (2001, 198–200), Feldblum (1998, 234–240).

⁷² V svojih zgodnejših delih Soysal govori le o postnacionalnem »članstvu«, ki ga opredeli na podlagi primerjave z modelom nacionalnega članstva, v kasnejših delih (glej npr. Soysal 1997) pa uporabi oznako

treh temeljnih točkah: prvič, meje postnacionalnega članstva so fluidne in ne sledijo tradicionalni logiki prekrivanja meja nacionalne skupnosti in nacionalne države; drugič, postnacionalno članstvo izraža več hkratnih identitet, medtem ko tradicionalni pristop opredeljuje državljanstvo kot en status, v okviru katerega imajo vsi državljani enake pravice in dolžnosti; tretjič, v klasičnem modelu je edina legitimna osnova članstva skupna nacionalna pripadnost, na podlagi katere posamezniki pridobijo enake pravice in dolžnosti, v postnacionalnem modelu pa članstvo določajo univerzalne človekove pravice, ki so posamezniku dodeljene ne glede na njegovo nacionalno pripadnost (Soysal 1994, 139–143; 1996, 22–23). Diskurz o postnacionalnem državljanstvu torej temelji na predpostavki, da bo institut (nacionalnega) državljanstva, na način kot je opredeljen dandanes, postopoma izgubil svojo veljavo, saj so (nekoč le državljanske, sedaj pa univerzalne človekove) pravice vse bolj vezane na posameznika in niso izključno predmet pravne vezi med posamezniki in državo (Bloemraad 2004, 390).⁷³

Morda ne tako neposredno povezano s fenomenom sodobnih migracij, a vseeno relevantno alternativo tradicionalnemu nacionalnemu modelu državljanstva predstavljajo tudi ideje o svetovnem, globalnem in/ali kozmopolitskem državljanstvu, ki prav tako želijo preseči teritorialno zamejenost tradicionalnega koncepta državljanstva. Pravzaprav je zavajajoče označiti te ideje kot alternative tradicionalnemu konceptu državljanstva, saj so njihovi zametki obstajali že mnogo prej, preden se je razvila ideja sodobnega nacionalnega državljanstva. Prvega državljana sveta je tako ponudila že antična Grčija – v 4. stoletju pred našim štetjem se je za državljana sveta samooklical filozof Diogen⁷⁴ – nadalje so o tem razpravljali veliki misleci humanizma in

»postnacionalno« tudi za poimenovanje določenih oblik državljanstva, ki so se uveljavile v evropskih družbah, kot so npr. dvojno državljanstvo in EU državljanstvo.

⁷³ Nekateri avtorji, kot npr. Schuck (1998, 221–224), Feldblum (1998, 233–246) ter Schuster in Solomos (2002, 41), malce bolj kritično in z določeno zadržanostjo pristopajo k tej tematiki. Postnacionalistom sicer priznavajo, da so v svojih analizah prepoznali določene realne trende in dogajanja v globalni skupnosti, vendar so hkrati pretiravali pri oceni njihovih učinkov na opredeljevanje državljanstva kot članstva v politični skupnosti. Nekateri drugi avtorji, ki prav tako kritično pristopajo k ideji postnacionalnega državljanstva, pa ponujajo celo odgovor, zakaj je ta ideja v veliki meri le teoretični koncept – zato, ker državljanstvo (p)ostaja pomembna oblika članstva v posamezni politični skupnosti. Miriam Feldblum (1998) tako vpeljuje idejo »neo-nacionalnega« državljanstva, Peter Schuck (1998) prepoznava procese »re-evalvacije« državljanstva, Christian Joppke (2003) pa opisuje »re-etnicizacijo« državljanstva.

⁷⁴ Kot navaja Linklater (2002, 317), je Diogen s tako samoopredelitvijo skušal opozoriti predvsem na to, da *polis* ni prvi in edini, ki lahko zahteva posameznikovo politično lojalnost. Diogenova ideja svetovnega državljanstva je torej bolj izražala kritiko tedanjih polisov, kot pa predstavljala vizijo neke univerzalne skupnosti in univerzalnega človeštva (ibid.). A po mnenju Appiaha (2007, 2376–2377) Diogenova razmišljanja kljub temu predstavljajo pomembno izhodišče za interpretacijo metafore globalnega državljanstva, pri čemer izpostavi sledeča: a) ne potrebujemo enotne svetovne vlade; b) skrbeti moramo za usodo vseh človeških bitij znotraj in izven naših skupnosti; c) veliko lahko pridobimo v okviru medsebojne komunikacije, ne oziraje se na naše razlike.

razsvetljenstva, nato pa so te ideje ponovno oživele v kontekstu globalnih družbenih sprememb, ko so v ospredje stopila vprašanja o globalni družbi, globalni demokraciji in globalnih vrednotah (Archibugi, Held in Köhler 1998; Heater 1996, 2004a, 105–112, 2004b, 141–158; Bowden 2003; Linklater 2002; Appiah 2007). V tako dolgi zgodovini se je izoblikovalo veliko poimenovanj, tipologij in modelov tovrstnega državljanstva,⁷⁵ zato naj na tem mestu omenim morda le nekatere vplivnejše sodobne interpretacije teh idej, kot jih zaznava Andrew Linklater (2002), eden vodilnih teoretikov na tem področju: a) poudarjanje globalnih dolžnosti do članov drugih političnih skupnosti in sveta samega: zagovorniki tega pristopa izpostavljajo predvsem pomen moralnih dolžnosti, kolektivne odgovornosti ter izkazovanja solidarnosti in pravičnosti do vseh prebivalcev na tem planetu, s katerimi si delimo skupno usodo človeštva, pri čemer je v zadnjem času še posebej aktualna skupna skrb za varovanje okolja (npr. Falk 1994; van Steenberg 1994; Dower 2000; Jelin 2000; Curtin 2002; Gabrielson 2008); b) izpostavljanje globalnih pravic: zagovorniki takšnega pristopa poudarjajo predvsem razvoj univerzalnih človekovih pravic in uveljavitev mednarodnih pravnih norm in načel ter pri tem opozarjajo na dejstvo, da je poleg države sedaj tudi posameznik subjekt mednarodnega prava in s tem enakopravni član mednarodne oz. globalne skupnosti (npr. Yeatman 2003; Benhabib 2004; Shafir in Brysk 2006; o tem posredno tudi Soysal 1994; Jacobson 1997); c) prepoznavanje potrebe po ustanovitvi in/ali uveljavitvi svetovne javne sfere, ki bi idejo demokracije razširila preko nacionalnih meja: v kontekstu tega pristopa je v osredje postavljena dilema o možnih načinih predstavništva in participacije odgovornih posameznikov v širši globalni skupnosti oz. natančneje o učinkovitosti dosedanjih obstoječih mednarodnih institucij in forumov ter o možnostih kreiranja novih oblik globalne participacije in demokracije (npr. Held 1995; Archibugi, Held in Köhler 1998). A kot v svojem prispevku pravilno ugotavlja Richard Falk (1994, 140), so vse te predstavljene ideje državljanstva bolj ali manj »funkcionalne utopije«, saj skušajo utemeljiti nekaj, kar je sicer prepoznano kot nujno potrebno – potreba po redefiniciji koncepta državljanstva, ki je presegel meje nacionalne države, je nesporna –, a trenutno neuresničljivo.⁷⁶ Kljub temu Linklater (2002, 330) pravilno opozarja, da bi

⁷⁵ Za sistematičen pregled teh idej glej npr. Archibugi, Held in Köhler (1998), Nussbaum in Cohen (1999), Delanty (2000), Dower (2002).

⁷⁶ Tudi nekateri drugi avtorji so kritično pristopili k omenjenim različnim interpretacijam konceptov globalnega, svetovnega oz. kozmopolitskega državljanstva. Bistvo vseh teh kritik v svojem prispevku povzema Linklater (2002, 319), ki ugotavlja, da bi bilo po mnenju kritikov takšna oblika državljanstva relevantna le, če bi človeštvu vladala svetovna država oz. vlada, če bi bile pravice in dolžnosti svetovnih državljanov opredeljene v mednarodnem pravu, če bi različni ljudje sveta imeli podobna kulturna

bilo nepremišljeno domnevati, da se bodo zaradi številnih nejasnosti in nedoločnosti vsi ti poskusi konceptualne razširitve nacionalnega državljanstva in njegove umestitve v kontekst globalnega tudi izjalovili. Eden izmed najbolj prepričljivih dokazov za to je implementacija ideje evropskega državljanstva,⁷⁷ ki je dolgo obstajala le kot hipotetična ideja na papirju, a se je potem skupaj z razvojem evropskih integracij izoblikovala do tolikšne mere, da je leta 1992 s podpisom sedaj že znamenite Maastrichtske pogodbe prišlo do njene realizacije v obliki državljanstva Evropske unije (Heater 2004a, 103).⁷⁸

Globalna skupnost ni edina »nova« lokacija, kamor se v sodobnih razpravah konceptualno širi ideja državljanstva, temveč vse bolj aktualna in zanimiva postaja tudi lokacija, kjer se je ideja državljanstva pravzaprav izoblikovala – to je mesto. Kot izpostavljata Isin in Siemiatycki (1999, 7), je nacionalna država šele v zadnjih dveh stoletjih pridobila ekskluzivno pravico do opredelitve državljanstva, medtem ko so mesta že od nekdaj predstavljala okolje, kjer so se vsakdanje udejanjale državljanske prakse, pravice in dolžnosti. Mesta so bila torej že od nekdaj prostor, »kjer se vedno znova in znova opredeljujejo sam pomen, vsebina in obseg državljanstva« (ibid.). Ponovna obuditev mesta kot relevantnega referenčnega okvirja za redefinicijo koncepta državljanstva pa po mnenju omenjenih avtorjev ni zgolj posledica zgodovinske in etimološke povezanosti⁷⁹ med mestom in državljanstva, temveč izhaja tudi iz dejstva, da

prepričanja in zgodovinske spomine ter če bi bili naši interesi reprezentirani v globalnih političnih institucijah, ki bi jih vodila človeška rasa. A zaenkrat je takšna konceptualizacija državljanstva nesmiselna in brez prave vsebine, saj živimo v svetu medsebojno povezanih političnih skupnosti z različnimi običaji, ki jasno nasprotujejo prenosu suverenosti na globalne ekonomske in politične institucije ter izražajo močen skepticizem, da bi se lahko karkoli podobnega demokratičnemu državljanstvu razvilo tudi izven nacionalne države (ibid.). Tudi Bosniak (2000, 447–448) opaža, da je bila ideja svetovnega državljanstva podvržena številnim kritikam, ki so takšen koncept ocenjevale kot nerealen, morebitno svetovno vlado pa kot tiransko in imperialistično (npr. Amy Gutman in Hannah Arendt). Več o kritičnih ocenah teh konceptov, med katerimi izstopajo kritike dveh zelo pomembnih teoretikov Michaela Walzerja in Davida Millerja, npr. v Nussbaum in Cohen (1999), Bosniak (2000), Linklater (2002), Stokes (2004).

⁷⁷ Na tem mestu naj opozorim, da v doktorski disertaciji pojma evropsko državljanstvo ne bom uporabljala kot pomensko ekvivalentnega terminu državljanstvo Evropske Unije (EU). Evropsko državljanstvo namreč predstavlja širšo idejo, ki so jo v zgodovini razvijali številni misleci in nima jasno začrtanih teritorialnih meja, termin državljanstvo EU pa po drugi strani označuje koncept državljanstva na ravni točno določene nadnacionalne politične in ekonomske integracije, ki ima jasne meje in katerega vsebina je jasno opredeljena.

⁷⁸ Več o razvoju in implementaciji ideje državljanstva EU v Koslowski (2000, 113–130), Heater (2004a, 103–105), Deželan in dr. (2007, 78–102).

⁷⁹ Omenjena etimološka povezanost je jasno razvidna npr. v angleškem jeziku, kjer je v besedi *citizenship*, ki predstavlja enega izmed možnih poimenovanj državljanstva, skrita beseda *city*, ki pomeni mesto. Takšno povezanost je posredno zaznati tudi v nemškem jeziku, kjer se za poimenovanje državljanstva uporabljata tudi izraza *die Staatsangehörigkeit*, ki v neposrednem prevodu pomeni pripadnost državi, in *die Staatsbürgerschaft*, ki pa v svoji strukturi skriva tako poimenovanje za državo (*der Staat*), kot tudi poimenovanje za meščana (*das Bürger*).

je mesto v zadnjem stoletju ponudilo zelo pomembno platformo različnim družbenim skupinam in posameznikom za izražanje zahtev in potreb po formulaciji novih državljanskih pravic ali razširitvi oziroma ohranitvi že obstoječih državljanskih pravic (Isin in Siemiatycki 1999, 7–9). Mesta so torej imela pomembno vlogo v procesu širitve obsega državljanskih pravic, a po mnenju Monice W. Varsanyi (2006) je odnos med mestom in idejo državljanstva še kompleksnejši. V svojem članku predstavi tri različne in v določeni meri tudi utopične sodobne kontekste preučevanja omenjenega odnosa: a) preučevanje transnacionalnih omrežij globalnih mest kot oblika legitimizacije novih (transnacionalnih, kozmopolitskih, globalnih) oblik državljanstva, v okviru katerega je mesto prepoznano kot ustrezno okolje za razvoj transnacionalnih in kozmopolitskih političnih identitet; b) razprava o potrebi in možnostih posebnega urbanega državljanstva, ki naj bi ga opredeljevalo članstvo in bivanje v (globalnih) mestih; c) opredeljevanje mesta kot fizičnega prostora in konteksta, v okviru katerega prebivalci definirajo pomen in prakse državljanstva, pri čemer je državljanstvo razumljeno kot proces in ne kot statični pravni status.⁸⁰ Vse tri predstavljene dimenzije odnosa med mestom in državljanstvom seveda niso medsebojno izključujoče, temveč se pogosto pojavljajo v komplementarnem razmerju, kar je razvidno tudi iz enega najbolj dodelanih modelov lokalnega državljanstva, ki ga je v svojem prispevku *Reinventing Urban Citizenship* utemeljil Rainer Bauböck.⁸¹ V okviru predlaganih reform, ki naj bi okrepile urbano demokracijo in državljanstvo – pri tem izpostavi predvsem pomen krepitve avtonomnosti mest – Bauböck (2003a, 141) predlaga, da bi se lokalno državljanstvo iz pretežno neformalnega spremenilo v formalni status, ki bi bil osnovan na prebivanju v določenem mestu in hkrati neodvisen od nacionalnega državljanstva. Nadalje predlaga, da bi bilo dovoljeno celo t.i. večkratno lokalno državljanstvo in volilne pravice znotraj in izven nacionalnih meja (ibid.). Kljub navidezni drznosti in celo utopičnosti pa Bauböckov model lokalnega državljanstva ne predstavlja paradigmatičnega preobrata v lociranju (nacionalnega) državljanstva, saj v tem modelu mesto ne predstavlja nove alternative za nacionalno državo, temveč še naprej ostaja »politični prostor znotraj

⁸⁰ Več o reprezentativnih avtorjih posameznih pristopov v Varsanyi (2006, 230–235). Natančnejši pregled idej o lokalnem/urbanem državljanstvu ter interpretacij odnosa med državljanstvom in mestom pa ponujajo npr. tudi Holston (1999), Isin (1999, 2000, 2002), Sassen (2001).

⁸¹ Bauböck pojma lokalno in urbano uporablja kot sinonima, čeprav pomen teh dveh pojmov še zdaleč ni identičen. V literaturi se pojem "urbano državljanstvo" uporablja večinoma v primerih, ko avtorji obravnavajo koncept državljanstva v kontekstu izbranega (globalnega) mesta (npr. Isin in Siemiatycki 1999; Uitermark, Rossi in van Houtum 2005), termin lokalno državljanstvo pa se uporablja predvsem takrat, kot avtorji želijo poudariti državljanske prakse in pravice, ki jih je mogoče implementirati tudi na lokalni ravni (npr. Schuster in Solomos 2002).

teritorialne nacionalne države, kjer se multikulturne in transnacionalne identitete lahko artikulirajo svobodneje kot na provincialni ali nacionalni ravni.« (ibid.). Prava vrednost oživitve mesta kot lokacije državljanstva se po Bauböckovem mnenju (2003a, 157) skriva v tem, da se z določenimi manjšimi reformami mesto lahko osvobodi imperativov nacionalne ekskluzivnosti in homogenosti in kot tako postane primerno izhodišče za oblikovanje in uveljavitev kozmopolitske demokracije. Razvoj ustreznega modela lokalnega/urbanega državljanstva torej predstavlja pomembno izhodišče in osnovo za nadaljnjo uveljavitev globalnega/kozmopolitskega modela državljanstva, pri čemer oba omenjena modela že sedaj predstavljata pomemben izziv še vedno prevladujoči nacionalni zamejitvi koncepta državljanstva.

* * *

Lahko v okviru vseh teh sodobnih razprav in razmišljanj o konceptu državljanstva, katerih le majhen del sem predstavila v zgornjih vrsticah, le odgovorim na vprašanje, kaj pomeni državljanstvo v današnjem sodobnem svetu in kako to vpliva na boljše razumevanje pojava (tolerance) dvojnega državljanstva? Žal vsi ti poskusi (re)definicije koncepta državljanstva še vedno ne ponujajo zadovoljivega odgovora na to vprašanje. Pravzaprav se zdi, da nas vse te sodobne (re)konceptualizacije ideje državljanstva le še bolj oddaljujejo od izoblikovanja neke splošno sprejemljive opredelitve državljanstva.⁸² Kot v svojem prispevku o transformaciji koncepta državljanstva pravilno ugotavlja Joppke (2007, 37), dandanes »državljanstvo pomeni marsikomu marsikaj.«⁸³ Pravzaprav se zdi, da obstaja skoraj toliko definicij državljanstva, kot obstaja avtorjev, ki se ukvarjajo s to tematiko, na kar zelo slikovito opozarja tudi Schuck (2002a, 131), ko koncept državljanstva primerja s »prazno skledo, v katero lahko govorce zlivajo

⁸² Na tem mestu se nam seveda upravičeno poraja vprašanje, ali je sploh smiselno iskati univerzalno definicijo državljanstva, ki bi bila sprejemljiva in uporabna v vsakem prostoru in vsakem času. Eden vodilnih teoretikov na področju državljanstva Derek Heater (2004, 288) meni, da je takšno početje nesmiselno, saj so se v samem konceptu državljanstva izoblikovale določene napetosti, ki so zaradi svoje nekompatibilnosti in kontradiktornosti praktično nerešljive in bi jih bilo skoraj nemogoče integrirati v enotno definicijo. Te dihotomije so sledeče: a) poudarek na posamezniku ali na skupnosti; b) državljan kot javna ali zasebna oseba; c) kompleksnost družbe ali enotnost politične skupnosti; d) državljanstvo države ali globalne skupnosti.

⁸³ Ena izmed morda najbolj provokativnih definicij, na katero sem naletela pri pregledu relevantne literature, je definicija Arthurja Stinchomba (v Leca 1994, 150), ki je idejo državljanstva umestil v kontekst formiranja in opredeljevanja skupine ter v tem okvirju državljanstvo opredelil kot »stopnjo, do katere lahko /oseba/ nadzoruje svojo usodo znotraj skupine« oziroma kot »stopnjo, do katere je oseba podrejena skupini, pomnoženo s stopnjo vpliva ali reprezentativnosti, ki jo ima ta oseba pri vodenju te skupine.« Ta definicija vpeljuje izrazito široko razumevanje koncepta državljanstva, pri čemer se seveda neizogibno postavlja vprašanje, ali je v tem primeru res lahko še mogoče govoriti o državljanstvu.

svoje lastne socialne in politične ideale.« Posledice takšne konceptualne odprtosti se odražajo v nadaljnji »kronični nejasnosti« koncepta državljanstva, o katerem so se razvile številne in neredko nasprotujoče si interpretacije in klasifikacije (Bosniak 2000, 454–455), ki zaradi svoje nejasne definiranosti in nesistematičnosti zmanjšujejo analitično vrednost tega koncepta. Kot ugotavlja Magnette (2005, 4), se s takšnim raztezanjem meja koncepta državljanstva pojavlja nevarnost t.i. »analitične šibkosti«, ki nastane kot posledica želje, da bi vsilili določen red v majhen nabor idej, ki temeljijo na res ogromnem in heterogenem naboru izkušenj.

Kljub temu bi bilo malce nepremišljeno in morda preuranjeno oceniti takšno konceptualno razdrobljenost kot indikator nazadovanja ali stagniranja v razvoju ideje državljanstva. V zadnjih desetletjih se je namreč koncept državljanstva iz tehničnega pravnega termina, ki je bil pogosto spregledan in zapostavljen s strani ostalih znanstvenih disciplin, razvil v enega najkompleksnejših, a hkrati najaktualnejših konceptov družboslovnega raziskovanja, ki ga odlikujeta izrazita večdimenzionalnost in interdisciplinarnost (Magnette 2005, 1–5). Današnje interpretacije in aplikacije koncepta državljanstva posegajo na različna disciplinarna polja – že tradicionalnim pravnim, politološkim in sociološkim debatam se pridružujejo akademske razprave na polju antropologije, psihologije, kulturologije, urbanih študij, religiologije itd. – in posledično v konceptualizacijo pojma vpeljujejo nove dimenzije, ki vsebinsko razširjajo in poglobljajo analitično vrednost tega koncepta. Če le na kratko povzamem obstoječe smernice preučevanja problematike državljanstva, lahko opazim, da se v relevantni strokovni literaturi prepletajo, pogosto dopolnjujejo, včasih pa tudi izključujejo predvsem sledeče dimenzije tega koncepta.⁸⁴

- Državljanstvo kot pravni status: ena najbolj prepoznanih definicij opredeljuje državljanstvo kot pravno vez med posameznikom in določeno državo oz. v ožjem smislu kot poseben pravni status posameznika, ki natančneje določa njegove državljanske pravice⁸⁵ in dolžnosti ter s tem determinira njegov odnos do drugih

⁸⁴ Bosniak (2000, 455) opaža, da obstajajo v strokovni literaturi določena nesoglasja tudi pri tej točki. Nekateri avtorji opredeljujejo te dimenzije kot različne vidike istega družbenega fenomena (kot npr. Hammar 1989, 85–86), ki razlikuje med pravnimi, političnimi, socialnimi, kulturnimi in psihološkimi dimenzijami državljanstva), pri čemer je zelo pogosto v ospredje postavljena le ena ali dve dimenziji. Ostali avtorji pa te kategorije državljanstva razumejo kot medsebojno pogosto neprimerljive diskurze, ki naslavljajo različne kontekste in dileme, kot npr. Kymlicka in Norman (1994), ki razlikujeta med državljanstvom-pravnim statusom, državljanstvom-zaželeno aktivnostjo in državljanstvom kot identiteto.

⁸⁵ Nekateri avtorji (npr. Janoski 1998, Bosniak 2000, Joppke 2007) jasno ločujejo med opredelitvijo državljanstva kot posebnega pravnega statusa in opredelitvijo državljanstva kot skupka državljanskih

posameznikov in države, ki mu je ta status podelila. Obstajajo tudi nekoliko širše pravne definicije (npr. Kymlicka in Norman 1994; Faist 2007c, 2007d), ki državljanstvo opredeljujejo kot polno članstvo v državi oz. v določeni politični skupnosti, s čimer pa delno posegajo na polje politične dimenzije državljanstva.

- Državljanstvo kot članstvo v politični (nacionalni) skupnosti: te opredelitve postavljajo pravno razumevanje državljanstva v širši politični kontekst, v okviru katerega se osredotočajo na opredeljevanje članstva v določeni politični skupnosti in s tem povezana vprašanja (in vse pogostejše kritike) demokratičnosti in univerzalnosti državljanstva, (vedno bolj zamegljene) meje članstva v posamezni politični (nacionalni) skupnosti in dileme aktivnega sodelovanja in participacije posameznikov v političnem in javnem življenju posamezne družbe (Bosniak 2000; Faist 2007c, 2007d).
- Državljanstvo kot identiteta: vse aktualnejše⁸⁶ postajajo tudi opredelitve, ki državljanstvo interpretirajo kot »obliko socio-politične identitete« (Heater 2004a, 1), ki predpostavlja določene »vedenjske aspekte posameznikov, da delujejo in dojemajo same sebe kot člane določene skupnosti, klasično nacije, *ali* normative konceptije takšnega vedenja, kot ga predpisuje država« (Joppke 2007, 38). Državljanstvo posamezniku torej ne podeljuje le pravnega statusa ali mu omogoča polno članstvo v politični skupnosti, temveč izraža tudi njegovo afiniteto do določene politične skupnosti, ki se najpogosteje odraža v določeni identifikaciji, lojalnosti, pa tudi solidarnosti do članov te skupnosti in skupnosti same. Kot dodaja Bosniak (2000, 479), je ta emotivna dimenzija derivat vseh ostalih dimenzij državljanstva, ob upoštevanju predpostavke, da izoblikovanost ostalih dimenzij pomembno vpliva na naše dojetje kolektivne identitete in s tem povezanih lojalnosti in solidarnosti.

Konceptualizacija državljanstva je tako v zadnjih letih postala zelo dinamičen in živahen proces, v okviru katerega se meje tega koncepta konstantno prilagajajo in

pravic – čeprav so državljske pravice že sestavni element državljanstva kot pravnega statusa – ker želijo poudariti pomen in vlogo teh pravic v primeru marginalnih družbenih skupin in posameznikov. Ker bom v svoji doktorski disertaciji pristopila k tematiki (dvojnega) državljanstva v malce širšem kontekstu in se ne bom izrecno osredotočala na državljske pravice in dolžnosti, sem se odločila, da bom omenjeni kategoriji združila v okviru opredeljevanja državljanstva kot pravnega statusa, katerega sestavni del so tako državljske pravice kot tudi dolžnosti.

⁸⁶ Več o interpretacijah relacije med državljanstvom in identiteto npr. v Isin in Wood (1999), Hedetoft in Hjort (2002), Kastoryano (2002a).

spreminjajo v skladu s prepoznanimi družbenimi praksami in izkušnjami državljanstva. Tudi moja doktorska disertacija preverja aplikativnost tega koncepta v vedno bolj prepoznani praksi tolerance dvojnega državljanstva in umeščanju tega pojava v kontekst integracije imigrantov. Ločnice med različnimi dimenzijami državljanstva postajajo vse bolj fleksibilne in fluidne, kar se jasno odraža v vse bolj pogostih poskusih izoblikovanja celovitejših definicij državljanstva, ki skušajo integrirati vse prepoznane aspekte državljanstva⁸⁷ (kot npr. Bosniak 2000; Janoski in Gran 2002; Joppke 2007) ali pa jih umestiti v širši družbeni kontekst (npr. Heaterjeva kocka državljanstva, ki povezuje različne elemente državljanstva z različnimi geografskimi ravnmi in različnimi izobraževalnimi cilji v harmonično uravnoteženi model kocke).⁸⁸ Meje koncepta državljanstva se ne premikajo le horizontalno, temveč tudi vertikalno, saj se tako praksa kot teorija državljanstva širita iz nekoč prevladujočega nacionalnega diskurza v ostale obstoječe kontekste. Painter (2002, 93; tudi Schuster in Solomos 2002) v tem okviru opaza, da postaja državljanstvo »večnivojski« koncept, katerega preučevanje poteka na različnih analitičnih ravneh: lokalni, regionalni, nacionalni, evropski, globalni/svetovni.⁸⁹

Ob upoštevanju podanih opozoril, da lahko takšno intenzivno raztezanje konceptualnih meja državljanstva resno ogrozi analitično in pojasnjevalno vrednost tega koncepta in v želji, da bi se izognila takšnim vseobsegajočim interpretacijam državljanstva, se bom pri svojem opredeljevanju državljanstva omejila le na zgoraj predstavljene osnovne dimenzije sodobnega državljanstva. Skladno z izbrano raziskovalno tematiko – t.j. vlogo dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbi naselitve – in za potrebe doktorske disertacije bom definirala dvojno državljanstvo kot: a) pravni status,

⁸⁷ Joppke (2007, 37–38) v tem kontekstu kritično ugotavlja, da mnogo avtorjev še vedno obravnava različne dimenzije državljanstva kot ločene fenomene ali pa jih brez jasnih razmejitev združuje v vseobsegajoče definicije. Na podlagi teh ugotovitev poziva k celovitejši teoriji državljanstva, ki bi bila sposobna povezati dogajanja v eni dimenziji z dogajanjem v drugi dimenziji, pri čemer so predpogoj seveda jasno opredeljene, a še vedno prilagodljive meje teh dimenzij. Tudi Mindus (2007, 3) podobno opaza, da kljub deklarirani interdisciplinarnosti študije državljanstva še vedno niso uspele preseči tradicionalnih razkorakov med različnimi disciplinarnimi pristopi. Pravniki pri svojem preučevanju tako pogosto ne upoštevajo sociološko utemeljenih študij primerov, politologi pa se ne dotaknejo dilem, ki jih izpostavlja mednarodno zasebno pravo. Mindus (2007, 4) na podlagi tega ugotavlja, da je stranski učinek tovrstne disciplinarne razdeljenosti le poglobitev že obstoječih nesporazumov in različnih interpretacij.

⁸⁸ Več o modelu kocke državljanstva v Heater (2004b, 321–354). Osnovo za ta model predstavlja njegova shema državljanstva, ki jo je utemeljil v svojih zgodnejših delih (npr. v Heater 1999).

⁸⁹ Stephen Castles (2005) v tem kontekstu ugotavlja, da lahko določena hierarhija obstaja tudi v okviru posamezne ravni državljanstva, kar prikaže na primeru hierarhične lestvice med državljani različno razvitih držav, ki je izoblikovana na podlagi primerjave vsakdanje implementacije njihovih državljanskih pravic in dolžnosti.

ki posamezniku podeli določene državljske pravice in dolžnosti ter na ta način definira njegov odnos z drugimi posamezniki tako v državi izvora kot tudi v državi naselitve; b) kot (polno) članstvo v družbi naselitve in/ali v družbi izvora, ki naj bi posamezniku omogočalo enakopraven položaj z ostalimi sodržavljani in mu ponudilo možnost aktivnega sodelovanja v političnem in javnem življenju obeh družb; c) kot pomemben del posameznikove identitete, ki natančneje opredeljuje njegove afinitete in lojalnost do obeh domovin, tako nekdanje kot sedanje. Takšna definicija državljanstva mi omogoča, da zaobjamem vse pomembne elemente sodobnega koncepta državljanstva in ga hkrati umestim v kontekst naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva.

Naj na tem mestu dodam, da državljanstva ne opredeljujem le kot konstrukt uradnih državnih politik – ki načeloma z jasnimi pravili določajo, kaj si država zamišlja pod idejo državljanstva –, temveč tudi kot objekt subjektivnih percepcij in interpretacij, ki jih ustvarjajo posamezniki. Strinjam se namreč z oceno Joppkeja (2007, 44), da ima vsaka opredelitev državljanstva vsaj dve možni interpretaciji: uradna interpretacija, ki jo ponuja in promovira država, in t.i. ljudska interpretacija, ki jo državljanstvu pripisujejo navadni ljudje. Žal je natančnejše poznavanje in razumevanje subjektivnih pomenov, ki jih konceptu državljanstva pripisujejo navadni ljudje, ena največjih praznin v študijah državljanstva. Da bi se v svoji disertaciji izognila ponavljanju tovrstnih napak, opredelitve državljanstva ne bom zamejila z zgoraj predstavljenimi dimenzijami, temveč bom tudi sama pragmatično fleksibilna – kar je koncept državljanstva pravzaprav že v vsej svoji zgodovini – in jo bom pustila odprto za alternativne interpretacije in subjektivne percepcije, ki se bodo morda pojavile v okviru osebnih intervjujev z imigranti oz. dvojnimi državljanji.

Za konec naj še pojasnim, da bom v doktorski disertaciji uporabljala termin »dvojno državljanstvo«, čeprav se zavedam, da to ni edina – je pa najpogostejša – oblika večkratnega državljanstva, saj imajo posamezniki lahko tudi tri ali več državljanstev.⁹⁰ Z uporabo tega termina želim poudariti dejstvo, da nekateri imigranti posedujejo dodatno državljanstvo, ki jih pravno, politično in simbolično povezuje z drugo državo. Ali imajo eno, dve ali tri dodatna državljanstva, v okviru moje raziskave pravzaprav niti

⁹⁰ Določeni avtorji se ravno zaradi dejstva, da obstajajo tudi posamezniki z več državljanstvi, raje poslužujejo terminov, kot so npr. večkratno državljanstvo (npr. Boll 2007) ali pluralno državljanstvo (npr. Aleinikoff in Klusmeyer 2001).

ni pomembno, saj me primarno zanima, kako posedovanje (vsaj enega) dodatnega državljanstva vpliva na uspešnost procesa integracije posameznega imigranta v njegovo novo domovino.

1. 5. 2 Integracija imigrantov

Prav tako kot državljanstvo je tudi besedna zveza integracija imigrantov v zadnjih dveh desetletjih postala skorajda nepogrešljiv termin v okviru preučevanja migracijskih tokov in s tem povezanih družbenih sprememb in procesov v sodobnih družbah. Pojem integracija – ki sicer ni noviteta v družboslovnem raziskovanju⁹¹ – se v migracijskem kontekstu dandanes najpogosteje uporablja za poimenovanje posebnega modela celovitega vključevanja imigrantov v družbeno življenje države naselitve, ki se je izoblikoval kot alternativa nekdanj dominantnemu modelu asimilacije.⁹²

⁹¹ Koncept integracije predstavlja enega temeljnih konceptov, s pomočjo katerega je sociologija utemeljevala klasične teorije in ideje o naravi moderne družbe. Kot ugotavlja Favell (2001, 353), se je ideja integracije pojavila v okviru utemeljevanja potrebe po družbi kot funkcionalni celoti – pri tem projektu so sodelovali tudi najbolj prominentni teoretiki sociologije, kot sta npr. Emile Durkheim in Talcott Parsons –, saj bi se le na ta način družba lahko uspešno zoperstavila vsem potencialnim družbenim konfliktom Hobbesove vojne vseh proti vsem. V tem kontekstu je določena stopnja integriranosti postala predpogoj vsake družbe, saj brez tega družba (baje) ne more učinkovito delovati kot celota. O integraciji kot o lastnosti (ali stanju) družbe sicer govorimo takrat, kadar njeni sestavni deli, vključno z novimi populacijami imigrantov, delujejo med seboj povezano, kohezivno, soodvisno, komplementarno, solidarno, ko med njimi prevladujejo centripetalne in ne centrifugalne sile (Bešter 2006: 16). Kot sinonim, ki označuje integracijo kot lastnost posamezne družbe, se v zadnjem času uporablja tudi izraz družbena kohezija (Entzinger in Biezeveld 2003, 6).

⁹² Integracija in asimilacija še zdaleč nista edina termina, ki označujeta proces vključevanja imigrantov v družbeno življenje nove domovine. Favell (2005, 2) navaja, da obstaja kar nekaj sorodnih terminov za poimenovanje teh procesov, med katerimi so na primer tudi absorbcija, akulturacija, akomodacija, inkorporacija, inkluzija, participacija, izgradnja kohezije, tolerantnost, anti-diskriminacija itd. A kot dodaja Favell (ibid.), ima izraz integracija vseeno določene prednosti v primerjavi z drugimi pojmi, saj so nekateri izmed njih morda malce preveč splošni in nejasni (absorbicija, akomodacija, toleranca), drugi so preveč tehnično definirani in se dotikajo le določenega segmenta tega področja (npr. inkorporacija, ki se ukvarja le s pravnim aspektom tega procesa, ali anti-diskriminacija, ki opisuje le eno obliko praktičnih ukrepov), ostali pa se lahko uporabljajo deskriptivno na tak način, da ne vključujejo nujno aktivne intervencije političnih institucij (na primer asimilacija, akulturacija). Integracija se je torej po mnenju omenjenega avtorja uveljavila kot deskriptivni in normativni krovni pojem, ki daje določeno stopnjo koherentnosti in omogoča tako vizionarskim akademikom kot tudi pragmatičnim politikom, da s pomočjo raznih praktičnih ukrepov vsaj na papirju zasledujejo skoraj nemogoč cilj izgradnje uspešne in funkcionalne multikulture družbe, ki bi delovala kot celota (Favell 2005, 3). S to trditvijo se ne strinja Bešter (2007b, 118), ki integracijo prepoznava kot enega izmed možnih modelov vključevanja imigrantov v družbo naselitve, ki jih poimenuje s krovnim pojmom »imigrantske politike«. Integracijski model je torej – poleg na primer asimilacije, segregacije, kulturnega pluralizma itd. – ena izmed oblik imigrantske politike, ki jo Bešter (ibid.) opredeli kot politiko, »s katero država ureja odnose med večinsko družbo in imigranti, ki so naseljeni na njenem ozemlju, postavlja okvire za vključevanje imigrantov ter usmerja prilagajanje večinske družbe.« V svoji disertaciji bom sledila tej interpretaciji, ki jo ponuja Bešter, in bom termin integracija uporabljala za poimenovanje posebnega modela vključevanja imigrantov v družbo naselitve, ki se razlikuje od modela asimilacije, multikulturalizma, segregacije, akulturacije itd.

Asimilacijski model, ki je pomembno zaznamoval predvsem prvo polovico prejšnjega stoletja, je temeljil na premisi, da se bodo sčasoma vsi imigranti na takšen ali drugačen način popolnoma prilagodili svojemu novemu okolju (Joppke in Morawska 2003, 4). Ta proces prilagajanja naj bi trajal dve do tri generacije, na koncu tega procesa pa naj bi – ne glede na različne poti, ki naj bi vodile do tega⁹³ – izginile vse pomembnejše razlike med imigranti in njihovimi potomci na eni strani in večinsko skupnostjo na drugi strani, izenačili pa naj bi se tudi njihovi socialni položaji in kulturne orientacije (Entzinger in Biezeveld 2003, 7). Da je takšen model »talilnega lonca« velika iluzija, se je izkazalo že na začetku 60-ih let prejšnjega stoletja, ko so empirične analize (npr. Glazer in Moynihan 1963; cf. Gordon 1964) dokazale, da se imigrantske in neimigrantske skupnosti ne zlivajo v eno (kulturno na novo definirano) skupnost, temveč se tako kulturne kot tudi socialne razlike med temi skupnostmi še naprej ohranjajo. Še več, te razlike so postale pomembna osnova za izoblikovanje posebnih imigrantskih skupnosti in posledično relevantna referenčna točka za postavljanje zahtev po posebni obravnavi s strani pristojnih oblasti (Entzinger in Biezeveld 2003, 7). Tovrstne ugotovitve so v kontekstu vedno bolj intenzivnih in množičnih migracijskih tokov ter s tem povezane naraščajoče etnične heterogenosti zahodnih družb spodbudile akademske kroge k pomembnemu paradigmatškemu preobratu, v okviru katerega je »pluralistično razumevanje vztrajajoče raznolikosti« sodobnih družb postala osnovna predpostavka vseh bolj ali manj uspešnih iskanj pravih odgovorov na vprašanje, kako vzpostaviti uspešno funkcionalno večkulturno družbo (Brubaker 2003, 39). Najrazličnejše družbene in kulturne heterogenosti so bile prepoznane kot neizogibno dejstvo vsake demokratične družbe, zato se je v akademskih razpravah začel vse intenzivneje uveljavljati diskurz multikulturalizma in interkulturalizma, ki naj bi ponudila ustreznejše modele za inkorporacijo vseh raznolikosti, ki jih s seboj prinašajo imigranti.

Enega izmed takih modelov – ki naj bi ga na področje migracijskih študij pripeljala predvsem povojni liberalizem in diskurz človekovih pravic – predstavlja model integracije imigrantov, ki se po mnenju Joppkeja in Morawske (2003, 5) od

⁹³ Kot pojasnjujeta Entzinger in Biezeveld (2003, 7), so različni avtorji predvideli različne načine, kako doseči želeni rezultat asimilacijskega procesa. Nekateri avtorji so trdili, da bi v tem procesu morale sodelovati vse vpletene stranke, ki bi se morale določenim elementom svoje kulture in identitete odreči, ostale pa obdržati. Iz teh preostalih elementov tako imigrantskih kot neimigrantskih kultur naj bi se v »talilnem loncu« izoblikovala popolnoma nova kultura, ki bi ustrezneje izražala strukturo določene družbe. Drugi avtorji si procesa asimilacije niso razlagali tako uravnoteženo, saj so asimilacijo utemeljevali predvsem kot unilateralni proces, katerega osnovna premisa je prilagoditev (imigrantov in njihovih potomcev) večinskim, dominantnim kulturnim vzorcem.

predhodnega koncepta asimilacije⁹⁴ razlikuje predvsem v dveh točkah: prvič, integracija imigrantov ne prepozna kot objektov manipuliranja in kontrole, temveč jih dojema kot avtonomne subjekte v prostovoljnem procesu integracije, katerega rezultata ni mogoče nikoli vnaprej predvideti ali napovedovati; drugič, imigranti v tem modelu praviloma niso obvezani, da sprejmejo kulturo večinske družbe, kot je to predvidevala asimilacija, ki je imigrante preobrazila v »standardizirane enote dominantne nacije«. Integracija torej za razliko od enosmerne procesa asimilacije – ki je imigrantom zapovedovala »prevzemanje tuje kulture in hkratno zgubljanje svoje lastne kulture, kar vodi v prenehanje obstoja imigrantske skupnosti kot posebne etnične skupnosti«⁹⁵ (Klinar 1976, 139) – temelji na izraziti dvosmernosti oz. celo večsmernosti, saj predvideva aktivno sodelovanje in prilaganje vseh vpletenih akterjev. V skladu s tem imigranti nastopajo kot »aktivni in enakopravni udeleženci socialnih, ekonomskih, pravnih, političnih in kulturnih odnosov in procesov v državi sprejemnici, pri čemer je vsakomur zagotovljena možnost izražanja in ohranjanja njegove lastne kulture, vere in etnične pripadnosti.« (Bešter 2007b, 118). Integracijski model od imigrantov torej ne zahteva pasivnega podrejanja dominantnim kulturnim vzorcem in vrednotam, temveč temelji na t.i. medkulturnem (interkulturnem)⁹⁶ pristopu, ki spodbuja dialog,

⁹⁴ Prav tako kot pri terminologiji tudi tu velja opomba, da integracija in asimilacija seveda nista edina modela vključevanja imigrantov v družbeno življenje nove domovine. A ker je namen tega sklopa disertacije prepoznavna osnovnih elementov definiranja termina integracija, se na tej točki ne bom poglobila v tipizacije in klasifikacije teh modelov. Več o tem npr. v Bešter (2007b).

⁹⁵ Navedena Klinarjeva definicija asimilacije predstavlja tipičen primer t.i. organskega razumevanja koncepta asimilacije. Če sledimo Brubakerjevi tipologiji (2003, 41–43), lahko namreč razlikujemo med dvema različnima pomenoma asimilacije. V bolj splošnem in abstraktnem smislu se osnovni pomen asimilacije skriva v ideji naraščajoče podobnosti (in ne identitete), pri čemer asimilirati pomeni postati podoben (kot nedoločen glagol) oziroma narediti podobnega ali ravnati z njim podobno (kot določen glagol). V tem primeru je asimilacija proces, v okviru katerega nekaj postane podobno ali pa se z njim ravna podobno, pri tem pa je poudarek na poteku tega procesa in njegovih vmesnih stopnjah, ne pa na končnem stanju. V bolj specifičnem in organskem smislu pa pojem asimilacije implicira popolno absorpcijo oziroma inkorporacijo v nek sistem, pri čemer nas ne zanima proces, temveč le končni rezultat (vmesnih stopenj ni). Brubaker (2003, 42) v tem okviru ugotavlja, da je za diskreditacijo in slab sloves pojma asimilacija krivo predvsem organsko razumevanje asimilacije, saj je zaradi vseh teh negativnih konotacij in bioloških metafor koncept asimilacije postal normativno retrograden (glede na sedanje upoštevanje in spoštovanje kulturnih raznolikosti), analitično zloglasen (zaradi svojega odsluženega organističnega razumevanja družbe) in empirično napačen (zaradi svoje implikacije popolne absorpcije).

⁹⁶ Čeprav razmejitev med multikulturnim in interkulturnim pristopom v kontekstu integracijskih politik ni predmet tega sklopa, naj le na kratko pojasnim razliko med njima. Najbolj nazorno lahko to razliko prikažem z Bauböckovo primerjavo (2002, 10) med »skledo solate« in »katalizatorjem«. »Skleda solate« je v tem primeru oznaka za multikulturni pristop, saj v skledi solate vsak list ohranja svoj poseben okus, pri čemer je solata seveda veliko bolj zanimiva, a hkrati tudi bolj kompleksna, če vsebuje čim več sestavin. Multikulturni model torej spodbuja soobstoj različnih kultur, ki se med seboj sicer dopolnjujejo, ne tvorijo pa na novo izoblikovane celote. V nasprotju s tem pa katalizator – ki v tem primeru označuje interkulturni pristop – sproži kemijsko reakcijo, ki spremeni tisto snov, kateri ga dodamo. V tem smislu deluje imigracija kot katalizator, ki sproža proces samotransformacije kolektivnih identitet v smeri bolj pluralistične družbe in kulture (Bauböck 2001, 11).

medsebojno spoznavanje in interakcije med različnimi kulturnimi skupinami v družbi, pri čemer posamezniki niso obravnavani primarno kot člani etničnih ali kulturnih skupin, temveč je poudarek na kulturni raznolikosti družbe kot celote in večplastnosti kulturnih identitet posameznikov, ki sestavljajo družbo in posamezne etnične skupine (ibid.). Bešter (ibid.) pri tem dodaja, da naj bi se kot rezultat tovrstnih procesov izoblikovale določene nove (skupne) vrednote in prakse, ki naj bi bile »trdnjša podlaga za izgradnjo občutka povezanosti med vsemi posamezniki in tudi različnimi etničnimi/kulturnimi skupinami.«

Čeprav je kulturna dimenzija zavzela pomembno, skoraj ključno mesto pri konceptualizaciji integracijskega modela – nenazadnje se je model integracije izoblikoval kot alternativni model upravljanja kulturno pogojenih družbenih različnosti in raznolikosti, ki so z vedno bolj intenzivnimi migracijskimi tokovi v zahodnih družbah postale pomemben družbeni izziv, na katerega asimilacijski in multikulturni model nista uspela prepričljivo odgovoriti⁹⁷ –, pa to še zdaleč ni edina relevantna in tudi prepoznana komponenta tega modela. Kot sem že zgoraj implicitno nakazala, model integracije temelji na celovitemu razumevanju procesa vključevanja imigranta v posamezno družbo naselitve, saj ta proces zajema različne družbene sfere, poteka na različnih nivojih ter vključuje različne subjekte in objekte. To celovitost zelo nazorno prikazuje identifikacija osmih različnih, a hkrati medsebojno prepletenih dimenzij tega procesa, ki jo je na podlagi študije različnih tipologij in poimenovanj dimenzij integracije izoblikovala Bešter (2007a, 109–112): a) pravna integracija – izenačevanje pravnega statusa imigrantov s statusom državljanov; b) politična integracija – vključenost imigrantov v procese političnega odločanja v državi ter aktivno sodelovanje pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev v teh procesih; c) socialno–ekonomska integracija – stanje, v katerem imajo primerljive skupine prebivalstva ne glede na etnično, versko ali kulturno pripadnost enake možnosti in dosegajo primerljive rezultate glede zaposlitve, dohodkov, socialno-ekonomskega statusa, koriščenja socialnih storitev in drugih socialno-ekonomskih kazalcev; d) kulturna integracija – v najširšem smislu pokriva zelo heterogeno področje – od jezika, vere, vrednot do popularne kulture in vsakodnevnih življenjskih praks – in na eni strani predstavlja spoznavanje drugih kultur in sprejemanje (priznavanje) kulturnih vzorcev drugih etničnih skupin, na drugi strani

⁹⁷ Kritike multikulturnega modela v kontekstu družbenega vključevanja imigrantov npr. v Joppke (2002), Joppke in Morawska (2003), Entzinger (2003).

pa spremembe oziroma ponotranjenje novih vrednot, norm in vedenjskih vzorcev. Čeprav te spremembe običajno zadevajo pretežno imigrante in njihove potomce, je kulturna integracija interaktiven, dvosmeren proces, ki spreminja tudi večinsko družbo; e) integracija na področju izobraževanja – enakopraven dostop imigrantov do izobraževalnih institucij, kjer enako uspešno zaključujejo posamezne stopnje šolanja, imajo enake možnosti za nadaljnje izobraževanje in kot skupina dosegajo izobrazbeno strukturo, ki je primerljiva z izobrazbeno strukturo njihovih vrstnikov med večinskim prebivalstvom; f) poselitvena in bivanjska integracija – možnost naselitve imigrantov kjerkoli v državi (v kateremkoli delu mesta ali naselja) pod enakimi pogoji kot ostali prebivalci, življenje v enakih oziroma primerljivih pogojih kot ostali prebivalci s primerljivim ekonomskim položajem, vključno z možnostjo selitve; g) družbena integracija – prostovoljni neformalni socialni stiki, ki jih ima posamezni imigrant s svojo okolico, kot npr. druženje z drugimi posamezniki v šoli, v službi, v prostem času, sklepanje prijateljstev in intimnih zvez, članstvo v društvih; h) identifikacijska integracija – nanaša se na posameznikove subjektivne občutke pripadnosti družbi in/ali državi, v katero se priselijo, kar ne izključuje občutkov pripadnosti tudi drugi(m) skupnosti(m).

Integracija imigrantov na prepoznanih družbenih področjih poteka z različno stopnjo intenzivnosti, pri čemer ne obstaja predpisan vrstni red – da bi integracija potekala najprej na enem področju, kar naj bi potem vodilo v integracijo na drugih področjih – ali zapovedana linearna smer tega procesa – da bi integracija na enem področju nujno ali samoumevno vodila v integracijo na drugem področju. Intenzivnost in s tem povezana učinkovitost tega procesa sta odvisni od različnih dejavnikov, med katerimi Bešter (2006, 21–23) izpostavlja predvsem različne pristope k uresničevanju integracijskih politik in tudi t.i. nacionalni kontekst,⁹⁸ iz katerega izhajajo in v okviru katerega se izvajajo te politike, kot pomembne pa prepoznava tudi različne značilnosti posameznih imigrantov, kot so npr. njihova izobrazba, zaposlitveni status, kulturne različnosti/podobnosti v odnosu do večinskega prebivalstva, verska pripadnost, pripadnost prvi, drugi ali tretji generaciji imigrantov itd.

⁹⁸ Bešter (2006, 21–22) nacionalni kontekst opredeljuje kot skupek različnih elementov: nekaterih splošnih načel družbene ureditve (na primer državljanskega pristopa k družbeni integraciji v Franciji, socialno-tržnega gospodarstva v Nemčiji), družbene definicije imigracijske situacije (ali se neka država smatra za imigracijsko državo, kot npr. ZDA, ali ne, kot npr. do nedavnega Nemčija), in opredelitve koncepta naroda in (nacionalne) države (ali gre za politično ali etnično skupnost).

Glede na predstavljene značilnosti – prostovoljnost, kulturni pluralizem oz. interkulturalizem, večsmernost, večdimenzionalnost, nelinearnost – se zdi, da integracijski model ponuja celovitejšo in sprejemljivejšo rešitev za družbeno vključevanje imigrantov, v okviru katere so upoštevani tako objektivni kot tudi subjektivni aspekti tega procesa in na podlagi katere naj bi se imigranti iz pasivnih in podrejenih opazovalcev prelevili v enakopravne in aktivne soudeležence tega procesa. Upoštevajoč dejstvo, da koncept integracije imigrantov postaja eden najaktualnejših in najpogosteje uporabljenih pojmov na polju migracijskih študij, pa tudi v širšem sociološkem, antropološkem in politološkem diskurzu, bi lahko sklepali, da v relevantni strokovni literaturi obstaja širok konsenz o ustreznosti in smiselnosti tovrstnega modela vključevanja imigrantov.⁹⁹ Tej ugotovitvi pritrjuje tudi Favell (2001, 351), a hkrati s kritičnim tonom opozarja, da je velika večina (evropskih) študij osnovana na zelo nekritičnem in neproblematiziranem odnosu do samega koncepta integracije¹⁰⁰ in s tem povezanih konceptov družbe in države, prav tako pa zelo pogosto ne odgovarjajo na popolnoma legitimna vprašanja, kdo ali kaj se sploh integrira, kam, s kom in v kaj se integrira. Ko politični akterji in intelektualci govorijo o integraciji, najpogosteje razmišljajo o integraciji v zgolj eno, nedeljivo (nacionalno) državo in v enotno (nacionalno) družbo (ibid.). Tudi Joppke in Morawska (2003, 3) se strinjata, da se problematičnost koncepta integracije skriva že v njegovi teoretski zasnovi. Ideja »integriranja« imigrantov namreč temelji na premisi že integrirane, povezane družbe, ki se zaradi imigracije sooča z nevarnostjo dezintegracije in nepovezanosti (ibid.). V tako zamišljeni družbi imigranti predstavljajo nekakšen antipod večinskemu prebivalstvu, zato jih je potrebno ustrezno normativno in formalno integrirati v družbene strukture, z namenom ohranjanja integriranosti in posledične funkcionalnosti celotne družbe.

⁹⁹ Tudi Joppke in Morawska (2003, 3) ugotavljata, da je v relevantni literaturi presenetljivo malo kritičnih refleksij tega sicer popularnega termina. A pogosta uporaba tega pojma ni vedno pogojena z naklonjenostjo do njega, kar dokazuje tudi raziskava med delavci v nevladnem in akademskem sektorju v Veliki Britaniji, ki sta jo leta 2002 izvedla *Centre for Migration and Policy Research* in *Refugee Studies Centre* iz univerze v Oxfordu. Omenjena študija je pokazala, da številni intervjuvanci v nevladnem sektorju zavračajo uporabo termina integracija in pogosto gledajo nanj kot na *top-down* pojem, ki ga morajo uporabljati, če želijo pridobiti evropska sredstva. V akademski sferi je raziskava zaznala večjo naklonjenost uporabi omenjenega termina, vseeno pa so se tako akademiki kot delavci v nevladnih organizacijah strinjali, da je koncept integracije problematičen (Castles in dr. 2002).

¹⁰⁰ Eden redkih avtorjev, ki je problematiziral ta koncept in ga umestil v drugačen kontekst, je nemški sociolog in politolog Thomas Faist. Faist (2007) je v okviru raziskave dvojnega državljanstva v Evropi vpeljal koncept t.i. družbene integracije (*societal integration*), ki v kontekstu preučevanja povezanosti med integracijo in državljanstvom naslavlja različne vpletene subjekte (posameznike, civilno družbo in državo), prepoznava tako institucionalno kot diskurzivno plat teh procesov ter poudarja obstoj različnih ločnic – oziroma natančneje percepcijo teh ločnic (cf. Barth 1969) – med različnimi družbenimi skupinami, pri čemer razlikuje med fiksnimi in poroznimi ločnicami (cf. Bauböck 1998). Natančnejša shema omenjenega koncepta je predstavljena v Faist (2007, 37).

Takšna družba po mnenju omenjenih avtorjev obstaja le v domišljijah (večinoma) političnih akterjev, saj je postklasična sociologija že pred prihodom globalizacije jasno ovrgla tovrstne predstave in dokazala, da tako zasnovana družba pravzaprav ne obstaja. Joppke in Morawska (ibid.) v tem kontekstu ugotavljata, da je veliko primernejši prikaz moderne družbe tisti, ki upošteva množičnost avtonomnih, a hkrati medsebojno soodvisnih »polj« (*fields*) ali »sistemov« (*systems*)¹⁰¹, ki angažirajo akterje le v specifičnih aspektih, nikoli pa v njihovi celoti. Družba torej še zdaleč ni homogena in statična enota, v katero naj bi se imigranti uspešno integrirali in postali sestavni del te celote. Primerneje si je družbo predstavljati kot živo, dinamično in izrazito kompleksno strukturo, v kateri se prepletajo avtonomne, a hkrati medsebojno odvisne družbene sfere – oziroma polja ali sistemi –, v okviru katerih posamezniki in družbene skupine igrajo najrazličnejše družbene vloge, ki so odigrane v skladu s posameznikovimi različnimi spretnostmi, pričakovanji, cilji, željami itd. Imigranti se v družbi torej ne pojavljajo le v vlogi imigrantov – tako jih običajno identificirata država in politika – temveč tudi v vlogi sopotnikov na vlaku, sodelujočih na koncertu, glasnih na sestankih hišnih svetov, čakajočih pred okenci upravnih enot itd. V tem kontekstu Joppke in Morawska (2003, 3–4) ugotavljata, da je »neintegrirani imigrant strukturna nemožnost«, saj so imigranti od trenutka, ko prestopijo državne meje svoje nove domovine, integrirani in angažirani v določenem družbenem polju ali sistemu, pa naj bo to na primer (ne)formalna ekonomija, kulturna aktivnost, lokalna skupnost, družina ali etnična skupnost.

V skladu s takšno dinamično in fluidno percepcijo družbe, ki ponuja drugačno interpretacijo imigrantovega vključevanja v družbeno življenje, Joppke in Morawska (2003, 3) sugerirata vsem raziskovalcem tega področja, naj zavzamejo bolj kritičen pristop do koncepta integracije imigrantov. Ob tem naj se zavedajo, da je ta koncept v veliki meri izpeljanka političnega diskurza, ki sodobni svet še vedno deli teritorialno na države, v okviru katerih posamezniki nastopajo kot celote (in ne kot soudeleženci različnih družbenih sistemov) na vzajemno izključujoči način (praviloma ne moreš pripadati dvema državam hkrati). Tudi Favell (2001) v svoji evalvaciji evropskih raziskav na področju integracije imigrantov podobno ugotavlja, da so cilji in prioritete akademskega in političnega sveta zelo pogosto povezani in prepleteni. Omenjeni avtor

¹⁰¹ Joppke in Morawska sta se pri tej argumentaciji naslonila na teoretska dela dveh zelo pomembnih in vplivnih sociologov: na teorijo habitata in polj prominentnega francoskega sociologa, antropologa in filozofa Pierre Bourdieuja ter na teorijo družbenih sistemov nemškega sociologa Niklasa Luhmanna.

(2001, 354–355) v tem okviru opaža, da številni evropski akademiki – kljub svojim avtonomnim statusom »svobodomiselnih intelektualcev«, zaradi katerih se jim ne bi bilo treba vplesti v legitimacijo »heteronomnih, psevdopolitičnih predpisov o izgradnji boljše družbe« –, vedno pogosteje sodelujejo pri državno sponzoriranih in posledično politično zamejenih raziskavah ter na ta način doprinesejo k reprodukciji določene vizije unitarne nacionalne države in nacionalne družbe, ki se močno ujema s predstavami in idejami političnih elit, a ne prikazuje resničnega funkcioniranja teh družb. Cilje tovrstnih raziskav tako prepogosto določajo naročnikove percepcije določenih družbenih pojavov, ki jih akademiki prevzemajo brez kritičnega podtona. Prav tako sporni so tudi nekateri uporabljeni indikatorji, ki namesto dejanskega stanja integriranosti merijo le stopnjo uspešnosti države pri identificiranju, kontroliranju in upravljanju tega fenomena (Favell 2001, 373). Na podlagi vseh teh ugotovitev se zdi popolnoma relevantna Favellova (2001, 373) kritično obarvana ugotovitev, da so raziskovalci tega področja prepogosto »vpleteni v legitimacijo pogleda na družbo, ki bi ga dejansko morali kritizirati.«

Če je model integracije imigrantov problematičen že v svoji teoretični zasnovi, se številne težave pojavljajo tudi pri njegovi implementaciji. Če si na primer natančneje ogledamo le prostovoljnost kot eno izmed pomembnih ločnic, po kateri naj bi se integracijski model vključevanja imigrantov ločeval od drugih modelov, hitro ugotovimo, da trenutni trendi vzbujajo določen dvom v domnevno »prostovoljnost« integracijskega procesa. Mnoge države so namreč uvedle posebne integracijske programe, ki naj bi pomagali imigrantom premagati začetne ovire pri vključevanju v novo družbo¹⁰² – imigranti se ob priselitvi v novo državo običajno soočajo s številnimi težavami, ki so povezane z nepoznavanjem uradnega jezika, družbenih norm in kulturnih praks nove družbe, s pomanjkanjem socialnih mrež in nepoznavanjem delovanja pravnih in političnih institucij –, a v zadnjem obdobju ti programi postajajo obvezni element integracijskega procesa (Bešter 2009, 43). Tudi Carrera (2006b, 7) v svoji analizi integracijskih programov podobno ugotavlja, da se v vedno več evropskih državah krepi trend razumevanja integracije kot dolžnosti imigranta, ki jo mora obvezno izpolniti, če želi pridobiti dostop do različnih kategorij pravic in biti vključen v različne družbene sfere države naselitve. Nekatere države, kot npr. Nizozemska in Danska, to

¹⁰² Sistematičen pregled in analiza uvodnih integracijskih programov v izbranih evropskih državah npr. v Michalowski (2003), ICMPD (2005), Carrera (2006a, 2006b), Bešter (2009), Wiesbrock (2009).

obligacijo prenašajo celo v okolje države izvora, kjer uvajajo obvezne predvstopne integracijske teste.¹⁰³ To dejstvo več kot jasno dokazuje, da ti integracijski programi ne služijo svojemu prvotnemu namenu olajševanja prostovoljnega družbenega vključevanja imigrantov in preprečevanja diskriminacije, temveč so vse pogosteje zlorabljeni za namene uvedbe restriktivnejših migracijskih politik (Carrera 2006a, 1). V tem kontekstu Carrera (2006a, 6) zaključuje, da se integracija v praksi vse bolj preobraža v enosmerni proces, v katerem so vse odgovornosti in dolžnosti preložene izključno na ramena imigrantov.¹⁰⁴ Nedržavljeni so postali prisiljeni, da se »integrirajo«, če želijo varni pravni status in če želijo biti obravnavani kot enakopravni člani svoje nove domovine. Se torej res »vračamo k asimilaciji«, kot to namiguje Brubaker (2003)?¹⁰⁵

* * *

Ob upoštevanju vseh prepoznanih elementov integracijskega modela in relevantnih kritičnih pogledov na dosedanje opredeljevanje pojma integracije imigrantov, ki sem jih predstavila v zgornjem segmentu, bom za potrebe doktorske disertacije pojem integracija imigrantov opredelila kot proces celovitega vključevanja imigrantov v družbo naselitve, pri čemer družbo v smislu opažanj Favella, Joppkeja in Morawske razumem kot živo in izrazito dinamično strukturo, v kateri se prepletajo avtonomne, a hkrati medsebojno prekrivajoče in soodvisne družbene sfere, v katerih posameznik igra različne družbene vloge, med katerimi je vloga imigranta le ena izmed mnogih, ki se

¹⁰³ Leonard F. M. Besselink (2009, 245–246) v svojem prispevku o integracijski politiki Nizozemske opisuje praktično izvedbo takšnih postopkov, kot jih za državljane tretjih držav, ki za vstop na Nizozemsko potrebujejo vizum in nameravajo na Nizozemskem bivati daljše obdobje, predvideva nizozemski zakon o integraciji v tujini. Opisana kategorija državljanov tretjih držav mora opraviti ustni test iz elementarnega znanja nizozemščine in poznavanja nizozemske družbe. Test se izvede s pomočjo oddaljenega računalnika, hkrati pa ima posameznik stik preko telefonske linije z nizozemskim veleposlaništvom ali generalnim konzulatom v državi njegovega bivanja. Udeležba na testu stane 350 evrov. Sankcija za neuspešno opravljen test – ki je tudi pogoj za pridobitev vizuma – je zavrnitev posebnega vizuma in celo dovoljenja za začasno prebivanje. Vprašanja na testu so po mnenju Besselinka sicer preprosta. Izpit je sestavljen iz dveh delov vprašanj, pri čemer se vsak del rešuje 15 minut. Prvi del se nanaša na splošno poznavanje nizozemske družbe in vsebuje vprašanja o geografiji in zgodovini Nizozemske, izobraževanju, zdravstvenem varstvu, zaposlitvi in ekonomiji. Drugi del pa se nanaša na poznavanje osnovnih fraz v nizozemščini (ponavljanje enostavnih fraz, odgovarjanje na enostavna vprašanja, naštevane protipomenk, povzemanje preproste zgodbe). Prag za uspešno opravljen test je bil po mnenju Besselinka postavljen zelo nizko, zato je bil na podlagi konsenza med strokovnjaki v marcu 2008 postavljen višje, brez spreminjanja stopnje zahtevnosti testa. A ta predvstopni test je le del širšega integracijskega testa, ki ga morajo državljani tretjih držav opraviti znotraj triinpolletnega obdobja bivanja na Nizozemskem, če želijo pridobiti dovoljenje za stalno prebivanje in kasneje tudi državljanstvo.

¹⁰⁴ O asimetriji prilagajanja v okviru procesa integracije npr. tudi Carens (2005).

¹⁰⁵ S podobnimi vprašanji se sicer ukvarjajo vsi avtorji prispevkov v zborniku *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*, katerega urednika sta Christian Joppke in Ewa Morawska in je izšel leta 2003 pri založbi Palgrave Macmillian.

praviloma pojavlja predvsem na polju političnega. V skladu s takšno fluidno percepcijo družbe proces integracije imigrantov sestavljajo številna parcialna vključevanja na različnih družbenih področjih, ki potekajo z različno intenzivnostjo in ne sledijo določenemu linearnemu zaporedju. Takšna vključevanja seveda temeljijo na izraziti dvosmernosti oz. večsmernosti, saj predvidevajo aktivno sodelovanje in prilaganje vseh vpletenih akterjev. Veliko pomembnost pri opredeljevanju tega termina pripisujem tudi subjektivni komponenti, zato evalvacije uspešnosti tega procesa ne utemeljujem le na (domnevno) objektivnih kazalcih, ki merijo učinkovitost državnih politik, temveč se naslanjam tudi na subjektivne percepcije in ocene posameznih imigrantov in imigrantskih skupnosti o uspešnosti tega procesa. V tem kontekstu integracijo razumem kot proces, ki se prične s prvim kontaktom posameznika s svojo novo družbo – kar se običajno zgodi že na uradnih predstavništvih določene države v tujini, kjer si posameznik ureja ustrezne vstopne dokumente –, konča pa z dnem, ko posameznik sam presodi, da je ustrezno »integriran« v družbo. Pri tem je potrebno prepoznati tudi možnost, da nekateri posamezniki ne želijo tovrstne vključitve v družbo naselitve, čeprav je v skladu z opažanji Joppkeja in Morawske (2003: 3–4) neintegrirani imigrant nemogoč, saj se posameznik v današnji tehnološko in komunikološko razviti družbi težka popolnoma izolira in nima nikakršnega stika z okolico.

Takšna definicija v marsičem odstopa od uveljavljenega razumevanja integracije imigrantov tako v akademski sferi – kjer sta redko tako izrazito poudarjeni fluidnost družbenih struktur in subjektivnost integracijskega procesa – kot tudi v političnem in javnem diskurzu, kjer je pojem integracija imigrantov postal popularna fraza s pozitivno (ali nevtralno) konotacijo, s katero politiki (vsaj) na deklarativni ravni obljublajo enakopravno, enakovredno, večsmerno in učinkovito vključevanje imigrantov in imigrantskih skupnosti v družbo naselitve. A žal s to frazo običajno zamaskirajo državno (oz. uradniško) definiran model družbenega vključevanja imigrantov, ki neredko vključuje elemente ostalih (teoretičnih) modelov vključevanja, vključno z asimilacijskimi težnjami, in zasleduje različne politične interese države naselitve, med katerimi skrb za učinkovito družbeno vključevanje imigrantov in imigrantskih skupnosti ni prioriteta. V kolikor se bom v svoji doktorski disertaciji sklicevala na takšna politična (ali ustrezneje populistična) razumevanja termina integracije imigrantov, bom na to posebej opozorila.

2. ZGODOVINSKI RAZVOJ IDEJE DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA

Čeprav je koncept dvojnega državljanstva zbudil pravo zanimanje akademske sfere šele konec prejšnjega stoletja,¹⁰⁶ praksa posedovanja dveh ali več državljanstev še zdaleč ni nova. Pravzaprav je dvojno državljanstvo staro skoraj toliko, kolikor je stara sama ideja državljanstva (Spiro 1997, 1417). Določena oblika dodatnih državljanskih pravic je namreč obstajala že v antični Grčiji, kjer je bila ideja državljanstva zamejena le na izbrano politično skupnost. Državljanstvo je označevalo posebne pravice in privilegije določenih posameznikov ter opredeljevalo odnose med posamezniki v okviru določene politične skupnosti, zato se niso pretirano ukvarjali z vprašanji glede morebitnih negativnih implikacij članstva v drugem polisu (Boll 2007, 61–62). Ravno nasprotno, z drugimi polisi – največkrat v primeru kolonizacije – so celo sklepali medsebojne sporazume o vzajemnih državljanskih pravicah in privilegijih svojih državljanov (Boll 2007, 62).¹⁰⁷ Tudi antični Rim je izoblikoval zelo pragmatičen in toleranten odnos do dvojnega državljanstva, saj se ga je posluževal predvsem kot mehanizma za doseganje svojih političnih interesov in širjenje svojega vpliva, zato so tuji lahko posedovali rimsko državljanstvo brez odpovedi svojemu izvornemu državljanstvu (ibid.).¹⁰⁸ Za Rimljane je bilo sicer nesprejemljivo, da bi bili kot rimski državljani podvrženi tujim oblastem, zato so v primeru političnega udejstvovanja v tujih državah včasih tudi izgubili svoje rimsko državljanstvo, a so morali v tem primeru samo prečkati rimske meje in so ponovno pridobili svoje rimsko državljanstvo in s tem povezane pravice (Boll 2007, 63).

¹⁰⁶ Do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja so tematiko dvojnega državljanstva obravnavali le nekateri pravniki. Do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja je bilo delo *Dual Nationality* izraelskega avtorja Nissima Bar-Yaacova iz leta 1961 pravzaprav edina v angleškem jeziku napisana znanstvena monografija, ki se je osredotočala na sistematično obravnavo tega fenomena. Tematike dvojnega državljanstva so se sicer lotili tudi nekateri drugi pravni avtorji v drugih jezikih, med katerimi so zelo pogosto citirani Ko Swan Sik (*De meervoudige nationaliteit*, 1957 – v nizozemščini), Juan Aznar Sánchez (*La doble nacionalidad: doctrina, convenios, legislación, jurisprudencia*, 1977 – v španščini) in F. de Castro (*La nationalité, la double nationalité et la supra-nationalité*, 1962 – v francoščini). Misli nekaterih drugih avtorjev, ki so se ukvarjali s tematiko dvojnega državljanstva v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja, so predstavljene npr. v Boll (2007: 173–265).

¹⁰⁷ De Franco (v Boll 2007, 62) prepozna tri različne oblike takratnega dvojnega državljanstva: a) *simpoliteia* ali politično zavezništvo med mesti, ki je vključevalo skupno državljanstvo; b) *isopoliteia* ali vzajemne državljanske individualne pravice med različnimi polisi; c) podeljevanje državljanstva posameznikom, ki ni vključevalo izgubo državljanskih pravic drugeje.

¹⁰⁸ Kot navaja de Franco (v Boll 2007, 63), je bilo posedovanje rimskega državljanstva pojmovano kot posebna čast in privilegij, zato so bili med najboljšimi družinami grških mest in med lastniki najbogatejših posestev le redki, ki niso poleg svojega državljanstva posedovali tudi rimskega državljanstva.

Ideja dvojnega državljanstva se je torej razvila v načeloma zelo tolerantnem in sprejemljivem okolju, ki se kljub razumevanju državljanstva kot članstva v zgolj eni politični skupnosti ni obremenjevalo z morebitnimi negativnimi implikacijami prekrivajočih se pripadnosti in je ta pojav interpretiralo praviloma skozi prizmo političnega pragmatizma. Skozi kasnejša zgodovinska obdobja se je odnos do dvojnega državljanstva spremenil, saj se je v opredeljevanje odnosa med posameznikom in politično skupnostjo prikradla logika ekskluzivne in nedeljive lojalnosti, ki je svoj vrhunec dosegla z razcvetom in uveljavitvijo nacionalnega modela modernega državljanstva. Ta dandanes še vedno prevladujoči koncept je idejo državljanstva popeljal na polje nacionalnega in kulturnega ekskluzivizma, ki ne dopušča pripadnosti izven meja teritorialno zamejene nacionalne države. Tako države kot tudi akademska sfera so soglašali, da je dvojno državljanstvo nesprejemljiv in nezaželen družbeni fenomen, ki ga je potrebno omejiti in postopoma odpraviti (npr. Bar-Yaacov 1961). A praksa očitno ni sledila tej deklarirani odklonilni politiki, saj so bili številni multilateralni, bilateralni in nacionalni poskusi omejitve in odprave dvojnega državljanstva neuspešni. Število dvojnih državljanov je kljub vsem (navidezno) vloženim naporom vztrajno naraščalo. Države so začele postopoma spoznavati tisto, kar so ugotovile že antične oblasti, in sicer da je dvojno državljanstvo lahko zelo pomemben mehanizem za doseganje svojih političnih ciljev, pa naj bo to tesnejša povezanost z emigrantskimi skupnostmi ali pospešena integracija novih članov v družbo naselitve. Čeprav še vedno z določenimi zadržki, tako države kot tudi akademska sfera postopoma spreminjajo svoj odnos do dvojnega državljanstva, ki postaja mnogo bolj toleriran in sprejemljiv družbeni pojav.

Če želim natančneje razumeti, zakaj in kako je prišlo do takšnega pomembnega preobrata v razumevanju in sprejemanju dvojnega državljanstva, si moram pobližje ogledati zgodovinski razvoj te ideje. V tem poglavju se bom zato lotila dveh raziskovalnih izzivov: a) natančneje analizirati različne zgodovinske dejavnike in okoliščine, ki so pripeljale do take spremembe; b) prepoznati in kritično oceniti vse relevantne argumente, s katerimi so nasprotniki in zagovorniki dvojnega državljanstva upravičevali svoja stališča do tega pojava in so še dandanes prisotni v javnih in akademskih razpravah o tem fenomenu. Seznanjenost s temi zgodovinskimi dejavniki, okoliščinami in argumenti, ki so prispevali k današnji mnogo bolj tolerantni in pozitivni interpretaciji dvojnega državljanstva, mi bo v nadaljevanju doktorske disertacije

omogočila, da bom bolje in celoviteje razumela vlogo dvojnega državljanstva v današnjem svetu, s posebnim poudarkom na njegovi vlogi v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve.

Zgodovinski pregled ideje dvojnega državljanstva bom natančneje predstavila v dveh ločenih, a medseboj povezanih razvojnih fazah, ki jih v svoji analizi dvojnega državljanstva prepoznava Gérard de la Pradelle (2002): prva faza, ki se začneja z začetkom 19. stoletja, je bila zaznamovana predvsem s prevlado »ideologije, ki je bila nacionalistična, imperialistična in predvsem radikalno sovražna do dvojnega državljanstva« (de la Pradelle 2002, 192); druga faza, ki je pomembno zaznamovala zadnja desetletja prejšnjega stoletja in se nadaljuje še dandanes, pa je naznanila pomembne premike v razumevanju dvojnega državljanstva, saj se je zahteva po absolutni in izključujoči lojalnosti umaknila naraščajočemu odobravanju in relativni toleranci večkratnih in neredko prekrivajočih se pripadnosti in lojalnosti. S tem zgodovinskim pregledom razvoja ideje dvojnega državljanstva bom vzpostavila širši okvir za lažje razumevanje in umestitev tega fenomena v sodobne družbene procese, med katerimi bom še posebej izpostavila procese integracije imigrantov v družbo naselitve.

2. 1 Dvojno državljanstvo kot nesprejemljiva in nezaželena družbena praksa

Čeprav so bile zgodnje prakse dvojnega državljanstva sprejete z odobravanjem ali vsaj z veliko mero tolerance, je razvoj ideje dvojnega državljanstva v večji meri zaznamovalo nasprotovanje tako držav kot tudi akademske sfere, ki so dvojno državljanstvo ožigosali za izrazito nezaželen in nesprejemljiv družbeni pojav. Zelo slikovito ta odklonilni odnos opisuje George Bancroft, zgodovinar in leta 1867 prvi ameriški ambasador pri Severno-nemški zvezi, ki je menil, da bi morale države »rajši tolerirati moškega z dvema ženama kot moškega z dvema državama; rajši prenašati poligamijo kot stanje dvojne vdanosti, ki jo zdrava pamet tako zavrača, da niti ni skovala besede, ki bi jo izrazila« (Bancroft v Koslowski 2003, 158). Takšen odklonilen odnos do dvojnega državljanstva je pomembno zaznamoval predvsem obdobje 19. in pretežni del 20. stoletja, ki se je v zgodovino zapisalo kot obdobje vzpona in uveljavitve moderne nacionalne države ter s tem povezanega nacionalnega modela državljanstva, ki temelji na izrazitem

nacionalnem in kulturnem ekskluzivizmu in v okviru katerega praviloma ni prostora za večkratne (nacionalne/etnične) pripadnosti, lojalnosti in zvestobe.¹⁰⁹

2. 1. 1 Doktrina večne vdanosti in njene posledice

Reprezentativen primer izrazito izključujoče interpretacije odnosa med posameznikom in njegovo državo,¹¹⁰ ki je pomembno spodbudila odklonilen odnos do dvojnih državljanstev, je t.i. doktrina večne vdanosti, ki je svoj vrhunec dosegla na začetku 19. stoletja v Veliki Britaniji.¹¹¹ Temeljna komponenta te doktrine je bila pravna nezmožnost posameznika/subjekta, da se odpove enemu suverenu in priseže svojo vdanost drugemu suverenu, saj so bile dolžnosti do prvega suverena izraz »hvaležnosti (...), ki je ni mogoče zastaviti, odpovedati ali spremeniti s kakršnokoli spremembo časa, kraja ali okoliščin« (Blackstone v Spiro 1997, 1420). Doktrina je torej temeljila na zelo enostavnem načelu »enkrat subjekt, vedno subjekt« (Spiro 1997, 1420). V tem kontekstu pravica do ekspatriacije – t.j. odpovedi državljanstva na željo posameznika – seveda ni bila prepoznana, pa tudi morebitno dvojno državljanstvo, ki je bilo največkrat posledica pridobitve drugega državljanstva po rodu,¹¹² ni bilo priznано kot legitimen status, temveč je bilo ponekod obravnavano celo kot žalitev suverena. Nekatere države,

¹⁰⁹ Dvojno državljanstvo sicer ni vedno v konfliktu z nacionalno državo in nacionalnim modelom državljanstva, kar je razvidno iz praks prenekaterih emigracijskih držav. A več o razmerju med dvojnimi državljanstvom in nacionalnim modelom državljanstva v naslednjem poglavju.

¹¹⁰ Nastavki za takšno ekskluzivno definiranje odnosa med posameznikom in državo so se izoblikovali že v srednjem veku, kjer so bili posamezniki najprej osebno podrejeni in vdani svojim fevdalnim gospodarjem, z vzponom moderne države pa so to lojalnost zamenjali za osebno vdanost do svojega suverena/kralja (Spiro 1997, 1419). Wight (v Triadafilopoulos 2007, 28) ta proces menjave objekta lojalnosti poimenuje tudi »revolucija v lojalnosti«, v okviru katere se »notranji krog lojalnosti razširi in zunanji krog lojalnosti zoži.« Ali povedano z drugimi besedami, nove lojalnosti do države so zamenjale notranjo mrežo vdanosti do fevdalnih gospodarjev in zunanjo mrežo religiozne poslušnosti do Cerkve in papeža (ibid.). Karakteristike te lojalnosti so še vedno ostale izrazito izključujoče narave in so predstavljale razmerje, ki »je zakoreninjeno v zakonih narave ter zato večno in nespremenljivo« (Kettner v Spiro 1997, 1419).

¹¹¹ Doktrina t.i. večne vdanosti se je izoblikovala na podlagi znamenitega sodnega primera iz leta 1608, v katerem je na Škotskem rojen Robert Calvin pred angleškim sodiščem predstavil primer škotskega posedovanja angleških zemljišč. V tistem obdobju so bili Škoti namreč tujci v Angliji, čeprav je leta 1604 škotski kralj James VI postal britanski kralj James I. Sodišča so razsodila, da Calvin ni tujec, saj so vsi Škoti, rojeni v času vladanja kralja Jamesa, britanski subjekti. Pomembna posledica te sodbe je vpeljava t.i. statusa britanskega subjekta, ki je bil podeljen vsem, ki so bili rojeni znotraj meja celotnega britanskega imperija – ne glede na morebitna državljanstva, ki so jih pridobili po rodu – pri čemer pa se tega statusa, potem ko so ga enkrat pridobili, niso mogli več odreči. Vdanost britanski kroni je bila namreč večna (Hansen 2002, 183). Več o nadaljnjem zgodovinskem razvoju in postopni uvedbi instituta britanskega državljanstva npr. v Hansen (2002, 182–188), Katarani (2003).

¹¹² To se je pogosto dogajalo v okviru britanskega imperija, kjer je bil status britanskega subjekta podeljen vsem prebivalcem kolonij, ki so praviloma že imeli svoja izvorna državljanstva po rodu. V skladu z doktrino večne vdanosti je bila seveda prioriteta in pravzaprav edina pomembna le vdanost britanski kroni. Več v Hansen (2002).

ki so prevzele to britansko doktrino, so šle celo tako daleč, da so naturalizacijo v drugi državi obravnavale kot kaznivo dejanje.¹¹³

A kot pravilno ugotavlja Spiro (1997, 1421), se je za simbolno retoriko te doktrine skrival pravzaprav zelo pragmatičen političen cilj, za dosego katerega so vdani subjekti nastopali kot instrumenti za merjenje moči med različnimi suvereni. V tem kontekstu je državljanstvo postalo »družbena metoda za dosledno dodeljevanje vsakega posameznika eni in le eni državi« (Brubaker 1996, 26). Spiro (1997, 1422) pri tem dodaja, da dejanske lojalnosti in občutja posameznikov za vladarje pravzaprav niso bila pomembna – na tem mestu zelo ilustrativno enači pomembnost dejanskih posameznikovih čustev do svojega vladarja s čustvi posameznika do topovskih krogel –, saj so veljale le uradno deklarirane lojalnosti in prisege vdanosti, na podlagi katerih so vladarji šteli svoje podanike. Moč vsakega suverena je določala zelo preprosta matematična enačba, ki je temeljila na načelu »kdor ima več subjektov, ima več moči«. V tem okviru bi seveda vsaka ekspatriacija pomenila izgubo enega subjekta in posledično zmanjšano moč vladarja, zato so bile odpovedi uradno zapriseženih večnih vdanosti svojemu vladarju prepovedane, ponekod pa celo kaznovane z najstrožjimi kaznimi. Tudi Kivisto (2007, 273) podobno opaža, da je bilo vztrajanje na takšni brezpogojni vdanosti pravzaprav rezultat preišljenih kalkulacij političnih elit, ki so na ta način želele ohraniti svoje emigrantske populacije kot vir potencialnih vojaških nabornikov.

Kljub ekskluzivistični logiki pa doktrina večne vdanosti ni bila posebej učinkovita pri omejevanju in preprečevanju dvojnih državljanstev. Eden izmed razlogov se po navedbah Spira (1997, 1421) skriva v tem, da je takšna interpretacija razmerja med posameznikom in državo lahko delovala le v primeru prenosa lojalnosti z enega na drugega suverena, ne pa tudi v primeru delitve lojalnosti med več vladarjev. Prav tako takšna politika ni mogla preprečiti vedno večje globalne mobilnosti in s tem povezanih naraščajočih tokov migracij v nove obljubljenе države, kot je bila takratna Amerika

¹¹³ Naturalizacija v drugi državi je bila obravnavana kot kaznivo dejanje npr. v tedanji Rusiji, Turčiji, Kitajski, s podobnimi ukrepi pa sta v vojnem obdobju obojestransko grozili tudi tedanja Velika Britanija in novonastale Združene države Amerike. Ker je bilo takšno dejanje obravnavano kot državno izdajstvo, so bile tudi kazni temu primerno stroge (Spiro 1997, 1420–1421). Rusija je naturalizacijo v drugi državi kaznovala z doživljenjskim izgonom, v primeru nedovoljenega povratka v domovino pa z deportacijo v Sibirijo (Moore v Spiro 1997, 1420–1421). Tudi Kitajska je bila zelo stroga pri izvajanju teh kazni, saj je ekspatriacijo kaznovala z obglavljenjem obtoženega in doživljenjskim izgonom njegove družine (Wong v Spiro 1997, 1420–1421).

(ibid.). Število dvojnih državljanov je zato vztrajno naraščalo, a nekatere države so še vedno trmasto vztrajale na prepovedi odreka izvornemu državljanstvu in skušale na dokaj agresiven način vsiliti načelo večne vdanosti, kar je neizogibno vodilo k bilateralnim napetostim in sporom. Pri implementaciji takšne politike je prednjačila Velika Britanija, ki ni želela prepoznati pravnih posledic naturalizacije svojih državljanov v drugih državah. Državljanske dolžnosti, ki so izhajale iz novega (ameriškega) državljanstva, naj bi bile v konfliktu z že obstoječimi dolžnostmi, ki so izvirale iz statusa britanskega subjekta (Bar-Yaacov 1961, 97). V praksi je to pomenilo, da bi moral vsak dvojni državljan zaradi izpolniti svoje vojaške dolžnosti pri obeh vladarjih, kar pa v naborniškem sistemu in v primeru splošne mobilizacije dejansko ni bilo izvedljivo.¹¹⁴ Angleška mornarica je zato v skladu z navodili britanskega dvora redno ustavljala ladje, ki so plule pod ameriško zastavo, in zasegala tiste člane posadke, ki so bili kljub naturalizaciji v Ameriki še vedno matrani kot britanski subjekti in v skladu s tem še vedno zavezani služenju vojaške obveznosti v svoji matični državi (Spiro 1997, 1422–1423). Takšno prisilno novačenje naturaliziranih Američanov v britansko vojsko je neizogibno vodilo v ameriško-britanski vojaški spopad leta 1812. Rezultat tega spopada je bila omilitev britanske politike novačenja, v okviru katere se britanske oblasti niso več posluževale takšnih ekstrateritorialnih poskusov vračanja izgubljenih subjektov, so pa še vedno vztrajale na nezmožnosti odpovedi statusa britanskega subjekta in posledičnem nepriznavanju naturalizacije v drugi državi (Spiro 1997, 1424). Tudi nekatere druge države, kot npr. Francija, Španija, Prusija in določene nemške države, so zasledovale podobno politiko, zato so mnogi naturalizirani Američani ob obisku svojih nekdanjih domovin tvegali, da bodo morali ostati v tej državi zaradi dosledne izpolnitve svojih (vojaških) dolžnosti, ki so izhajale iz izvornih državljanstev (Koslowski 2003, 158).

Prvotni odziv ameriških oblasti na takšne prakse zadrževanja naturaliziranih Američanov zaradi izpolnjevanja raznih državljanskih dolžnosti, ki so izhajale iz njihovega izvornega državljanstva, je bil sprva zelo neodločen.¹¹⁵ Svoje naturalizirane državljane so namreč le opozarjale, da lahko v primeru obiska svojih nekdanjih

¹¹⁴ O zgodovinskem vidiku razmerja med služenjem vojaške dolžnosti in posedovanjem dvojnega državljanstva npr. v Legomsky (2003), Triadafilopoulos (2007).

¹¹⁵ Takšen neodločen pristop je bil zelo verjetno posledica tega, da so bile tedanje Združene države Amerike še zelo mlada država in nacija, ki še ni imela dovolj politične in vojaške moči, da bi se zoperstavila evropskim velesilam glede njihovega odnosa do dvojnega državljanstva.

domovin pride do morebitnih nevšečnosti ali celo zadržanja. Če pa je do teh težav tudi dejansko prišlo, so ameriške oblasti zelo pogosto zaradi želje po nevmešavanju v notranje zadeve teh držav – kamor naj bi spadala tudi zahteva po izpolnitvi vojaških dolžnosti – zavračale zahteve svojih naturaliziranih državljanov po diplomatski zaščiti (Moore v Spiro 1997, 1425).¹¹⁶ S takšnim odnosom je ameriška država le upravičevala in podeljevala legitimnost takšnim za njihove državljanke sicer škodljivim politikam evropskih velesil, ki so temeljile na načelu večne vdanosti kot osnovnem načelu državljanstva in na izrazitem omejevanju pravice do ekspatriacije.¹¹⁷

Po letu 1859, ko so tudi naturalizirani imigranti začeli uživati polno enakopravnost (vključno s pravico do diplomatske zaščite) in so zahteve za diplomatsko zaščito ameriških državljanov postale pomembno notranjepolitično vprašanje, so ameriške oblasti začele odločneje zahtevati preklic zahtev za vojaško služenje svojih naturaliziranih državljanov v njihovih nekdanjih domovinah in tako sprožile kar nekaj diplomatskih sporov z evropskimi velesilami (Spiro 1997, 1427). Spor med Ameriko in Veliko Britanijo je dosegel svoj vrhunec leta 1868 z aretacijo in s sojenjem več naturaliziranim Američanom, ki naj bi kot britanski subjekti zagrešili kaznivo dejanje državnega izdajstva v okviru irskega upora (Moore v Spiro 1997, 1427). Ta proces je mobiliziral ameriško javnost, ki je od ameriškega kongresa izsilila spremembo ameriške zakonodaje, na podlagi katere je bila pravica do ekspatriacije priznana kot »naravna in neodtujljiva pravica vseh ljudi, nepogrešljiva za uživanje pravic do življenja, svobode in zasledovanja sreče«, poleg tega pa so bile ameriškem predsedniku podeljene širše pristojnosti, v okviru katerih bi lahko uporabil vsa potrebna sredstva – z izjemo vojne – za zavarovanje interesov ameriških državljanov v drugih državah (Spiro 1997, 1428).

Takšna odločnost in brezkompromisnost ameriške administracije je spodbudila spremembo pristopa do tega vprašanja tudi v do tedaj najbolj zagrizeni zagovornici načela večne vdanosti, v Veliki Britaniji. V skladu s priporočili pristojne britanske komisije, ki je predlagala odpravo prepovedi ekspatriacije v primeru naturalizacije v

¹¹⁶ Moore (v Spiro 1997, 1425) navaja na primer pismo ameriškega ministra nekemu naturaliziranemu Američanu, ki so ga leta 1840 pruske oblasti zadržale zaradi neizpolnjene dolžnosti služenja vojaškega roka. V pismu mu je minister sporočil, da zavračajo njegovo prošnjo za diplomatsko zaščito in da je z vrnitvijo v svojo nekdanjo domovino »zavezan v vseh ozirih spoštovati zakone tako, kot da nikoli ni emigriral«.

¹¹⁷ Tudi ameriška politika glede možne odpovedi ameriškega državljanstva je bila polna dvoumnosti. Čeprav ni temeljila na načelu večne vdanosti, je kljub temu na določenih točkah dovoljevala številne omejitve pravice do prostovoljne ekspatriacije (Nielsen v Spiro 1997, 1426).

drugi državi, je britanski parlament leta 1870 sprejel zakon o naturalizaciji, ki je prepoznal pravico britanskih subjektov do ekspatriacije (ibid.). Poleg tega je bil z Združenimi državami Amerike podpisan bilateralni sporazum, v katerem je britanska država priznala legitimnost ameriških naturalizacij (ibid.). V tem obdobju so Združene države Amerike s številnimi drugimi državami podpisale podobne bilateralne sporazume, bolj znane pod imenom Bancroftske pogodbe¹¹⁸ – po glavnem pogajalcu, že prej omenjenem prvem ameriškem ambasadorju v Severno-nemški zvezi George Bancroftu –, v katerih so države podpisnice vzajemno priznavale pravico do ekspatriacije v primeru naturalizacije v drugi državi po določenem obdobju bivanja v tej državi (Koslowski 2003, 158–159). Pravica do prostovoljne ekspatriacije je tako z začetkom dvajsetega stoletja postajala vse bolj mednarodno priznana pravica.

V kontekstu takšnih pomembnih premikov v razumevanju vezi med posameznikom in državo, ki so razblinili iluzijo večne in nespremenljive lojalnosti posameznika do svojega vladarja, je do takrat dominantna ideologija večne vdanosti začela izgubljati svoj vpliv na politike državljanstva.¹¹⁹ Države so se začele odmikati od trmastega in hkrati neučinkovitega vztrajanja na stališču, da imajo absolutno pravico do lojalnosti svojih podanikov, saj jih je taka nepopustljiva politika vodila le do medsebojnih sporov in celo oboroženih spopadov, ni pa rešila temeljnega vprašanja, do kje segajo pristojnosti določene države. Z vzajemnim priznavanjem pravice do ekspatriacije so v svoje politike začele vpeljevati novo logiko še vedno ekskluzivne in nedeljive lojalnosti, pri čemer pa je sedaj v veliki meri posameznik sam določal, katera (nekdanja ali sedanja) domovina bo objekt njegove vdanosti in lojalnosti.

¹¹⁸ Prva tovrstna pogodba je bila podpisana leta 1868 s Severno-nemško zvezo, na podlagi katere so bile priznane ameriške naturalizacije, nemški državljani pa so pridobili omejeno pravico do ekspatriacije – po petih letih bivanja v tujini so se lahko odpovedali nemškemu državljanstvu in se naturalizirali v novi domovini. V primeru, da bi se posameznik vrnil v Nemčiji in tu živel več kot dve leti, pa bi bila predhodna naturalizacija v Ameriki nična in neveljavna (Koslowski 2003, 158). Podobne pogodbe – skupaj naj bi jih bilo kar 26 – so bile kasneje sklenjene tudi z nekaterimi drugimi nemškimi državicami, Avstro-ogrsko monarhijo, Belgijo, Dansko, Norveško, Švedsko, Ekvadorjem itd. (Bar-Yaacov 1961, 164; Spiro 1997, 1428; Koslowski 2003, 158–159;).

¹¹⁹ Kljub temu je trajalo kar nekaj desetletij, da je bila ideologija večne vdanosti tudi formalno opuščena. Borchart (v Spiro 1997, 1429) je tako še leta 1931 ugotavljal, da se še vedno veliko držav oklepa ideje o nedeljivi vdanosti, pri čemer pa nekatere države vztrajale na polni prepovedi ekspatriacije (npr. Rusija, Turčija, Italija), druge pa so ekspatriacijo omejevale z izpolnitvijo določenih (največkrat vojaških) dolžnosti.

2. 1. 2 Še vedno ekskluzivna in nedeljiva, a prenosljiva lojalnost

Konec devetnajstega stoletja so zaznamovali pomembni premiki v diskurzu državljanstva in s tem povezane opredelitve posameznikove pripadnosti in lojalnosti. Državljanstvo ni več predstavljalo mehanizma, s katerim si je država avtomatično podrejala in prilaščala posameznike, temveč je s priznanjem pravice do ekspatriacije pomemben element tega koncepta postajalo tudi soglasje posameznika (Spiro 1997, 1430). Država je v okviru svoje suverenosti še vedno posedovala diskrecijsko pravico, da s pomočjo državljanskih zakonov določi, kdo so njeni državljani, a ta pravica ni bila več absolutna. Posedovanje državljanstva izbrane države je postalo tudi predmet posameznikove avtonomne odločitve.¹²⁰ Posameznik se je lahko v nasprotju z doktrino večne vdanosti sam odločil, državljan katere države želi biti – svoje matične države, kjer je državljanstvo običajno pridobil z rojstvom ali po rodu, ali države naselitve, kamor se je priselil, seveda ob izpolnjevanju vseh zahtevanih pogojev. Takšna redefinicija državljanstva, v okviru katere je bila prepoznana avtonomnost posameznikove odločitve, je pomembno zaznamovala definiranje posameznikove lojalnosti oziroma pripadnosti določeni državi, saj se je iz nekdanje večne in absolutne vdanosti svoji matični državi preobrazila v sicer še vedno ekskluzivno in nedeljivo lojalnost, ki pa jo je v določenih okoliščinah možno prenesti na drugo državo (Faist 2007a, 176).

Vpeljava avtonomnega posameznika v diskurz državljanstva je razrešila marsikatero dilemo, povezano z državnim prilaščanjem posameznikov, a je hkrati pred državo postavila nov izziv. Avtonomni posameznik, ki se je na podlagi različnih dejavnikov lahko odločil za eno *ali* drugo državljanstvo, je imel namreč na voljo še tretjo možnost: odločil se je lahko za eno *in* drugo (in celo tretje, četrto itd.) državljanstvo, če so to dopuščali državljanski zakoni vpletenih držav. Situacija, v kateri bi se naturalizirani

¹²⁰ Države so še vedno ohranile svojo pravico do neprostovoljnega odreka ali odpusta iz državljanstva, ki je bila neodvisna od posameznikove volje. Kot navaja Bar-Yaacov (1961, 45), so takrat obstajali naslednji vzroki za neprostovoljno izgubo enega državljanstva, seveda ob pogoju, da se ta izguba ni odražala v apatridnosti posameznika: a) določeno obdobje bivanja v tujini, pri čemer sta običajno obstajala še dva pogoja – da je bilo takšno bivanje povezano s koriščenjem pravic ali privilegijev, ki so izhajali iz državljanstva te druge države, ali pa je bilo bivanje v tej drugi državi povezano z prekinitvijo vseh vezi z državo drugega državljanstva; b) aktivna uporaba državljanstva druge države, neodvisno od obdobja bivanja v tej državi. Zelo obširen in sistematičen pregled in analiza današnjih načinov izgube državljanstva je dostopen v de Groot (2003a), zgodovinski pregled teh ureditev, vključno z obstoječo nacionalno in mednarodno sodno prakso, pa v Donner (1994, 121–181).

posameznik prostovoljno raje odločil za akumulacijo lojalnosti, kot pa da bi jo v celoti prenesel na drugo državo, pa je bila po navedbah Spira (1997, 1431) v tistem obdobju tako nepredstavljava in neverjetna, da je tako države kot tudi akademska skupnost do preloma stoletja sploh niso znali ustrezno poimenovati.¹²¹ Obstoje deljenih (nacionalnih) pripadnosti in lojalnosti posameznikov je bil namreč v polnem neskladju s takrat že uveljavljenim nacionalnim modelom državljanstva, v okviru katerega je bilo državljanstvo umeščeno v okvirje teritorialno in nacionalno zamejene države, za katero so bile sprejemljive le ekskluzivne in nedeljive nacionalne pripadnosti.¹²² Dvojno državljanstvo je predstavljalo nevaren »izziv predpostavkam o konvergenci politične identitete, teritorija in suverenosti« nacionalne države (Kosłowski 2000, 139), prav tako pa je ogrožalo obstoječo organiziranost mednarodne skupnosti, ki je temeljila na sistemu nacionalnih držav (Morjé Howard 2005, 700).

2. 1. 3 Reševanje »problema« dvojnega državljanstva na nacionalni, bilateralni in mednarodni ravni

A države so se tokrat odločile za drugačno strategijo odprave dvojnega državljanstva. Namesto kategoričnega vztrajanja na nedopustnosti in nezakonnosti posedovanja dvojnega državljanstva – do katerega je kljub temu prihajalo zaradi neenotnosti držav glede uvedbe enotnega načela pridobitve državljanstva – so resneje pristopile k izoblikovanju in implementaciji kratkoročnih rešitev, ki naj bi dolgoročno vodile do postopne omejitve in dokončne odprave dvojnega državljanstva. V tem kontekstu so države po navedbah Spira (1997, 1432) tako v nacionalnih zakonodajah kot tudi v medsebojnih sporazumih sledile predvsem dvema doktrinama: a) izguba državljanstva kot cena za naturalizacijo v drugi državi; b) izbira enega izmed državljanstev, ki jih je posameznik pridobil ob rojstvu zaradi različnih zakonodajnih ureditev, pri dopolnitvi določene starosti (največkrat polnoletnosti). Tudi Bar-Yaacov (1961) podobno ugotavlja, da so se bilateralni sporazumi, ki so se v tedanjem obdobju uveljavili kot poglobljen način reševanja problematike dvojnega državljanstva, nanašali predvsem na dve področji: a) pridobitev dvojnega državljanstva ob rojstvu zaradi različnih

¹²¹ Dvojna državljanstva, ki so bila do tedaj praviloma rezultat državnih politik, so raje označevali kot »problem mednarodnih konfliktov« (Spiro 1997, 1431). Termin »dvojno državljanstvo« (*dual citizenship*) so baje prvič uporabili v primeru opisa državnih in federalnih državljanstev, ki so jih posedovali Američani (Ulrich v Spiro 1997, 1431).

¹²² Več o nacionalnem modelu državljanstva v naslednjem poglavju disertacije.

zakonodajnih ureditev; b) pridobitev dvojnega državljanstva v primeru naturalizacije v drugi državi.¹²³ V primeru dvojnega državljanstva, ki se je pojavil kot posledica obstoja različnih načel podeljevanja državljanstva ob rojstvu, je bil namen medsebojnih sporazumov predvsem dvojni: določiti ekskluzivnost državljanstva ob dopolnitvi določene starosti posameznika – običajno so sporazumi določali, da mora dvojni državljan ob dopolnitvi polnoletnosti s posebno izjavo izbrati eno izmed državljanstev¹²⁴ – ali urediti vojaške obveznosti dvojnih državljanov s končnim ciljem vojaškega služenja le v eni državi, kar je bila običajno država dejanskega bivanja¹²⁵ (Bar-Yaacov 1961, 82–83). V primeru bilateralnih sporazumov, ki so urejali problematiko dvojnega državljanstva kot rezultata naturalizacije v drugi državi, pa Bar-Yaacov (1961, 163–169) ugotavlja, da so se dvojnemu državljanstvu skušali izogniti ali ga odpraviti predvsem na sledeče načine: a) sporazumi so predvidevali avtomatično izgubo predhodnega državljanstva v primeru naturalizacije v drugi državi ali pa so pogojevali pridobitev tujega državljanstva z odpustom iz predhodnega državljanstva na predlog države izvora;¹²⁶ b) v primeru vrnitve naturaliziranega državljana v svojo nekdanjo državo izvora, kjer se je ustalil za daljše obdobje brez namena vrnitve v svojo prejšnjo državo, so sporazumi predvidevali razveljavitev predhodne naturalizacije;¹²⁷ c) v primeru vrnitve v državo izvora je bil lahko naturalizirani državljan podvržen kazenskemu pregonu za dejanja, storjena pred emigracijo ali pred naturalizacijo, nekateri sporazumi pa so izrecno določali, da posamezniki ne morejo biti kaznovani za

¹²³ Posameznik je lahko dvojno državljanstvo pridobil tudi v drugih primerih, ko sta npr. poroka s tujim državljanom ali izoblikovanje nove države (npr. kot posledice razpada večje države ali spremembe državnih meja zaradi vojne). Pridobitev dvojnega državljanstva v primeru poroke s tujim državljanom je sicer postala možna šele s pravno emancipacijo žensk, saj je v preteklosti ženska v primeru poroke s tujim državljanom običajno izgubila svoje izvorno državljanstvo in avtomatično – brez njenega soglasja – pridobila državljanstvo države, katere državljan je bil njen mož (Bar-Yaacov 1961, 177). Dvojnemu državljanstvu, ki bi se lahko pojavilo v primeru spremembe državnih meja, pa so se skušali izogniti z mednarodnimi ali bilateralnimi (mirovnimi) sporazumi, ki so natančneje določili jurisdikcije vpletenih držav glede podeljevanja državljanstva. Več o nacionalnih zakonodajah, mednarodni in nacionalni pravni praksi z obeh področij v Bar-Yaacov (1961, 177–209).

¹²⁴ Primeri takšnih sporazumov: sporazum med Italijo in Nikaragvo (1917), izmenjava diplomatskih not med Veliko Britanijo in Tunizijo (1923), pogodbe Sovjetske zveze z različnimi državami (med drugim tudi z Jugoslavijo) med leti 1956 in 1958. Omenjeni sporazumi so natančneje predstavljeni v Bar-Yaacov (1961, 83–84).

¹²⁵ Za takšne sporazume je največ zanimanja pokazala Francija, ki je takšne sporazume podpisala na primer s Španijo (1892), Belgijo (1949), Italijo (1953), Izraelom (1959). Skupaj z ostalimi primeri tovrstnih bilateralnih sporazumov so natančneje obravnavani v Bar-Yaacov (1961, 85–87) in v Legomsky (2003).

¹²⁶ Primer takšnih sporazumov predstavljajo tudi znamenite Bancroftske pogodbe, ki so jih Združene države Amerike podpisale s številnimi evropskimi in latinsko-ameriškimi državami konec devetnajstega stoletja. Skupaj z ostalimi primeri takšnih sporazumov so predstavljene v Bar-Yaacov (1961, 163–166).

¹²⁷ Primeri takšnih sporazumov so obravnavani v Bar-Yaacov (1961, 166–169).

dejanja emigracije ali ekspatriacije.¹²⁸ Določilom teh bilateralnih sporazumov so se ustrezno prilagodile tudi nacionalne zakonodaje,¹²⁹ ki so (vsaj na deklarativni ravni) prav tako zasledovale cilj postopne odprave različnih kategorij dvojnega državljanstva.¹³⁰

Razmah bilateralnih sporazumov in nacionalnih zakonodajnih ureditev glede dvojnega državljanstva je spodbudil razmislek o kodifikaciji že obstoječih norm običajnega mednarodnega prava s področja državljanstva (Koslowski 2003, 159). »P/otrebno se je namreč zavedati dejstva, da dvojno državljanstvo obstaja in bo še naprej obstajalo, če se države ne bodo dogovorile za sprejem enotnih standardov« na področju podeljevanja, spremembe in izgube državljanstva – tako so leta 1929 v študiji dotedanje državljske zakonodaje opozarjali strokovnjaki vplivne ameriške *Harvard Law School* (1929, 38), ki so sodelovali tudi pri leta 1925 osnovanem projektu kodifikacije mednarodnega prava pod okriljem Društva narodov.¹³¹

V okviru tega projekta so pripravili osnutek konvencije za kodifikacijo področja državljanstva,¹³² ki je služila kot osnova za v okviru haaške konference sprejeto

¹²⁸ Primeri takšnih sporazumov v Bar-Yaacov (1961, 169).

¹²⁹ Zelo obsežna in izčrpna analiza tedanjih nacionalnih zakonodaj s področja državljanstva je bila opravljena v okviru priprav na Haaško konferenco leta 1930. Vsi takratni državljanski zakoni so bili zbrani v leta 1929 objavljenem zborniku *A Collection of Nationality Laws of Various Countries as Contained in Constitutions, Statutes and Treaties*, katerega glavna urednika sta bila Richard W. Flournoy in Manley O. Hudson. Na podlagi te zbirke nacionalnih zakonodaj je Harvard Law School (1929, 22–113) v okviru oblikovanja osnutka haaške konvencije o odpravi dvojnega državljanstva pripravil izčrpno primerjalno analizo zakonskih določb (vključno s sistematično tabelo in natančno navedbo vseh relevantnih zakonskih členov) za različne kategorije dvojnih državljanstev. Primeri nacionalnih zakonodajnih ureditev različnih kategorij dvojnega državljanstva, s poudarjeno obravnavo in analizo tedanjih državljskih zakonodaj Združenih držav Amerike, Velike Britanije, Francije, Sovjetske zveze in Izraela, so dostopni tudi v Bar-Yaacov (1961).

¹³⁰ Nekateri avtorji se ne strinjajo s takšnimi ocenami državnih politik glede dvojnega državljanstva. Kot ugotavlja Boll (2007, 191), so takšne splošne ugotovitve o univerzalnem zavračanju in neodobravanju dvojnega državljanstva s strani držav morda preveč poenostavljene in celo zmotne. Nekatere države – na primer Venezuela, ki je v svoji ustavi določala, da pridobitev tujega državljanstva nima nobenega učinka za ohranitev venezuelskega državljanstva (Alvarez Rodriguez v Boll 2007, 191) – tako niso bile zainteresirane za dosledno uveljavitev pravice do ekspatriacije in posledično odpravo dvojnega državljanstva, ker so hotele ohraniti stike z emigrantskimi skupnostmi. Več v Boll (2007, 181–191).

¹³¹ Harvard Law School je sodelovala pri pripravi podpornih študij in osnutkov konvencij pri vseh treh izbranih področjih kodifikacije mednarodnega prava – poleg državljanstva sta bili izbrani še področje teritorialnih voda in vojne odškodnine (v primeru škode, povzročene tujim državljanom ali njihovi lastnini na ozemlju določene države). Več o tem projektu kodifikacije mednarodnega prava npr. v Hudson (1929), Liang (1947).

¹³² Osnutek konvencije v angleškem in francoskem jeziku, skupaj s pripadajočimi komentarji vsakega predlaganega člena, je dostopen v Harvard Law School (1929).

Konvencijo o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljskih zakonov¹³³ (*Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Law*), ki je bila podpisana 12. aprila 1930 v Haagu, v veljavo pa je stopila 1. julija 1937.¹³⁴ Konvencija, ki še danes velja za edino univerzalno multilateralno pogodbo,¹³⁵ ki se neposredno ukvarja s problemom dvojnega državljanstva, kljub prepoznanemu odklonilnemu odnosu držav do tega vprašanja ni ponudila dokončnih rešitev. Čeprav so države podpisnice v preambuli konvencije jasno zagovarjale takrat prevladujočo paradigmo, da je v interesu mednarodne skupnosti, da »naj bi vsaka oseba imela državljanstvo in naj bi imela le eno državljanstvo«, so istočasno ugotavljale, da »ni mogoče nemudoma doseči enotne rešitve« vseh prepoznanih problemov državljanstva (Liga narodov 1930). Pomemben vzrok za takšno omahljivost in neodločnost držav pri urejanju tega vprašanja je vztrajno branjenje njihove suverenosti na področju državljanstva (Bar-Yaacov 1961, 75). Pomenljivo je na primer opažanje predstavnika tedanje nizozemske vlade pri pripravi te konvencije, ki je ugotavljal, da »bi bilo lažje doseči soglasje glede pravila, ki bi dopuščal situacije, v katerih posameznik ne bi imel državljanstva ali pa bi imel dve državljanstvi, in urejati iz tega izvirajoče konflikte, kot pa izoblikovati formulo, katere rezultat bi bila do določene mere omejena zakonodajna moč države« (v Bar-Yaacov 1961, 80).¹³⁶ V luči takšnih razmišljanj konvencija ni neposredno naslavljala problemov dvojnega državljanstva, temveč jih je umestila v

¹³³ Sestavni del konvencije so bili tudi trije dodatni protokoli, ki so bili prav tako podpisani 12. aprila 1930, v veljavo pa so stopili 1. julija 1937. Ti protokoli so: Protokol v zvezi z vojaškimi obveznostmi v določenih primerih dvojnega državljanstva (*Protocol Relating to Military Obligations in Certain Cases of Double Nationality*), Protokol v zvezi z določenimi primeri apatridnosti (*Protocol Relating to a Certain Case of Statelessness*), Posebni protokol glede apatridnosti (*Special Protocol Concerning Statelessness*). Več v Boll (2007, 194).

¹³⁴ H konvenciji je pristopilo oziroma jo je ratificiralo 22 držav, podpisalo 27 držav, pri čemer pa je ena država kasneje odstopila od svoje ratifikacije, in sicer Kanada leta 1996 (Boll 2007, 195). Natančnejši seznam vseh ratifikacij/pristopov/podpisov, vključno s pridržki določenih držav, je dostopen na spletni strani konvencije (glej Organizacija združenih narodov 2009a).

¹³⁵ Vse ostale večstranske pogodbe, ki jih bom predstavila v nadaljevanju tega poglavja, so bile bolj regionalnega značaja.

¹³⁶ Tudi zaradi tega je končno sprejeto besedilo konvencije odstopalo od osnutka konvencije, ki ga je leto poprej pripravila znamenita *Harvard Law School* in je vseboval kar nekaj kasneje izpuščenih določil glede ureditve dvojnega državljanstva (Boll 2007, 196). Osutek konvencije se je osredotočal predvsem na preprečevanje pojavnosti dvojnega državljanstva, ne pa na omejevanje in reguliranje že obstoječega dvojnega državljanstva. Omenjeni cilj bi države dosegle na podlagi predvsem dveh pravil: dvojni državljanji, ki so to postali z rojstvom, bi z dopolnjenim 23. letom starosti postali le državljanji države bivanja; dvojni državljanji, ki so to postali zaradi naturalizacije v drugi državi, pa bi avtomatično izgubili svoje predhodno državljanstvo (Spiro 1997, 1449).

kontekst promocije mednarodnega načela preprečevanja apatridnosti¹³⁷ (Boll 2007, 195).

Kljub vsem tem prepoznanim pomanjkljivostim pa Boll (2007, 195) vseeno ocenjuje konvencijo kot pomemben prispevek k regulaciji tega področja, saj je za države postavila neka splošna pravila glede obravnavanja in ravnanja z dvojnimi državljanji. V tretjem členu konvencija tako predlaga, da naj dvojnega ali večkratnega državljana vsaka izmed držav državljanstva obravnava kot svojega državljana, z vsemi pravicami in dolžnostmi. V primeru tretjih držav pa naj se pri obravnavi dvojnega državljana ekskluzivno upošteva državljanstvo le tiste države, kjer ima posameznik svoje dejansko prebivališče ali pa ga nanjo vežejo najmočnejše vezi. Nadalje, četrti člen državam zapoveduje, naj v izogib morebitnim konfliktom ne nudijo diplomatske zaščite svojim (dvojnimi) državljanom v primeru, da bi se zaščita izvajala v državi njihovega drugega državljanstva. Šesti člen pa priznava omejeno pravico do ekspatriacije, ki bi morala biti prepoznana v vsaj dveh primerih: v primeru neprostovoljne pridobitve dvojnega državljanstva in v primeru, da ima posameznik svoje dejansko prebivališče v drugi državi, seveda ob izpolnjevanju vseh zahtevanih pogojev. Konvencija skuša vpeljati tudi določena pravila glede državljanstva poročenih žensk (3. poglavje) in državljanstva otrok (4. poglavje), pri čemer se osredotoča predvsem na preprečevanje apatridnosti, zato nekatere rešitve ostajajo neugodne za dvojne državljanje¹³⁸ (Boll 2007, 195).

Haaška konvencija o državljanstvu je pomembno prispevala k identifikaciji pojava dvojnega državljanstva kot problematike, katere dokončna rešitev je možna le s sodelovanjem celotne mednarodne skupnosti. A takšno mednarodno sodelovanje je

¹³⁷ Z umeščanjem problema dvojnega državljanstva v kontekstu preprečevanja apatridnosti je konvencija postavila smernice za nadaljnjo obravnavo tega fenomena na mednarodni ravni. Vsi kasnejši poskusi ureditve tega vprašanja s strani raznih mednarodnih organizacij – pri čemer je prednjačila Komisija za mednarodno pravo (*International Law Commission*) pri Organizaciji združenih narodov – so bili namreč tesno povezani s ciljem preprečitve apatridnosti, zato tematika dvojnega državljanstva ni bila nikoli izpostavljena kot samostojna točka na dnevnem redu. Več v Bar-Yaacov (1961, 87–91), Boll (2007, 204–208).

¹³⁸ Elementi diskriminatornosti tako ostajajo v primeru državljanstva poročenih žensk, ki jim konvencija še vedno ne podeljuje enakopravnosti glede prostovoljne odločitve za eno izmed državljanstev. To napako je mednarodna skupnost skušala popraviti z leta 1957 sprejeto Konvencijo o državljanstvu poročenih žensk (*Convention on the Nationality of Married Women*), ki sicer ne zapoveduje enakopravne obravnave med moškimi in žensko, a kljub temu predvideva, da niti sklenitev ali prekinitve zakonske zveze niti sprememba moževega državljanstva ne smeta vplivati na državljanstvo žene, četudi to vodi do dvojnega državljanstva (Organizacija združenih narodov 1957). Več o pravnem aspektu tega vprašanja na primer v Bar-Yaacov (1961, 177–192), Donner (1994, 207–212), Boll (2007, 242–248); o zgodovinskem razvoju te tematike v Bredbenner (1998); o temeljnih dilemah, povezanih s to tematiko, na področju Srednje in Vzhodne Evrope v Lukić, Regulska in Zaviršek (2006).

ostalo le ideja na papirju, saj se je po sprejetju omenjene konvencije diskusija o tej tematiki preselila v odbore in komisije raznih mednarodnih organizacij, ki razen priprave različnih poročil in študij na to temo niso pomembneje prispevali k izoblikovanju enotnega pristopa za razrešitev te problematike. V tem kontekstu bi morda lahko izpostavila le prispevek Komisije za mednarodno pravo pri Organizaciji združenih narodov (OZN), ki se je v prvih letih svojega delovanja – najbolj intenzivno pa med leti 1952 in 1954 – natančneje posvetila obravnavi vprašanja dvojnega državljanstva v kontekstu preučevanja načela preprečevanja apatridnosti.¹³⁹ V tem okviru sta leta 1954 nastala dva pomembna dokumenta, ki sta se nanašala izključno na področje dvojnega državljanstva, in sicer posebna študija *Survey of the Problem of Multiple Nationality*,¹⁴⁰ ki jo je oblikoval sekretariat OZN, in posebno poročilo *Report on Multiple Nationality*, ki ga je pripravil posebni poročevalec komisije Roberto Córdova. Posebna študija se osredotoča predvsem na pregled tedanjih nacionalnih zakonodaj na tem področju in le v zaključku ponudi nekaj iztočnic za nadaljnjo diskusijo, med katerimi je morda najbolj zanimivo to, da vztrajanja držav pri svoji suverenosti na področju državljanstva ne sprejema kot zadostnega razloga za nesodelovanje pri mednarodni regulaciji tega vprašanja (United Nations Secretariat 1954, 111). Posebno poročilo Córdove (1954) pa je morda malce konkretnjše, saj ponuja iztočnice za nadaljnjo razpravo na štirih temeljnih področjih: odprava bodočih pojavov dvojnega državljanstva, zmanjšanje bodočih pojavov dvojnega državljanstva, odprava sedanjih primerov dvojnega državljanstva, zmanjšanje sedanjih primerov dvojnega državljanstva. Córdova (1954, 44) v svojem poročilu ugotavlja, da dvojno državljanstvo ni le »teoretična tehnikalija«, temveč »konstanten vir trenj med državami«, ki povzroča resne probleme tako državam kot tudi posameznikom, pri čemer kot najpomembnejše prepoznava težave z dvojnimi vojaškim služenjem in diplomatsko zaščito. V tem kontekstu ugotavlja, da edino možno rešitev problema dvojnega državljanstva predstavlja odvzem vseh državljanstev z izjemo enega in posledično pretrganje vseh posameznikovih vezi z ostalimi državami (ibid.). Kot opazja Boll (2007,

¹³⁹ Področje državljanstva, v okviru katerega je bila tematika apatridnosti še posebej izpostavljena, je bilo že takoj ob ustanovitvi komisije leta 1949 določeno kot eno izmed prioritarnih področij kodifikacije mednarodnega prava. Posebni poročevalec Manley O. Hudson (1952, 11) je v uvodni pregledni študiji kot pomembno področje, ki bi moralo biti predmet mednarodnega sodelovanja, prepoznal tudi dvojno državljanstvo, zato sta bili dve nadaljnji poročili namenjeni izključno tej tematiki. Kronološki pregled dela komisije na temo apatridnosti in dvojnega državljanstva, vključno s povezavami na vse relevantne dokumente in poročila, je sicer dostopen na spletni strani komisije (glej Komisija OZN za mednarodno pravo 2009).

¹⁴⁰ United Nations Secretariat (1954).

207), je Córdova to poročilo osnoval na stališču, da mora biti razmerje med posameznikom in državo ekskluzivno, zato je temu podredil predlagane rešitve za vse probleme, s katerimi se (domnevno) sooča dvojni državljan. Takšno vztrajanje na absolutni ekskluzivnosti odnosa med posameznikom in državo, ki ni puščalo prostora za morebitne primere dvojnega državljanstva, je bilo očitno tudi za tisto obdobje, ki ni bilo preveč naklonjeno dvojnemu državljanstvu, malce preveč konservativno. V razpravi o tem poročilu se člani komisije – med katerimi so bili tedaj najvplivnejši strokovnjaki s tega področja – ne le niso strinjali o načinu, kako odpraviti dvojno državljanstvo, temveč so imeli resne pomisleke tudi o tem, ali dvojno državljanstvo sploh dokončno odpraviti (Boll 2007, 207). Zelo ilustrativen je na primer argument dr. Pala na 252. zasedanju komisije: »Večkratno državljanstvo je povzročilo res pomembne težave le v vojnem času in ni bila naloga komisije, da pomaga narodom pripraviti se na vojno. Večkratno državljanstvo je skoraj neizogiben rezultat moderne svobode gibanja in rigidnosti različnih sistemov državljanskih zakonodaj« (Komisija OZN za mednarodno pravo 1954, 54). Podobno je tudi drugi član komisije dr. Scelle na istem zasedanju podvomil v smiselnost razpravljanja o problemu dvojnega državljanstva, saj v nekem razumnem roku ni mogoče pričakovati, da se bodo države odrekle svojim suverenim pravicam na tem področju, zato tematika dvojnega državljanstva po njegovem mnenju še ni »zrela za diskusijo v Komisiji« (Komisija OZN za mednarodno pravo 1954, 56). Slednji argument je očitno prepričal tudi ostale člane komisije, da so zavrnili predlagani pristop posebnega poročevalca Córdove in soglasno izglasovali, da za nedoločen čas odložijo diskusijo o dvojnem državljanstvu (Komisija OZN za mednarodno pravo 1954, 57). Problematika dvojnega državljanstva se od takrat ni več uvrstila na dnevni red komisije kot samostojna tematika, temveč je bila obravnavana le še v kontekstu regulacije področja diplomatske zaščite ali nasledstva držav (Boll 2007, 206). Mednarodna skupnost je po mnenju Bolla (2007, 207) v kontekstu vedno večjega poudarjanja pomena človekovih pravic in s tem povezane teže, ki jo dajejo posameznikovi volji – kar je bilo potrjeno tudi z leta 1948 sprejeto Splošno deklaracijo človekovih pravic –, in propoznavanjem resnosti posledic v primeru neprostovoljne prekinitve posameznikovih vezi z določeno državo opustila projekt dokončne odprave dvojnega državljanstva in vso svojo pozornost preusmerila v reševanje konkretnih problemov, ki izvirajo iz dvojnega državljanstva.

Zaradi zelo omejene angažiranosti mednarodnih organizacij se je iskanje ustreznih rešitev za problematiko dvojnega državljanstva v povojnem obdobju preselilo na regionalno raven, pri čemer je prednjačil evropski kontinent¹⁴¹ (Kosłowski 2000, 140). Kot rezultat tovrstnega regionalnega sodelovanja je bila leta 1963 s strani Sveta Evrope sprejeta Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva¹⁴² (*Convention on Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*). Kot je razvidno že iz samega naslova konvencije, so države tudi na regionalni ravni opustile projekt popolne eliminacije dvojnega državljanstva in se raje osredotočile na omejitve te prakse in njenih posledic. Države podpisnice konvencije so tako že v preambuli konvencije opozorile, da je potrebno »skupno delovanje vseh držav, da bi v čim večji meri zmanjšali primere večkratnih državljanstev« in uredili področje potencialnega služenja vojaških obveznosti v obeh državah državljanstva, kar je sploh v obdobju hladne vojne predstavljalo eno največjih težav za dvojne državljane¹⁴³ (Svet Evrope 1963). Države podpisnice so poskušale omejiti primere dvojnega državljanstva z opredelitvijo enotnih standardov glede odpovedi predhodnega državljanstva in z vzpostavitvijo avtomatičnega mehanizma, ki bi vodil k izgubi državljanstva ene države v primeru pridobitve državljanstva v drugi državi. A kot pravilno ugotavlja Kojanec (2000a, 38), je bilo delovanje tega mehanizma zelo omejeno, saj v primeru, da pridobitev drugega državljanstva ni bila odvisna od volje posameznika, mehanizem ni

¹⁴¹ Boll (2007, 196–197) omenja še nekatere druge poskuse regionalnega urejanja te problematike. Leta 1933 sta bili na primer v okviru sedme Mednarodne konference ameriških držav – predhodnice sedanje Organizacije ameriških držav – v mestu Montevideo (Urugvaj) sprejeti dve regionalni konvenciji, ki sta se nanašali na področje državljanstva. Konvencija o državljanstvu žensk (*Convention on the Nationality of Women*) je kot prva prepovedala kakršnokoli diskriminacijo glede državljanstva na podlagi spola, Konvencija o državljanstvu (*Convention on Nationality*) pa predvidela izgubo državljanstva v primeru naturalizacije v drugi državi in države zavezala k medsebojni izmenjavi podatkov o naturalizacijah. Po drugi svetovni vojni, natančneje leta 1964, pa je tudi medvladna organizacija Azijsko-afriški pravni posvetovalni odbor (*Asian-African Legal Consultative Committee*) sprejela določena pravila v zvezi z obravnavo dvojnega državljanstva, ki so večinoma povzemala določila podobnih konvencij, kot so na primer obravnava dvojnih državljanov s strani tretjih držav, izogibanje dvojnemu vojaškemu služenju, pravica do odpovedi državljanstva itd. (Whiteman v Boll 2007, 197). Več o takratnih regionalnih pogodbenih režimih na področju državljanstva v Boll (2007, 197–199).

¹⁴² Podpisana je bila 6. maja 1963 v Strasbourgu, v veljavo je stopila 28. marca 1968. Natančnejši podatki o dosedanjih ratifikacijah, pristopih in podpisih, vključno z raznimi pridržki držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009c).

¹⁴³ Konvencija je bila pravzaprav razdeljena na Poglavlje 1, ki se je nanašalo na omejitve dvojnega državljanstva, in Poglavlje 2, ki je urejalo področje vojaških obveznosti. V skladu s 7. členom konvencije so lahko države podpisnice pristopile k obema ali pa le k drugemu poglavju. Razlog za vključitev takšne opcije se je po mnenju Killerlbyjeve (v Boll 2007, 200) skrivala v želji, da bi države s tolerantnejšim odnosom do dvojnega državljanstva vseeno lahko sodelovale pri uveljavitvi enotnega pristopa glede dvojnih vojaških obveznosti, ki so se v kontekstu hladne vojne izkazale kot eden najbolj perečih problemov dvojnega državljanstva.

deloval, kar pa se je paradoksalno odražalo v porastu dvojnega državljanstva.¹⁴⁴ Tudi na področju vojaških obveznosti je bila učinkovitost konvencije v veliki meri zamejena z obstoječimi bilateralnimi sporazumi med državami podpisnicami, ki so lahko na drugačen način urejale to problematiko. Na podlagi vseh teh omejitev in polovičnih rešitev, ki jih je ponudila, lahko to konvencijo označim kot nazoren prikaz, da države tudi na regionalni ravni niso bile pripravljene doseči soglasja glede enotnih pravil in posledične odprave vseh potencialnih situacij, ki bi lahko vodile do pojava dvojnega državljanstva. Vsi regionalni naporji so bili tako kot mednarodni v prvi vrsti namenjeni razrešitvi konkretnih težav, ki so izhajale iz dvojnega državljanstva.

Na podlagi predstavljenih mednarodnih in regionalnih poskusov ureditve te problematike se strinjam z oceno Bolla (2007, 204), da tako multilateralni kot tudi regionalni sporazumi niso pomembneje prispevali k učinkoviti odpravi ali omejitvi tega fenomena. Poleg tega niso ustrezen pokazatelj trendov v nacionalnih politikah glede dvojnega državljanstva, v katerih se je deklarirana politika nemalokrat razlikovala od neuradnih praks. Boll (ibid.) na tem mestu še dodaja, da zaradi različnih dejavnikov – maloštevilčnost ratifikacij, mnogi pridržki in zadržki držav, omejen obseg sporazumov, regionalna zamejenost, politični in kulturni kontekst – ni mogoče na podlagi določil teh sicer številnih multilateralnih in bilateralnih sporazumov jasno in prepričljivo ugotoviti, da je med državami obstajala visoka stopnja konsenza o izključno tolerantnem ali izključno netolerantnem odnosu do dvojnega državljanstva. Ali povedano z drugimi besedami, na podlagi teh sporazumov ni mogoče z gotovostjo trditi, da so bile države res tako izrazito odklonilne do pojavov dvojnega državljanstva, kot bi morda lahko sklepali iz njihovih deklariranih politik. Ali je dvojno državljanstvo torej sploh predstavljalo resno grožnjo nacionalni suverenosti in nacionalno zamejenemu konceptu državljanstva, če se države nikakor niso mogle dogovoriti za usklajen pristop k tej problematiki?

¹⁴⁴ Tudi kasnejši razvoj na tem področju je šel ravno v nasprotno smer, saj se je stalno povečevalo število situacij, kjer avtomatizma, ki ga je predvidevala konvencija, ni bilo mogoče smiselno uporabiti (Kojanec 2000a, 38).

2. 1. 4 Reševanje »problema« dvojnega državljanstva na akademski ravni

Preden poskusim odgovoriti na zgornjo dilemo, bom na kratko predstavila še tedanje akademske poglede na to problematiko. Če je pri nacionalnih in mednarodnih politikah mogoče zaznati določene nedoslednosti in protislovnosti pri reševanju te problematike, pa so vsa strokovna priporočila za ureditev problema dvojnega državljanstva – ki so jih večinoma podajali pravni strokovnjaki – praviloma spodbujala le en jasen cilj: omejitev in dokončno odpravo dvojnega državljanstva, saj je v neskladju z nacionalno suverenostjo in nacionalno definiranim modelom državljanstva. Razmišljanja akademske sfere je možno zelo nazorno strniti v izjavi izraelskega pravnika Nissima Bar-Yaacova, ki je leta 1961 svojo študijo dvojnega državljanstva zaključil s sklepno mislijo, da je »status dvojnega državljanstva nezaželen in da bi ga bilo treba odpraviti« (Bar-Yaacov 1961, 266).

V tem kontekstu so se strokovnjaki običajno osredotočali na odpravo dveh najpogostejših kategorij dvojnega državljanstva, in sicer dvojnega državljanstva, pridobljenega ob rojstvu zaradi različnih načel podeljevanja državljanstva, in dvojnega državljanstva kot posledice naturalizacije v drugi državi. V primeru prve kategorije dvojnega državljanstva so pravniki zagovarjali predvsem dve možni rešitvi: sprejem enotnega načela za pridobitev državljanstva ob rojstvu ali izbira enega državljanstva ob doseženi polnoletnosti (Bar-Yaacov 1961, 78). Tisti, ki so zagovarjali enotno načelo podeljevanja državljanstva ob rojstvu, so se najpogosteje nagibali k ohranitvi načela krvne zveze (*ius sanguinis*), saj naj bi le to načelo odražalo naravno pravo in zagotavljalo takšno pristno povezanost državljanca z državo, kot jo najdemo v primeru povezanosti posameznika s svojo družino¹⁴⁵ (npr. Vattel, Bluntschli v Bar-Yaacov 1961, 78–79). Nekateri avtorji pa so menili, da je v kontekstu vedno bolj intenzivnih migracijskih tokov takšna rešitev nezadostna in neustrezna pri naslavljanju vseh možnih

¹⁴⁵ Vattel (v Bar-Yaacov 1961, 78–79) je na primer zagovarjal stališče, da posameznikovo resnično pripadnost državi izraža tisto državljanstvo, ki ga ob rojstvu pridobi po očetovi strani. V skladu z naravnim pravom naj bi se namreč pravice na otroka prenašale po očetovi strani, zato je očetova domovina (*fatherland*) edina prava domovina posameznika, ne glede na kraj rojstva. Podobna stališča je zagovarjal tudi Bluntschli (v Bar-Yaacov 1961, 79), ki je menil, da sta življenje in vzgoja otroka odvisna od staršev, ne pa od njegove države rojstva, zato je prav tako zagovarjal načelo krvne zveze. Za razliko od Vattela je upošteval možnost, da se družine seveda lahko selijo, a pri tem vztrajal, da otrokove identitete ne more določati država rojstva – kjer se je po možnosti slučajno rodil –, temveč jih definirajo pripadnosti in identitete njegove družine, ki izhajajo iz države izvora.

situacij, v katerih se lahko znajde dvojni državljan,¹⁴⁶ zato so zagovarjali idejo, da mora oseba, ki je pridobila dvojno državljanstvo ob rojstvu, ob dopolnjeni polnoletnosti izbrati državljanstvo tiste države, kjer ima stalno prebivališče (Bar-Yaacov 1961, 80, 270–271). Takšna rešitev naj bi bolj realistično izražala tesno povezanost med državljanstvom in dejanskim bivališčem posameznika, poleg tega pa naj bi bila tudi enostavneje dosegljiva, saj ne bi zahtevala kakšnih večjih sprememb v že obstoječih sistemih podeljevanja državljanstva ob rojstvu (Bar-Yaacov 1961, 271).

Tudi v primeru dvojnega državljanstva, ki se je pojavilo kot posledica naturalizacije v drugi državi, so vsi avtorji težili k omejitvi in dokončni odpravi primerov dvojnega državljanstva, pri čemer pa so predlagali zelo raznolike poti, kako to doseči. Razprava o dvojnem državljanstvu kot rezultatu naturalizacije je bila običajno umeščena v kontekstu razmišljanj o pravici do ekspatriacije in se je večinoma ukvarjala z dilemami glede učinka naturalizacije na predhodno državljanstvo (Bar-Yaacov 1961, 95, 159). Kot ugotavlja Bar-Yaacov (1961, 159), so se v tem okviru pojavljala različna priporočila, ki so segala vse od liberalnih stališč o svobodni volji posameznika, da se sam odreče prejšnjemu državljanstvu, do jasnih mnenj, da je v tem primeru suverenost države nad voljo posameznika in da lahko država izvora vsili določene omejitve pri odpustu posameznika iz državljanstva. Akademiki so ponudili določene rešitve tudi za primere dvojnega državljanstva, ki se lahko pojavijo v primeru poroke s tujim državljanom ali v primeru nasledstva držav, a tudi v tem primeru so vse vodile le do enega cilja: dokončne odprave dvojnega državljanstva (Bar-Yaacov 1961, 268–270).

¹⁴⁶ Bar-Yaacov (1961, 270–271) na tem mestu izpostavlja problem t.i. slučajnih rojstev, kjer izbira zgolj enega načela državljanstva po njegovem mnenju ne predstavlja ustrezne rešitve, saj sankcionira zgolj državljanstvo na papirju. Tako se lahko zgodi, da bi v primeru izbire načela teritorialnosti (*ius soli*) posameznik morda odrasel v popolni ločitvi od kulturnega okolja, v katerem so bili vzgojeni in so živeli njegovi predniki, v primeru izbire načela krvne zveze (*ius sanguinis*) pa morda celo svoje življenje ne bi imel nikakršnega stika z državo, v kateri se je rodil. V tem kontekstu navaja tudi dva konkretna primera takšnih slučajnih rojstev na ozemlju Združenih držav Amerike: rojstvo otroka kitajskemu trgovcu, ki se preko Amerike vrača iz Evrope na Kitajsko, ki je prav tako »slučajno« kot rojstvo osebe s švicarskim poreklom, ki odkrije svoje drugo (švicarsko) državljanstvo šele ob prejemu pisma za vpoklic v švicarsko vojsko. V obeh primerih izbira zgolj enega načela državljanstva ne bi pripomogla k temu, da bi posameznikovo državljanstvo izražalo njegovo pristno in dejansko povezanost z določeno državo. To je mogoče le v primeru, da se posameznik ob doseženi polnoletnosti sam odloči, katero državljanstvo izraža njegovo dejansko politično in nacionalno pripadnost.

2. 1. 5 Temeljni argumenti nasprotnikov dvojnega državljanstva

Akadska sfera je tako skoraj do konca prejšnjega stoletja vztrajala na stališču, da je dvojno državljanstvo »nezaželen fenomen, ki je škodljiv tako za prijateljske odnose med nacijami kot tudi za blaginjo vpletenih posameznikov« (Bar-Yaacov 1961, 4). Argumenti, ki so utemeljevali odklonilen odnos do dvojnega državljanstva, niso bili primarno pravne ali tehnične narave – kljub temu, da so bila razmišljanja o tem fenomenu vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja praviloma zamejena le na pravno sfero –, temveč so bili pretežno politično (pa tudi sociološko) obarvani, saj so se izoblikovali v kontekstu razprav o temeljnih družboslovnih konceptih, kot so npr. država, državljanstvo, teritorij, mednarodna skupnost (Hammar 1989, 86). Dvojno državljanstvo naj bi primarno predstavljalo veliko oviro za obstoječo organiziranost mednarodne skupnosti, ki je temeljila na sistemu teritorialno in nacionalno zamejenih držav, in za notranjo koherentnost in enotnost (nacionalnih) držav, ki naj bi jo bilo mogoče doseči le z ekskluzivnimi lojalnostmi in pripadnostmi njihovih državljanov. Tudi Aleinikoff in Klusmeyer (2002, 23) podobno opažata, da je takšen odklonilen odnos do dvojnega državljanstva v veliki meri izviral iz konceptualne logike nacionalno zamejenega pojmovanja državljanstva, ki je razumel nacionalne lojalnosti kot ekskluzivne in nedeljive, temu pa so se pogosto pridružile še skrbi zaradi nacionalne varnosti in mednarodne stabilnosti ter potencialne težave na področju diplomatske zaščite, vojaškega vpoklica in služenja, volitev ter kolizije nacionalnih zakonov glede civilnega statusa, obdavčevanja, dedovanja ipd.

Večina nasprotovanja dvojnemu državljanstvu je torej izhajala iz predpostavke, da je dvojno državljanstvo negativni pojav, ki resno ogroža nacionalno suverenost držav in s tem povezano obstoječo organiziranost mednarodne skupnosti, ki je temeljila na sistemu suverenih držav. V tem sistemu je državljanstvo predstavljalo »mednarodni polnilni sistem« (Brubaker 1996, 31), ki naj bi vsakega posameznika dodelil izključno eni državi, v okviru katere naj bi koristil svoje državljanske pravice in izpolnjeval svoje državljanske dolžnosti. Morebitna odstopanja od tega načela, ki so se odražala v pojavu dvojnega državljanstva, bi lahko resneje ogrozila odnose med vpletenimi državami, saj so pogosto zabrisala teritorialne in politične meje, do katerih naj bi segala ekskluzivna jurisdikcija določene države. Predmet takšnih meddržavnih nesporazumov ali konfliktov sta bila najpogosteje nudenje konzularne oziroma diplomatske zaščite in/ali

izpolnitev vojaških obveznosti, čeprav se je včasih zapletlo tudi zaradi kolizije nacionalnih zakonov glede določenih civilnih zadev, kot so na primer poroka, ločitev, posvojitve, obdavčitev ali dedovanje (Hammar 1989, 86–87; Martin 2003, 18). V tem kontekstu, ki ga je zaznamovalo še nastrojeno obdobje hladne vojne, so bili dvojni državljani prepoznani kot potencialna grožnja za nacionalno varnost in nevarnost za mirne meddržavne odnose in mednarodno stabilnost (Bar-Yaacov 1961, 4). Zaradi njihove domnevne angažiranosti v obeh državah so se izoblikovali celo miti o njihovi vohunski dejavnosti¹⁴⁷ in možnosti sabotaž, zaradi njihove načelne obveze služenja vojaškega roka v obeh državah pa so se pojavljala sumničenja o morebitnem nacionalnem izdajstvu in podpori sovražniku v primeru potencialnega konflikta med državama prvega in drugega državljanstva (Hammar 1989, 86; Martin 2002, 38; Spiro 2002, 22–24). Kot povzema Spiro (2002, 22), »/s/ovražni svet, v katerem bi lahko najmanjša iskra zanetila konflikt, ni mogel tolerirati nestabilnosti, ki so jo predstavljali dvojni državljani«.

Poleg potencialnega ogrožanja nacionalne in mednarodne varnosti naj bi dvojno državljanstvo resno spodkopavalo demokratične temelje države, saj naj bi bilo v polnem neskladju z načelom enakosti in enakopravnosti kot enemu izmed osnovnih predpogojev demokratične družbe. Dvojni državljani so bili v tem kontekstu obtoženi, da imajo superiorni status v primerjavi s svojimi kolegi državljani, ker imajo možnost pobega v svojo drugo državo, če se razmere v prvi državi drastično poslabšajo (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 30–31; Martin 2003, 12). Njihovo večvrednost naj bi dokazovala tudi možnost aktivne politične participacije in volilne udeležbe v obeh državah, s čimer naj bi jasno kršili eno osnovnih demokratičnih načel »ena oseba, en glas« (Faist, Gerdes in Rieple 2004, 915). V tem kontekstu so se pogosto pojavljala sumničenja o morebitnih zlorabah omenjenih pravic v obliki naročenega volilnega obnašanja s strani države drugega državljanstva, ki naj bi preko dvojnih državljanov skušala vplivati na politiko države naselitve in vsiliti svoje nacionalne interese (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 32; Martin 2003, 12). Prav tako sporna je bila njihova možnost odločanja in sooblikovanja pomembnih političnih odločitev v državi drugega državljanstva, kjer niso imeli stalnega bivališča in jim zato ni bilo potrebno živeti s

¹⁴⁷ Tudi nekdanji slovenski minister za okolje in prostor dr. Roko Žarnić, ki poleg slovenskega poseduje še hrvaško državljanstvo, se je v svojem zaslišanju pred parlamentarnim odborom za okolje in prostor moral braniti, da ni »noben speči agent« (Državni zbor Republike Slovenije 2010).

posledicami svojih morda tudi bolj radikalnih in ekstremnih odločitev¹⁴⁸ (Martin 2003, 12).

Nenazadnje pa naj bi dvojno državljanstvo resno ogrožalo tradicionalni model nacionalnega državljanstva kot enega izmed opredeljujočih elementov moderne nacionalne države in s tem povezanih razumevanj nacionalnih identifikacij in lojalnosti posameznika, ki so predstavljali osnovo za notranjo koherentnost in kohezijo določene države. V tedanjem obdobju se je namreč uveljavilo prepričanje, da je državljanstvo kot institucija locirano znotraj meja politične skupnosti nacionalne države (Bosniak 2001, 237). Meje narodne skupnosti so se prekrivale z mejami politične skupnosti državljanov, kot (edina) legitimna podlaga za članstvo v posamezni družbi se je uveljavila ekskluzivna nacionalna pripadnost (Soysal 1996, 18). Tako nacionalno determiniran koncept državljanstva seveda ni dopuščal odstopanj od ekskluzivne in nedeljive nacionalne lojalnosti, zato so bili dvojni državljani prepoznani kot »anomalije v sistemu nacionalnih držav« (Koslowski 2000, 139), ki s prakticiranjem dvojnih identitet, dvojnih občutkov pripadnosti, dvojnih državljskih pravic in odgovornosti ogrožajo tradicionalni model ekskluzivnega državljanstva (Bloemraad 2004, 393). »Vsak je lahko lojalen le eni naciji in pripada le eni državi, kajti vsak ima le eno dušo« – tako na kratko tedanje razmišljanje povzema Skrobacki (2007, 233). V tem kontekstu so bili dvojni državljani zaradi svoje domnevne razdvojenosti med dvema domovinama nemalokrat označeni kot shizofreni¹⁴⁹ (de la Pradelle 2002, 206) ali pa so bili obtoženi bigamije in priskledništva (Martin 2003, 11). Takšne obtožbe so običajno izhajale iz enačenja ideje državljanstva s konceptom poroke ali družine.¹⁵⁰ Analogija državljanstva

¹⁴⁸ Faist (2007c, 8) takšno situacijo poimenuje »izhod-glas dilema« (ang. *exit-voice dilemma*), s čemer želi poudariti, da imajo dvojni državljani kljub svojemu odhodu še vedno glas v svoji nekdanji domovini.

¹⁴⁹ Že Bar-Yaacov (1961, 5) je ugotavljal, da posedovanje dvojnega državljanstva spodbuja dileme z »globokimi psihološkimi reakcijami«. Avtor izpostavlja, da je imel priložnost govoriti z dvojnimi državljani, ki so bili zaradi odsluženega vojaškega roka v eni državi soočeni z možnostjo izgube državljanstva v drugi državi, in da je bil pri tem zelo zaprepačen nad »mentalnimi konflikti«, ki so jim bili ti posamezniki podvrženi (ibid.). Tudi Renshon (2001, 10) ugotavlja, da so posledica dvojnih državljskih statusov pogosto »psihološko difuzne, disfunkcionalne in nekoherentne identitete«, ki so primarno stvar klinične in terapevtske obravnave, ne pa akademskega razpravljanja. Za natančnejšo razdelavo preostalih argumentov, zakaj večkratne državljske identitete niso ustrezne, glej Renshon (2001, 9–12).

¹⁵⁰ Schuck (2002b, 61–62) opaža, da državljanstva niso enačili le s tovrstnimi simboli absolutne predanosti, kot sta na primer družina in poroka. Določeni avtorji so v želji, da bi izpostavili njegovo instrumentalno plat, primerjali državljanstvo s klubom, v katerega se posamezniki včlanijo primarno zaradi zadovoljitve svojih lastnih interesov, pri čemer pa seveda morajo izpolnjevati določene pogoje sprejema in plačati zahtevano članarino. Članstvo v klubu je praviloma rezultat premišljene odločitve, ki jo posameznik potrdi s pogodbo in od njega ne zahteva absolutne predanosti, a posameznik običajno

s poroko temelji na ideji, da se tako v partnerskem odnosu kot v odnosu med posameznikom in državo pričakuje določena mera ekskluzivnosti ali vsaj jasne prioritete glede zavezanosti in predanosti,¹⁵¹ česar pa ni mogoče pričakovati pri dvojnih državljanih zaradi njihove dvojne pripadnosti (Schuck 2002b, 84). Prav tako pogosta je primerjava državljanskih vezi z družinskimi vezmi, v okviru katere so državljani portretirani kot člani družine, ki jih povezuje kri ali skupna zgodovinska usoda¹⁵² in si med seboj izkazujejo brezpogojno vdanost (Schuck 2002b, 61). »Priženjeni« posamezniki, ki družinske vezi ohranjajo le zaradi svoje domnevne preračunljivosti in koristoljubnosti, lahko v tako družino prinesejo le težave in konflikte. Na podlagi te logike mora torej posameznik pripadati le eni družini, s poroko obljubiti svojo zvestobo le enemu partnerju in priseči svojo lojalnost le eni domovini.

2. 2 Dvojno državljanstvo kot toleriran in vedno bolj sprejemljiv pojav

2. 2. 1 Porast dvojnega državljanstva kljub deklarirani odklonilnosti

Navkljub vsem tem prepoznanim pomanjkljivostim in slabostim dvojnega državljanstva, ki so utemeljevale odklonilen odnos do tega fenomena, in navkljub vsem pravnim normam na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni, ki so težile k omejitvi in dokončni odpravi te (domnevne) anomalije, je število dvojnih državljanov ves ta čas postopoma, a vztrajno naraščalo (Feldblum 2000, 478). Zappalà in Castles (2000, 56) na primer ocenjujeta, da je bilo kljub dejstvu, da avstralski državljanski zakon eksplicitno ne dovoljuje dvojnega državljanstva in da je Avstralija podpisnica Haaške konvencije iz leta 1930, v Avstraliji leta 1986 kar 3 milijone dvojnih državljanov, leta 2000 pa naj bi ta številka porasla na blizu 5 milijonov dvojnih državljanov oziroma kar približno četrtino celotne avstralske populacije. Tudi ocene za Združene države Amerike in

vseeno razvije določeno naklonjenost do tega kluba. Več o dilemi, ali je državljanstvo simbolna ali le instrumentalna vez v Preston, Siemiatycki in Kobayashi (2007).

¹⁵¹ Če posameznik pridobi državljanstvo v postopku naturalizacije, lahko zanimivo vzporednico potegnemo tudi pri samem obredu zaobljube le enemu »partnerju«: bodoča zakonca si večno zvestobo prisežeta s poročno prisego, bodoči državljan pa lojalnost svoji novi domovini priseže z domovinsko prisego, ki jo izreče na slavnostni podelitvi državljanstva.

¹⁵² Podobno formulacijo o skupni zgodovinski usodi najdemo tudi v preambuli Ustave Republike Slovenije (Ur. l. RS, 33I/1991-I, ..., 47/2013), kjer je zapisano sledeče: »Izhajajoč /.../ iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost //«

države zahodne Evrope naj bi se gibale v milijonih dvojnih državljanov in naj bi še naraščale (Aleinikoff 2000, 138–140; Feldblum 2000, 478).

Osnovni razlog za takšen razmah dvojnega državljanstva v zadnjih dveh desetletjih se po opažanjih Schucka (2002, 66) skriva v tem, da je dandanes pot do dvojnega državljanstva v mnogih pogledih veliko lažja, kot je bila v preteklosti. Svet je namreč postal mnogo bolj povezan in medsebojno odvisen, saj je doživel številne revolucije na področju komunikacijskih tehnologij in transporta, kapital in trgovina sta se razširila preko vseh meja, vzporedno s tem so se okrepili tudi migracijski tokovi (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 23). Vedno več in več ljudi, z obeh koncev družbene lestvice, se odloča za selitev v obljubljeni dežele, kjer se vedno pogosteje odločajo za pridobitev državljanstva, narašča pa tudi število mednarodnih porok in posvojitvev (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 23; Schuck 2002b, 66). Takšne čezmejne aktivnosti posameznikov se zaradi prepletanja različnih državljanskih zakonodaj, v okviru katerih tako emigracijske kot tudi imigracijske države prepoznajo različna pravila (in tudi številne izjeme) za pridobitev različnih kategorij državljanstva, vse pogosteje odražajo v pridobitvi dvojnega državljanstva (Hansen in Weil 2002a, 2). Na primer, otrok lahko pridobi dvojno državljanstvo, če je rojen v državi, kjer se državljanstvo primarno podeljuje po teritorialnem načelu (*ius soli*), njegovi starši pa so državljani države, kjer pridobitev državljanstva praviloma temelji na načelu krvne zveze (*ius sanguinis*). V opisanem primeru bo otrok pridobil tako državljanstvo države, kjer je bil rojen, kot tudi državljanstvo tiste države, katere državljana sta njegova starša. V primeru, da sta tudi starša državljana različnih držav, bi otrok ob rojstvu lahko pridobil celo tri državljanstva.

Poleg neusklajenih nacionalnih politik državljanstva, ki ob odsotnosti meddržavne izmenjave podatkov o pridobitvah državljanstva v drugi državi pogosto vodijo do večkratnega državljanstva, so k porastu števila dvojnih državljanov prispevali tudi nekateri paradigmatični premiki v mednarodni skupnosti, ki so pomembno zaznamovali odnos med posameznikom in državo. V tem kontekstu Faist (2007a, 173) izpostavlja predvsem naraščajoči pomen splošnih človekovih pravic, ki so okrepile institut posameznika na nacionalni in mednarodni ravni – posameznik je postal celo samostojni subjekt mednarodnega prava (Donner 1994, 13) – in s tem resno okrnile suverenost

države na področju državljanstva.¹⁵³ Države še vedno enostransko postavljajo osnovne kriterije članstva ter odločajo o sprejemu v državljanstvo, a so pri tem odvisne tudi od avtonomnosti posameznika in zavezane k spoštovanju določenih načel in norm, ki so kodificirani na mednarodni ravni.¹⁵⁴ Tudi Spiro (2010, 113) podobno ugotavlja, da je eden izmed odločilnih dejavnikov porasta števila dvojnih državljanov uveljavitev spoštovanja temeljnih človekovih pravic kot mednarodnopravne norme. Čeprav temeljne človekove pravice primarno niso bile namenjene zaščiti dvojnega državljanstva, so resno zamejile suverenost držav pri obravnavanju svojih državljanov in posledično zmanjšale odklonilen odnos do obstoja dvojnega državljanstva. Države so bile namreč prej omejene le z suverenostjo drugih držav, zaradi česar so bili dvojni državljanji včasih predmet spora, sedaj pa jih omejujejo tudi mednarodno priznane pravice vsakega posameznika, ne glede na njegovo (dodatno) državljanstvo. Med ostalimi mednarodnimi normami, ki so s svojo uveljavitvijo prav tako pomembno prispevale k omehčanju odnosa do dvojnega državljanstva in posledičnemu porastu dvojnih državljanov, Faist (2007a, 173–175) prepoznava sledeče: a) preprečevanje apatridnosti – toleriranje dvojnega državljanstva je postalo eden izmed načinov za implementacijo tega načela; b) demokratična reprezentativnost vse številnejših imigrantskih skupnosti v državah naselitve – države naselitve so omogočile bolj demokratično zastopstvo imigrantov s stalnim prebivališčem, t.i. denizenov, s širitvijo njihovih političnih pravic ali z olajšanim dostopom do državljanstva, v okviru katerega so države odpravile zahtevo po odpovedi prejšnjemu državljanstvu; c) supranacionalnost v obliki načela vzajemnosti med državami članicami glede

¹⁵³ Takšna razmišljanja so spodbudila nadaljnje razprave o tem, ali bi lahko v smislu 15. člena Splošne deklaracije človekovih pravic (1948), da ima »/v/sakdo (...) pravico do državljanstva«, razumeli državljanstvo kot osnovno individualno človekovo pravico ali pa državljanstvo še naprej ostaja izključno prerogativ države. Omenjena dilema, ki se pogosto naslanja na eno najbolj citiranih fraz Hannah Arendt (v Benhabib 2004, 51), da je državljanstvo »pravica imeti pravice« in da bi vsakdo moral imeti pravico pripadanja določeni skupnosti, je spodbudila številne avtorje, ki so izoblikovali mnoge argumente v prid in proti tej tezi – npr. za poglobljeno razdelavo argumentacije Arendtove glej Benhabib (2004, 49–69); za razprave o državljanstvu kot človekovi pravici v de Groot (1989), Chan (1991), Žagar (1999); za razpravo o razmerju med državljanstvom in človekovimi pravicami v Shafir in Brysk (2006); za drzno tezo o dvojnem državljanstvu kot človekovi pravici v Spiro (2010). Zaradi vsebinskih omejitev disertacije se na tej točki ne bom poglobila v te razprave in bom ostala le pri ugotovitvi, da se je položaj posameznika v odnosu do države nedvomno okrepil, saj je – kot ugotovljeno že v zgornjih vrsticah – posameznikova volja postala nepogrešljivi element koncepta državljanstva, zaradi česar državljanstva ni več mogoče razumeti kot absolutnega prerogativa države.

¹⁵⁴ Faist (2007a, 173) ugotavlja, da porast pomena individualnih človekovih pravic v primerjavi s suverenostjo držav izvira tako iz nacionalnih ustav kot tudi iz mednarodnega režima človekovih pravic. Pri tem dodaja, da je pravzaprav preplet obeh dejavnikov v veliki meri prispeval k naraščajoči toleranci dvojnega državljanstva po celem svetu. Norme in načela človekovih pravic so se namreč iz nacionalnih ustav selila v mednarodne konvencije, od tu pa spet nazaj v nacionalne razprave in politike (ibid.).

toleriranja dvojnega državljanstva; d) načelo spoštovanja enakosti spolov – zaradi izenačitve spolov so pogostejša dvojna državljanstva otrok in zakonskih partnerjev.

Za bolj nazoren prikaz, kako je uveljavljanje določenih norm v mednarodni skupnosti vplivalo na bolj toleranten odnos do dvojnega državljanstva, si malce natančneje pogledajmo eno izmed zgoraj omenjenih norm, in sicer načelo spoštovanja enakosti spolov. Morda na prvi pogled malce presenetljivo, a tudi povojni porast družbenih gibanj za uveljavitev ženske volilne pravice in enako obravnavo žensk je pomembno vplival na spremembe politik državljanstva, ki so se odražale v večji tolerantnosti do dvojnega državljanstva (Kosłowski 2000, 142). Države so namreč z uveljavitvijo načela enakosti spolov tudi na področju državljanstva začele postopoma opuščati načelo t.i. enotnega državljanstva v družini, v skladu s katerim je tuja državljanica s poroko avtomatično pridobila državljanstvo države, katere državljan je bil njen mož, istočasno pa izgubila svoje predhodno državljanstvo (de Groot in Schneider 2006, 66). Omenjeni sistem je zamenjal t.i. dvojni sistem, v skladu s katerim »niti sklenitev niti razveza zakona med enim izmed njenih¹⁵⁵ državljanov in tujcem(-ko), niti sprememba državljanstva moža v času trajanja zakona, avtomatično ne prizadene državljanstva žene«, kot je zapisano v 1. členu Konvencije o državljanstvu poročenih žensk (*Convention on the Nationality of Married Women*), podpisane pod okriljem OZN v New Yorku leta 1957.¹⁵⁶ Podobno je bilo opuščeno tudi dolgo veljavno načelo pripisa državljanstva po očetu, t.i. patrilinearni pripis državljanstva – v skladu s katerim so zakonski otroci dobili državljanstvo po očetu, nezakonski otroci pa po materi – v korist spoštovanja načela enakosti spolov tudi pri prenosu državljanstva na otroka, zaradi česar so bili otroci praviloma upravičeni do državljanstva obeh staršev, če so to dopuščale različne zakonodajne ureditve vpletenih držav¹⁵⁷ (Kosłowski 2000, 142). Zaradi vseh teh omenjenih sprememb v nacionalnih politikah državljanstva, ki so bile pogosto stranski produkt uveljavljanja načela spoštovanja enakosti spolov kot temeljne

¹⁵⁵ Citat se nanaša na določila za države podpisnice konvencije, zato se pojavlja izraz »njenih«, ki pomeni državljanica države podpisnice.

¹⁵⁶ Odprta za podpis in ratifikacijo z Resolucijo Generalne skupščine 1040 (XI) z dne 29. januarja 1957. Podpisana je bila 20. februarja 1957 v New Yorku, v veljavo pa je stopila 11. avgusta 1958. Natančnejši podatki o dosedanjih ratifikacijah, pristopih in podpisih, vključno z raznimi pridržki držav, so dostopni na spletni strani konvencije (glej Organizacija združenih narodov 2009b).

¹⁵⁷ Vprašanju državljanstva otrok je bila posvečena tudi tretja mednarodna konferenca Sveta Evrope o državljanstvu, ki se je pod delovnim naslovom »Državljanstvo in otrok« odvijala 11. in 12. oktobra 2004 v Strasbourgu. Predstavljeni prispevki v okvir te konference so dostopni na spletni strani konference (glej Svet Evrope 2009a).

mednarodne norme, je postopoma naraščalo število zakonskih partnerjev in otrok z dvojnimi državljanstvom.¹⁵⁸

Države so torej zaradi zasledovanja in spoštovanja mednarodnih norm začele implicitno tolerirati ne le obstoj, temveč tudi porast primerov dvojnega državljanstva. Takšno ravnanje je v polnem nasprotju s ciljem preprečevanja, omejevanja in dokončne odprave tega fenomena, ki so ga države jasno zadale v že omenjenih mednarodnih in regionalnih konvencijah. A deloma so bile tudi te mednarodne konvencije in sporazumi krive za porast primerov dvojnega državljanstva, čeprav se to morda zdi paradoksalno na prvi pogled. Nedorečenost določb, z mnogimi pridržki in izjemami že tako maloštevilnih držav podpisnic, popolna odsotnost jasno opredeljenih mehanizmov in ukrepov za doseg tega cilja ter kakršnihkoli sankcij v primeru kršitev teh določb je onemogočala doseg osnovnega cilja odprave dvojnega državljanstva (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 73). Prav tako se države niti na mednarodni niti na regionalni ravni niso uspele dogovoriti o učinkoviti obliki medsebojnega sodelovanja ali obveščanja o primerih dvojnega državljanstva, na podlagi katerega bi se lahko res učinkovito spopadli s tem problemom.¹⁵⁹ Na podlagi teh opažanj se zdi, da lahko pritrtilno odgovorim na zgornje vprašanje, ali so države dojemale dvojno državljanstvo kot resno grožnjo nacionalni in mednarodni varnosti, če se nikakor niso mogle dogovoriti za usklajen in učinkovit pristop k reševanju te »problematike«.

¹⁵⁸ Več o tej problematiki tudi v Knopf (2001).

¹⁵⁹ To sicer ne pomeni, da niso obstajajo določeni poskusi vzpostavitve učinkovitega sistema medsebojnega obveščanja o teh zadevah. Naj na tem mestu omenim na primer Konvencijo o izmenjavi informacij v zvezi s pridobitvijo državljanstva (*Convention on the Exchange of Information Relating to Acquisition of Nationality*), ki so jo 10. septembra 1964 v Parizu podpisale takratne članice Mednarodne komisije za osebni status (*International Commission on Civil Status*) – Nemčija, Avstrija, Belgija, Francija, Grčija, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Švica in Turčija. Konvencija je predvidevala izmenjavo podatkov o pridobitvi državljanstva v okviru naturalizacije, opcije ali reintegracije, pri čemer je zelo jasno določevala obseg in način izmenjave podatkov o državljanih držav podpisnic. Nadaljnji primer poskusa vzpostavitve medsebojne izmenjave podatkov predstavlja Dodatni protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Additional Protocol to the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*) iz leta 1977, ki je sicer predvideval medsebojno obveščanje o naturalizacijskih postopkih – kot priloga je bil dodan celo standardni obrazec –, vendar so ta protokol ratificirale le štiri države (Belgija, Luksemburg, Nizozemska in Norveška), kar pa tudi v primeru doslednega izvrševanja določil tega protokola ne bi doprineslo k dokončni odpravi dvojnega državljanstva v evropskem prostoru. Več o težavah pri izmenjavi podatkov med državami tudi v Kojanec in Walmsley (2004).

2. 2. 2 Naproti toleriranju in sprejemanju dvojnega državljanstva

Takšen ambivalenten odnos držav do dvojnega državljanstva, kot ga zasledimo na mednarodni ravni, je bil prisoten tudi v nacionalnih politikah državljanstva. Ena izmed pogostih značilnosti omenjenih politik je bila namreč uradno deklarirano nasprotovanje dvojnemu državljanstvu ob hkratnem relativnem sprejemanju tega pojava v praksi (Hansen in Weil 2002a, 6). Tudi Koslowski (2000, 147) podobno opaža, da so administrativne prakse pogosto odstopale od obstoječih formalnih pravil in določil v državljanskih zakonih.¹⁶⁰ V tem kontekstu izpostavlja Nemčijo, ki je dolga leta uradno zavračala možnost dvojnega državljanstva z zelo restriktivno normativno ureditvijo, istočasno pa je bila njena politika glede odpovedi prejšnjemu državljanstvu podvržena različnim interpretacijam v zveznih deželah, številnim izjemam in zakonskim vrzelim: etnični Nemci iz Vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze so avtomatično pridobili še nemško državljanstvo; pogosto so ob rojstvu dvojno državljanstvo pridobili otroci iz mešanih zakonov; dvojno državljanstvo je bilo tolerirano tudi v primeru, če je posamezniku država izvora na različne načine onemogočala odpust iz izvirnega državljanstva (ibid.). Zaradi tovrstnih izjem v nemški zakonodaji je bilo po podatkih zveznega urada za tujce v letu 1993 – ko je Nemčija še vedno vztrajala na zelo restriktivni politiki podeljevanja državljanstva imigrantom in uradno sploh ni bila država imigracije – v naturalizacijskih postopkih tolerirana skoraj polovica dvojnih državljanstev, natančneje 13.082 dvojnih državljanstev od vsega skupaj 29.108 odobrenih prošenj za naturalizacijo (ibid.). Tudi po ocenah slovenskega ministrstva za notranje zadeve, ki je pristojno za področje državljanstva, je kljub načeloma restriktivni politiki dvojnega državljanstva med naturaliziranimi državljani velik odstotek dvojnih državljanov, pri čemer izstopajo predvsem slovenski izseljenci in mladoletne osebe.¹⁶¹

Takšna odstopanja med obstoječo normativno ureditvijo in implementacijo teh določil v praksi so jasno dokazovala neustreznost in nerealnost zakonskih določil, ki niso

¹⁶⁰ Boll (2007, 21) pri tem dodaja, da je do takšnih odstopanj lahko prihajalo v obeh smereh. Določena država je na primer na deklarativni ravni izražala zelo odklonilen odnos do pojavov dvojnega državljanstva, v praksi pa je zaradi številnih izjem k zakonom tolerirala razne kategorije dvojnih državljanov. Podobno je lahko neka država uradno sprejemala dejstvo, da so njeni državljani tudi dvojni državljani, istočasno pa uveljavljala zakonodajo, ki je dejansko onemogočala ali celo spodbujala odklonilen odnos do tega statusa.

¹⁶¹ Vir teh podatkov: intervju z gospo Mojco Maček, vodjo Sektorja za državljanstvo v okviru Direktorata za splošne upravne zadeve pri Ministrstvu za notranje zadeve Republike Slovenije, dne 3. maja 2010. Natančnejše statistike bodo predstavljene v poglavju o slovenski politiki in praksi dvojnega državljanstva.

preslikavala dejanskega stanja v družbi. Številni avtorji (npr. Aleinikoff in Klusmeyer 2002; Hansen in Weil 2002b; de Groot 2003b; Martin in Hailbronner 2003; Bloemraad 2004; Morjé Howard 2005; Bauböck in dr. 2006a; Boll 2007; Faist 2007b; Faist in Kivisto 2007) ugotavljajo, da so začele države postopoma spreminjati svoja uradna stališča in zakonodaje glede dvojnega državljanstva, in sicer v smeri naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva in prepoznavanja njegovih pozitivnih učinkov. Takšne reforme državljske zakonodaje niso omejene le na določeno kategorijo držav (npr. imigracijske države), temveč se pojavljajo v državah z najrazličnejšimi migracijskimi konteksti in situacijami, kot v svoji analizi opaža Koslowski (2000, 142–143). Mnoge emigracijske države, kot so npr. Kolumbija, Dominikanska republika, Ekvador, Turčija in Mehika, so nedavno spremenile svoje politike ekspatriacije in sedaj dovoljujejo svojim državljanom, da kljub naturalizaciji v drugi državi ohranijo svoje prvotno državljanstvo ali pa ga ponovno pridobijo, če so se mu morali odreči zaradi naturalizacije v drugi državi¹⁶² (Koslowski 2000, 142). Razlog za takšen preobrat se po mnenju Schucka (2002, 66–67) skriva v vse večji pomembnosti dohodkov, ki jih zdomci pošiljajo domov, saj ti denarni tokovi neredko predstavljajo pomemben prihodek teh držav. Na podoben način skušajo postkolonialne vezi z nekdanjimi kolonijami ohraniti tudi zgodovinske evropske države izvora, kot so npr. Španija, ki je že med letoma 1958 in 1969 podpisala številne bilateralne sporazume o medsebojnem priznavanju dvojnega državljanstva z mnogimi državami Latinske Amerike, kot so npr. Čile, Peru, Argentina, Paragvaj, Nikaragva, Gvatemala, Bolivija, Ekvador¹⁶³ (Koslowski 2000, 143). Tudi mnoge novonastale države na območju nekdanje Sovjetske zveze in Jugoslavije, vključno s Slovenijo, so v svoje zakonodaje s področja državljanstva vključile določila, ki tolerirajo dvojno državljanstvo, vendar to večinoma velja le za emigrante in njihove potomce¹⁶⁴ (ibid.). Največjo skupino držav, ki so

¹⁶² Takšne ponovne pridobitve izvirnega državljanstva, ki jih država izvora odkrito spodbuja, lahko postanejo tudi predmet bilateralnih sporov med državo naselitve in državo izvora. Takšen primer sta bili npr. Nemčija in Turčija, kjer je Turčija sistematično spodbujala ponovne pridobitve turškega državljanstva, ki so se mu posamezniki morali odreči v postopku naturalizacije za pridobitev nemškega državljanstva, kar pa je jasno spodkopavalo nemško odklonilno politiko do dvojnega državljanstva. Več o tem konfliktu v Kastoryano (2002b).

¹⁶³ Natančneje o državljanih držav Latinske Amerike, ki imajo tudi državljanstva evropskih držav, in s tem povezanih odprtih vprašanjih v de Groot (2002).

¹⁶⁴ Za natančnejše analize politik državljanstva s tega geografskega območja glej npr. Barrington (1995), Rudko (2001), Iordachi (2006), Bauböck, Perchinig in Sievers (2007, 2009). Poleg omenjenega so na Univerzi v Edinburgu leta 2009 začeli izvajati petletni evropski raziskovalni projekt *The Europeanisation of Citizenship in the Successor States of the Former Yugoslavia (CITSEE)*, v okviru katerega so s sodelovanjem nacionalnih strokovnjakov nastali mnogi prispevki o politikah državljanstva na področju

spremenile svoje politike do dvojnega državljanstva, pa seveda predstavljajo imigracijske države, ki so iz svojih državljanskih zakonov umaknile določila o odpovedi prejšnjemu državljanstvu, s ciljem spodbuditi politično integracijo imigrantov¹⁶⁵ (ibid.). Tu je ponovno zanimiv primer Nemčija, ki je svojo imigracijsko politiko dolgo časa utemeljevala na premisi, da sploh ni imigracijska država, a je z nedavnimi zakonodajnimi spremembami na področju državljanstva prepoznala potrebo po spodbujanju celovite integracije imigrantov in v tem okviru utemeljila bolj toleranten odnos do dvojnega državljanstva tako v postopkih naturalizacije kot tudi v postopkih pridobitve državljanstva za drugo in tretjo generacijo imigrantov (Joppke 2001, 36; Hailbronner 2002).

Moje zgornje ugotovitve o prisotnosti trenda naraščajoče tolerance in sprejemanja dvojnega državljanstva v nacionalnih državljanskih politikah potrjujejo tudi izsledki (žal še vedno redkih) mednarodnih primerjalnih analiz politik dvojnega državljanstva.¹⁶⁶ Evalvacija politik dvojnega državljanstva v okviru projekta MIPEX¹⁶⁷ tako dokazuje, da večina analiziranih evropskih držav (z izjemo Litve, Estonije in Bolgarije) dandanes

nekdanje Jugoslavije. Omenjeni material je dostopen na spletni strani projekta <http://www.citsee.eu/> (15. marec 2011).

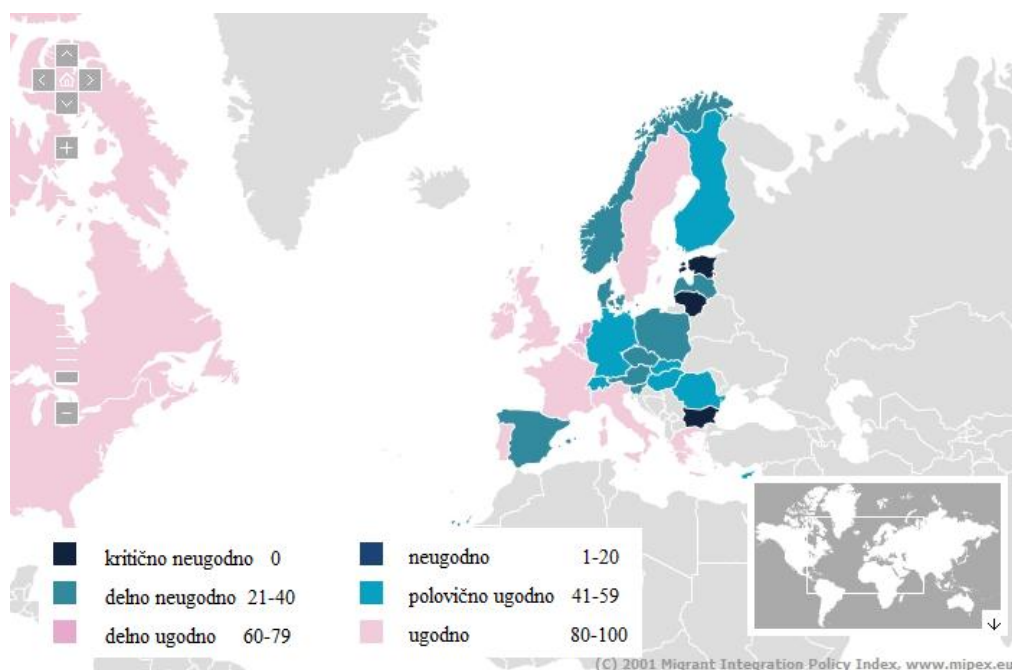
¹⁶⁵ Za natančnejše analize politik državljanstva v tradicionalnih imigracijskih državah glej npr. Aleinikoff in Klusmeyer (2001a); Weil (2001); Hansen in Weil (2002b); de Groot (2003b); Martin in Hailbronner (2003); Morjé Howard (2005); Bauböck in dr. (2006b); Boll (2007); Faist (2007b); Faist in Kivisto (2007).

¹⁶⁶ Kljub izredno povečanemu zanimanju akademske skupnosti za področje državljanstva ostaja tematika dvojnega državljanstva še vedno relativno zapostavljena tema v akademskih raziskavah. Razlog za takšno odsotnost primerjalnih študij dvojnega državljanstva se po mnenju Morjé Howarda (2005, 699) skriva tudi v tem, da je preučevanje politik dvojnega državljanstva izredno kompleksna naloga, v okviru katere je včasih zelo težko sistematično preučiti vse obstoječe nacionalne razlike v politikah dvojnega državljanstva. Medtem ko imajo nekatere države zelo jasno dodelana stališča glede tega, ali dovoljujejo dvojno državljanstvo ali ne, večina držav oblikuje politike s številnimi kategorijami in izjemami, pri čemer se te politike v praksi neredko interpretirajo na zelo različne načine (ibid.). Stvari dodatno zakomplicirajo tudi številne spremembe ali dopolnitve državljanskih zakonov v zadnjem desetletju, svojevrsten problem pa predstavlja tudi (ne)dostopnost statističnih podatkov o državljanstvu (več o tem v Waldrauch 2006). Kljub vsem tem težavam je bilo v zadnjih letih objavljenih kar nekaj vplivnih študij izrecno na temo dvojnega državljanstva, med katerimi izpostavljam predvsem sledeče, ki so mi bile v pomoč pri nastajanju te doktorske disertacije: za analize dostopnih statističnih podatkov o dvojnih državljanjih v izbranih evropskih državah in ostalih državah sveta v Weil (2001), Bloemraad (2004), Morjé Howard (2005), Waldrauch (2006), Brøndsted Sejersén (2008), Blatter, Erdmann in Schwanke (2009); za sistematičen pregled normativnih ureditev v številnih državah sveta glej Boll (2007, 309–566); za bolj poglobljene študije primerov predvsem evropskih držav glej npr. Hansen in Weil (2002b), Martin in Hailbronner (2003), Faist (2007b), Faist in Kivisto (2007).

¹⁶⁷ MIPEX je okrajšava za *Migrant Integration Policy Index* (indeks politik integracije migrantov), ki ga v okviru mednarodnega projekta, financiranega s strani Evropskega sklada za vključevanje državljanov tretjih držav, pripravlja organizacija *Migration Policy Group*, skupaj s številnimi partnerskimi institucijami v izbranih državah in ob podpori *British Council*. Indeks, ki temelji na kar 148 različnih indikatorjih, omogoča celovito evalvacijo nacionalnih politik vključevanja migrantov v 31 izbranih državah. Natančnejše informacije, vključno z rezultati raziskav iz leta 2007 in 2010, so dostopne na spletni strani projekta: <http://www.mipex.eu/> (22. marec 2011).

vsaj v določeni meri tolerira obstoj dvojnega državljanstva, kar je razvidno tudi iz spodnje slike.

Slika 2. 1: Evalvacija politik dvojnega državljanstva v izbranih državah v okviru indeksa MIPEX II (2010)¹⁶⁸

Vir: Migrant Integration Policy Index (2011).

Tudi mednarodne organizacije počasi, a vztrajno sledijo tem pomembnim premikom v nacionalnih državljanskih zakonodajah. Vedno bolj toleranten ali vsaj indiferenten odnos držav do pojava dvojnega državljanstva je spodbudil razmislek o ustreznosti

¹⁶⁸ Evalvacija nacionalnih politik na področju dvojnega državljanstva je izpeljana na podlagi dveh indikatorjev: a) zahteva po odpovedi oziroma izguba tujega državljanstva v primeru naturalizacije za prvo generacijo imigrantov, pri čemer so vrednosti indikatorja razporejene na sledeč način: 100 = ni take zahteve, dvojno državljanstvo je dovoljeno; 50 = zahteva obstaja, a z izjemami, npr. če država izvora ne dovoljuje odpovedi državljanstva ali postavlja nerazumno visoke takse za odpoved; 0 = takšna zahteva obstaja; b) dvojno državljanstvo za drugo in/ali tretjo generacijo, pri čemer so vrednosti indikatorja razporejene na sledeč način: 100 = dvojno državljanstvo je dovoljeno ob rojstvu; 50 = dvojno državljanstvo je podvrženo določenim omejitvam, kot npr. za nezakonske otroke ali tiste z dvojnim državljanstvom, ki je pridobljeno na podlagi načela *ius soli*; 0 = dvojno državljanstvo ni dovoljeno. Seznam vseh indikatorjev, ki so v raziskavi leta 2010 sestavljali indeks politik integracije migrantov, je dostopen na spletni strani projekta in sicer na *MIPEX III Indicators 2010* http://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/mipex_indicators_2010.pdf (22. marec 2011). V obe raziskavi (v letu 2007 in 2010) je bila vključena tudi Slovenija, ki je na področju dvojnega državljanstva obkraj dosegla borih 25 odstotnih točk, kar jo uvršča na zadnje mesto s še nekaterimi evropskimi državami, ki prav tako vztrajajo na načeloma restriktivni politiki glede dvojnega državljanstva imigrantov. Natančnejši podatki o vrednostih indeksa za Slovenijo v letih 2007 in 2010 so dostopni na spletni strani *Migrant Integration Policy Index – Slovenia*: <http://www.mipex.eu/slovenia> (22. marec 2011)

enega izmed najpomembnejših mednarodnih instrumentov na tem področju, in sicer konvencije Sveta Evrope za zmanjšanje primerov večkratnega državljanstva iz leta 1963. Kot pravilno ugotavlja Koslowski (2000, 148), je bilo restriktivno naravnano sporočilo te konvencije resno okrnjeno že v samem začetku, saj je h konvenciji pristopilo in jo ratificiralo le majhno število držav, pa še te so v večini primerov imele veliko pridržkov in rezervacij ali pa so določbe konvencije interpretirale na zelo svojevrsten in odprt način.¹⁶⁹ Še celo sama organizacija Sveta Evrope ni dosledno sledila zastavljenim smernicam konvencije, saj je po ugotovitvah de Groota in Schneiderjeve (2006, 70) kar nekaj delovnih teles te organizacije sprejelo dokumente, ki so bili v neskladju z deklarirano politiko omejevanja in odprave dvojnega državljanstva.¹⁷⁰ V kontekstu takšne nekonsistentne in posledično neučinkovite implementacije zadanih smernic so države članice Sveta leta 1993 sprejele že tretji protokol k omenjeni konvenciji¹⁷¹ – konvencija je bila sicer že leta 1977 dopolnjena z dvema protokoloma¹⁷² –, ki je naznanil pomemben preobrat v dosedanjem pristopu k urejanju te problematike. Države članice so že v priloženem razlagalnem poročilu k protokolu (Svet Evrope 1993a) jasno zapisale, da bi bil v luči nedavnih sprememb – pri

¹⁶⁹ Omenjeno konvencijo je ratificiralo vsega skupaj 13 držav članic Sveta Evrope (Nemčija je leta 2002 odstopila od te pogodbe odstopila), dve državi (Moldavija in Portugalska) pa sta jo le podpisali, a je kasneje nista ratificirali. Natančnejši podatki o ratifikacijah in podpisih, vključno z vsemi zadržki in rezervacijami držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009c).

¹⁷⁰ Npr. Resolucija Sveta ministrov št. 77 (12) glede državljanstva zakoncev različnih državljanstev (*Resolution (77) 12 on the Nationality of Spouses of Different Nationalities*), Resolucija Sveta ministrov št. 77 (13) glede državljanstva zakonskih otrok (*Resolution (77) 13 on the Nationality of Children Born in Wedlock*), Priporočilo Parlamentarne skupščine št. 1081 (1988) glede težav z državljanstvom v mešanih zakonih (*Recommendation 1081 (1988) on Problems of Nationality in Mixed Marriages*). Vsi navedeni dokumenti so v primerih mešanih zakonov in otrok iz teh zakonov zapovedovali toleranco dvojnega državljanstva, Priporočilo št. 1081 pa je celo spodbujalo k premisleku o dopolnitvi Konvencije iz leta 1963 ali pripravi novega zavezujočega dokumenta, ki bi uredil področje dvojnih državljanstev v primeru mešanih zakonov (Svet Evrope 1977c, 1977d, 1988).

¹⁷¹ Drugi protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Second Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), podpisan 2. februarja 1993 v Strasbourgu, v veljavo pa je stopil 24. marca 1995. Natančnejši podatki o ratifikacijah in podpisih, vključno z vsemi zadržki in rezervacijami držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009f).

¹⁷² Protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), podpisan v Strasbourgu 24. novembra 1977, v veljavo pa je stopil 8. septembra 1978. Natančnejši podatki o ratifikacijah in podpisih, vključno z vsemi zadržki in rezervacijami držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009e).

Dodatni protokol h Konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Additional Protocol to the the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), podpisan v Strasbourgu 24. novembra 1977, v veljavi pa je od 17. oktobra 1983. Natančnejši podatki o ratifikacijah in podpisih, vključno z vsemi zadržki in rezervacijami držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009b).

čemer so izpostavile predvsem delovne migracije med evropskimi državami in s tem povezan večji delež imigrantov v zahodnih družbah, potrebo po učinkoviti integraciji dolgotrajnih imigrantov in uveljavljanje načela enakosti spolov¹⁷³ – potreben »svež razmislek« o načelu preprečevanja in izogibanja dvojnemu državljanstvu. Ugotavljale so, da število dvojnih državljanstev zaradi zgoraj omenjenih dejavnikov narašča, prav tako pa »ni več nobenega dvoma, da za mnoge imigrante in njihove otroke možnost izgube izvirnega državljanstva pogosto ne predstavlja spodbude za iskanje državljanstva države, v kateri živijo in katere državljanstvo bi radi imeli« (5. točka poročila). Omenjene ugotovitve so države članice ponovno potrdile v preambuli protokola, kjer so izrecno poudarile, da »je ohranitev izvirnega državljanstva pomemben dejavnik« za doseg ciljev danega protokola. V nadaljnjih členih protokola so nato določile, da je ohranitev izvirnega državljanstva kljub pridobitvi novega državljanstva smiselna in dovoljena v sledečih primerih: v primeru druge generacije imigrantov, v primeru zakoncev iz mešanega zakona in v primeru otrok iz mešanega zakona. Kot pravilno ugotavlja de Groot (2003b, 108), so bili vsi omenjeni primeri sicer razumljeni le kot izjeme k pravilu odprave dvojnega državljanstva, prav tako so protokol po dolgotrajnih pogajanjih podpisale le tri države (Nemčija, Francija¹⁷⁴ in Nizozemska), a kljub temu je ta dokument pomemben pokazatelj spreminjajočega se odnosa do dvojnega državljanstva tudi na mednarodni ravni.

Že kmalu po sprejetju omenjenega protokola so se v okviru strokovnih teles organizacije začeli pojavljati pomisleki, da sprejemanje vedno novih in novih izjem k obstoječim pravilom ne zadošča več in da bi bilo morda potrebno premisliti o ustreznosti samih pravil. Na podlagi takšnih razmišljanj se je pojavila ideja o pripravi konvencije, v okviru katere bi bila (pre)oblikovana določena splošna načela na področju državljanstva.¹⁷⁵ Kot ugotavlja de Groot (2003b, 109–110), so idejo o splošni konvenciji s področja državljanstva podkrepile prepoznane potrebe po vzpostavitvi določenih osnovnih standardov na področju državljanstva za vzhajajoče demokracije Vzhodne Evrope in po prepoznanju dosežene harmonizacije na področju pridobitve in izgube državljanstva v različnih evropskih državah. Po dolgotrajnih pogajanjih je bila

¹⁷³ 1. odstavek poročila.

¹⁷⁴ Francija je 4. marca 2008 odstopila od tega protokola (odpoved je stopila v veljavo leto kasneje).

¹⁷⁵ Jessurun d'Oliveira (v de Groot 2003b, 110) omenja, da se je zgodovina nove konvencije o državljanstvu začela sicer že prej, in sicer z določenimi poskusi od leta 1988, da bi sporazum o osnovnih standardih na področju državljanstva sprejeli kot dodatni protokol h Evropski konvenciji o človekovih pravicah iz leta 1950.

novembra 1997 podpisana Evropska konvencija o državljanstvu,¹⁷⁶ ki bi jo po mnenju Prvinšek (2011, 4) lahko označili za enega najbolj edinstvenih in obširnih mednarodnih sporazumov s področja državljanstva, ki so bili do sedaj oblikovani v Evropi. A kot se vse prepogosto izkaže za tovrstne sporazume – sploh na tako občutljivem področju za države, kot je državljanstvo – je tudi ta konvencija daleč od popolnega sporazuma, ki bi razrešil vse aktualne dileme in uredil vsa odprta vprašanja. Prvinšek (ibid.) namreč k svoji zgornji ugotovitvi dodaja, da je bila kodifikacija načel s področja državljanstva v okviru omenjene konvencije rezultat premnogih kompromisov, ki so bili na račun vsebine sklenjeni med državami v času pogajanj in priprave besedila konvencije. Kojanec (2000b, 8) podobno ugotavlja, da dolgotrajnost pogajanj in kompromisno besedilo konvencije jasno nakazujeta, da se države – vsaj v Evropi – niso več pripravljene zatekati k mednarodnim instrumentom z namenom omejevanja pojava dvojnega državljanstva, saj jim odsotnost tovrstnih mednarodnih omejitev dopušča veliko več fleksibilnosti do tega vprašanja. Države članice so zato v 15. členu Konvencije jasno poudarile, da »določila te Konvencije ne omejujejo pravice države članice« (Svet Evrope 1997a), da s svojo notranjo zakonodajo določi, ali dovoljuje ali prepoveduje dvojno državljanstvo. Tudi v spremljajočem razlagalnem poročilu je izrecno poudarjeno, da določila omenjenega 15. člena jasno nakazujejo na dejstvo, da je »nova Konvencija /.../ nevtralna glede vprašanja zaželenosti večkratnega državljanstva« (Svet Evrope 1997b). Edine izjeme k temu nevtralnemu pristopu so opredeljene v 14. in 16. členu Konvencije, ki določata, da naj bo dvojno državljanstvo dovoljeno v sledečih primerih: v primeru otrok, ki drugo državljanstvo pridobijo avtomatično ob rojstvu; v primeru posameznikov, ki drugo državljanstvo pridobijo avtomatično ob poroki s tujim državljanom; v primeru naturalizacije, če zaradi različnih razlogov odpoved ali izguba drugega državljanstva ni mogoča ali izvedljiva. Navedba teh izjem sicer ni presenetljiva, saj gre za že uveljavljene izjeme k načelu omejevanja dvojnega državljanstva, ki so pogosto prisotne tudi v državah, ki niso naklonjene dvojnemu državljanstvu.

Prispevek predstavljene Evropske konvencije o državljanstvu k razrešitvi vprašanja dvojnega državljanstva na ravni mednarodne skupnosti je po mojem mnenju sicer malce

¹⁷⁶ Evropska konvencija o državljanstvu (*European Convention on Nationality*), Strasbourg, 6. november 1997, v veljavi od 1. marca 2000. Natančnejši podatki o ratifikacijah in podpisih, vključno z vsemi zadržki in rezervacijami držav, so dostopni na spletni strani Sveta Evrope (glej Svet Evrope 2009d).

ambivalenten. Z opredelitvijo nevtralnega pristopa do tega vprašanja je namreč pripeljala do stanja v mednarodni skupnosti, ko tudi formalno »ne obstaja več obče mednarodno pravilo glede večkratnega državljanstva«, kot v zaključku poročila Sveta Evrope o večkratnem državljanstvu ugotavlja Kojanec (2000a, 40). Urejanje tega področja je sedaj v celoti prepuščeno suverenim odločitvam držav članic, ki se lahko načeloma arbitrarno in v skladu s svojimi političnimi interesi odločajo, ali bodo dovoljevale ali omejevale in celo prepovedovale dvojno državljanstvo, pomembno je le, da pri tem spoštujejo mednarodno pravo in ostala uveljavljena splošna načela s področja državljanstva. A hkrati Konvencija pomeni pomemben premik naprej, saj kot prvi pomembnejši mednarodni instrument prepoznava dejansko stanje na področju urejanja tega vprašanja. V luči spreminjajočega se odnosa najrazličnejših akterjev (npr. akademske sfere, mednarodnih institucij, držav, nenazadnje pa tudi posameznikov) do dvojnega državljanstva, ki ni več tako izrazito odklonilen in celo prepoznava določene pozitivne učinke in prednosti takšnega statusa, se je namreč izoblikovala množica različnih pristopov, politik in zakonodajnih rešitev v različnih kategorijah držav, ki bi jih bilo trenutno zelo težko spraviti na skupni imenovalec. Odsotnost tovrstnih zavezujočih mednarodnih norm tako ponuja državam večjo fleksibilnost pri izoblikovanju svojega pristopa do tega vprašanja in jih ne sili v poenostavljene rešitve, kjer je možno izbrati le med pozitivnim ali negativnim odnosom do dvojnega državljanstva, temveč jim omogoča, da svoj pristop do dvojnega državljanstva izoblikujejo na podlagi različnih dejavnikov in v tem kontekstu razvijejo različne rešitve za različne kategorije posameznikov. Znotraj mednarodnih institucij se še vedno pojavljajo bolj ali manj neuspešni pozivi h oblikovanju mednarodnih sporazumov,¹⁷⁷ ki bi enotno urejali vprašanje dvojnega državljanstva, a najverjetneje bi bili takšni sporazumi na tej točki le povzetek že obstoječih praks toleriranja ali omejevanja dvojnega državljanstva, ki so se že uveljavile in ustalile v nacionalnih politikah in zakonodajah.

¹⁷⁷ Npr. eden izmed zaključkov 4. Konference Sveta Evrope o državljanstvu, ki se je odvijala decembra 2010 v Strasbourgu, je bila tudi ugotovitev, da bi morali v bližnji prihodnosti več pozornosti posvetiti izoblikovanju sporazuma za urejanje problematike dvojnega državljanstva (Svet Evrope 2011).

2. 2. 3 Temeljni argumenti zagovornikov dvojnega državljanstva

Vse zgoraj opisane reforme nacionalnih politik podeljevanja državljanstva in pomembne spremembe mednarodnih norm in sporazumov, ki spodbujajo bolj toleranten in pozitiven odnos do dvojnega državljanstva, vzbujajo resne dvome o upravičenosti in prepričljivosti vseh argumentov in skrbi glede negativnih posledic dvojnega državljanstva. Če bi bile namreč trditve nasprotnikov pravilne, bi morale sorazmerno s številom dvojnih državljanov naraščati tudi število vseh neprijetnosti, zapletov, težav, nevarnih situacij in celo ogrožanja varnosti, ki so jih tako vztrajno napovedovali. Če zaradi nazornosti malce pretiravam, bi morali po predvidevanjih nasprotnikov sedaj živeti v svetu, kjer bi bile zaradi naraščajočega števila dvojnih državljanov skoraj vse države sveta med seboj resno sprte ali pa tik na robu oboroženega spopada ali celo vojne – v skoraj vseh državah sveta namreč vsaj v določeni obliki tolerirajo dvojno državljanstvo, zato med njihovim prebivalstvom živijo tudi dvojni državljani –, prav tako pa bi v teh državah obstajali številni nemiri zaradi političnih privilegijev, dvomljive lojalnosti in kulturne neprilagojenosti dvojnih državljanov, medtem ko bi ti dvojni državljani zaradi občutkov razdvojenosti, deljenih identitet in morda celo shizofrenije prejeli pomoč ustreznega strokovnjaka. A kot lahko opazimo, temu ni tako.¹⁷⁸

V zadnjih desetletjih so se namreč tako znotraj državnih mej kot tudi na ravni mednarodne skupnosti redefinirale določene predpostavke, ki so vsa ta leta utemeljevale odklonilni odnos do dvojnega državljanstva. Spremenile so se karakteristike nekdanj zelo ekskluzivnega odnosa med državljanom/posameznikom in državo – npr. posameznik je z uveljavitvijo temeljnih človekovih pravic in drugih mednarodnih norm postal avtonomen subjekt, ki si ga država ne more več absolutno lastiti –, kar je pomembno

¹⁷⁸ Takšna opažanja se potrjujejo tudi na konkretnih primerih. Npr. Randall Hansen (2002, 118) v svojem prispevku o politiki dvojnega državljanstva v Veliki Britaniji večkrat poudari, da se kljub dolgotrajni tradiciji toleriranja dvojnega državljanstva država ni nikoli soočila s črnimi scenariji, ki so jih napovedovali nasprotniki: dvojno državljanstvo ni bilo nikoli vzrok imigriranja (imigracije so regulirali z drugimi ukrepi, kot npr. s strožjo politiko glede združevanja družin); dvojno državljanstvo ni nikoli predstavljalo grožnje nacionalni varnosti (nelojalnost in ogrožanje varnosti nista rezultat dvojnega državljanstva, saj so česa takšnega sposobni tudi tuji državljani s stalnim prebivališčem in enojni državljani); dvojno državljanstvo ni nikoli zaviralo integracije imigrantov (država je sicer izkusila prenekatero težavo zaradi neuspešne politike integracije, a vse te težave so se običajno pojavile neodvisno od obstoja dvojnega državljanstva). Hansen svoje ugotovitve o neškodljivosti dvojnega državljanstva napove sicer že s samim naslovom prispevka, ko označi dvojno državljanstvo za »psa, ki ni lajal«, prav tako pa vsem dvomljivcem in skeptikom ponudi Veliko Britanijo kot testni primer, kako dolgoletna toleranca dvojnega državljanstva vpliva na delovanje države in njenega prebivalstva.

vplivalo na redefinicijo koncepta državljanstva kot oblike članstva znotraj državnih meja. Spremenila se je tudi dinamika odnosov med državami, saj jo ne definira več zastarela logika absolutne suverenosti, ki jo omejuje le suverenost drugih držav, saj kaj takega v kontekstu naraščajoče globalizacije ter vedno intenzivnejšega prehajanja in zameglevanja državnih meja sploh ni več mogoče. Država sicer še vedno ostaja najpomembnejši, a hkrati ne več edini subjekt obstoječe mednarodne skupnosti. Pravzaprav celotni obstoječi mednarodni sistem doživlja pomembno transformacijo v smeri transnacionalnega, nadnacionalnega, postnacionalnega in globalnega diskurza ipd.

V takšnem kontekstu po mnenju zagovornikov dvojnega državljanstva preprosto ni več smiselno, pa tudi ne opravičljivo ali celo legitimno vztrajati pri odklonilnem odnosu do tega pojava, zato vse glasneje pozivajo k premisleku o vlogi in pomenu tega fenomena v sodobni družbi (med njimi so npr. Hammar 1990; Spiro 1997, 2002, 2010; Aleinikoff in Klusmeyer 2001b, 2002; Hansen in Weil 2002b; Schuck 2002b; Martin in Hailbronner 2003; Bloemraad 2004; Boll 2007; Faist 2007b; Faist in Kivisto 2007). V tem okviru ponujajo drugačne poglede, ideje in argumente o nekaterih dolgoletnih obtožbah na račun dvojnega državljanstva.¹⁷⁹ Eden najbolj gorečih zagovornikov spodbujanja dvojnega državljanstva, ameriški profesor prava Peter J. Spiro, je v svojem nedavno objavljenem članku (2010) zavrzel dolgoletno tezo o dvojnem državljanstvu kot nevarnemu izzivu suverenosti države, zaradi česar naj bi bile ogrožene tako nacionalne varnosti kot tudi stabilnost mednarodnega sistema. Spiro (2010, 113–116) svojo argumentacijo, v kateri kot odločilni mejnik poudarja vzpon temeljnih človekovih pravic, razvije na sledeč način: pred uveljavitvijo temeljnih človekovih pravic so imele države polno diskrecijo nad svojimi državljani in so lahko z njimi ravnale tako, kot so želele, saj so bili posamezniki tudi v mednarodnopravnem smislu definirani zgolj kot

¹⁷⁹ Stephen Legomsky (2003, 84) ugotavlja, da je argumentacija v zvezi z dvojnimi državljanstvom odvisna tudi od relativne vrednosti, ki jo posameznik pripisuje suverenosti države in personalni avtonomiji in od tega, kako na splošno dojema institucijo državljanstva. V večji meri posameznik pripisuje velik pomen suverenosti države ter njenim geografskim in demografskim mejam ter dojema državljanstvo kot indikator članstva v skupnosti ali kot kriterij za dodeljevanje pravic, bolj je odklonilen do dvojnih pripadnosti in dvojnega državljanstva. Tisti posamezniki, ki manj pomena pripisujejo državnemu suverenosti, države ne prepoznavajo kot izvora individualnih pravic ter kot pomembnejše priznavajo predvsem svobodno voljo in univerzalnost človekovih pravic, pa jih praviloma dvojno državljanstvo ne moti. Še več, celo aktivno ga spodbujajo. Podobno je že leta 1996 ugotavljal Thomas M. Franck (1996, 359, 378–382), ko je trdil, da sta k večji toleranci dvojnega državljanstva prispevala tudi večje sprejemanje svobodne volje posameznika in jasnejše spoznanje, da večkratne lojalnosti posameznika niso nujno izključujoče, temveč so postale že vsakdanja realnost.

podaljški države. Suverenost držav je bila omejena s suverenostjo drugih držav, zato se praviloma niso smele vmešavati v notranje zadeve (in s tem tudi v državljane) druge države. Obstoj dvojnih državljanov je zameglil te nekdanje jasne meje jurisdikcije nad določeno politično skupnostjo, zato je morda na nek posreden način – zgodovina o kakšnih dejanskih in neposrednih grožnjah sicer ne poroča¹⁸⁰ – dvojno državljanstvo res ogrožalo mirne meddržavne odnose, saj je bila zaščita svojih državljanov zelo prikladen izgovor držav za vmešavanje v notranje zadeve drugih držav. Možnost dvojnega državljanstva je zato po mnenju Spira (2010, 115) vsaj načelno predstavljala »razpok/o/ v oklepu suverenosti« oziroma »stanje, ki ga logika suverenosti ni prenesla«, zato so ga želele države postopoma odpraviti. Z uveljavitvijo temeljnih človekovih pravic, ki pripadajo posamezniku ne glede na njegov državljanski status, in s tem povezanim preoblikovanjem in zamejitvijo koncepta suverenosti, pa so se po mnenju Spira (2010, 116) resno zmanjšale tudi možnosti morebitnih posrednih načinov ogrožanja mirnih meddržavnih odnosov s strani dvojnih državljanov.¹⁸¹ Vmešavanje v druge države je sedaj praviloma dovoljeno le na podlagi ugotovljenih kršitev človekovih pravic, pri čemer je cilj t.i. humanitarne intervencije zaščita žrtev zlorab ne glede na njihov (dvojni) državljanski status.¹⁸² Spiro (2010, 116) na podlagi vseh teh dejstev podaja jasen zaključek, da dvojno državljanstvo ne predstavlja – če sploh kdaj je – resnega izziva suverenosti držav, prav tako pa ga je brez večjih zadržkov mogoče izločiti kot potencialni vir resnejših konfliktov med državami in kot možen vzrok destabilizacije mednarodne skupnosti.

Tudi Aleinikoff in Klusmeyer (2001b, 84–85) podobno ugotavljata, da obstaja le malo verjetnosti, da bi dvojno državljanstvo močno spodkopalo sedanji mednarodni sistem. Ravno nasprotno, dodajata k zgornji misli, obstoj dvojnih državljanov presenetljivo malo vpliva na meddržavne odnose, in sicer zaradi sledečih razlogov: prvič,

¹⁸⁰ Spiro (2010, 116) ugotavlja, da so bili pravzaprav tudi v najbolj intenzivnem obdobju hladne vojne zelo majhne možnosti, da bi ravno obstoj dvojnih državljanov sprožil oboroženi spopad med dvema državama in sicer zaradi sledečih razlogov: gibanje med Vzhodom in Zahodom je bilo strogo kontrolirano; nevarnost izbruha vojne je zmanjševala uporaba posrednih vojaških groženj; Ustanovna listina Lige narodov je tudi uradno prepovedovala uporabo sile za zaščito interesov svojih državljanov.

¹⁸¹ V nekaterih nestabilnih okoljih se državljanstvo sicer še vedno uporablja kot izgovor za opravičevanje uporabe sile, kot npr. v nedavnem vojaškem vdoru Rusije v Gruzijo zaradi domnevne zaščite interesov ruskih državljanov, ki prebivajo v Gruziji. A v tem primeru dvojno državljanstvo ni bilo odločilno pri opravičevanju legitimnosti vdora (Spiro 2010, 116).

¹⁸² Spiro (2010, 116) dodaja, da še danes velja, da se države tudi v primeru humanitarnih intervencij pogosteje in bolj intenzivno zavzamejo za svoje državljane kot pa državljane drugih držav. Pri vsaki tovrstni humanitarni intervenciji seveda vedno ostaja odprto tudi vprašanje drugih (bolj ali manj) skritih nacionalnih in ostalih parcialnih interesov, a ta razprava presega vsebinske okvirje te disertacije.

uresničevanje državljanskih pravic – npr. uveljavljanje pravic na področju izobraževanja, zdravstva, zaposlovanja, dostopnosti predšolske vzgoje in varstva – je praviloma umeščeno v lokalni kontekst in vezano na stalno prebivališče, zato ni bistvenega pomena, ali ima posameznik eno ali dve državljanstvi; drugič, težko bi bilo identificirati kritične točke po svetu, kjer bi napetosti ali sovražnosti obstajale med državami z relativno veliko populacijo dvojnih državljanov – npr. Izrael in Združene države Amerike kljub velikemu številu dvojnih državljanov nista na robu vojaškega spopada, temveč sta prav nasprotno veliki zaveznici; končno, dvojno državljanstvo bi lahko opredelili bolj kot individualen kot pa kolektiven fenomen, saj načeloma ne more kadarkoli mobilizirati kolektivnih občutij za npr. politične namene. Še celo znameniti Winston Churchill (v de Groot 2003b, 103) je delil podobna prepričanja, saj je resno dvomil, da lahko obstoj dvojnih državljanov spodbuja države k vojnem. Izjavil naj bi celo, da bi se možnost nadaljnjih vojn v Evropi pomembno zmanjšala, če bi naraslo število ljudi, ki bi posedovali britansko in francosko državljanstvo, francosko in nemško državljanstvo ali britansko in nemško državljanstvo (ibid.).

Zagovorniki dvojnega državljanstva zavračajo tudi vsa morebitna namigovanja ali celo strahove glede domnevne ogroženosti nacionalne varnosti zaradi dvomljive lojalnosti dvojnih državljanov ali njihovega dvojnega služenja vojaškega roka. Kot ugotavljajo nekateri avtorji, med njimi na primer tudi Hammar (1990, 122) in Spiro (2002, 24), in so se predvidevanja o domnevni vohunski dejavnosti in sabotajah dvojnih državljanov izkazala za popolnoma neutemeljena, saj ne obstajajo kakršnikoli dokazi o dvojnih državljanih, ki bi delovali kot vohuni. Spiro (ibid.) celo dodaja, da bi se od obveščevalnih agentov pravzaprav pričakovalo prav nasprotno, in sicer da se izogibajo statusa dvojnega državljanja, saj bi tako pozornost hitreje preusmerili nase. Hammar (1989, 92) sicer dopušča možnost, da je lojalnost dvojnih državljanov v primeru oboroženega spopada med državama obeh državljanstev lahko na določeni točki vprašljiva, a hkrati poudarja, da so takšni dvomi možni tudi v primeru naturaliziranih državljanov, ki so se odpovedali svojemu predhodnemu državljanstvu – na takšnih dvomih je na primer temeljila internacija naturaliziranih ameriških državljanov japonskega porekla med drugo svetovno vojno – ali celo v primeru enojnih državljanov, katerih predniki izvirajo iz drugih držav.¹⁸³ Poleg tega Hammar (1989, 92) opozarja

¹⁸³ Več o dilemah, povezanih z lojalnostjo dvojnih državljanov v primeru oboroženih spopadov, tudi v Legomsky (2003, 119–122).

nasprotnike, da v svojih razpravah prepogosto pozabljajo na dejstvo, da je večina držav vsaj v določenem trenutku svoje zgodovine najemala tuje državljane za obrambo in zaščito svojega ozemlja in državljanov, pri čemer formalna lojalnost in zavezanost teh najemnikov državi njihovega državljanstva nikoli nista bili izpostavljeni kot problem nacionalne varnosti. Tudi dandanes države še vedno najemajo tujce, ki želijo prostovoljno služiti v njihovih vojaških vrstah.¹⁸⁴

Nadalje, vse več držav opušča sistem naborništva in obveznega služenja vojaškega roka v korist profesionalizacije vojske, kar je po mnenju Triadafilopoulosa (2007, 27, 33) posledica razrahljanja nekdanj zelo močne soodvisnosti med institutom državljanstva in vojaškim služenjem,¹⁸⁵ ki je oslabila zaradi različnih družbeno-političnih sprememb in s

¹⁸⁴ V določenih državah so obstajale celo posebne vojaške enote, imenovane tujske legije, ki so praviloma rekrutirale le tuje državljane in so pogosto predstavljale elitne in častne enote nacionalnih oboroženih sil. Najbolj poznana je najverjetneje francoska tujska legija (fr. *Légion étrangère*, ang. *French Foreign Legion*), ki neprekinjeno obstaja že od leta 1831 in trenutno obsega 7699 mož (413 častnikov, 1741 podčastnikov in 5545 legionarjev, porazdeljenih v 11 regimentov) iz 136 držav (natančnejši podatki so dostopni na spletni strani *French Foreign Legion-Recruiting*, <http://www.legion-recrute.com/en/?SM=0>, 16. februar 2011). Osnovni vrednoti vsakega legionarja sta čast in zvestoba, ki sta izrazito poudarjeni tudi v prvih dveh zavezah njihove prisege: »Legionar, ti si prostovoljec, Franciji služiš s častjo in zvestobo« in »Vsak legionar je tvoj brat v boju, ne glede na njegovo nacionalnost, raso, vero. Vedno mu nudiš solidarnost, kakršna vlada med člani družine« (vir: spletna stran francoske tujske legije *French Foreign Legion – Recruiting: Legionnaires Code of Honour*, <http://www.legion-recrute.com/en/code.php?SM=0> (16. februar 2011)). Slovenska vojska takšne enote nima, saj je z Zakonom o obrambi (Ur. l. RS, št. 82/1994, ..., 96/2012) jasno določeno, da »/k/dor želi poklicno opravljati delo na obrambnem področju, mora biti državljan Republike Slovenije. Osebe z dvojnimi državljanstvom ne morejo poklicno opravljati dela na obrambnem področju« (2. odstavek 88. člena). Josipovič (2009, 47) sicer navaja, da »/n/ekateri podatki že kažejo, da je prišlo do precedenčnih primerov zaposlovanja tujih državljanov v Slovenski vojski«, a pri tem ne navaja konkretnjših podatkov ali virov te informacije. Strokovna javnost (glej npr. Žitnik Serafin 2009) je že večkrat podala jasno priporočilo, da naj Slovenska vojska resno razmisli o možnosti zaposlovanja dvojnih državljanov, sploh v luči težav s pomanjkanjem kadra, a zaenkrat omenjena prepoved ostaja. Več o dvojnih državljanjih, ki prostovoljno služijo v drugih vojskah, tudi v Legomsky (2003, 86–88).

¹⁸⁵ Faist (2007c, 9–11) oslabitev teh vezi sicer označi kot proces »desekuritizacije« vezi med državo in državljanom, a pri tem opozarja, da se istočasno s tem procesom odvija tudi t.i. »resekuritizacija« vezi med državljanom in državo, v okviru katerega poskuša država ponovno prevzeti kontrolo nad njenimi državljanji in v tem kontekstu preferira državno varnost pred človekovo varnostjo. Varnost države se zato dandanes pojavlja kot eden izmed (domnevno) opravičljivih vzrokov za krčenje temeljnih človekovih pravic (npr. uporaba rentgena za skeniranje celotnega telesa na letališčih). Tudi Macklin (2007) opaža podobne trende, pri čemer opozarja na dejstvo, da lahko države pri tem dvojno državljanstvo uporabijo v svojo korist. Odvzem državljanstva zaradi varnostnih razlogov in s tem povezana deportacija sta v primeru dvojnega državljanstva veliko enostavnejša, saj se državi pri tem ni potrebno ozirati na spoštovanje mednarodnega načela preprečevanja apatridnosti. Dvojni državljan bo v takšnem primeru še vedno državljan (vsaj) ene države. A Macklin (ibid.) dodaja, da je dvojno državljanstvo lahko mehanizem tudi za povečanje človekove varnosti, saj se v primeru ogrožene varnosti dvojni državljan lahko odpove državljanstvu ene države in pobegne v državo drugega državljanstva (in se s tem morda izogne tudi obtožbam o nacionalnem izdajstvu). Več o nekdanji močni povezanosti med vzponom in konsolidacijo vojaške (nacionalne) države v 19. in 20. stoletju in razvojem državljanskih politik in praks – ki jo Triadafilopoulos (2007, 27) povzema s trditvijo, da je vzpon moderne države in množične industrializirane vojne preoblikoval državljanstvo v vedno bolj unitarno in ekskluzivno članstvo, ki so ga

tem povezanih sprememb v vojaški doktrini.¹⁸⁶ S tem se tudi drastično zmanjšujejo ali celo odpravljajo morebitne težave, povezane s potencialnim služenjem vojaškega roka v dveh državah, ki so bile dolga leta eden izmed poglavitnih argumentov nasprotnikov dvojnega državljanstva. Te skrbi so bile v določenem obdobju morda res upravičene, kar dokazuje tudi Reermann (2003, 127–128), ko navaja vse najhujše možne posledice, predvidene v nacionalnih zakonodajah za tiste dvojne državljane, ki so se izognili služenju vojaškega roka v eni izmed držav državljanstva ali pa so izpolnili svojo vojaško dolžnost v državi drugega državljanstva, in sicer: obsodba na dosmrtno ječo; zaplemba osebnega premoženja; izguba državljanstva države, kjer ni izpolnil obveznosti, ali državljanstva prve države, ker je izpolnil obveznosti v drugi državi; kaznovanje zaradi služenja vojaškega roka v drugi državi; obtožbe za vohunjenje, dezertacijo ali celo nacionalno izdajstvo v primeru oboroženega spopada med obema država državljanstva. A Reermann (2003, 128) hkrati dodaja, da so bile takšne ekstremne posledice bolj značilne za 19. stoletje – iz tistega časa izvira tudi eden najbolj radikalnih zapletov glede izpolnjevanja vojaških dolžnosti ameriških naturaliziranih državljanov v britanski vojski, ki se je leta 1812 razvil celo v vojno med omenjenima državama – ko je bil način razmišljanja o suverenosti držav in s tem povezani lojalnosti državljanov drugačen. Dandanes so se stvari na tem področju bistveno spremenile, čeprav nekatere težave in neprijetnosti še vedno ostajajo aktualne, kar priznavajo tudi zagovorniki dvojnega državljanstva. Legomsky (2003, 109) na primer opozarja na potencialno izgubo enega izmed državljanstev zaradi vojaškega služenja, pri čemer poudarja, da ostajata odprti predvsem naslednji dilemi: prvič, ali se lahko dvojni državljan v izogib služenju vojaškega roka prostovoljno odpove državljanstvu te države; drugič, ali lahko država odvzame državljanstvo dvojnemu državljanstvu, ki je služil v

države ljubosumno ščitile zaradi želje po zagotavljanju lojalnosti svojih subjektov – pa v Triadafilopoulos (2007, 28–32).

¹⁸⁶ Triadafilopoulos (2007, 33–36) med družbeno-političnimi spremembami na primer izpostavlja projekt evropske integracije in s tem povezano postopno unifikacijo in integracijo ekonomskih, političnih in vojaških sistemov posameznih držav članic in demokratizacijo njihovih političnih režimov, ki je vodila do opaznega zmanjšanja sovražnosti med evropskimi državami in do vzpona t.i. »varnostnih skupnosti« (Deutsch v Triadafilopoulos 2007, 33), ki jih povezujejo skupni interesi in načela. Do podobnih procesov prihaja tudi na globalni ravni, kjer sta med drugim tudi hladna vojna in obstoj orožja za množično uničenje pomembno vplivala na zmanjšanje možnosti resnejšega oboroženega spopada med razvitimi državami. K vsemu temu moramo prišteti še spremembe v načinu vojskovanja in s tem povezane spremembe vojaških strategij in doktrin ter absolutno prepoved vojne kot sredstva za reševanje sporov na ravni mednarodne skupnosti, zaradi česar se narodi dandanes vse bolj pojavljajo v vlogi gledalcev televizijskih poročanj o vojnah, v katerih se vojskujejo profesionalni vojaki v daljnih deželah (Shaw v Triadafilopoulos 2007, 34). Več o tem v Spiro (1997, 1461–1465), Legomsky (2003), Martin (2003, 16–17), Triadafilopoulos (2007, 33–36).

tuji vojski?¹⁸⁷ Tudi Boll (2007, 219) opozarja na dejstvo, da nekatere države še vedno pogojujejo odpust iz državljanstva z izpolnjenimi vojaškimi dolžnostmi¹⁸⁸ – čeprav v nekaterih državah tudi odpust iz državljanstva ne pomeni avtomatičnega črtanja vojaške obveznosti¹⁸⁹ –, kar dvojnimi državljanom prinaša številne neprijetnosti, sploh če to ovira njihovo naturalizacijo v drugi državi.¹⁹⁰ Hammar (1990, 116–117) pa izpostavlja težave (pretežno) mladih posameznikov, ki so dvojno državljanstvo pridobili avtomatično od staršev, a ne morejo obiskati domovine svojih staršev, ker se bojijo, da jih bodo tam zadržali zaradi neizpolnjenih vojaških obveznosti. Vse izpostavljene težave in zaplete so države vse od 19. stoletja naprej poskušale reševati s številnimi bilateralnimi in multilateralnimi sporazumi,¹⁹¹ v okviru katerih so se uspešno zatekale

¹⁸⁷ Predlagane rešitve glede teh dilem v Legomsky (2003, 109–118); natančnejši pregled primerov potencialne izgube državljanstva zaradi vojaških dolžnosti, vključno s primeri iz nacionalnih zakonodaj, pa v de Groot (2003a).

¹⁸⁸ Tudi Zakon o državljanstvu Republike Slovenije ima v 18. členu jasno zapisano, da " /državljanu Republike Slovenije preneha državljanstvo Republike Slovenije z odpustom (v nadaljnjem besedilu: odpust iz državljanstva Republike Slovenije), če za to zaprosi in če izpolnjuje naslednje pogoje: (...) 3. da ni ovir zaradi vojaške dolžnosti.« Še istega leta kot zakon – natančneje 8. avgusta 1991 – je bila sprejeta tudi Odredba o ovirah za odpust iz državljanstva Republike Slovenije zaradi vojaške dolžnosti (Ur.l. RS 8/1991), ki v prvem odstavku 1. člena določa sledeče: /zaradi izvrševanja vojaške dolžnosti iz državljanstva Republike Slovenije ne more biti odpuščen: 1. nabornik, ki mu je bil pred vložitvijo prošnje za odpust vročen poziv za služenje vojaškega roka, dokler vojaškega roka ne odsluži ali dolžnosti služenja vojaškega roka ne uredi kako drugače, 2. vojak, dokler je na služenju vojaškega roka, 3. vojaški obveznik, ki je odšel v tujino ali tam ostal brez dovoljenja pristojnega organa za potovanje ali bivanje vojaških obveznikov v tujini, dokler ne uredi bivanja v tujini v skladu z zakonom, 4. aktivna vojaška oseba in civilna oseba, dokler je v službi v stalnem sestavu teritorialne obrambe ter eno leto po prenehanju te službe.« Slovenija je v času od sprejetja te odredbe že odpravila obvezno vojaško služenje, zato te omejitve pri odpovedi državljanstva veljajo praviloma le še za redke posameznike, ki so pogodbeno vezani na Slovensko vojsko.

¹⁸⁹ Boll (2007, 219) pri tem poudarja, da takšna pravila ne veljajo le v bolj avtoritativnih državah, temveč tudi v liberalnih demokracijah, kot so Združene države Amerike. Ameriško zunanje ministrstvo (v Boll 2003, 219) tako na svoji spletni strani pojasnjuje, da »osebe, ki razmišljajo o odpovedi, bi se morale zavedati, da dejstvo, da so se odpovedale državljanstvu ZDA, nima nikakršnega učinka na njihove davčne in vojaške obveznosti do ZDA«.

¹⁹⁰ Vse več držav sicer pogojevanje odpusta z izpolnjenimi vojaškimi dolžnostmi opredeljujejo kot izjemo, na podlagi katere v okviru postopka naturalizacije spregledajo pogoj odpusta iz prejšnjega državljanstva. Slovenska zakonodaja eksplicitno sicer ne navaja takšne izjeme, le Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije (Ur. l. RS 51/2007, 112/2009), v svojem 8. členu določa, da se pogoj odpusta iz predhodnega državljanstva spregleda tudi v primeru »če država izvora predpisuje za prenehanje državljanstva izpolnitev pogojev, ki bi za prosilca pomenila ogrožanje njegovega življenja ali eksistence«. A kot sta mi v osebni intervjuju (dne 26. septembra 2012) pojasnila gospa Mojca Maček in gospod Aleš Jerman, pristojna uslužbenca Sektorja za državljanstvo pri Ministrstvu za notranje zadeve, so se v slovenski praksi takšne izjeme uveljavljale v okviru olajševalnih okoliščin, ki jih v drugem odstavku 10. člena določa Zakon o državljanstvu Republike Slovenije in ki med drugim predvideva spregled tega pogoja v primeru, da država izvora ne izvaja postopka odpusta oziroma smatra prostovoljno pridobitev tujega državljanstva za nelojalno dejanje. Največ takšnih primerov se je pri nas nanašalo na prosilce, ki so prihajali iz Srbije in Bosne in Hercegovine.

¹⁹¹ Več o teh sporazumih npr. v Legomsky (2003, 91–109, 125) – avtor v tem okviru preferira bilateralne sporazume in predlaga celo več rešitev, ki bi jih takšni sporazumi morali vsebovati, poleg tega pa v prilogi navaja obsežen seznam sklenjenih bilateralnih sporazumov s tega področja; Reermann (2003, 129–132) za pregled in komentar nekaterih multilateralnih sporazumov; Bar-Yaacov (1961) za

tudi k manj radikalnim rešitvam od odvzema (dvojnega) državljanstva, kot so npr. uveljavljeno načelo, da dvojni državljan izpolni svoje vojaške dolžnosti le v eni državi, najpogosteje v državi svojega bivališča; spregled pogoja odpusta iz predhodnega državljanstva v postopku naturalizacije, če država izvora trdno vztraja pri izpolnjenih vojaških dolžnostih, sploh če je zaradi tega ogrožena posameznikova eksistenca ipd.

Nadalje zagovorniki dvojnega državljanstva izpodbijajo tudi dolgo zasidrano prepričanje nasprotnikov, da naj bi institut dvojnega državljanstva resno spodkopaval demokratične temelje države. Po mnenju nasprotnikov naj bi namreč pravne (in tudi emocionalne) vezi dvojnih državljanov z drugimi suverenimi državami predstavljale nerešljiv izziv tradicionalnemu konceptu demokratične suverene države, ki temelji na kongruenci med demosom, državnim ozemljem in državno oblastjo nad tem ozemljem (Faist 2007d, 10). A kot jih opominjajo zagovorniki, takšen statičen model še zdaleč ne upošteva, da so zaradi globalizacije in množičnih migracij meje političnih skupnosti postale veliko bolj kompleksne, večplastne in prekrivajoče. V tem okviru opozarjajo, da pravzaprav osnovni problem demokratične države postaja njena nereprezentativnost, ki se odraža v neskladnosti med skupnostjo državljanov in skupnostjo vseh prebivalcev znotraj določenega ozemlja (Hammar 1989, 93; Faist 2007d, 10). V zahodnih družbah namreč narašča delež prebivalstva s stalnim prebivališčem oziroma t.i. denizenov – t.j. imigrantov s stalnim prebivališčem, a (zaenkrat) brez državljanstva države naselitve –, ki so kljub njihovem dolgotrajnemu zakonitemu bivanju izključeni iz procesa oblikovanja in sprejemanja pomembnih političnih odločitev, ki vplivajo tudi na njihova življenja.¹⁹² Po mnenju Hammarja (1989, 93) je takšno neskladje možno razrešiti na dva načina: s prenosom polnih političnih pravic, vključno z volilno pravico, tudi na denizene ali pa s spodbujanjem naturalizacije, kar pa pomeni veliko bolj toleranten odnos držav do dvojnega državljanstva. Na tej točki se zato moram strinjati s Hammarjem (ibid.), da je zahteva po večji demokratičnosti in reprezentativnosti sodobnih družb lahko pravzaprav le argument na strani zagovornikov, ne pa nasprotnikov dvojnega državljanstva.

zgodovinski pregled; Boll (2007) za sistematičen pregled multilateralnih in bilateralnih sporazumov, vključno z obširnimi pregledom nacionalnih praks tudi na tem področju; Donner (1994, 106–112) za pregled nekaterih multilateralnih in bilateralnih sporazumov s področja vojaškega služenja dvojnih državljanov; United States Office of Personnel Management (2001) za pregled nacionalnih praks vseh držav sveta glede dvojnega državljanstva, ki vsebujejo informacije tudi s področja vojaškega služenja.

¹⁹² Več o politični participaciji imigrantov v izbranih evropskih državah tudi v Martiniello (2006)in Kejžar (2009).

Nadaljnji argument, ki naj bi po prepričanju nasprotnikov dokazoval »nedemokratičnost« dvojnega državljanstva, je superiorni položaj dvojnih državljanov v primerjavi z drugimi državljani. Faist (2007d, 10) ugotavlja, da takšne domneve temeljijo na predpostavki klasičnega razumevanja odnosa med vladanimi in vladajočimi v demokratični družbi, v okviru katerega naj bi državljani, ki so jim dodeljene enake politične svoboščine, spoštovali zakone, pri oblikovanju katerih so bili aktivno udeleženi in so jih tudi potrdili. Obstoj dvojnih državljanov naj bi bil v nasprotju s takšno paradigmo, saj naj bi bilo zaradi njihove dvojne volilne pravice kršeno osnovno načelo demokracije »en človek, en glas«. Poleg tega se zaradi njihove možnosti prebivanja v (vsaj) dveh državah po mnenju nasprotnikov lahko hitro dogodi, da se sploh ne zanimajo za politično dogajanje v državi ali pa se nagibajo k neodgovornemu političnemu obnašanju in delovanju, saj jim ni potrebno živeti s posledicami teh odločitev, ker se lahko v primeru poslabšanja razmer preselijo v drugo državo. Zagovorniki ponovno dokazujejo, da je takšna argumentacija preveč poenostavljena in pogosto tudi preveč enoznačna, kar najpogosteje prikazujejo na primeru domnevno sporne dvojne volilne pravice. Po njihovem mnenju je problematično pravzaprav že samo poimenovanje tega dejstva, saj implicira, da ima posameznik večkratno volilno pravico v okviru ene skupnosti, čeprav temu ni tako. Dvojni državljan ima prav tako kot vsi ostali državljani določene države pravico oddati le en glas (Martin 2003, 14), prav tako pa posedovanje dvojnega državljanstva ne pomeni avtomatično vzporedne angažiranosti in aktivne participacije v dveh političnih arenah (Kastoryano 2002a, 173). Poleg takšnih konceptualnih so po mnenju Martina (2003, 14) zelo pomenljivi tudi praktični pomisleki, saj obstaja mnogo omejitev pri dejanski uporabi dvojne volilne pravice. Kot opazuje Spiro (2003, 135), mnogo dvojnih državljanov namreč nima pravice voliti v državi svojega drugega državljanstva, pri čemer pa se razlog ne skriva v njihovem statusu dvojnega državljanja,¹⁹³ temveč v dejstvu, da niso rezidenti dotične države. Implementacija volilne pravice je namreč pogosto vezana na status rezidenta v določeni državi, zato tudi enojni državljani v mnogih primerih ne smejo voliti, če niso rezidenti države državljanstva. Zakonodajne ureditve tega vprašanja so sicer zelo različne in segajo vse od popolne prepovedi volitev za nerezidente do posebnih

¹⁹³ Spiro (2003, 136–137) sicer dodaja, da je v določenih redkih primerih ravno dvojno državljanstvo tisto, zaradi česar je nerezidentom onemogočena udeležba na volitvah. Takšen primer je na primer Belgija, kjer se nerezidenti lahko udeležijo zveznih volitev, a morajo pri tem z uradno dokumentacijo dokazati, da v državi bivanja nimajo volilne pravice. Dvojni državljani pri tem praviloma avtomatično izpadejo, saj zaradi državljankega statusa lahko volijo v državi bivanja.

rezerviranih sedežev za predstavnike tistih državljanov, ki živijo v tujini.¹⁹⁴ Zagovorniki zavračajo tudi vsa namigovanja nasprotnikov o domnevno neodgovornem, neinformiranem in nediscipliniranem volilnem obnašanju dvojnih državljanov v državi, kjer nimajo stalnega prebivališča (npr. Spiro 2003, 138–142),¹⁹⁵ prav tako pa jasno ugovarjajo tezam, ki dvojnim državljanom pripisujejo vlogo lutk, ki se v imenu tujih vlad politično angažirajo in po njihovih navodilih oddajajo glas na volitvah (npr. Aleinkoff in Klusmeyer 2002, 32; Martin 2003, 13). Te ugovore potrjujejo ugotovitve Itzigsohna (2007, 127–131) o dveh t.i. paradoksih, s katerima se srečujejo emigracijske države, ki svojim rojakom podeljujejo dvojno državljanstvo v želji, da bi s tem ohranili njihovo nadaljnjo lojalnost (in s tem tudi finančne prilive) do nekdanje domovine, hkrati pa pospešili njihovo integracijo in s tem tudi politično angažiranost v državi naselitve. Integracija dvojnih državljanov v družbo naselitve namreč v nasprotju s pričakovanji in željami emigracijskih držav najpogosteje vodi do zmanjšanja finančnih odlivov v državo izvora, prav tako pa dvojni državljani ne lobirajo za interese države izvora, temveč se običajno (politično) organizirajo z namenom, da bi dosegli izpolnitev svojih interesov in zahtev v državi izvora. Dvojni državljani tako ne zasledujejo interesov tujih vlad, temveč najpogosteje delujejo ravno v nasprotju s temi interesi, ko skušajo doseči svoje cilje in interese v državi izvora, kar Itzigsohn (ibid.) nazorno dokazuje na primeru politične organiziranosti in angažiranja dominikanskih in mehiških izseljencev v Združenih državah Amerike.¹⁹⁶ Med ključnimi zahtevami, ki jih dvojni državljani postavljajo svojim nekdanjim domovinam, je tudi aktivna uporaba volilne pravice, s

¹⁹⁴ Natančnejši pregled nacionalnih zakonodajnih ureditev volilne pravice nerezidentov v državah sveta v Waldrauch (2003) in Braun in dr. (2007). Spiro (2003, 136) sicer prepoznava naraščajoči trend v smeri vedno bolj liberalnih ureditev glede volilne pravice in ostalih političnih pravic državljanov nerezidentov.

¹⁹⁵ Spiro (2003, 138–142) zavrača takšna namigovanja na osnovi sledečih argumentov: a) dvojni državljani kljub svojemu bivanju v drugi državi načeloma še vedno ostajajo močno zainteresirani za politično dogajanje in zakonodajo v svoji drugi državi, saj pogosto poleg emocionalnih ohranjajo tudi gospodarske in finančne vezi s to državo – npr. lastništvo nad nepremičninami, prejetje pokojnin ali drugih socialnih transferjev, morebitne gospodarske ali finančne naložbe ipd. – zato bi njihovo volilno obnašanje težko označili kot neodgovorno. Če pa so nezainteresirani za dogajanje v svoji drugi državi, pa se načeloma sploh ne udeležijo volitev; b) prav tako bi njihove glasove težko označili kot neinformirane, sploh v času sodobnih telekomunikacij, ko dostop do informacij ni več odvisen od posameznikove fizične lokacije, prav tako pa tudi pogosti stiki s prijatelji in širšo družino niso ravno zanemarljiv kanal pridobivanja informacij o gospodarski in politični sliki države; c) tudi domnevno nedisciplinirano volilno obnašanje dvojnih državljanov, ki bi lahko zaradi svoje nepredvidljivosti zamajalo politično ravnotežje v določeni državi, ostaja zgolj teoretična možnost, ki se do sedaj v praksi še ni potrdila. Nerealnost te ideje dokazuje tudi praviloma zelo nizka volilna udeležba dvojnih državljanov, ki bi težko vplivala na volilni izid.

¹⁹⁶ Več o prepletu različnih interesov migrantov, držav izvora in držav naselitve in transnacionalnem (političnem) delovanju emigrantskih skupnosti iz Latinske Amerike npr. v Jones-Correa (1998, 2003), Guarnizo (2001), Levitt (2001), Smith (2003), Portes, Escobar in Wlaton Radford (2007), Portes, Escobar in Arana (2008, 2009), če omenim le nekaj najbolj prominentnih avtorjev.

pomočjo katere bi lahko še aktivneje zasledovali svoje interese v nekdanji domovini. A tu se po ugotovitvah Itzigsohna (ibid.) skriva že drugi paradoks, saj dosedanje prakse jasno dokazujejo, da volilna udeležba dvojnih državljanov kljub dejstvu, da so si emigrantske organizacije pogosto priborile ta privilegij v dolgotrajnih in intenzivnih pogajanjih z državo izvora, ostaja nizka¹⁹⁷ in praviloma nima kakšnega pomembnejšega vpliva na volilni izid.¹⁹⁸ Dvojni državljani torej niso podaljšane roke tujih vlad, s pomočjo katerih bi te vsiljevale svoje interese, temveč so prav tako kot ostali volivci avtonomni posamezniki, ki na volitvah oddajo svoj glas v skladu s svojimi osebnimi prepričanji in interesi, ne glede na njihov (dvojni) državljlanski status. Tudi strahovi in skrbi glede uporabe možnosti izhoda in s tem povezanega potencialnega neodgovornega političnega obnašanja so po mnenju Martina (2003, 12) sicer legitimni, a vseeno pretirani in v vsakem primeru rešljivi z milejšimi ukrepi, kot je prepoved dvojnega državljanstva.

Največji izziv pa zagovornikom dvojnega državljanstva predstavlja družbena stigma, ki so jo dvojnemu državljanstvu z (zlo)rabo konceptov (ekskluzivne) lojalnosti, pripadnosti in identitete pripeli njegovi nasprotniki baje takrat – tako vsaj trdi (Spiro 2010, 114–115) –, ko so vsa pravna sredstva in politični argumenti za odpravo te

¹⁹⁷ Spiro (2003, 138) v svojem prispevku navaja tudi konkretne ocene glede udeležbe volilnih upravičencev, ki niso rezidenti določene države: le 1,5 odstotka kolumbijskih državljanov, ki živijo v Združenih državah Amerike – to znaša 3.000 izmed 200.000 volilnih upravičencev –, je oddalo svoj glas na kolumbijskih predsedniških volitvah leta 1990; le 14.000 britanskih državljanov, ki živijo v drugih državah, je oddalo svoj glas na britanskih parlamentarnih volitvah leta 1997, kar predstavlja zelo majhen delež vseh volilnih upravičencev (za bolj nazoren prikaz: baje naj bi bilo že upokojenih britanskih državljanov, ki živijo v drugih državah, okrog 800.000); tudi kampanja tajske vlade iz leta 2000, ki naj bi spodbudila registracijo tajskih državljanov, živečih v tujini, se je končala z bolj bornimi rezultati, saj se je le 25.000 od 750.000 volilnih upravičencev odločilo za registracijo za nacionalne volitve. Spiro (ibid.) omenja sicer tudi primere, kjer je bila volilna udeležba morda malce višja – npr. na švedskih parlamentarnih volitvah leta 1994 je svoj glas oddalo 31,25 odstotka švedskih državljanov, ki živijo v tujini, pa tudi Avstrija in Francija poročata o baje 25-odstotnih stopnjah volilne udeležbe –, a te številke še vedno ostajajo prenizke, da bi lahko odločilno vplivale na politično ravnotežje v določeni državi. Več o konkretnih številkah glede volilne udeležbe dominikanskih državljanov, ki živijo v Združenih državah Amerike, v Itzigsohn (2007, 129).

¹⁹⁸ Tudi poročevalki Manuela Aguiar in Ana Guirado (1999) v poročilu *Links between Europeans Living Abroad and Their Countries of Origin*, ki sta ga pripravili za Odbor za migracije, begunce in demografijo pri Svetu Evrope, podobno ugotavljata, da so v »državah, ki svojim izseljencem dovolijo voliti, dejanske stopnje participacije tako nizke, da imajo malo vpliva na izid.« Avtorici nadaljnje ugotavljata, da so volilne preference izseljencev najpogosteje skladne s splošnimi volilnimi trendi v državi, pri čemer lahko morda pride do manjšega nagiba k levim ali desnim strankam, zagotovo pa ne obstajajo tendence, da bi izseljenci na volitvah podprli politične stranke s skrajne leve ali desnice. Tudi nekateri drugi avtorji, kot npr. Aleinikoff in Klusmeyer (2002, 32) in Martin (2002, 40), podajajo podobne zaključke, čeprav pa seveda tudi tu obstajajo določene izjeme, kjer je vpliv diaspore lahko odločilnega pomena, kot to na primeru Madžarske opaza Kovács (2007), na primeru Hrvaške pa npr. Bartulac-Blanc (2007) in Ragazzi (2009a, 2009b).

anomalije odpovedali. Dvojno državljanstvo je bilo tako dolga desetletja ožigosano kot nezaželen in nesprejemljiv družbeni status, ki ga je zaradi dvojnih ali celo večkratnih lojalnosti mogoče enačiti z moralno nesprejemljivimi družbenimi anomalijami, kot sta npr. bigamija ali prešuštvo (ibid.). Prav tako naj bi obstoj takšnih deljenih pripadnosti resno spodkopaval notranjo družbeno kohezijo, saj naj bi ogrožal solidarnost in vzajemnost med prebivalci določene države (Faist 2007d, 4), poleg tega pa naj bi predstavljal resno grožnjo nacionalni enotnosti in nenazadnje celo sami naciji (Hammar 1989, 91). Ideja, da je »vsak /.../ lahko lojalen le eni naciji in pripada le eni državi, kajti vsak ima le eno dušo« – kot razmišljanje nasprotnikov povzema Skrobacki (2007, 233) – je po mnenju Hammarja (1989, 91) v veliki meri temeljila na »neuresničenem in neuresničljivem idealu« nacionalno determiniranega koncepta ekskluzivnega državljanstva, ki je v odnosu med posameznikom in državo/nacijo pričakoval določeno mero ekskluzivnosti ali vsaj jasne prioritete glede zavezanosti in predanosti. Takšna zahteva po absolutni nacionalni lojalnosti je po mnenju Aleinikoffa in Klusmeyerja (2002, 29) lahko le »znak totalitarizma«, saj istočasni obstoj vzporednih lojalnosti in pripadnosti postaja realnost vseh sodobnih družb. Današnje etnično in kulturno heterogene družbe namreč tolerirajo ali celo spodbujajo obstoj številnih, včasih tudi nasprotujočih si lojalnosti in pripadnosti npr. družini, podjetju, lokalni skupnosti, verski skupnosti, športnim klubom ipd., ki pa niso nekompatibilne z neko pričakovano stopnjo lojalnosti do države¹⁹⁹ (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 29; Martin 2002, 39). Lojalnost je namreč mnogo bolj kompleksno občutje, kot bi lahko sklepali iz poenostavljenih, enodimenzionalnih razumevanj tega koncepta, ki jih ponuja nasprotna stran. Lojalnost ni le zaokrožena celota občutij, ki jo lahko dodeliš le eni *ali* drugi strani, saj lahko soobstajajo različne lojalnosti do različnih objektov in subjektov.²⁰⁰ Hammar (1989, 90)

¹⁹⁹ Seveda obstajajo znotraj akademske sfere številna in med seboj tudi zelo različna razmišljanja o tem, kolikšna stopnja lojalnosti in zvestobe do svoje države je sicer pričakovana ali celo zahtevana od posameznika. Najpogosteje se to problematiko umešča v diskurz patriotizma, ki se je skozi stoletja razvijal v različnih disciplinah in kontekstih, zato bi ga bilo zanimivo postaviti tudi v kontekst dvojnega državljanstva, a takšna razprava žal presega okvirje te disertacije. Zanimive iztočnice za razpravo ponuja na primer prispevek Peter Schucka (2002), ki sicer zagovarja toleranco dvojnega državljanstva, a istočasno poudarja, da je državljanstvo v določeni meri še vedno ekskluzivna oblika članstva, ki se ne more primerjati s članstvom v športnem klubu. V tem kontekstu zagovarja stališče, da lahko nacija legitimno zahteva od posameznega državljanca t.i. primarno politično lojalnost. Kdor tega ni sposoben, mu po mnenju Schucka (2003, 89) ne bi smeli podeliti državljanstva dotične države.

²⁰⁰ Tudi Karen Knopf (2001, 113) v okviru argumentacije koncepta »relacijskega državljanstva« vztraja, da so lojalnosti »potencialno večkratne, variabilne in interaktivne«. Posameznik je lahko lojalen več kot le eni državi, pri čemer se te lojalnosti seveda spreminjajo – nekatere sčasoma zbledijo, nekatere pa se okrepijo. Za zanimivo razpravo o konceptu lojalnosti, o njegovih elementih in njegovi umestitvi v kontekst nacionalizma in migracij glej tudi Franck (1996) in Connors (2007); za zanimivo razpravo o lojalnosti kot obvezi državljanca glej Boll (2004).

v tem kontekstu opozarja, da se tudi pri imigrantih pojavljajo takšna dvojna občutja lojalnosti in identifikacije z nekdanjo in novo domovino, ki pa se medsebojno ne izključujejo, temveč ena drugo dopolnjujejo. V primeru prepovedi dvojnega državljanstva imigranti zato pogosto odlašajo z vlogo za sprejem v državljanstvo države naselitve, saj mnogi menijo, da bi se z odpovedjo svojemu predhodnemu državljanstvu morali odpovedati tudi določenemu delu svoje identitete. Če se imigranti kljub temu odločijo za naturalizacijo, pa to še ne pomeni avtomatičnega preskoka k absolutni lojalnosti do države naselitve in h končanju vseh vezi in povezav z državo izvora (Levitt 2002, 285). Tudi Martin (2002, 40) podobno ugotavlja, da posedovanje državljanstva države naselitve ne izključuje avtomatično naklonjenosti ali celo lojalnosti državi izvora, kar je jasno razvidno iz kompleksnosti občutij zvestobe in lojalnosti pri naturaliziranih državljanih. Novi državljani se namreč kljub odpovedi prvotnemu državljanstvu in slovesni prisegi, s katero prisežejo zvestobo svoji novi domovini, ne odrečejo naklonjenosti, ki jo čutijo do države izvora. Praviloma še vedno ohranjajo stike vsaj s svojimi preostalimi družinskimi člani in sorodniki v državi izvora, tako da njihova izvorna identiteta še vedno ostaja del njihove celostne identitete – npr. turški imigrant v Nemčiji verjetno ne bo postal Nемеc le s pridobitvijo nemškega državljanstva in hkratno odpovedjo turškemu državljanstvu. Ali povedano drugače, z retoriko metafor, h katerim se tako radi zatekajo nasprotniki, a jo je moč uporabiti tudi v zagovor dvojnemu državljanstvu: kljub temu, da se možki uradno s poročno prisego obveže le eni ženski, to še ne pomeni, da hkrati ne čuti naklonjenosti ali celo ljubezni do druge ženske; prav tako tudi posvojeni otrok lahko še vedno čuti povezanost s svojimi biološkimi starši, čeprav so se mu starši tudi uradno odpovedali; pa tudi v primeru, da starši dobijo še drugega otroka, to praviloma ne pomeni, da prenesejo vso ljubezen s prvega na drugega otroka, temveč ju imajo enako radi. Ta občutja lojalnosti, pripadnosti, zvestobe nekemu narodu ali naciji torej še zdaleč niso tako enostavna, enoznačna in predvsem medsebojno izključujoča, kot jih v svoji argumentaciji skušajo prikazati nasprotniki. Zdi se, da ideja nedeljive in ekskluzivne nacionalne pripadnosti (p)ostaja neuresničen ideal nacionalistov, ki nima veliko skupnega z realnostjo sodobnih družb, kjer toleriranje dvojnega državljanstva vodi do nasprotnih trendov, kot jih predvidevajo nasprotniki: toleranco predhodnega državljanstva namreč imigranti lahko razumejo tudi kot znak zaupanja države naselitve, kar le še okrepi njihov občutek pripadnosti in lojalnosti do nove domovine.

Zagovorniki sicer priznavajo, da so v določenih primerih pomisleki glede lojalnosti in zvestobe dvojnih državljanov legitimni in celo upravičeni. V tem kontekstu najpogosteje omenjajo zasedanje visokih političnih ali uradniških položajev, kjer lahko dvojno državljanstvo posameznika postane problematično predvsem v tistem trenutku, ko se pojavi resni konflikt med interesi države prvega in drugega državljanstva. Mnogo držav zato v izogib takšnim situacijam omejuje dvojnemu državljanom dostop do takšnih položajev,²⁰¹ najpogosteje v obliki varnostnega zadržka za zasedbo položaja ali zahteve po prostovoljni odpovedi drugemu državljanstvu (Spiro 2003, 146–147). Tudi nekateri zagovorniki dvojnega državljanstva podpirajo idejo prostovoljne odpovedi dvojnemu državljanstvu v primeru zasedbe takšnega položaja. Martin (2002, 55–56) na primer jasno zagovarja stališče – definira ga celo kot eno izmed novih pravil glede dvojnega državljanstva –, da bi se morali dvojni državljani v primeru zasedbe pomembnega položaja v vladajoči administraciji prostovoljno odpovedati drugemu državljanstvu.²⁰² Pri tem se sicer strinja, da so dejanski primeri resnega konflikta nacionalnih interesov redki, a hkrati meni, da se takšni konflikti pojavijo praviloma zelo nepričakovano, brez vnaprejšnjega opozorila, in zato pogosto sprožijo zelo razgreto in čustveno razpravo. Tudi če se dvojni državljani, ki zaseda pomemben položaj v vladi, na tej točki konflikta umakne v ozadje ali pa celo prostovoljno odpove drugemu državljanstvu, je po mnenju

²⁰¹ Nekaj takšnih primerov na primer našteva Spiro (2003, 149). Obstajajo pa tudi države, ki kljub tovrstnim pomislekom dovoljujejo dvojnemu državljanom, da zasedejo pomembna državniška mesta. Tako je nizozemska vladajoča koalicija leta 2007 kljub pomislekom javnosti in konservativnih strank imenovala na mesto državnega sekretarja za socialne zadeve nizozemsko-maroškega dvojnega državljan Ahmeda Aboutaleba, na mesto državne sekretarke za pravosodje pa nizozemsko-turško dvojno državljanke Nebahat Albayrak (Chavi Keeney, 2007). Tudi Spiro (2003, 147–148) in Franck (1996, 379–380) navajata kar nekaj primerov dvojnih državljanov, ki so zasedali najvišje državniške položaje, med njimi tudi tako občutljive položaje, kot sta zunanji minister (tak primer sta na primer Raffi Hovannisian, ameriško-armenski državljani, ki je bil dolgo časa zunanji minister Armenije, in Muhamed Sacirbey, ameriško-bosanski državljani, ki je bil zunanji minister Bosne in Hercegovine v letih 1995 in 1996) in vrhovni poveljnik vojske (tak primer je ameriško-estonski državljani Aleksander Einseln, ki je vodil estonsko vojsko med leti 1991 in 1995). Tudi nekdanji slovenski minister za okolje in prostor, dr. Roko Žarnić, je dvojni državljani – poseduje namreč slovensko in hrvaško državljanstvo.

²⁰² V podobni smeri razmišlja tudi Peter Schuck (2002b, 90), ki v svojem prispevku ugotavlja, da bi se lahko morebiten škodljiv vpliv dvojnih lojalnosti naturaliziranih državljanov na enotnost ameriške politične skupnosti bistveno zmanjšal, če bi naturalizirani državljani prisegli svojo primarno politično lojalnost Združenim državam Amerike. V tem kontekstu Schuck (2002b, 88–90) izpostavlja dve temeljni dolžnosti, ki bi jih moral izpolniti vsak novi državljani, da bi dokazal svojo politično lojalnost: prvič, naturalizirani državljani bi moral preferirati interese Združenih držav Amerike pred interesi vseh ostalih držav, še posebej v primeru resnejših konfliktov ali celo vojne med državama obeh državljanstev; drugič, novi državljani ne bi smeli zasedati visokega uradnega položaja v drugi državi. Podobno stališče zagovarjata tudi Aleinikoff in Klusmeyer (2002, 41), ko predlagata, naj se dvojni državljani prostovoljno odrečejo drugemu državljanstvu, če zasedajo visoke položaje v vladnih administracijah. Pri tem se sicer zavedata, da je težko potegniti ločnico med visokimi in manj pomembnimi položaji, zato predlagata, da naj bi načelo le enega državljanstva veljalo vsaj za predsedniške, ministrske in podministrske položaje in za tiste položaje, kjer imajo posamezniki opravka z občutljivimi vprašanji nacionalne varnosti in obrambe.

Martina (ibid.) že prepozno, saj se bodo nedvomno pojavljala vprašanja o njegovi/njeni vpletenosti in sprejetih odločitvah v zgodnejši fazi konflikta.²⁰³ Nekateri zagovorniki, med katerimi pa je verjetno najglasnejši Peter J. Spiro (2003), pa vztrajajo na stališču, da je takšne konflikte interesov mogoče rešiti tudi z milejšimi in po njihovem mnenju tudi učinkovitejšimi rešitvami, kot je prepoved tega statusa. V primeru voljene funkcije Spiro (2003, 147, 149–150) zagovarja stališče, da se volivci lahko sami najbolje odločijo, ali zaupajo posameznemu kandidatu, da bo ustrezno zastopal njihove interese, in to kljub (ali celo ravno zaradi) njegovega statusa dvojnega državljana.²⁰⁴ V primeru imenovane funkcije v javni upravi pa Spiro (2003, 150) meni, da je omejitev dostopa dvojnih državljanov do določene funkcije opravičljiva v zelo redkih primerih, ki so povezani z nacionalno varnostjo,²⁰⁵ a še v teh primerih je mogoče potencialne konflikte preprečiti s standardnim in že uveljavljenim postopkom izločitve v primeru konflikta interesov.²⁰⁶ V skladu s tem pristopom bi se dvojni državljan na takšni funkciji sam izločil v vseh zadevah, ki bi se neposredno dotikale interesov države drugega državljanstva. V primeru ponavljajočih se izločitev pa bi bil dvojni državljan diskvalificiran s te funkcije, saj ne bi mogel opravljati svoje funkcije korektno in s polno odgovornostjo (Spiro 1997, 1482).

Po seznanitvi s pglavitnimi argumenti zagovornikov dvojnega državljanstva se lahko nedvomno strinjam z ugotovitvami Aleinikoffa in Klusmeyerja (2002, 27), da je večina

²⁰³ Tej argumentaciji jasno oporeka Spiro (2003, 151), ki meni, da naraščajoča globalna povezanost in vse pogostejši multilateralni pristopi k razreševanju odprtih vprašanj zmanjšujeta pojav tovrstnih konfliktov med državami. V tem kontekstu se sprašuje, ali bi bil ameriško-francoski dvojni državljan res manj učinkovit v zagovarjanju ameriških stališč pred Mednarodnim kazenskim sodiščem le zato, ker Francija podpira delovanje omenjenega sodišča. Verjetno ne kaj manj kot ameriški državljan, ki je član organizacije Amnesty International.

²⁰⁴ Seveda ob predpostavki, da kandidat razkrije to informacijo o sebi, česar pa se zaveda tudi Spiro (2003, 151).

²⁰⁵ Tudi v teh primerih Spiro (1997, 1482–1483) vztraja na stališču, da dvojno državljanstvo samo po sebi ni problem in zato tudi ne bi smelo biti ovira za zasedbo teh položajev. V tem kontekstu navaja primer tujih državljanov s stalnim prebivališčem, ki bi se v primeru splošne mobilizacije celo morali pridružiti ameriški vojski, čeprav najverjetneje ne bi zasedali pomembnejših položajev. Prav tako je lahko včasih služenje dvojnih državljanov v njihovi državi rojstva le prednost in korist za njihovo novo državo – npr. služenje ameriško-somalskih državljanov v misiji ameriške vojske v tej državi. Zdi se, da je edini položaj, ki je po mnenju Spira (1997, 1483) nedostopen za dvojnega državljana, položaj predsednika države – čeprav tudi na tem mestu omeni podatek, da je bil prvi ameriški predsednik George Washington vsaj tehnično dvojni državljan, saj mu je tedanja francoska skupščina podelila naslov častnega francoskega državljana.

²⁰⁶ Spiro (2003: 151) se tu navezuje na postopek, ki je v Združenih državah Amerike – v podobni obliki pa tudi v evropskih državah, vključno s Slovenijo – obvezen za vse javne uslužbence, še posebej pa za zvezne uslužbence in sodnike. V skladu s tem postopkom se mora javni uslužbenec v vseh zadevah, ki neposredno vplivajo tudi na njegove osebne finance, sam izločiti iz sodelovanja in odločanja v določeni zadevi.

skrbi in argumentov, s katerimi so nasprotniki dolga leta upravičevali omejitve in dokončno odpravo dvojnega državljanstva, temeljila bolj na »normativnih sklepih in hipotetičnih domnevah kot pa na empirično dokumentiranih primerih«. Mnogo protiargumentov se je izkazalo za neprepičljive v kontekstu 21. stoletja – kot npr. ideja o ekskluzivnosti in nedeljivosti nacionalne lojalnosti – in bi bilo treba o njih ponovno premisliti v luči spremenjenih globalnih razmer. Preostale morebitne skrbi pa je mogoče rešiti tudi z manj restriktivnimi ukrepi, kot so npr. bilateralni sporazumi, s katerimi so države že v preteklosti reševale nastale težave glede vojaškega služenja, diplomatske zaščite, dvojnega obdavčevanja in morebitne kolizije nacionalnih zakonov.²⁰⁷ Obstajajo sicer določena področja, za katera tudi zagovorniki priznavajo, da bi lahko predstavljala potencialne napetosti v družbi, in zato dopuščajo možnosti za določene omejitve ali morebitne izjeme. Pogosto sta v tem kontekstu izpostavljena dvojna volilna pravica in zasedanje visokih državnih ali uradniških položajev s strani dvojnih državljanov, vendar pa tudi za te situacije velja, da jih je mogoče rešiti z bilateralnimi dogovori ali posebnimi omejevalnimi ukrepi, kot so npr. prostovoljna izključitev v zadevah, ki se neposredno nanašajo na interese države drugega državljanstva (Spiro 2002, 30–31).

2. 3 Od nezaželenosti in ignorance do aktivnega spodbujanja dvojnega državljanstva?

V pričujočem poglavju sem se sprehodila skozi različne faze razvoja ideje in koncepta dvojnega državljanstva, ki je kljub svoji potencialni polemičnosti – predstavlja namreč pomemben izziv dominantnim konceptualizacijam temeljnih elementov sodobne države, kot so npr. absolutna suverenost, državljanstvo, nacionalna identiteta, teritorialna zamejenost politične skupnosti državljanov, ki naj se ujema z nacijo – presenetljivo vedno o(b)stajal na robu zanimanja strokovne javnosti, držav in mednarodne skupnosti. Do nedavnega so se le redki raziskovalci, ki so običajno

²⁰⁷ V tem kontekstu je zanimiva opazka Stefana Oeterja (2003, 56), ki v svojem prispevku o sodelovanju držav na pravnem in sodnem področju v primeru dvojnih državljanov uvodoma ugotavlja, da je že sama priprava tovrstnega prispevka zelo težavna. Pregled pravne strokovne literature na to temo namreč dokazuje, da dvojno državljanstvo ni imelo kakšne resnejše vloge v razpravah o medsebojnem sodelovanju držav na pravnem področju. Pri svojem raziskovanju je namreč naletel na le nekaj marginalnih namigov o praktičnih problemih, povezanih z dvojnimi državljanstvom, pa še ti redki primeri so bili očitno tako nepomembni, da je bilo le nekaj praktikantov dovolj motiviranih, da so pisali neposredno o težavah pri sodelovanju držav na pravnem področju, ki izhajajo iz dvojnega državljanstva. Omenjeni avtor se zato upravičeno sprašuje, ali dvojno državljanstvo v praksi morda sploh ne vodi do pomembnejših težav pri sodelovanju držav na pravnem področju, čeprav teoretična razmišljanja nakazujejo, da bi to morala biti velika ovira in težava.

prihajali iz pravne stroke, neposredno lotili sistematične analize tega fenomena in ga pri tem niso postavljali v kontekstu kakšnih »večjih« zgodb. Tudi države so očitno pokazale (pre)malo zanimanja in vložile (pre)malo truda za dosledno spoštovanje njihovih uradnih odklonilnih politik do dvojnega državljanstva, saj je v praksi število dvojnih državljanov po vsem svetu konstantno naraščalo. Prav tako so bili le v redkih državah dvojno državljanstvo in z njim povezani problemi osrednja tema razgretih in polemičnih javnih razprav – včasih se je pojavil le v stranski vlogi kot argument v okviru kakšne druge problematike – ali predmet pomembnejšega spora med glavnimi političnimi akterji.²⁰⁸ Nenazadnje tudi mednarodna skupnost in mednarodne organizacije niso posvečale veliko pozornosti izključno temu fenomenu, temveč so ga najpogosteje umeščale v kontekst obravnave drugih tematik in problematik. Pravzaprav se zdi, da so omenjeni akterji v vseh teh desetletjih razvili zelo pragmatičen in v določeni meri celo ignorantski odnos do tega fenomena. Vsi akterji so ga namreč dojemali kot nek »moteči« element, sploh če je bil v nasprotju z njihovimi interesi, pri čemer pa nihče ni nikoli ponudil jasnejše in natančnejše razlage ali argumentacije, kaj je res tako »motečega« na njem, prav tako se nihče ni preveč obremenjeval s tem, da so strategije za njegovo odpravo neučinkovite in neuspešne.

A kljub tej dolgoletni zapostavljenosti in ignoranci s strani glavnih akterjev ne morem ugotoviti, da je zgodovina razvoja ideje in koncepta dvojnega državljanstva nepomembna in nezanimiva za natančnejšo obravnavo in analizo. Ravno nasprotno – kot dokazuje tudi pričujoče poglavje –, zgodovina razvoja dvojnega državljanstva se prebira kot razburljiv roman, v katerem se prepletajo zgodbe o sumničenjih, nezaupanju, domnevnih dvoičnostih, prepovedani ljubezni, izdajah, včasih celo o vohunstvu in vojnah. V vseh teh desetletjih se razprave o dvojnem državljanstvu namreč niso naslanjale le na racionalne in pragmatične argumente, s pomočjo katerih bi opredelili najustreznejše strategije in metode za odpravo tega »motečega« družbenega statusa, temveč so se v okviru diskusij o tem fenomenu pogosto zatekali tudi k uporabi zelo načelnih in iracionalnih argumentov, ki so v razprave o dvojnem državljanstvu vnašali moralni diskurz in »pravilne« družbene vrednote, pogosto pa so imeli tudi

²⁰⁸ Za zanimiv in zelo strukturiran vpogled v politične in širše javne razprave o problematiki dvojnega državljanstva v kontekstu reformiranja nacionalnih politik državljanstva v Nemčiji, na Nizozemskem, na Švedskem, v Turčiji in na Poljskem glej Faist (2007b).

emocionalno noto²⁰⁹ (Faist 2007d, 31). V tem kontekstu se je razumevanje koncepta dvojnega državljanstva skozi zgodovino razvijalo med dvema skrajnostma: na eni strani je bilo dvojno državljanstvo označeno kot negativen družbeni pojav oziroma kot »nezaželen fenomen, škodljiv tako za prijateljske odnose med nacijami kot za dobrobit vseh udeleženi posameznikov« (Bar-Yaacov 1961, 4), da lahko povzroči tudi »psihološko difuzne, disfunkcionalne in nekoherentne identitete« (Renshon 2001, 10), zato ga je potrebno čim bolj omejiti in dokončno odpraviti; po drugi strani pa je bilo dvojno državljanstvo označeno kot pozitivni družbeni status, ki izraža multikulturno realnost sodobnih družb, zato bi ga bilo potrebno ne le tolerirati, temveč tudi aktivno spodbujati (Spiro 2002) in celo zaščititi kot univerzalno človekovo pravico (Spiro 2010).²¹⁰

Skozi različne zgodovinske faze se je razumevanje dvojnega državljanstva sicer premikalo v smeri od prevladujoče negativnega in celo odklonilnega odnosa do vedno večje tolerance in sprejemanja tega statusa, a pri tem moram poudariti, da ni šlo za izrazito linearen proces, na kar opozarjajo tudi nekateri avtorji. Boll (2007, 21) na podlagi svoje analize nacionalnih politik dvojnega državljanstva v številnih državah sveta tako ugotavlja, da kljub vidnim premikom v smeri večje tolerance dvojnega državljanstva še vedno obstaja cel spekter različnih odtenkov in različic v odnosu držav do dvojnega državljanstva, ki se umeščajo med obema skrajnostma, zato bi bilo preveč posplošeno in celo napačno zaključevati, da je dvojno državljanstvo sedaj le še pozitivni družbeni pojav, ki ga tolerirajo skoraj vse države sveta.

Ob upoštevanju teh opozoril se vseeno strinjam z ugotovitvami Faista, Gerdesa in Rieplove (2004), ki trend naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva v vedno večjem

²⁰⁹ Za natančnejše opredelitve pragmatičnih in načelnih argumentov glej Faist (2007d, 31) in Gerdes, Faist in Rieple (2007, 54–55). Za prisotnost pragmatičnih in načelnih argumentov v javnih in političnih razpravah o dvojnem državljanstvu v izbranih evropskih državah pa glej Faist (2007b).

²¹⁰ Gerdes in Faist (2007, 136, 152) ponujata alternativno interpretacijo argumentov za in proti dvojnemu državljanstvu, ki izhaja iz razumevanja državljanstva kot statusa z določenimi pravicami in dolžnostmi in se umešča v kontekst migracij in integracije imigrantov v družbo naselitve. Argumenti proti dvojnemu državljanstvu tako poudarjajo predvsem vidik državljanskih dolžnosti in so pogosto povezani z idejami o zaostrovanju naturalizacijskih politik v smislu, da bi morali dostop do državljanstva pogojevati s predhodnim izpolnjevanjem določenih državljanskih dolžnosti in vrlin s strani bodočih državljanov (npr. nekaznovanost, znanje jezika, poravnane davčne obveznosti, izpolnjevanje integracijskih ukrepov ipd.). Argumenti v prid dvojnemu državljanstvu pa nasprotno poudarjajo vidik državljanskih pravic, zato so pogosto povezani z zagovarjanjem liberalizacije naturalizacijskih politik (vključno z odpravo pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu), saj lahko tako imigranti hitreje pridobijo polne državljanske pravice in tako postanejo enakopravni člani družbe naselitve.

številu držav označujejo kot »proces začrtane poti« (*path-dependent process*),²¹¹ v okviru katerega bi izbira kakršnekoli druge možnosti ali povrnitev prejšnjega stanja – omejevanje, prepoved in odprava dvojnega državljanstva – na tej točki razvoja povzročila previsoke stroške za vse udeležence v procesu, zato naj bi se trend nadaljeval po zastavljeni poti.²¹² Tudi Spiro (2002, 27–28) podobno ugotavlja, da netoleriranje dvojnega državljanstva prinaša za posamezno družbo prevelike stroške in škodo – ki se odražajo predvsem v odvrčanju tujcev od naturalizacije, kar pa posledično vodi do nepopolne politične in kulturne integracije imigrantov v družbo naselitve –, da bi bilo smiselno vztrajati pri takšnem pristopu. Tej ugotovitvi pritrjuje tudi Triadafilopoulos (2007, 37–38), ki meni, da bi bili na tej točki razvoja politični stroški zamejitve tolerance dvojnega državljanstva previsoki, zato se države kljub nekaterim tendencam – kot je na primer ponovna vpeljava varnostnih zadržkov v postopku podeljevanja državljanstva kot odziv na nove varnostne grožnje in ponovno obujene razprave o »pravih« državljanov – ne odločajo za spreminjanje že uveljavljenih pristopov.

Dvojno državljanstvo se torej iz nekdanj »motečega« elementa, ki so ga vsi akterji želeli odpraviti zaradi domnevno negativnih učinkov na dobrobit posameznika, države in mednarodne skupnosti – čeprav se očitno nihče od akterjev ni nikoli zares potrudil –, vse bolj razvija v družbeno sprejemljiv, toleriran, včasih pa celo aktivno spodbujan družbeni status, ki ustrezno zaobjema transnacionalno in multikulturno realnost sodobnih družb. Pri tem »ključno vprašanje ni več, ali je ta razvoj dober ali slab, temveč kako naj države na najboljši možni način izoblikujejo svoje politike, da bi minimalizirale potencialne probleme in spodbudile ostale pomembne cilje« (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 29). Tudi strokovne razprave o dvojnem državljanstvu se sedaj ne ukvarjajo več z dilemami, ali je dvojno državljanstvo problem ali rešitev, temveč se osredotočajo na identifikacijo potencialnih konkretnih problemov, ki naj bi izhajali iz dvojnega državljanstva,²¹³ in na izoblikovanje možnih rešitev in alternativ za te

²¹¹ Za natančnejšo definicijo tega koncepta in njegovo razmejitev s sociološkim dvojnikom »kumulativno kavzacija« glej Faist (2007d: 6).

²¹² Avtorji (2004, 937) sicer opozarjajo, da to ne pomeni, da je takšen proces imun na morebitne spremembe ali vrnitve k prejšnjim fazam razvoja, saj na tej poti vedno obstajajo določene točke, kjer lahko izberemo drugo alternativo, a praviloma naj bi bila zastavljena pot najbolj optimalna. Za identifikacijo dejavnikov, ki so prispevali k začetju trenda toleriranja dvojnega državljanstva, in dejavnikov, ki bi lahko vplivali na izbiro kakšne druge alternative, glej Faist, Gerdes in Rieple (2004, 937–940) in Triadafilopoulos (2007, 37–38).

²¹³ De la Pradelle (2002, 203) celo zagovarja stališče, da problemi, povezani z dvojnimi državljanstvi, nikoli niso problemi zaradi dvojnega državljanstva samega, temveč so to problemi, povezani s

probleme (glej npr. Aleinkoff in Klusmeyer 2002, 37–41; Martin 2002, 49–57).²¹⁴ V tem kontekstu se zdi, da je potreben ponoven premislek o vlogi in pomenu dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih, čemur se bom natančneje posvetila v naslednjem poglavju.

posledicami enega izmed državljanstev, ki jih najpogosteje v praksi izpostavijo posamezniki, rešujejo pa jih sodišča le ene države.

²¹⁴ Aleinkoff in Klusmeyer (2002, 37–41) na podlagi obsežne študije državljanskih politik predlagata sledeče temeljne smernice za spremembo politik na področju dvojnega državljanstva: a) države naj sprejmejo dvojno ali večkratno državljanstvo posameznikov, ki so dejansko povezani s to državo (npr. opustitev pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu v postopku naturalizacije; dovoliti otrokom, da pridobijo državljanstvo obeh staršev in ga ob polnoletnosti tudi obdržijo; izvorne države naj ne omejujejo prostovoljnega odpusta iz državljanstva; države naj ne omogočajo pridobitve državljanstva le zaradi ekonomskih in finančnih koristi; izvorne države naj ne omogočajo pridobitve njihovega državljanstva generacijam, ki so že izgubile stik z izvorno državo); b) države naj dovolijo dvojnim državljanom, da se odpovedo enemu državljanstvu, če se tako prostovoljno odločijo in pri tem zavestno upoštevajo vse posledice; c) v primeru kolizije državljanskih dolžnosti, pravic in zakonov naj se da prednost državi, kjer posameznik dejansko prebiva; d) v primeru zasedbe pomembnih političnih ali državnih položajev naj se posameznik sam odreče državljanstvu države, v kateri prevzema ta položaj. Tudi David Martin (2002, 49–57) je izoblikoval t.i. »nova pravila za dvojno državljanstvo« za prvo polovico 21. stoletja, ki naj bi bila osnova za nadaljnjo razpravo o vlogi dvojnega državljanstva: a) države naj sprejmejo dvojno državljanstvo v primerih, kjer izraža dejansko povezanost z obema državama; b) države naj olajšajo ekspatriacijo v primeru, če se posameznik prostovoljno odloči za tak korak, ob upoštevanju, da ta posameznik ne postane apatrid; c) izvorne države bi morale zmanjšati materialno škodo, ki izhaja iz pridobitve novega državljanstva ali iz ekspatriacije; č) dvojni državljan je primarno zavezan k izpolnjevanju državljanskih dolžnosti do države naselitve in ta država mora nastopati kot primarni zaščitnik tega posameznika; d) dvojni državljan naj voli le v državi naselitve, pri čemer bi hitre spremembe bivališča morale biti prepoznane kot pogoj za diskvalifikacijo volilne pravice; e) dvojni državljan bi se moral odpovedati državljanstvu države, v kolikor v tej državi prevzame pomembno politično funkcijo v vladni administraciji; f) pravica do državljanstva se ne bi smela prenašati neskončno na naslednjo generacijo, sploh če je družina izgubila dejansko povezanost z dotično državo.

3. DVOJNO DRŽAVLJANSTVO KOT IZZIV SODOBNEMU KONCEPTU (NACIONALNEGA) DRŽAVLJANSTVA?

Predhodno poglavje je razkrilo, da dvojno državljanstvo kljub dolgoletnemu nasprotovanju in vztrajanju tako držav kot tudi akademske skupnosti pri odpravi tega fenomena (p)ostaja vedno bolj tolerirana in sprejemljiva družbena realnost v naraščajočemu številu držav. Vedno več imigrantov ohranja svoja izvorna državljanstva v primeru pridobitve državljanstva države naselitve, vedno več emigrantov ponovno zaproša za državljanstva svojih nekdanjih domovin, vedno več zakonskih partnerjev ohranja svoje izvorno državljanstvo ob poroki s tujim državljanom v državi naselitve, vedno več otrok pridobiva ob rojstvu ali po rodu državljanstva držav svojih staršev itd. V tej luči se mi neizogibno postavlja vprašanje, na kakšen način (če sploh) takšno podvajanje državljanstev vpliva na sodobni model (nacionalnega) državljanstva in s tem povezano opredeljevanje (kriterijev) članstva v sodobni (nacionalni) državi. Odgovor na to vprašanje mi bo pomagal pri boljšem razumevanju pomena dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, saj tudi ta proces postavlja pod vprašaj obstoječe opredelitve (kriterijev) članstva v sodobni družbi.

V okviru tega poglavja se bom torej lotila sledečega raziskovalnega izziva: vedno bolj prisotno prakso toleriranja dvojnega državljanstva bom interpretirala skozi prizmo klasičnih in sodobnih koncepcij državljanstva in na podlagi tega skušala ugotoviti, ali obstoj dvojnega državljanstva predstavlja resen izziv za sodobni (nacionalni) koncept državljanstva. Naj na tem mestu ponovno poudarim, da bom pri analizi primarno izhajala iz nacionalnega diskurza, saj je trenutno prevladujoče razumevanje (koncepta) državljanstva še vedno najpogosteje okarakterizirano kot nacionalno ekskluzivno članstvo v nacionalni državi, ki ga po opažanjih Brubakerja (1998, 132–134) opredeljuje šest bistvenih značilnosti: prvič, članstvo v nacionalni državi je lahko le polnopravno in enako za vse državljane; drugič, članstvo mora biti sveto, kar pomeni, da morajo biti državljani pripravljeni žrtvovati vse za svojo državo, tudi svoja življenja, če je to potrebno; tretjič, članstvo mora temeljiti na nacionalni pripadnosti (meje politične skupnosti državljanov se torej prekrivajo z mejami nacionalne skupnosti); četrtič, članstvo mora biti demokratično, kar natančneje pomeni, da mora omogočati možnost polnega sodelovanja in angažiranja v političnem procesu odločanja tudi tistim

posameznikom, ki šele postajajo polnopravni člani te skupnosti; petič, članstvo mora biti edinstveno, kar pomeni, da je lahko posameznik pripadnik le ene skupnosti; šestič, članstvo mora vsem članom poleg svetih dolžnosti prinašati tudi pravice in privilegije, ki morajo biti enake za vse.

Vedno bolj razširjena praksa toleriranja dvojnega državljanstva ruši takšno idealno predstavo o (nacionalni) ekskluzivnosti članstva v (nacionalni) skupnosti državljanov, a v kolikšni meri? Pri razreševanju te dileme se mi ponujata dve osnovni smeri razmišljanja: prvič, dvojno državljanstvo lahko razumem kot korekcijo oziroma modifikacijo nacionalnega državljanstva, ki spodbuja k resnemu razmisleku o bolj inkluzivnih in liberalnih oblikah nacionalnega državljanstva; drugič, dvojno državljanstvo lahko opredelim kot argument v prid tezam o t.i. denacionalizaciji državljanstva.²¹⁵ Ali lahko v tem okviru označim dvojno državljanstvo kot obliko transnacionalnega državljanstva, ki tudi formalno priznava nadaljnji obstoj različnih oblik povezanosti, identifikacije, pripadnosti, lojalnosti do nekdanje domovine, hkrati pa posamezniku omogoča enakopravno in celovito vključitev v družbo naselitve? Ali pa vse bolj prisotna praksa spodbujanja dvojnega državljanstva nakazuje še radikalnejše premike v smeri postnacionalnega članstva, kjer odnosa med državljanom/posameznikom in državo ne bosta več določali nacionalna država in ekskluzivna nacionalna identiteta, temveč ga bodo definirale mednarodne norme, s poudarkom na razvijajočem se režimu temeljnih človekovih pravic?

Zadane naloge se bom lotila tako, da bom razpravo o dvojnem državljanstvu najprej pozicionirala v kontekst posamezne (nacionalne) države, kjer bom skušala s pomočjo klasičnih in sodobnih teorij državljanstva natančneje definirati vpliv porasta dvojnega državljanstva na nadaljnji obstoj nacionalne države in nacionalnega državljanstva in v tem kontekstu nasloviti tezo, da je dvojno državljanstvo le modifikacija oziroma korekcija nacionalnega modela državljanstva. V nadaljevanju poglavja bom segla preko teritorialnih in zamišljenih meja posamezne (nacionalne) države in skušala ugotoviti, ali

²¹⁵ Naj na tem mestu ponovno pojasnim, da razumem pojem »denacionalizacija« na način, kot ga opredeljuje Bosniak (2000a, 2001), ki s terminom denacionalizacija označuje nove trende opredeljevanja državljanstva, pri čemer ta pojem po mnenju avtorice predstavlja generični izraz za vse različne nove oblike državljanstva, ki predstavljajo odklon od dominantnega nacionalnega modela državljanstva, kot so npr. transnacionalno, globalno ali postnacionalno državljanstvo. Ti procesi denacionalizacije koncepta državljanstva (vsaj zaenkrat še) ne predstavljajo nove razvojne faze koncepta državljanstva, temveč se razvijajo paralelno s procesi ohranjanja in/ali celo revitalizacije nacionalne dimenzije koncepta državljanstva. Cf. Joppke (2003), ki govori o procesih reetnicizacije in deetnicizacije državljanstva.

dvojno državljanstvo res spodbuja t.i. procese denacionalizacije državljanstva. V tem sklopu bom skušala preučiti, kakšne so možnosti, da bi dvojno državljanstvo opredelili kot obliko transnacionalnega državljanstva ali pa mu pripisali lastnosti postnacionalnega članstva. V zaključku tega poglavja bom strnila vsa opazanja in ugotovitve tega poglavja in skušala odgovoriti na vprašanje, ali obstoj dvojnega državljanstva predstavlja resen izziv za sodobni (nacionalni) koncept državljanstva in s tem povezane opredelitve (kriterijev) polnopravnega članstva v sodobni (nacionalni) državi.

3. 1 Dvojno državljanstvo in klasične tradicije državljanstva

Preden razpravo o pomenu dvojnega državljanstva za sodobno razumevanje državljanstva umestim v diskurz nacionalnega, bom uvodoma na kratko preučila, kako so se klasične teorije državljanstva²¹⁶ – liberalizem, (državljski) republikanizem²¹⁷ in komunitarizem – opredelile do pojava dvojnega državljanstva in v kolikšni meri so ga zaznavale kot resno grožnjo klasičnim opredelitvam državljanstva in s tem povezanega opredeljevanja (kriterijev) polnega članstva v sodobni državi in družbi.

Liberalna tradicija državljanstva, ki pri opredeljevanju državljanstva kot odnosa med državo in prebivalcem postavlja v ospredje pravice posameznika, pričakovano ne nasprotuje ideji, da lahko posameznik poseduje dve ali več državljanstev. Državljanstvo v liberalni tradiciji predstavlja mehanizem za zaščito pravic posameznika in za promocijo individualnih interesov, ki obenem omogoča polno izražanje različnih identitet posameznika (Spiro 1997, 1474). V tem kontekstu kakršnikoli načini za preprečitev ali odpravo dvojnega državljanstva, ki bi se odražali v omejevanju ali celo izgubi posameznikovih pravic v eni in/ali drugi državi, niso sprejemljivi. Ali povedano z drugimi besedami: če toleranco dvojnega državljanstva interpretiramo kot pomemben način zaščite individualnih pravic (dvojnega) državljana, potem je sprejemljiv tudi sistem, v katerem je dvojno državljanstvo prepoznano kot legitimni družbeni status. Edini resnejši zadržek, ki ga Spiro (1997, 1475) opaža pri teoretikih liberalizma, je

²¹⁶ Vse obravnavane teorije sem predstavila že v drugem poglavju, natančneje v sklopu, kjer so opredeljeni osrednji teoretični koncepti.

²¹⁷ Angleško »*civic republicanism*«, ki se v slovenski znanstveni literaturi večinoma prevaja kot »državljski republikanizem« (npr. Deželan in dr. 2007; Deželan 2009). Sicer se pojavljajo tudi prevodi, kot sta na primer »družbeni republikanizem« (npr. Zavadlav in Pušnik 2011) in »civilni republikanizem« (npr. Škerlep), a gre po mojem mnenju bolj za nezadostno poznavanje tematike s strani avtorjev, kot pa poskus uveljavitve drugačne terminologije.

potencialna nevarnost, ki bi jo obstoj dvojnega državljanstva lahko predstavljal za nacionalno varnost in splošni javni red in bi posledično lahko ogrozil obstoj liberalnih političnih struktur. Vendar, kot dodaja Spiro (ibid.) – in kot sem ugotovila že v prejšnjem poglavju²¹⁸ –, so takšne skrbi glede ogrožanja nacionalne varnosti in splošnega družbenega reda zaradi obstoja dvojnega državljanstva v zadnjem času postale le še teoretična možnost. S tem je tudi verjetnost, da bi dvojno državljanstvo resno spodkopalo temelje liberalne demokracije, postala tako minimalna in zanemarljiva, da lahko takšen zadržek brez večjega obotavljanja zavržem. Pravzaprav lahko ta pomislek uporabim kot argument v prid toleriranju dvojnega državljanstva, vsaj v državah naselitve, kjer zaradi vse intenzivnejših imigracijskih tokov narašča delež tuje populacije, ki se zaradi zahteve po odpovedi prejšnjemu državljanstvu ne odloča za pridobitev državljanstva države naselitve. Takšen posameznik zaradi statusa tujca ne more polno sodelovati v demokratičnem procesu oblikovanja in sprejemanja tudi zanj pomembnih političnih odločitev, kar pa se sčasoma lahko začne odražati v naraščajočem nezadovoljstvu te družbene skupine, v skrajnem primeru pa tudi v družbenih nemirih in konfliktih med različnimi družbenimi skupinami.²¹⁹

Tudi (državljska) republikanska tradicija kljub zavezanosti javnemu dobremu, ki ga postavlja pred interese posameznika, ter poudarjanju doslednega izpolnjevanja državljskih dolžnosti načeloma sprejema obstoj dvojnega državljanstva. Državljski republikanski model državljanstva namreč enako močno izpostavlja vlogo državljanstva kot primarnega mehanizma za zagotavljanje aktivne udeležbe in participacije državljanov v javni in politični sferi.²²⁰ V tem kontekstu je kakršnokoli omejevanje

²¹⁸ Natančneje v sklopu, ki obravnava temeljne argumente zagovornikov dvojnega državljanstva.

²¹⁹ Do podobnega zaključka, da ima lahko toleriranje dvojnega državljanstva večje prednosti kot slabosti za liberalno demokratično družbo, sta se dokopala tudi Peter J. Spiro in Gerald Neuman (v Spiro 1997, 1476-1477), ko sta z aplikacijo Neumanove konceptualizacije »bilateralnega liberalizma« in s pomočjo analize stroškov in koristi ugotovila, da so koristi za posamezno družbo v primeru naturalizacije dvojnega državljanca – četudi priložnostno deluje v interesu njegove druge države – veliko višje kot so stroški, povezani z uveljavljanjem zahteve po odpovedi prejšnjemu državljanstvu in s tem povezanih nižjih stopenj naturalizacije.

²²⁰ Primerjaj s konceptom »aktivno demokratično državljanstvo«, ki se je izoblikoval pod okriljem Sveta Evrope in ga Spajić Vrkaš in Žagar (2012, 406) opredeljujeta kot obliko državljanstva, ki »omogoča vsem zmožnim in pripravljenim posameznikom, še posebej – vendar ne ekskluzivno – državljanom določene države, da aktivno in prostovoljno participirajo v demokratičnem procesu odločanja in se udeležujejo (individualno in kolektivno) v vseh procesih in odločanjih na vseh ravneh, upošteva njihove (specifične in splošne) potrebe in interese«. Temeljna načela takšne aktivne participacije – ki ne bi smela biti omejena le na državljanke, temveč bi morala biti dostopna vsem zakonitim prebivalcem določene države – so spoštovanje temeljnih človekovih pravic, odprtost, inkluzivnost, enakopravnost in enakovrednost, raznolikost in družbena pravičnost. K aktivnemu udeleževanju v javnem in političnem življenju lahko prebivalce določene države pomembno spodbudi kontinuirano in vseživljenjsko izobraževanje za

postopka naturalizacije interpretirano kot ovira, ki določeni družbeni skupini (imigrantom) onemogoča aktivno in celovito participacijo v javnem življenju.²²¹ S tem je kršena ena osnovnih premis državljanskega republikanizma, da splošno dobro prevlada nad parcialnimi individualnimi interesi le, če je proces odločanja čim bolj inkluziven, kar pa pomeni, da mora biti čim več prebivalcev določene države tudi njenih državljanov²²² (Spiro 1997, 1466). V skladu s tem bi vsaka država morala stremeti k čim višjim stopnjam naturalizacije, kar pa po ugotovitvah Spira (1997, 1467–1468) vseeno ne pomeni, da določena pogojevanja naturalizacijskega postopka niso upravičena v okviru republikanskega pristopa. Eden takšnih pogojev je na primer zahteva, da bodoči državljan zapriseže svojo predanost in zavezanost osnovnim političnim načelom svoje nove domovine,²²³ saj lahko le na tak način odgovorno in

demokratsko državljanstvo in človekove pravice, ki ga Listina Sveta Evrope o izobraževanju za demokratsko državljanstvo in izobraževanje za človekove pravice iz leta 2010 (*the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*) opredeljuje na sledeč način:

»a. 'Izobraževanje za demokratsko državljanstvo' pomeni izobraževanje, usposabljanje, ozaveščanje, obveščanje, prakse in dejavnosti, katerih namen je posredovati udeležencem izobraževanja znanje, spretnosti in razumevanje ter razviti njihova stališča in vednje, da bodo lahko bolje uresničevali in ščitili svoje demokratske pravice in odgovornosti v družbi ter da bodo cenili raznolikost in imeli aktivno vlogo v demokratskem življenju v luči spodbujanja in zaščite demokracije in vladavine prava.

b. 'Izobraževanje za človekove pravice' pomeni izobraževanje, usposabljanje, ozaveščanje, obveščanje, prakse in dejavnosti, katerih namen je posredovati udeležencem izobraževanja znanje, spretnosti in razumevanje ter razviti njihova stališča in vednje, da bodo lahko učinkovito prispevali k vzpostavitvi in varovanju univerzalne kulture človekovih pravic v družbi v luči spodbujanja in varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin« (Svet Evrope 2010).

Omenjena listina pojasni tudi relacijo med obema oblikama izobraževanja: »Izobraževanje za demokratsko državljanstvo in izobraževanje za človekove pravice sta med seboj tesno povezana in se medsebojno dopolnjujeta. Bolj kot njuni cilji in prakse se razlikujeta njuni težišči in domet. Izobraževanje za demokratsko državljanstvo se osredotoča predvsem na demokratske pravice in odgovornosti in aktivno participacijo v povezavi z državljanskimi, političnimi, socialnimi, ekonomskimi, pravnimi in kulturnimi področji družbe, medtem ko se izobraževanje za človekove pravice ukvarja s širšim spektrom človekovih pravic in temeljnih svoboščin v povezavi z vsemi vidiki življenja ljudi.« (ibid.).

²²¹ Za zanimivo razpravo o tem, ali so državljanski testi v okviru naturalizacije upravičeni v kontekstu liberalne (pa tudi republikanske ali komunitarne) teorije državljanstva, glej van Oers (2009, 114–115), Bauböck in Joppke (2010).

²²² Ta premisa je seveda veljavna v primeru, če državljanstvo ostane edini formalni pravni status, ki posamezniku omogoča polno participacijo v političnem procesu. A kot nakazujejo nedavne spremembe na področju politične integracije imigrantov, postaja širjenje političnih pravic imigrantov – med katerimi je nedvomno najpomembnejša dodelitev volilne pravice na lokalni ravni imigrantom s stalnim prebivališčem v državah naselitve – vedno bolj sprejemljiva alternativa liberalizaciji naturalizacijskih postopkov (Spiro 1997, 1467). K premisleku o veljavnosti te premise spodbuja tudi naraščajoča politična apatija sodobnega državljana, a to je že druga zgodba, ki presega okvirje te disertacije.

²²³ Takšna zaprisega je v večini primerov formulirana kot zaprisega bodočega državljana, da bo spoštoval ustavo določene države. Slovenski zakon o državljanstvu (Ur. l. RS 24/2007) na primer v svojem 10. členu določa, da mora bodoči državljan v okviru postopka redne naturalizacije podati »prisego o spoštovanju svobodnega demokratskega ustavnega reda, ki je utemeljen v Ustavu Republike Slovenije«. Prisega, katere besedilo določa že omenjeni 10. člen zakona, se glasi: »Izrekam zvestobo moji novi domovini Republiki Sloveniji in se s prisego zavežujem, da bom spoštoval svobodni demokratski ustavni red Republike Slovenije, vrednote in načela svobode in demokracije in da bom kot državljan Republike Slovenije izpolnjeval svoje dolžnosti in obveznosti. Prisegam, da ne bom deloval in podpiral delovanja

predano sodeluje v političnem življenju svoje nove države. V določeni meri opravičljiv je tudi pogoj zadovoljivega znanja jezika države naselitve, saj posameznik ne more polno sodelovati v političnem procesu brez osnovnega znanja uradnega jezika te države, a po mnenju Spira (1997, 1468) je te ovire možno razrešiti tudi na bolj enostaven in praktičen način, kot je na primer priprava volilnih lističev v več različnih jezikih. Neupravičena pa se v naturalizacijskem postopku po mnenju republikancev zdi zahteva po odpovedi prejšnjemu državljanstvu, saj ohranitev predhodnega državljanstva načeloma ne odvrta posameznika od participacije v njegovi novi državi, četudi posameznik ostaja politično aktiven v njegovi izvorni državi²²⁴ (Spiro 1997, 1468–1469).

Poleg omenjenih sprejemljivih omejitev naturalizacijskega postopka je edini resnejši pomislek republikanskega pristopa glede sprejemljivosti dvojnega državljanstva povezan z vprašanjem posameznikove neodvisnosti in avtonomnosti, ki predstavlja eno osrednjih državljanskih vrtilin, na katerih temelji aktivna in odgovorna politična participacija posameznega državljanca (Spiro 1997, 1469). Individualna avtonomnost je po mnenju Michelmana (v Spiro 1997, 1469) ključna predvsem zato, ker kakršnekoli odvisnosti spodbujajo prevlado parcialnih individualnih interesov na splošnim dobrim. S takšno dilemo naj bi se potencialno soočali tudi dvojni državljani, ki zaradi ohranitve državljanstva izvirne države še vedno ostajajo v določeni meri povezani s svojo nekdanjo domovino, kar bi lahko vodilo do konflikta interesov ene in druge države in jih tako oviralo pri zasledovanju skupnega dobrega v njihovi novi državi (Spiro 1997, 1470). V tem okviru naj bi bilo problematično predvsem domnevno naročeno politično in volilno obnašanje, ki naj bi ga zaradi zasledovanja svojih nacionalnih interesov dvojnim državljanom narekovala njihova država izvora. A kot sem prikazala že v prejšnjem poglavju, so takšne domneve zgolj hipotetične, saj v praksi ne obstajajo zadostni dokazi, ki bi podprli njihovo resničnost.²²⁵ Tudi Spiro (1997, 1470) podobno

proti svobodnemu in demokratičnemu ustavnemu redu ali obstoju Republike Slovenije in da protipravno ne bom ogrožal organov Republike Slovenije ali predstavnikov teh organov. Prisegam, da ne bom podpiral delovanja zoper interese Republike Slovenije z uporabo nasilja ali pripravljanih dejanj k uporabi nasilja.«

²²⁴ Takšna argumentacija je po mnenju Spira (1997, 1468–1469) veljavna predvsem v primeru, ko posameznik ohranja aktivno povezanost z državo izvora predvsem zaradi materialnih koristi (npr. ohranitev lastninske pravice), hkrati pa ustvarja dejansko povezanost s svojo novo državo z aktivnim vključevanjem v družbeno in politično življenje.

²²⁵ Natančnejši argumenti so navedeni v prejšnjem poglavju in sicer v sklopu, ki obravnava argumente zagovornikov dvojnega državljanstva.

ugotavlja, da ohranitev izvornega državljanstva praviloma ne vpliva na avtonomno delovanje in odločanje posameznika. Posameznikovo politično udejstvovanje naj bi bilo namreč odvisno od njegovih osebnih načel in preferenc, ki jih ne določa njegov (dvojni) državljski status, zato v tem kontekstu tudi ni pomembno, koliko državljanstev poseduje določen posameznik. A četudi bi dvojni državljani pri svojem političnem delovanju zasledovali interese, ki so skladni z nacionalnimi interesi njihove druge države – ob domnevi, da bi sploh lahko jasno definirali, kakšni so ti interesi in če se res pomembno razlikujejo od interesov njihove države naselitve –, se po mnenju Spira (1997, 1472) pri tem ne bi pomembno razlikovali od tistih posameznikov, ki sodelujejo pri zasledovanju in uveljavljanju interesov posebnih interesnih skupin in lobijev.

Podobno kot republikanska tradicija tudi komunitarizem izpostavlja pomen enotnosti in solidarnosti v okviru določene skupnosti, pri čemer pa za razliko od republikanskega modela promovira idejo solidarnosti tudi preko meja politične skupnosti. Državljanstvo v okviru komunitarističnega pristopa predstavlja enega izmed ključnih instrumentov za izoblikovanje in krepitev najrazličnejših, tudi kulturnih in emocionalnih vezi med pripadniki določene družbe, kar pomembno prispeva h identifikaciji te družbe kot močno povezane skupnosti (Spiro 1997, 1472). V tem kontekstu so komunitaristi razumljivo zelo nenaklonjeni do znatnih ovir v postopku naturalizacije, saj lahko ideja skupnosti zaživi le, če se vsi posamezniki (torej tudi imigranti) počutijo kot enakopraven in enakovreden del te skupnosti. Kljub temu pa so nekateri avtorji pri tem malce previdni in opozarjajo na to, da ohranjanje predhodnega državljanstva lahko vodi do »devalvacije državljanstva« (Schuck 1989), ker ne odraža identifikacije z le eno skupnostjo, temveč omogoča obstoj naklonjenosti in lojalnosti do drugih skupnosti. A ravno v obstoju teh raznovrstnih lojalnosti vidi Spiro (1997, 1473–1474) argument v prid tezi, da bi komunitaristični model moral ne le upravičevati, temveč tudi aktivno spodbujati status dvojnega državljanstva. V svojem zasebnem življenju namreč vsak posameznik goji številne, med seboj pogosto komplementarne pripadnosti in naklonjenosti do različnih institucij – npr. do družine, religije, etnične skupnosti, športnega kluba ipd. –, ki so včasih še pomembnejše ali pa celo nekompatibilne z lojalnostjo do svoje države. Kljub temu nihče ne vztraja, da so te lojalnosti nekonsistentne z državljskim statusom in da bi se bodoči državljani moral z

državljanstvo zaprisego odpovedati vsem tem lojalnostim.²²⁶ Pravzaprav so ravno te različne naklonjenosti, predanosti in lojalnosti tiste, ki natančneje definirajo posameznikovo identiteto in s tem tudi pripadnost določeni (državni) skupnosti. Podobna logika velja tudi za pripadnosti in lojalnosti določenega posameznika do drugih držav. Spiro (1997, 1474) sicer priznava, da ohranitev državljanstva morda res v določeni meri upočasni proces identifikacije novega državljanca s svojo novo domovino, a ne v tolikšni meri, kot če je posamezniku onemogočena možnost naturalizacije zaradi pogojevanja z odpovedjo predhodnemu državljanstvu. Posameznik se lahko torej polno identificira z določeno skupnostjo le, če mu je omogočeno, da postane njen enakovredni član, kar pa je v primeru države kot oblike politične skupnosti možno le s pridobitvijo polnega političnega članstva (t.j. državljanstva) v tej državi.

Kot lahko razberemo iz zgornje analize, vse predstavljene klasične teorije državljanstva torej z določenimi zadržki in pomisleki tolerirajo in sprejemajo obstoj dvojnega državljanstva. To le še potrjuje moja razmišljanja in ugotovitve iz predhodne zgodovinske analize, da dvojno državljanstvo nikoli ni bilo resnično smatrano kot nerešljiv problem, ki ga je mogoče razrešiti le s popolno odpravo, temveč lahko k njegovi razrešitvi – če ga pravzaprav lahko še smatramo kot problem – pristopimo tudi z milejšimi ukrepi. Prav tako nobena izmed klasičnih tradicij ni zaznala dvojnega državljanstva kot resne grožnje obstoječim opredelitvam državljanstva, zaradi česar bi se pomembno spremenile opredelitve (kriterijev) članstva v sodobni družbi. Ali tudi novejša tradicija državljanstva tako sprejemajo dvojno državljanstvo? Odgovor na to vprašanje bom poiskala v nadaljevanju tega poglavja.

3. 2 Dvojno državljanstvo v kontekstu nacionalne tradicije državljanstva

Čeprav so se študije državljanstva v zadnjem desetletju posvečale razmišljanjem o nujnosti redefinicije in transformacije koncepta sodobnega državljanstva (Joppke 2007) in v tem kontekstu ponujale različne alternative obstoječim konceptualizacijam

²²⁶ Država, ki bi v okviru postopka naturalizacije zahtevala, da bodoči državljan zapriseže absolutno lojalnost do svoje nove domovine in temu podredi ali pa se celo odpove vsem ostalim pripadnostim (tudi do svoje religije ali celo družine), bi bila brez dvoma takoj razglašena za totalitarno diktaturo. Kljub današnji absurdnosti take zahteve pa Spiro (1997, 1474) navaja, da v zgodovini celo obstajajo primeri takšnih določb – npr. angleški Akt za naturalizacijo tujih protestantov iz leta 1709 je vseboval določbo, da se morajo kandidati v okviru postopka naturalizacije odreči katoliški doktrini transsubstanciacije (doktrini o spreminjanju kruha in vina v Kristusovo telo in kri).

državljanstva, se na tem mestu strinjam z ugotovitvijo Bosniak (2000a, 449), da najpomembnejše razprave o tem konceptu, četudi kritično naravnane, še vedno potekajo v diskurzu nacionalnega.²²⁷ Vsakdanje razumevanje državljanstva je še vedno zakoreninjeno v nacionalnem modelu državljanstva, v katerem se meje politične skupnosti državljanov prekrivajo z mejami nacionalne skupnosti, kot (edina) legitimna podlaga za članstvo v tej skupnosti pa se je uveljavila ekskluzivna nacionalna pripadnost (Soysal 1996, 18). V tem primeru nacionalnost (*nationhood*) po mnenju Brubakerja (2004, 116) ni več zgolj »etnodemografsko ali etnokulturno dejstvo«, temveč postane »politična zahteva« po (ekskluzivni) posameznikovi lojalnosti in solidarnosti do določene nacionalne skupnosti.

Takšna konceptualna logika nacionalnega državljanstva, ki posameznega državljanu ekskluzivno dodeljuje le eni izbrani državi, je v preteklosti pomembno prispevala k razvoju odklonilnega odnosa do dvojnega državljanstva (Brubaker 1996, 144–151; Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 23). Dvojno državljanstvo je bilo dolga desetletja ožigosano kot nezaželen in nesprejemljiv družbeni status, ki je bil zaradi obstoja večkratnih nacionalnih pripadnosti pogosto izenačen z moralno nesprejemljivimi družbenimi odkloni, kot sta npr. bigamija ali prešuštvo.²²⁸ Dvojni državljanji so bili prepoznani kot »anomalije v sistemu nacionalnih držav« (Koslowski 2000, 139), ki so s prakticiranjem dvojnih občutkov pripadnosti, dvojnih državljanskih pravic in odgovornosti ogrožali uveljavljeni model nacionalnega državljanstva kot ekskluzivnega članstva v zgolj eni (nacionalni) državi (Bloemraad 2004, 393). Obstoj deljenih nacionalnih pripadnosti naj bi resno spodkopaval notranjo družbeno kohezijo, saj naj bi ogrožal solidarnost in vzajemnost med pripadniki določene nacionalne države (Faist 2007d, 4), poleg tega pa naj bi predstavljal resno grožnjo nacionalni enotnosti in homogenosti (Hammar 1989, 91). »Vsak je lahko lojalen le eni naciji in pripada le eni državi, kajti vsak ima le eno dušo«, ugotavlja Skrobacki (2007, 233).

²²⁷ Tudi trenutno najvplivnejši smeri razprave o transformaciji koncepta državljanstva – teorije postnacionalnega in transnacionalnega državljanstva – v svojem bistvu izhajata iz kritike nacionalnega državljanstva in nacionalne države, kar umešča razpravo o tem konceptu v dominantni nacionalni diskurz. Cf. Bosniak (2000a, 493), ki predlaga alternativno izhodišče teh razprav, s tem da pod vprašaj postavlja legitimnost in dominantnost, ki ju običajno pripisujemo nacionalnim koncepcijam državljanstva in s tem breme dokazovanja prevale na tiste, ki brez dvoma sklepajo, da diskurz nacionalnega dominira naše percepcije kolektivnega javnega življenja.

²²⁸ Spiro (2010, 114–115) trdi, da so nasprotniki takšno družbeno stigmo pripeli dvojnemu državljanstvu šele, kot so vsa pravna sredstva in politični argumenti za odpravo te »anomalije« odpovedali.

Zagovorniki dvojnega državljanstva dandanes zavračajo takšna razmišljanja. Po mnenju Hammarja (1989, 91) so namreč v veliki meri temeljila na »neuresničenem in neuresničljivem idealu« nacionalno homogene države, ki je bil morda sprejemljiv v razmišljanjih romantičnih nacionalistov 19. stoletja,²²⁹ ne izraža pa realnosti sodobnih družb 21. stoletja. Današnje etnično in kulturno heterogene družbe namreč tolerirajo ali celo spodbujajo obstoj številnih, včasih tudi nasprotujočih si lojalnosti in pripadnosti npr. družini, lokalni skupnosti, verski skupnosti, podjetju ipd., ki pa niso nekompatibilne z neko pričakovano stopnjo lojalnosti do države (Martin 2002, 39). Hammar (1989, 90) v tem kontekstu opozarja, da se pri imigrantih večkrat pojavljajo dvojna občutja lojalnosti in identifikacije tako z nekdanjo kot tudi z novo domovino, ki pa se medsebojno ne izključujejo, temveč ena drugo dopolnjujejo. Martin (2002, 40) podobno ugotavlja, da posedovanje državljanstva države naselitve ne izključuje avtomatično naklonjenosti ali celo lojalnosti državi izvora, kar je jasno razvidno iz kompleksnosti občutkov zvestobe in lojalnosti pri naturaliziranih državljanih. Novi državljani se namreč tudi v primeru odpovedi prvotnemu državljanstvu in slovesni prisegi, s katero prisežejo zvestobo svoji novi domovini, ne odrečejo naklonjenosti, ki jo čutijo do matične države. Pravzaprav lahko toleriranje dvojnega državljanstva vodi celo do nasprotnih trendov, kot jih predvidevajo nasprotniki: toleranco predhodnega državljanstva namreč imigranti lahko razumejo tudi kot znak zaupanja države naselitve, kar le še okrepi njihov občutek pripadnosti in lojalnosti do nove domovine.

Na tej točki se mi postavlja vprašanje, ali naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva, ki smo ji priča v zadnjih letih, ogroža nadaljnji obstoj ali vsaj dominantnost nacionalne države in nacionalnega modela državljanstva. Kot sem zapisala že v uvodu, se mi v tem kontekstu ponujata dva odgovora: prvič, dvojno državljanstvo lahko razumem kot korekcijo oziroma modifikacijo nacionalnega državljanstva, ki spodbuja k resnemu razmisleku o bolj inkluzivnih oziroma liberalnih oblikah nacionalnega državljanstva; drugič, dvojno državljanstvo lahko razumem kot spodbudo procesom t.i. denacionalizacije (koncepta) državljanstva, v okviru katerega lahko dvojno državljanstvo prepoznamo kot pojavno obliko transnacionalnega in/ali postnacionalnega državljanstva. Obe tezi bom obravnavala v nadaljevanju tega poglavja.

²²⁹ Pa še v tem primeru je šlo bolj za »izumljeno tradicijo« (Hobsbawm in Ranger 2002) oziroma »zamišljeno skupnost« (Anderson 1995) kot pa družbeno realnost.

3. 2. 1 Dvojno državljanstvo kot modifikacija nacionalnega državljanstva?

Razmišljanja, da je obstoj dvojnega državljanstva kompatibilen z nacionalnim modelom državljanstva, so bila še nedolgo nazaj označena kot radikalna. Kot Brubaker (1996, 144) opaža na primeru kritike francoske državljanske politike v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je nacionalna kritika dvojnega državljanstva primarno izhajala iz klasičnega političnega argumenta, da državljanstvo temelji na predanosti določeni (nacionalni) skupnosti državljanov, ki je po definiciji brezpogojna in absolutna.²³⁰ Osnovna skrb nacionalistov se torej ni nanašala neposredno na sam obstoj dvojnega državljanstva, temveč bolj na dejstvo, da naj bi prisotnost dvojnega državljanstva vplivala na »desakralizacijo in devalvacijo« nacionalnega državljanstva (ibid.),²³¹ saj naj bi zaradi deljene predanosti in lojalnosti dvojnih državljanov ter njihovega pretežno pragmatičnega odnosa do državljanstva države naselitve resno ogrožali idejo državljanstva kot institucionalne oblike medsebojne solidarnosti, povezanosti in odgovornosti do ostalih državljanov v okviru nacionalne države.²³² Kljub vztrajanju teoretikov nacionalne tradicije na nekompatibilnosti dvojnega državljanstva z

²³⁰ Brubaker (1996, 143) tu še dodaja, da so nacionalisti s tezami o »devalvaciji, desakralizaciji, denacionalizaciji in pluralizaciji« nacionalnega državljanstva nasprotovali dvojnemu državljanstvu pravzaprav v vseh evropskih in severnoameriških državah. Vsem je bilo skupno, da so zagovarjali tradicionalni model nacionalne države, izpostavljali pomen in dostojanstvo nacionalnega državljanstva in poudarjali, da pripadnost državi predpostavlja pripadnost naciji. Od imigrantov so zahtevali, da se popolnoma asimilirajo ali pa odidejo iz države.

²³¹ Takšne ideje o devalvaciji koncepta državljanstva zaradi dvojnega državljanstva so sicer prisotne tudi v sodobnejših razpravah o dvojnem državljanstvu, npr. Schuck (1989), Renshon (2001, 2005), Fonte (2005). Cf. Brubaker (1998, 134): desakralizacija državljanstva je v večji meri rezultat emocionalne distance birokratske države blaginje in zastarelosti vojske državljanov v nuklearni dobi kot rezultat imigracij in občasnih naturalizacij iz pragmatičnih razlogov.

²³² Brubaker (1996, 145) v svoji znameniti študiji ugotavlja, da naj bi po prepričanju nacionalistov dvojno državljanstvo resno ogrožalo zavezanost dvojnega državljanca glede izpolnjevanja državljanskih dolžnosti in obveznosti do svoje nove domovine, kar so najpogosteje utemeljevali na primeru služenja vojaškega roka. Nekdaj sveta obveza vsakega državljanca je bila dolžnost, da odsluži obvezni vojaški rok, se bori za svojo domovino in zanjo tudi umre, če je potrebno. V primeru dvojnih državljanov je ta sveta dolžnost relativizirana, saj lahko posameznik izpolni svojo vojaško dolžnost tudi v svoji nekdanji domovini in se nenazadnje tudi bori zanjo v primeru medsebojnega spopada. Brubaker (1996, 145) na tem mestu izpostavlja primer mladih francosko-alžirskih državljanov, ki so kljub ugodnejšim pogojem – v Franciji je trajalo služenje vojaškega roka eno leto, v Alžiriji pa dve leti – odslužili vojaški rok v Alžiriji. Ta primer je tako razburil francoske nacionaliste, da so zahtevali »neločljivo vez med pridobitvijo državljanstva in vojaškim služenjem« (ibid.). Prav tako naj bi dvojno državljanstvo spodbujalo izrazito instrumentalni in pragmatični odnos do državljanstva države naselitve, ki naj bi predstavljalo le vir različnih pravic in privilegijev, medtem ko naj bi nekdanja domovina ostajala primarni izvor posameznikove (nacionalne) identitete (Kastoryano 2002b, 161). Tudi tu Brubaker (1996, 145–147) ponovno izpostavlja primer mladih francosko-alžirskih državljanov, večinoma imigrantov druge generacije, ki so o njihovem francoskem državljanstvu razmišljali na zelo pragmatičen način ter odločitev za francosko državljanstvo opredeljevali kot izrazito praktično odločitev. Dilemo, ali dvojni državljanji sprejemajo državljanstvo države naselitve kot korist ali kot obvezo, ki so jo naslovili tudi nekateri drugi avtorji (npr. Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007), bom podrobneje obravnavala v nadaljevanju disertacije.

obstoječim modelom nacionalnega državljanstva se je odnos do dvojnega državljanstva tako na nacionalni kot tudi na globalni ravni zaradi različnih dejavnikov in razlogov – ki sem jih natančneje predstavila v prejšnjem poglavju – spreminjal iz izrazito odklonilnega v vse bolj tolerantnega in celo sprejemljivega. Nacionalna paradigma je bila tedaj postavljena pred resen izziv, kako dejstvo naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva interpretirati v prid ohranitve (dominantnosti) nacionalne države in nacionalnega državljanstva.

Kot opažajo nekateri avtorji (npr. Bloemraad 2004, 393; Faist, Gerdes in Rieple 2004, 919), so določeni predstavniki nacionalne tradicije začeli zagovarjati omejeno toleranco dvojnega državljanstva, ki naj bi bila sprejemljiva v kontekstu posamezne nacionalne države in doseganja ciljev njene politike vključevanja imigrantov v družbo. V tem okviru so dvojnemu državljanstvu začeli pripisovati pomembno vlogo pri spodbujanju pripravljenosti imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve in s tem k njihovi uspešnejši integraciji v družbo naselitve (Faist 2007d, 16). Razne študije so namreč dokazale, da obstaja neposredna korelacija med toleranco dvojnega državljanstva (vidno v odsotnosti zahteve po odpovedi predhodnemu državljanstvu v postopku naturalizacije) in stopnjo naturalizacije v državi naselitve: prisotnost tolerance dvojnega državljanstva se je odražala v višjih stopnjah naturalizacije, to pa je posledično vodilo do uspešnejše integracije imigrantov (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 37; Hansen in Weil 2002, 10; Spiro 2002, 27–28; Faist 2004, 355). Pri tem je pomembno poudariti, da so si predstavniki nacionalne tradicije zamislili takšno toleranco dvojnega državljanstva v primeru naturalizacije kot začasno rešitev oziroma zgolj eno izmed faz v procesu vključevanja posameznega imigranta v njegovo/njeno novo domovino (Bloemraad 2004, 392–393). Imigranti naj bi se na začetku njihove »rekrutacije« sicer identificirali kot dvojni državljani, a naj bi potem sčasoma sami začutili potrebo po sprejetju zgolj ene primarne (nacionalne) identitete in politične lojalnosti in bi zato prenesli vse svoje subjektivne in objektivne afinitete in lojalnosti le na svojo novo domovino (Bloemraad 2004, 393). V končni fazi integracije bi postalo pomembno le državljanstvo njihove nove države, saj bi le to odražalo dejansko povezanost in pripadnost, zato bi se dvojni državljani prostovoljno odrekli predhodnemu državljanstvu. Nacionalni model državljanstva bi tako kljub porastu dvojnega državljanstva ohranil svoj primat znotraj meja nacionalne države.

Takšna interpretacija vloge dvojnega državljanstva pri ohranjanju dominantnosti nacionalnega državljanstva je – vsaj po mojem mnenju – zelo poenostavljena, posplošena in v določenih vidikih celo naivna. Osredotoča se namreč le na domnevno problematičnost dvojnega državljanstva pri (i)migrantih in pri tem zanemarija dejstvo, da lahko status dvojnega državljanstva pridobijo pripadniki drugih družbenih skupin, kot so npr. pripadniki tradicionalnih narodnih manjšin.²³³ Prav tako razpravo umešča le v kontekst imigracijske države, ki se ukvarja z drugačnimi dilemami kot emigracijska država. Najpomembnejšo pomanjkljivost tega pristopa pa predstavljata njegovi temeljni predpostavki o absolutnosti in nedeljivosti nacionalne pripadnosti – koncept, ki sem ga že v zgornjih vrsticah prepoznala kot teoretični konstrukt, ki ni uresničljiv v sodobni kompleksni družbi – ter o splošnem modelu nacionalne države, kar pa celo Rogers Brubaker (1998, 138), eden najvplivnejših teoretikov nacionalne paradigme, označuje kot »plod sociološke domišljije«, saj se značaj in narava posamezne nacionalne države izoblikujeta v specifičnih zgodovinskih in družbenopolitičnih okoliščinah.²³⁴

Ob upoštevanju zapisanih pomanjkljivosti predstavljenega pristopa in z aplikacijo Brubakerjeve tipologije tradicij nacionalnosti²³⁵ Thomas Faist (2007d, 32) ponuja nadgradnjo tega pristopa, ko postavi tezo, da naj bi bil državljansko-republikanski model nacionalne države v večji meri naklonjen ali vsaj indiferenten do bolj inkluzivnih oblik integracije imigrantov v družbo, kar posledično pomeni, da naj bi bil veliko bolj liberalen glede naturalizacijskih politik in toleranten do dvojnega državljanstva imigrantov. Etno-kulturni oz. etno-nacionalni model nacionalne države pa naj bi bil

²³³ Analiza dvojnega državljanstva pri klasičnih narodnih manjšinah je tudi sicer relativno nova tematika na polju študij državljanstva, ki se trenutno ukvarja predvsem z manjšinami preko meja določene države. Glej npr. Iordachi (2004), Bauböck (2007, 2010).

²³⁴ Razprava o razvoju in konceptu nacionalne države, ki predstavlja eno ključnih razprav različnih družboslovnih znanstvenih disciplin, žal presega okvirje te disertacije, zato jo bom omenila le v obsegu, potrebnem za argumentacijo mojih tez glede odnosa med dvojnimi državljanstvom in konceptom nacionalnega državljanstva. V tem kontekstu je relevantna predvsem literatura, ki se ukvarja z vplivi migracij na obstoj nacionalne države (glej npr. Cesarani in Fulbrook 1996; Joppke 1998) in literatura, ki obravnava obstoj nacionalne države v kontekstu globalizacije (glej npr. Guibernau 1999; Rizman 2000a, 2001, 2005, 2011a).

²³⁵ Brubaker (1996) v svoji vplivni študiji *Citizenship and Nationhood in France and Germany* na primeru zgodovinskega razvoja nemške in francoske nacionalne države ugotavlja, da se nacionalne politike državljanstva oblikujejo načeloma na podlagi globoko zakoreninjenih tradicij nacionalnosti. Na podlagi tega ločuje med dvema idealno-tipskima tradicijama nacionalnosti: a) francoska državljansko-republikanska tradicija naj bi temeljila na teritorialno zamejeni in politični definiciji naroda, zato naj bi bila nacionalna lojalnost in pripadnost imigrantov predmet uspešne asimilacije in vključevanja v družbo, kar pa je posledično pomenilo liberalno politiko glede naturalizacije imigrantov; b) nemška etnično-kulturna tradicija pa naj bi temeljila na etnični koncepciji naroda, ki je zakoreninjena v ideji skupnega izvora, jezika in kulture, zato je bila politika podeljevanja državljanstva zelo naklonjena etničnim Nemcem in izrazito odklonilna do imigrantov.

obratno zelo zadržan in nenaklonjen dvojnemu državljanstvu imigrantov, medtem ko tolerantno dopušča omenjeni status za emigrante ali zdomce. V nadaljevanju študije Faist (2007d, 33) ugotavlja, da na primeru petih različnih evropskih imigracijskih in emigracijskih držav ni moč v celoti potrditi te teze.²³⁶ Analiza politik dvojnega državljanstva v okviru takšne dihotomije je po njegovem mnenju preozka in celo zavajajoča, saj ne zajema vseh obstoječih različic nacionalnih politik do dvojnega državljanstva, prav tako pa preveč enostavno vzpostavlja ločnico med domnevno vzhodnimi etničnimi in zahodnimi državljanskimi modeli nacionalnosti.²³⁷ Faist (2007d, 2, 7) v tem kontekstu poziva k spremembi dominantnega konceptualnega aparata in predlaga celovitejši pristop, ki bi omogočal umestitev problematike v kontekst politično-kulturnega razumevanja družbene integracije²³⁸ in različnih vrednostnih sistemov, ki jih politični akterji vzpostavijo glede vloge posameznika v družbi, narave civilne družbe in vloge države.

Tudi Christian Joppke (2003, 3) podobno razmišlja v takšni binarni logiki, a postavlja problematiko v sodobnejši kontekst mednarodnih migracij, kjer opaža dva pomembna, a nasprotujoča si trenda, ki pomembno vplivata na reformulacijo vloge dvojnega državljanstva v nacionalnem modelu državljanstva: a) na strani imigracije se vse bolj intenzivno odvijajo procesi de-etnicizacije državljanstva, v okviru katerih se države odmikajo od ekskluzivne nacionalne koncepcije državljanstva in odpirajo vrata novim članom z omogočanjem lažjega dostopa do državljanstva (s pomočjo liberalizacije naturalizacijskih postopkov ali z vpeljavo teritorialnega načela podeljevanja

²³⁶ Faist in sodelavci (Gerdes Jürgen, Beate Rieple, Betty de Hart, Mikael Spång, Zeynep Kadurbeyoğlu, Agata Górnay, Aleksandra Grzymała-Kazłowska, Piotr Koryś in Agnieszka Weinar) so te teze preverili na primeru Nemčije, Nizozemske, Švedske, Turčije in Poljske. Več v Faist (2007b).

²³⁷ Pri tem naj opozorimo, da je že Brubaker (1996) v svoji prvotni študiji ugotavljal, da gre za zgolj dva idealno-tipska modela, ki se v vsakdanji realnosti lahko prepletata. V svojih kasnejših delih (npr. 1998, 2004) je ponovno poudaril, da gre zgolj za teoretični model, ki pa v mnogih pogledih odstopa od realnosti sodobnih družb. V največji meri so k premisleku o ustreznosti tega modela prispevale intenzivne povojne migracije, ki so poudarile že obstoječe anomalije ali celo generirale nove deviacije tega modela, kot so npr. porast statusov le delnega članstva (npr. denizeni), devalvacija pomena državljanstva, desakralizacija državljanstva zaradi preračunljivega izkoriščanja materialnih koristi tega statusa, vedno večje zahteve po polnem članstvu v državi brez pripadnosti kulturni, nacionalni skupnosti, naraščajoče število dvojnih državljanov, izključenost pomembnega deleža prebivalcev pri uveljavljanju volilne pravice (Brubaker 1998, 134). Zaradi vseh teh anomalij, notranjih trenj in protislovij v modelu Brubaker (1998, 136) tudi sam zaključuje, da ta model ne ponuja več nedvoumnih in zadovoljivih odgovorov glede sprejema novih članov v (nacionalno) skupnost državljanov (kot je to primer dvojnih državljanov). Za eno bolj aktualnih kritičnih ocen relevantnosti Brubakerjevega modela glej tudi Bauböck in Liebich (2010).

²³⁸ Faist (2007d, 3) opredeljuje koncept družbene integracije kot idejo, ki vključuje celovito integracijo politične skupnosti in družbeno integracijo imigrantov v politično skupnost. V nadaljevanju prispevka ta koncept aplicira na primeru nacionalne politike do dvojnega državljanstva.

državljanstva); na strani emigracije pa se krepijo procesi re-etnicizacije državljanstva, ki ohranjajo nacionalni model državljanstva in se odražajo v povečanem interesu države po ohranjanju vezi s svojimi državljani izven meja, ki niso zgolj emocionalne narave, temveč tudi materialne narave (npr. dohodki, ki jih emigranti pošiljajo svojim najbližjim v državi izvora in so pomemben vir dohodka za marsikatero emigracijsko državo). V primerjavi s Faistovo tezo o relaciji med klasičnimi tradicijami nacionalnega državljanstva in dvojnim državljanstvom opažam, da so tako procesi de-etnicizacije kot tudi procesi re-etnicizacije ugodni za obstoj dvojnega državljanstva v kontekstu nacionalne države, saj de-etnicizacija omogoča toleranco dvojnega državljanstva imigrantov, re-etnicizacija pa podeljuje dvojno državljanstvo emigrantom. Poleg tega ti procesi lahko potekajo simultano v določeni državi, saj vsak od teh procesov naslavlja drugačno ciljno skupino (Joppke 2003: 4). Avtor pri tem še dodaja, da v nasprotju s Faistovimi predvidevanji državljansko-republikanska nacionalna država (Francija) doživlja močne re-etnicizacijske pritiske na svoje državljanske politike, medtem ko se etno-kulturna nacionalna država (Nemčija) pomika v smeri de-etnicizacije državljanstva.²³⁹

Vsa ta razmišljanja o pomenu in vlogi dvojnega državljanstva znotraj meja nacionalne države zbujejo dvome v prvotne kritike nacionalistov, da obstoj dvojnega državljanstva zmanjšuje ali celo ogroža primat nacionalnega modela državljanstva in nacionalne države. Zdi se, da dvojno državljanstvo (p)ostaja sprejemljiva družbena realnost v okviru meja nacionalne države. Domnevno sicer malce bolj v okviru državljansko-republikanske različice nacionalne države, ki temelji na bolj vključujočih opredelitvah članstva v nacionalni skupnosti, a Joppke (2003) dokazuje, da je dvojno državljanstvo kompatibilno tudi z etno-kulturno različico nacionalne države, če se ta pojavlja v vlogi emigracijske države ali se v njej odvijajo procesi de-etnicizacije državljanstva (kot je npr. Nemčija). Ravno Joppkejev premik razprave v kontekst mednarodnih migracij in umestitev te tematike v okvirje imigracijskih in emigracijskih različic nacionalne države me spodbuja k resnemu razmisleku, ali si sploh zastavljam pravo vprašanje. Zdi se namreč, da za razpravo o umeščenosti dvojnega državljanstva v nacionalni model

²³⁹ Joppke (2003, 4) tu še dodaja, da je prevlada enega ali drugega procesa odvisna predvsem od tega, kdo ima v danem času politično večino v izbrani državi. Politična levica, ki je bila vedno zvesta načelu univerzalizma, načeloma podpira de-etnicizacijo državljanstva, kar se odraža v zniževanju praga za dostop imigrantov do državljanstva. Ravno nasprotno pa politična desnica načeloma podpira re-etnicizacijo državljanstva, ki krepi vezi s člani nacionalne skupnosti tudi preko njenih meja.

državljanstva pravzaprav ni ključno vprašanje, kakšen tip nacionalne države je kompatibilen z dvojnimi državljanstvom, temveč je bistvenejšega pomena vprašanje, kako se nacionalna država v kontekstu naraščajoče mobilnosti in prehajanja državnih meja sooča z izzivom sprejemanja novih članov v svojo nacionalno skupnost (t.j. skupnost državljanov) oziroma na kakšen način redefinira članstvo v tej skupnosti.

Odgovor na zgornje vprašanje zaradi živahnosti in raznovrstnosti sodobnih razmišljanj, ki razpravo o državljanstvu selijo iz tradicionalnih okvirjev države v širši družbeni kontekst in se pri tem osredotočajo na družbene implikacije državljanstva²⁴⁰ (Donati v Rizman 2000b, 112), še zdaleč ni enostaven ali enoznačen. Kljub raznolikosti opažam, da te razprave izhajajo iz predpostavke, da v današnjem vse bolj kompleksnem svetu, v katerem se meje političnih, nacionalnih in etničnih skupnosti prepletajo in prekrivajo na različne načine in na različnih ravneh (npr. Bauböck in Rundell 1998; Faist 2007c, 2007d), članstva v nacionalni skupnosti ne moremo več opredeljevati na podlagi razumevanja nacionalnih pripadnosti oz. identitet kot absolutnih, nedeljivih in brezpogojnih lojalnosti, ki se medsebojno izključujejo in so nadrejene vsem ostalim oblikam pripadnostim.²⁴¹ Da je članstvo v posamezni nacionalni skupnosti potrebno razumeti (tudi) kot projekt vključevanja,²⁴² se strinja tudi Rizman (2000b, 112), ko ugotavlja, da se vloga identitete kot ene izmed glavnih komponent nacionalizma²⁴³

²⁴⁰ O nekaterih novih konceptih državljanstva, ki naj bi ustrezneje izražali današnje kompleksno in večplastno članstvo v politični skupnosti – kot so npr. diferencirano, multikulturno, multinacionalno, transnacionalno, postnacionalno, globalno svetovno, kozmopolitsko, lokalno državljanstvo – sem spregovorila že v prvem poglavju in sicer v sklopu o osrednjih teoretičnih konceptih.

²⁴¹ Razprava o konceptu nacionalne identitete in njenih redefinicijah v okviru sodobnih družbenih sprememb in globalizacije seveda presega okvirje te disertacije, zato jo bom omenila le v obsegu, potrebnem za argumentacijo mojih tez glede odnosa med dvojnimi državljanstvom in konceptom nacionalnega državljanstva. Več o nacionalni identiteti in pripadnosti v sodobnem družbenem kontekstu npr. v Smith (1991), Miller (1995, 2002), Isin in Wood (1999), Rizman (1999, 2000a, 2011b), Hedetoft in Hjort (2002), Bhikhu (2008).

²⁴² Kljub znameniti definiciji, da je državljanstvo »instrument družbenega zapiranja« (Brubaker 1996, 23), je tudi Brubaker (1996, 21) v svoji znameniti študiji poudarjal dvojnost narave nacionalnega državljanstva, ki naj bi se odražala v zunanji ekskluzivnosti in notranji inkluzivnosti. Tudi v kasnejših delih (npr. Brubaker 2004) je eden največjih zagovornikov nacionalne paradigme vztrajal, da je nacionalizem in patriotizem – ki ju sicer opredeljuje kot izrazito fleksibilna politična jezika oz. načina oblikovanja političnih argumentov s sklicevanjem na domovino, državo in nacijo, ki sta zelo odvisna od trenutnega družbenega konteksta (Brubaker 2004, 120) – mogoče razumeti tudi kot koncepta inkluzivnosti, ki kljub drugačnim trditvam nasprotnikov lahko pripomoreta k spodbujanju integracije imigrantov. Oba politična konstrukta lahko namreč spodbujata »zamišljanje« določene nacionalne skupnosti kot relativno odprte in tolerantne glede sprejemanja novih članov v nacionalno skupnost (kot naj bi bila na primer dolga leta zamišljena ameriška nacija, ki naj bi načeloma tolerantno sprejemala vedno nove in nove skupine imigrantov v svojo nacionalno skupnost). Natančnejša razdelava teh argumentov v Brubaker (2004).

²⁴³ Rizman (1999, 239) v tem kontekstu poudarja, da je koncept identitete noviteta v diskurzu nacionalizma. Pojem »identiteta« se je namreč uveljavil v družboslovnem besednjaku šele v novejšem,

pomembno spreminja: nacionalna identiteta načeloma ne služi več glorifikaciji nacionalne države, ki je individualne identitete utapljala v ideji kolektivne družbene zavesti in solidarnosti, temveč spodbuja razumevanje nacionalne države kot kompleksne družbene formacije, v kateri je dovolj prostora za različne oblike in različne ravni identitet, ki medsebojno niso konfliktni. Podobno razmišlja tudi Miller (1995, 26–27), ki zavrača nekdanjo zakoreninjeno idejo, da nacionalno identiteto sestavlja skupek značilnosti, ki jih vsak pripadnik določene nacionalne skupnosti izkazuje na enak način in v enakem obsegu. Miller (1995, 25) meni, da nacionalna identiteta sicer predpostavlja zavezanost določenim skupnim idealom in idejam znotraj določene nacionalne skupnosti – Miller jih poimenuje »skupna javna kultura«²⁴⁴ –, a hkrati dopušča obstoj različnih zasebnih pripadnosti in identitet, ki soobstajajo skupaj z nacionalno identiteto. Nacionalna identiteta zanj predstavlja fluiden in odprt koncept, saj vzpostavlja le nek identitetni okvir, ki ga posameznik natančneje definira s svojimi prepričanji, vrednotami in ostalimi individualnimi identitetami²⁴⁵ (Miller 1995, 44–45). Ali drugače povedano, posameznik lahko svojo nacionalno identiteto opredeli kot slovensko, a pri tem še vedno ostaja veliko manevrskega prostora glede tega, v kakšnega Slovenca ali Slovenko se bo ta oseba razvila. V tem kontekstu Miller (1995, 26) vse intenzivnejših migracijskih tokov ne smatra kot grožnje nacionalni identiteti, saj meni, da je le-ta dovolj odprta in fleksibilna, da lahko tolerira ali celo inkorporira posebnosti nacionalnih/etničnih identitet imigrantov, seveda ob predpostavki, da imigranti izkazujejo določeno stopnjo zavezanosti skupni javni kulturi. Zaveda se, da je v določenih primerih – tudi v primeru posedovanja dvojnega državljanstva – posameznik

postmodernem času. Celo *Oxford English Dictionary* iz leta 1970 (v Rizman 1999, 239) veže razumevanje identitete na »poganstvo in praznoverje«, dokumentira pa jo predvsem s primeri iz osemnajstega stoletja. Hobsbawm (ibid.) ugotavlja, da se je ta pojem začel bolj množično uporabljati ob koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja, in sicer v Združenih državah Amerike, kjer so družboslovci kar tekmovali med seboj, kdo bo natančneje izmeril družbeno-psihološko temperaturo družbe, ki so jo že od nekdaj naseljevale etnično raznolike družbene skupine.

²⁴⁴ Miller (1995, 26) opredeljuje skupno javno kulturo kot »niz razumevanj o tem, kako naj skupina ljudi vodi svoje življenje skupaj«. To vključuje npr. politična načela, kot so zaupanje v demokracijo in pravno državo, razširi pa se tudi na družbene norme, kot so npr. poštenost pri prijavi svojih prihodkov davčni upravi ali čakanje v vrsti na avtobus, in obsega določene kulturne ideale, kot je npr. versko prepričanje ali zaveza k ohranjanju čistosti nacionalnega jezika. Takšna skupna kultura se seveda razlikuje od primera do primera, a vedno dopušča prostor za različne privatne kulture znotraj nacionalne skupnosti. Tako hrana, ki jo nekdo zaužije, način njegovega oblačenja ali izbor glasbe, ki jo posluša, niso del skupne kulture, ki definira nacionalno identiteto, pri čemer pa se Miller (ibid.) zaveda, da so meje med javno in zasebno kulturo lahko pogosto predmet kontroverznih razprav. Natančnejša razdelava te ideje se nahaja v 5. poglavju omenjene monografije (glej Miller 1995, 119–154). Cf. Schuck (2002b) – koncept »osnovne politične lojalnosti«, ki naj bi jo izkazovali vsi naturalizirani državljani; cf. Habermas (1995) – koncept »ustavnega patriotizma«.

²⁴⁵ Natančnejša razdelava Millerjevih misli o nacionalni identiteti je na voljo v 2. poglavju njegove monografije (glej Miller 1995, 17–47).

(pre)pogosto postavljen pred odločitvijo za eno nacionalno identiteto, a to je po njegovem mnenju le konstrukt nacionalnega diskurza, ki vztraja, da je članstvo v nacionalni skupnosti možno le na podlagi načela »vse ali nič«, ki pa nima veliko skupnega z vsakdanjo realnostjo sodobnih družb, kjer nacionalne identitete niso (več) razumljene kot ekskluzivne ali nadrejene vsem ostalim oblikam individualnih identitet (Miller 1995: 46).

Millerjeva razmišljanja o bolj odprtem in vključujočem konceptu nacionalne identitete, ki je kompatibilen z ostalimi oblikami posameznikovih identifikacij in pripadnosti, niso osamljena znotraj nacionalne paradigme. Tudi drugi t.i. liberalni nacionalisti²⁴⁶ prepoznavajo, da večina izmed nas vzpostavlja in ohranja številne pomembne oblike kolektivne identifikacije, pripadnosti, celo lojalnosti tako znotraj kot izven meja nacionalne države, ki lahko soobstajajo z našimi nacionalnimi identitetami (Bosniak 2000a, 498–499). Istočasno sicer poudarjajo, da takšne subnacionalne in transnacionalne oblike pripadnosti v nikakršni obliki ne ogrožajo ali nadomeščajo nacionalnih identitet, ki morajo ostati primarne oblike izražanja solidarnosti v okviru nacionalne države, saj so bistvenega pomena za zagotavljanje pravične porazdelitve in enake obravnave v demokratični državi (Bosniak 2000a, 499). Na transnacionalni ravni po mnenju liberalnih nacionalistov nimamo še razvitih ustreznih institucionalnih mehanizmov, ki bi lahko na podoben način mobilizirali občutke solidarnosti ter zagotavljali pravičnost in enakost v demokratični družbi (ibid.). V tem kontekstu pozivajo k izoblikovanju in uveljavitvi bolj inkluzivnih in liberalnih oblik nacionalizma, ki bi bile med drugim bolj odprte do spreminjajočega se koncepta nacionalne identitete in pripadnosti, ki se skuša prilagoditi spremenjenim družbeno-političnim okoliščinam.²⁴⁷

²⁴⁶ Teoretiki t.i. liberalnega nacionalizma – znanstvene discipline, ki se je razvila predvsem kot odziv na ponoven vzpon nacionalne retorike v liberalnih demokracijah – skušajo v diskurz nacionalizma vpeljati liberalna načela svobode, enakosti, tolerance in individualnih pravih, pri čemer se naslanjajo na vplivna dela Johna Stuarta Milla in Ernesta Renana. Eno najvplivnejših del na tem področju je znanstvena monografija *Liberal Nationalism* izraelske avtorice Yael Tamir iz leta 1993. Za ideje nekaterih drugih liberalnih nacionalistov glej npr. Miller (1995, 2000), Kymlicka (1995, 2001), Nielsen (1998), Gans (2003).

²⁴⁷ Tudi Brubaker (2004, 120–121), eden najbolj vplivnih zagovornikov nacionalne paradigme, se pridružuje pozivu liberalnih nacionalistov po bolj tolerantnih in odprtih oblikah nacionalizma, ko opozarja, da lahko nacionalizem in patriotizem razumemo tudi kot inkluzivna procesa, ki pomembno prispevata k spodbujanju in ohranjanju družbene angažiranosti, solidarnosti in vzajemne odgovornosti ter celo – navkljub pogostim nasprotnim trditvam kritikov – spodbujata integracijo imigrantov v družbo naselitve. Vendar Brubaker (2004, 122) – kot je mogoče razbrati iz omenjenega prispevka – integracije imigrantov vsaj na tej točki ne razume kot dvosmernega procesa, v katerem se prilagajajo tako imigranti

Takšna razmišljanja in premisleki o bolj odprtih in fleksibilnih opredelitvah nacionalne identitete in pripadnosti, ki odpirajo prostor za soobstoj različnih identitet posameznika, pomembno vplivajo tudi na (re)definicijo članstva v okviru nacionalne države in s tem tudi na dosedanje razumevanje nacionalnega modela državljanstva. Če namreč razmišljamo v smeri, da je nacionalna pripadnost kompatibilna z ostalimi identifikacijami posameznika, potem je temu ustrezno potrebno prilagoditi tudi nacionalni model državljanstva, ki je do sedaj temeljil na predpostavki ekskluzivne lojalnosti do določene nacionalne skupnosti, ki naj bi bila nadrejena vsem ostalim posameznikovim pripadnostim. Pri tem se mi takoj postavi vprašanje, ali se lahko tradicionalni model nacionalnega državljanstva prilagodi do te mere, da v skladu s temi novejšimi, bolj odprtimi opredelitvami nacionalne pripadnosti sprejme možnost, da posameznik čuti določeno pripadnost oz. afiniteto do dveh nacionalnih skupnosti, kot je to v primeru dvojnih državljanov. Večina teoretikov nacionalne paradigme bi na tej točki najverjetneje pohitela z zanikanjem te možnosti, ker naj bi spodkopavala osnovno predpostavko nacionalnega modela državljanstva. A že kratek vpogled v nacionalne politike državljanstva nam hitro razkrije, da takšne prakse pravzaprav že obstajajo. Prav vsako toleriranje ali odobritev dvojnega državljanstva lahko namreč interpretiram kot dokaz v prid tolerance in sprejemanja istočasnega obstoja dvojnih nacionalnih pripadnosti in lojalnosti. V določenih primerih – najpogosteje v primeru dvojnega državljanstva emigrantov (glej npr. Iordachi 2004; Górný in dr. 2007; Kadirbeyoğlu 2007; Kovács 2007), vse pogosteje pa tudi v primeru imigrantov – države celo aktivno spodbujajo dvojno državljanstvo in s tem obstoj dvojnih nacionalnih lojalnosti, da bi dosegle svoje nacionalne interese in politične cilje.²⁴⁸

* * *

kot večinska skupnost. Ideje nekaterih drugih avtorjev, da imigranti ohranjajo svoje specifične kulture in pri tem vzpostavljajo lastne etnične ali celo transnacionalne skupnosti, namreč označi kot normativno in empirično problematične. Kot pomemben dokaz v prid temu izpostavi podatek, da naj bi se glede na empirične podatke tako druga kot tretja generacija imigrantov še vedno asimilirala – t.j. postajala podobna Američanom – v ameriško družbo. Takšna argumentacija namiguje, da Brubaker (ibid.) integracijo pravzaprav enači kar z asimilacijo, v okviru katere pa se praviloma prilagajajo le imigranti.

²⁴⁸ Po mnenju Macklinove (2007) lahko dvojno državljanstvo nastopa tudi v (morda na prvi pogled protislovni) vlogi mehanizma izključevanja, kar dokazuje na primeru beguncev in prisilcev za azil. V primeru, da le ti posedujejo dvojno državljanstvo, jih posamezna država namreč lažje izključi, saj jim ni potrebno skrbeti zaradi potencialne apatridnosti teh posameznikov. Tudi Faist (2007c) podobno ugotavlja, da v določenih primerih dvojno državljanstvo ne izraža tolerance in odprtosti posamezne družbe, temveč nastopa v vlogi dodatne grožnje posameznikovi varnosti. V sedanjem obdobju povečane skrbi za državno varnost namreč država veliko enostavneje izključi dvojnega kot enojnega državljana, saj ji v primeru prvega ni potrebno skrbeti zaradi njegove potencialne apatridnosti.

Ali lahko na tej točki nedvoumno potrdim, da je naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva kompatibilna z nacionalnim modelom sodobnega državljanstva? Da je dvojno državljanstvo zgolj modifikacija oziroma korekcija nacionalnega modela državljanstva? Glede na dosedanja opažanja in spoznanja lahko zagotovo ugotovim le, da na to vprašanje ni možno odgovoriti le pritrdilno ali nikalno. Dvojno državljanstvo bi v določenih vidikih morda lahko opredelila kot »čezmejno modaliteto nacionalnega državljanstva« (Faist 2007c, 12), saj se zdi, da vedno bolj prisotna toleranca dvojnega državljanstva v različnih migracijskih kontekstih resneje (še) ne ogroža primata nacionalnega (modela) državljanstva in njegove temeljne predpostavke o ekskluzivnosti nacionalne pripadnosti in lojalnosti, kar potrjujejo tudi obstoječe politike in prakse tako imigracijskih kot tudi emigracijskih držav. V imigracijskih državah (p)ostaja možnost ohranitve izvirnega državljanstva v okviru naturalizacije vedno bolj sprejemljiva praksa, ki naj bi pomembno spodbujala proces vključevanja imigrantov v novo domovino. A kot ob tem poudarjajo teoretiki nacionalne paradigme (npr. Kastoryano 2002b), naj bi bila to le vmesna, začasna faza v prehodu od enega nacionalnega državljanstva (države izvora) do drugega nacionalnega državljanstva (države dejanske naselitve), v okviru katere naj bi bilo za dvojnega državljanca relevantno le tisto državljanstvo, na podlagi katerega koristi pripadajoče pravice in aktivno sodeluje v političnem procesu odločanja. Še močnejši argument v potrditev zgornje ugotovitve je vedno bolj prisotna politika emigracijskih držav, da s spodbujanjem in (ponovnim) radodarnim podeljevanjem izvirnega državljanstva pripadnikom emigrantskih in/ali manjšinjskih skupnosti zasledujejo svoje politične in nacionalne interese in ob tem širijo meje svojih nacionalnih skupnosti preko svojih meja (običajno v sosednje države).²⁴⁹ V tem primeru (običajno selektivno) toleriranje dvojnega državljanstva ne le ohranja, temveč celo krepi nacionalno dimenzijo sodobnega državljanstva.²⁵⁰

²⁴⁹ Več o primerih takšnih politik emigracijskih držav v nadaljevanju tega poglavja, natančneje v sklopu o transnacionalnih lastnostih dvojnega državljanstva. Naj na tem mestu omenim le, da je takšna politika emigracijskih držav v določenih primerih interpretirana s strani sosednjih držav kot vmešavanje v notranje zadeve, kar se lahko odrazi tudi v resnih meddržavnih sporih in konfliktih. Nekaj takšnih aktualnih primerov je navedenih in analiziranih v prispevku Sabine Riedel (2012) *Doppelte Staatsbürgerschaften als Konfliktpotential: Nationale Divergenzen unter europäischer Flagge*.

²⁵⁰ Kot sem omenila že v uvodnem poglavju, vzporedno s procesi t.i. denacionalizacije koncepta državljanstva potekajo v današnjih sodobnih družbah tudi procesi, ki spodbujajo nadaljnjo relevantnost nacionalnega modela državljanstva, na kar opozarjajo tudi nekateri avtorji – Miriam Feldblum (1998) na primer vpeljuje idejo »neo-nacionalnega« državljanstva, Peter Schuck (1998) prepoznava procese »re-evalvacije« državljanstva, Christian Joppke (2003) pa opisuje »re-etnicizacijo« državljanstva.

A istočasno se strinjam tudi z opažanji Faista (2007a, 196), da ta vedno bolj razširjena praksa toleriranja dvojnega državljanstva v različnih migracijskih kontekstih predstavlja pomemben izziv za sodobni nacionalni model državljanstva, saj spodbuja k resnemu razmisleku o tem, kako prepustne ali fiksne so meje članstva v nacionalni državi kot dominantni obliki politične organiziranosti (Faist 2007a, 196). Pri tem je po mojem mnenju relevantno predvsem to, ali bo nadaljnji obstoj dvojnega državljanstva spodbudil redefinicijo (mej) članstva v nacionalni skupnosti: a) na način, da se bo nacionalni model državljanstva uspel prilagoditi novonastalim družbenim razmeram tako, da bo še vedno predstavljal ekskluzivno vez med (nacionalno) državo in državljanom, obenem pa priznati relevantnost mnogovrstnih pripadnosti in afinitet posameznika, med katere spada tudi dvojno državljanstvo (Kastoryano 2002b, 159); b) ali pa na način, da se bodo opredelitve (kriterijev) članstva v določeni politični skupnosti spremenile v tolikšni meri, da nacionalni model državljanstva ne bo (več) edina legitimna oblika članstva v politični skupnosti državljanov.

3. 3 Dvojno državljanstvo kot argument v prid denacionalizaciji državljanstva?

Določeni avtorji menijo, da je odgovor na zgornjo dilemo že jasen: koncept državljanstva zaradi najrazličnejših dejavnikov že doživlja pomembno preobrazbo, ki bo sprva omilila, nato pa zbrisala njegov nacionalni značaj (npr. Soysal 1994, 1996; Jacobson 1997; Bosniak 2000a; Sassen 2002; Benhabib 2007; Spiro 2007, 2010; Hansen 2009). V tem procesu, ki ga avtorji označujejo z različnimi poimenovanji,²⁵¹

²⁵¹ Strokovna literatura najpogosteje označuje to preobrazbo kot proces denacionalizacije državljanstva (npr. Bosniak 2000a; Sassen 2002) ali kot proces v smeri postnacionalnega državljanstva (npr. Soysal 1994, 1996; Jacobson 1997), pri čemer pa postavljajo različne ločnice tudi med tema dvema konceptoma. Saskia Sassen (2002, 280–281) tako ločuje med t.i. denacionalizacijskimi in postnacionalnimi razmišljanji o redefiniciji državljanstva, pri čemer ločnico med obema pristopoma predstavljajo meje nacionalne države. Avtorji, ki preučujejo procese denacionalizacije državljanstva, pri svojih razmišljanjih ohranjajo nacionalno državo kot temeljni referenčni okvir, medtem kot je za zagovornike postnacionalnega pristopa značilno, da skušajo spremeniti osnovno predpostavko, da človekovo občutenje in razumevanje državljanstva v liberalnih demokratičnih družbah obstaja le v okviru nacionalne države (ibid.). Omenjena avtorica (2002, 280) pri tem ugotavlja, da so nekateri modeli včasih napačno ali preveč ambiciozno označeni kot postnacionalni, saj zgolj lociranje državljanstva izven meja formalnih političnih domen še ne zadošča za takšno etiketo. Podobno tudi Linda Bosniak (2000a, 2001) s terminom denacionalizacija označuje nove trende opredeljevanja državljanstva, pri čemer ta pojem po mnenju avtorice predstavlja generični izraz za vse različne nove oblike državljanstva, kot so npr. transnacionalno, globalno ali postnacionalno državljanstvo. Ideja postnacionalnega državljanstva je v tem primeru torej le ena izmed mnogih ponujenih interpretacij procesa denacionalizacije državljanstva, ki ga Bosniak (2001, 240) označi kot proces, v okviru katerega nacionalna država izgublja svoj primat osrednjega mesta naših kolektivnih identitet in življenj. A prav tako kot Sassen tudi Bosniak (ibid.) opaža, da ostaja veliko nejasnosti glede natančnega razumevanja omenjenih terminov, prav tako pa obstajajo razlike glede tega, ali ta proces označujejo kot trenutno stanje ali kot možni prihodnji razvoj koncepta. Bosniak (2000a, 452–

dvojno državljanstvo nastopa v vlogi vzroka in posledice tega procesa. Naraščajoča toleranca in sprejemljivost dvojnega državljanstva ter s tem povezan porast števila dvojnih državljanov sta med pomembnejšimi dejavniki, ki so zamajali uveljavljene opredelitve članstva v nacionalni državi in spodbudili proces transformacije nacionalnega modela državljanstva, kot sem nakazala že v zgornjih vrsticah. Istočasno je dvojno državljanstvo vse pogosteje prepoznano kot ena izmed razvojnih faz ali končnih rezultatov procesa denacionalizacije državljanstva, zato v tem kontekstu strokovna literatura označuje dvojno državljanstvo kot transnacionalno ali postnacionalno obliko državljanstva.²⁵² V nadaljevanju tega sklopa bom natančneje preučila omenjene ideje in skušala ugotoviti, kaj to pomeni za nadaljnji razvoj koncepta (dvojnega) državljanstva. Pri tem bom upoštevala opozorilo Faista (2007d, 15), da je bila kljub naraščajoči strokovni literaturi na temo postnacionalnega in transnacionalnega državljanstva tematika dvojnega državljanstva do sedaj redko sistematično obravnavana v teh teoretičnih okvirjih, zato bom skušala te teorije uporabiti kot izhodišča, skozi katere bom osvetlila tiste aspekte dvojnega državljanstva, ki jih nisem izpostavila v okviru nacionalne paradigme.

3.3.1 Transnacionalne lastnosti dvojnega državljanstva

Umestitev razmišljanj o sodobnem pomenu in vlogi dvojnega državljanstva v kontekst študij transnacionalizma je pravzaprav logična poteza, če sledimo definiciji, ki transnacionalizem opredeljuje kot »proces, s katerimi imigranti ustvarjajo in ohranjajo večplastne družbene odnose, ki povezujejo skupaj njihove družbe izvora in naselitve« (Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc 2003, 7). Pri tem je pomembno poudariti, da ta posameznikova članstva v različnih prostorih in skupnostih segajo preko »geografskih, kulturnih in političnih meja« nacionalnih držav (ibid.) in da soobstajajo simultano, ne pa

453) na primer meni, da je ta proces preobrazbe koncepta državljanstva v denacionalizirano obliko bolj stvar prihodnjega razvoja koncepta kot pa opis dejanskega stanja v svetu ter morda bolj stremljenje k določenemu cilju kot pa sedanje dejstvo.

²⁵² Naj na tem mestu pojasnim, da avtorji velikokrat zelo različno razumejo te pojme in ločnice med njimi. Pojem »postnacionalno državljanstvo« tako včasih predstavlja krovni pojem za vse oblike denacionaliziranega državljanstva (transnacionalno je torej le ena izmed oblik postnacionalnega državljanstva), včasih pa pomeni le eno izmed možnih oblik denacionaliziranega državljanstva (v tem primeru sta postnacionalno in transnacionalno enakovredna pojma). V izogib morebitnim napačnim interpretacijam bom v nadaljevanju tega sklopa sledila poimenovanjem in konceptualizacijam, kot jih uporabljajo omenjeni avtorji.

sukcesivno, kot je to značilno za ekskluzivni nacionalni model članstva²⁵³ (Bosniak 2003, 41). V tem kontekstu ne presenečajo trditve nekaterih avtorjev, da dvojno državljanstvo predstavlja formalizacijo obstoja vzporednih nacionalnih pripadnosti in identifikacij posameznika z različnimi nacionalnimi skupnostmi²⁵⁴ (Spiro 2007, 191) oziroma institucionalizacijo teh čezmejnih vezi in povezanosti posameznika z različnimi skupnostmi²⁵⁵ (Levitt 2002, 269; Bauböck 2003, 715). Fox (2005, 172) stori še korak dlje in dvojno državljanstvo identificira kot edino obliko »čezmejnega oziroma čezdržavnega članstva«, ki bi jo lahko označili kot primer transnacionalnega državljanstva.²⁵⁶

Teoretiki transnacionalizma torej prepoznavajo pomen dvojnega državljanstva v tem, da formalno priznava, da življenja (dvojnih) državljanov – in v tem kontekstu tudi njihove pripadnosti, afinitete, lojalnosti, (politična) udejstvovanja, identifikacije ipd. – segajo

²⁵³ Spiro (2007, 195) v tem kontekstu opozarja, da lahko takšno istočasno članstvo v različnih političnih skupnostih vodi do razvrednotenja koncepta državljanstva in do uveljavitve mnogo bolj instrumentalnega odnosa do državljanstva, kar natančneje opisuje s t.i. »problemom druge izbire«. Spiro razvije argumentacijo te teze na sledeči način: v svetu, ki ne priznava obstoja dvojnega državljanstva, je posameznik primoran izbrati le eno državljanstvo, pri čemer svojo odločitev za določeno državljanstvo načeloma izoblikuje glede nato, pri katerem državljanstvu so emocionalne in instrumentalne koristi večje. Takšna izbira po mnenju Spira izraža tudi dejansko povezanost, ki jo posameznik čuti do določene skupnosti. Seveda to ne pomeni, da afinitete in povezanosti do druge države izginejo, a odločitev za drugo državljanstvo (najpogosteje v okviru naturalizacijskega postopka) jasno izraža podrejenost teh občutij sedaj primarnemu državljanstvu in s tem tudi povezanosti z izbrano (politično) skupnostjo. Takšno logiko spodkopava naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva, ki posamezniku omogoča, da pridobi državljanstvo druge države, pri čemer pa se mu ni potrebno odreči primarnim afinitetam in pripadnostim do druge (politične) skupnosti. Takšna »druga izbira« ukinja jasno hierarhijo in prioritete glede povezanosti z določeno politično skupnostjo, saj državljanstvo nujno ne izraža več dejanske povezanosti z določeno politično skupnostjo. Takšen sistem po mnenju Spira spodbuja bolj instrumentalen odnos do članstva in pripadnosti v določeni skupnosti, saj lahko posameznik sedaj pravzaprav zbira državljanstva ob praviloma zelo nizkih stroških in brez kakršnekoli relevantne povezanosti s temi državami. V zelo skrajnem primeru, ki meji že na parodijo, lahko posameznik pridobi državljanstvo le z namenom zagotovitve hitrejšega inšpekcijskega pregleda na mejnih prehodih. Cf. Preston, Siemiatycki in Kobayashi (2007), ki skušajo razrešiti dilemo, ali dvojno državljanstvo predstavlja korist ali obvezo.

²⁵⁴ Cf. Faist (2001), ki spodbuja obravnavo dvojnega državljanstva v kontekstu transdržavne (in ne transnacionalne) perspektive, saj naj bi ta ustrezneje izražala vse formalne in simbolične stike, ki jih dvojni državljan vzpostavlja preko državnih (in ne zgolj nacionalnih) meja.

²⁵⁵ Riva Kastoryano (2002b, 159–160) takšno trditev postavlja v obliko vprašanja, ki bi ga bilo potrebno dodatno raziskati, predvsem v luči dejstva, da naj bi dvojno državljanstvo predstavljalo zgolj začasno pomoč imigrantom, da se lažje vključijo v družbo naselitve. Imigranti naj bi se potem sčasoma odpovedali enemu izmed obeh državljanstev, saj so lahko polni člani le ene politične skupnosti.

²⁵⁶ Pri tem je Fox (2005) zelo kritičen tudi do samega koncepta transnacionalnega državljanstva, kjer opaza, da je natančnejša razdelava tega koncepta zamejena z nejasnostmi pri opredelitvi samega termina transnacionalno, poleg tega pa niso natančneje identificirane pravice in oblike članstva, ki naj bi jih vpeljevalo transnacionalno državljanstvo. Fox (2005, 172) na podlagi tega zaključuje, da je transnacionalno državljanstvo zaenkrat »prepoznaš ga, ko ga vidiš« koncept, ki ga je težko ločiti od drugih oblik družbenih ali političnih vezi, kar posledično zamegljuje konceptualne meje državljanstva samega. Več o ideji in konceptu transnacionalnega državljanstva tudi v Bauböck (1994), Johnston (2001), Stokes (2004), Smith M. P. (2007).

preko meja (nacionalne) države. Irene Bloemraad (2004, 394) v tem kontekstu ugotavlja, da je dvojno državljanstvo mogoče razumeti kot vzrok in hkrati tudi kot posledico transnacionalnih praks posameznika. Po eni strani dvojno državljanstvo namreč spodbuja in omogoča enostavnejše vzpostavljanje in ohranjanje čezmejnih stikov posameznika, istočasno pa ravno ta želja in potreba po ohranjanju čezmejnih stikov pogosto vpliva na odločitev posameznika za ohranitev izvornega državljanstva ob istočasni pridobitvi drugega državljanstva. Tudi z vidika države je mogoče razumeti dvojno državljanstvo v tej dvojni vlogi. Po eni strani se države med drugim tudi zaradi vedno bolj intenzivnih transnacionalnih praks posameznikov, ki jih spodbuja nenehni razvoj sodobne tehnologije in komunikacije, odločajo za bolj fleksibilne in tolerantne politike do dvojnega državljanstva, po drugi strani pa predvsem emigracijske države vse pogosteje uporabljajo dvojno državljanstvo kot instrument v okviru emigracijskih politik, namenjenih spodbujanju in krepitvi transnacionalnih vezi in stikov s čezmejnimi skupnostmi svojih državljanov.

Žal ostaja sistematična razdelava različnih vidikov takšnega vzročno-posledičnega odnosa med dvojnimi državljanstvom in transnacionalizmom ena izmed bolj podhranjenih in zapostavljenih tematik transnacionalnih študij in študij državljanstva, saj jo neposredno naslavljajo le redki avtorji (npr. Irene Bloemraad (2004), ki preučuje to povezanost na primeru kanadskega popisa prebivalstva). Transnacionalisti se najpogosteje odločajo za obravnavo te tematike v širšem migracijskem kontekstu, v okviru katerega se osredotočajo na vsakdanje transnacionalne prakse migrantov, ki jih potem aplicirajo na dvojne državljane kot posebno skupino migrantov, ali pa dvojno državljanstvo prepoznavajo kot vse pomembnejši element nacionalnih imigracijskih in/ali emigracijskih politik (npr. Faist 2001, 2004, 2007b; Levitt 2002; Bauböck 2003b; Bosniak 2003; Itzigsohn 2003; Jones-Correa 2003; Vertovec 2004). Določeni avtorji se bolj osredotočajo na dvojno državljanstvo kot obliko čezmejnega oziroma transnacionalnega državljanstva, ki postaja vse pomembnejši dejavnik v okviru razmišljanj o nadaljnji relevantnosti nacionalne države in njenih meja (Faist 2001, 2004; Levitt 2002; Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc 2003; Vertovec 2004 itd.). V nadaljevanju tega sklopa bom natančneje predstavila osnovne ideje, povezane z obema smerema razprav o transnacionalnem značaju dvojnega državljanstva, ki ju bom zaokrožila še z nekaterimi drugimi idejami in razmisleki glede odnosa med transnacionalizmom in dvojnimi državljanstvom.

Kot že poudarjeno, se večina znanstvenih razprav o transnacionalnosti dvojnega državljanstva še vedno umešča v migracijski kontekst. Večji delež takšnih razprav se osredotoča na prakse in politike emigracijskih držav, saj je v tem primeru bolj izpostavljena čezmejna oz. transnacionalna dimenzija dvojnega državljanstva. V tem okviru dvojno državljanstvo najpogosteje obravnavajo kot enega izmed načinov za vzpostavljanje in ohranjanje stikov s svojimi t.i. eksternimi državljani²⁵⁷ po celem svetu. Pri tem se strinjam z opažanji Faista (2007d, 6), da bi bilo takšno toleriranje dvojnega državljanstva morda preveč ambiciozno interpretirati kot priznanje emigracijskih držav, da njihovi (dvojni) državljani živijo transnacionalna življenja in v tem okviru vzpostavljajo in razvijajo naklonjenosti, povezanosti in pripadnosti do drugih političnih skupnosti. Takšne transnacionalne politike glede dvojnega državljanstva so primarno še vedno namenjene zasledovanju interesov določene emigracijske države. Države s toleriranjem ali celo aktivnim spodbujanjem dvojnega državljanstva skušajo doseči določene ekonomske cilje – tu je najpogosteje v ospredju spodbujanje stalnega denarnega pritoka in (ne)posrednih investicij s strani emigrantov v njihovo nekdanjo domovino – ali pa uveljaviti svoje politične interese v drugih državah, pri čemer naj bi v vlogi lobistov nastopile emigrantske skupnosti oz. njihove organizacije v teh državah.²⁵⁸

²⁵⁷ Za sistematično razdelavo in ločnice med koncepti t.i. »eksternega«, »emigrantskega« in »ekstrateritorialnega« državljanstva glej npr. znanstvene prispevke iz posebne številke *New York University Law Review* iz leta 2006 (Fitzgerald 2006; Kim 2006; Rubio-Marín 2006); za pravice in dolžnosti v okviru eksternega državljanstva glej Bauböck (2009); za nacionalne politike glede eksternega državljanstva na področju Srednje in Vzhodne Evrope – vključno s Slovenijo – glej Pogonyi in dr. (2010).

²⁵⁸ Spiro (2007, 192–193) v tem okviru resno dvomi v učinkovitost dvojnega državljanstva kot mehanizma za doseganje tovrstnih (trans)nacionalnih ciljev, kar dokazuje na primeru nezainteresiranosti emigrantov do nedavne spremembe mehiške zakonodaje v prid dovoljevanju dvojnega državljanstva – možnost ponovne pridobitve mehiškega državljanstva je izkoristil le majhen odstotek možnih prosilcev, natančneje le 67.000 oseb, čeprav je imelo to možnost več sto tisoč potencialnih kandidatov – in na primeru vzorca volilnega obnašanja eksternih državljanov, ki so se do sedaj praviloma odražali v zelo nizkih stopnjah participacije na nacionalnih volitvah – le 57.000 mehiških državljanov v Združenih državah Amerike se je registriralo za možnost udeležbe na nacionalnih mehiških volitvah leta 2006, čeprav je bilo do tega upravičenih več kot 4 milijone ljudi. Na pomlad 2006 baje kar polovica volilnih upravičencev v Združenih državah Amerike sploh ni vedela, da bodo julija 2006 potekale predsedniške volitve v Mehiki, na katerih bi lahko tudi oni oddali svoj glas. Podobne pomisleke ima tudi Itzigsohn (2007, 127–131), ko izpostavlja paradokse, s katerimi se srečujejo emigracijske države, ki svojim rojakom podeljujejo dvojno državljanstvo v želji, da bi s tem ohranili njihovo nadaljnjo lojalnost do nekdanje domovine – ki se odraža predvsem v finančnih prilivih – hkrati pa pospešili njihovo integracijo in s tem tudi politično angažiranost v državi naselitve. Integracija dvojnih državljanov v družbo naselitve namreč v nasprotju s pričakovanji in željami emigracijskih držav najpogosteje vodi do zmanjšanja finančnih odlivov v državo izvora, prav tako pa dvojni državljani ne lobirajo za interese države izvora, temveč se običajno (politično) organizirajo z namenom, da bi dosegli izpolnitev svojih interesov in zahtev v državi izvora. Več o volilnem obnašanju dvojnih državljanov tudi v Spiro (2003) in v tretjem poglavju pričujoče disertacije, ki naslavlja argumente v prid in proti dvojnemu državljanstvu.

Faist (2007d, 5) takšen poskus umeščanja dvojnega državljanstva v transnacionalni kontekst poimenuje »diferencirani transnacionalizem« (*differentialist transnationalism*), ki ga opredeli kot a) izključevalnega, saj države običajno skozi prizmo etnonacionalizma sledijo strategiji t.i. selektivne tolerance (Górny in dr. 2007), v okviru katere tolerirajo le dvojno državljanstvo njihovih eksternih državljanov po svetu, medtem ko imigrantom v okviru naturalizacijskega postopka postavljajo pogoj odpovedi izvornemu državljanstvu; b) in kot državocentričnega, saj v tem primeru dvojno državljanstvo nastopa v vlogi instrumenta vlad in ostalih državnih institucij, s pomočjo katerega vzpostavljajo odnose in s tem tudi posredno nadzirajo delovanje različnih čezmejnih oblik (politične) organiziranosti svojih eksternih državljanov.²⁵⁹

Imigracijske države v nasprotju z emigracijskimi državami v svojih praksah in politikah ne posvečajo tolikšne neposredne pozornosti transnacionalnim vidikom dvojnega državljanstva oziroma čezmejnemu stikom, pripadnostim in angažiranosti imigrantov v drugih (političnih) skupnostih. Razlog za odsotnost transnacionalnega diskurza se po mnenju Faista (2004, 358) in Spira (2007, 194) skriva v tem, da so dosedanje razprave o dvojnem državljanstvu v imigracijskih državah dominirale ideje o dvojnem državljanstvu kot enem izmed možnih načinov za učinkovitejšo (politično) integracijo imigrantov v družbo naselitve. V imigracijskih državah namreč vztrajno narašča delež imigrantov s stalnim prebivališčem, ki zaradi različnih razlogov (še) ne posedujejo državljanstva države naselitve – Hammar (1989; 1990) jih poimenuje »denizeni« –, kar pa posledično pomeni, da so kljub dolgotrajnemu zakonitemu bivanju v družbi naselitve izključeni iz procesa oblikovanja in sprejemanja pomembnih političnih odločitev, ki vplivajo tudi na njihova življenja. Po mnenju Hammarja (1989, 93) je takšno neskladje možno razrešiti na dva načina: s prenosom polnih političnih pravic, vključno z volilno pravico, tudi na denizene ali pa s spodbujanjem naturalizacije, kar pa zahteva mnogo bolj toleranten odnos do dvojnega državljanstva. Dvojno državljanstvo se v imigracijskih državah torej pojavlja predvsem v vlogi spodbujevalnega dejavnika, ki olajša odločitev imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve – imigranti se namreč lažje odločijo za pridobitev državljanstva države naselitve, če niso soočeni z

²⁵⁹ Takšno politiko diferenciranega transnacionalizma vodijo načeloma skoraj vse evropske emigracijske države (glej npr. Iordachi 2004, 2006; Bauböck in dr. 2007; Culic 2009; Pogonyi 2010) – med njimi npr. tudi Turčija (glej npr. Icduygu, Colak in Soyarik 1999; Kastoryano 2002b; Kadirbeyoğlu 2007), Poljska (Górny in dr. 2007) in nenazadnje tudi Slovenija (npr. Zorn 2005; Medved 2007; Kejžar 2007, 2009; Deželan 2010).

odpovedjo svojemu izvornemu državljanstvu (Spiro 2007, 194) – in s tem omogoči celovitejšo in enakopravnejšo integracijo imigrantov v družbo naselitve. Osredotočenost na takšen vključevalni vidik dvojnega državljanstva je po mnenju Faista (2004, 358) v določeni meri tudi pričakovana, in sicer zaradi tega, ker zagovorniki dvojnega državljanstva v imigracijskih državah običajno v večji meri zagovarjajo pravice imigrantov, kot pa imigrante same.²⁶⁰

Vendar pa Faist (2007a, 184) opaza, da lahko v zadnjem času v teh razpravah zasledimo argumente, ki naslavlajo transnacionalne vidike dvojnega državljanstva skozi prizmo multikulturalizma – od tod poimenovanje »multikulturni transnacionalizem« (*multicultural transnationalism*). Takšen primer po mnenju Faista (2007a, 184–185) predstavlja razprava o dvojnem državljanstvu na Švedskem v devetdesetih letih, ki se je za razliko od takšnih razprav v osemdesetih letih – ki so se izrazito ukvarjale s pomenom dvojnega državljanstva za vključevanje in večjo enakopravnost imigrantov v švedski družbi – osredotočila na splošnejša vprašanja glede vpliva globalizacije in migracijskih tokov na oblikovanje posameznikovih pripadnosti in identitet ter s tem povezana vprašanja glede vpliva transnacionalnih stikov in pripadnosti imigrantov na enega izmed temeljnih načel švedske multikulturne politike, na načelo svobodne izbire. V tem okviru je bila izpostavljena potreba po enakopravni obravnavi dvojnega državljanstva tako pri emigrantih kot tudi pri imigrantih, saj v obeh primerih veljajo podobne zakonitosti glede posameznikovega vključevanja in identificiranja z določeno družbo, različen je zgolj družbeni kontekst.²⁶¹ Podobna razmišljanja in argumentacije o dvojnem državljanstvu kot pojavnimi oblikami multikulturalizma se po opazanjih Faista in sodelavcev (2007b) pojavljajo tudi v javnih in političnih razpravah drugih imigracijskih držav, kot so npr. Nemčija, Nizozemska in Kanada.²⁶²

Faist (2007a, 184) pri tem opozarja, da gre tako v primeru multikulturnega kot tudi diferenciranega transnacionalizma zgolj za idealno-tipska primera transnacionalnega

²⁶⁰ Faist (2004, 358) kot argument v prid te teze navaja prispevek Pera Gustafsona (2001) o poudarkih švedske debate o dvojnem državljanstvu.

²⁶¹ Več o temeljnih značilnostih nacionalnih razprav in politik dvojnega državljanstva na Švedskem v Gustafson (2001, 2005), Lokrantz Bernitz in Bernitz (2006), Spång (2007).

²⁶² Več o temeljnih značilnostih nacionalnih razprav in politik dvojnega državljanstva v Nemčiji v Ludvig (2000), Kastoryano (2002b), Hailbronner (2002, 2006), Böcker in Thränhardt (2006), Green (2005), Gerdes in dr. (2007), itd.; na Nizozemskem v Böcker in Thränhardt (2006), van Oers, de Hart in Groenendijk (2006), de Hart (2007); v Kanadi v Bloemraad (2004, 2007), Preston, Siemiatycki in Kobayashi (2007), Macklin in Crépeau (2010).

diskurza o dvojnem državljanstvu. V nacionalnih razpravah se namreč običajno prepletajo elementi obeh pristopov – tako etno-nacionalni argumenti v prid favoriziranja dvojnega državljanstva pri emigrantih, kot tudi argumenti v prid toleriranja dvojnega državljanstva pri imigrantih na podlagi spoštovanja načel multikulturalnosti in enakopravnosti. Razmerje med prisotnostjo oz. odsotnostjo argumentov ene in/ali druge oblike transnacionalizma v praksah in politikah glede dvojnega državljanstva je odvisno od migracijske situacije in ostalih družbeno-političnih dejavnikov posamezne države.²⁶³

* * *

Druga smer razprav o transnacionalnem značaju dvojnega državljanstva se osredotoča na izziv, ki ga dvojno državljanstvo kot oblika čezmejnega (oz. transnacionalnega) državljanstva predstavlja za obstoj nacionalne države in njenih meja.²⁶⁴ Takšno diskusijo spodbujajo na primer razmišljanja Thomasa Faista (2001, 6–7) o dvojnem državljanstvu kot obliki t.i. prekrivajočega članstva (*overlapping membership*), ki horizontalno sega preko meja različnih skupnosti, ki pa niso nujno politične in/ali nacionalne. Posameznik vzpostavlja čezmejne stike tudi v okviru drugih skupnosti – kot so npr. vaška in/ali mestna skupnost, sorodstvena skupnost, verska skupnost, profesionalna združenja in skupine ipd. – in na podlagi tega ustvarja potencial za izoblikovanje čezmejnih oblik medsebojne solidarnosti in recipročnosti, za katere je do sedaj veljalo, da se lahko izoblikujejo le v okviru politične skupnosti, ki sovpada z ekskluzivno nacionalno skupnostjo. Nekateri transnacionalisti takšne ideje razvijajo še dlje in sicer v smeri, da toleranca dvojnega državljanstva pomembno prispeva k razvoju posebnih transnacionalnih omrežij, transnacionalnih družbenih polj ali celo

²⁶³ Zanimiv vpogled v takšno prisotnost in prepletanje različnih argumentov v nacionalnih razpravah o dvojnem državljanstvu v različnih družbenih kontekstih ponuja knjiga *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ki je leta 2007 izšla pod uredništvom Thomasa Faista (glej Faist 2007b). V knjigi različni avtorji obravnavajo temeljne značilnosti nacionalnih razprav in politik dvojnega državljanstva v treh imigracijskih državah (Nemčija, Nizozemska in Švedska) in dveh emigracijskih državah (Poljska, Turčija) na medsebojno primerljiv način, kar omogoča tudi bolj sistematično primerjavo glede prisotnosti in/ali odsotnosti določenih pristopov in s tem povezane argumentacije.

²⁶⁴ Na tem mestu naj izpostavim, da je takšne razprave včasih težko jasno razmejiti od razprav o postnacionalnem značaju dvojnega državljanstva, kjer se prav tako pojavljajo vprašanja o ogroženosti ideje nacionalne države in nacionalne suverenosti zaradi naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva. Razlog za to je pogosto nejasna razmejitev med koncepti transnacionalizma in postnacionalizma s strani avtorjev, ki ideje postnacionalizma poimenujejo kot transnacionalne in obratno (takšen zmeden primer je npr. prispevek Bosniakove iz leta 2003). Več o postnacionalnih lastnostih dvojnega državljanstva v nadaljevanju tega poglavja.

transnacionalnih skupnosti²⁶⁵ (npr. Levitt 2002; Faist 2004; Vertovec 2004) in s tem spodbuja uveljavitev t.i. »deteritorializirane« nacionalne države, v okviru katere lahko pripadniki določenega naroda prebivajo kjerkoli na svetu, a istočasno še vedno živijo v okviru svoje (nacionalne) države, saj ta sedaj sega preko fizičnih geografskih meja²⁶⁶ (Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc 2003, 269). Eno izmed takšnih posebnih transnacionalnih oblik dvojnega državljanstva, ki naj bi spodbujala k razvoju posebne transnacionalne oz. nadnacionalne skupnosti, naj bi bilo po mnenju Closa (2002, 293) tudi državljanstvo Evropske unije.

Vendar pa vsi avtorji niso naklonjeni idejam, ki dvojnemu državljanstvu dodeljujejo pomembno vlogo v procesu domnevne transformacije (nacionalne) države v transnacionalno obliko politične organiziranosti.²⁶⁷ Hannerz (2002, 220) na primer ugotavlja, da se je navezanost posameznikov na zgolj eno državo in/ali nacionalno skupnost tudi zaradi porasta dvojnega državljanstva res močno razrahljala, saj mnogo ljudi dandanes deli svojo pripadnost, v določenih primerih pa celo svojo prisotnost med vsaj dvema prostoroma, pri čemer pogosto niti sami ne vedo, kateri točno je njihov dom.²⁶⁸ A kljub temu meni, da je zaenkrat še preuranjeno, da bi takšne procese

²⁶⁵ Transnacionalne študije so zelo živahno in razgibano akademsko področje, ki se je izrazito razvilo v zadnjih dveh desetletjih, čeprav so bile transnacionalne prakse prisotne že od nekdaj (glej npr. Portes 2003; Foner 2007). V številnih znanstvenih prispevkih so se tako razvile različne interpretacije transnacionalnega diskurza in s tem povezane različne konceptije transnacionalnih omrežij, družbenih polj in skupnosti, katerih pregled in analiza presega vsehbinske okvirje te doktorske disertacije. Sistematičen vpogled v ta diskurz ponujajo vplivna dela najbolj uglednih teoretikov tega polja, kot so npr. Alejandro Portes (1996, 1999, 2001, 2003), Thomas Faist (1998, 2000, 2004, 2010 – skupaj z R. Bauböckom), Rainer Bauböck (1994, 2003b, 2010 – skupaj s T. Faist), Luis E. Guarnizo (1998 – skupaj z M.P. Smith, 2001), Steven Vertovec (1999, 2004, 2010), Peggy Levitt (2001, 2002), Michael Jones-Correa (1998, 2003), Jose Itzigsohn (2003), Peter Michael Smith (2003, 2007), Peter Kivisto (2003). Temeljne smeri razprav in konceptualizacij v okviru transnacionalnega diskurza razkrivajo tudi posebne številke uglednih znanstvenih revij, kot so npr. *Ethnic and Racial Studies* iz marca 1999 (tu glej npr. Portes, Guarnizo in Landolt 1999; Portes 1999; Vertovec 1999) in *International Migration Review* iz jeseni 2003 (tu glej npr. Levitt, Dewind in Vertovec 2003; Bauböck 2003; Portes 2003). Od leta 2001 izhaja tudi znanstvena revija *Global Networks*, ki je posvečena vprašanju globalizacije in transnacionalizacije v sodobnem svetu.

²⁶⁶ Več o razliki med konceptom diaspore in deteritorializirane nacionalne države v Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc (2003, 269–272), več o relaciji med konceptom transnacionalizma in konceptom diaspore pa v Bauböck in Faist (2010). Primerjaj tudi s konceptom »nacionalizem na daljavo« (*long-distance nationalism*), ki prav tako izpostavlja transnacionalne prakse migrantov (glej npr. Skrbiš 1999; Glick Schiller in Fournon 2001).

²⁶⁷ Natančnejše branje strokovne literature s takšnimi tezami o transnacionalnih vidikih sodobne države sicer razkriva, da transnacionalisti (npr. Bauböck, Faist, Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc) načeloma prepoznajo nadaljnji pomen nacionalne države v sodobnem globalnem svetu, a želijo hkrati opozoriti na vzporedne procese, ki se odvijajo preko dejanskih in zamišljenih meja nacionalne države in ki bi v prihodnosti lahko vodili k preoblikovanju nacionalne države na način, ki bi ji omogočal obstanek v spremenjenih globalnih okoliščinah.

²⁶⁸ V tem kontekstu Hannerz (2002, 220) navaja zanimivo anekdoto avtorice Agnes Heller: nekoč je na letalu poleg nje sedela gospa, ki je pogosto letela med različnimi kraji, tekoče govorila pet jezikov in

označevali s pojmom deteritorializacije – v smislu, da so ljudje prisotni vsepovsod in hkrati nikjer²⁶⁹ –, temveč se mu zdi ustrenejša ugotovitev, da takšne podvojene pripadnosti in afinitete izražajo procese biteritorializacije ali multiteritorializacije. Tudi Bosniak (2000a, 463) podobno ugotavlja, da posameznikove podvojene ali celo večkratne identitete še naprej ostajajo trdno zasidrane v okviru meja nacionalnih držav, zato se ji zdi porast dvojnega državljanstva ustrejšeje poimenovati z izrazom »multinacionalizacija« državljanstev.²⁷⁰ Takšnemu razmišljanju se pridružuje tudi Riva Kastoryano (2002, 172), ki povezanost med dvojnim državljanstvom in transnacionalizmom vidi predvsem v tem, da oba prispevata k obstoju večkratnih nacionalnih pripadnosti in identitet, a s tem istočasno pripomoreta k ohranjanju nacionalne države kot temeljnega referenčnega okvirja in izvora nacionalne identitete. Spiro (2007, 191) in Bosniakova (2002, 48) na podlagi tega zaključujeta, da porast dvojnega državljanstva kljub svoji transnacionalni dimenziji najverjetneje ne bo resneje spodkopal ali ogrozil nadaljnega obstoja nacionalne države in njenih meja.

* * *

Za zaokrožitev tega sklopa naj izpostavim še nekaj razmislekov glede odnosa med dvojnim državljanstvom in transnacionalizmom, ki sem jih implicitno nakazala že v zgornjih vrsticah. Na prvem mestu se mi zdi zelo pomembno izpostaviti, da ta odnos še zdaleč ni absoluten in ekskluziven, saj »niso vsi dvojni državljani transnacionalisti«, kot pravilno ugotavlja Bosniak (2003, 41). Mnogi dvojni državljani namreč ne prepoznavajo dvojnega državljanstva kot instrumenta, ki bi jih omogočal nadaljnje ohranjanje stikov s njihovimi izvornimi državami ali celo spodbujal njihovo angažiranje v transnacionalnih omrežjih oziroma skupnostih. Takšnim dvojnimi državljanom je v prvi vrsti pomembna predvsem uspešna in celovita vključitev v družbo naselitve, zato prenašajo vse svoje afinitete in identitete izključno na svojo novo domovino. Pri tem aktivno uveljavljajo le tiste pravice in pripadajoče dolžnosti, ki izhajajo iz njihovega

imela v lasti tri stanovanja v treh različnih mestih. Na avtoričino vprašanje, kje je doma, ji je sopotnica morda malce nepričakovano odgovorila, da je njen dom najverjetneje tam, kjer živijo njene mačke. Več o konceptu doma tudi v ostalih prispevkih v knjigi *The Postnational Self: Belonging and Identity*, ki sta jo uredila Ulf Hedetoft in Mette Hjort (2002).

²⁶⁹ Cf. Portes (1996, 155), ki lokacijo transnacionalnih skupnosti identificira z izrazom »niti tu niti tam« (*neither there nor here*), ki je bil kasneje parafraziran in interpretiran v različnih kontekstih v transnacionalni literaturi.

²⁷⁰ Cf. Spiro (2002, 20, 32), ki bi dvojno državljanstvo preimenoval v »binacionalnost« zgolj zaradi preteklih negativnih konotacij, povezanih s posedovanjem dveh ali več državljanstev. S takšnim novim poimenovanjem in svežim začetkom brez odvečne pretekle prtljage bi »binacionalnost (...) lahko postala opredeljujoča značilnost nove globalne dinamike.« (Spiro 2002, 32).

novega državljanstva, medtem ko državljanstvo svoje izvirne države ohranjajo le zaradi prezahtevnih ali predragih postopkov odpovedi izvornemu državljanstvu, morebitne nostalgije ali pa se mu v določenih primerih celo naknadno odrečejo. Nekateri posamezniki se namreč po opažanjih Martina (v Bosniak 2003, 41) preselijo tudi zaradi tega, ker si zaželijo novega začetka v drugi državi, zato izkoristijo postopek naturalizacije za prekinitev vseh vezi z nekdanjo domovino. Mnogi dvojni državljani torej ne živijo aktivnih transnacionalnih življenj, temveč se ustalijo v svoji novi domovini in ohranjajo le občasne stike s svojimi sorodniki in prijatelji v nekdanji domovini. Bosniak (ibid.) hkrati ugotavlja, da velja tudi obratno in sicer, da »niso vsi transnacionalisti dvojni državljani«, saj posedovanje dvojnega državljanstva ni odločilnega pomena za vzpostavitev in razvoj transnacionalnih stikov, praks, družbenih polj, omrežij ali celo skupnosti. Posamezniki, ki so udeleženi v teh transnacionalnih aktivnostih, namreč v mnogih primerih sploh ne posedujejo posebnega pravnega statusa, kaj šele državljanstva v drugih državah, saj za takšno angažiranost običajno zadošča uporaba sodobnih komunikacijskih tehnologij in sodobnih transportnih poti. Seveda pa Bosniak (ibid.) kljub temu poudarja, da posedovanje dvojnega državljanstva pomembno spodbuja in prispeva k večji angažiranosti v takšnih čezmejnih aktivnostih. Tudi Spiro (2007, 193) podobno ugotavlja, da je dvojno državljanstvo pomembno za populacijo dvojnih državljanov, saj jim na določen način omogoča, »da uživajo najboljše obeh svetov«, a istočasno poudarja, da to še ne dokazuje, da dvojno državljanstvo odločilno pripomore k krepitvi transnacionalnih vezi med posameznikom in njegovo državo izvora.

Kot razkrivajo zgornji argumenti, med pojmom dvojno državljanstvo in transnacionalizem ne morem postaviti enoznačnega enačaja, čeprav bi se zaradi izrazite poudarjenosti čezmejne dimenzije pri obeh konceptih to morda zdela mikavna in logična poteza. Odnos med njima je mnogo bolj kompleksen in večplasten, opredeljujejo pa ga različni dejavniki in konteksti, ki sem jih že omenila v tem sklopu. Nekateri avtorji v svojih razmišljanjih sicer utemeljujejo, da bi ta odnos morali opredeliti kot hierarhično razmerje, v okviru katerega bi dvojno državljanstvo predstavljalo zgolj eno izmed pojavnih oblik političnega transnacionalizma, ki spodbuja premislek o nadaljnji relevantnosti obstoječih opredelitev meja politične skupnosti državljanov in obstoječih kriterijev za pridobitev in ohranitev članstva v tej skupnosti (npr. Portes, Guarnizo in Landolt 1999; Bauböck 2003b; Faist 2007a, 2007c). A

umestitev dvojnega državljanstva izključno v politični diskurz transnacionalizma sloni na temeljni predpostavki, da je državljanstvo oblika članstva v politični skupnosti, kar pa je po mojem mnenju preveč poenostavljena in pomanjkljiva opredelitev sodobnega koncepta državljanstva. Državljanstvo po mojem mnenju predstavlja celovito in večplastno obliko članstva v sodobni družbi, ki ni omejeno le na ozko politično področje, temveč zaobjema različne vidike posameznikovega življenja, pa naj se to odvija v okviru meja nacionalne države ali pa preko njenih meja v drugih političnih (nacionalnih) skupnostih državljanov.

V luči vseh teh razmišljanj in argumentov se zdi, da lahko nedvoumno zaključim ta sklop le z ugotovitvijo, da obstajajo številne nejasnosti in nedorečenosti glede povezanosti med obema fenomenoma, ki jih bosta najverjetneje razjasnila šele nadaljnji razvoj in sistematična razdelava obeh konceptov. Tako transnacionalizem kot tudi dvojno državljanstvo sta namreč kljub svoji dolgoletni prisotnosti v globalni skupnosti relativno novi besedi v družboslovnem besednjaku, ki sta šele v zadnjih dveh desetletjih deležni večje pozornosti s strani akademske skupnosti. Kljub nedefiniranosti vseh aspektov te relacije pa lahko na tej točki jasno ugotovim, da je transnacionalni diskurz izjemno relevanten za boljše razumevanje dvojnega državljanstva in njegove vloge v sodobnih družbenih procesih. Z umeščanjem dvojnega državljanstva v transnacionalni kontekst se namreč razkriva čezmejna dimenzija dvojnega državljanstva, ki je bila do sedaj v veliki meri zapostavljena zaradi zamejenosti obravnave tega pojava le znotraj meja nacionalne države, kjer se je osredotočalo le na karakteristike odnosa med dvojnimi državljanom in posamezno državo državljanstva, ker je tako diktiral dominantni nacionalni model državljanstva. Takšna prostorska konceptualna razširitev preko meja nacionalne države je poudarila izrazito večplastnost in kompleksnost teh številnih čezmejnih stikov, povezanosti, afinitet, pripadnosti, odnosov in celo identitet, ki jih dvojni državljanji razvijajo na relaciji med državami svojih državljanstev. V takšne čezmejne prakse dvojnih državljanov so poleg držav vpleteni tudi drugi akterji, kot so na primer sorodstvene skupnosti, verske skupnosti, poslovna združenja, interesne skupnosti, emigrantske politične organizacije ipd., pri čemer se odnosi s temi različnimi akterji vzpostavljajo na različnih ravneh in v različnih kontekstih. Za lažje razumevanje teh večplastnih in večnivojskih odnosov dvojnih državljanov so bistvenega pomena vsa dosedanja dognanja in ugotovitve transnacionalnih študij glede čezmejnih odnosov in

angažiranosti migrantov in migrantskih skupnosti, ki jih je z določenimi prilagoditvami mogoče aplicirati tudi na dvojne državljanke.

A pri tem moram biti vseeno previdna in ne smem prehitro zaključevati, da je za razumevanje vloge dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih relevanten ali celo zadosten le transnacionalni diskurz, saj med njima ni mogoče postaviti enoznačnega enačaja, kot sem opozorila že v zgornjih vrsticah. Dvojno državljanstvo je namreč lahko tudi rezultat drugih procesov, ki niso neposredno povezani z migracijskimi in transnacionalnimi procesi. Dvojno državljanstvo lahko posameznik pridobi tudi na podlagi rojstva v določeni državi, na podlagi porekla, na podlagi poroke s tujim državljanom, zaradi posebnih nacionalnih interesov itd. Prav tako je dvojno državljanstvo le eden izmed načinov, kako je posameznik lahko udeležen v transnacionalnih aktivnostih oziroma »le en način, kako posamezniki obdržijo noge v dveh svetovih« (*only one way that individuals keep feet in two worlds*), kot to na bolj slikovit način opiše Peggy Levitt (2002, 285).

3.3.2 Postnacionalni značaj dvojnega državljanstva?

Razmišljanja in razprave o postnacionalnem značaju dvojnega državljanstva – ki jih je v zaradi osredotočenosti na podobne dileme pogosto težko razmejiti od transnacionalnih idej²⁷¹ – se za razliko od transnacionalnega diskurza in njegovega poudarjanja čezmejne dimenzije dvojnega državljanstva ponovno vračajo k analizi in interpretaciji odnosa med posameznikom in (nacionalno) državo. Postnacionalni diskurz namreč sloni na predpostavki o domnevni krizi (suverenosti) nacionalne države in nacionalnega modela državljanstva, ki naj bi jo sprožile globalne družbeno-ekonomske spremembe²⁷² (npr.

²⁷¹ Že v zgornjih vrsticah sem opozorila na pogosto nejasno razmejitev med koncepti transnacionalizma in postnacionalizma s strani avtorjev, ki postnacionalne ideje poimenujejo kot transnacionalne in obratno.

²⁷² Soysal (1996: 18–20) na primer prepozna sledeče štiri povojne trende, ki so spodbudili premislek o temeljnih načelih nacionalnega državljanstva in o postnacionalnih oblikah članstva: a) povojna internacionalizacija trgov delovne sile, kar je okrepilo migracijske tokove v evropske države; b) obsežne dekolonizacije po koncu druge svetovne vojne in posledične mobilizacije novih neodvisnih držav na mednarodni ravni, kar je vodilo do širitve in preobrazbe globalnega diskurza pravic ter nastanka novih družbenih gibanj, ki so v domeno državljanstva vpeljale nove družbene subjekte, kot so npr. ženske, istospolne manjšine, okoljevarstveniki, imigranti itd.; c) nastanek večnivojskih političnih skupnosti, kot je npr. Evropska unija, kar je izoblikovalo nove možnosti za družbeno mobilizacijo in širjenje zahtev znotraj in preko nacionalnih mej; d) povečana intenzivnost globalnega diskurza in instrumentov individualnih pravic, ki se izraža preko obsežne kodifikacije človekovih pravic kot univerzalnih pravic, ki pripadajo posamezniku ne glede na njegov status v posamezni nacionalni državi. Glej tudi Tambini (2001, 198–200), Feldblum (1998, 234–240) in Guibernau (1999).

Soysal 1994, 1996; Jacobson 1997; Sassen 1996, 2002; Guibernau 1999; Bosniak 2000a, 2003; Tambini 2001; Benhabib 2007; Spiro 2007; Hansen 2009). S postnacionalizmom se ponovno vračam k razpravi o nujnosti redefiniranja in transformacije (nacionalne) države, ki je še do nedavnega nastopala v vlogi ekskluzivnega foruma za podeljevanje in implementacijo posameznikovih pravic ter (edinega) relevantnega referenčnega okvirja za posameznikove nacionalne pripadnosti. Čeprav tej razpravi avtorji različnih akademskih nazorov očitajo številne nedorečenosti, nejasne konceptualizacije, nedodelane argumentacije in odsotnost empiričnih potrditev temeljnih idej,²⁷³ Randall Hansen (2009, 5) v svoji kritični oceni tega diskurza vseeno prepozna tri temeljne teze postnacionalizma, ki so relevantne za razpravo o postnacionalnosti dvojnega državljanstva.

Prvič, nacionalna država izgublja svoj dosednji primat podeljevalca in zaščitnika temeljnih pravic posameznika, saj se vzporedno vzpostavljajo in uveljavljajo alternativni forumi za podeljevanje in implementacijo tako individualnih kot tudi kolektivnih pravic. Eno izmed takšnih alternativ predstavlja pojav nadnacionalnih institucij, med katerimi še posebej izstopa Evropska unija, ki je z uvedbo supranacionalnega državljanstva Evropske unije podelila vsem državljanom držav članic določene dodatne pravice.²⁷⁴ Prav tako sta v tem okviru pomembna tudi nadaljnji razvoj in kodifikacija mednarodnega prava, s posebnim poudarkom na razvijajočemu se mednarodnemu režimu temeljnih človekovih pravic in vzpostavitvi posebnih mednarodnih sodišč, ki posamezniku omogočajo zaščito njegovih temeljnih pravic v primeru, da jih država njegovega državljanstva ne spoštuje dosledno ali celo sistematično krši.²⁷⁵ V tem okviru porast dvojnega državljanstva predstavlja eno izmed pomembnih pojavnih oblik tega trenda, saj se posedovanje dvojnega (ali celo večkratnega) državljanstva odraža v prerazporeditvi pristojnosti med več različnih držav

²⁷³ Za sistematičen in kritičen pregled vplivnih del in idej postnacionalizma glej Hansen (2009).

²⁷⁴ Pravice, ki izhajajo iz državljanstva Evropske unije, bom natančneje predstavila v nadaljevanju tega sklopa o postnacionalnem značaju dvojnega državljanstva, zato jih v izogib ponavljanju vsebin na tem mestu ne bom posebej naštevala in pojasnjevala.

²⁷⁵ V tem kontekstu je trenutno najpomembnejše Evropsko sodišče za človekove pravice pod okriljem Sveta Evrope (*European Court of Human Rights*), na katerega se lahko neposredno obrnejo tudi posamezniki in podajo tožbo proti državi svojega državljanstva, česar so se uspešno poslužili tudi nekateri slovenski državljanji. Na dan 1. januarja 2011 je v skladu s poročilom omenjenega sodišča za Slovenijo veljala sledeča statistika: 233 izrečenih sodb (od tega se jih je 220 nanašalo na kršitve človekovih pravic), 3056 odločitev, da sodišče ni pristojno in 3434 še odprtih primerov (Evropsko sodišče za človekove pravice 2011, 50). Med postnacionalisti se vlogi mednarodnih sodišč v postnacionalnem kontekstu sicer najbolj posveča David Jacobson v svojem znamenitem delu *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship* (1997).

državljanstva. Morebitne zaplete ali konflikte interesov glede jurisdikcije posamezne države in kolizije nacionalnih zakonodaj, ki naj bi po mnenju nasprotnikov naraščali sorazmerno s porastom dvojnega državljanstva, naj bi se vse pogosteje razreševalo z raznimi bilateralnimi in multilateralnimi sporazumi²⁷⁶ ali celo na mednarodnih sodiščih.²⁷⁷

Drugič, nacionalno državljanstvo ni (več) edina in najpomembnejša oblika posameznikove identitete, saj z uveljavitvijo temeljnih človekovih pravic posameznik postaja avtonomen subjekt, ki svojo identiteto prosto izoblikuje na podlagi različnih pripadnosti, afinitet, lojalnosti različnim institucijam in oblikam organiziranosti na različnih nivojih, med katerimi nacionalna pripadnost in identiteta predstavljata le en košček v celotni sestavljaniki (Spiro 2007, 190). Eden izmed argumentov v prid takšni tezi je tudi naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva, ki spodbuja obstoj (vsaj) dvojnih lojalnosti in pripadnosti tako do države svojega izvirnega državljanstva kot tudi do države svojega novega državljanstva, kar je seveda v nasprotju z dosedanjim modelom ekskluzivne nacionalne pripadnosti in lojalnosti.

Tretjič, nacionalno državljanstvo naj bi po mnenju postnacionalistov ponujalo relativno majhno dodano vrednost v smislu pravic, saj so dandanes le še redke individualne pravice rezervirane izključno za državljane. V zadnjih letih se je namreč zaradi vse bolj poudarjene vloge univerzalnih človekovih pravic, ki pripadajo posamezniku ne glede na njegov pravni status, razširil obseg ekonomskih in socialnih pravic, ki pripadajo imigrantom (Feldblum 2000, 476).²⁷⁸ Kot navaja Soysal (1996, 20–21), ima velik delež imigrantske populacije v evropskih zahodnih družbah status tujca s stalnim

²⁷⁶ O bilateralnih in multilateralnih sporazumih in konvencijah, s katerimi države razrešujejo morebitne spore v primeru nejasne pristojnosti glede dvojnih državljanov, sem spregovorila že v prejšnjem poglavju, ko sem se v kontekstu analize razvoja odnosa do dvojnega državljanstva dotaknila tudi vprašanja razreševanja nastalih konfliktov z raznimi bilateralnimi in multilateralnimi sporazumi. Za sistematičen pregled in analizo glej npr. Bar-Yaacov (1961), Donner (1994), Koslowski (2003), Oeter (2003), Boll (2007).

²⁷⁷ Eden izmed najpogosteje citiranih primerov z mednarodnih sodišč, povezan z zapleti glede dvojnega državljanstva, je znameniti primer *Nottebohm (Liechtenstein v. Gvatemala)*, o katerem je že leta 1955 razsojalo Meddržavno sodišče. Natančnejši opis in analiza tega primera v npr. Donner (1994, 59–64, 67–69) in Boll (2007, 110–114). Več o ostalih praksah in primerih mednarodnih sodišč, povezanih z dvojnimi državljanstvom, v Bar-Yaacov (1961), Donner (1994), Boll (2007).

²⁷⁸ Nekateri avtorji (npr. Jones-Correa 2002, 235) sicer opozarjajo, da je takšna dodelitev socialnih in ekonomskih pravic imigrantom s stalnim prebivališčem lahko v določenih trenutkih zelo varljiva, saj imigrantom nihče ne zagotavlja, da bodo te pravice lahko tudi dejansko uresničili, prav tako pa jih lahko v primeru določenih družbenih sprememb tudi zelo enostavno izgubijo – takšen primer predstavlja socialna reforma leta 1996 v Združenih državah Amerike, ki je močno okrnila že dodeljene socialne pravice imigrantov s stalnim in začasnim prebivališčem (glej npr. Jones-Correa 2002, Martin S. 2002).

prebivališčem, kar jim omogoča prost dostop do trga delovne sile, različnih socialnih ugodnosti, zdravstvenih storitev, javne izobrazbe itd. Tudi nekatere politične pravice, ki so bile praviloma rezervirane le za državljane, se postopoma širijo na nedržavljanke, natančneje na osebe s stalnim prebivališčem. Tako so določene evropske države, vključno s Slovenijo, razširile volilno pravico na lokalni ravni tudi na tujce s stalnim prebivališčem²⁷⁹ (Medved 2002). Zaradi omenjenih sprememb po mnenju Soysalove (1996, 20–21) postaja vedno težje razločevati med statusom stalnega prebivalca in statusom državljan, saj obstaja le nekaj redkih pravic – ena takih je npr. volilna pravica na nacionalni ravni –, do katerih so upravičeni le državljani.

Vsi ti prepoznani trendi po mnenju ene izmed vodilnih zagovornic postnacionalizma, ameriške sociologinje Yasemin N. Soysal (1994, 137) nakazujejo postopne korake v smeri transformacije nacionalnega modela državljanstva, ki temelji na partikularnosti in ekskluzivni nacionalni pripadnosti, v smeri bolj univerzalnih oblik članstva in univerzalne človečnosti v globalni družbi.²⁸⁰ Nakazan proces reforme klasičnega koncepta nacionalnega državljanstva je Soysal (1994, 136–143) natančneje pojasnila v modelu postnacionalnega članstva,²⁸¹ ki ostaja eden redkih elaboriranih poskusov opredelitve postnacionalnega modela državljanstva.²⁸² Model postnacionalnega članstva

²⁷⁹ Državni zbor Republike Slovenije je leta 2002 sprejel Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalnih volitvah – ZLV-D (Ur. l. RS, št. 51/02), ki v svojem 1. členu določa, da imajo tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji pravico voliti člana občinskega sveta. Prav tako ima v skladu z 10. členom Zakona o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v evropski parlament (Ur. l. RS, št. 96/2002, ..., 9/2014) »/p/ravico voliti in biti izvoljen za poslanca v evropskem parlamentu (...) tudi državljan druge države članice Evropske unije, ki ima stalno prebivališče v Republiki Sloveniji, pod pogojem, da mu ni bila odvzeta volilna pravica in pod pogojem, da je vpisan v evidenco volilne pravice.«

²⁸⁰ Nekateri avtorji, kot npr. Schuck (1998, 221–224), Feldblum (1998, 233–246) ter Schuster in Solomos (2002, 41), malce bolj kritično in z določeno zadržanostjo pristopajo k tej tematiki. Postnacionalistom sicer priznavajo, da so v svojih analizah prepoznali določene realne trende in dogajanja v globalni skupnosti, vendar hkrati menijo, da so postnacionalisti pretiravali pri oceni njihovih učinkov na opredeljevanje državljanstva kot članstva v politični skupnosti. Nekateri drugi avtorji pa menijo, da smo priča ravno nasprotnim procesom in sicer okreptitvi pomena nacionalnega državljanstva, ki še naprej ostaja najpomembnejša oblika članstva v politični skupnosti. Miriam Feldblum (1998) tako vpeljuje idejo »neo-nacionalnega« državljanstva, Peter Schuck (1998) prepoznava procese »re-evalvacije« državljanstva, Christian Joppke (2003) pa opisuje »re-etnicizacijo« državljanstva.

²⁸¹ V svojih zgodnejših delih Soysal govori le o »postnacionalnem članstvu«, ki ga opredeli na podlagi primerjave z modelom nacionalnega članstva, v kasnejših delih (glej npr. Soysal 1997) pa uporabi oznako »postnacionalno državljanstvo« tudi za poimenovanje določenih oblik državljanstva, ki so se uveljavile v evropskih družbah, kot so npr. dvojno državljanstvo in EU državljanstvo.

²⁸² Yasemin Soysal (1994) sicer navaja, da je pri izoblikovanju svojega modela izhajala iz ugotovitev svojih vplivnih predhodnikov, ki so že konec osemdesetih let prejšnjega stoletja opozarjali na določena neskladja med obstoječim modelom nacionalnega državljanstva in oblikami članstva, ki so jih razvijali povojni imigranti v evropskih državah gostiteljicah. Tomas Hammar (1989, 1990) je na primer v svojih analizah izpostavljal, da je v zahodnih družbah vedno večji delež imigrantov s stalnim prebivališčem, ki uživajo številne pravice in privilegije, ki so včasih pripadali le državljanom. Ob tem spoznanju je predlagal novo klasifikacijo za to kategorijo prebivalcev evropskih držav in sicer »denizeni«, ki se

temelji na identifikaciji odstopanj od klasičnega modela nacionalnega državljanstva, ki jih Soysal (1994, 139–143) zaznava na vsaj petih področjih: časovno obdobje, teritorialna zamejenost, pravice in privilegiji, osnova in legitimnost članstva ter organizacija članstva. Prvič, model postnacionalnega članstva je za razliko od klasičnega nacionalnega državljanstva, ki se je izoblikoval in uveljavil v času vzpona in prevlade nacionalne države – torej od 19. stoletja do (domnevno) druge polovice 20. stoletja –, rezultat povojnega obdobja, takratne intenzivne globalizacije in s tem povezanih migracijskih tokov, ki so pod vprašaj postavili dotedanje razumevanje zamejenosti članstva v politični skupnosti. Drugič, meje postnacionalnega članstva ne sledijo tradicionalni logiki prekrivanja meja politične skupnosti državljanov in meja nacionalne države oziroma skladnosti med člani določene nacionalne skupnosti in prebivalci na ozemlju določene države. Meje postnacionalnega članstva so mnogo bolj fleksibilne in fluidne, saj dopuščajo, da posameznik postane član politične skupnosti določene države brez predpogoja pridobitve državljanstva te države – kar se na primer kaže v naraščajočem obsegu socialnih in ekonomskih pravic, do katerih so upravičeni tudi nedržavljeni –, fluidnost teh meja pa se kaže tudi v naraščajoči toleranci in aktivnem spodbujanju dvojnega državljanstva.²⁸³ Tretjič, model postnacionalnega članstva predstavlja pomemben izziv tudi dosedanji opredelitvi državljanstva kot enega in za vse enakega statusa, ki državljanom podeljuje enake pravice in privilegije. Postnacionalni model namreč spodbuja razumevanje državljanstva kot mnogovrstnega statusa, ki prepoznava partikularnosti in diferenciranosti članstva v politični skupnosti, kar se v sodobni družbi izraža predvsem v množici različnih statusov z različnim obsegom pravic in privilegijev, ki so se izoblikovali na relaciji nedržavljan – državljan (npr. začasni prebivalec, stalni prebivalec, dvojni državljan, državljan EU, begunec, prosilec za azil itd.). Četrtič, postnacionalni model se od klasičnega nacionalnega državljanstva razlikuje tudi glede na temelje in s tem povezano legitimnostjo članstva.

uporablja še dandanes. Tudi William R. Brubaker (1989) opaza, da se oblike članstva, ki jih vzpostavljajo povojni imigranti, razlikujejo od klasičnega članstva v nacionalni državi, zato ponuja model t.i. dvojnega članstva, ki je sestavljen iz dveh koncentričnih krogov: notranji krog državljanstva, ki temelji na nacionalnosti, in zunanji krog denizenstva, ki temelji na prebivališču. Cf. Hammarjev model trojnih vstopnih vratih v novo državo (1990, 9–25).

²⁸³ V tem kontekstu Soysal (1994, 141) sicer izpostavlja, da fluidnost meja postnacionalnega članstva ne implicira nujno, da tudi meje nacionalne države postajajo fluidne ali da nacionalna država izgublja na svojem pomenu in dominantnosti. Nacionalne države, ki so utemeljene na nacionalnem modelu članstva, namreč še naprej vztrajajo pri izključevanju tujcev z zaostrovanjem imigracijskih in integracijskih politik. Vendar ravno ti vztrajni poskusi zaostrovanja po mnenju Soysal (ibid.) dokazujejo, da so države neuspešne pri omejevanju pritoka imigrantov, še posebej na področju migracij na podlagi humanitarnih vzrokov (politični azil in združevanje družine), ki predstavljajo vir najmnožičnejših migracij v evropske države.

V klasičnem nacionalnem modelu je namreč (edina) legitimna osnova članstva skupna nacionalna pripadnost, ki upravičuje enake pravice in dolžnosti državljanov, locirana pa je znotraj meja nacionalne države. Postnacionalni model pa ravno nasprotno vzpostavlja legitimnost članstva preko meja nacionalne države, saj skupno nacionalnost kot osnovo za članstvo nadomešča z univerzalno človečnostjo, enake pravice in privilegije, utemeljene na skupni nacionalnosti, pa zamenjujejo univerzalne človekove pravice. Legitimnost posameznikovih pravic in privilegijev v postnacionalnem modelu tako zagotavlja tudi mednarodna skupnost z različnimi mednarodnimi konvencijami, sporazumi, deklaracijami, ne glede na posameznikovo članstvo v nacionalni državi. S tem posameznik postaja vedno bolj nadrejen in superioren državljanu, kar je po mnenju Soysal (1994, 142) tudi najbolj elementarna točka, v kateri se postnacionalni model članstva razlikuje od klasičnega nacionalnega modela državljanstva. Vendar pa Soysal (1994, 143) s premikom osnove in legitimnosti postnacionalnega članstva na nadnacionalno raven ne zanika ali celo izpodbija nadaljnega primarnega pomena in vloge nacionalne države pri zagotavljanju in uresničevanju posameznikovih pravic. V tej točki, ki se nanaša na organizacijo članstva, postnacionalni model torej podobno kot nacionalni model mesto neposrednega garanta in regulatorja posameznikovih pravic znotraj ozemlja določene države prepušča nacionalni državi, z majhno razliko, da v postnacionalnem modelu nacionalna država vedno pogosteje zagotavlja določene pravice tudi različnim kategorijam nedržavljanov na njenem teritoriju.

Na podlagi tako opredeljenega modela postnacionalnega članstva oziroma državljanstva, ki izpostavlja fluidnost in fleksibilnost članstva v sodobnih družbah in opozarja na istočasni obstoj različnih identitet in lojalnosti na različnih nivojih, se ne zdi presenetljivo, da Soysal (1997, 512) dvojno državljanstvo prepozna kot eno izmed obstoječih oblik postnacionalnega državljanstva.²⁸⁴ Pri takšnem razmišljanju se ji pridružujejo tudi drugi zagovorniki postnacionalizma. Miriam Feldblum (1998, 236–237) na primer prepoznava naraščajočo toleranco dvojnega državljanstva kot eno izmed pojavnih oblik procesa liberalizacije nacionalnih državljanskih politik in zakonodaj, ki postopoma, a vztrajno vodijo v smeri vzpostavitve in uveljavitve postnacionalnega

²⁸⁴ Soysal (1997, 512) prepoznava sledeče obstoječe pojavnne oblike postnacionalnega državljanstva: članstvo imigrantov nedržavljanov, ki že dolgo časa prebivajo v zahodnih državah; dvojno državljanstvo, ki krši tradicionalne ideje o lojalnosti le eni državi; državljanstvo Evropske unije, ki spodkopava povezavo med državljanskim statusom in nacionalnim teritorijem; regionalno oziroma lokalno državljanstvo, ki vključuje kolektivne pravice v kulturno avtonomnih regijah v Evropi.

članstva. Tudi Peter Spiro (1997, 1416) podobno zagovarja aktivno sprejemanje dvojnega državljanstva, saj le ta po njegovem mnenju »epohalno« odraža »preoblikovano naravo državljanstva v postnacionalnem svetu«, v svetu, kjer nacionalne pripadnosti niso nič več nadrejene ostalim družbenim pripadnostim in lojalnostim, prav tako nacionalna država od svojih članov ne more več zahtevati ekskluzivnega razmerja. Tudi nekateri drugi avtorji, kot npr. David Jacobson in Thomas Franck (v Bosniak 2003, 30), ocenjujejo, da porast in naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva predstavljata integralni del trenutnih družbeno-političnih premikov v smeri vzpostavitve postnacionalnega sveta, vendar pa pri tem dvojnega državljanstva eksplicitno ne prepoznavajo kot pojavno obliko postnacionalnega državljanstva.

* * *

Takšna opažanja in ugotovitve o postnacionalnem značaju dvojnega državljanstva so trenutno bolj ali manj edina oblika razmišljanj, ki jih glede povezanosti postnacionalizma in dvojnega državljanstva ponuja strokovna literatura s področja študij (dvojnega) državljanstva. Razprave in diskusije o razumevanju dvojnega državljanstva kot sodobnega družbenega fenomena se namreč pogosto izognejo bolj sistematičnim in poglobljenim razdelavam odnosa med vedno večjim porastom in toleranco dvojnega državljanstva ter (domnevnimi) družbeno-političnimi premiki v obdobje postnacionalizma. Takšna zadržanost je do določene mere morda razumljiva in celo pričakovana, saj samo idejo in konceptualizacijo postnacionalizma spremljajo premnoge kritike glede nedodelanosti, neargumentiranosti in empirične potrditve osnovnih idej (glej npr. Hansen 2009), kar pa seveda pomembno vpliva tudi na poskuse umeščanja razprav o dvojnem državljanstvu v diskurz postnacionalizma. Mnogo avtorjev se problematike glede postnacionalnosti dvojnega državljanstva dotika bolj implicitno ali v kontekstu širših razprav – kjer postnacionalizem pogosto nastopa kot diametralno nasprotje nacionalizma oziroma kot sinonim za procese denacionalizacije (npr. Sassen 2002; Faist, Gerdes in Rieple 2004; Benhabib 2007; Faist 2007a, 2007c; Triadafilopoulous 2007) –, s čimer v določeni meri potrjujejo razmišljanja Irene Bloemraad (2004, 396), da naj bi bile »implikacije postnacionalizma za dvojno državljanstvo bolj implicitne kot pa eksplicitne«.

Kljub takšni zadržanosti in odsotnosti zanimanja s strani akademske sfere za ta vidik dvojnega državljanstva sta se v zadnjih letih vendarle dva priznana strokovnjaka s področja državljanskih študij, Peter J. Spiro (2007) in Linda Bosniak (2003), vsak zase lotila tega zahtevnega izziva in predstavila svoj pogled na vzročno–posledično povezanost med dvojnim državljanstvom in postnacionalizmom. Oba avtorja sicer že v uvodu k svojima prispevkoma izpostavljata konceptualne nedorečenosti in omejitve diskurza postnacionalizma, ki jih je potrebno upoštevati pri analizi dvojnega državljanstva v postnacionalnem svetu. Spiro (2007, 190) tako poudarja, da je ideja postnacionalizma trenutno bolj povezana s »padcem starega sistema kot pa z vsebino novega«, pri čemer naj bi postnacionalno obdobje zaznamovala predvsem oslabitev dominantnosti (nacionalne) države in istočasni vzpon raznih oblik nedržavnih skupnosti, ki naj bi se razvijale vzporedno z (nacionalno) državo, pri čemer bi država še vedno ostajala pomembni garant posameznikovih pravic in družbene solidarnosti.²⁸⁵ Bosniak (2003, 30–31) pa bolj izrazito izpostavi problematičnost same rabe pojma postnacionalnost, ki ga po njenem mnenju avtorji prepogosto uporabljajo zelo ravnodušno in le zaradi trenutne popularnosti tega termina, brez kakršnekoli natančnejše opredelitve ali pojasnitve pojma. Prav tako v mnogih primerih ni dovolj jasno, kaj točno želijo avtorji opozoriti z uporabo predpone »post-« – ali nakazujejo na niz družbenih in političnih procesov po dokončnem zatonu nacionalne države in nacionalizma ali pa želijo enostavno opozoriti na transformacijo značaja in pomena nacionalne države in njenih institucij, brez predpostavljjanja takšnega zatona. Bosniak (ibid.) meni, da splošno gledano večina avtorjev pojem uporablja v tem zadnjem kontekstu, ki zgolj opozarja na domnevno preobrazbo nacionalne države,²⁸⁶ a pogosto ta predpostavka ni dovolj jasno opredeljena in izpostavljena.

²⁸⁵ Spiro (2007, 190–191) pri tem ne verjame, da naj bi postnacionalizem spodbudil uresničitev raznih utopij o nediferencirani globalni demokraciji ali supra-državnosti, saj po njegovem mnenju država še vedno ostaja pomembni akter v mednarodni skupnosti. Prav tako se ne strinja z idejami, da bo postnacionalno obdobje posamezniku omogočilo popolno avtonomijo pri izgradnji svoje individualne identitete in družbenih pripadnosti, saj se bo posameznik še naprej povezoval v različne skupnosti, te pa od svojih članov običajno zahtevajo določeno stopnjo ekskluzivnosti in solidarnosti, ki se lahko izključujejo s članstvom v drugih skupnostih. Spiro (ibid.) meni, da tega konflikta med skupnostmi, ki pravzaprav opredeljuje obstoj teh skupnosti, postnacionalna doba ne bo razrešila, zato bo posameznik v določeni meri še vedno zamejen pri izgradnji svoje identitete.

²⁸⁶ Cf. Appadurai (2003, 19–21), ki trdi, da je »doba nacionalne države blizu svojega konca«, saj se vzpostavlja novi postnacionalni red, ki ne bo predstavljal sistema homogenih enot (kot to velja za trenutni sistem nacionalnih držav), temveč bo temeljil na sistemu, ki ga bodo opredeljevali odnosi med heterogenimi enotami (razna družbena gibanja, interesne skupine, profesionalna telesa, nevladne organizacije ipd.).

Ob upoštevanju vseh prepoznanih omejitev postnacionalnega diskurza Spiro (2007, 189) postavi drzno tezo, da »dvojno državljanstvo odraža in pospešuje postnacionalizem, (...) ker spodkopava državno osnovane identitete«. ²⁸⁷ Takšna teza se na prvi pogled zdi paradoksalna, saj naj bi dvojno državljanstvo ravno nasprotno krepilo razne pripadnosti, lojalnosti in celo identitete, povezane z določeno (nacionalno) državo. Zaradi teh domnevnih pozitivnih učinkov naj bi bile države vedno bolj naklonjene k toleranci dvojnega državljanstva. Emigracijske države naj bi ga aktivno sprejemale v smislu spodbude svojim emigrantom za ohranjanje njihove izvirne identitete in nadaljnjih vezi s svojo nekdanjo domovino, imigracijske države pa naj bi ga tolerirale v okviru naturalizacijskih postopkov, ki naj bi z dodelitvijo enakovrednega pravnega statusa imigrantom omogočili še tesnejšo in pristnejšo vključenost v novo domovino. ²⁸⁸ A takšna razmišljanja o dvojnem državljanstvu kot mehanizmu za krepitev državno osnovanih identitet so lahko po mnenju Spira (2007, 191, 200) smiselna le na kratki rok, poleg tega pa so zavajajoča, saj zamaskirajo dolgoročne negativne učinke dvojnega državljanstva na državno osnovane identitete.

Prve indice takšnega dolgoročnega učinkovanja je mogoče zaznati že v vse pogostejši toleranci dvojnega državljanstva, ki predstavlja zelo malo ali celo nič kratkoročnih stroškov tako z vidika države kot tudi obstoječih državljanov. Dejstvo, da je državljanstvo mogoče pridobiti in razširiti na relativno enostaven in poceni način, po mnenju Spira (2007, 200) resno nakazuje na že sedaj okrnjen položaj državljanstva kot temeljne institucije države. Nadaljnje sprejemanje dvojnega državljanstva kot družbene norme bo le še močnejše spodkopalo pomen državljanstva in s tem povezanih državno osnovanih identitet. Obstoj dvojnega državljanstva naj bi namreč znatno povečal verjetnost, da bodo posamezniki ohranili ali pridobili (dodatno) državljanstvo zgolj iz instrumentalnih in utilitarističnih razlogov, prav tako pa naj bi pri posameznikih

²⁸⁷ Spiro (ibid.) sicer ne ponudi natančne definicije državno osnovane identitete (*state-based identity*), a v prispevku nakaže, da gre za identitete, ki jih posamezniki razvijejo v okviru določene državne skupnosti in jih zaznamujeta solidarnost in zaupanje med pripadniki te skupnosti. Zdi se torej, da je Spiro pri tej ideji izhajal iz koncepta nacionalne identitete, ki pa ji je odvzel element nacionalnosti in jo umestil v okvirje državne politične skupnosti, čeprav pa se tudi sam avtor v določenih segmentih ujame v past enačenja nacionalne in državno osnovane identitete.

²⁸⁸ Spiro (2007, 191–194) v nadaljevanju problematizira dejanski pomen dvojnega državljanstva za doseganje različnih ciljev tako imigracijskih kot emigracijskih držav, saj meni, da se vsemu skupaj pripisuje prevelik pomen in meni, da dvojno državljanstvo nima tolikšnega dejanskega vpliva na doseganje političnih interesov. Izkoriščanje dvojnih državljanov za vplivanje na politike drugih držav se do dandanes ni izkazalo za uspešno taktiko, saj se je v praksi običajno zgodilo ravno obratno, in sicer da so dvojni državljani skušali doseči določene politične pravice (npr. volilna pravica) v državi svojega izvora.

spodbujal mnogo bolj strateško izbiro in uporabo državljanstev, kar naj bi resno ogrozilo pristnejšo povezanost in identifikacijo z določeno državno skupnostjo (2007, 197). Poleg tega naj bi porast dvojnega državljanstva močno zameglil do sedaj jasno začrtane meje med in znotraj posameznih nacionalnih skupnosti, ki so pomembno prispevale k identifikaciji posamezne skupnosti in njenih članov kot posebnih in istočasno drugačnih od ostalih skupnosti. Sedaj je postalo skoraj nemogoče razločiti, kje se ena skupnost konča in kje se druga skupnost začne, to pa posledično seveda otežuje ali celo onemogoča posameznikom, da se jasno identificirajo kot pripadniki posamezne (nacionalne) skupnosti. A četudi bi države sčasoma prepoznale takšne negativne učinke dvojnega državljanstva na obstoj njihovih državnih skupnosti in s tem povezanih identifikacij, bi bile njihove možnosti za omilitev ali preprečitev takšnih posledic resno okrnjene, saj so zavezane k spoštovanju vedno bolj uveljavljenih mednarodnih norm in načel s področja (dvojnega) državljanstva in temeljnih človekovih pravic.

Spiro (2007, 201) zato zaključuje, da naj bi obstoj dvojnega državljanstva dolgoročno resno oslabil in ogrozil solidarnost in zaupanje, ki obstaja med državljani določene države, kar naj bi posledično izčrpavalo tudi moč same države.²⁸⁹ Ko naj bi državna skupnost kot dominantna oblika družbene organiziranosti in povezanosti začela resno slabeti in celo izginjati – pri čemer sam obstoj dvojnega državljanstva seveda ne bi imel odločilne vloge, saj bi k temu prispevali tudi številni drugi dejavniki –, naj si se po Spirovih predvidevanjih identiteta začela seliti k drugim nedržavnim oblikam organiziranosti, katerih članstvo bi bilo opredeljeno na drugačen način in ne bi bilo vedno podrejeno zunanjim omejitvam, prav tako pa bi bilo manj tolerantno do dvojnih pripadnosti.²⁹⁰ Takšna netoleranca do drugih pripadnosti naj bi namreč tovrstnim skupnostim omogočala ohranjanje močnih vezi in identifikacij znotraj skupnosti, ki se v današnjem konstruktivnem državljanstvu dokazano vedno bolj izgubljujejo. Ker je iskanje močnih skupnosti očitno v naravi vsakega posameznika, naj bi po predvidevanjih Spira (ibid.) posameznikove emocionalne povezanosti s takšnimi nedržavnimi entitetami sčasoma postajale vedno pomembnejše v primerjavi z njegovo navezanostjo in identifikacijo z njegovo državo/državami. Takšen razvoj naj bi vzpostavil temelje za

²⁸⁹ Spiro (2007, 200) v tem kontekstu sicer pojasni, da razblinjenje državno osnovane identitete morda res ni neposredno povezano z merjenjem moči določene države, a vseeno s slabljenjem enotnosti in povezanosti državne skupnosti posredno vpliva tudi na moč posamezne države.

²⁹⁰ Spiro (ibid.) v tem kontekstu omenja etničnost, raso in religijo, ki naj bi predstavljale pomembne komponente posameznikove identitete tudi v globalnem svetu. Takšne kategorije naj bi vzpostavile jasne kriterije (formalnega ali neformalnega) članstva v določeni skupnosti, pri čemer običajno ne bi sprejemale alternativnih pripadnosti.

razvoj t.i. postnacionalne solidarnosti (Benhabib v Spiro 2007, 201), pri čemer bi lahko ravno obstoj dvojnega državljanstva pripomogel k nagibu ravnotežja v prid nadaljnjemu definiranju tovrstnih solidarnosti v okviru države in njene skupnosti. Kljub začetni črnogledi napovedi glede vloge dvojnega državljanstva pri razkroju državne skupnosti Spiro torej še vedno prepozna dvojno državljanstvo kot pozitiven fenomen, ki bi dolgoročno lahko pripomogel k ohranitvi države v spremenjenem (postnacionalnem) družbenem kontekstu.

Morda malce manj drzna, a vseeno pogumna je tudi teza, ki jo je za izhodišče svoje analize postavila Linda Bosniak (2003, 28) in sicer, da naraščajoče število dvojnih državljanstev jasno odraža vedno bolj postnacionalni značaj državljanstva in da je v tem kontekstu dvojno državljanstvo istočasno vzrok in posledica postnacionalnega momenta, ki ga je mogoče vedno močnejše zaznati v sodobnem političnem in družbenem življenju. Avtorica (2003, 28, 40) je sicer že takoj na začetku poudarila, da takšna teza kljub trenutni popularnosti v študijah (dvojnega) državljanstva še zdaleč ni uniformna, prav tako je redko sistematično utemeljena, saj se pogosto zatakne že pri definiranju koncepta postnacionalnosti, pa tudi pri razumevanju dvojnega državljanstva, saj se v literaturi pojavlja množica povsem različnih razmišljanj in trditev o pomenu in relevantnosti tega pojava. Kljub tem prepoznanim omejitvam je Bosniak (2003, 29) preverila smiselnost zgornjih trditev v dveh kontekstih, ki naj bi predstavljala ključni tezi postnacionalnega diskurza: erozija suverenosti države in vzpon transnacionalnega subjekta.

Povezovanje obstoja dvojnega državljanstva z domnevno ogroženostjo nacionalne suverenosti pravzaprav ni novost v študijah dvojnega državljanstva, saj so bili domnevno negativni vplivi dvojnega državljanstva na nacionalno suverenost že od nekdaj eden izmed najmočnejših argumentov nasprotnikov dvojnega državljanstva. Globalizacija in z njo povezani družbeni procesi so to razpravo le še spodbudili in jo umestili v postnacionalni diskurz. Znotraj te razprave Bosniak (2003, 38) prepozna kar nekaj različnih smeri razmišljanj, ki pa so po njenem mnenju pogosto neargumentirana, nekonsistentna in v mnogih primerih predstavljena kot neizpodbitna dejstva.²⁹¹ Eden izmed pomislekov se na primer nanaša na vpliv pluralizacije

²⁹¹ Bosniak (2003, 39) pri tem izpostavlja, da obstajajo celo različne interpretacije glede vzročno-posledičnega odnosa med porastom dvojnega državljanstva in ogroženostjo suverenosti države. Mnogo

državljanstev na zmožnost nadzora države nad članstvom v nacionalni skupnosti. V skladu s tem argumentom naj bi bila zmožnost nadzora resno ogrožena v primeru naraščajočega števila ljudi, ki lahko avtomatično postanejo dvojni državljani z rojstvom v določeni državi, še posebej, če navzočnost staršev v tej državi ni bila formalno sprejeta.²⁹² Prav tako naj bi bila zaradi tolerance dvojnega državljanstva vedno bolj nerealna pričakovanja držav glede ekskluzivne lojalnosti svojih državljanov, saj naj bi dvojni državljani izoblikovali določene afinitete in lojalnosti tudi do drugih suverenov.²⁹³ Naslednji pomislek se nanaša na pravico dvojnih državljanov, da se politično udeležujejo v vseh državah svojega državljanstva, kar naj bi resno ogrožalo eno izmed temeljnih načel suverenih držav, to je načelo nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav. Morda malce bolj teoretični razmislek pa poudarja negativni vpliv dvojnega državljanstva na nekdanjo klasično povezanost med populacijo določene suverene države in njenim teritorijem, ki je sedaj pretrgana zaradi zabrisanih meja med različnimi političnimi skupnostmi.

Ali glede na vse te pomisleke obstoj dvojnega državljanstva res ogroža suverenost sodobne države v tolikšni meri, da ga lahko označimo za enega izmed ključnih dejavnikov postnacionalnega momenta? Na podlagi razmišljanj o domnevni ogroženosti nacionalne suverenosti zaradi obstoja dvojnega državljanstva, ki sem jih predstavila v prejšnjem poglavju disertacije, se na tem mestu strinjam z ugotovitvijo Bosniak (2003, 42), da takšna argumentacija sicer opozarja na različne vidike sprememb, ki jih je povzročila pluralizacija državljanstev, a ima istočasno tudi pomembne omejitve, sploh če je želimo uporabiti v postnacionalnem kontekstu. Na primer, takšne ideje so pogosto zelo nejasne glede tega, čigava suverenost naj bi bila spodkopana – suverenost posameznih držav, ki tolerirajo dvojno državljanstvo, ali suverenost držav v bolj sistemskem smislu. Ta distinkcija je zelo pomembna, saj četudi porast dvojnega

avtorjev opredeljuje porast dvojnega državljanstva kot izraz in stranski produkt širših procesov globalizacije in posledičnega spodkopavanja državne suverenosti. Nekateri avtorji pa menijo, da so porast dvojnih državljanstev in pravne spremembe, ki so to omogočile, neposredno prispevali k zatonu suverenosti držav.

²⁹² Bosniak (ibid.) se na tem mestu sklicuje predvsem na primere, ko otrok nedokumentiranih imigrantov ob rojstvu avtomatično pridobi (dvojno) državljanstvo.

²⁹³ Robert Cohen (v Bosniak 2003, 38) v tem kontekstu poudarja, da zaradi naraščajočega števila dvojnih državljanov države ne morejo več samoumevno pričakovati zvestobe do države naselitve, na kateri pravzaprav temelji možnost mobilizacije vojske in vodenja vojne, kar posledično pomeni, da je ena izmed ključnih funkcij moderne države res okrnjena. Tudi Aristide Zolberg (v Bosniak 2003, 38) podobno ugotavlja, da tako v industrializiranih demokracijah kot tudi v bivših komunističnih državah in državah v razvoju postajajo monopolistične težnje suverenih držav nad lojalnostjo svojih državljanov vedno bolj vprašljive in problematične, in sicer med drugim tudi zaradi naraščajočega števila dvojnih državljanov.

državljanstva v določenih državah morda v določeni meri omejuje suverenost in avtonomnost teh držav, to avtomatično še ne pomeni, da sta ogrožena tudi sama ideja in koncept suverenosti države. Bosniak (ibid.) meni, da bi bilo takšne procese ustrežneje označiti kot multiplikacijo nacionalnih državljanstev, ki še nadalje ostajajo opredeljeni znotraj meja posamezne suverene države. Država namreč še naprej ohranja (skoraj) izključno avtonomijo pri določanju kriterijev za pridobitev in izgubo državljanstva, saj z redkimi izjemami trenutno ne obstaja ustrezno mednarodno pravo ali učinkoviti mednarodni mehanizmi, ki bi sistematično urejali področje državljanstva. Tudi toleranca ali aktivno sprejemanje dvojnega državljanstva sta izključno rezultat suverene politike posamezne države, za katero se države običajno odločijo zato, ker v tem vidijo možnost za uresničitev določenih nacionalnih in političnih interesov. Kot poudarja Bosniak (2003, 44), dvojni državljani lahko namreč nastopajo v vlogi političnih in kulturnih ambasadorjev svojih izvornih držav, prav tako pa lahko pomembno prispevajo k krepitvi ekonomskega sodelovanja med obema državama, ki posledično povečuje ekonomsko moč in s tem tudi suverenost posamezne države. Na podlagi teh spoznanj Bosniak (ibid.) zaključuje, da sta v trenutnem postnacionalnem diskurzu dvojnemu državljanstvu in njegovi naraščajoči toleranci nedvomno pripisana prevelik pomen in vloga v procesu transformacije suverenosti države, ki jo je sprožila vedno bolj intenzivna globalizacija.

Če postnacionalnosti dvojnega državljanstva torej ne moremo dokazati v kontekstu domnevne preobrazbe in erozije suverenosti države, ali jo morda lahko potrdimo z njegovo vlogo pri vzponu transnacionalnega subjekta?²⁹⁴ Bosniak (2003, 39–40) opaža, da mnogi avtorji povezujejo porast dvojnega državljanstva z naraščajočim transnacionalizmom kot pojavno obliko postnacionalizma, pri čemer se najpogosteje osredotočajo na transnacionalne izkušnje in življenja dvojnih državljanov, ki potekajo preko fizičnih in zamišljenih meja nacionalne države. Pri tem poudarjajo, da takšen način življenja pomembno vpliva na razumevanje članstva v politični skupnosti, ki ni

²⁹⁴ Čeprav sem umeščenost dvojnega državljanstva v diskurz transnacionalizma in s tem povezane argumente obravnavala že v prejšnjem sklopu tega poglavja, bom na tem mestu še enkrat naslovila to dilemo, saj je v obravnavanem prispevku transnacionalno razumljeno kot del postnacionalnega diskurza. Sicer sem že v zgornjih vrsticah opozorila, da se v prispevkih obravnavane avtorice pojavljajo določene nedoslednosti pri opredeljevanju in razmejevanju pojmov transnacionalno, postnacionalno in denacionalno, kar je morda malce presenetljivo, saj sama pogosto opozarja na takšne nedoslednosti v relevantni strokovni literaturi. V obravnavanem prispevku je torej transnacionalizem eden izmed ključnih elementov postnacionalizma, v enem izmed prejšnjih prispevkov (Bosniak 2000a) pa sta bila postnacionalizem in transnacionalizem enakovredni obliki procesa denacionalizacije državljanstva.

več tako izrazito ekskluzivno, saj lahko simultano obstaja v več različnih skupnostih, poleg tega pa posamezniku podeljuje več avtonomije pri izgradnji svoje identitete. Nekateri avtorji pa v večji meri izpostavljajo institucionalno plat tega procesa in dvojno državljanstvo opredeljujejo kot politično izkušnjo transnacionalizma in/ali kot obliko transnacionalne politike ohranjanja vezi s svojimi transnacionalnimi skupnostmi, ki se jo vse pogosteje poslužujejo emigracijske države. Bosniak (2003, 40) ponovno opaza, da obstajajo določene nejasnosti glede vzročno-posledične povezave med porastom dvojnega državljanstva in transnacionalizmom kot pojavno obliko postnacionalizma. Ni namreč vedno jasno, v kolikšni meri so zakonske spremembe v prid toleriranja dvojnega državljanstva rezultat transnacionalnega življenja vedno večjega števila ljudi in obratno, v kolikšni meri so te zakonske spremembe prispevale k vzponu in dostopnosti takšnega načina življenja. Po mnenju Bosniak (2003, 41) to sicer ni edina omejitev transnacionalnega argumenta, saj je namreč potrebno še upoštevati, da vsi dvojni državljani ne živijo transnacionalnega življenja, prav tako dvojno državljanstvo ni nujen predpogoj za življenje preko meja nacionalne države. Če temu dodamo še mnoga kritična opažanja glede (pre)šibke analitične moči in pomanjkljive elaboriranosti in argumentacije v okviru transnacionalnega diskurza, lahko po mnenju Bosniak (2003, 42) tudi v tem primeru zaključimo, da t.i. transnacionalni argument (zaenkrat) še nima zadostne pojasnjevalne moči, da bi lahko potrdil domnevno postnacionalno naravo dvojnega državljanstva.

Na podlagi neuspešnega testiranja izhodiščne teze v obeh omenjenih kontekstih Bosniak (2003, 29) zaključuje, da sta porast in naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva pravilno povezana s procesi postnacionalizacije (koncepta) državljanstva, a je pri tem potrebno upoštevati, da sklicevanje na porast dvojnega državljanstva le delno, včasih pa celo neustrezno predstavlja te procese. Avtorica (2003, 45) pri tem sicer jasno poudari, da zaradi tega ne opušta ideje postnacionalnega državljanstva, saj je v določenih okoliščinah državljanstvo upravičeno označeno kot postnacionalno,²⁹⁵ a vseeno želi opozoriti, da je v primeru dvojnega državljanstva takšna oznaka še preuranjena, prav

²⁹⁵ Linda Bosniak je tezo o denacionalizaciji/postnacionalizaciji državljanstva sistematično naslovlila že v enem izmed svojih zgodnejših prispevkov (*Citizenship Denationalized*, 2000a), v katerem je preverila, v kolikšni meri lahko zaznamo denacionalizacijo kot že obstoječe dejstvo, v kolikšni meri pa zgolj kot težnjo oziroma aspiracijo, ki se bo morda realizirala v bližnji prihodnosti. Po končani analizi je Bosniak (2003, 452–453, 508–509) zaključila, da sicer že obstajajo določeni indici denacionalizacije, a da bo šele nadaljnji razvoj koncepta državljanstva pokazal, če se bo premaknil preko meja nacionalne države v smeri postnacionalnega modela državljanstva.

tako pa je pretirano poudarjen domnevni vpliv dvojnega državljanstva na razvoj postnacionalnega državljanstva. Sicer je deloma razumljivo, da želijo določeni avtorji opozoriti na nekaj novega in to skušajo interpretirati s pomočjo jezika postnacionalizma, a Bosniak (ibid.) meni, da pri tem pogosto pretiravajo. Porast dvojnega državljanstva namreč ne napoveduje zatona nacionalne države in nacionalnega državljanstva, saj država še naprej ostaja trdno zasidrana v vlogi temeljnega referenčnega okvirja za opredeljevanje instituta državljanstva, z edino razliko, da se nacionalne države kot lokacije državljanstva sedaj množijo.²⁹⁶ Prav tako so z izpostavljanjem porasta dvojnega državljanstva kot enega izmed ključnih dejavnikov razvoja v smeri postnacionalnega državljanstva pretirano poudarjeni dejanski učinki dvojnega državljanstva na države. Toleranca dvojnega državljanstva je namreč izključno rezultat suverene politike države, ki jo lahko države ob zaznani škodljivosti brez večjih težav spet odpravijo. Bosniak (2003, 48) na podlagi teh razmišljanj zaključuje, da bi bilo ustrezneje razumeti dvojno državljanstvo kot razširitev, ne pa kot odmik od dolgoletnih uveljavljenih praks na področju državljanstva. Porast in naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva torej ne napovedujeta revolucije, ki naj bi zrušila prevladujoči nacionalni koncept državljanstva, temveč bosta pomembno prispevala k postopnemu premiku od nacionalnega modela državljanstva k razumevanju državljanstva kot pluralnega koncepta, v katerem se povezujejo različne dimenzije in iz katerega bi se nekoč morda lahko razvil postnacionalni model državljanstva.

Naj ta sklop zaključim še z empiričnimi ugotovitvami Irene Bloemraad (2004), ki je na podlagi kvantitativne analize podatkov o dvojnem državljanstvu iz kanadskega popisa prebivalstva²⁹⁷ preverjala, v kolikšni meri še vztraja nacionalni model državljanstva in

²⁹⁶ Bosniak (2000a, 463) te procese v enem izmed zgodnejših prispevkov poimenuje »multinacionalizacija državljanstva«.

²⁹⁷ Bloemraad (2004, 398–399) je v tem kontekstu analizirala podane samoopredelitve imigrantov glede dvojnega državljanstva v okviru popisa prebivalstva v Kanadi v letih 1981, 1991 in 1996. Analizo je izvedla na podlagi 20 odstotnega vzorca, ki je vključeval vse respondente, ki so izpolnili daljšo verzijo vprašalnika. Leta 1981 in 1991 je vprašanje, ki se je nanašalo na državo državljanstva, ponujalo štiri možnosti: Kanada z rojstvom, Kanada z naturalizacijo, enako kot država rojstva (druga kot Kanada), druga država. Ker je to vprašanje omogočalo več odgovorov, so se posamezniki lahko uvrstili v eno od devetih kategorij, med katerimi so bile tudi takšne, ki so jasno izražale (vsaj) dvojno državljanstvo: Kanadčan po rojstvu in državljan druge države; Kanadčan po naturalizaciji in državljan države rojstva; Kanadčan po naturalizaciji in državljan druge države (ne države rojstva); Kanadčan po naturalizaciji, državljan države rojstva in državljan druge države; državljan države rojstva in državljan druge države. V popisu leta 1996 je bilo vprašanje zastavljeno malce drugače, saj je kot državo državljanstva ponujalo le odgovor »Kanada z rojstvom« ali »Kanada z naturalizacijo«, poleg tega pa je bil še prazen prostor, kamor je respondent lahko napisal še druge države državljanstva. Na podlagi tega je izoblikovala vzorec vseh v tujini rojenih odraslih oseb, ki so bili stalni prebivalci ali naturalizirani državljani Kanade, kar je leta 1996

kakšne so možnosti za razvoj transnacionalnih ali postnacionalnih oblik državljanstva. Podobno kot predhodna avtorja, tudi Bloemraad (2004, 396) že v izhodišču analize ugotavlja, da so implikacije postnacionalizma za dvojno državljanstvo mnogo bolj implicitne kot eksplicitne. Če namreč izhajamo iz logike teorij postnacionalizma, se imigranti najverjetneje sploh ne bodo več resneje zanimali za državljanstvo države naselitve, saj naj bi bile njihove pravice zavarovane na podlagi mednarodnih norm in načel (s poudarkom na univerzalnih človekovih pravicah), njihove identitete pa naj bi se izoblikovale v mnogo širšem družbenem kontekstu, kot ga omogoča model nacionalnega državljanstva. V skladu s takšnim argumentom, ki ga Bloemraad (2004, 397) poimenuje »strogi postnacionalizem«, se imigranti sploh ne bodo več odločali za naturalizacijo, temveč bodo ohranili le državljanstvo države izvora, pa še to bolj zaradi uradnih zahtev kot pa dejanske želje. Mnogo zagovornikov postnacionalnega modela državljanstva svojih razmišljanj sicer ne pripelje tako daleč, saj jih je zaenkrat težko podpreti z empiričnimi dokazi. Kot ugotavlja Bloemraad (ibid.), avtorji pogosteje izpostavljajo ideje t.i. »blagega postnacionalizma«, v okviru katerega opažajo, da država še vedno ostaja pomembni akter, zato kot enega izmed kratkoročnih učinkov globalizacije prepoznavajo tudi porast števila dvojnih državljanstev. Sčasoma, kot naj bi se pravni status posameznika začel določati le na podlagi kraja bivališča in naj bi institut nacionalnega državljanstva kot referenčni okvir za identifikacijo posameznika oslabil, pa naj bi posledično začelo izginjati tudi posedovanje dvojnega državljanstva.

Bloemraad (2004: 401–403) je obe tezi postnacionalizma empirično preverila s pomočjo analize statističnih podatkov o deležu naturaliziranih imigrantov v Kanadi v zadnjih desetletjih in s pomočjo podatkov o samoopredeljenih dvojnih državljanih iz kanadskih popisov prebivalstva. Na podlagi analize je ugotovila, da so v nasprotju s predvidevanji postnacionalistov stopnje naturalizacije v Kanadi zelo visoke²⁹⁸ in to kljub temu, da se imigranti za pridobitev kanadskega državljanstva najverjetneje ne odločajo zaradi pridobitve socialnih pravic, saj so jim te podeljene že ob pridobitvi začasnega in stalnega prebivališča. Postnacionalisti se pri tem branijo, da gre za

znašalo 1 025 109 respondentov, 783 911 respondentov leta 1991 in 645 157 respondentov leta 1981. Natančnejši opis statističnega modela in vključenih spremenljivk, vključno z opisom rezultatov analize, v Bloemraad (2004, 409–419).

²⁹⁸ Bloemraad (2004, 401) navaja, da se je leta 1981 kar 71 odstotkov vseh odraslih imigrantov odločilo za naturalizacijo, leta 1991 je bilo teh imigrantov že 73 odstotkov, leta 1996 pa je številka še zrasla in sicer na 75 odstotkov. Številke so še višje, če izključimo tiste posameznike, ki sploh še niso upravičeni do naturalizacije, ker še niso izpolnili pogoja 3-letnega stalnega bivanja v državi: v letu 1981 bi stopnja naturalizacije tako znašala 77 odstotkov, leta 1991 82 odstotkov in leta 1996 84 odstotkov.

relativno nova dogajanja, ki se jih imigranti šele začenjajo zavedati, zato naj bi se šele v zadnjih letih to odražalo v nižjih stopnjah naturalizacije. Bloemraad (2004, 402) ponovno dokazuje, da tudi te teze ne zdržijo empiričnega preverjanja. Stopnja naturalizacije v Kanadi je v zadnjih letih namreč le še naraščala, hkrati pa so se imigranti hitreje odločali za pridobitev kanadskega državljanstva. Na podlagi takšnih empiričnih ugotovitev Bloemraad (2004, 420) svojo analizo zaključi z ugotovitvijo, da ideje strogega postnacionalizma, ki predvidevajo zaton (dvojnega) državljanstva, ostajajo le daljnosežna teoretična razmišljanja, ki jih trenutno ni mogoče podpreti z empiričnimi dejstvi. Določeno empirično podporo je moč najti le za ideje blagega postnacionalizma, ki na kratki rok predvidevajo porast dvojnega državljanstva, saj število dvojnih državljanov dokazljivo narašča.

* * *

Preden zaključim zgornjo razpravo o postnacionalnem značaju dvojnega državljanstva, naj v razmislek ponudim še nekaj opazanj glede relacije med konceptoma dvojnega državljanstva in (nacionalnega/postnacionalnega) državljanstva Evropske unije.²⁹⁹ Pri tem naj že uvodoma poudarim, da gre pri vseh teh idejah le za sugestije, ki jih glede tega vprašanja trenutno ponuja (zelo skopa) relevantna znanstvena literatura, pri čemer bodo njihovo smiselnost in relevantnost lahko ovrednotile šele nadaljnje študije na tem področju. Prva izmed teh idej je opredelitev državljanstva Evropske unije kot

²⁹⁹ Ker je obstoječa literatura na temo (kritične ocene) razvoja in vsebine koncepta evropskega državljanstva oziroma državljanstva Evropske unije preveč obsežna in kompleksna, da bi jo lahko na tem mestu na kratko povzela, bom za potrebe zgornje razprave navedla le nekaj osnovnih dejstev o državljanstvu Evropske unije. Idejo državljanstva Evropske unije je po več desetletjih raznih predlogov in pobud o oblikovanju skupnega evropskega državljanstva institucionalizirala Pogodba o Evropski uniji, ki je bila s strani tedanjih držav članic EU podpisana leta 1992 v Maastrichtu. Po manjših spremembah in dopolnitvah v nadaljnjih temeljnih pogodbah so v skladu z določili 1. točke 20. člena prečiščene verzije Pogodbe o delovanju Evropske unije "državljeni Unije (...) vse osebe z državljanstvom ene od držav članic." Pri tem velja, da se "d/ržavljanstvo Unije (...) doda nacionalnemu državljanstvu in ga ne nadomešča". Omenjeni 20. člen v 2. točki natančneje določa pravice, do katerih so upravičeni vsi državljani EU, torej vsi državljani držav članic EU: "a) pravica do prostega gibanja in bivanja na ozemlju držav članic; b) pravica voliti in biti voljen na volitvah v Evropski parlament in na občinskih volitvah v državi članici, kjer prebivajo, pod enakimi pogoji kot državljani te države; c) pravica na ozemlju tretje države, kjer država članica, katere državljani so, nima predstavništva, do zaščite diplomatskih in konzularnih organov katere koli države članice pod enakimi pogoji, kakršni veljajo za državljane te države; d) pravica naslavljati peticije na Evropski parlament in obrniti se na evropskega varuha človekovih pravic kot tudi na institucije in posvetovalne organe Unije v katerem koli jeziku Pogodb in prejeti odgovor v istem jeziku." Natančnejše informacije o možnostih koriščenja teh pravic so dostopne (tudi) na posebni spletni strani Evropske komisije, ki je namenjena sistematični predstavitvi različnih aspektov državljanstva EU, vključno z vsemi relevantnimi dokumenti (glej Evropska komisija 2013).

transnacionalne oz. postnacionalne pojavne oblike dvojnega državljanstva (npr. Closa 2002, 293). Oznaka državljanstva EU kot posebne oblike dvojnega državljanstva izhaja iz logike, da je vsak državljan države članice EU hkrati dvojni državljan, saj ima poleg nacionalnega državljanstva avtomatično še državljanstvo Unije, ki mu podeljuje posebne (transnacionalne oz. postnacionalne) državljanske pravice na ravni Unije.³⁰⁰ Takšno razmišljanje je popolnoma legitimno, sploh če potegnemo vzporednico s konceptom dvojnega državljanstva v federativnem političnem sistemu, kjer je dvojno državljanstvo (na ravni federativne enote in na ravni zvezne države) eno izmed osnovnih pogojev za obstoj takšnega sistema³⁰¹ (Beaud 2002). Kljub temu menim, da je glede na trenutni obseg pravic (in odsotnost dolžnosti), ki jih državljanom vsake države članice nudi državljanstvo EU, takšno enačenje konceptov dvojnega državljanstva in državljanstva EU še preuranjeno in s tem neustrezno.³⁰² Na tej točki razvoja se mi zdi primernejše razmišljati o institutu državljanstva EU kot posebni (nacionalni) obliki državljanstva, ki skuša natančneje opredeliti položaj posameznika na ravni Unije in njegov odnos s to nadnacionalno organizacijo. Pri tem bi rada poudarila, da tega odnosa ne določajo le vzajemne pravice (in dolžnosti), temveč so prav tako, če ne celo pomembnejše tudi druge dimenzije tega odnosa. To potrjuje tudi nedavno poročilo Evropske komisije o ključnih rezultatih analize prispevkov k javni razpravi o državljanstvu EU – izvedena je bila kot priprava na letošnje Evropsko leto državljanov³⁰³ – in sicer z ugotovitvijo, da je bila najpogostejša asociacija respondentov ob omembi državljanstva EU občutek pripadnosti Evropski uniji (Evropska komisija 2012, 53). Malce manj kot polovica respondentov ga je povezala s skupnimi vrednotami in zgodovino, okrog 40 odstotkov respondentov pa je ob omembi tega državljanstva pomislilo na dodatne pravice in/ali na možnost aktivne politične in družbene participacije v okviru Unije (ibid.).

³⁰⁰ Za natančnejšo obravnavo teh pravic v smislu Marshalllove delitve na politične, socialne in ekonomske pravice glej Deželan in dr. (2007, 89-96).

³⁰¹ Takšen poseben sistem dvojnega državljanstva je poznala tudi nekdanja jugoslovanska država, v kateri je vsak državljan imel dve državljanstvi: republiško državljanstvo in zvezno jugoslovansko državljanstvo. Več o tej praksi v poglavju o slovenski politiki in praksi glede dvojnega državljanstva.

³⁰² Na tem mestu bi bila morda bolj zanimiva in relevantna primerjava s t.i. kvazi državljanskim statusom – kot je npr. status Slovenca brez slovenskega državljanstva –, ki njegovemu imetniku prinaša določene (državljanske) pravice in privilegije in ga izenačuje z državljanom izbrane države, čeprav dejansko ne poseduje državljanstva izbrane države.

³⁰³ Natančnejše informacije o ciljih in aktivnostih letošnjega Evropskega leta državljanov so dostopne na uradni spletni strani projekta: <http://europa.eu/citizens-2013/sl/home> (13. junij 2013).

Državljanstvo EU se v zavesti evropskih državljanov torej začneja postopoma uveljavljati kot relevantna, legitimna oblika pripadnosti in članstva v širši evropski skupnosti, zato naj bi po mnenju Skrobackega (2007) sčasoma odločilno vplivalo na izoblikovanje skupne evropske identitete in s tem povezano konsolidacijo procesa evropske integracije in izgradnjo močne evropske (politične) unije. Pomembno vlogo v teh integracijskih procesih naj bi po njegovih opažanjih odigrala tudi naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva, ki naj bi z redefinicijo dosedanje interpretacije nacionalne identitete kot absolutne in nedeljive pomembno prispevala k izoblikovanju in uveljavitvi skupne evropske identitete. Skrobacki (2007, 243) to tezo utemelji z argumentom, da je razširjena praksa toleriranja dvojnega državljanstva rezultat vedno bolj prisotnega prepričanja in zavedanja tako med političnimi elitami kot tudi med navadnimi državljani, da nacionalna lojalnost ni (več) absolutna in da ločnica med »nami« in »njimi«, ki je do sedaj določala (zgodovinsko napete) odnose med posameznimi evropskimi narodi, ni nujno medsebojno izključujoča. S takšno izločitvijo ekskluzivnosti in absolutnosti iz koncepta nacionalne identitete naj bi dvojno državljanstvo prispevalo k postopni uveljavitvi nacionalno nevtralnega koncepta državljanstva EU in k izgradnji skupne (politične) evropske identitete. V tem kontekstu naj bi dvojno državljanstvo postalo »most med nacionalnim državljanstvom in državljanstvom Evropske unije« (Skrobacki 2007, 229).

Na podlagi takšnih razmišljanj se nam neizogibno postavlja vprašanje, ali je v luči (bodočega) uveljavljanja državljanstva EU dvojno državljanstvo za državljane držav članic Unije sploh še relevantna ali vsaj privlačna opcija? Skrobacki (2007, 234) namreč meni, da je eden temeljnih vzrokov za porast tolerance dvojnega državljanstva dejstvo, da državljani EU načeloma ne pridobijo mnogo koristi in privilegijev z dodatnim državljanstvom (druge države članice). Ob tem ugiba, da na primer irski državljan s pridobitvijo italijanskega državljanstva ne bi pridobil kaj več kot pravico voliti na nacionalnih volitvah. S tem se strinjata tudi Böcker in Thränhardt (2006, 84, 89), saj sta v okviru analize naturalizacijskih statistik v izbranih državah članicah prepoznala določene kategorije imigrantov, ki jim toleranca dvojnega državljanstva tako s strani države naselitve kot tudi s strani izvirne države ne predstavlja zadostne spodbude za pridobitev državljanstva države naselitve. Ena izmed teh kategorij so tudi državljani držav Evropske unije in državljani gospodarsko razvitejših držav, kot npr. ameriški in japonski imigranti, ki ne izkazujejo velike pripravljenosti za naturalizacijo tudi v

primeru tolerance dvojnega državljanstva, saj jim dodatno državljanstvo naj ne bi prinašalo kakšne dodane vrednosti ali dodatnih ugodnosti. To še posebej velja v primeru Evropske unije, kjer so imigranti iz drugih držav članic Evropske unije že tako privilegirani v primerjavi z državljani tretjih držav, poleg tega pa so upravičeni do dodatnih pravic, ki izhajajo iz državljanstva Evropske unije.

Tovrstni pomisleki glede usode (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru Evropske unije so seveda upravičeni in legitimni, a menim, da trenutno še vedno vemo premalo o pomenu, ki ga dvojnemu državljanstvu pripisujejo različni akterji, da bi ga v bližnji prihodnosti lahko črtali s seznama želja državljanov EU. Že sama zgodovina tega družbenega pojava nas je naučila, da gre za mnogo bolj kompleksen pojav, kot se zdi na prvi pogled. V tej luči lahko zgornja razmišljanja zaenkrat označim kot hipotetična predvidevanja in ugibanja, katerih uresničitvev je odvisna od različnih (tudi nepredvidljivih) dejavnikov. Za našo razpravo so morda trenutno bolj relevantna razmišljanja Žagarja (2008) o pomenu državljanstva EU v okviru enega izmed najbolj aktualnih družbenih izzivov, to je v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Žagar (ibid.) zagovarja tezo, da ima lahko državljanstvo EU že v sedanji obliki pomemben pomen za potek procesa (re)integracije imigrantov v državah članicah, ne glede na to, ali posedujejo (dvojno) državljanstvo držav članic in/ali tretjih držav. V primeru, da posameznik poseduje državljanstvo države članice in se odloči za selitev v drugo državo članico, lahko k njegovemu uspešnejšemu vključevanju v družbo naselitve pripomorejo v določeni meri tudi pravice, ki izhajajo iz državljanstva EU. Na podlagi teh pravic lahko namreč posameznik že pred (morebitno) odločitvijo za pridobitev državljanstva države naselitve enakopravno sodeluje in se aktivno udeležuje v političnem življenju te države, kar pomembno prispeva k uspešnosti njegove celovite integracije v družbo naselitve. Morda celo v takšni meri, da državljanstvo države naselitve (navkljub toleranci dvojnega državljanstva) ni več privlačna opcija za takšnega posameznika? Prav tako, če ne celo pomembnejše je državljanstvo EU v primeru državljanov tretjih držav, ki se naselijo v državah članicah, saj z naturalizacijo v izbrani državi članici avtomatično pridobijo še državljanstvo EU in s tem možnost, da se prosto gibljejo in bivajo znotraj teritorija vseh držav članic, torej znotraj celotnega teritorija EU.³⁰⁴ Prav tako lahko na podlagi pravic iz državljanstva EU načeloma

³⁰⁴ Za (dvojne) državljanke tretjih držav je v zvezi z državljanstvom EU pomembno tudi dejstvo, da se državljanstvo države članice še vedno presoja po notranjem pravu prizadete države članice. Deželan in

enakopravno sodelujejo v procesih političnega odločanja na lokalni in evropski ravni v drugih državah članicah, kar nedvomno prispeva k uspešnosti njihovega vključevanja v družbe naselitve. Nenazadnje pa je državljanstvo EU po mnenju Žagarja (ibid.) pomembno tudi za reintegracijo emigrantov in njihovih potomcev, ki se s koriščenjem pravic iz državljanstva EU enostavneje (re)integrirajo v družbe izvora. Ali lahko na podlagi takšnih opažanj začnemo razmišljati celo v smeri, da v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve (vsaj v državah članicah Unije) državljanstvo EU postaja mnogo bolj ugodna in zato tudi privlačnejša izbira od (tolerance) dvojnega državljanstva? Tudi odgovor na to vprašanje bo ponudil šele nadaljnji razvoj koncepta in prakse državljanstva EU in dvojnega državljanstva, kar je odvisno od številnih (tudi nepredvidljivih) dejavnikov.

* * *

Na podlagi predstavljenih razprav in razmišljanj o postnacionalnosti dvojnega državljanstva lahko zaključim, da postnacionalni diskurz trenutno ne ponuja prepričljivih in celovitih odgovorov glede pomena dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih in glede njegovega vpliva na obstoječo nacionalno interpretacijo članstva v sodobnih (nacionalnih) državah. Takšna omejena uporabnost postnacionalnega diskurza je do določene mere razumljiva in celo pričakovana, saj so že temeljne teze in koncepti postnacionalizma podvrženi premnogim kritikam glede nedodelanosti, neargumentiranosti in odsotnosti empirične potrditve osnovnih idej (glej npr. Hansen 2009), kar pa pomembno vpliva tudi na poskuse umeščanja razprav o dvojnem državljanstvu v ta diskurz. Mnogo avtorjev se zato izogiba sistematične

kolegi (2007, 86) na podlagi tega ugotavljajo, da so v skladu s to interpretacijo "državljeni EU vsi, ki imajo državljanstvo ene od držav članic in hkrati državljanstvo ene ali več tretjih držav, kar pomeni, da državljanstvo EU vključuje tudi pripadnike celotne evropske diaspore, ki so obdržali ali pridobili državljanstvo ene od držav članic." Takšno interpretacijo je potrdila tudi razsodba Sodišča evropskih skupnosti v znamenitem sodnem primeru *Micheletti*. V tem primeru je namreč šlo za dvojnega državljanca Italije in Argentine, ki je najprej živel v Argentini, potem pa se je preselil v Španijo in želel tam uveljavljati pravico naselitve in opravljanja storitve na podlagi njegovega državljanstva EU. Čeprav je posedoval italijansko državljanstvo in s tem tudi državljanstvo EU, so ga španske oblasti obravnavale kot argentinskega državljanca, ker je tam nazadnje stalno prebival, in mu zato preprečile koriščenje omenjene pravice. Sodišče evropskih skupnosti je v tem primeru razsodilo v prid tožnika Michelettija in s tem postavilo pomemben sodni precedens: če ima posameznik državljanstvo katerekoli države članice in s tem tudi državljanstvo EU, mu druga država članica ne sme omejevati ali preprečevati koriščenja pravic, ki izhajajo iz njegovega državljanstva EU. Žagar (2008) ob tem ugotavlja, da je sodišče s to sodbo v določeni meri omejilo (sicer še vedno skoraj absolutno) suverenost držav članic, ko je vzpostavilo načelo, da morajo druge države članice prepoznati in spoštovati državljanstvo EU vsakega posameznika, tudi če ga pridobi na podlagi državljanstva druge države članice. Za natančnejše opredelitve in interpretacije v tej sodbi glej vir Sodišče evropskih skupnosti (1992).

analize dvojnega državljanstva kot pojavnih oblik postnacionalizma in se te tematike dotika zgolj implicitno ali v okviru širših razprav, kar pa ne ponuja zadostnega vpogleda v kompleksen odnos med postnacionalizmom in dvojnimi državljanstvi. Tega izziva so se do sedaj pogumno lotili le trije avtorji in sicer Peter J. Spiro, ki je ponudil teoretični vpogled v vlogo dvojnega državljanstva pri izgradnji postnacionalnega družbenega reda, Linda Bosniak, ki je po sistematični analizi ustreznosti postnacionalnih argumentov ugotovila, da postnacionalni element dvojnega državljanstva v tem trenutku še ni uresničljiv ter Irene Bloemraad, ki je na podlagi analize statističnih podatkov iz kanadskih popisov prebivalstva zaključila, da lahko toleranco dvojnega državljanstva trenutno pojasni le blažja oblika postnacionalizma, ki pa je v marsičem podobna idejam transnacionalizma. Čeprav ta razmišljanja pomenijo pomemben premik v razumevanju postnacionalnosti dvojnega državljanstva, pa istočasno opažam, da vsi ti premisleki namesto razrešitve osnovnih dilem odpirajo le dodatna vprašanja, na katera bo potrebno odgovoriti v bodočih raziskavah in razpravah na tem področju, če želimo razvozlati kompleksnost postnacionalnega projekta dvojnega državljanstva.

Vendar pa postnacionalni diskurz kljub prepoznanim pomanjkljivostim in omejitvam ne morem označiti kot neustrezen ali neuporaben kontekst za diskusije o dvojnem državljanstvu. Z umestitvijo te razprave na polje postnacionalnega se namreč vračam k osnovni razpravi o državljanstvu kot ekskluzivnem odnosu med posameznikom in državo, ki se nedvomno spreminja. Postnacionalizem s poskusom osmišljanja teh paradigmatičnih sprememb pod vprašaj postavlja do sedaj ustaljene predstave o sodobnem državljanstvu kot ekskluzivnem nacionalnem projektu. Model postnacionalnega članstva Yasemin N. Soysal (1994, 136–143) za razliko od klasičnega nacionalnega modela opredeljuje namreč mnogo bolj fleksibilne in fluidne meje članstva v sodobnih političnih skupnostih, ki upoštevajo obstoj številnih partikularnosti in diferenciranosti članstva in priznavajo istočasni obstoj različnih identitet in lojalnosti na različnih družbenih nivojih. V okviru takšne sodobnejše interpretacije članstva v političnih skupnostih postaja dvojno državljanstvo popolnoma legitimna in sprejemljiva oblika članstva, ki na ustrezen način izraža posameznikove različne afinitete, pripadnosti, lojalnosti in celo identitete, ki segajo preko meja določene nacionalne skupnosti.

Po mojem mnenju je mnogo prezgodaj, da bi dvojno državljanstvo opredelili kot pojavno obliko postnacionalnega članstva, saj izgradnja postnacionalnega družbenega reda še vedno ostaja bolj predmet teoretičnih razglabljanj kot empiričnih potrditev. V tem kontekstu naraščajoča toleranca dvojnega državljanstva nastopa predvsem v obliki resnega opozorila nacionalnemu modelu državljanstva, da se v luči pomembnih (morda celo paradigmatičnih) družbenih premikov vzporedno vzpostavljajo in uveljavljajo alternativne oblike pripadnosti, ki postajajo vedno bolj pomembne, včasih celo pomembnejše kot koncept ekskluzivnega nacionalnega državljanstva. Nacionalni model državljanstva se torej mora prilagoditi novonastalim družbenim okoliščinam, pri čemer bo šele čas pokazal, ali se bo nacionalni model lahko le modificiral ali pa bodo potrebni večji premiki v smeri postnacionalnega članstva. Morda mu bo pri tem v pomoč tudi obstoj dvojnega državljanstva, ki naj bi po mnenju Spira (2007, 201) pomembno pripomogel k nagibu ravnotežja v prid nadaljnjemu definiranju družbenih solidarnosti v okviru (postnacionalne) države in njene skupnosti.

3. 4. Dvojno državljanstvo kot izziv sodobnemu (nacionalnemu) konceptu državljanstva

Na začetku tega poglavja sem si zadala pomemben raziskovalni izziv: vedno bolj prisotno prakso toleriranja dvojnega državljanstva interpretirati skozi prizmo klasičnih in sodobnih koncepcij državljanstva in na podlagi tega ugotoviti, na kakšen način dvojno državljanstvo vpliva na sodobno (nacionalno) državljanstvo in s tem povezano opredeljevanje (kriterijev) članstva v sodobni (nacionalni) državi. Pri tem izzivu sta se mi ponujali dve osnovni smeri razmišljanja: prvič, dvojno državljanstvo lahko razumem kot korekcijo oziroma modifikacijo nacionalnega državljanstva, ki spodbuja k resnemu razmisleku o bolj inkluzivnih in liberalnih oblikah nacionalnega državljanstva; drugič, dvojno državljanstvo lahko identificiram kot argument v prid tezam o t.i. denacionalizaciji državljanstva in v tem okviru preučim, ali lahko dvojno državljanstvo ocenim kot pojavno obliko transnacionalnega in/ali postnacionalnega državljanstva.

Po natančnejši preučitvi razumevanja in opredeljevanja dvojnega državljanstva v kontekstu različnih tradicij državljanstva lahko ugotovim, da je vsaka izmed obravnavanih perspektiv državljanstva – nacionalna, transnacionalna in postnacionalna – pomembna in uporabna za razpravo o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva za

obstoječe opredelitve državljanstva v sodobni (nacionalni) državi, saj vsaka predstavlja pomemben košček v celotni sestavljaniki. Istočasno se strinjam z opažanji Bloemraad (2004), da vsaka izmed obravnavanih perspektiv nosi drugačno težo v teh razpravah. Ideje postnacionalizma so trenutno preveč abstraktne in zato omejene v svoji razlagalni moči, transnacionalizem obeta več zaradi izpostavljanja čezmejne dimenzije in poudarjanja vzporedno obstoječih pripadnosti in lojalnosti, a na koncu še zmeraj prevlada nacionalni model državljanstva. Tudi tekom analize v sklopu tega poglavja sem večkrat poudarila, da dvojno državljanstvo (zaenkrat) ostaja trdno zasidrano v okviru meja nacionalne države in predstavlja le modaliteto nacionalnega modela državljanstva, kar potrjujejo prakse in politike držav izvora in držav naselitve. Kljub prepričljivim argumentom v prid te teze sem jasno opozorila, da se strinjam z opažanji Faista (2007a, 196), da vedno bolj razširjena praksa toleriranja dvojnega državljanstva v različnih migracijskih kontekstih predstavlja pomemben izziv za sodobni nacionalni model državljanstva, saj spodbuja k resnemu razmisleku o tem, kako prepustne ali fiksne so meje članstva v nacionalni državi kot dominantni obliki politične organiziranosti (Faist 2007a, 196). Pri tem je po mojem mnenju relevantno predvsem to, ali bo nadaljnji obstoj dvojnega državljanstva spodbudil redefinicijo (mej) članstva v nacionalni skupnosti: a) na način, da se bo nacionalni model državljanstva uspel prilagoditi novonastalim družbenim razmeram tako, da bo še vedno predstavljal ekskluzivno vez med (nacionalno) državo in državljanom, obenem pa priznal relevantnost mnogovrstnih pripadnosti in afinitet posameznika, med katere spada tudi dvojno državljanstvo (Kastoryano 2002b, 159); b) ali pa na način, da se bodo opredelitve (kriterijev) članstva v določeni politični skupnosti spremenile v tolikšni meri, da nacionalni model državljanstva ne bo (več) legitimna oblika članstva v politični skupnosti državljanov.

Pomemben vpogled v zgoraj zastavljeno dilemo ponujata obravnavani alternativni, ki vnašata v razpravo alternativne argumente in dimenzije, ki mi omogočajo, da se izognem pastem t.i. metodološkega nacionalizma,³⁰⁵ ki obravnava nacionalne sisteme kot »zaprte politične zabojnike« (Faist 2007d, 19). Z umeščanjem dvojnega državljanstva v transnacionalni diskurz se razkriva čezmejna dimenzija dvojnega državljanstva, ki je bila pogosto zapostavljena zaradi zamejenosti obravnave znotraj

³⁰⁵ Več o sistematični razdelavi metodološkega nacionalizma in njegovi umeščenosti v družbene vede v Wimmer in Glick Schiller (2002).

meja nacionalne države, kjer se je osredotočalo na karakteristike odnosa med dvojnimi državljanom in posamezno državo državljanstva, ker je tako diktiral nacionalni model državljanstva. Takšna konceptualna razširitev preko meja nacionalne države, ki jo spodbuja transnacionalizem, poudarja večplastnost in kompleksnost številnih čezmejnih stikov, odnosov, povezanosti in pripadnosti, ki jih dvojni državljani razvijajo na relaciji med državami svojih državljanstev, pri čemer se ti odnosi vzpostavljajo z različnimi akterji (npr. sorodstvene skupnosti, verske skupnosti, poslovna združenja, interesne skupnosti, emigrantske politične organizacije ipd.), na različnih ravneh in v različnih kontekstih. Vsa dognanja in ugotovitve transnacionalnih študij glede čezmejnih odnosov in angažiranosti migrantov in migrantskih skupnosti, ki jih je z manjšimi prilagoditvami mogoče aplicirati na dvojne državljane, nam omogočajo lažje razumevanje večplastnih odnosov, ki jih v različnih okoljih razvijajo dvojni državljani. Z vpeljavo transnacionalnega diskurza se torej ravnava dodatna razsežnost dvojnega državljanstva kot sodobnega družbenega pojava, ki interpretacijo tega pojava razširi preko meja nacionalne države v transnacionalni prostor in s tem odpira nove pomembne aspekte in vprašanja, z razrešitvijo katerih bomo mnogo bolje razumeli vlogo dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih.

Prav tako pomembna izhodišča kljub določenim prepoznanim pomanjkljivostim in omejitvam ponujajo spoznanja in opažanja postnacionalnega diskurza. Z umestitvijo razprave v okvir postnacionalnega se ponovno vračam k izhodiščni razpravi o državljanstvu kot ekskluzivnem odnosu med posameznikom/državljanom in državo. Postnacionalizem s poskusom osmišljanja teh paradigmatiskih sprememb pod vprašaj postavlja ustaljene predstave o državljanstvu kot ekskluzivnem nacionalnem projektu in kot alternativo ponuja model postnacionalnega članstva (Soysal 1994, 136–143). V okviru tega modela so meje članstva v politični (nacionalni) skupnosti opredeljene bolj fleksibilno in fluidno, saj upoštevajo obstoj različnih vzporednih identitet in lojalnosti na različnih družbenih nivojih. V okviru takšne interpretacije članstva v političnih skupnostih postaja dvojno državljanstvo legitimna in sprejemljiva oblika članstva, ki na ustrezen način izraža posameznikove pripadnosti, lojalnosti in afinitete, ki segajo preko meja določene nacionalne skupnosti. A to naj bi bila le začasna, prehodna rešitev, ki po vzponu postnacionalnega družbenega reda in s tem povezanih ustrežnejših opredelitev članstva v skupnosti ne bo več potrebna. Kot sem izpostavila že v zgornjih vrsticah, so takšna razmišljanja trenutno predmet hipotetičnih modelov in predpostavk, ki so

podvržene mnogim kritikam in (zaenkrat še) niso uresničljive v praksi. Naraščajočo toleranco dvojnega državljanstva lahko skozi prizmo postnacionalizma trenutno interpretiram zgolj kot resno opozorilo nacionalnemu državljanstvu, da se v luči pomembnih (morda paradigmatičnih) družbenih premikov vzporedno vzpostavljajo in uveljavljajo alternativne oblike pripadnosti, ki utegnejo v bližnji prihodnosti nadomestiti ekskluzivni nacionalni model državljanstva.

Kako torej na podlagi zgornjih spoznanj in opažanj opredeliti pomen naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva v različnih migracijskih kontekstih za nadaljnji obstoj in razvoj nacionalnega državljanstva? Sprejemljivost takšnega podvajanja (nacionalnih) državljanstev tako v teoriji kot v praksi, ki je v nasprotju z osnovno predpostavko nacionalnega modela državljanstva o ekskluzivni pripadnosti in lojalnosti izbrani (nacionalni) državi, predstavlja resen izziv za trenutno obstoječe razumevanje sodobnega (nacionalnega) državljanstva. Od »pravega« državljanca se namreč še vedno pričakuje, da bo posedoval (le) eno državljanstvo, ki bo izražalo njegovo dejansko povezanost in resnično (nacionalno) pripadnost le eni izbrani državi (običajno državi rojstva). V tem kontekstu se tudi od imigrantov kot potencialnih bodočih državljanov pogosto zahteva, da v okviru procesa integracije v družbo naselitve izkažejo predanost in lojalnost novi domovini z osvojitvijo nacionalnega jezika, pridobitvijo osnovnega znanja o nacionalni zgodovini in kulturi ter z odpovedjo vsem svojim predhodnim (nacionalnim) pripadnostim. A kot sem večkrat izpostavila in prikazala tekom tega poglavja, takšne predstave o »pravem« državljanstvu pravzaprav niso v polnem neskladju s toleranco dvojnega državljanstva. Tolerirati dvojno državljanstvo dandanes namreč (običajno) pomeni dovoljevati multipliciranje nacionalnih državljanstev, ki ostajajo utemeljeni v določeni (nacionalni) državi in izražajo posameznikovo formalno in/ali simbolično povezanost s posamezno (nacionalno) državo. Država kljub naraščajoči toleranci dvojnega državljanstva še nadalje suvereno določa, kdo je upravičen do članstva v njeni nacionalni skupnosti, čeprav se preko njenih meja dogajajo pomembne spremembe, na katere opozarjajo transnacionalne in postnacionalne študije. Še več, toleranca dvojnega državljanstva in nacionalni model državljanstva sta lahko v določeni meri celo kompatibilna, kar dokazujejo (vse pogostejše) prakse emigracijskih držav, ki radodarno podeljujejo (še) svoja državljanstva pripadnikom emigrantskih skupnosti, v želji, da bi razširile meje svojih nacionalnih skupnosti. S tako usmerjenimi politikami in praksami toleriranja dodatnih državljanstev pri pripadnikih

svojih razširjenih nacionalnih skupnosti emigracijske države ne le ohranjajo, temveč celo krepijo nacionalno dimenzijo sodobnega državljanstva.³⁰⁶ Na podlagi teh argumentov lahko potrdim, da toleranca dvojnega državljanstva (zaenkrat) ne predstavlja resnejše grožnje nadaljnemu obstoju nacionalnega modela državljanstva, ki (p)ostaja relevantna oblika članstva v sodobnih družbah. A navkljub temu menim, da ne smemo (ponovno) zanemariti (preučevanja) dvojnega državljanstva, saj nas opominja, da se v današnjih družbah odvijajo pomembne spremembe in premiki, ki silijo akademsko sfero in politične elite k resnemu razmisleku, ali obstoječi nacionalni model državljanstva (še vedno) ustrezno odraža vso kompleksnost in večplastnost članstva v sodobni družbi. Vse bolj prisotna in razširjena toleranca dvojnega državljanstva torej odpira resno razpravo o tem, kaj dejansko opredeljuje članstvo v današnji (nacionalni) državi in na kakšen način so definirani kriteriji tega članstva. V tem kontekstu postajajo vse pomembnejša in aktualna tudi razmišljanja o pomenu tolerance dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, ki prav tako izziva obstoječe opredelitve (mej) članstva v današnji (nacionalni) državi.

³⁰⁶ Za izpostavitve tega poudarka se iskreno zahvaljujem prof. ddr. Rudiju Rizmanu.

4. VLOGA DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA V PROCESU INTEGRACIJE IMIGRANTOV: PREGLED OBSTOJEČIH PRAKS IN REŠITEV

V predhodnih poglavjih disertacije sem z vpogledom v razumevanje dvojnega državljanstva skozi različna zgodovinska obdobja in z analizo njegovega pomena v sodobnih družbenih procesih skušala vzpostaviti širši teoretični okvir raziskovanja, v okviru katerega bom lahko natančneje preučila zastavljeni raziskovalni problem. Zgodovinska analiza je razkrila dvojno državljanstvo kot s strani akademske skupnosti zapostavljeno, a v vsakdanjem življenju vedno bolj prisotno in relevantno družbeno prakso, ki je bila zadnji dve stoletji podvržena številnim nasprotovanjem in poskusom dokončne odprave, a se je kljub temu obdržala vse do dandanes. V okviru te analize sem se posebej posvetila identifikaciji in natančnejši preučitvi argumentov zagovornikov in nasprotnikov dvojnega državljanstva, ki sta mi ponudili boljši uvid (tudi) v to, katere so temeljne prednosti in pomanjkljivosti tega statusa v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Prav tako pomembna je bila tudi razprava o pomenu dvojnega državljanstva za obstoj sodobnega (nacionalnega) modela državljanstva in s tem povezanega opredeljevanja (kriterijev) članstva v sodobni (nacionalni) državi, saj je razkrila številne relevantne karakteristike dvojnega državljanstva, ki so pomembne tudi v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Vsa ta opažanja, spoznanja in ugotovitve predhodnih poglavij disertacije so mi omogočila izoblikovati širšo predstavo o tem, kaj je dvojno državljanstvo pomenilo včasih in kakšno vlogo naj bi imelo v današnji državi in družbi, kar mi bo v pomoč pri nadaljnji preučitvi izbrane raziskovalne problematike.

V okviru tega poglavja se bom torej posvetila obravnavi osrednjega raziskovalnega problema disertacije, kot sem ga opredelila v uvodnem poglavju: raziskati, kakšna je vloga (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, pri čemer želim natančneje ugotoviti, ali toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve predstavlja nepremostljivo oviro v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve in bi bilo zato še naprej smiselno vztrajati pri odpravi vseh možnosti pridobitve dvojnega državljanstva, kot so nas dolga leta prepričevali nasprotniki dvojnega državljanstva, ali pa bi morali v luči novih spoznanj sprejeti toleranco dvojnega državljanstva kot eno izmed pomembnih spodbud, ki odločilno prispevajo k uspešnemu procesu integracije imigrantov v družbo naselitve.

Ker bi ločena obravnava obeh podanih možnosti opredelitve vloge dvojnega državljanstva v teh procesih preseгла zadane okvirje disertacije, poleg tega pa bi se določene analizirane vsebine in argumenti prekrivali in ponavljali,³⁰⁷ bom pri svojem raziskovanju izhajala iz osnovne predpostavke, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Naj ob tem ponovim, da »spodbudno« delovanje dvojnega državljanstva razumem v smislu, da se imigranti zaradi možnosti ohranitve izvornega državljanstva v večji meri in enostavneje odločijo za pridobitev državljanstva države naselitve, poleg tega pa se zaradi (možnosti) ohranitve formalnih (in simbolnih) vezi s svojo izvorno državo ali navkljub temu v večji meri identificirajo z družbo naselitve in se enakopravneje vključujejo v različne družbene sfere, kot so npr. gospodarstvo, sociala, kultura, mediji, stiki z večinskim prebivalstvom itd. »Uspešnost« integracije pa interpretiram kot jasno zaznavanje tako med imigranti kot tudi na strani večinskega prebivalstva, da se imigranti dejansko vključujejo v družbo naselitve na različnih področjih in tako ne ostajajo enakopravni člani teh skupnosti le na papirju. Obstajajo sicer standardni indikatorji, s katerimi bi lahko izmerila uspešnost teh procesov, a ker cilj moje doktorske disertacije ni izmeriti statistični učinek tolerance dvojnega državljanstva na število uspešno integriranih imigrantov, bom v okviru disertacije skušala ugotoviti na splošno, ali toleranca dvojnega državljanstva pozitivno ali negativno deluje na proces integracije imigrantov v družbo naselitve oziroma ali je zaradi možnosti dvojnega državljanstva ta proces bolj uspešen ali manj uspešen.

V želji, da bi k obravnavi tega izziva pristopila čimbolj sistematično in z različnih zornih kotov, si bom pri raziskovanju pomagala s sledečimi vprašanji:

- ali je toleranca dvojnega državljanstva pomembna le v izbranih fazah procesa integracije (npr. v okviru naturalizacije) ali je relevantna za celoten proces integracije;
- ali je toleranca dvojnega državljanstva pomembna le za določena področja integracije (npr. pravna in politična integracija) ali vpliva na celoten proces integracije;

³⁰⁷ Naj na tej točki pojasnim, da se bom skušala izogniti ponavljanju teh vsebin in se bom osredotočila zgolj na tista opažanja in ugotovitve, ki so potrebne za obrazložitev ali argumentacijo tez v tem poglavju. Za lažje razumevanje in obnovitev teh vsebin bom na ustreznih točkah tega poglavja bralca napotila na posamezne sklope prejšnjih poglavij, kjer so bile obravnavane te tematike.

- ali je toleranca dvojnega državljanstva v procesu njihove integracije v družbo naselitve pomembna le za posamezne skupine imigrantov (npr. imigranti z dolgotrajnim stalnim prebivališčem v državi naselitve) ali med njimi ni bistvenih razlik;
- kakšen pomen dvojnemu državljanstvu oziroma njegovi toleranci pripisujejo posamezni vpleteni akterji – (bodoči) dvojni državljani, država izvora, država naselitve, večinsko prebivalstvo države naselitve itd.

Preden se lotim iskanja odgovorov na zgoraj zastavljena vprašanja in dileme, naj še uvodoma pojasnim, kako bom pristopila k preučevanju izbranega raziskovalnega problema in kako bo temu prilagojena struktura tega poglavja. V tem okviru bi rada najprej poudarila, da je že pregled strokovne in znanstvene literature o tej tematiki svojevrsten raziskovalni izziv, saj trenutno obstajajo redke znanstvene razprave in študije, ki neposredno preučujejo fenomen dvojnega državljanstva – glej npr. Hansen in Weil 2002b; Martin in Hailbronner 2003; Iordachi 2004, 2006; Boll 2007; Faist 2007b; Faist in Kivisto 2007; Kalekin-Fishman in Pitkänen 2007, 2008; Pitkänen in Kalekin-Fishman 2007; Akramov 2009; Culic 2009 –, zato v akademskem diskurzu ostaja velika praznina glede sistematičnih in poglobljenih analiz posameznih aspektov dvojnega državljanstva. Vse dosedanje ugotovitve in spoznanja glede pomena dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v državo naselitve tako običajno obstajajo le v obliki posplošenih, površinskih in zgolj hipotetičnih opažanj, ki jih avtorji izpostavljajo v okviru širših analiz integracijskih politik ali pa jih naslavlajo v okviru obsežnejših študij pomena dvojnega državljanstva v sodobnih migracijskih procesih. Ob zavedanju takšnega pomanjkljivega znanstvenega diskurza in v želji, da bi res celovito in z različnih zornih kotov preučila izbrano tematiko, bom poskuse teoretičnega osmišljanja tega aspekta dvojnega državljanstva dopolnila z različnimi opažanji in spoznanji glede obstoječih argumentov, praks in rešitev tega problema, ki se pojavljajo v okviru javnega in političnega diskurza izbranih držav.

Ob tem naj še pojasnim, da se bom analize v okviru tega poglavja lotila v dveh ločenih, a medsebojno povezanih sklopih. Najprej se bom osredotočila na obravnavo pomena dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve, ker je to ena izmed najpomembnejših faz procesa integracije imigrantov, v kateri imigrant stori pomemben (lahko tudi zadnji) korak pri svoji integraciji v družbo naselitve. Ravno zaradi te relevantnosti so se tako znanstvene razprave kot tudi javne in politične diskusije v

izbranih državah najpogosteje posvetile obravnavi dvojnega državljanstva (le) v tej fazi integracijskega procesa. V okviru prvega sklopa bom zato natančneje predstavila in preučila izsledke obstoječih kvantitativnih analiz, ki se osredotočajo na statistično izmerljiv vpliv tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v državi naselitve. Ker lahko na podlagi kvantitativnih študij zaznamo le, ali obstaja relevantna povezava med toleranco dvojnega državljanstva in pripravljenostjo imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve, bom ta spoznanja dopolnila z ugotovitvami še vedno redkih kvalitativnih študij, s pomočjo katerih bomo malce bolje spoznali, kaj določa to povezanost. V tem kontekstu bom skušala izpostaviti relevantne stroške in koristi, s katerimi se soočajo (bodoči) dvojni državljani. Poleg tega bom preučila še ključne motive imigrantov za pridobitev tega statusa in na podlagi tega preverila upravičenost domnev o pragmatičnosti in preračunljivosti imigrantov pri njihovem odločanju za državljanstvo države naselitve. Ta sklop bom zaokrožila še z izpostavitvijo po mojem mnenju zelo pomembnega argumenta, da je vloga dvojnega državljanstva v procesu naturalizacije odvisna (tudi) od umestitve naturalizacije v celoten proces integracije. Naturalizacija je namreč lahko interpretirana kot ena izmed vmesnih faz integracijskega procesa, ki imigrantom ponuja dodatno spodbudo za nadaljnjo uspešno vključitev v družbo naselitve, ali pa predstavlja zadnjo fazo tega procesa, v kateri je imigrant nagraden za uspešen zaključek procesa integracije v družbo naselitve. S tem želim nakazati pomembnost obravnave dvojnega državljanstva v celotnem procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, čemur se bom posvetila v drugem sklopu, v okviru katerega bom skušala predstaviti obstoječa razmišljanja o pomenu dvojnega državljanstva za celoten integracijski proces. V zaključnem delu tega poglavja bom na podlagi ključnih ugotovitev preverila izhodiščno tezo, da toleranca dvojnega državljanstva deluje spodbudno na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve.

4. 1. Pomen (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije imigrantov v državi naselitve

Pridobitev državljanstva s postopkom (redne ali izredne) naturalizacije je nedvomno eden izmed najpomembnejših, če ne celo odločilnih korakov v procesu vključevanja imigrantov v novo domovino, saj jim omogoči enakopravni in (v primeru učinkovite implementacije tudi) enakovredni družbeni položaj s polnimi državljskimi pravicami

in dolžnostmi ter s tem v veliki meri pripomore k uspešnosti njihove integracije s pravnega, političnega, pa tudi simboličnega vidika. Glede na to se zdi razumljivo, da se mnogi avtorji pri raziskovanju pomena dvojnega državljanstva v teh procesih osredotočajo na preučitev povezanost med prisotnostjo (ne)toleranco dvojnega državljanstva in odločitvijo imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve. V ločenem sklopu tega poglavja bom zato na čimbolj pregleden način skušala predstaviti najprej izsledke kvantitativnih analiz, ki preučujejo statistično značilne korelacije med toleranco dvojnega državljanstva in doseženimi stopnjami naturalizacije v državi naselitve. Ta spoznanja bom v posebnem sklopu ustrezno dopolnila z ugotovitvami še vedno redkih kvalitativnih študij, ki nam bodo ponudile boljši uvid v to, kakšne stroške in koristi imigranti pripisujejo pridobitvi dvojnega državljanstva, in nam prikazale, v kolikšni meri so upravičene trditve o koristoljubju in preračunljivosti imigrantov pri pridobivanju dvojnega državljanstva.

4. 1. 1 Vpliv (ne)tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije

Odnos med omenjenima spremenljivkama je mogoče interpretirati z različnih zornih kotov, a po mojih opažanjih v literaturi pogostej prevlada kvantitativni pristop, v okviru katerega avtorji preračunavajo statistične verjetnosti in korelacije med prisotnostjo/odsotnostjo zakonskih določb o (ne)toleriranju dvojnega državljanstva kot neodvisno spremenljivko in stopnjami naturalizacije v državi naselitve kot odvisno spremenljivko. Na podlagi teh izračunov skušajo ugotoviti, ali možnost posedovanja dvojnega državljanstva pozitivno ali negativno vpliva na stopnje naturalizacije v državi naselitve. Kot bom prikazala v nadaljevanju, so tovrstne analize zaradi nedostopnosti ali neprimerljivosti podatkov pogosto omejene le na izbrane države – npr. Nemčija, Nizozemska, Francija, Združene države Amerike, Kanada – in/ali izbrane skupine imigrantov – npr. turški imigranti v Nemčiji in na Nizozemskem, mehiški imigranti v Združenih državah Amerike –, izpeljane pa so običajno v okviru širših statističnih analiz različnih neodvisnih spremenljivk, ki naj bi vplivale na odločitev posameznega imigranta za naturalizacijo, pri čemer moram poudariti, da se (ne)toleranca dvojnega državljanstva kot spremenljivka pojavlja šele v novejših študijah.³⁰⁸

³⁰⁸ Ena izmed prvih analiz, ki je toleranco dvojnega državljanstva izpostavila kot posebno spremenljivko, je bila študija Tomasa Hammarja iz leta 1989, v okviru katere je omenjeni avtor identificiral sledeče ključne dejavnike, ki naj bi vplivali na naturalizacijo imigrantov: splošno okolje tako v državi izvora kot

Eden prvih, ki se je lotil takšnega raziskovalnega izziva, je bil ameriški profesor Phillip Q. Yang, ki je leta 1994 z uporabo statističnih metod preveril vpliv vseh znanih dejavnikov na naturalizacijo ameriških imigrantov. V okviru te analize je Yang (1994) testiral hipotezo, da toleranca dvojnega državljanstva s strani izvirne države – seveda ob predpostavki, da tudi država naselitve ne zahteva odpovedi izvornemu državljanstvu – zvišuje pripravljenost imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve. Na presenečenje avtorja se je tekom analize izkazalo, da mora zavrniti postavljeno hipotezo, saj so rezultati pokazali, da je verjetnost naturalizacije imigrantov iz držav, ki prepoznavajo dvojno državljanstvo, kar za okrog 20 odstotkov nižja kot verjetnost naturalizacije pri imigrantih iz tistih držav, ki ne dovoljujejo dvojnega državljanstva. Pri tem je ugibal, da se razlog za takšen izid najverjetneje skriva v tem, da imigranti dojemajo dvojno državljanstvo bolj v smislu dodatnih odgovornosti kot dodatnih pravic, prav tako pa naj bi imeli določene težave pri ohranjanju dvojne lojalnosti do obeh svojih držav – države izvora in države naselitve. Imigranti naj bi se zaradi omenjenih razlogov težje identificirali z Američani in naj bi se zato v manjši meri odločali za pridobitev ameriškega državljanstva. Yang ugibanj o razlogih za tak negativen vpliv posedovanja dvojnega državljanstva na odločitev za naturalizacijo ni dodatno preveril s pomočjo kvalitativnih metod, kot so npr. ankete ali intervjuji, zato so njegove teze (le) rezultat statističnih obdelav podatkov iz ameriškega popisa prebivalstva iz leta 1980 – torej iz obdobja, ko je bilo dvojno državljanstvo še vedno označeno kot izrazito negativna in nezaželena družbena praksa –, ki ne dopušča globljega vpogleda v kompleksnejše razloge za takšno obnašanje imigrantov.

Do podobnih zaključkov o negativnem vplivu tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije sta se dobro desetletje kasneje dokopala tudi Claudia Diehl in Michael Blohm (2003), ki sta v okviru študije različnih dejavnikov naturalizacije turških imigrantov v Nemčiji kot spremenljivko preverila tudi možnost ohranitve izvornega državljanstva. Avtorja (2003, 135) v omenjenem prispevku ugotavljata, da se možnost ohranitve izvornega državljanstva ne odraža v večji pripravljenosti turških

tudi v državi naselitve (socio-ekonomske in politične razmere, politika glede državljanstva); posameznikovi načrti in ideje o njegovi migraciji (razlogi za emigracijo, načrti glede dolžine bivanja v državi naselitve in glede morebitne integracije); percepcije prednosti in slabosti, ki izhajajo iz zamenjave državljanstva; dolžina bivanja v državi naselitve; možnost dvojnega državljanstva (Hammar 1990, 98). Za natančnejši pregled kvantitativnih študij s področja naturalizacije in s tem povezanih dejavnikov glej na primer DeSipio (1987), Portes in Curtis (1987), Yang (1994), Jones Correa (2001), Staton, Jackson in Canache (2007).

imigrantov za naturalizacijo. V potrditev tega zaključka navajata ugotovitve študije nemškega urada za tujce, v kateri je le en odstotek intervjuvanih imigrantov – intervjuvanih je bilo 1700 imigrantov – omenil, da so na sprejetje njihove odločitve za naturalizacijo odločilno vplivali stroški, povezani z izgubo izvirnega državljanstva.³⁰⁹ Po mojem mnenju sta glede na ugotovitve študij, na katere sta se v obravnavanem prispevku tudi sama sklicevala – natančneje sta jih namreč predstavila že v enem izmed njunih predhodnih prispevkov (glej Diehl in Blohm 2001) –, morda preveč poenostavljeno in površno oblikovala tak zaključek. V prispevku iz leta 2001 sta namreč neskladno s tem zapisala, da izsledki številnih študij dokazujejo, da je glavni razlog za obotavljanje mnogih imigrantov glede pridobitve nemškega državljanstva zahteva po odpovedi svojemu predhodnemu državljanstvu (Diehl in Blohm 2001, 408). V potrditev sta navedla izsledke dveh pomembnih nacionalnih študij – longitudinalne raziskave, poimenovane Socio-ekonomski panel (*Sozio-ökonomisches Panel* – SOEP), ki jo je leta 1996 izvedel Nemški inštitut za ekonomijo (*Deutsches Institut für Wirtschaft*), in posebne raziskave o participaciji turških imigrantov v Mannheimu, ki jo je leta 1999 izvedel Center za evropske družbene raziskave iz Mannheima (*Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung*):³¹⁰

³⁰⁹ Diehl in Blohm (2003, 140–141) prepoznavata tri oblike stroškov, povezanih z naturalizacijo: a) stroški pred naturalizacijo, ki zajemajo predvsem pridobivanje informacij o tem, kje in kako lahko to izpeljejo. Ti stroški so nizki v primeru, da ima posamezni imigrant dobre stike z že obstoječo imigrantsko skupnostjo v državi naselitve, ki mu priskrbi vse te informacije; b) stroški med naturalizacijo: imigranti morajo tekom postopka naturalizacije običajno uspešno opraviti jezikovni test ter test o poznavanju zgodovine, kulture in politične ureditve države naselitve, prav tako pa morajo priseči lojalnost državi naselitve, kar nekatere imigrante spravlja v zelo boleč in mučen položaj. Poleg tega so dodatni stroški povezani z odpovedjo izvirnemu državljanstvu, ki od imigranta ponovno zahteva kar nekaj časa in denarja; c) stroški po naturalizaciji: po naturalizaciji lahko imigranti izkusi izključitev s strani lastne etnične skupnosti, ki mu očita izdajstvo izvirne domovine, prav tako pa lahko imigrant zaradi tega dejanja izgubi določene materialne pravice v izvorni državi, kot npr. pravico do lastnine. Več o koristih in stroških naturalizacije tudi v Yang (1994).

³¹⁰ Natančnejša pojasnila glede metodologije omenjenih raziskav v Diehl in Blohm (2001, 406).

Tabela 4.1: Odločitev imigrantov za naturalizacijo pod različnimi pogoji (v odstotkih)

	SOEP raziskava (1996)*				Mannheim raziskava (1999)**		
	Vsi imigranti		Turški imigranti		Enojno	Dvojno	Omejeno dvojno
	Enojno	Dvojno	Enojno	Dvojno			
Da	22,6	57,3	34,5	60,1	56,6	73,1	52,8
Ne	77,4	42,7	65,5	39,9	43,4	26,9	47,2
N	1,912	1,913	769	768	678	681	664

Vir: prirejeno po Diehl in Blohm (2001, 408).

Opombe:

* vprašanja v okviru SOEP raziskave: [Enojno] Ali nameravate zaprositi za nemško državljanstvo v naslednjih dveh letih?; [Dvojno] Če bi bilo možno pridobiti nemško državljanstvo poleg vašega trenutnega državljanstva, ali bi izkoristili takšno možnost?

** vprašanja v okviru Mannheim raziskave: [Enojno] Če bi se v prihodnosti morali odločiti med nemškim in turškim državljanstvom, ali bi zaprosili za nemško državljanstvo pod temi pogoji? [Dvojno] Če bi v prihodnosti lahko pridobili dvojno državljanstvo, ali bi zaprosili za nemško državljanstvo v naslednjih dveh letih pod tem pogojem? [Omejeno dvojno] Če bi lahko v prihodnosti pridobili dvojno državljanstvo, a bi se morali odločiti med obema v roku 5 let, ali bi zaprosili za nemško državljanstvo v naslednjih dveh letih pod tem pogojem?

Kot je razvidno iz zgornje tabele in kot sta ugotavljala tudi avtorja (Diehl in Blohm 2001, 408), podatki obeh študij dokazujejo, da si mnogo imigrantov želi nemškega državljanstva, a so pripravljene zanj zaprositi le v primeru, če bi lahko obdržali svoje predhodno državljanstvo. Avtorja (ibid.) sta sicer pravilno opozorila na relativno visok odstotek turških imigrantov (v Mannheim raziskavi), ki bi bili pripravljene pridobiti nemško državljanstvo tudi v primeru, da bi se morali odreči svojemu turškemu državljanstvu – od 678 intervjuvanih bi se namreč kar 56,6 odstotka odločilo za to možnost, medtem ko je 43,4 odstotka intervjuvanih zavrnilo to možnost – a menim, da gre v tem primeru za določeno skupino imigrantov v določenem lokalnem okolju, zato je takšne ugotovitve težko posploševati na celotno populacijo imigrantov v določeni državi naselitve, še težje pa jih je opredeliti kot temeljne zakonitosti pri razumevanju vloge dvojnega državljanstva v procesu naturalizacije. Ob tem bi rada opozorila na to, da je podatke iz zgornje tabele mogoče interpretirati tudi na drugačen način in sicer, da je možnost ohranitve izvirnega državljanstva eden izmed ključnih dejavnikov pri odločitvi nemških imigrantov za naturalizacijo. V obeh študijah namreč izrazito naraste odstotek imigrantov, ki bi se odločili za nemško državljanstvo, če bi jim bila ponujena možnost ohranitve izvirnega državljanstva – v primeru vseh imigrantov iz SOEP raziskave ta odstotek iz 22,6 naraste na 57,3 odstotka, v primeru turških imigrantov iz SOEP raziskave ta odstotek naraste iz 34,5 na 60,1 odstotka, v primeru turških imigrantov iz Mannheim raziskave pa se ta odstotek iz 56,6 dvigne na 73,1 odstotka. Prav tako lahko na podlagi teh podatkov razberem še eno pomembno značilnost teh

procesov in sicer, da možnost dvojnega državljanstva ni edini odločilni dejavnik pri odločitvi za naturalizacijo, saj se tudi ob ponujeni možnosti ohranitve izvornega državljanstva še vedno relativno visok odstotek imigrantov – med 26,9 in 42,7 odstotka – ne bi odločil za pridobitev nemškega državljanstva, kar nakazuje na to, da moram vedno upoštevati še druge dejavnike, če hočem razumeti imigrantovo odločitev za naturalizacijo v državi naselitve.

Moja zgornja opažanja glede pozitivnega vpliva tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije imigrantov v izbranih evropskih državah potrjujejo tudi ugotovitve nekaterih drugih raziskav. Pomen ohranitve izvornega državljanstva za naturalizacijo turških imigrantov v izbranih evropskih državah sta v svoji študiji o vzročno-posledični povezanosti liberalizacije dostopa do državljanstva – ki naj bi se izražala v obliki večje tolerance dvojnega državljanstva – in uspešnosti socio-kulturne integracije imigrantov potrdila tudi Evelyn Ersanilli in Ruud Koopmans (2010). Avtorja (2010, 778) navajata podatek, da se je stopnja naturalizacije turških imigrantov v Nemčiji med letoma 1993 in 1995 skoraj potrojila, razlog za to pa naj bi bila večja toleranca dvojnega državljanstva tako s strani Nemčije kot tudi Turčije. Nemške oblasti so namreč zaradi pogojevanja odpusta iz turškega državljanstva z opravljeno vojaško obveznostjo turškim imigrantom vedno pogosteje spregledale pogoj odpovedi izvornemu državljanstvu v postopku naturalizacije. Poleg tega pa je turška vlada začela v istem obdobju dovoljevati ponovno pridobitev turškega državljanstva vsem emigrantom, ki so se v postopku naturalizacije morali odreči svojemu turškemu državljanstvu.³¹¹ Še bolj nazorni so podatki glede naturalizacije turških imigrantov na Nizozemskem. Ko je leta 1992 Nizozemska v svojo zakonodajo vpeljala določbo o toleranci dvojnega državljanstva, je stopnja naturalizacije turških imigrantov izrazito porasla in dosegla svoj vrh leta 1996, ko se je 19,9 odstotka vseh turških imigrantov odločilo za naturalizacijo (Ersanilli in Koopmans 2010, 779). Med leti 1992 in 1997 je tako skoraj 140.000 Turkov – kar je tedaj znašalo skoraj polovico vseh prebivalcev turškega porekla na Nizozemskem – pridobilo nizozemsko državljanstvo, pri čemer je po podatkih Böckerjeve (v Ersanilli in Koopmans 2010, 779) večina naturaliziranih

³¹¹ Takšno izigravanje naturalizacijskega postopka s strani turških imigrantov seveda ni ostalo neopaženo, zato so nemške oblasti z reformo državljanstva leta 2000 uvedle pravilo, da prostovoljna pridobitev tujega državljanstva avtomatično vodi v izgubo nemškega državljanstva (Hailbronner 2006, 233). To pravilo so očitno spregledali turški imigranti, pa tudi turške oblasti, saj Hailbronner (ibid.) ocenjuje, da je zaradi neupoštevanja tega pravila kar 40.000 Turkov naknadno izgubilo nemško državljanstvo.

imigrantov obdržala turško državljanstvo (ibid.).³¹² Takšen trend visokih naturalizacijskih stopenj se je med turškimi imigranti nadaljeval tudi po ponovni uvedbi zahteve po odpovedi predhodnemu državljanstvu, saj je le-ta še vedno dovoljevala veliko izjem, poleg tega pa so turške oblasti v tistem času začele spodbujati ponovno pridobitev turškega državljanstva v primeru izgube le-tega zaradi zahtev v naturalizacijskem postopku. Ersanili in Koopmans (ibid.) navajata, da je med letoma 1998 in 2006 število nizozemsko-turških državljanov poraslo še za dodatnih 90.000 oseb. Avtorja zaključujeta, da na podlagi vseh teh statistik lahko zaključita, da je možnost ohranitve izvirnega državljanstva eden izmed najpomembnejših motivov, ki turške imigrante spodbuja k naturalizaciji v izbranih državah naselitve.

Pomemben vpliv tolerance dvojnega državljanstva na naturalizacijo nemških in nizozemskih imigrantov sta v svoji študiji zaznala tudi Anita Böcker in Dietrich Thränhardt (2006), ki sta s pomočjo analize dostopnih statističnih podatkov in sprememb državljanke zakonodaje skušala preveriti, kakšen je vpliv zakonskih določb glede (ne)toleriranja dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v različnih državah in med različnimi skupinami imigrantov v posamezni državi. Pri identifikaciji razlogov za različne stopnje naturalizacije v različnih državah – za analizo sta si prav tako izbrala Nemčijo in Nizozemsko – sta potrdila, da tolerantna politika države naselitve do dvojnega državljanstva igra zelo pomembno vlogo v procesu naturalizacije imigrantov. Avtorja (2006, 80–81) sta namreč ugotovila, da je eden izmed najpomembnejših razlogov za nizke stopnje naturalizacije v Nemčiji dolgoletna netoleranca dvojnega državljanstva za imigrante, kar potrjujeta tudi s podatki raziskave med tujci iz leta 2002, ki je razkrila, da je želja po ohranitvi izvirnega državljanstva daleč najpomembnejši motiv, zakaj se imigranti v Nemčiji ne odločajo za pridobitev nemškega državljanstva.³¹³ Za razliko od nemškega primera pa analizirani podatki potrjujejo tezo, da je Nizozemska dosegla višje stopnje naturalizacije (tudi) zaradi tolerantne politike do dvojnega državljanstva, ki je tudi po ponovni uvedbi zahteve po odpovedi predhodnemu državljanstvu leta 1997 zaradi številnih izjem še vedno ostala

³¹² Zgolj za primerjavo: v obdobju med leti 1987 in 1992 je za nizozemsko državljanstvo zaprosilo le 14.000 Turkov, kar je kar desetkrat manj kot v naslednjem petletnem obdobju (Ersanili in Koopmans 2010, 779).

³¹³ Takšen motiv za odklanjanje naturalizacije je omenilo 80 odstotkov EU državljanov, 75 odstotkov Turkov in 60 odstotkov imigrantov iz države nekdanje Jugoslavije (Venema in Grimm v Böcker in Thränhardt 2006, 80–81).

izrazito liberalna (Böcker in Thränhardt 2006, 86).³¹⁴ Zelo nazorna je pri tem primerjava stopenj naturalizacije turških imigrantov v obeh državah: v obdobju med letoma 1990 in 2000 se je na Nizozemskem letno za naturalizacijo odločilo povprečno 9,4 odstotka celotne populacije turških imigrantov, medtem ko je v Nemčiji ta odstotek znašal le 1,9 odstotka; dandanes ima kar 70 odstotkov turških imigrantov (prve in druge generacije) nizozemsko državljanstvo, v Nemčiji pa je delež Turkov z nemškim državljanstvom le 20-odstotni (Böcker in Thränhardt 2006, 87).

Böcker in Thränhardt (2006, 84) v nadaljevanju njune analize opazata, da se razlike v pripravljenosti za naturalizacijo glede na (ne)toleranco dvojnega državljanstva ne pojavljajo le pri določeni skupini imigrantov v različnih državah, temveč je mogoče zaznati opazne razlike tudi med različnimi skupinami imigrantov v posamezni državi. V določeni meri je takšne razlike mogoče pojasniti z državljansko zakonodajo držav izvora. Na primer, Iran in Maroko svojim državljanom ne omogočata odpusta iz državljanstva, zato tako Nemčija kot tudi Nizozemska v teh primerih tolerirata dvojno državljanstvo. Po drugi strani pa je delež iraških, somalskih in surinamskih imigrantov, ki obdržijo izvorno državljanstvo, zelo majhen, saj vse omenjene skupine avtomatično izgubijo izvorno državljanstvo v primeru naturalizacije v drugi državi. Obstajajo pa tudi določene kategorije imigrantov, kjer toleranca dvojnega državljanstva tako s strani države naselitve kot tudi s strani izvorne države ne igra pomembne vloge pri odločitvi posameznega imigranta za naturalizacijo. Böcker in Thränhardt (2006, 84, 89) sta v okviru njune analize identificirala dve takšni skupini imigrantov: državljane držav Evropske unije in begunce. Državljanji držav Evropske unije in državljani nekaterih gospodarsko razvitejših držav, kot npr. ameriški in japonski imigranti, ne izkazujejo velike naklonjenosti za naturalizacijo tudi v primeru tolerance dvojnega državljanstva, saj jim dodatno državljanstvo naj ne bi prinašalo kakšne dodane vrednosti ali dodatnih ugodnosti. To še posebej velja v primeru Evropske unije, kjer so imigranti iz drugih držav članic Evropske unije že tako privilegirani v primerjavi z državljani tretjih držav, poleg tega pa so upravičeni do dodatnih pravic, ki izhajajo iz državljanstva Evropske unije. Po drugi strani pa begunci praviloma zaprosijo za naturalizacijo v državi naselitve

³¹⁴ Do leta 2000 sta tako kar dve tretjini turških imigrantov in polovica maroških imigrantov pridobila nizozemsko državljanstvo. Med leti 1995 in 1999 se je od 104.000 Turkov, ki so pridobili nizozemsko državljanstvo, le 60 posameznikov odreklo svojemu turškemu državljanstvu, in od 65.000 Maročanov, ki so v tem obdobju pridobili nizozemsko državljanstvo, se je le 20 oseb odreklo svojemu izvornemu državljanstvu (Tas v Böcker in Thränhardt 2006, 86).

takoj, ko je to mogoče, in pri tem običajno nimajo nikakršne želje obdržati svoje izvorno državljanstvo, tudi če bi imeli takšno možnost, saj bi lahko bil kakršenkoli stik z oblastmi iz izvorne države nevaren tako za njih kot tudi za njihove sorodnike.³¹⁵ Toleranca dvojnega državljanstva po mnenju omenjenih avtorjev torej ne igra ključne vloge za tiste, ki so popolnoma zadovoljni s svojim obstoječim državljanstvom, in za tiste, ki se ne počutijo varne s svojim obstoječim državljanstvom. Seveda pa Böcker in Thränhardt (2006, 91) v tem kontekstu opozarjata, da gre v primeru omenjenih kategorij le za dva skrajna primera, zato svojo analizo vseeno zaključujeta z uvodno ugotovitvijo, da je za vse imigrante med tema dvema ekstremoma toleranca dvojnega državljanstva še vedno zelo pomembna, saj se bodo v primeru možnosti ohranitve izvornega državljanstva bolj verjetno odločali za naturalizacijo.

Ugotovitve o pozitivnem vplivu tolerance dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v posamezni državi naselitve seveda niso omejene le na evropski prostor, saj so bile podobne študije izvedene tudi na primeru imigrantov v ameriških državah.³¹⁶ Pri tem je potrebno izpostaviti, da ameriške študije za razliko od evropskih študij, ki se osredotočajo na iskanje učinkovitih načinov za integracijo imigrantov v državi naselitve, izhajajo iz transnacionalnega diskurza in se posledično bolj posvečajo državam izvora in njihovi vlogi pri integraciji imigrantov v države naselitve. Temeljni predmet njihovega preučevanja so torej politike dvojnega državljanstva v državah Latinske Amerike – od tam izvira največji delež imigrantov – in njihov vpliv na stopnje naturalizacije v Združenih državah Amerike (ZDA). Kot sem omenila že v zgornjih vrsticah, je Phillip Q. Yang leta 1994 na podlagi statistične analize sicer ovrgel tezo, da naj bi toleranca dvojnega državljanstva s strani latinskoameriških držav pozitivno vplivala na stopnje naturalizacije njihovih emigrantov v ZDA, a nekaj let kasneje sta se vsaj dva avtorja vsak zase ponovno lotila tega izziva.

Eden izmed vodilnih predstavnikov transnacionalizma, Michael Jones-Correa (2001, 2003), je v okviru študije o transnacionalnih aktivnostih imigrantov iz latinskoameriških držav želel ponovno preveriti, kakšen vpliv ima toleranca dvojnega državljanstva s strani izvornih držav na stopnje naturalizacije v ZDA. Čeprav je tudi Jones-Correa

³¹⁵ Tudi Clarke, van Dam in Gooster (1998, 44) podobno ugotavljajo, da se v evropskih državah še posebej pogosto naturalizirajo tisti imigranti, ki prihajajo iz držav z visokim deležem beguncev in prosilcev za azil.

³¹⁶ Pravzaprav so se tovrstne študije pravzaprav tam začele in sicer z že omenjeno znamenito študijo Phillipa Q. Yanga o dejavnikih naturalizacije pri ameriških imigrantih iz leta 1994.

(2003) izhajal iz dostopnih statističnih podatkov in je pri analizi uporabil podobne statistične metode,³¹⁷ je v nasprotju z dognanji Yanga (1994) svojo analizo zaključil z jasno ugotovitvijo, da toleriranje dvojnega državljanstva s strani izvornih držav pozitivno vpliva na stopnje naturalizacije v ZDA.³¹⁸ To ugotovitev je potrdil na dva načina: a) s primerjavo stopenj naturalizacije ameriških imigrantov pred in po priznanju dvojnega državljanstva v njihovih izvornih državah ter b) s primerjavo učinkov toleriranja dvojnega državljanstva s strani izvornih držav na stopnje naturalizacije ameriških imigrantov v različnih časovnih obdobjih. V prvi fazi, ki se je nanašala na primerjavo stopenj naturalizacije pred in po odločitvi države izvora za priznanje dvojnega državljanstva, je Jones-Correa (2003, 322) primerjal podatke za časovno obdobje od leta 1965 do leta 1997, ker je v tem obdobju devet latinskoameriških držav – Brazilija, Kolumbija, Kostarika, Dominikanska republika, Ekvador, Salvador, Mehika, Panama in Peru – z ustavnimi ali zakonodajnimi spremembami uvedlo institut dvojnega državljanstva. Primerjava podatkov za vsako izmed omenjenih držav izvora je pokazala, da so stopnje naturalizacije njihovih emigrantov v ZDA bistveno narasle v obdobju po priznanju dvojnega državljanstva. Ti porasti so se gibali od 22 odstotkov v primeru Paname (dvojno državljanstvo je priznala leta 1972) do 300 odstotkov v primeru Ekvadorja (dvojno državljanstvo je bilo priznано leta 1995), v povprečju pa je stopnja naturalizacije v ZDA v obdobju po priznanju dvojnega državljanstva s strani države

³¹⁷ Jones-Correa (2003, 321) je v obrazložitvi izhodišč svoje analize opozoril na problematičnost dostopnih podatkov in s tem povezane metodologije. Poudaril je, da je trenutna metodologija preslabo razvita, da bi lahko ponudila kompleksnejše odgovore, omejene pa so tudi možnosti analize, saj le-te praviloma temeljijo na enkratni interpretaciji dostopnih podatkov in ne omogočajo vpogleda v daljše časovno obdobje. Idealno bi testiranje hipoteze o vplivu tolerance dvojnega državljanstva s strani latinskoameriških držav na stopnje naturalizacije v ZDA moralo temeljiti na podatkih o stopnjah naturalizacije imigrantov v ZDA glede na posamezne države in skozi različna časovna obdobja, a po ugotovitvah Jones-Correa (ibid.) ti podatki ne obstajajo. Zaradi nedostopnosti teh podatkov je Jones-Correa (ibid.) pri svoji analizi izhajal iz izračunov stopenj naturalizacije imigrantov v ZDA na podlagi dostopnih podatkov Urada za imigracije in naturalizacijo (*INS – Immigration and Naturalization Service*) in Urada za popis prebivalstva (*Census Bureau*). Na podlagi tega je ocenjeno stopnjo naturalizacije za posamezno državo izvora izračunal na sledeč način: število imigrantov iz določene države izvora, ki so se v določenem letu naturalizirali v ZDA, je delil s številom imigrantov, ki so iz te države izvora imigrirali sedem let prej. Razlog za izbor sedemletnega obdobja med letom imigracije in letom naturalizacije se je v tem, da morajo imigranti najprej 5 let stalno prebivati v državi, da sploh postanejo upravičeni do naturalizacije, potem v šestem letu zaprosijo za državljanstvo in ga predvidoma v sedmem letu njihovega bivanja tudi pridobijo. Jones-Correa (2003, 322) sicer priznava, da takšni izračuni predstavljajo le približek dejanskih stopenj naturalizacije ameriških imigrantov, a hkrati meni, da širina podatkov in širok izbor držav vseeno omogočata zaključke o tem, ali ima toleranca dvojnega državljanstva s strani latinskoameriških držav pozitiven ali negativen učinek na naturalizacijo imigrantov iz teh držav v ZDA.

³¹⁸ Jones-Correa (2001) je v enem izmed svojih predhodnih prispevkov, v katerem je predstavil rezultate analize dejavnikov, ki vplivajo na naturalizacijo in volilno obnašanje imigrantov v ZDA, opozoril še na eno zanimivo povezavo. Ugotovil je namreč, da možnost posedovanja dvojnega državljanstva ne vpliva pozitivno le na stopnje naturalizacije imigrantov, temveč pozitivno vpliva tudi na njihovo volilno obnašanje v ZDA (2001, 51–52). Imigranti iz držav, ki priznavajo dvojno državljanstvo, naj bi tako v večji meri izkoriščali svojo volilno pravico in se udeleževali volitev v državi naselitve.

izvora narasla za kar 105 odstotkov (ibid.). Jones-Correa (ibid.) pri tem opaza, da so bili porasti v stopnjah naturalizacije višji v tistih izvornih državah, ki so dvojno državljanstvo uvedle »od spodaj« kot odziv na pritiske in lobiranje s strani njihovih emigrantskih skupnosti v ZDA, v primerjavi s tistimi izvornimi državami, kjer je bilo dvojno državljanstvo vpeljano »od zgoraj« kot rezultat državnih odločitev in politik. V državah, ki so dvojno državljanstvo vpeljale »od spodaj«, so zabeležili v povprečju kar 197-odstotni porast v stopnjah naturalizacije v obdobju po priznanju dvojnega državljanstva, v državah, ki so dvojno državljanstvo uvedle »od zgoraj«, pa je bil ta porast bistveno nižji, in sicer v povprečju 72 odstotkov. Ena izmed možnih razlag za večji učinek priznanja dvojnega državljanstva »od spodaj« je po mnenju Jones-Correa (2003, 329) že izoblikovana emigrantska skupnost v državi naselitve, ki je takoj pripravljena izkoristiti možnost dvojnega državljanstva, v primeru uvedbe dvojnega državljanstva »od zgoraj« pa se mora takšna skupnost praviloma šele oblikovati in razviti do te točke, da bo izkazovala številčnejši interes za pridobitev dvojnega državljanstva. Prav tako pa naj bi uvedba dvojnega državljanstva »od spodaj« imela večjo legitimnost in naj bi bila zato bolj sprejeta s strani emigrantov, kot pa s strani države vsiljena politična odločitev, ki naj bi običajno služila le interesom države izvora, da v še večji meri izkorišča prisotnost emigrantskih skupnosti v državah naselitve za zasledovanje lastnih nacionalnih interesov.

Ugotovitve prve faze analize je potrdila tudi druga faza, v kateri je Jones-Correa (2003, 327–328) medsebojno primerjal učinke toleriranja dvojnega državljanstva s strani izvornih držav na stopnje naturalizacije ameriških imigrantov v dveh različnih časovnih obdobjih.³¹⁹ Kot ločnico si je izbral leto 1991, ker naj bi to leto zaznamoval izrazit porast priznanja dvojnega državljanstva s strani izvornih držav Latinske Amerike. V obdobju od leta 1965 do leta 1990 je bila stopnja naturalizacije za imigrante iz držav, ki so priznavale dvojno državljanstvo, 42 odstotkov v primerjavi s 34 odstotki za imigrante iz držav, ki niso priznavale dvojnega državljanstva.³²⁰ V naslednjem obdobju od leta 1991 do leta 1997 so te številke še porasle – stopnja naturalizacije za imigrante iz držav,

³¹⁹ V vsakem izbranem obdobju je Jones-Correa (2003, 327–328) primerjal povprečno stopnjo naturalizacije imigrantov iz latinskoameriških držav, ki priznavajo dvojno državljanstvo, in povprečno stopnjo naturalizacije imigrantov iz latinskoameriških držav, ki ne priznavajo dvojnega državljanstva. V tej fazi analize je sicer vključil vse države Latinske Amerike, z izjemo Kube, ker po njegovem mnenju predstavlja poseben primer, ki bi lahko popačil rezultate analize.

³²⁰ V tem obdobju so dvojno državljanstvo priznavale le 4 države: Salvador, Panama, Peru in Urugvaj (Jones-Correa 2003, 327).

ki so tolerirale dvojno državljanstvo, je bila 69-odstotna, stopnja naturalizacije za imigrante iz držav, ki še vedno niso priznale dvojnega državljanstva, pa je znašala 61 odstotkov.³²¹ V vsakem izbranem obdobju je bila torej verjetnost naturalizacije kar osem odstotkov višja v primeru imigrantov, ki so prihajali iz držav s tolerantno politiko do dvojnega državljanstva. Poleg tega primerjava med izbranimi obdobjema razkriva, da je s porastom števila držav izvora, ki priznavajo dvojno državljanstvo, naraščala tudi stopnja naturalizacije, kar ponovno potrjuje pomemben učinek priznavanja dvojnega državljanstva s strani izvorne države na naturalizacijo imigrantov v državi naselitve. Jones-Correa (2003, 328) je v tej fazi analize izpostavil še eno zanimivo ugotovitev in sicer, da je bil učinek priznanja dvojnega državljanstva s strani izvorne države na stopnje naturalizacije v ZDA mnogo večji v primeru imigrantov iz nekdanjih angleških, francoskih in nizozemskih kolonij v Karibskem morju, kot pa v primeru imigrantov iz špansko in portugalsko govorečih držav Latinske Amerike, kar avtor pojasnjuje s tem, da so vse nekdanje kolonije že imeli določene zgodovinske izkušnje z dvojnimi državljanstvom – npr. vključenost v britanski sistem dvojnega državljanstva – poleg tega so v ZDA zaradi dolge zgodovine migracij že obstajale izoblikovane emigrantske skupnosti, ki so s sprejetjem ustavnih sprememb v izvornih državah le formalizirale že obstoječe stike in povezanosti s svojimi nekdanjimi domovinami. Tudi v tem primeru je po mnenju Jones-Correa (2003, 329) ključna točka večja legitimnost politik toleriranja dvojnega državljanstva, kar povečuje učinek takšnih politik na stopnje naturalizacije v državi naselitve.

Tudi pričujoča študija Michaela Jones-Correa torej potrjuje dognanja, ki so jih izpostavile že prejšnje analize: toleriranje dvojnega državljanstva tako s strani države izvora kot tudi države naselitve pozitivno vpliva na stopnje naturalizacije imigrantov v določeni državi naselitve. Pomemben doprinos te študije po mojem mnenju predstavljata sledeči ugotovitvi: prvič, da ugotovitve o pozitivni povezanosti tolerance dvojnega državljanstva in naturalizacije niso geografsko omejene, saj tako pri imigrantih v evropskih in ameriških državah opazamo podobne motive pri odločanju za pridobitev državljanstva države naselitve; drugič, avtor študije (2003, 329) kljub osredotočenosti na politike držav izvora in njihov pomen za naturalizacijo v državi

³²¹ V tem obdobju pa so poleg že omenjenih držav iz prejšnjega obdobja dvojno državljanstvo začele tolerirati tudi Brazilija, Kolumbija, Kostarika, Dominikanska republika, Ekvador in Mehika (Jones-Correa 2003, 328).

naselitve jasno izpostavi, da imigranti še vedno ostajajo mnogo bolj občutljivi na morebitne spremembe politik v državi naselitve kot pa v svojih nekdanjih domovinah,³²² zato se je treba pri pripravi kakršnekoli resnejše analize vloge dvojnega državljanstva v procesu naturalizacije osredotočiti na dejavnike, ki so prisotni v državi naselitve.

To zadnje priporočilo je v svojih analizah upoštevala Francesca Mazzolari (2005, 2009), ki je prav tako skušala z uporabo kompleksnih statističnih metod ponovno preveriti ugotovitev Yanga (1994), da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora ne vpliva na stopnje naturalizacije v državi naselitve. Za razliko od svojega predhodnika Michaela Jones-Correa,³²³ ki je v svojih analizah izhajal iz politik držav izvora glede dvojnega državljanstva in v tem okviru preučeval njihov vpliv na naturalizacijske statistike v državi naselitve, se je Mazzolari v svojih študijah osredotočila na individualne motive in dejavnike, ki naj bi vplivali na imigrantovo odločitev za pridobitev državljanstva države naselitve in med katerimi naj bi odločilen vpliv imela tudi toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora. V tem okviru je izhajala iz t.i. modela maksimiranja koristi, katerega temeljna predpostavka je, da se bodo imigranti ob izpolnitvi vseh ostalih pogojev odločili za naturalizacijo le v primeru, če bodo pričakovane koristi novega državljanstva presegle predvidene stroške izgube predhodnega državljanstva³²⁴ (Mazzolari 2005, 1–2; 2009, 167–170). Pri preračunavanju razmerja med koristmi in stroški takšne odločitve je za posameznega

³²² Jones-Correa (2003, 323–324) na primer opozarja, da bi na rezultate njegove študije lahko vplivala tudi odmevna socialna reforma iz leta 1996, ki je močno okrnila ekonomske in socialne pravice začasnih in stalnih imigrantov v ZDA, kar naj bi domnevno spodbudilo določen delež imigrantov, da so se dokončno odločili za pridobitev ameriškega državljanstva.

³²³ Za kritični pogled na metodologijo, ki sta jo izbrala njena predhodnika Yang (1994) in Jones-Correa (2001, 2003), glej Mazzolari (2005, 17–18; 2009, 173).

³²⁴ Čeprav je Mazzolari (2005, 2009) izhajala iz modela maksimiranja koristi, se v okviru argumentacije ni bistveno posvetila identifikaciji in analizi različnih stroškov in koristi, ki naj bi bile povezane z odločitvijo imigranta za naturalizacijo. Med koristmi, ki jih posamezniku lahko prinese državljanstvo države naselitve, Mazzolari (2005, 8–9) omenja sledeče: volilna pravica in pravica političnega udejstvovanja in vpliva na sprejemanje pomembnih političnih odločitev, večja možnost zaposlitve in s tem povezane socialne pravice, večje možnosti za sponzoriranje svojih sorodnikov itd. Stroški, ki so povezani z izgubo izvirnega državljanstva, pa so sledeči: stroški, povezani s samim procesom naturalizacije (plačilo ustreznih taks, uspešno opravljen test jezika in poznavanja kulture in politične ureditve države naselitve); v določenih državah obvezno služenje vojaškega roka v primeru naturalizacije; odpoved pravicam in privilegijem, ki izvirajo iz izvirnega državljanstva (enostavni obiski nekdanje domovine brez potrebnih viz, pravica do pokojnine in dedovanja, pravica do zaposlitve v nekdanji domovini, pravica do lastnine); stroški, ki so bolj psihološke narave (možnost prenosa državljanstva na svoje potomce in sorodnike, nadaljnja formalna identifikacija z državo rojstva ipd.) (Mazzolari 2005, 1–2, 9). Ob tem je jasno poudarila, da ocenjena razlika med stroški in koristmi seveda variira od imigranta do imigranta, saj je odvisna do teže, ki jo imigranti subjektivno pripišejo vsem tem dejavnikom.

imigranta ključnega pomena informacija, ali njegova država izvora omogoča ohranitev izvornega državljanstva, saj lahko na ta način bolje oceni stroške, povezane z odločitvijo za naturalizacijo. Mazzolari (ibid.) na podlagi izvedene analize,³²⁵ v kateri se je osredotočila na izračun statistične verjetnosti naturalizacije v primeru toleriranja dvojnega državljanstva s strani države izvora,³²⁶ ocenjuje, da se bodo ob predpostavki, da vse ostale okoliščine in dejavniki ostanejo enake, imigranti iz držav, ki dovoljujejo dvojno državljanstvo, bolj verjetno odločali za naturalizacijo v državi naselitve, saj se jim v tem primeru ni potrebno odpovedati raznim pravicam in privilegijem v nekdanji domovini.

Mazzolari torej tako kot njeni predhodniki ugotavlja, da obstaja statistično značilna povezava med toleriranjem dvojnega državljanstva in višjimi stopnjami naturalizacije v državi naselitve. Pomembnost te raziskave se po mojem mnenju skriva še v eni točki. Izrazito statistično zastavljena študija je dober pokazatelj vseh prednosti in pomanjkljivosti uporabe kvantitativne metodologije za razvozlanje kompleksnega odnosa med dvojnimi državljanstvom in naturalizacijo. Velika prednost takšnih pristopov je empirična potrditev dognanj o domnevno pozitivnem vplivu tolerance dvojnega državljanstva na imigrantovo pripravljenost za naturalizacijo v državi naselitve, ki so bile v dosednji literaturi zgolj teoretične in hipotetične trditve. Kvantitativne analize nam torej omogočajo, da na podlagi dostopnih statističnih

³²⁵ Analiza je podobno kot v predhodnih študijah temeljila na podlagi reprezentativnega vzorca mikro podatkov iz ameriških popisov prebivalstva iz leta 1990 in 2000 glede naturalizacije imigrantov iz šestih latinskoameriških držav, ki so v 90-ih letih priznale dvojno državljanstvo. To so Kolumbija, Dominikanska republika, Ekvador, Kostarika, Brazilija in Mehika.

³²⁶ Mazzolari (2005, 2) pojasnjuje, da je bila njena osnovna raziskovalna strategija identifikacija učinkov priznavanja dvojnega državljanstva s strani držav izvora na pripravljenost za naturalizacijo, v okviru katere je primerjala spremembo v določenem časovnem obdobju v stopnjah naturalizacije za imigrante, ki so prihajali iz držav s tolerantno politiko do dvojnega državljanstva (ciljna skupina), s spremembo v istem časovnem obdobju v stopnjah naturalizacije za imigrante, ki so prihajali iz držav brez zakonodajnih sprememb v smeri toleriranja dvojnega državljanstva (kontrolna skupina). S pomočjo t.i. »razlika-v-razlikah« (*difference-in-differences*) pristopa je ugotovila, da je stopnja naturalizacije imigrantov iz šestih analiziranih latinskoameriških držav, ki so v 90-ih letih priznale dvojno državljanstvo, v letih od 1990 do 2000 porasla za 3,8 odstotne točke, medtem ko je pri kontrolni skupini imigrantov ta porast zanašal le 0,9 odstotne točke. Razliko med obema spremembama, ki znaša 2,9 odstotne točke, je mogoče interpretirati kot oceno učinka toleriranja dvojnega državljanstva na stopnje naturalizacije v ZDA, seveda od predpostavki, da v 90-ih letih ni bilo nobene druge pomembne okoliščine, ki bi odločilno vplivala na naturalizacijo imigrantov iz obeh skupin (ibid.: 18). Ti izračuni so možni le ob predpostavki, da so spremembe v stopnjah naturalizacije, ki jih sprožijo drugi dejavniki, enaki za obe skupini, drugače ni mogoče oceniti vpliva zgolj enega dejavnika. V svojem kasnejšem prispevku je Mazzolari (2009, 178) na podlagi predhodnih analiz vseh možnih dejavnikov, ki bi lahko vplivali na odločitev za naturalizacijo, izoblikovala celo statistični model odločitve posameznika "i", ki se je rodil v državi "c" in živi v državi "s", opazovan pa je bil v obdobju med letoma 1990 in 2000: $Nicst = \alpha + \gamma c + \gamma t + \delta(\Delta Dualc_{yt}) + \gamma s + Xit\Gamma 1 + Xity\Gamma 2 + Xity\Gamma 3 + Xity\Gamma 4 + \gamma t\gamma s + \epsilon icst$, (1). Za natančnejšo razlago omenjenega modela glej Mazzolari (2009, 178).

podatkov in analize zakonodajnih določb na področju državljanstva – pri čemer se seveda zavedamo, da so tudi ti podatki v določeni meri omejeni, včasih celo problematični, a so hkrati najboljši približek dejanskega stanja – tudi empirično preverimo domneve in hipoteze o pozitivni korelaciji med toleranco dvojnega državljanstva in pripravljenostjo imigrantov za naturalizacijo. Ravno ta osredotočenost kvantitativnih študij na dostopne statistične podatke in zakonske določbe o dvojnem državljanstvu pa je po mojem mnenju tudi ena izmed večjih pomanjkljivosti teh pristopov, saj zgolj potrjujejo obstoj pozitivne korelacije med obema pojmomoma, ne dopuščajo pa, da bi bolj poglobljeno razumeli kompleksnost in večplastnost tega odnosa in celoviteje raziskali pomen tolerance dvojnega državljanstva kot enega izmed ključnih motivov in dejavnikov, ki vodijo imigrante pri njihovi odločitvi za naturalizacijo v državi naselitve.

* * *

Če želimo torej razumeti različne vidike kvantitativno potrjene povezanosti med toleranco dvojnega državljanstva in pripravljenostjo imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve, moramo k obravnavi te problematike pristopiti tudi s kvalitativnega raziskovalnega vidika. Pri tem naj že takoj na začetku poudarim, da tudi v tem primeru ne morem govoriti o kakšnem celovitem ali celo sistematičnem pristopu k tej tematiki v dosedanji strokovni literaturi, saj se avtorji lotevajo te problematike v okviru različnih znanstvenih ved in različnih kontekstov, pri čemer pogosto osvetljujejo le določene vidike ali pa analizo umeščajo v širše okvirje, ki ne dopuščajo globlje analize tega razmerja. Kljub tej prepoznani pomanjkljivosti bom v nadaljevanju tega poglavja predstavila temeljne ugotovitve kvalitativno zastavljenih analiz in interpretacij, saj bodo pomembno dopolnile moja dosedanja opažanja o odnosu med toleranco dvojnega državljanstva in naturalizacijo ter mi omogočile bolje razumeti, kaj določa ta odnos. V tem kontekstu bom najprej izpostavila relevantne stroške in koristi, s katerimi se soočajo (bodoči) dvojni državljani, nato pa bom preučila še ključne motive imigrantov za pridobitev tega statusa in ob tem preverila upravičenost domnev o pragmatičnosti in preračunljivosti imigrantov pri njihovem odločanju za državljanstvo države naselitve.

4. 1. 2 Koristi in stroški dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije

Enega izmed pomembnejših sklopov kvalitativnih študij predstavljajo analize, v katerih se avtorji osredotočajo na sam postopek naturalizacije in skušajo v tem okviru identificirati in pojasniti različne slabosti in prednosti, koristi in stroške, ki jih imigranti povezujejo z ohranitvijo izvirnega in s tem tudi dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve.³²⁷ Takšen poudarek morda niti ni tako presenetljiv, saj je iskanje relevantnih argumentov za in proti dvojnemu državljanstvu pravzaprav ena izmed osnovnih tematik v študijah dvojnega državljanstva, kot sem prikazala že v predhodnih poglavjih.³²⁸ V zagovor toleranci dvojnega državljanstva avtorji torej pogosto navajajo različne stroške, s katerimi se morajo v primeru prisotnosti določila o odpovedi izvirnemu državljanstvu soočiti imigranti, ki se odločijo za naturalizacijo v državi naselitve. Ti stroški nastanejo pretežno v državi izvora, so pa lahko tako materialne kot tudi psihološke narave.³²⁹ Med materialnimi stroški so vedno različne

³²⁷ Na tem mestu naj poudarim, da se z identifikacijo koristi in stroškov, povezanih z ohranitvijo izvirnega državljanstva, seveda ne ukvarjajo le kvalitativne študije, saj smo lahko že v predhodnem sklopu opazili, da so nekateri avtorji (kot npr. Mazzolari 2005, 2009; Diehl in Blohm 2003) v okviru svojih sicer kvantitativno zastavljenih analiz skušali identificirati koristi in stroške, povezane z naturalizacijo, ter pogloblitve motive za ohranjanje izvirnega državljanstva, s pomočjo katerih bi pojasnili pozitivno korelacijo med toleranco dvojnega državljanstva in stopnjami naturalizacije. Omenjeni avtorji se zaradi raziskovalnega formata niso posvečali natančnejši razdelavi teh dejavnikov, saj jih je v prvi vrsti zanimalo, ali sploh lahko govorimo o statistično značilni povezanosti med toleranco dvojnega državljanstva in stopnjami naturalizacije, zato so te dejavniki obravnavali le kot neodvisne spremenljivke.

³²⁸ V izogib ponavljanju že zapisane vsebine se bom v nadaljevanju osredotočila le na argumente, ki so povezani s procesom naturalizacije, ker je to tudi osnovni poudarek tega sklopa. Za pregled argumentov za in proti dvojnemu državljanstvu glej predhodno poglavje o zgodovinskem razvoju dvojnega državljanstva.

³²⁹ Za primerjavo si oglejmo pogoje, ki jih za odpust iz slovenskega državljanstva postavlja slovenska država. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS 24/2007 – UPB2) v 18. členu določa, da lahko za odpust zaprosi vsak slovenski državljan, ki izpolnjuje sledeče pogoje:

1. da je dopolnil 18 let;
2. da dejansko živi v tujini;
3. da ni ovir zaradi vojaške dolžnosti;
4. da je poravnal dolžne davke in druge zakonske obveznosti;
5. da ima poravnane preživninske obveznosti iz zakonske zveze in iz razmerja med starši in otroki do oseb, ki živijo v Sloveniji;
6. da zoper njega v Sloveniji ne teče kazenski postopek za kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti, če pa je bil v Sloveniji obsojen na zapor, da je to kazen preстал;
7. da ima ali da dokaže, da bo sprejet v tuje državljanstvo.

Kaj se šteje za ovire zaradi vojaške dolžnosti po 3. točki prejšnjega odstavka, podrobneje predpiše ministrstvo, pristojno za obrambne zadeve.

Organ, pristojen za odločanje o odpustu, lahko zavrne prošnjo za odpust iz državljanstva Republike Slovenije, čeprav so izpolnjeni pogoji iz prvega odstavka tega člena, če tako rešitev zahtevajo razlogi varnosti ali obrambe države oziroma če to terjajo vzajemnost ali drugi razlogi v zvezi z odnosi s tujo državo.

Organ, ki je pristojen za odločanje o odpustu, lahko zavrne prošnjo za odpust iz državljanstva Republike Slovenije, čeprav so izpolnjeni pogoji iz prvega odstavka tega člena, če tako rešitev pogojujejo ekonomski, socialni ali nacionalni interesi države.

vrste upravnih taks, ki jih mora imigrant plačati v državi izvora za izdajo potrdila o odpustu iz izvirnega državljanstva,³³⁰ pri čemer so včasih te takse namenoma zelo visoke, ker želi država izvora na tak način ohraniti svoje državljane. Prav tako lahko z odpovedjo izvirnemu državljanstvu imigranti v (nekdanji) državi izvora izgubijo določene materialne pravice, kot je npr. pravica do pokojnine, za katero so mnogo let plačevali prispevke, izgubijo pa lahko tudi pravico do dedovanja ali celo zasebne lastnine (Hansen in Weil 2002a, 10). Nadalje nekatere države izvora zahtevajo od imigrantov, da v primeru odpovedi izvirnemu državljanstvu povrnejo vse stroške, ki jih je država izvora namenila za njegovo izobraževanje (Hammar 1990, 103). Stroški izgube izvirnega državljanstva seveda niso merljivi le v dejanskih materialnih stroških, temveč lahko predstavljajo za imigrante tudi določene psihološke ovire in čustvene izgube. Določene države izvora tako od svojih državljanov zahtevajo, da pred odpustom iz državljanstva izpolnijo svojo vojaško dolžnost, kar pa je v primeru aktualnih vojaških spopadov, v katere je vpletena država izvora, lahko postane življenjsko nevarno za imigranta. Pogosto je v primeru odpovedi izvirnemu državljanstvu oteženo tudi ohranjanje stikov z ožjimi sorodniki in prijatelji v državi izvora, saj nekatere države vztrajajo pri pridobitvi vize ob njihovem vsakokratnem obisku nekdanje domovine, kar pa je pogosto časovno zamudno in povezano z relativno visokimi stroški. Prav tako se mora včasih imigrant, ki se odloči za odpoved izvirnemu državljanstvu, soočiti z nerazumevanjem in obtožbami s strani družine in prijateljev v državi izvora, da je s takšno potezo izdal svojo domovino in svoje etnično poreklo. V najbolj skrajnih primerih lahko po navedbah Hammarja (1990, 103) država izvora razume pridobitev tujega državljanstva kot dejanje nelojalnosti in posamezniku prepove vstop v državo in mu zapleni zasebno lastnino. Ker so nekateri pogoji, ki jih za odpust iz izvirnega državljanstva postavljajo države izvora, zelo obremenjujoči za imigranta in mu onemogočajo izpolnjevanje pogojev za naturalizacijo, so se v zadnjem času mnoge države naselitve – ki načeloma ne tolerirajo dvojnega državljanstva v postopku naturalizacije – odločile, da takšna namerna oviranja s strani držav izvora priznajo kot izjeme k pogoju odpovedi izvirnemu državljanstvu in imigrantu dopustijo, da ob izpolnjevanju vseh ostalih pogojev pridobi državljanstvo države naselitve.³³¹

³³⁰ V Sloveniji je bila leta 2012 (ob pisanju te disertacije) taksa za izdajo odločbe o odpustu iz slovenskega državljanstva 185,76 EUR (E-uprava 2012).

³³¹ Takšne izjeme v postopku redne naturalizacije pozna tudi slovenska zakonodaja. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS 24/2007 – UPB2) tako v drugem odstavku 10. člena določa, da se »š/teje (...), da je pogoj [odpusta iz predhodnega državljanstva, op. B.K.] iz 2. točke prejšnjega

Seveda ni nujno, da imigranti povezujejo zahtevo po odpovedi izvornemu državljanstvu v postopku naturalizacije le z neželenimi stroški in nepotrebni odrekani, na kar opozarja David Martin (2002, 49–50), ki izpostavlja možnost, da se posamezni imigranti prostovoljno odločijo za odpoved izvornemu državljanstvu, ker jim to omogoča svež začetek, jim prinese vse koristi državljanstva države naselitve in jim tako omogoči lažje vključevanje v njihovo novo domovino. Prav tako je od posameznega imigranta odvisno, kakšno subjektivno vrednost pripisuje posameznim prepoznanim stroškom in kakšne koristi mu prinaša pridobitev državljanstva države naselitve. Kot je v zgornjih vrsticah opozarjala že Mazzolari (2005, 1–2; 2009, 167–170), naj bi se namreč imigranti po izpolnitvi vseh pogojev odločili za naturalizacijo le v primeru, če bodo pričakovane koristi novega državljanstva presegale predvidene stroške izgube predhodnega državljanstva. Poleg tega se mi zdi pomembno v tem kontekstu izpostaviti tudi opažanja Schucka (2002, 71–72), ki ugotavlja, da se ni potrebno vsem kategorijam imigrantov ukvarjati s takšnimi kalkulacijami stroškov in koristi, saj se praviloma osebam, ki pridobijo državljanstvo države naselitve avtomatično ob rojstvu, ni potrebno odreči izvornemu državljanstvu, medtem ko se morajo s tem soočiti njihovi rojaki, ki zaprosijo za državljanstvo države naselitve v okviru naturalizacije. Pri tem naj še dodamo, da obstajajo razlike tudi v samem postopku naturalizacije, saj se v postopkih t.i. olajšane naturalizacije ali izredne naturalizacije zelo pogosto spregleda pogoj odpusta iz izvornega državljanstva.³³² Prav tako so nekatere države zelo dosledne pri implementaciji tega pogoja, saj od bodočega državljanca zahtevajo pisno in overjeno potrdilo o odpustu iz državljanstva, medtem ko nekatere države, kot so npr. Združene

odstavka izpolnjen, če je oseba brez državljanstva, če dokaže, da ga po zakonu njene države izgubi samo naturalizacijo ali če dokaže, da tuja država ne odloči o vlogi za prenehanje državljanstva v razumnem roku. Šteje se, da država ne odloči v razumnem roku, če je oseba vlogo za prenehanje državljanstva pri pristojnih organih vložila najpozneje v 60 dneh po izdaji zagotovila, in je v dveh letih od vročitve zagotovila storila vse potrebno za uspešno dokončanje postopka pri pristojnih organih matične države. Če dokaže, da njena država ne daje odpusta ali, da prostovoljno pridobitev tujega državljanstva šteje za neloyalno dejanje, ki je sankcionirano v njenih predpisih, zadošča izjava prosilca, da se odreka tujemu državljanstvu, če bo pridobil državljanstvo Republike Slovenije. Dokaza o izpolnjevanju 2. točke prvega odstavka tega člena ni treba predložiti državljanu države članice Evropske unije, če obstaja med državama vzajemnost.« Določene izjeme predvideva tudi Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije (Ur. l. RS 51/2007, 112/2009), ki v 8. členu določa, da je pogoj odpusta spregledan,

»– če država izvora predpisuje za prenehanje državljanstva izpolnitev pogojev, ki bi za prosilca pomenila ogrožanje njegovega življenja ali eksistence,

– če bi prenehanje izvornega državljanstva za prosilca pomenilo izgubo lastninske pravice na nepremičnini oziroma pravice do posedovanja nepremičnin.«

³³² Tudi slovenska zakonodaja pozna takšna razlikovanja, saj v okviru postopkov olajšane ali izredne naturalizacije pogosto spregleda pogoj odpusta iz dotedanega državljanstva. Več o tem v naslednjem poglavju, kjer bo natančneje analizirana politika do dvojnega državljanstva v Republiki Sloveniji.

države Amerike, zahtevajo takšne odpovedi izvornemu državljanstvu zgolj na simbolni ravni in sicer z izrekom zaprisege v okviru naturalizacije, s katero se bodoči državljan simbolno odreče vsem obstoječim lojalnostim do tujih držav in se zaveže k polni predanosti svoji novi domovini.³³³

4.1.3 Preračunljivost in koristoljubje? Ključni motivi imigrantov za pridobitev dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije

Takšna razpravljanja o stroških in koristih, ki jih bodočemu (dvojnemu) državljanu prinaša naturalizacija, neizogibno odpirajo vprašanja tudi o motivih, ki imigrante vodijo pri njihovih odločitvah za naturalizacijo v državi naselitve. Temeljna dilema, na katero iščejo odgovore tako širše javnosti v državah naselitve kot tudi strokovna javnost, se glasi: ali bodoče dvojne državljanke res vodijo le utilitarni in sebični motivi in in v skladu s tem svoje odločitve glede naturalizacije v državi naselitve sprejemajo na podlagi kalkulacij med potencialnimi stroški izgube izvornega državljanstva in pridobljenimi koristmi državljanstva države naselitve ali pa na njihovo odločitev

³³³ Ravno zaradi njenega simbolnega in načelnega pomena, ki v praksi ne pomeni dejanske odpovedi izvornemu državljanstvu, so nekateri ameriški avtorji (kot npr. Schuck 2002b, 86–91) predstavili ideje in predloge, kako bi ustrezno reformirali besedilo zaprisege, da bi v večji meri izražale sedanjo družbeno realnost. Besedilo ameriške zaprisege, ki jo bodoči državljanji izrečejo v okviru ceremonije ob podelitvi državljanstva in velja kot izpolnjen pogoj odpovedi predhodnim državljanstvom, se v originalu glasi:

"I hereby declare, on oath, that I absolutely and entirely renounce and abjure all allegiance and fidelity to any foreign prince, potentate, state or sovereignty, of whom or which I have heretofore been a subject or citizen;

that I will support and defend the Constitution and laws of the United States of America against all enemies, foreign and domestic;

that I will bear true faith and allegiance to the same;

that I will bear arms on behalf of the United States when required by the law;

that I will perform noncombatant service in the armed forces of the United States when required by the law;

that I will perform work of national importance under civilian direction when required by the law;

and that I take this obligation freely without any mental reservation or purpose of evasion; so help me God." (U.S. Citizenship and Immigration Services 2012).

Slovenska zaprisega, ki jo bodoči državljanji izrečejo v okviru ceremonije ob podelitvi državljanstva, a ne velja kot izpolnitev pogoja odpusta iz predhodnega državljanstva, pa se v skladu z 10. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije imenuje prisega o spoštovanju svobodnega demokratičnega ustavnega reda, ki je utemeljen v Ustavi Republike Slovenije, in se glasi: »Izrekam zvestobo moji novi domovini Republiki Sloveniji in se s prisego zavezujem, da bom spoštoval svobodni demokratični ustavni red Republike Slovenije, vrednote in načela svobode in demokracije in da bom kot državljan Republike Slovenije izpolnjeval svoje dolžnosti in obveznosti. Prisegam, da ne bom deloval in podpiral delovanja proti svobodnemu in demokratičnemu ustavnemu redu ali obstoju Republike Slovenije in da protipravno ne bom ogrožal organov Republike Slovenije ali predstavnikov teh organov. Prisegam, da ne bom podpiral delovanja zoper interese Republike Slovenije z uporabo nasilja ali pripravljalnih dejanj k uporabi nasilja.«

vplivajo tudi simbolne in emocionalne vrednosti, ki jih pripisujejo enemu in drugemu državljanstvu?

Kot ugotavljajo številni avtorji, že hiter pregled javnih diskurzov in razprav o tej tematiki v državah naselitve jasno razkriva, da ima širša javnost načeloma že izoblikovan odgovor na to dilemo. Schuck (2002b, 65–66) tako navaja, da večina Američanov meni, da se imigranti odločajo za naturalizacijo v državi naselitve zgolj zaradi sebičnih in oportunističnih motivov, saj jim takšna poteza ponuja dostop do vseh materialnih koristi državljanstva države naselitve – pri čemer so običajno v ospredju socialne ugodnosti, ki so bile leta 1996 z obsežno socialno reformo zamejene le na ameriške državljanke –, hkrati pa ostajajo še naprej predani in lojalni svoji izvorni domovini.³³⁴ Schuck (ibid.) je sicer v svojih lastnih opažanjih bolj previden, saj poudarja, da zaradi odsotnosti državnih evidenc o dvojnih državljanih in neobstoja kakršnikoli resnejših analiz o motivih in načinih pridobitve dvojnega državljanstva ni mogoče empirično potrditi, da narašča oportunistična (zlo)raba dvojnega državljanstva. Kljub temu v zaključku svojega prispevka ponovno opozori na obstoj javnega mnenja, da je dvojno državljanstvo mogoče pridobiti na preveč enostaven način in zaradi napačnih razlogov in pri tem še enkrat izpostavi svojo zadržanost glede takšnih nepreverjenih trditev, a vseeno istočasno ponudi eno izmed možnih rešitev za odpravo takšnega stanja (Schuck 2002b, 86). Predlaga, naj ameriški kongres izoblikuje jasne kriterije in standarde za pridobitev dvojnega državljanstva, ki bi morali biti še strožji, kot so v primeru naturalizacije, v okviru katere prosilec pridobi le enojno državljanstvo. Prav tako bi kongres lahko znatno zmanjšal obseg ugodnosti, ki izvirajo iz dvojnega državljanstva. V obeh primerih naj bi torej ameriški kongres izoblikoval drugačne standarde in kriterije za tiste, ki v okviru naturalizacije postanejo dvojni državljanji, in za tiste, ki z naturalizacijo pridobijo le ameriško državljanstvo. A takšna rešitev bi nedvomno vodila v izoblikovanje različnih kategorij državljanov glede na njihove

³³⁴ Schuck (2002b, 65–66) v potrditev navaja dva zelo znana in razvpita primera, ki sta le še potrdila večinsko javno mnenje o »oportunističnih« novih državljanih. V prvem primeru gre za naturalizacijo medijskega mogotca Ruperta Murdocha, ki je leta 1985 svoje avstralsko državljanstvo dopolnil z ameriškim državljanstvom domnevno le zaradi zadostitve pravilom ameriške zvezne komisije za komunikacije, ki so določali, da so lahko lastniki ameriških množičnih medijev le ameriški državljanji. Drugi tovrstni primer pa predstavlja kontroverzna odločitev ameriškega sodišča, da proti varščini spusti na prostost obtoženega posiljevalca Alexa Kellyja, ki se je potem več kot deset let kot begunec skrival v različnih evropskih državah, kar mu je omogočalo njegovo irsko državljanstvo. Javnost je bila tudi v tem primeru mnenja, da so Alex Kelly in njegovi starši predhodno pridobili irsko državljanstvo izključno iz oportunističnih razlogov, in sicer zaradi možnosti pobega v Evropo v primeru obsodbe.

pravice, kar bi po mnenju Schucka (ibid.) lahko pomenilo resne kršitve ustave, zato se je v nadaljevanju prispevka raje osredotočil na po njegovem mnenju lažje izvedljivo reformo naturalizacijske prisege, ki bi z določeno modifikacijo zavezala dvojne državljane k večji politični zavezanosti in lojalnosti do svoje nove ameriške domovine.³³⁵ Tudi Jones-Correa (2002) podobno zaznava negativno razpoloženje ameriške javnosti glede domnevnega oportunitizma imigrantov pri pridobivanju (dvojnega) ameriškega državljanstva, ki naj bi ga spodbudila obsežna reforma socialnih pravic iz leta 1996. Avtor pri tem izraža resne pomisleke glede takšnega pristopa, saj meni, da ustvarjanje takšne situacije, kjer je dostop do določenih socialnih ugodnosti in s tem do lažjega življenja v državi naselitve pogojen s pridobitvijo državljanstva, posameznika sili v preračunljivo in instrumentalno odločitev za pridobitev državljanstva države naselitve, ki se potem odraža v izrazito pasivnem odnosu do aktivne (volilne) participacije v novi domovini (Jones-Correa 2002, 253–255).

Takšno negativno razpoloženje širše javnosti ni prisotno le v ameriški družbi. Tudi Gerdes in Faist (2007, 142–143) v analizi javnih diskurzov in argumentacije s strani političnih strank v času sprejemanja reform državljanških zakonodaj v izbranih evropskih držav (Nemčija, Nizozemska in Švedska) opažata podobne poglede in pomisleke pri nasprotnikih dvojnega državljanstva.³³⁶ V vseh treh analiziranih državah so predstavniki konzervativnih in krščansko-demokratskih političnih strank namreč izhajali iz stališča, da bi morali vse imigrante zaprositi, naj se odločijo za eno ali drugo državljanstvo, saj lahko le takšna razumna odločitev za naturalizacijo – ki se odraža v odpovedi predhodnemu državljanstvu – zagotovi pričakovano stopnjo imigrantove lojalnosti in zavezanosti novi domovini in s tem pripomore k zmanjšanju tveganja za oportunistične in preračunljive naturalizacije (Faist 2007, 143). Avtorja navajata, da po mnenju opozicijskih strank na Švedskem odločitev za odpoved izvornemu državljanstvu jasno dokazuje, da je posamezni prosilec pripravljen resno pristopiti k državljanstvu in da se zaveda in sprejema vse njegove posledice. Tudi v Nemčiji so krščanski demokrati v okviru zadnje reforme državljanške zakonodaje vztrajali, da je odpoved izvornemu

³³⁵ Cf. Renshon (2001, 2005) in Fonte (2005), ki še ostreje nastopata proti dvojnemu državljanstvu, saj naj bi le to resno ogrozilo demokratičnost in enotnost ameriške politične skupnosti, pri tem pa implicitno očitata dvojnemu državljanom in njihovim državam izvora, da jih pri njihovih odločitvah in politikah vodita le oportunitizem in sebično zasledovanje lastnih interesov.

³³⁶ Vsaka izmed omenjenih držav je bila sicer posebej analizirana s strani drugih avtorjev, ki so svoje prispevke objavili v isti monografiji (Faist 2007b) – za Nizozemsko glej de Hart (2007), za Nemčijo Gerdes, Faist in Rieple (2007), za Švedsko pa Spång (2007).

državljanstvu dokaz resnične pripravljenosti imigranta, da se identificira le s svojo novo domovino. Nizozemski nasprotniki dvojnega državljanstva pa so izhajali iz drugega zornega kota, saj so v obdobju, ko so nizozemske oblasti začasno odpravile pogoj odpovedi predhodnemu državljanstvu v okviru naturalizacije, opozarjali na dejstvo, da je naturalizacija postala le papirnata formalnost, ki ne izraža zadostne povezanosti novega državljanca z novo domovino, poleg tega pa so izpostavili nevarnost potencialnega »kupovanja« državljanstev, ki naj bi jo omogočala preveč liberalna zakonodaja glede dvojnega državljanstva (Faist 2007, 143).

Ob vsem tem se poraja vprašanje, ali so takšna negativna stališča javnega in političnega diskurza res utemeljena ali so le plod domišljije najbolj gorečih nasprotnikov dvojnega državljanstva? Rey Koslowski (2003) meni, da so takšni pomisleki o oportunističnosti in preračunljivosti dvojnih državljanov v določeni meri upravičeni in bi jih zato morali vzeti v resen obzir, kar v svojem prispevku utemeljuje z analizo razvoja globalne ekonomske elite in njenega pragmatičnega odnosa do pridobivanja dodatnih državljanstev. Predstavniki takšnih elit se namreč pogosto odločajo za pridobitev dodatnega državljanstva iz izrazito koristiljubnih razlogov, saj naj bi jih takšna poteza omogočila lažji dostop do poslovnih in zaposlitvenih priložnosti, ki so jim dosegljive le s pridobitvijo državljanstva, kar pa je pogosto le olepšava za izogibanje plačila davkov, prikrivanje dejanske vrednosti premoženja in čezmejnih transakcij, izogibanje izročitvi v primeru kazenskih ovadb itd. (Koslowski 2003, 170, 174). Najbolj presenetljivo pri vsem tem je dejstvo, da v teh primerih ne gre za kupovanje ponarejenih potnih listov na črnem trgu, temveč za popolnoma legalne načine pridobitve državljanstva preko posebnih državnih programov in posebnih oblik naturalizacije v številnih državah sveta.³³⁷

³³⁷ Da gre pravzaprav za velik posel, ki nima prav veliko opraviti z brezpogojnimi lojalnostmi, dokazujejo tudi številne knjige, ki ponujajo pomoč pri pridobitvi drugega državljanstva. Primer takšnega vodiča je na primer knjiga *The Complete Guide to Offshore Residency, Dual Citizenship & Second Passports*, imenovana tudi *The Passport Book*, avtorja Roberta E. Baumana, ki je leta 2007 izšla že v šesti izdaji in ponuja informacije o možnostih pridobitve (dvojnega) državljanstva v skoraj vseh državah sveta. Največji zaslužkarji v tem poslu pa so razne specializirane agencije in pravne firme, ki svojim strankam za ustrežno plačilo svetujejo, kje se jim najbolj splača pridobiti dodatno državljanstvo, in potem v njihovem imenu uredijo celotni administrativni postopek pridobitve državljanstva – glej npr. DeltaQuest (2012b), ki z motom »Vaš brezmejni svet« (*Your Borderless World*) ponujajo različne storitve za pridobitev delovnih dovoljenj, dovoljenj za bivanje in dodatnih državljanstev; Fidesco Trust Corporation (2012), ki so se specializirali za pomoč pri investiranju in pridobitvi državljanstva karibske države St. Kitts in Nevis; Isla Offshore Advisor (2011, 2012a–d), ki ponujajo svoje storitve pri ustanavljanju t.i. offshore podjetij, offshore bančnih računov in pri pridobivanju dodatnih državljanstev, pri čemer so načeloma specializirani za Dominiko in St. Kitts in Nevis; Henley & Partners (2012), ki se oglašujejo kot »vodilni strokovnjaki na področju načrtovanja bivanja in državljanstva za privatne stranke« in z ekipo več kot 50 strokovnjakov

Najbolj očitni in zato pogosto tudi najbolj sporni so t.i. programi ekonomskega državljanstva, ki jih običajno ponujajo državnice, poznane tudi kot davčne oaze. Majhna karibska država Dominika ponuja na primer dve opciji za pridobitev t.i. ekonomskega državljanstva:³³⁸ a) opcija za posamezne investitorje (samski ali poročeni), v okviru katere mora prosilec investitor za pridobitev državljanstva nakazati 75.000 ameriških dolarjev; b) družinska opcija, kjer dominikansko državljanstvo lahko pridobijo investitor in njegova družina – žena in dva otroka do 18. leta starosti – v zameno za nakazilo 100.000 ameriških dolarjev; vsak dodatni otrok med 18. in 21. letom starosti pomeni dodatnih 15.000 ameriških dolarjev, vsak dodatni otrok pod 21. letom starosti dodatnih 25.000 ameriških dolarjev, vsak otrok nad 21. letom starosti pa mora sam zaprositi za dominikansko državljanstvo pod opcijo za posamezne investitorje³³⁹ (Government of the Commonwealth of Dominica 2012). Dominikanska vlada upravičuje obstoj takšnega programa s potrebo po mobilizaciji kapitala, s pomočjo katerega financira različne zasebne in javne razvojne projekte. S pomočjo kapitala, pridobljenega v okviru programa ekonomskega državljanstva, naj bi namreč prioriteto

iz vsega sveta pomagajo svojim strankam pri izbiri ustreznega bivališča in državljanstva glede na njihove potrebe.

³³⁸ Ti dve opciji sta bili po podatkih podjetja Isla Shore Advisor (2012b) možni le še do 1. septembra 2012, ko so začele veljati nove cene za dominikansko državljanstvo. Dominika od tega datuma ponuja sledeče pakete: a) paket A za posamezne prosilce – nepovratna investicija v višini 100.000 ameriških dolarjev; b) paket B za družine – nepovratna investicija v višini 175.000 ameriških dolarjev za prosilca in njegovega/njenega partnerja; c) paket C za družine – nepovratna investicija v višini 200.000 ameriških dolarjev za prosilca, njegovega/njenega partnerja in dva mladoletna otroka; d) paket D – nepovratna investicija v višini 350.000 ameriških dolarjev za prosilca, njegovega/njenega partnerja in tri mladoletne otroke. Vsaka dodatna oseba pod 25. letom starosti v okviru družinske prošnje pomeni dodatnih 50.000 ameriških dolarjev na osebo (ibid.).

³³⁹ V obeh primerih so zahteve za pridobitev dominikanskega državljanstva sledeče (Government of the Commonwealth of Dominica 2012; Isla Shore Advisor 2011):

- investitorji (torej prosilci) morajo biti stari vsaj 21 let;
- prosilci za ekonomsko državljanstvo morajo imeti odličen karakter (to pomeni, da so brez obsodb za kazniva dejanja);
- prosilci morajo izkazati osnovno znanje angleškega jezika;
- vsak investitor/prosilec mora nakazati investicijo v zahtevanem znesku na za to predviden račun dominikanske nacionalne komercialne banke. V primeru, da je vloga za državljanstvo umaknjena ali zavrnjena, se sredstva prenakažejo nazaj prosilcu v roku enega meseca. V primeru, da je prošnja zavrnjena zaradi napačnih informacij ali zaradi ponarejenih in goljufivih dokumentov, predloženih s strani prosilca, pa investicijo zaseže dominikanska država in je ne refundira nazaj prosilcu;
- obravnava prošnje naj bi trajala vsaj 8 tednov;
- vsi prosilci za državljanstvo morajo zaprositi za državljanstvo ob pomoči lokalnih agentov/promotorjev.

Poudariti je potrebno, da t.i. investicije niso edini strošek, povezan z odobritvijo prošnje za dominikansko državljanstvo. Dodatni stroški so sledeči: a) provizija lokalnega agenta, s katerim morajo prosilci obvezno sodelovati – 15.000 ameriških dolarjev v primeru prošnje posameznega prosilca in 25.000 v primeru družinske prošnje; b) provizija za detektivsko agencijo, ki preveri vse posredovane informacije s strani prosilca za državljanstvo – od 3.000 do 10.000 ameriških dolarjev; c) takse, povezane s samim postopkom naturalizacije: 1.000 ameriških dolarjev za prijavno takso, 200 ameriških dolarjev takse za procesiranje prošnje, 550 ameriških dolarjev za naturalizacijsko takso in 15 ameriških dolarjev za upravno takso (Government of the Commonwealth of Dominica 2012; Isla Shore Advisor 2011).

financirala projekte javnega sektorja za izgradnjo šol, renovacijo bolnišnice, izgradnjo nacionalnega športnega stadiona in promocijo t.i. offshore sektorja, medtem ko pa naj bi bil pri financiranju projektov zasebnega sektorja poudarek na turizmu, informacijski tehnologiji in agrikulturnem sektorju (ibid.). Podobne programe ekonomskega državljanstva poznajo tudi nekatere druge manjše države, kot so na primer otočje St. Kitts in Nevis,³⁴⁰ Zelenoortski otoki, Grenada, Belize, Kajmanski otoki, Panama idr.

Vendar pa takšne oblike podarjanja državljanstva še zdaleč niso praksa eksotičnih majhnih držav, na kar opozarja tudi Koslowski (2003, 172). Podobne načine takšnega instrumentalnega podeljevanja državljanstva, ki je povezan z določeno investicijo v državne projekte, poznajo namreč skoraj vse države sveta, a jih običajno zapakirajo v bolj prikrite in sofisticirane oblike, v okviru katerih pridobitev državljanstva ni tako očitna in neposredna posledica investiranja. Primer takšnega prikritega prodajanja državljanstev so na primer t. i. programi za imigrante investitorje, ki posameznemu investitorju najprej omogočajo pridobitev stalnega prebivališča, po določenem (praviloma skrajšanem) obdobju pa tudi dodelitev državljanstva države naselitve pod posebnimi pogoji, med katerimi je zelo pogost tudi spregled pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu. Koslowski (2003, 172–173) navaja več primerov takšne prakse: a) Združene države Amerike ponujajo letno kar okoli 10.000 viz tistim imigrantom, ki investirajo več kot 1.000.000 ameriških dolarjev v razna komercialna

³⁴⁰ Državica St. Kitts in Nevis ponuja na primer malce drugačni in dražji opciji »nakupa« njihovega državljanstva, na podlagi katerega pa posameznik ni upravičen do volilne pravice (Fidesco Trust Corporation 2012; Isla Shore Advisor 2012d):

- a) pridobitev državljanstva na podlagi investicije v nepremičnine: v tem primeru mora prosilec investirati v določen nepremičninski projekt, ki ga odobri vlada, in sicer v višini najmanj 400.000 ameriških dolarjev. Te nepremičnine prosilec ne sme prodati naprej v obdobju 5 let, po izteku tega obdobja pa je naslednji kupec te nepremičnine prav tako upravičen do pridobitve državljanstva na podlagi te investicije. Ostali dodatni stroški, povezani s takšnim načinom pridobitve državljanstva, so: provizija za sklenitev nepremičninskega posla v višini 1,5 odstotka nakupne cene nepremičnine; državno zavarovanje v vrednosti 0,2 odstotka nakupne cene nepremičnine; davek na nepremičnino in zemljišče v višini 0,5 odstotka vrednosti nepremičnine na leto; zavarovanje nepremičnine v višini 0,5 odstotka vrednosti nepremičnine; takse, povezane s prošnjo za državljanstvo – 50.000 ameriških dolarjev za prosilca, 25.000 za njegovega/njenega partnerja, 25.000 za vsakega otroka pod 18. letom starosti, 50.000 za vsakega vzdrževanega družinskega člana med 18. in 25. letom starosti; provizija za detektivsko agencijo, ki preverja informacije, podane v vlogi za državljanstvo – 7.500 ameriških dolarjev za investitorja, 4.000 ameriških dolarjev za ostale prosilce nad 16. letom starosti itd.
- b) pridobitev državljanstva na podlagi donacije Fundaciji za diverzifikacijo industrije sladkorja (*Sugar Industry Diversification Foundation*), ki naj bi bila dobrodela javna fundacija, namenjena reševanju različnih ekonomskih in socialnih problemov, ki so se pojavili z zaprtjem industrije sladkorja v tej državi: v tem primeru so predvidene sledeče višine donacij – 250.000 ameriških dolarjev za posameznega prosilca; 300.000 ameriških dolarjev za prosilca in do treh vzdrževanih družinskih članov (npr. zakonski partner in dva mladoletna otroka); 350.000 za prosilca in do pet vzdrževanih družinskih članov (npr. zakonski partner in štirje otroci); 450.000 za prosilca in do sedem vzdrževanih družinskih članov; dodatnih 50.000 za vsakega dodatnega vzdrževanega družinskega člana. Ostali stroški so isti kot v zgornjem primeru, z izjemo stroškov, povezanih z izvedbo nepremičninskega posla.

podjetja, zaradi česar lahko le-ta zaposlijo vsaj deset oseb brez sorodstvenih vezi, ali pa investirajo več kot 500.000 ameriških dolarjev v ruralna področja oziroma področja z visoko stopnjo brezposelnosti. Ko prosilci dokažejo pristojnim oblastem, da njihov posel ni goljufija, pridobijo stalno prebivališče, po petih letih bivanja pa lahko zaprosijo za ameriško državljanstvo; b) Kanada ima podoben program za imigrante investitorje, v okviru katerega zahteva investicije v vrednosti vsaj 400.000 kanadskih dolarjev, pri čemer pa mora biti neto vrednost premoženja prosilca 800.000 kanadskih dolarjev.³⁴¹ V tem primeru posameznik pridobi stalno prebivališče, po treh letih pa lahko zaprosi za kanadsko državljanstvo; c) Avstralija v okviru podobnega programa zahteva investicijo v višini vsaj 750.000 avstralskih dolarjev; d) Velika Britanija od investitorja, ki želi pridobiti britansko državljanstvo pod posebnimi pogoji, zahteva, da v Veliko Britanijo prinese premoženje v vrednosti 1.000.000 britanskih funtov in vloži še dodatnih 750.000 britanskih funtov v britansko gospodarstvo, s čimer si prisluži pridobitev stalnega prebivališča po štirih letih.³⁴² Ker vse našteje države v postopku naturalizacije

³⁴¹ Zdi se, da državljanstvo postaja v zadnjem času vse bolj cenjena dobrina, ki ji raste cena. Po podatkih podjetja DeltaQuest (2012a) se je namreč cena za kanadsko državljanstvo zvišala: potrebna je investicija v višini 800.000 kanadskih dolarjev, neto vrednost premoženja prosilca pa mora biti 1.600.000 kanadskih dolarjev. Kot sem zapisala v eni izmed predhodnih opomb, pa je s 1. septembrom 2012 cene za državljanstvo dvignila tudi Dominika.

³⁴² Tudi slovenska zakonodaja pozna podobno obliko izredne naturalizacije, čeprav ni tako izrecno navedena višina zahtevane investicije. V skladu s 13. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije lahko namreč »/z/ naturalizacijo (...) pridobi državljanstvo Republike Slovenije polnoletna oseba, če to koristi državi zaradi znanstvenih, **gospodarskih**, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov« [poudarek dodala B.K.], pri čemer ji ni potrebno izpolnjevati pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu, prav tako pa je pogoj dejanskega bivanja skrajšan le na eno leto. Natančnejšo interpretacijo, kaj pomenijo gospodarske koristi za državo, ponuja 6. člen Uredbe o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 41/2007, 45/2010, 24/2013):

»(1) Pri oblikovanju mnenja o obstoju koristi države zaradi razlogov s svojega delovnega področja je ministrstvo, pristojno za gospodarstvo, vezano na eno od naslednjih meril:

- možnost povečanja poslovnih povezav slovenskega gospodarstva s tujino,
- povečanje in spodbujanje konkurenčnosti slovenskega gospodarstva na mednarodnih trgih,
- možnost uvedbe tehnoloških novosti v proizvodnji,
- prenos v svetu perspektivnih ali uveljavljenih proizvodenj v Republiko Slovenijo,
- pospeševanje skupnega nastopa na mednarodnih trgih,
- možnost odpiranja večjega števila delovnih mest višje stopnje zahtevnosti,
- povečanje zaposlovanja na podlagi novih programov,
- možnost uvajanja novih tehnologij, znanj in kapitala v Republiko Slovenijo,
- pospeševanje in uvajanje proizvodnje, ki je energetske varčna in ne onesnažuje okolja,
- možnosti ustanavljanja in razvoja mikro, malih ali srednjih podjetij z visoko stopnjo inovativnosti,
- možnost širjenja in odpiranja novih tržišč za slovenske proizvode ali
- spodbujanje izvoza, racionalizacije nabavnih virov in vhodnih tujih neposrednih investicij.

(2) Poleg izpolnjevanja enega od navedenih meril iz prejšnjega odstavka mora biti izkazan gospodarski interes za Republiko Slovenijo, in sicer tako da oseba priloži vsaj tri priporočila gospodarskih družb, inštitutov, gospodarske ali obrtne zbornice in podobnih institucij, s katerimi sodeluje.«

V osebnih intervjujih s pristojnimi uslužbenci na Ministrstvu za notranje zadeve sem pridobila informacijo, da je v praksi malo takšnih primerov izredne naturalizacije iz gospodarskih razlogov, k čemur v določeni meri prispeva tudi izredna doslednost pristojnega ministrstva za gospodarstvo glede

ne zahtevajo odpovedi izvornemu državljanstvu, je po mnenju Koslowskega (2003, 172) končni učinek takšnih programov enak kot v primeru programov ekonomskega državljanstva – posameznik v zameno za izdatno investicijo »kupi« državljanstvo te države. Druga zelo pogosta oblika podarjanja državljanstva, ki jo zasledimo v razvitih državah sveta, pa so ponudbe za pridobitev državljanstva pod posebnimi pogoji, ki se skrivajo pod imeni olajšana ali izredna naturalizacija in služijo kot način za privabljanje človeškega kapitala. Takšna »posebna znižanja cen« državljanstev so običajno namenjena vrhunskim strokovnjakom in znanstvenikom z različnih področjih, pa naj bodo to bolj tehnične panoge – kot so računalništvo in ostale nove tehnologije – ali pa področje zdravstva, gospodarstva, financ, športa,³⁴³ umetnosti in kulture.³⁴⁴

* * *

Takšne izrazito pragmatične in instrumentalne prakse podeljevanja državljanstva, ki jih Koslowski (2003, 174) označuje s skupnim izrazom »komodifikacija državljanstva« – v smislu, da državljanstvo postaja pomembna dobrina, ki jo lahko države ugodno zamenjajo za potreben finančni in/ali človeški kapital – in ga očitno v bolj ali manj prikriti obliki lahko zasledimo v vsaki državi, postavljajo domnevno preračunljive in koristoljubne motive imigrantov pri odločanju za naturalizacijo v državi naselitve v drugačno luč. Težko je namreč po eni strani upravičevati pragmatizem in oportunitizem držav, ki s takšnimi politikami podeljevanja državljanstev skušajo uresničiti svoje lastne interese in cilje – pa četudi so ti razvojno naravnani in naj bi koristili gospodarskemu in tehnološkemu razvoju –, po drugi strani pa imigrantom očitati, da jih pri odločanju za državljanstvo države naselitve vodi le koristoljubje in da bi morali državljanstvo pridobiti le tisti, ki si ga resnično zaslužijo in ki z odpovedjo izvornemu državljanstvu izkažejo izključno zavezanost in lojalnost svoji novi domovini. Tako kot država skuša namreč tudi imigrant pri odločanju za naturalizacijo in s tem povezano odpovedjo izvornemu državljanstvu zgolj pretehtati vse možnosti in pri tem izbrati tisto, ki je

izpolnjevanja ustreznih meril pri pripravi svojih mnenj o ustreznosti kandidatov (intervju z gospo Mojco Maček in gospodom Alešem Jermanom iz Sektorja za državljanstvo dne 26. 9. 2012).

³⁴³ Za zanimiv prispevek o izrednih naturalizacijah športnikov glej de Groot (2006).

³⁴⁴ Kot že omenjeno, tudi slovenska zakonodaja pozna institut izredne naturalizacije. V skladu s 13. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije lahko namreč »/z/ naturalizacijo (...) pridobi državljanstvo Republike Slovenije polnoletna oseba, če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov«, pri čemer ji ni potrebno izpolnjevati pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu, pogoj dejanskega bivanja pa je skrajšan na eno leto. Natančnejše interpretacije teh koristi določa Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije in vse njene nadaljnje dopolnitve in spremembe (Ur. l. RS, št. 41/2007, 45/2010 in 24/2013).

najugodnejša za njegov osebni razvoj in njegovo vključevanje v državo naselitve. Seveda se tako kot države tudi imigranti odločajo na podlagi njihovih lastnih preferenc in okoliščin, zaradi katerih pripisujejo različne pomene in vrednosti posameznim dejavnikom, ki vplivajo na njihovo dokončno odločitev glede odpovedi izvornemu državljanstvu in s tem povezano naturalizacijo v novi domovini.

S takšno interpretacijo in argumentacijo, ki omogoča mnogo bolj kompleksni in večplastni pristop k preučevanju ključnih motivov in dejavnikov pri odločitvi imigranta za naturalizacijo v državi naselitve, kot ga ponuja omenjeni instrumentalni pristop, ki naturalizacijo predstavlja kot enostavno matematično kalkulacijo med stroški in koristmi, se strinjajo tudi nekateri drugi avtorji. V okviru študije, ki jo je izpeljala Valerie Preston s sodelavci (2007), so preverili, ali pomeni ohranjanje dvojnega državljanstva za imigrante zgolj »prikladnost« (*convenience*), ki jim prinaša dodatne koristi ob minimalnih stroških, ali pa jim kljub prevladujočemu mnenju predstavlja nekaj več, neko obvezo oziroma »zavezanost« (*commitment*) tako do države naselitve kot tudi do države izvora. Analiza je temeljila na študiji primera kanadskih imigrantov iz Hong Konga, ki po mnenju avtorjev predstavljajo enega izmed skrajnih primerov pragmatičnega in instrumentalnega odnosa do državljanstva, kar se odraža v izrazito »pasivni, samozadostni in ekonomistični« interpretaciji državljanstva (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 206). Takšna percepcija državljanstva je po ugotovitvah avtorjev (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 205–206) v veliki meri rezultat številnih menjav oblasti v zgodovini te države, zaradi katerih so se pri njenih prebivalcih razvili občutki nestabilnosti in prehodnosti, delno pa so k temu prispevale tudi negotovosti, ki so se pojavile v zvezi z leta 1997 napovedano ponovno priključitvijo Hong Konga Kitajski. Zaradi vseh teh okoliščin se je po mnenju Skeldona (v Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 205) pri državljanih Hong Konga razvila t.i. mentaliteta beguncev, ki jo zaznamujejo izrazita fluidnost, nizka stopnja predanosti in nagnjenost k vedno novim selitvam.³⁴⁵ Zaradi vseh teh dejavnikov in okoliščin se je v Hong Kongu izoblikovalo prav posebno depolitizirano in

³⁴⁵ Skeldon (v Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 205) navaja, da je bil Hong Kong že od nekdanj izpostavljen pogostemu menjavanju oblasti, kar se je odražalo tudi v ponavljajočih se fazah masivne emigracije ali imigracije, odvisno od trenutnih oblasti. Japonska okupacija med drugo svetovno vojno je tako na primer sprožila množična preseljevanja iz Hong Konga na Kitajsko, povojno zmogoslavje Mao Zedonga pa je sprožilo ponovno selitve iz Kitajske v Hong Kong, ki je bil do leta 1997 britanska kolonija. V desetletju pred ponovno združitvijo Hong Konga s Kitajsko pa so se ponovno začele masovne emigracije, v okviru katerih naj bi to državo zapustilo kar 600.000 prebivalcev, kar naj bi znašalo dobrih 10 odstotkov celotne populacije (Meyer v Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 205).

ekonomistično razumevanje državljanstva, ki kot najpomembnejšo državljanstvo vrlino izpostavlja podjetnost posameznika in njegov prispevek k ekonomskemu uspehu države (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 206). Ravno zaradi visoke stopnje mobilnosti in instrumentalnega razumevanja državljanstva so bili imigranti iz Hong Konga zelo zanimiva tarča za intenzivno rekrutacijo s strani kanadske države, ki je v okviru že omenjenih posebnih programov za podjetnike in investitorje v obdobju med letoma 1987 in 1997 zvalila v državo več kot 300.000 imigrantov iz Hong Konga. V tistem obdobju je torej vsak sedmi imigrant v Kanadi prihajal iz Hong Konga (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 206). Kljub takšnemu načrtnemu privabljanju s strani kanadske države pa jih v novi domovini nista pričakala topel sprejem in dobrodošlica, temveč so se nanje usule težke obsodbe javnosti o njihovih dvomljivih motivih za pridobitev kanadskega državljanstva ter o njihovi nezadostni predanosti in lojalnosti novi kanadski domovini. Eden izmed bralcev časopisa *Vancouver Sun* je celo zapisal: »Kakšen žalosten dan za Kanado, da toleriramo takšno obnašanje in takšne ljudi!« (Wagner v Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 207).

Valerie Preston je skupaj s kolegi želela preveriti, ali so takšne obsodbe res utemeljene. V okviru kvalitativne analize, ki je zajela 190 hongkonških imigrantov iz Vancouvra in Toronta, so imigranti odgovarjali na vprašanja o njihovih dosedanjih izkušnjah s selitvami, o izkušnjah naselitve v Kanadi, o njihovih transnacionalnih praksah ter o njihovi družbeni participaciji v Kanadi in Hong Kongu.³⁴⁶ Njihovi odgovori so jasno pokazali, da njihova imigrantska izkušnja v Kanadi še zdaleč ni tako enostavna in enoplastna, kot so jo skušali prikazati mediji in javnost. Motivi, ki so jih vodili pri ohranitvi izvornega državljanstva v okviru naturalizacije v Kanadi, so bili zelo raznoliki in so izhajali iz njihovih različnih osebnih okoliščin in izkušenj (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 211–218). Nekateri intervjuvanci so na primer želeli ohraniti izvorno državljanstvo, ker so tako enostavneje vzdrževali aktivne transnacionalne vezi z nekdanjo domovino v obliki rednih mesečnih kontaktov s svojimi družinami in prijatelji, prav tako pa so dvojni državljani pogosteje spremljali aktualno politično in kulturno dogajanje v izvorni domovini. Pri tem je pomembno poudariti, da takšna povezanost z nekdanjo domovino v ničemer ni zmanjševala participacije hongkonških dvojnih državljanov v kanadski družbi. Ravno nasprotno, takšni posamezniki so se

³⁴⁶ Metodologija raziskave in njene omejitve so natančneje predstavljene v Preston, Siemiatycki in Kobayashi (2007, 209–211).

aktivneje vključevali v različne družbene aktivnosti in politične razprave, prav tako so se v večjem odstotku udeleževali kanadskih volitev. Nekateri intervjuvanci so izpostavili, da je ohranitev izvornega državljanstva pomembna za boljšo in uspešnejšo prihodnost njihovih otrok, saj naj bi jim dvojno državljanstvo omogočalo dostop do trga delovne sile tako v Kanadi kot tudi v Hong Kongu in s tem močno razširilo njihove ekonomske priložnosti in možnosti. Nadalje so intervjuvanci poudarili, da jim dvojno državljanstvo predstavlja obliko zavarovalne police v obdobju negotove prihodnosti glede politične in ekonomske situacije tako v Hong Kongu kot tudi na Kitajskem in v Kanadi, saj jim omogoča, da izberejo tisto državo, ki jim v določenem trenutku nudi boljše možnosti za delo in zaposlitev ter ugodnejše pogoje za bivanje. Med pomembnejšimi motivi za pridobitev dvojnega državljanstva so intervjuvanci našli še enostaven administrativni postopek za pridobitev in obnovitev hongkonških osebnih dokumentov ter lažje potovanje s kanadskim potnim listom, saj omogoča potovanje v številne države sveta brez pridobitve vizuma, prav tako pa je širše sprejet kot hongkonški potni dokumenti.

Nabor vseh teh ključnih motivov, ki so jih izpostavili intervjuvanci, v določeni meri potrjuje domneve kanadske javnosti, da so hongkonške imigrante pri odločanju za naturalizacijo v prvi vrsti vodili instrumentalni motivi. A to še ne pomeni, da jih lahko na podlagi teh površnih opažanj obtožimo gole preračunljivosti in koristoljubnosti. Njihove odločitve je potrebno umestiti v širši kontekst in jih razumeti ob upoštevanju vseh relevantnih okoliščin. Preston in kolegi (2007, 219) tako menijo, da bi morali domnevno instrumentalne motive hongkonških dvojnih državljanov interpretirati kot »manifestacije [njihove] ranljivosti in vdanosti«, ki odražajo tako njihove negativne izkušnje in negotovosti, ki so jih s seboj prinesli iz nekdanje domovine, kot tudi razumljivo reakcijo na različne oblike diskriminacije in izključevanja, s katerimi so se morali soočiti v svoji novi domovini in to kljub temu, da so jih kanadske oblasti vabile z drugačnimi obljubami. To tezo potrjujejo tudi odgovori intervjuvancev, v katerih so pogosto opozorili na simbolni in emocionalni pomen, ki ga za njih predstavlja možnost dvojnega državljanstva. Dvojno državljanstvo jim po eni strani omogoča ohranjanje aktivne povezanosti in identifikacije z nekdanjo domovino, po drugi strani pa jim zagotavlja tako želeno sprejemanje in odobravanje s strani države naselitve (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 216–218). Hongkonške dvojne državljanke pri njihovi odločitvi za naturalizacijo torej niso vodili strogo instrumentalni motivi, temveč je na

njihove odločitve očitno vplivala kombinacija pragmatičnih in simbolnih vidikov, ki je odvisna od imigrantovih osebnih izkušenj in preferenc. Preston in kolegi (2007, 218) na podlagi tega zaključujejo, da je strogo razmejevanje med simbolnimi in instrumentalnimi motivi imigrantov za naturalizacijo lahko zelo zavajajoče in celo napačno posploševanje, ki zgolj stigmatizira odločitve imigrantov glede državljanstev. Kot dokazujejo osebna pričevanja imigrantov, prisotnost instrumentalnih motivov ne izključuje pričakovane predanosti in lojalnosti imigrantov do države naselitve, prav tako je ne ogroža dvojno državljanstvo (Preston, Siemiatycki in Kobayashi 2007, 220). Pravzaprav bi po mnenju avtorjev študije (ibid.) na tej točki morala biti bolj vprašljiva legitimnost odkrito pragmatične politike privabljanja hongkonških imigrantov s strani kanadskih oblasti, ki do sedaj še ni bila predmet kakšne resnejše kritične razprave v kanadskem javnem in medijskem diskurzu.

Tudi Irene Bloemraad (2007) v svoji študiji, ki se osredotoča na izkušnje portugalskih in vietnamskih imigrantov v Bostonu in Torontu,³⁴⁷ opozarja, da je vlogo dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije potrebno razumeti kot posebno kombinacijo tako pragmatičnih kot tudi simbolnih dejavnikov, ki jo definirajo različne imigrantske izkušnje. Pravzaprav opaza, da je mnogokrat simbolna vrednost, ki jo imigranti pripisujejo možnosti ohranitve izvirnega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve, celo pomembnejša kot skupek dodatnih pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz tega statusa. Dvojni državljanji po njenih opažanjih namreč zelo redko aktivno izkoriščajo ugodnosti in pravice, ki izhajajo njihovega izvirnega državljanstva, pri čemer aktivno uporabo razume v smislu posedovanja in uporabe potnega lista izvirne države in udeležbe na nacionalnih volitvah v izvorni državi³⁴⁸ (Bloemraad 2007, 160, 175). Dovolj zgovorna je opazka Viktorja, enega izmed njenih intervjuvancev, ki se je pred 30 leti odločil za naturalizacijo v Ameriki, a se do sedaj kljub pravnim možnostim (še) ni odločil za ponovno pridobitev portugalskega (izvirnega) državljanstva: »Če bi imel dva potna lista, bi to skrajšalo moj čas čakanja na letališčih na Portugalskem za pet minut. Ampak tudi nič kaj več od tega.« (Blomraad 2007, 170). Viktorjev primer opozarja še na eno pomembno dejstvo: obstajajo namreč resna razhajanja med številom

³⁴⁷ Metodologija in rezultati te študije so natančneje predstavljeni v Bloemraad (2006).

³⁴⁸ Določene argumente in podatke glede zaznanega majhnega zanimanja imigrantov za koriščenje pravic izvirnega državljanstva sem predstavila že v predhodnih poglavjih, in sicer: a) v tistih sklopih, ki naslavljajo pomisleke glede dvojne volilne pravice dvojnih državljanov in njihove (ne)udeležbe na volitvah v izvornih državah; b) v tistih segmentih, ki obravnavajo (ne)interes emigrantov za pridobitev izvirnega državljanstva po dolgoletnem vztrajnem lobiranju za pridobitev te pravice.

tistih imigrantov, ki imajo pravico pridobiti dvojno državljanstvo, in med tistimi imigranti, ki se za to tudi dejansko odločijo.³⁴⁹ Mnogi imigranti, ki so upravičeni do ponovne pridobitve izvirnega državljanstva, se namreč zaradi različnih razlogov za to ne odločijo,³⁵⁰ kar le še potrjuje zgornjo tezo Bloemraadove, da imigranti pravzaprav bolj cenijo idejo dvojnega državljanstva kot dejansko dvojno državljanstvo. Zdi se, da jim je najpomembnejše to, da imajo vse možnosti za ohranjanje povezanosti z državo izvora odprte, četudi jih morda nikoli ne bodo izkoristili. Še en dokaz v prid tezi o (večji) pomembnosti simbolnega pomena dvojnega državljanstva pa po mnenju Bloemraad (2007, 160, 175–176) predstavlja tudi dejstvo, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve za imigrante pogosto pomeni, da je njihova nova domovina odprta družba, ki sprejema imigrante in spoštuje njihove ostale povezanosti in identifikacije z državo izvora. Takšna toleranca in sprejemanje njihove različnosti s strani države naselitve lahko v imigrantih pogosto prebudi še močnejši občutek pripadnosti njihovi novi domovini in s tem pomembno prispeva k njihovemu uspešnejšemu vključevanju v družbo naselitve (ibid.).

Zaključek obeh predstavljenih študij je jasen: odločitve imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve še zdaleč niso tako enostavne, kot jih skušajo prikazati diskusije v javnem in političnem diskurzu, prav tako pa ni enoznačna vloga, ki jo pri tem odigra možnost ohranitve izvirnega državljanstva in s tem povezana pridobitev statusa

³⁴⁹ Irene Bloemraad je takšne ugotovitve navajala že v okviru predhodne študije, v kateri je izhajala iz podatkov kanadskih popisov prebivalstva o številu in strukturi dvojnih državljanov (za natančnejšo metodologijo in rezultate te študije glej Bloemraad 2004). V obravnavanem prispevku pa je v potrditev te teze navedla sledeče primere: a) kljub objavam v ameriških medijih, kako številni mehiški imigranti v okviru posebnega programa ponovno zaprosajo za mehiško državljanstvo, se je kasneje izkazalo, da se je v letih 2002 in 2003 le okrog 30.000 mehiških Američanov – od več kot dva milijona potencialnih upravičencev – registriralo kot mehiških državljanov in to kljub enostavnosti postopka (registracija na mehiškem konzulatu ob plačilu 15 dolarjev takse); b) tudi indijski imigranti kljub dolgoletnemu lobiranju, da bi Indija ukinila določbo o avtomatični izgubi indijskega državljanstva v primeru naturalizacije v drugi državi, ob spremembi te politike v letu 2004 niso izkazali velikega interesa za ponovno pridobitev indijskega državljanstva – v Torontu je npr. le 500 od 350.000 potencialnih upravičencev zaprosilo za ponovno dodelitev indijskega državljanstva; c) tudi portugalski imigranti, z izjemo vodilnih in vplivnih posameznikov portugalske emigrantske skupnosti v Kanadi, niso pokazali veliko zanimanja za ponovno pridobitev portugalskega državljanstva (Bloemraad 2007, 169–171).

³⁵⁰ Bloemraad (2007, 174) med drugim omenja na primer neseznanjenost z zakonodajo izvorne države in dejstvom, da bi lahko ponovno pridobili izvirno državljanstvo, prav tako pa je ohranitev izvirnega državljanstva nedvomno enostavnejša za tiste, ki ga lahko ohranijo v postopku naturalizacije, kot za tiste, ki ga morajo ponovno pridobiti in se običajno ob tem soočiti z dolgotrajnimi in dragimi postopki. Prav tako opozarja, da takšne odločitve imigrantov, da se ne odločijo za ponovno pridobitev izvirnega državljanstva, še ne pomenijo, da niso navezani na svojo državo izvora, temveč le nakazujejo na to, da se ta želja po povezanosti z državo izvora očitno ni izrazila v želji po formalni politični in pravni povezanosti v obliki izvirnega državljanstva.

dvojnega državljana. Čeprav še vedno vemo zelo malo o samem pomenu in vsebini, ki ga možnosti dvojnega državljanstva pripisujejo bodoči državljan, lahko že sedaj kot zmotno označim prepričanje, da pridobitev dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije opredeljujejo zgolj instrumentalni ali zgolj simbolni, emocionalni motivi. Prav tako lahko kot netočna zavrnem opažanja določenih strokovnjakov, da odločitev imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve v osnovi vodijo instrumentalni motivi, medtem ko željo po ohranitvi izvirnega državljanstva zaznamujejo predvsem simbolni in emocionalni vidiki – v smislu ugotovitve Rive Kastoryano (2002b, 160), da dvojnemu državljanu država izvora predstavlja vir njegove identitete, država naselitve pa vir materialnih pravic in ugodnosti. Kot potrjujejo zgornja dognanja, se v odnosu imigranta do državljanstva države naselitve in do njegovega izvirnega državljanstva namreč prepletajo instrumentalni in simbolni motivi. Na primer, toleranca dvojnega državljanstva v državi naselitve je lahko za bodočega državljana pomemben znak odprtosti nove domovine do njegove drugačnosti in raznolikosti, prav tako pa lahko ohranitev izvirnega državljanstva posameznemu imigrantu predstavlja zgolj vir dodatnih materialnih pravic in privilegijev. Dvojno državljanstvo, pridobljeno v okviru naturalizacije v državi naselitve, torej (običajno) ni rezultat oportunističnega stremjenja bodočega državljana za pridobitvijo dodatnih koristi in ugodnosti novega državljanstva ob istočasni ohranitvi aktivne povezanosti in identifikacije z nekdanjo domovino – razen v redkih primerih, ko je državljanstvo instrument oportunitizma in utilitarizma, kot npr. v primeru nakupa državljanstva v davčnih oazah –, temveč je želena posledica informirane odločitve, ki jo bodoči (dvojni) državljan sprejme ob upoštevanju različnih dejavnikov, kot so npr. njegove osebne izkušnje in preference, splošne ekonomske in politične okoliščine v državi izvora in v državi naselitve, njegove subjektivne percepcije glede vrednosti izvirnega državljanstva in državljanstva države naselitve ipd. Pri tem se pridružujem opažanjem Schucka (2002, 66), da trenutno ne obstaja ne politični ne družbeni konsenz glede tega, kateri motivi imigrantov za naturalizacijo in s tem povezano pridobitev dvojnega državljanstva so sprejemljivi in legitimni – pri čemer bi seveda predmet razprave morala biti tudi (ne)legitimnost pragmatičnih politik državljanstva –, zato menim, da se moramo na tej točki poznavanja te problematike izogniti pavšalnim ocenam o preračunljivosti in koristoljubju imigrantov in se raje posvetiti nadaljnjim poglobljenim študijam o tem, kaj motivira in spodbuja njihove odločitve za naturalizacijo in kakšna je pri tem vloga dvojnega državljanstva.

4. 2 Dvojno državljanstvo v kontekstu odnosa med naturalizacijo in integracijo

Kot potrjujejo zgoraj predstavljene ugotovitve tako kvantitativnih in kvalitativnih študij, lahko možnost dvojnega državljanstva ocenim kot enega izmed ključnih dejavnikov, ki vplivajo na odločitev imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve. Mnoge študije sicer opozarjajo, da je dejanski pomen, ki ga posamezni imigrant pripisuje tej možnosti, odvisen od različnih objektivnih okoliščin in subjektivnih percepcij. A te študije pozabljajo izpostaviti še eno, vsaj po mojem mnenju zelo pomembno spremenljivko, ki lahko močno vpliva na razumevanje dvojnega državljanstva v teh procesih. Ta spremenljivka je sam proces naturalizacije, ki je kot kontekst preučevanja prav tako lahko podvržen različnim interpretacijam glede njegove relacije do celotnega procesa integracije imigrantov. Naturalizacije ne moremo obravnavati kot statični in nespremenljiv kontekst, temveč moramo upoštevati, da države na različne načine opredeljujejo odnos med naturalizacijo in celotnim procesom integracije imigrantov, kar pa je pogojeno tudi z razumevanjem samega procesa integracije in njegove vloge v družbi.

Načeloma prepoznavamo dve osnovni interpretaciji relacije med naturalizacijo in integracijo, ki ju v njuni študiji izbranih evropskih politik opažata tudi Gerdes in Faist (2007, 146, 152). V prvem primeru države pojmujejo naturalizacijo kot posebno nagrado, ki so je deležni samo tisti imigranti, ki so se že uspešno integrirali v družbo naselitve in si zato zaslužijo, da so nagrajeni z državljanstvom države naselitve. V tej situaciji naj bi bila po mnenju Schnapauffa (2003, 51) možnost ohranitve izvirnega državljanstva zanemarljivega pomena pri odločanju imigranta za pridobitev državljanstva države naselitve, saj naj bi bili bodoči državljani že v tolikšni meri integrirani v svojo novo domovino, da naj ne bi več čutili pretirane potrebe po formalni povezanosti s svojo državo izvora, temveč naj bi jim zadoščalo, da lahko ohranijo svojo etnično in kulturno identiteto. Ravno obratno pa je v drugem primeru, kjer države razumejo naturalizacijo kot eno izmed ključnih faz integracije, ki z dodelitvijo enakopravnega statusa državljan z vsemi pripadajočimi pravicami in dolžnostmi že na začetku procesa integracije pomembno pomaga novim državljanom pri njihovem nadaljnjem vključevanju v družbo naselitve. V tem primeru je možnost dvojnega državljanstva seveda ključnega pomena pri odločanju imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve, saj se ne želijo že na začetku njihovega (še negotovega)

vključevanja v novo domovino odreči vsem stikom in povezavam s svojo državo izvora, ki (vsaj na samem začetku njihove migracijske izkušnje) še vedno ostaja rezervna možnost, kamor se lahko vrnejo, če se zaradi različnih razlogov načrti v državi naselitve ne izidejo po njihovih željah in pričakovanjih. Takšna skoraj diametralna umestitev naturalizacije v celoten proces integracije, ki posredno vpliva tudi na interpretacijo vloge dvojnega državljanstva v teh procesih, je v veliki meri odvisna od razumevanja pomena procesa integracije v določeni državi – v prvem primeru je integracija definirana kot ena izmed osnovnih dolžnosti imigranta, katere dosledna in uspešna izpolnitev je nagrajena s pridobitvijo državljanstva države naselitve, seveda ob izpolnitvi ostalih zahtevanih pogojev; v drugem primeru pa je integracija opredeljena kot ena izmed temeljnih pravic imigranta, ki pomembno prispeva k doseganju politične in družbene enakosti v družbi naselitve, zato naj bi bil v tem okviru imigrantom omogočen lažji dostop do naturalizacije, s pomočjo katere bi pridobili enakopraven in (v primeru ustrezne implementacije) enakovreden status v družbi.

Na tej točki moram poudariti, da gre v zgoraj opisanih primerih za idealno-tipske primere odnosa med naturalizacijo in integracijo in s tem povezano razumevanje celotnega procesa integracije. V praksi se namreč pogosto prepletajo argumenti ene in druge strani, potrebno pa je upoštevati še druge posebne okoliščine in dejavnike v določeni državi. Za boljšo ponazoritev si pogledjmo argumentacijo, ki je bila prisotna v javni razpravi o potrebni reformi državljske zakonodaje v Nemčiji ob prelomu stoletja (Gerdes, Faist in Rieple 2007, 62–67). Osnovna dilema te razprave se je vrtela okrog vprašanja, ali bi lahko predlagana reforma državljske zakonodaje, s poudarkom na uvedbi načela tolerance dvojnega državljanstva, spodbudila ali ovirala integracijo imigrantov v nemško družbo. Zagovorniki dvojnega državljanstva so izhajali iz osnovne teze, da je integracija imigrantov v družbo naselitve moralna odgovornost vseh vpletenih akterjev – to pomeni, da morata država in družba naselitve pokazati resnično pripravljenost, da sprejmeta imigrante v svojo sredino, istočasno pa morajo imigranti pokazati visoko stopnjo pripravljenosti za uspešno vključitev v družbo naselitve. V tem okviru so se zavzemali za olajšanje dostopa do državljanstva z naturalizacijo, vključno z uvedbo načela tolerance dvojnega državljanstva, kar so utemeljevali z argumentom politične in družbene enakosti. Po njihovem mnenju naj bi bila namreč polna pravna in politična vključitev imigrantov s pomočjo ugodne državljske zakonodaje ena izmed moralnih obvez države naselitve, predstavljala pa naj bi tudi enega izmed osnovnih

predpogojev za uspešno integracijo imigrantov, kar so utemeljevali z različnimi argumenti: prvič, pravna enakost je eden izmed temeljnih elementov sodobne demokratične države, zato bi morali imeti vsi prebivalci s stalnim prebivališčem v določeni državi možnost, da s pomočjo naturalizacije pridobijo enake pravice in enakopravni status v družbi in s tem povezano sprejemanje s strani večinske skupnosti; drugič, prebivalci, ki že dolgo časa neprekinjeno bivajo v določeni državi, bi morali imeti pravico, da se v tej državi počutijo kot doma, k čemur naj bi pomembno prispevala tudi možnost pridobitve državljanstva države naselitve brez prisile k odpovedi izvornemu državljanstvu; tretjič, mnogi imigranti že dolga leta dosledno izpolnjujejo svoje (državljanске) dolžnosti plačevanja raznih davkov in socialnih prispevkov, zato bi morali biti upravičeni tudi do pripadajočih (državljanških) pravic, ki jih lahko pridobijo le z olajšanim dostopom do državljanstva države naselitve; četrto, privilegirani dostop do pridobitve nemškega državljanstva brez pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu, ki je do sedaj veljal le za posebno skupino emigrantov povratnikov iz vzhodnoevropskih držav, bi že zaradi pravične in enakopravne obravnave vseh priseljenih prebivalcev moral biti na voljo tudi ostalim skupinam imigrantov; petič, razlike se pojavljajo tudi pri položaju državljanov tretjih držav in državljanov Evropske unije – slednji imajo na primer volilno pravico na lokalni ravni –, zato bi bilo potrebno v smislu enakopravne obravnave vseh imigrantov olajšati dostop do naturalizacije, saj druga možnost, ki bi razširila volilno pravico na lokalni ravni tudi na druge skupine tujcev, zaradi negativne odločitve nemškega ustavnega sodišča iz leta 1999 glede volilne pravice tujcev ni izvedljiva (Gerdes, Faist in Rieple 2007, 63). V ospredju argumentacije zagovornikov tolerance dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije je bil torej poziv k zagotavljanju enakih pravic in enakopravnega družbenega položaja za vse imigrante v nemški državi, saj bi se lahko le s takšnim izenačenim izhodiščnim položajem začeli res uspešno vključevati v nemško družbo. Pri tem naj bi zelo pomembno vlogo odigral olajšan dostop do naturalizacije, ki bi moral vključevati toleranco dvojnega državljanstva, saj bi le-ta spodbujala imigrante k pridobitvi nemškega državljanstva.

Nasprotniki dvojnega državljanstva so v tej razpravi pričakovano izrazili jasno nestrinjanje z olajšanjem dostopa do nemškega državljanstva in s tem povezano uvedbo načela tolerance dvojnega državljanstva. Uspešno integracijo imigrantov so namreč pogojevali ali izenačevali z idejo ekskluzivne lojalnosti imigrantov do nemške družbe in

države, ki (baje) ni v ničemer povezana z doseganjem pravne ali politične enakosti imigrantov z ostalimi prebivalci. Integracija naj bi predstavljala eno izmed upravičenih zahtev države naselitve, katere uspešna izpolnitev je izključna odgovornost imigrantov in njihovih družin. Šele takrat, ko na podlagi njihovih lastnih prizadevanj dosežejo visoko stopnjo vključenosti v ekonomske, politične in socialne družbene sfere, se jim lahko s podelitvijo nemškega državljanstva omogoči polno politično članstvo v državi naselitve. Le s takšnim potekom procesa integracije imigrantov po mnenju nasprotnega tabora dosežemo zadostno stopnjo lojalnosti do države naselitve, ki še omogoča ohranjati notranjo družbeno kohezivnost. V tem kontekstu nasprotniki (dvojnega) državljanstva pričakovano ne opredeljujejo kot ustreznega instrumenta za spodbujanje integracije, temveč menijo, da sta pridobitev državljanstva države naselitve in s tem omogočena polna politična participacija le nagradi za uspešno zaključen proces integracije imigranta v različne družbene sfere. Naturalizacija bi zato morala temeljiti na preverljivih kriterijih uspešnosti integracije prosilcev za državljanstvo, kot sta na primer ustrezno znanje nemškega jezika in osnovno poznavanje nemškega političnega in ustavnega reda. Prav tako bi bilo potrebno v okviru naturalizacije ohraniti pogoj odpovedi predhodnemu državljanstvu, saj le-ta po mnenju nasprotnikov predstavlja resno oviro procesu integracije imigrantov v nemško družbo, kar so utemeljevali z vsaj tremi različnimi argumenti: prvič, dvojno državljanstvo imigrantom podeljuje možnost, da se kadarkoli vrnejo v svojo izvorno domovino, kar resno ovira njihovo zavezanost in predanost novi državi, prav tako pa lahko vodi do izogibanja državljanskim dolžnostim in obveznostim, ki izhajajo iz njihovega državljanstva države naselitve; drugič, odpoved izvornemu državljanstvu tekom naturalizacije dokazuje resnično pripravljenost in voljo imigrantov za polno integracijo v državo naselitve in s tem na nek način predstavlja zaprisego lojalnosti svoji novi domovini, zato je naturalizacija brez takšne zahteve nedvomno škodljiva za proces integracije, saj imigrante opravičuje nadaljnjih lastnih naporov za nadaljevanje vključevanja v novo domovino, prav tako pa jih odvezuje sprejetja (za uspešno integracijo pomembne) odločitve za eno ali drugo državo; tretjič, dvojno državljanstvo predstavlja grožnjo uspešni integraciji tudi zaradi tega, ker domnevno spodkopava osnovni družbeni konsenz in s tem ignorira voljo pretežne večine nemškega naroda, ki na dvojno državljanstvo načeloma gleda kot na nezaslužen privilegij imigrantov, s katerim ti pridobijo polni dostop do vseh pravic v obeh državah.

Ta polemična razprava med obema taboroma se je končala s političnim kompromisom, na podlagi katerega je bila leto kasneje uveljavljena reforma nemške državljanske zakonodaje, ki je vpeljala liberalnejše teritorialno načelo podeljevanja nemškega državljanstva, a hkrati ohranila restriktivne pogoje glede toleriranja dvojnega državljanstva (Gerdes, Faist in Rieple 2007, 67). Mnogo bolj kot sam rezultat te diskusije je na tej točki za nas zanimiva prisotnost različnih interpretacij in opredelitev procesa integracije in umestitve naturalizacije v ta proces, ki posledično pogojujejo različno razumevanje vloge dvojnega državljanstva v teh procesih. V okviru razprave sta bila tako zastopana dva diametralna pogleda na vlogo naturalizacije in dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov: v prvem primeru je naturalizacija predstavljala osnovni predpogoj za uspešno izpeljan proces integracije, pri čemer so toleranco dvojnega državljanstva izpostavljali kot enega izmed ključnih dejavnikov za spodbujanje takšnih odločitev pri imigrantih, medtem ko je bila v drugem primeru naturalizacija opredeljena kot zaslužena nagrada za uspešno zaključen proces integracije, katerega uspeh naj bi se med drugim meril tudi z ustrezno prikazano stopnjo lojalnosti in predanosti novi domovini, ki jo je moč doseči le z odpovedjo izvornemu državljanstvu. Takšna argumentacija potrjuje moja zgornja opažanja, da je pri razumevanju vloge dvojnega državljanstva v teh procesih potrebno naturalizacijo upoštevati kot odvisno spremenljivko, ki jo je mogoče primerno interpretirati le ob poznavanju širšega političnega in družbenega diskurza v določeni državi.

4. 3 Pomen dvojnega državljanstva v okviru celotnega procesa integracije imigrantov v družbo naselitve

Vendar pa tudi takšna širša interpretacija naturalizacije kot konteksta preučevanja po mojem mnenju ne zadošča za izoblikovanje celovite slike o pomenu in vlogi dvojnega državljanstva v teh procesih. Analiza osrednjega raziskovalnega problema te disertacije bi bila nedvomno pomanjkljiva in površna, če bi se v svojem preučevanju zamejila le na naturalizacijo kot na edino z (dvojnimi) državljanstvom povezano fazo procesa integracije. Kot smo lahko zaznali v prejšnjem sklopu, so namreč vsa razmišljanja in ugotovitve pri preučevanju pomena dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije načeloma osredotočena le na eno točko tega procesa, to je sprejem odločitve posameznega imigranta za pridobitev državljanstva države naselitve v okviru naturalizacije. Mnoge študije skušajo identificirati različne dejavnike in okoliščine, ki

spodbujajo ali ovirajo to odločitev – eden izmed ključnih motivov je seveda tudi toleranca dvojnega državljanstva –, a neposredni rezultat te odločitve je praviloma vedno enak: pridobitev enakopravnega statusa z vsemi pripadajočim državljanskimi pravicami in dolžnostmi, ki imigrantu omogoča pravno izenačitev z drugimi državljani te države. Ravno zaradi takšnih neposrednih pravnih posledic odločitve imigranta za naturalizacijo je v teh študijah morda malce bolj izpostavljen pravno-zakonodajni vidik integracije in s tem povezana vloga dvojnega državljanstva, ki ga pri analizi ključnih motivov raziskovalci pogosto dopolnjujejo z opažanji in spoznanji drugih znanstvenih disciplin.

Če želim razumeti vlogo dvojnega državljanstva v širšem integracijskem procesu, v katerem se ne zamejem le na pravni vidik teh procesov in fazo naturalizacije, moram v nadaljevanju disertacije fokus preučevanja s točke naturalizacije preusmeriti na celoten proces integracije imigrantov v družbo naselitve, ki ga v skladu opredeljujem kot proces celovitega družbenega vključevanja imigrantov, ki se začne s prvim kontaktom imigranta z državo naselitve, konča pa načeloma z njegovo subjektivno oceno in oceno družbe naselitve, da je dejansko integriran v družbo naselitve. Takšna razširitev analitičnega okvirja mi omogoča, da lahko že na podlagi dosedanjih spoznanj in opažanj – podanih na primer v okviru analize argumentov nasprotnikov in zagovornikov dvojnega državljanstva ali pri obravnavi sodobnosti dvojnega državljanstva skozi prizmo osnovnih koncepcij sodobnega državljanstva – potrdim, da ima toleranca dvojnega državljanstva pomembne implikacije za celoten proces integracije imigrantov v družbo naselitve, ne le za naturalizacijo kot njeno posebno fazo.

Eno izmed takšnih področij, kjer ima dopuščanje dvojnega državljanstva pomemben vpliv na potek celotnega integracijskega procesa, je na primer zagotavljanje politične participacije in zastopanosti imigrantov v javnem in političnem življenju družbe naselitve (npr. Hammar 1989; Spiro 2003; Bloemraad 2007; Faist 2007d).³⁵¹ Kot sem že

³⁵¹ Naj na tem mestu spomnim bralca, da sem politično udejstvovanje dvojnih državljanov v državi naselitve in državi izvora obravnavala že v prejšnjih sklopih doktorske disertacije, in sicer najobširneje pri predstavitvi argumentov zagovornikov in nasprotnikov dvojnega državljanstva v drugem poglavju disertacije, kjer sem natančneje analizirala t.i. dvojno volilno pravico in možnost dvojne politične participacije kot domnevnega privilegija dvojnih državljanov. Prav tako sem o tej tematiki razpravljala tudi v tretjem poglavju disertacije, ko sem obravnavala dvojno državljanstvo skozi prizmo treh temeljnih

večkrat izpostavila tekom doktorske disertacije, se današnje demokratične države pogosto soočajo s problemom t.i. demokratičnega deficita oziroma politične nereprezentativnosti določenih družbenih skupin. Do takšnega neskladja prihaja zaradi intenzivnih imigracij in s tem povezanega naraščajočega deleža imigrantov s stalnim prebivališčem, ki zaradi različnih razlogov (še) ne posedujejo državljanstva države naselitve, kar posledično pomeni, da so kljub dolgotrajnemu zakonitemu bivanju v državi naselitve izključeni iz procesa oblikovanja in sprejemanja pomembnih političnih odločitev, ki vplivajo tudi na njihova življenja. V državah naselitve se zato pojavljajo vse močnejši pozivi k zagotovitvi politične enakosti in enakopravnosti vseh prebivalcev, ki pa jo je po mnenju Hammarja (1989, 93) mogoče doseči le na dva načina: s prenosom vseh političnih pravic, vključno z volilno pravico na lokalni in nacionalni ravni, na imigrante s stalnim prebivališčem ali pa s spodbujanjem pridobitve polnih političnih pravic v okviru naturalizacije, kar pa zahteva liberalizacijo zahtevanih pogojev, med katerimi bi morala biti tudi odprava pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu.³⁵² Nasprotniki dvojnega državljanstva pričakovano ne spodbujajo takšnih rešitev za spodbujanje učinkovitejše politične integracije imigrantov v družbo naselitve. Po njihovem mnenju naj bi imela takšna poteza ravno nasprotne učinke in naj bi resno ovirala uspešno vključevanje imigrantov v politično življenje nove domovine, saj naj bi bila možnost istočasnega političnega udejstvovanja v dveh državah v nasprotju z logiko politične enakosti in enakopravnosti prebivalcev določene države. Dvojni državljani naj bi bili namreč zaradi tega v privilegiranem položaju v primerjavi z njihovimi kolegi državljani, saj imajo zaradi dvojnega državljankega statusa kar dvojno volilno pravico – kar jasno krši eno izmed osnovnih načel demokracije »en človek, en glas« –, poleg tega pa imajo možnost pobega v svojo drugo državo, če se razmere v prvi državi drastično poslabšajo in zaostrijo (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 30–31; Martin 2003, 12). Zaradi te alternativne možnosti se lahko hitro dogodi, da se imigranti ne zanimajo

konceptij sodobnega državljanstva. Na tem mestu bom zato ponovno izpostavila in povzela le tiste vsebine, ki so relevantne za argumentacijo tez v tem sklopu disertacije.

³⁵² Takšna razprava je na primer že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja potekala na Švedskem, ko je takratna socialdemokratska stranka predstavila dvojno državljanstvo kot alternativo predlogu za razširitev volilne pravice na lokalni in nacionalni ravni tudi na denizene (imigrante s stalnim prebivališčem). Ker je bilo v tistem obdobju dvojno državljanstvo še vedno obravnavano kot škodljiv in nezaželen družbeni pojav, je švedski parlament pričakovano potrdil dodelitev volilne pravice na lokalni in regionalni ravni vsem imigrantom s stalnim prebivališčem na Švedskem. Diskusije so potekale tudi o možnosti, da bi imigrantom dodelili volilno pravico na nacionalni ravni, a so se potem zaradi prevelikega nasprotovanja ostalih političnih strank osredotočili na uvedbo tolerance dvojnega državljanstva kot sprejemljivejše alternative za zagotovitev politične enakopravnosti in participacije imigrantov. Več o argumentih te razprave v Gustafson (2001, 2005), Spång (2007).

za politično dogajanje v novi domovini ali pa se nagibajo k neodgovornemu in celo naročenemu političnemu obnašanju in delovanju, saj jim ni potrebno živeti s posledicami svojih (morda tudi bolj radikalnih) odločitev (Martin 2003, 12). Zagovorniki dvojnega državljanstva seveda zavračajo takšne pomisleke kot neosnovane in preveč poenostavljene, saj menijo, da posedovanje dvojnega državljanstva ne pomeni avtomatično vzporedne angažiranosti in aktivne participacije v dveh političnih arenah (Kastoryano 2002b, 173), kar dokazujejo s podatki o izjemno nizkih stopnjah udeležbe imigrantov na volitvah v državah izvora – to kljub dejstvu, da so si pogosto priborili ta privilegij v dolgotrajnih in intenzivnih pogajanjih z državo izvora – in o opaženem nezanimanju imigrantov za angažiranje pri zasledovanju političnih interesov njihove nekdanje domovine (Spiro 2003; Itzigsohn 2007). Imigrante naj bi torej kljub dvojnemu državljanskemu statusu primarno zanimalo politično udejstvovanje v državi njihove dejanske naselitve, saj načeloma te politične odločitve neposredno vplivajo na njihovo bivanje in življenje, kar pa seveda ne pomeni, da ne smejo pokazati zanimanja za politično dogajanje v njihovi nekdanji domovini, saj s tem v ničemer ne izključujejo ali celo ogrožajo svojega vključevanja v politično skupnost njihove nove domovine. Mnenja glede vloge, ki naj bi jo dvojno državljanstvo odigralo pri uspešni integraciji imigrantov v politično življenje njihove države naselitve, so torej deljena, a vsa izhajajo iz iste osnovne predpostavke: dvojno državljanstvo pomembno vpliva na uspešnost politične integracije imigrantov, pri čemer pa je od izbranega zornega kota in s tem povezane argumentacije odvisno, ali ta vpliv ocenjujemo kot oviro ali kot spodbudo integracijskemu procesu.

Kot nakazujejo dosedanja spoznanja, (ne)toleranca dvojnega državljanstva ni relevantna le za pravni ali politični vidik integracije imigrantov, temveč postaja vse pomembnejši argument tudi v razpravah o kulturnem prilagajanju in vključevanju imigrantov v (večinsko) družbo naselitve, pri čemer se tudi tu pojavljajo zelo različne interpretacije o tem, kako naj bi obstoj dvojnega državljanstva vplival na uspešnost teh procesov.³⁵³ Zanimiv primer predstavlja nedavni javni diskurz o vprašanju integracije imigrantov na Nizozemskem, v okviru katerega se je toleranca dvojnega državljanstva v povezavi z

³⁵³ Na tem mestu bi rada bralca spomnila, da sem v uvodnem delu kulturno integracijo opredelila kot interaktivni, dvosmerni proces, h kateremu morata prispevati obe strani – imigranti in večinska družba. Ta proces razumem v najširšem smislu, ki pokriva zelo heterogeno področje – od jezika, vere, vrednot do popularne kulture in vsakodnevnih življenjskih praks – in na eni strani predstavlja spoznavanje drugih kultur in sprejemanje (priznavanje) kulturnih vzorcev drugih etničnih skupin, na drugi strani pa spremembe oziroma ponotranjenje novih vrednot, norm in vedenjskih vzorcev.

uspešnim vključevanjem imigrantov v nizozemsko družbo izoblikovala kot izrazito kulturno pogojeno vprašanje (de Hart 2007).³⁵⁴ Nizozemska je bila v strokovni literaturi dolga leta opevana kot vzorčni primer multikulturne družbe z visoko stopnjo kulturnega pluralizma imigrantskih (in drugih manjšinskih) skupnosti kot enega izmed najučinkovitejših mehanizmov za spodbujanje njihovega enakopravnega vključevanja v nizozemsko družbo in z izrazito liberalno politiko glede toleriranja dvojnega državljanstva (de Hart 2007, 80). V devetdesetih letih, še intenzivneje pa na začetku tega stoletja, so se v nizozemski družbi začeli pojavljati resni dvomi o dejanski uspešnosti integracijskih politik. Ta razmišljanja so spodbudila postopno izoblikovanje bolj restriktivnega pristopa, ki je integracijo opredeljeval kot (izključno) obveznost posameznega imigranta.³⁵⁵ V okviru teh sprememb se je uveljavilo prepričanje, da pomembno oviro uspešni integraciji predstavljajo tudi kulturne norme in vrednote imigrantov, kar naj bi bilo še posebej razvidno v primeru vključevanja imigrantov iz držav z nezahodno (t.j. muslimansko) kulturo (de Hart 2007, 82). Uspešnost integracije nizozemskih imigrantov se je zato začela meriti tudi na podlagi uspešne kulturne asimilacije, v okviru katere se je moral bodoči državljan seznaniti z osnovnimi kulturnimi vrednotami in praksami nizozemske družbe in potem z uspešnim reševanjem različnih testov dokazati, da se je priučil ustreznih kulturnih norm in vzorcev obnašanja in lahko na podlagi tega postane enakovredni član nizozemske družbe³⁵⁶ (de Hart 2007, 82–83). V tem ozračju je postala problematična tudi toleranca dvojnega državljanstva pri imigrantih,³⁵⁷ saj je bila v nasprotju z logiko nove asimilacijske politike in je

³⁵⁴ Nizozemska seveda ni edina država, ki je v zadnjem času začela izpostavljanje kulturno dimenzijo integracijskega procesa. S podobnimi dilemami in idejami o »vodilni kulturi« za imigrante so se soočali na primer tudi v Nemčiji – več o tem Klusmeyer (2001).

³⁵⁵ Betty de Hart (2007, 81–83) v svojem prispevku opozarja, da je k takšni spremembi razumevanja procesa integracije imigrantov pomembno prispevala tudi spremenjena definicija nizozemskega naroda, ki je bila prej zelo nejasna, neelaborirana in je zgolj implicitno opredeljevala koncept nizozemskega naroda. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja pa se je v kontekstu iskanja nove identitete nizozemskega naroda postopoma začel uveljavljati t.i. nov realizem, ki je med drugim spodbujal odprto in iskreno (t.j. negativno) razpravo o imigrantih in o tem, zakaj je bila integracija imigrantov do tedaj neuspešna.

³⁵⁶ Nizozemska politika je za te namene razvila več različnih mehanizmov: predvstopni integracijski testi za vse družinske člane imigrantov, ki so prihajali iz nezahodnih držav, pri čemer je bil uspešno rešen test pogoj za koriščenje pravice do združevanja družine; vezanost pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje na doseganje določenih integracijskih standardov; strogi standardizirani in računalniško izvedeni testi znanja nizozemskega jezika in poznavanja nizozemske družbe in kulture kot pogoj za naturalizacijo, pri čemer naj bi kandidat v primeru neuspešno rešenega testa dobil celo denarno kazen. Več o teh novejših instrumentih nizozemske integracijske politike v Entzinger (2003), ICMPD (2005), Carrera (2006a, 2006b), van Oers, de Hart in Groenendijk (2006), Besselink (2009); o upravičenosti in legitimnosti teh naturalizacijskih testov npr. v van Oers (2009), Kostakopoulou (2010), Wallace Goodman (2010) itd.

³⁵⁷ Ohranitev dvojnega državljanstva ni bila problematična za nizozemske emigrante in njihove potomce, saj so jih že od začetka smatrali kot sestavni del nizozemske družbe, poleg tega pa so izkazovali ustrezne

predstavljala resno oviro za uspešno vključevanje imigrantov v nizozemsko družbo, zato je bila leta 1997 ponovno uveden pogoj odpovedi izvornemu državljanstvu v okviru naturalizacije.³⁵⁸ A na začetku tega stoletja se je po opažanjih de Hartove (2007, 95) razprava o dvojnem državljanstvu nizozemskih imigrantov še bolj zaostрила in začela so se pojavljati zaskrbljujoča razmišljanja o izrabi dvojnega državljanstva kot mehanizma za izgon nezaželenih imigrantov, ki se ne bi zadostno integrirali v nizozemsko družbo. Na podlagi teh idej naj bi dvojnimi državljanom, ki bi z določenimi dejanji nakazali, da niso ustrezno ponotranjili kulturne vrednote in norme nizozemske družbe – v času teh razprav so bili na udaru predvsem maroško-nizozemski mladoletni prestopniki, muslimanski imami in posamezniki, obtoženi umorov iz časti –, odvzeli nizozemsko državljanstvo in jih izgnali nazaj v njihove države izvora. Tak izgon v primeru pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu v okviru naturalizacije ne bi bil mogoč, saj bi bili ti »problematični« posamezniki praviloma le nizozemski državljani, ki jim že zaradi zavez k spoštovanju mednarodnega načela preprečevanja apatridnosti ne bi smeli odvzeti državljanstva. Te ideje ostajajo (zaenkrat) le stvar politične demagogije, a vseeno nakazujejo zaskrbljujoč pojav razmišljanj o zlorabi tolerance dvojnega državljanstva kot mehanizma za preprečevanje integracije tistim imigrantom, ki ne ustrezajo kulturno pogojenim predstavam večinske družbe o »dobrem« državljanu, ki si zasluži postati del družbe naselitve.³⁵⁹

Nizozemski primer nazorno prikazuje, na kakšne različne načine je lahko opredeljena vloga dvojnega državljanstva v okviru kulturne dimenzije procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, ki se glede na prevladujoči družbeno-politični in javni diskurz lahko spreminja vse od zagovarjanja tolerance dvojnega državljanstva kot učinkovitega mehanizma za spodbujanje multikulturalnosti in s tem povezanega enakopravnega vključevanja imigrantov v večinsko družbo do idej o toleriranju

kulturne vrednote in norme, zato njihova integracija v nizozemsko družbo sploh ni bila izpostavljena kot težava (de Hart 2007, 94).

³⁵⁸ De Hart (2007, 94) ugotavlja, da se ponovna uvedba pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu v okviru naturalizacije ni odražala v zmanjšanju števila dvojnih državljanov, saj je zaradi številnih izjem še vedno visok odstotek imigrantov lahko zadržal svoje izvorno državljanstvo - npr. v letu 2000 je kar 77 odstotkov novih državljanov zadržalo svoje izvorno državljanstvo. De Hart (ibid.) zato zaključuje, da so se politiki očitno zadnjih deset let »borili z mlino na veter«.

³⁵⁹ Ideja o »dobrem« državljanu seveda ni novost nizozemske politike, saj se v mnogih državah med pogoji za naturalizacijo znajdejo zahteve, da mora prosilec za državljanstvo izkazovati dober moralni značaj, pri čemer pa so interpretacije tega pogoja v posameznih državah zelo različne. V zvezi s tem je na primer zanimiv prispevek Susan M. Gordon (2007), ki razpravlja o prisotnosti naturalizacijskih zahtev glede ustreznih moralnih vrednot in lojalnosti bodočih ameriških državljanov skozi zgodovino.

dvojnega državljanstva zgolj zaradi možnosti izključevanja tistih imigrantov, ki ne ustrezajo prevladujočim predstavam (večinske družbe) o potrebnem ponotranjenju ustreznih kulturnih norm in vrednot s strani bodočih državljanov. Tudi v strokovni literaturi so mnenja glede tega deljena. Nasprotniki dvojnega državljanstva pričakovano označujejo toleriranje izvornega državljanstva imigrantov kot resno oviro tudi v primeru kulturnega prilagajanja in vključevanja imigrantov v (večinsko) družbo naselitve, saj naj bi takšna politika spodbujala razvoj dvojnih občutkov nacionalne pripadnosti in lojalnosti, ki le še povečujejo razdvojenost imigrantov med obema domovinama (glej npr. Bar-Yaacov 1961; Renshon 2001; Schuck 2002b). Zaradi podvojenih nacionalnih pripadnosti naj bi imigranti ostajali razpeti med družbo naselitve in družbo izvora – torej niso »niti tu niti tam«³⁶⁰ –, kar naj bi preprečevalo njihovo (s strani družbe naselitve pričakovano) prilagajanje in sprejemanje kulturnih norm in vrednot večinske družbe, s tem pa naj bi resno ogrozili tudi notranjo kohezijo in solidarnost teh družb, ki temeljita na ideji nedeljive in ekskluzivne nacionalne lojalnosti kot povezovalnem členu vseh državljanov določene države – tako vsaj predvideva dominantni model nacionalnega državljanstva, ki v odnosu med državljanom in nacionalno državo predvideva določeno mero ekskluzivnosti ali vsaj jasne prioritete glede zavezanosti in predanosti. Zagovorniki dvojnega državljanstva takšne trditve zavračajo kot neutemeljene in preživete, kot zgolj »neuresničen in neuresničljiv ideal« nacionalne države (Hammar 1989, 91), ki nima veliko skupnega z vsakdanjo realnostjo v sodobnih družbah. Današnje etnično in kulturno heterogene družbe namreč tolerirajo ali celo spodbujajo obstoj številnih, včasih tudi nasprotujočih si pripadnosti različnim oblikam sobivanja – kot so npr. družina, podjetje, lokalna skupnost, verska skupnost ipd. –, ki pa niso nekompatibilne z neko pričakovano stopnjo lojalnosti do države (Aleinikoff in Klusmeyer 2002, 29; Martin 2002, 39). Lojalnost po mnenju zagovornikov namreč ni le zaokrožena celota občutij, ki jo lahko dodeliš le eni *ali* drugi strani, saj lahko soobstajajo različne lojalnosti do različnih objektov in subjektov.³⁶¹ Hammar (1989, 90) pri tem ugotavlja, da se tudi pri imigrantih pojavljajo takšna dvojna občutja lojalnosti in

³⁶⁰ Cf. Portes (1996, 155), ki je ta izraz sicer uporabil v kontekstu lociranja transnacionalnih skupnosti, ki jih opredeljuje z izrazom »niti tu niti tam« (*neither there nor here*), ki je bil kasneje parafraziran in interpretiran v različnih kontekstih v transnacionalni literaturi.

³⁶¹ Tudi Karen Knopf (2001, 113) v okviru argumentacije koncepta »relacijskega državljanstva« vztraja, da so lojalnosti »potencialno večkratne, variabilne in interaktivne«. Posameznik je lahko lojalen več kot le eni državi, pri čemer se te lojalnosti seveda spreminjajo – nekatere sčasoma zbledijo, nekatere pa se okrepijo. Za zanimivo razpravo o konceptu lojalnosti, o njegovih elementih in njegovi umestitvi v kontekst nacionalizma in migracij glej tudi Franck (1996) in Connors (2007); za zanimivo razpravo o lojalnosti kot obvezi državljana glej Boll (2004).

identifikacije tako z nekdanjo kot tudi z novo domovino, ki pa se medsebojno ne izključujejo, temveč ena drugo dopolnjujejo in skupaj tvorijo posameznikovo (nacionalno) identiteto. Ob tem je potrebno izpostaviti, da ohranjanje lojalnosti in afinitet do nekdanje domovine načeloma ni pogojeno s posedovanjem (dvojnega) državljankega statusa. V primeru zahteve po odpovedi izvornemu državljanstvu imigranti sicer pogosto odlašajo z vlogo za sprejem v državljanstvo države naselitve. Mnogi menijo, da bi se z odpovedjo svojemu izvornemu državljanstvu morali odpovedati tudi določenemu delu svoje identitete. A če se kljub temu odločijo za naturalizacijo v državi naselitve, to še ne pomeni avtomatičnega preskoka k absolutni lojalnosti do države naselitve in h končanju vseh vezi in povezav z državo izvora (Levitt 2002, 285). Novi državljani se namreč kljub slovesni prisegi, s katero prisežejo zvestobo svoji novi domovini, ne odrečejo naklonjenosti, ki jo čutijo do države izvora. Praviloma še vedno ohranjajo stike vsaj s svojimi preostalimi družinskimi člani in sorodniki v državi izvora, kar pa seveda v ničemer ne ogroža njihovega istočasnega kulturnega prilagajanja in vključevanja v družbo naselitve. Možnost dvojnega državljanstva lahko po mnenju zagovornikov celo spodbudi takšne procese, saj imigranti razumejo toleranco njihovega izvornega državljanstva kot znak zaupanja in sprejemanja s strani družbe naselitve, kar le še okrepi občutek pripadnosti njihovi novi domovini. Takšno razmišljanje je seveda v nasprotju z zgoraj predstavljenimi ocenami nasprotnikov o pomenu (ne)tolerance dvojnega državljanstva za kulturno prilagajanje imigrantov v družbo naselitve, a tudi v tem primeru se zdi, da se nasprotniki in zagovorniki strinjajo vsaj v eni točki: možnost dvojnega državljanstva je pomemben dejavnik tudi v procesih kulturne integracije imigrantov v družbo naselitve, pri čemer pa se seveda razlikujejo njihove ocene, ali deluje na te procese spodbudno ali zaviralno.

4. 4. Dvojno državljanstvo kot spodbuda in/ali ovira v procesu integracije imigrantov v družbo sprejema?

Na začetku tega poglavja (in disertacije) sem si zadala sledečo nalogo: preučiti vse relevantne vidike dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve in na podlagi teh ključnih ugotovitev razrešiti dilemo, ali toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve predstavlja nepremostljivo oviro v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve in bi bilo zato smiselno vztrajati pri njeni odpravi ali pa bi morali v luči novih spoznanj začeti razmišljati o

toleranci dvojnega državljanstva kot eni izmed ključnih spodbud, ki prispevajo k uspešnejšemu procesu integracije imigrantov v družbo naselitve.

Pri iskanju odgovora na to dilemo sem izhajala iz teze, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Pri preverjanju te teze sem se najprej osredotočila na preučitev pomena dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije kot ključne faze integracijskega procesa, ki odločilno prispeva k uspešnosti celotnega procesa. Pričakovano, vsaj glede na ključna opažanja in spoznanja iz predhodnih poglavij disertacije, so kvantitativne študije potrdile obstoj statistično značilne povezave med toleranco dvojnega državljanstva in doseženimi stopnjami naturalizacije v državah naselitve. Možnost ohranitve izvornega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve in/ali možnost ponovne pridobitve izvornega državljanstva empirično dokazano pozitivno vplivata na pripravljenost imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve v okviru naturalizacije, kar se odraža v višjih stopnjah naturalizacije v državah naselitve in s tem (domnevno) tudi v uspešnejšem procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Böcker in Thränhardt (2006) v okviru svoje študije sicer prepoznavata določene kategorije imigrantov, pri katerih toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali s strani izvorne države nima pomembnejšega vpliva na njihovo odločitev za naturalizacijo. V njunem primeru so to državljani držav članic Evropske unije in določenih gospodarsko najrazvitejših držav, ki so popolnoma zadovoljni s svojim obstoječim (in evropskim) državljanstvom in zato praviloma niso zainteresirani za pridobitev državljanstva države naselitve, ter begunci in azilanti, ki pa se ne počutijo varne s svojim izvornim državljanstvom in ga zato ne želijo obdržati. Ob tem avtorja poudarjata, da gre v obeh primerih za skrajna primera, zato svojo analizo zaključujeta z ugotovitvijo, da je za vse imigrante med tema dvema ekstremoma toleranca dvojnega državljanstva še vedno zelo pomembna in da se bodo v primeru možnosti ohranitve izvornega državljanstva v večji meri odločali za naturalizacijo v državi naselitve.

Zgornje ugotovitve o pomenu tolerance dvojnega državljanstva za naturalizacijo imigrantov v državi naselitve v določeni meri potrjujejo tudi (še vedno) redke kvalitativne študije, ki šele v zadnjih letih poskušajo celoviteje in bolj osredotočeno pristopiti k obravnavi te problematike. Obstoječe kvalitativne analize zaenkrat

ponujajo (le) boljši vpogled v predvidene stroške in koristi, ki jih imigranti povezujejo s pridobitvijo državljanstva države naselitve in/ali z izgubo izvirnega državljanstva, in pojasnjujejo, kateri so najpomembnejši motivi imigrantov pri sprejemanju takšnih odločitev. Najpomembnejši doprinos kvalitativnih študij k boljšemu razumevanju te problematike po mojem mnenju (zaenkrat) predstavlja empirična potrditev zmotnosti dosedanjega prepričanja o koristoljubnosti in pragmatičnosti (bodočih) dvojnih državljanov, ki naj bi ovirala uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Kot dokazujejo obstoječe študije, odločitve imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve še zdaleč niso tako enostavne, kot jih skušajo prikazati diskusije v javnem in političnem diskurzu, prav tako pa ni enoznačna vloga, ki jo pri tem odigra možnost ohranitve izvirnega državljanstva in s tem povezana pridobitev statusa dvojnega državljana. Čeprav še vedno zelo malo vemo o samem pomenu in vsebini, ki ga možnosti dvojnega državljanstva pripisujejo bodoči (dvojni) državljeni, lahko na podlagi dosedanjih ugotovitev kot zmotno označimo prepričanje, da pridobitev dvojnega državljanstva z naturalizacijo v državi naselitve opredeljujejo zgolj instrumentalni ali zgolj simbolni, emocionalni motivi. Prav tako lahko kot netočna lahko zavrnamo opažanja, da naj bi odločitev imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve vodili instrumentalni motivi, medtem ko naj bi željo po ohranitvi izvirnega državljanstva zaznamovali praviloma simbolni in emocionalni vidiki – v smislu ugotovitve Rive Kastoryano (2002b, 160), da dvojnemu državljanu država izvora predstavlja vir njegove identitete, država naselitve pa vir njegovih materialnih pravic in ugodnosti. Kot potrjujejo študije, se v odnosu posameznega (bodočega) dvojnega državljana do državljanstva države naselitve in do izvirnega državljanstva medsebojno prepletajo instrumentalni in simbolni elementi. Na primer, toleranca dvojnega državljanstva v državi naselitve je lahko za bodočega državljana pomemben znak odprtosti nove domovine do njegove drugačnosti in raznolikosti, prav tako pa se lahko določen imigrant odloči za ohranitev izvirnega državljanstva le zaradi materialnih pravic in privilegijev. Obstoječe kvalitativne študije torej ugotavljajo, da dvojno državljanstvo v okviru naturalizacije v državi naselitve načeloma ni rezultat oportunističnega stremjenja bodočih dvojnih državljanov za pridobitvijo dodatnih koristi in ugodnosti novega državljanstva ob istočasni želji po ohranitvi nadaljnje povezanosti in identifikacije z nekdanjo domovino – razen v primerih, ko je državljanstvo instrument oportunitizma in utilitarizma, kot v primeru nakupa državljanstva v davčnih oazah –, temveč je zelena posledica informirane odločitve, ki jo

bodoči (dvojni) državljan sprejme ob upoštevanju različnih dejavnikov, kot so njegove osebne izkušnje in preference, splošne ekonomske in družbeno-politične okoliščine v državi izvora in v državi naselitve, njegove subjektivne percepcije glede vrednosti izvirnega državljanstva in državljanstva države naselitve ipd.

Analize pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije so izpostavile še en zelo pomemben vidik te problematike, ki je bil v dosedanjem preučevanju prepogosto zapostavljen, in sicer da je tudi sam proces naturalizacije lahko odvisna spremenljivka, saj je kot kontekst preučevanja podvržen različnim umestitvam v proces integracije imigrantov. Obstoječa literatura prepozna (vsaj) dve različni interpretaciji pomena naturalizacije in dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov: v prvem primeru predstavlja naturalizacija osnovni predpogoj za uspešen proces integracije, v okviru katerega toleranca dvojnega državljanstva nastopa kot eden izmed ključnih dejavnikov za spodbujanje odločitev imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve, medtem ko je v drugem primeru naturalizacija opredeljena kot končna nagrada za uspešno zaključen proces integracije, ki jo prejmejo le tisti zaslužni imigranti, ki so izkazali ustrezno stopnjo lojalnosti in predanosti novi domovini, ki jo je moč doseči le z odpovedjo izvornemu državljanstvu. Naturalizacije tako ne moremo obravnavati kot statični in nespremenljiv kontekst, temveč moramo upoštevati, da države na različne načine opredeljujejo razmerje med naturalizacijo in celotnim procesom integracije imigrantov, kar posledično vpliva na razumevanje vloge dvojnega državljanstva v teh procesih.

A tudi širša interpretacija naturalizacije kot konteksta preučevanja po mojem mnenju ne ponuja zadovoljivih odgovorov glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov, saj se osredotoča le na eno točko in/ali eno dimenzijo tega procesa. Ob upoštevanju tega pomisleka sem v drugem delu poglavja umestila analizo pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okvir celotnega procesa integracije. Takšna celovitejša obravnava preučevane problematike je potrdila moje domneve, da ima toleranca dvojnega državljanstva pomembne implikacije tudi za druge faze in dimenzije integracijskega procesa imigrantov v družbo naselitve. Obstoječe študije poudarjajo, da ima lahko toleranca dvojnega državljanstva pomembno vlogo pri spodbujanju politične integracije imigrantov v družbo naselitve. Vse pogosteje se namreč pojavlja kot sprejemljiva alternativa v kontekstu strategij za odpravo

demokratskega deficita ter s tem povezano zagotavljanje aktivne politične participacije in ustrezne zastopanosti imigrantov v političnem življenju družbe naselitve. Prav tako se v zadnjem času načelo tolerance dvojnega državljanstva pojavlja kot pomemben argument v aktualnih javnih in političnih razpravah o kulturnem prilagajanju in vključevanju imigrantov v (večinsko) družbo naselitve, kjer je razumevanje vloge (tolerance) dvojnega državljanstva – ki niha od učinkovitega mehanizma za spodbujanje multikulturne družbe do potencialnega instrumenta za izključevanje nezaželenih imigrantov, če ne ustrezajo večinskim predstavam o potrebnem ponotranjenju »normalnih« kulturnih norm in vrednot večinske družbe – odvisno od izbranega zornega kota in s tem povezane argumentacije. Takšna spoznanja in opažanja o različnih vlogah, ki jih dvojno državljanstvo lahko odigra v procesu integracije imigrantov, nas opominjajo, da toleranca dvojnega državljanstva ni le nepomembna zakonska določba, ki jo oblasti v praksi spoštujejo ali pač ne, temveč je (vedno bolj) relevantna družbena praksa, ki pomembno vpliva na različne aspekte imigrantovega življenja v državi naselitve in državi izvora, zato bi moralo biti poznavanje vseh njenih aspektov in dimenzij v različnih fazah integracijskega procesa ena izmed prioritarnih nalog akademske skupnosti.

Kako torej na podlagi vseh dosedanjih relevantnih spoznanj, opažanj in ugotovitev, ki sem jih izpostavila v okviru disertacije, oceniti pomen (tolerance) dvojnega državljanstva za proces integracije imigrantov v družbo naselitve? Menim, da lahko z določeno zadržanostjo potrdim izhodiščno tezo, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali države izvora spodbudno vpliva na uspešnost integracije imigrantov v družbo naselitve. Predstavljeni argumenti in prakse namreč potrjujejo, da se imigranti v primeru tolerance dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali države izvora enostavneje odločajo za pridobitev državljanstva države naselitve, ki naj bi jim omogočala (bolj) enakopravno in enakovredno vključevanje v družbo naselitve na različnih družbenih področjih; da lahko aktivneje sodelujejo v političnem in javnem življenju države izvora in/ali države naselitve; da se počutijo bolj dobrodošle in sprejete v njihovi novi domovini, ki prepozna njihove preostale identitete in lojalnosti; da se ne spopadajo z občutki krivde in nelojalnosti do svoje izvorne domovine itd.

A kot sem že nakazala, želim biti v svojih zaključkih glede vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve tudi v določeni meri

previdna, saj ne želim ponoviti zmotnih napovedi in prepričanj dosedanjih študij, ki so še do nedavnega nekritično, skoraj kot kakšno mantro ponavljale citat Bar-Yaacova (1961, 4), da je dvojno državljanstvo »škodljivo tako za prijateljske odnose med narodi kot tudi za dobro počutje posameznikov« in pri tem brezpogojno vztrajale pri postopni omejitvi in odpravi kakršnekoli možnosti dvojnega državljanstva. Prav tako se ne želim ujeti v past prevelikega in s tem posledično nekritičnega entuziazma nad domnevnimi pozitivnimi učinki (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve, v katerega so se po mojih opažanjih že zapletle nekatere obstoječe študije o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih, ki brez kakšnih dodatnih razpravljanj, kritičnih presoj ali sistematičnih razdelav ugotavljajo, da postaja toleranca dvojnega državljanstva odločilni dejavnik uspešnosti procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Takšna poenostavljanja, posploševanja in navajanja ugotovitev kot neizpodbitnih dejstev nam resno onemogočajo, da bi natančneje spoznali vso kompleksnost in večplastnost vloge dvojnega državljanstva v teh procesih. V kontekstu teh pomislekov bi želela na tej točki poudariti, da zgornje ključne ugotovitve in zaključke glede vloge (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve – ki jih bom v nadaljevanju doktorske disertacije preverila na študiji primera – ponujam v prvi vrsti kot izhodiščno točko za nadaljnji razmislek o možnih interpretacijah vloge dvojnega državljanstva v aktualnih družbenih procesih.

5. ŠTUDIJA PRIMERA: VLOGA (TOLERANCE) DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA V PROCESU INTEGRACIJE IMIGRANTOV V SLOVENSKO DRUŽBO

Skozi dosedanja poglavja sem k preučevanju osrednjega raziskovalnega problema disertacije – to je pomena (tolerance) dvojnega državljanstva za uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve – pristopala primarno s teoretičnega vidika. V tem okviru sem natančneje analizirala in kritično ovrednotila relevantne implikacije (tolerance) dvojnega državljanstva za sodobne družbene procese, pri čemer sem se v skladu z raziskovalnimi cilji disertacije osredotočila na proces integracije imigrantov v družbo naselitve. Po sistematični preučitvi in analizi vseh relevantnih argumentov, spoznanj in ugotovitev različnih akademskih diskurzov sem (z določeno previdnostjo) potrdila tezo, da (p)ostaja toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali države izvora eden izmed ključnih dejavnikov, ki pomembno prispevajo k večji uspešnosti procesa integracije imigrantov v družbo naselitve.

V nadaljevanju disertacije bom s pomočjo študije slovenskega primera, v okviru katerega bom skušala oceniti pomen (tolerance) dvojnega državljanstva za uspešnost procesa integracije imigrantov v slovensko družbo, empirično preverila ključne ugotovitve in teze predhodnega poglavja. Pri tem naj še uvodoma pojasnim, da sem se za izbor Slovenije kot študije primera odločila predvsem zaradi razpoložljivosti relevantnih podatkov in dokumentacije, dostopnosti izbranih sogovornikov in intervjuvancev ter seznanjenosti s širšimi družbenimi okoliščinami. Hkrati pa ta izbira predstavlja svojevrsten izziv z raziskovalnega vidika, ker Slovenija ni tipična država naselitve z dolgoletnimi zgodovinskimi izkušnjami na tem področju, saj samostojno vodi državljansko politiko dobri dve desetletji in se šele od nedavnega (resneje) spopada z izzivom uspešne integracije imigrantov v slovensko družbo. A po mojem mnenju je slovenska država ravno zaradi te netipičnosti in neizkušenosti zanimiv primer za preučevanje, saj nam ponuja mnogo bolj odprt in nepopisan prostor za drugačna in morda nepričakovana razmišljanja in spoznanja o izbrani tematiki kot že večkrat preučena in analizirana okolja, kjer bi razmisleke o tem vprašanju nedvomno zamejevala in pogojevala vsa predhodna spoznanja in ugotovitve. Študija izbranega primera – in s tem tudi struktura poglavja – bo temeljila na treh medsebojno komplementarnih analitičnih nivojih:

- analiza zakonodajne ureditve in politike glede možnosti dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v slovensko družbo: v tej fazi analize se bom osredotočila na (zgodovinski) pregled in kritično oceno vseh relevantnih zakonov, podzakonskih aktov in morebitnih političnih dokumentov (npr. resolucije, referendumski predlogi) na področju dvojnega državljanstva, s posebnim poudarkom na določbah, ki se nanašajo na možnost dvojnega državljanstva v okviru integracijskega procesa;
- analiza implementacije slovenske politike dvojnega državljanstva: v okviru te analize bom natančneje preučila, kakšna je implementacija slovenske politike glede dvojnega državljanstva v praksi. Vpogled v to bo ponudila natančnejša analiza uradnih statistik o podeljevanju slovenskega državljanstva v okviru naturalizacije glede na različne pravne podlage, s pomočjo katere bom skušala oceniti, kakšen naj bi bil dejanski odstotek dvojnih državljanov (imigrantov) med novimi slovenskimi državljani. Če je slovenska politika glede dvojnega državljanstva tako restriktivna, kot bi lahko sklepali na podlagi preučitve relevantne zakonodaje, potem bi ta odstotek moral biti nizek, v nasprotnem primeru pa očitno obstaja resen razkorak med zakonskimi določbami in implementacijo teh določb;
- analiza stališč in mnenj o slovenski politiki in praksi glede dvojnega državljanstva s strani večinske populacije in (bodočih) dvojnih državljanov: to analizo bom izvedla v dveh ločenih, a medsebojno povezanih fazah. V prvi fazi bom analizirala stališča in mnenja večinske populacije o tej tematiki,³⁶² pri čemer se bom naslonila na rezultate nacionalne javnomnenjske raziskave »Slovensko javno mnenje«, ki jo od leta 1968 izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede.³⁶³ V drugi fazi analize pa se bom osredotočila na mnenja imigrantov/dvojnih državljanov, pri čemer bom delno izhajala iz rezultatov obstoječih znanstvenih raziskav – t.j. raziskave »Integracija državljanov tretjih

³⁶² Ob tem naj poudarim, da bom ugotovitve te analize smiselno navedla v sklopu o zakonodajni ureditvi področja dvojnega državljanstva v času osamosvajanja slovenske države, ker vsebinsko bolj sodijo v ta sklop. Večina teh raziskav je bilo namreč opravljenih v prvih letih samostojnosti Slovenije in v času najbolj intenzivnih političnih in zakonodajnih posegov v ta status. Pri pregledu ustreznih vprašanj, ki so bila na temo dvojnega državljanstva zastavljena v okviru te nacionalne javnomnenjske raziskave od osamosvojitve do dandanes, sem si pomagala s sistematičnim tematskim pregledom vseh vprašanj, ki so bila v okviru te raziskave postavljena od leta 1968 do 2011 in ga je pripravil sodelavec Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (glej Švara 2011).

³⁶³ Več informacij o osnovnih ciljih te raziskave je dostopnih na spletnih straneh Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij <http://www.cjm.si/SJM> (4. maj 2009).

držav v Sloveniji»³⁶⁴ in raziskave »Percepcije slovenske integracijske politike«³⁶⁵, v okviru katerih so bila zabeležena tudi mnenja imigrantov o (dvojnem) državljanstvu –, poleg tega pa bom izvedla še samostojno empirično študijo, v okviru katere bom s pomočjo poglobljenih osebnih intervjujev z (bodočimi) dvojnimi državljani natančneje preučila, kakšno je njihovo mnenje glede določenih perečih vprašanj in dilem, povezanih s posedovanjem statusa dvojnega državljana in s tem povezano uspešnostjo njihovega vključevanja v slovensko družbo.

V zaključku tega poglavja bom skušala spoznanja in ugotovitve vseh treh posameznih analiz združiti v celovito oceno slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru integracije imigrantov v slovensko družbo in na podlagi tega podati priporočila glede možnih dopolnitev in/ali sprememb obstoječe ureditve tega vprašanja.

5. 1 Analiza zakonodajne ureditve in politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva

V skladu s predvideno strukturo študije izbranega primera bom najprej podrobno identificirala in analizirala osnovne elemente zakonodajne ureditve in politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva in njegovih implikacij za (uspešen) proces vključevanja imigrantov v slovensko družbo. V tem okviru bom skušala ugotoviti, ali glede na zapisane zakonske določbe in politična načela lahko prepoznamo toleranco dvojnega državljanstva kot instrument slovenske politike, ki naj bi spodbujal proces integracije imigrantov. Odgovor na zastavljeno vprašanje bom skušala poiskati z natančnejšo obravnavo vseh relevantnih zakonov, podzakonskih aktov in ostalih

³⁶⁴ Osnovni podatki o raziskavi:

- nosilka projekta: dr. Mojca Medvešek;
- sodelavci: dr. Romana Bešter, dr. Sara Brezigar, dr. Martina Bofulin, Barbara Kejžar,izr. prof. dr. Miran Komac, Felicita Medved, dr. Janez Pirc;
- financer: Evropski sklad za vključevanje državljanov tretjih držav in Ministrstvo za notranje zadeve;
- obdobje: oktober 2008 – september 2009.

³⁶⁵ Raziskovalni projekt »Percepcije slovenske integracijske politike« je potekal v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006«. Osnovni podatki o raziskavi:

- izvajalci raziskave: Inštitut za narodnostna vprašanja, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU;
- vodja projekta: dr. Miran Komac;
- sodelavci projekta: dr. Romana Bešter, dr. Mitja Hafner-Fink, dr. Marina Lukšič Hacin, Felicita Medved, dr. Mojca Medvešek, dr. Mirjam Milharčič Hladnik, dr. Petra Roter, dr. Natalija Vrečer;
- financerji: Ministrstvo za notranje zadeve, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za obrambo.

(političnih) dokumentov, ki določajo temeljne elemente in načela politike slovenske države do dvojnega državljanstva. To analizo nameravam izpeljati v dveh fazah. V prvi fazi se bom posvetila zgodovinskemu pregledu, v okviru katerega bom natančneje preučila vse temeljne dejavnike in okoliščine, ki so v obdobju formiranja državljanskega telesa pomembno vplivali na izoblikovanje odnosa tedanjih slovenskih oblasti in takratne slovenske javnosti do (tolerance) dvojnega državljanstva. Temu sklopu bo sledila celovita analiza obstoječe politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva, ki bo obsegala natančno preučitev vse relevantne zakonodaje s področja državljanstva, v okviru katere bom skušala identificirati vse zakonske možnosti pridobitve dvojnega državljanstva za imigrante in jih primerjala z ureditvijo za pripadnike slovenskih emigrantskih skupnosti, ob koncu pa jo bodo dopolnila še spoznanja glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v slovenski integracijski politiki.

5. 1. 1 Politika dvojnega državljanstva v obdobju osamosvajanja Slovenije³⁶⁶

Slovenska država se je z vprašanjem dvojnega državljanstva imigrantov prvič resno soočila šele v času njenega osamosvajanja, saj do tedaj »sama po sebi ni imela zgodovinske dediščine državljanskega prava ali koncepta političnega članstva, razen 'republiškega' državljanstva« v tedanji skupni jugoslovanski državi« (Medved 2005, 467). Kljub temu so slovenske oblasti dobro poznale koncept dvojnega državljanstva, saj so bili v nekdanji skupni državi pravzaprav vsi državljani tedanje zvezne republike (vsaj) dvojni državljani. Nekdanja jugoslovanska država je namreč v okviru federativnega političnega sistema poznala posebno obliko dvojnega državljanstva³⁶⁷: republiško državljanstvo, ki so ga posamezniku dodelile pristojne oblasti posamezne republike,³⁶⁸ ter zvezno državljanstvo, ki ga je posameznik avtomatično pridobil z

³⁶⁶ To podpoglavje je bilo v nekoliko spremenjeni obliki že objavljeno v znanstveni monografiji »Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo« (urednik dr. Miran Komac, izšla leta 2007 pri Inštitutu za narodnostna vprašanja, Ljubljana). Glej Kejžar (2007).

³⁶⁷ Za zanimiv prispevek o pomenu dvojnega državljanstva v federativni državi glej Beaud (2002).

³⁶⁸ Republiško državljanstvo je bilo posamezniku praviloma dodeljeno po rodu in ne po stalnem prebivališču, kot je včasih zmotno zapisano. Kot navajata Fistrič in Uršič (2011, 17), je namreč iz zakonodaje nekdanje Jugoslavije (Zakon o državljanstvu FNRJ iz leta 1945 in Zakon o državljanstvu SFRJ iz leta 1964) izhajalo, da se otroka vpiše v državljansko knjigo tiste republike, kjer sta vpisana njegova starša. V primeru, da sta imela starša različno republiško državljanstvo, sta se morala sporazumno odločiti, katero republiško državljanstvo naj se vpiše novorojenemu otroku. Če se starša o tem nista mogla sporazumeti, se je otroka vpisalo v državljansko knjigo tistega kraja, kjer sta imela starša v času otrokovega rojstva stalno prebivališče. Če nista imela skupnega prebivališča, pa se je upoštevala

dodelitvijo enega izmed republiških državljanstev (Mesojedec Pervinšek 1997, 21–22). To dvojno državljanstvo je bilo sicer le pogojno poimenovano tako, saj so bili državljani vseh republik formalno še vedno državljani le ene (skupne) države.

S problematiko »pravega« dvojnega državljanstva se je slovenska država torej spopadla šele v času njenega osamosvajanja, ko je morala natančneje definirati kriterije za članstvo v (politični) skupnosti državljanov in se pri tem opredeliti do posedovanja dodatnih državljanstev (imigrantov). V paketu osamosvojitvene zakonodaje je bil zato sprejet Zakon o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS/ (Ur. l. RS, št. 1/91–I), ki je v 2. členu jasno nakazal odnos slovenske države do dvojnih državljanstev: »Državljan Republike Slovenije, ki ima tudi državljanstvo tuje države, se na območju Republike Slovenije šteje za državljan Republike Slovenije, če mednarodna pogodba ne določa drugače«. Čeprav gre praviloma le za pravno dikcijo, ki v primeru dvojnih državljanov vzpostavlja primarnost slovenskega pravnega reda, so slovenske oblasti s tem členom in njegovo umestitvijo med uvodne člene tega zakona že takrat poslale jasen signal, da dvojno državljanstvo pri slovenskih imigrantih načeloma ni zaželeno. To je dodatno potrdil še 10. člen omenjenega zakona, ki je določil pogoje za pridobitev slovenskega državljanstva v okviru redne naturalizacije, med katerimi se je znašla tudi zahteva »da ima [oseba, ki prosi za sprejem v slovensko državljanstvo, op. B.K.] odpust iz dosedanjega državljanstva ali da izkaže, da ga bo dobila, če bo sprejeta v državljanstvo Republike Slovenije«.

Kljub tej načelni odločitvi za netoleriranje dvojnega državljanstva imigrantov so slovenske oblasti predvidele določene izjeme k temu pravilu.³⁶⁹ Eno izmed takšnih izjem so predstavljali državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, za katere je zakon o slovenskem državljanstvu predvidel posebno zakonsko ureditev. Zakonodajalec se je pri

tista republika, na katero sta bila starša pravno najbolj vezana. Če niti po tem ni bilo mogoče določiti, v katero državljanstvo naj se otroka vpiše, je o tem odločilo Ministrstvo za notranje zadeve. Omenjeni avtorici še ugotavljata, da ni bil vzpostavljen enoten sistem dodeljevanja republiškega državljanstva. Praksa dodeljevanja je bila najpogosteje zelo arbitrarna in odvisna od samovolje uradnikov – včasih so uradniki upoštevali kraj rojstva, drugič republiško državljanstvo staršev, v mešanih zakonih pa na primer samo očetovo državljanstvo (Krivic v Fistrič in Uršič 2011, 17). Poleg tega republiško državljanstvo ni bilo izkazano na rojstnih listih, temveč je bilo zabeleženo le v registru prebivalcev, zato mnogi niso vedeli, katero republiško državljanstvo pravzaprav imajo, saj ta kategorija v času skupne države ni igrala nobene pomembne vloge. A v času osamosvajanja Slovenije je prav ta administrativna kategorija postala osnova za dodelitev stalnega prebivališča in posledično tudi slovenskega državljanstva.
³⁶⁹ Več o teh izjemah v nadaljevanju poglavja, ko bom predstavila današnjo zakonodajno ureditev glede (ne)toleriranja dvojnega državljanstva.

tem naslonil na takrat obstoječe republiško državljanstvo in v poglavju prehodnih določb, natančneje v 39. členu, opredelil, da je slovenski državljan tisti posameznik, ki »je po dosedanjih predpisih imel državljanstvo Republike Slovenije in Socialistične federativne Republike Jugoslavije«. ³⁷⁰ Takšna zakonska določba je odprla vprašanje ureditve položaja za druge državljane nekdanje skupne države, ki so v obdobju osamosvajanja dejansko živeli v Sloveniji, vendar so imeli državljanstvo ene izmed preostalih jugoslovanskih republik. Kot ugotavlja Mesojedec Pervinšek (1997, 10), se zaradi okoliščin, ki so že na začetku devetdesetih let kazale na zaostrovanje in stopnjevanje politične krize v nekdanji skupni državi, Slovenija pri urejanju te problematike ni naslonila na mednarodno prakso urejanja državljanstva v primeru sukcesije, ki se je uveljavila po prvi in drugi svetovni vojni na območju Srednje in Vzhodne Evrope. V skladu s to prakso so se namreč države naslednice v okviru mirovnih pogodb dogovorile za podeljevanje državljanstva »z določitvijo domovinske pristojnosti ali domicila kot temeljnega načela ter z upoštevanjem možnosti uporabe opcije«, kar je izključevalo možnost pojava apatridnosti ali večkratnega državljanstva pri državljanih novonastalih držav (ibid.). Takšen model ni bil ustrezen za razrešitev problematike državljanstva v primeru razpada nekdanje jugoslovanske države zaradi tedanjih političnih razmer. Države naslednice so zato to občutljivo vprašanje urejale z notranjo zakonodajo, kjer so določile priznanje državljanstva na podlagi načela kontinuitete ter opredelile olajšane naturalizacijske pogoje za tisto kategorijo prebivalcev, ki so imeli pred osamosvojitvijo državljanstvo Socialistične federativne Republike Jugoslavije (ibid.). ³⁷¹

³⁷⁰ S takšno opredelitvijo je bila vzpostavljena kontinuiteta s prejšnjimi pravnimi redi, vključno s pravnim redom Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), kar je pomembno predvsem za reševanje morebitnih konfliktov, nastalih s prenosom državljanskih pravic in dolžnosti, ki so izhajale iz državljanstva nekdanje države, na državljane novonastalih držav. Natančnejši seznam še vedno aktualnih pravnih predpisov nekdanje skupne države, ki se dandanes najpogosteje uporabljajo za ugotavljanje državljanstva v denacionalizacijskih postopkih, je naveden v Mesojedec Pervinšek (1997, 17–20).

³⁷¹ Politike nekdanjih jugoslovanskih držav glede podeljevanja državljanstva v času osamosvajanja in temeljne poteze kasnejših državljanskih režimov so natančneje analizirali sodelavci evropskega raziskovalnega projekta *The Europeanisation of Citizenship in the Successor States of the Former Yugoslavia* (CITSEE), ki pod vodstvom ugledne raziskovalke dr. Jo Shaw poteka na Univerzi Edinburgh. V okviru projekta je do sedaj nastalo že kar nekaj zanimivih prispevkov, ki so dostopni na spletni strani projekta (<http://www.law.ed.ac.uk/citsee/>), poleg tega pa je letos izšla tudi posebna številka znanstvene revije *Citizenship Studies* (letnik 16, številka 3-4, julij 2012), v kateri so sodelavci projekta objavili prispevke na temo obstoječih državljanskih režimov v nekdanjih jugoslovanskih republikah: Srbija (Vasiljević 2012), Črna Gora (Dzankić 2012), Kosovo (Krasniqi 2012), Bosna in Hercegovina (Sarajlić 2012), Makedonija (Spaskovska 2012), Hrvaška (Koska 2012) in Sloveniji (Deželan 2012).

Tudi novonastala slovenska država zaradi tedanjih vojnih razmer ni mogla skleniti bilateralnih ali multilateralnih sporazumov z nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, s katerimi bi uredila vprašanje državljanstva v okviru nasledstva, zato je to problematiko skušala urediti enostransko, z notranjo zakonodajo s področja državljanstva. Slovenija je tako že v Izjavi o dobrih namelih (Ur. l. RS, št. 44/90–I), ki jo je sprejela slovenska skupščina ob razpisu plebiscita za samostojnost, zagotovila »vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo«. To izjavo je Slovenija ob osamosvojitvi uzakonila v Ustavnem zakonu za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1/91–I), kjer je v 13. členu določila, da imajo osebe z državljanstvom drugih republik, ki so imele na dan plebiscita v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in so v Sloveniji tudi dejansko živele, do končne ureditve njihovega statusa državljana ali tujca enakopraven status s slovenskimi državljani, z izjemo možnosti nakupa nepremičnin.

Kot je razvidno iz navedenih določb, so se tedanje slovenske oblasti odločile, da bodo pri urejanju državljanstva državljanov nekdanjih jugoslovanskih republik upoštevale uveljavljeno mednarodno prakso, ki v takšni situaciji zapoveduje spoštovanje načela izogibanja apatridnosti ter upoštevanje stalnega prebivališča in pristne vezi posameznika z novonastalo državo kot poglobitnega kriterija pri podeljevanju državljanstva državljanom nekdanje skupne države (Dedić 2003, 36–45).³⁷² Na podlagi političnega dogovora o ureditvi te problematike se je prvi odstavek znamenitega 40. člena prehodnih in končnih določb Zakona o državljanstvu Republike Slovenije z dne 25. junija 1991 glasil:

Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče.

³⁷² Pregled pomembnejših mednarodnih dokumentov o urejanju državljanstva v primeru sukcesije na primer v Donner (1994, 247–312), Dedić (2003, 36–45).

Slovenska država je s tem členom omogočila vsem državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so med osamosvajanjem imeli prijavljeno stalno prebivališče in so dejansko živeli v Sloveniji, da pridobijo slovensko državljanstvo po poenostavljenem postopku naturalizacije, v okviru katerega jim ni bilo potrebno izpolniti vseh pogojev, ki so veljali za postopek redne naturalizacije, vključno z odpovedjo predhodnemu državljanstvu. Medved (2005, 468) kot najpomembnejši razlog za takšno relativno odprto politiko podeljevanja državljanstva ob konstituiranju državljankega telesa nove države izpostavlja željo slovenske države po mednarodnem priznanju suverenosti, ki je bilo pogojeno s spoštovanjem demokratičnih pravil državljanstva in drugih človekovih pravic, vključno s pravicami manjšin kot temeljnih načel vsake demokratične države, zato so se slovenske oblasti odločile za takšen relativno liberalen pristop glede ureditve problematike državljanstva državljanov nekdanje skupne države.³⁷³

Veliko naklonjenost do takšne ureditve so izkazali tudi državljani nekdanje skupne države, saj je bilo proti pričakovanjem pristojnih oblasti³⁷⁴ za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu do dandanes vloženi kar 174.181 vlog, kar je leta 1991 predstavljalo 8,7 odstotka celotnega stalnega prebivalstva Slovenije. Pozitivne odločbe o sprejemu v slovensko državljanstvo je v skladu z določili omenjenega 40. člena do konca leta 2010 torej prejelo kar 171.140 oseb, kar pomeni, da je Slovenija s tem načeloma pridobila tudi tolikšno število dvojnih državljanov.³⁷⁵ Omenjeni 40. člen

³⁷³ V nekaterih novih državah, ki so nastale ob razpadu nekdanje Sovjetske zveze, so se reševanja te problematike lotili na mnogo bolj restriktiven način, k čemur so v določeni meri pripomogle družbeno-politične okoliščine v nekdanji skupni državi. Takšen primer sta Estonija in Latvija, ki sta uvedli zelo restriktivno politiko podeljevanja državljanstva za državljane nekdanje skupne države – ki so sedaj pripadniki ruske manjšine v teh dveh državah –, zaradi česar sta bili obe državi podvrženi močni kritiki s strani mednarodne skupnosti in Evropske unije. Več o estonski politiki podeljevanja državljanstva v Järve (2007), Kalev in Ruutsoo (2007); več o latvijski politiki državljanstva v Krüma (2007).

³⁷⁴ Alenka Mesojevec Pervinšek (1997, 32-33) navaja, da je Ministrstvo za notranje zadeve ob sprejemu zakona pričakovalo le približno 80.000 vlog. Razlog za tolikšno povečanje vlog omenjena avtorica vidi v takrat sprejetem zakonu o stanovanjskih razmerjih, ki je nakup t. i. družbenih stanovanj pod zelo ugodnimi pogoji omogočil le slovenskim državljanom. Medved (2005, 471) se s tem ne strinja in meni, da takšen utilitaristični motiv ni bil edini razlog za povečano zanimanje za slovensko državljanstvo. V paleti razlogov, ki segajo od povsem instrumentalnih na eni strani do resničnih hotenj in želja, da postanejo dobri slovenski državljani oz. 'pravi' Slovenci na drugi strani, ne smemo zanemariti možnosti ohranitve prejšnjega republiškega državljanstva oz. državljanstva države naslednice SFRJ ob hkratni večji varnosti slovenskega državljanstva v trenutkih naraščajočih političnih napetosti v drugih nekdanjih republikah (ibid.).

³⁷⁵ Temu številu moramo prišteti še 1.758 posameznikov s prostora nekdanje Jugoslavije, ki so do konca leta 2010 pridobili slovensko državljanstvo v skladu z 19. členom prehodnih določb Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS-Č/ (Ur. l. RS, št. 96/2002), ki je v okviru poskusa dokončne rešitve sukcesijske državljanke problematike omogočil

zaradi pretežno pragmatičnih razlogov³⁷⁶ namreč ni pogojeval pridobitve slovenskega državljanstva z odpustom iz predhodnega državljanstva, poleg tega pa so lahko (ponovno) zaprosili za pridobitev državljanstva svoje izvorne države, saj so vse nekdanje republike podobno uredile to problematiko na podlagi načela kontinuitete (Mesojedec Pervinšek 1999, 655).³⁷⁷

olajšano naturalizacijo polnoletnih oseb, ki so imele na dan 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne dalje v Sloveniji tudi neprekinjeno živele. Za slovensko državljanstvo v skladu z omenjenim zakonom je sicer zaprosilo kar 2.898 oseb, a je bil v 7 primerih postopek prekinjen, v 141 primerih postopek ustavljen, 906 vlog je bilo rešenih negativno, 93 vlog pa zavrnjenih (vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve).

³⁷⁶ Prosilci, ki so bili državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, se tehnično gledano niti niso mogli prostovoljno odpovedati predhodnemu jugoslovanskemu zveznemu državljanstvu, ker so ga avtomatično izgubili z razpadom nekdanje skupne države in razglasitvijo neodvisnosti vseh nekdanjih republik. V primeru zavrnitve njihove vloge za slovensko državljanstvo bi potencialno lahko postali apatridi, saj so nekatere bivše republike zaradi zaostrenih političnih in vojnih razmer kasneje sprejemale svoje državljanske zakonodaje. Tak primer je na primer Bosna in Hercegovina, ki je zakon o državljanstvu sprejela šele oktobra 1992 (več o institutu in zakonski ureditvi državljanstva Bosne in Hercegovine v različnih zgodovinskih obdobjih v Sarajlić 2010).

³⁷⁷ Vendar naj na tem mestu opozorim, da so se posamezniki državljanstvu države izvora v primeru avtomatične dodelitve državljanstva lahko odrekli po svoji lastni volji, poleg tega pa so obstajale določene kršitve omenjenih notranjih zakonodaj. Mesojedec Pervinšek (1999, 655) tako navaja, da niso redki primeri, ko države naslednice nekdanje Jugoslavije določenim osebam svojega državljanstva, sicer temeljčega na zakonu, ne priznavajo. Več o zakonodajah nekdanjih jugoslovanskih republik tudi v že omenjenih prispevkih v posebni številki znanstvene revije *Citizenship Studies*.

Tabela 5.1: Sprejem v slovensko državljanstvo v skladu s 40. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije od leta 1991 do 2010

Leto	Prejete vloge	Rešene vloge				Skupaj
		Positivno rešene	Negativno rešene	Ustavitev postopka	Zavržene	
1991	95.077	27.277	27	5	1	27.310
1992	79.092	140.551	651	139	115	141.456
1993		2.507	941	256	194	3.898
1994		371	486	67	30	954
1995		191	279	63	5	538
1996		39	45	6	7	97
1997		22	21	1	2	46
1998		29	25			54
1999		43	7		1	51
2000		34	10	1	1	46
2001		40	2	2	3	47
2002		6				6
2003	2	13				13
2004	2	5	3			8
2005	3	2				2
2006	4	5	3	2		10
2007	1	3	3			6
2008		1				1
2009		1				1
2010						0
Skupaj	174.181	171.140	2.503	540	359	174.542*

*Opomba: Število rešenih zadev je večje od števila prejetih vlog zaradi sodb Upravnega sodišča in Vrhovnega sodišča, kjer je bilo potrebno v postopkih ponovno odločiti.

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve (2012).³⁷⁸

Tudi slovenska javnost je bila v tem začetnem obdobju osamosvajanja še relativno naklonjena takšni liberalni politiki glede podeljevanja slovenskega državljanstva. V okviru raziskave »Slovensko javno mnenje 1990/2: Stališča Slovencev ob novi ustavi«³⁷⁹ je bilo leta 1990 zastavljeno vprašanje, kdo in pod kakšnimi pogoji lahko pridobi slovensko državljanstvo. Kar 65 odstotkov anketirancev se je strinjalo, da naj imajo to možnost avtomatično vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo slovensko republiško državljanstvo ter vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to seveda želijo. Petina anketirancev se s to rešitvijo ni strinjala, skoraj 15 odstotkov anketirancev pa se glede tega ni želelo opredeliti.

³⁷⁸ Vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve.

³⁷⁹ Za metodološki okvir te raziskave glej Toš (2012, 1).

Tabela 5.2: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanje: *Z razglasitvijo nove ustave bo treba na novo urediti tudi vprašanje državljanstva slovenske države. Kdo in pod kakšnimi pogoji naj ima možnost pridobiti državljanstvo Republike Slovenije?*(v odstotkih)

	Da	Ne	Ne vem
avtomatično vsi Slovenci, Italijani in Madžari, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije	86,4	4,6	9
avtomatično vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije	64,9	21,6	13,5
vslovenski izseljenci, če to želijo	80,6	8	11,4
vsipripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to želijo	65	19,2	14,9

Vir: Toš (2012, 6).

V okviru iste javnomnenjske raziskave so bila anketirancem zastavljena tudi vprašanja glede toleriranja dvojnega državljanstva za predstavnike različnih družbenih skupin. Odgovori na ta vprašanja razkrivajo, da se je javno mnenje že takrat bolj nagibalo k toleriranju dvojnega državljanstva v primeru slovenskih izseljencev in njihovih potomcev, bolj zadržano in odklonilno pa je bilo do možnosti dvojnega državljanstva pri predstavnikih narodnih manjšin (Italijan) in imigrantov (Srb). Na vprašanje, ali se strinjajo, da Srb ob slovenskem državljanstvu pridobi še izvorno srbsko državljanstvo, je 60 odstotkov anketirancev izrazilo svoje nestrinjanje, četrtrine anketirancev pa to ni motilo. V primeru Italijana je bilo mnenje anketirancev približno enakomerno porazdeljeno – od tistih, ki so se opredelili do tega vprašanja, se je polovica anketirancev strinjala s pridobitvijo izvornega državljanstva, druga polovica pa je temu nasprotovala. V primeru slovenskega izseljenca, ki dejansko živi v tujini in je tuj državljan, pa se je kar polovica anketirancev strinjala, da lahko kljub temu pridobi še slovensko državljanstvo, ena tretjina pa se s tako možnostjo ni strinjala.

Tabela 5.3: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanja o dvojnem državljanstvu v okviru raziskave »Slovensko javno mnenje 1990/2: Stališča Slovencev ob novi ustavi« (v odstotkih)

	Lahko pridobi	Ne sme pridobiti	Neopredeljen, ne ve
Ali lahko npr. Srb, ki trajno živi v Sloveniji in ima slovensko državljanstvo pridobi še srbsko (dvojno državljanstvo) ali ne?	23,3	58,2	18,4
Ali lahko npr. Italijan, ki trajno živi v Sloveniji in ima slovensko državljanstvo pridobi še italijansko (dvojno državljanstvo) ali ne?	40,2	42,3	17,5
Ali lahko Slovenec, ki živi v tujini in je državljani tuje države, dobi tudi slovensko državljanstvo ali ne?	53,3	30,3	16,4

Vir: Toš (2012, 7).

Takšna odklonilna mnenja javnosti glede možnosti toleriranja dvojnega državljanstva pri predstavnikih narodnih manjšin in imigrantov so nakazovala, da bo obdobje radodarnosti pri podeljevanju slovenskega državljanstva državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik hitro minilo, kar se je kmalu tudi dejansko zgodilo. Le nekaj mesecev po osamosvojitvi so bile sprejete že prve spremembe in dopolnitve državljanske zakonodaje, ki so jasno nakazovale na zaostritev politike podeljevanja slovenskega državljanstva. Že decembra istega leta je bil sprejet Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS–A/ (Ur. l. RS, št. 30/91–I), ki je omenjeni 40. člen dopolnil z določbami o omejitvi pridobitve slovenskega državljanstva za tiste primere, ko je bil državljani druge republike po razglasitvi neodvisnosti obsojen zaradi kaznivih dejanj, uperjeni zoper Slovenijo, ali pa je pomenil nevarnost za javni red, varnost ali obrambo države.³⁸⁰ Politični cilj teh zakonskih dopolnitev je bil jasen: izključiti iz slovenskega državljanstva vse tiste državljane nekdanjih republik, ki so bili aktivno udeleženi v agresiji zoper Slovenijo³⁸¹ – tu so bili mišljeni predvsem (aktivni) oficirji Jugoslovanske ljudske armade (JLA) – ter tiste, ki so imeli kazensko kartoteko. Drugi primer poskusa izključitve državljanov nekdanjih republik iz

³⁸⁰ 2. in 3. odstavek 40. člena.

³⁸¹ Končina (1993, 136) ugotavlja, da je bil drugi odstavek 40. člena praktično neizvedljiv, saj temelji na kaznivih dejanjih iz Kazenskega zakonika SFRJ, ki se nanašajo predvsem na kazniva dejanja zoper *svoj* narod in zoper *svoj* državo. Ker pa je bila Slovenija v času agresije že samostojna država, so bile vse takšne kazenske ovadbe ovržene, saj se državljani drugih republik oz. državljani SFRJ niso borili zoper svoj narod ali državo, zato tudi ni bilo elementov teh kaznivih dejanj (ibid.).

slovenskega državljskega telesa pa predstavljajo t. i. izbrisani.³⁸² V paketu osamosvojitvene zakonodaje je bil namreč sprejet tudi Zakon o tujcih /Ztuj-1/ (Ur. l. RS, št. 1/91–I), ki je v drugem odstavku 81. člena določil, da bodo tisti državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, ki v določenem zakonskem roku ne bodo zaprosili za državljanstvo po 40. členu zakona o državljanstvu ali bodo prejeli negativno odločbo, dva meseca po izteku tega roka (28. februar 1992) postali tujci. Ker zakon o tujcih ni posebej uredil predhodnega pravnega položaja državljanov SFRJ, ki se niso odločili za slovensko državljanstvo ali jim je bila prošnja zavrnjena, so omenjeni posamezniki z izbrisom iz registra stalnih prebivalcev postali *de facto* tujci, ki prebivajo na ozemlju Slovenije ilegalno in si morajo status tujca šele urediti. S tem so bili postavljeni v še slabši položaj kot tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki jih nihče ni zakonsko silil k pridobitvi slovenskega državljanstva in so v skladu z 82. členom omenjenega zakona o tujcih lahko obdržali stalna prebivališča in s tem povezane pravice, ki so jih imeli ob uveljavitvi tega zakona. Ta situacija še dandanes, kar dvajset let po izbrisu, še ni dokončno razrešena³⁸³ in to kljub večkratnim sodbam slovenskega ustavnega sodišča³⁸⁴

³⁸² Ker problematika t.i. izbrisanih ni neposredno povezana z urejanjem vprašanja dvojnega državljanstva v Sloveniji, se bom na tem mestu omejila le na nekaj osnovnih informacij, ki bodo orisale ta problem in tako bralcu pomagale razumeti tedanje družbeno-politične okoliščine, ki so vplivale tudi na oblikovanje politike do dvojnega državljanstva. Za natančnejše analize te problematike glej npr. Dedić (2003), Dedić, Jalušič in Zorn

(2003), Zorn (2005), Kogovšek Šalomon in Petković (2010), posebno poročilo Varuha za človekove pravice (Bratož in dr. 2004) itd.

³⁸³ Trenutno so aktualna sledeča vprašanja: ureditev dovoljenj za stalno prebivanje za tiste posameznike in otroke, ki ga še vedno niso pridobili, priznanje stalnega prebivališča od datuma izbrisa s posebno odločbo ministrstva za notranje zadeve in vprašanje odškodninskih zahtevkov za povračilo materialnih stroškov, povezanih z izgubo stalnega prebivališča. Prvi dve vprašanji trenutno ureja Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji – ZUSDDDB-B (Ur. l. RS, št. 50/2010), v okviru katerega je bil še do 24. julija 2013 odprt rok za vložitev posebne vloge za pridobitev stalnega prebivališča in posebne odločbe za priznanje stalnega prebivališča od datuma izbrisa. Več informacij glede teh možnosti je v času prejšnje vlade pripravilo Ministrstvo za notranje zadeve, ki je izdalo posebno brošuro z vsemi potrebnimi informacijami za potencialne prosilce (glej Ministrstvo za notranje zadeve 2010). Brošura je poleg slovenskega jezika dostopna tudi v hrvaškem, srbskem, makedonskem in bosanskem jeziku in sicer preko spletnega portala Infotujci.si (v seznamu literature glej Infotujci.si 2012).

³⁸⁴ Ustavno sodišče je v zvezi s to problematiko odločalo že v vsaj 16 zadevah (v katerih je šlo tako za presojo ustavnosti zakonov kot za individualne pritožbe), najbolj pomembni pa sta tako imenovani sistemski odločbi iz leta 1999 in 2003, ki sta imeli tudi najbolj daljnosežne posledice za izbrisane prebivalce. To sta odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94 z dne 8. 2. 1999, v kateri je ustavno sodišče ugotovilo, da je bil izbris nezakonito dejanje državnih oblasti, in odločba Ustavnega sodišča št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003, ki je razglasila določene člene Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji – s katerim je skušala tedanja vlada na zanj sprejemljiv način rešiti to problematiko – kot neustavne in pozvala pristojno ministrstvo k ureditvi te problematike, vključno z izdajo posebnih odločb za priznanje stalnega prebivališča od dneva izbrisa, kar sedaj urejajo dopolnitve tega zakona iz leta 2010 (glej zgornjo opombo). Vse ustavne presoje, ustavne pritožbe in presoje o ustavnosti referendumov, povezanih s problematiko izbrisanih, so dostopne na posebni spletni strani Mirovnega inštituta, ki je namenjena obveščanju javnosti o tej problematiki (Mirovni inštitut 2012).

in Evropskega sodišča za človekove pravice,³⁸⁵ da je bil izbris nezakonit in da bi bilo tem posameznikom potrebno povrniti nastalo škodo, povezano z izgubo stalnega prebivališča. Razlog za takšno politiko izključevanja imigrantov (praviloma) neslovenskega porekla Dedić (2003, 39) vidi v procesih nacionalne homogenizacije in opredeljevanju državljankega telesa na podlagi etnične pripadnosti v skladu z načelom *ius sanguinis*,³⁸⁶ ki so zajeli vse novonastale postsocialistične države. Osnovni tendenci teh procesov sta bili podeljevanje državljanstva novonastalih držav osebam, ki so pripadale večinski etnični skupnosti, ter omejevanje dostopa do državljanstva pripadnikom manjšinskih etničnih skupnosti³⁸⁷ (ibid.).

* * *

V prvih letih samostojnosti in neodvisnosti so se slovenske oblasti torej ukvarjale predvsem z vprašanjem (domnevno) preveč radodarnega podeljevanja slovenskega državljanstva tistim posameznikom oziroma družbenim skupinam, ki niso ustrezali tedanjim predstavam političnih elit in večinske populacije o tem, kdo si sploh zasluži postati državljan nove države, ki je nastala na podlagi »zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost«, kot je zapisano v preambuli k Ustavi Republike Slovenije (Ur.l. RS 33I/1991, ..., 47/2013). Vse te začetne spremembe državljanke zakonodaje so bile namenjene (predvsem) omejevanju dostopa teh skupin do slovenskega državljanstva. Kasneje, ko je bilo začetno državljanstvo telo že formirano, so se v političnem in javnem diskurzu začeli intenzivneje ukvarjati z vprašanjem, kakšen naj bi bil slovenski državljan. Med letoma 1993 in 1996 je tako stopila v ospredje razprava o tem, kakšne so pričakovane lastnosti »dobrega«

³⁸⁵ Trenutno aktualna je sodba v zadevi »Kurić in drugi proti Sloveniji« z dne 26. junija 2012, v kateri je Veliki senat Evropskega sodišča za človekove pravice Slovenijo obsodil zaradi kršitev pravic izbrisanih prebivalcev v skladu s Konvencijo o varstvu človekovih pravicah in temeljnih svoboščin. Vsakemu od tožnikov je bila določena odškodnina za nematerialno škodo v višini 20.000 evrov. Za slovenski prevod sodbe, ki obsega tudi kronološki pregled izbrisa in sistematičen pregled relevantne zakonodaje, glej Evropsko sodišče za človekove pravice 2012.

³⁸⁶ Cf. Deželan (2012) in Medved (2007), ki v svojih prispevkih prav tako razmišljata o nacionalnem in/ali etničnem podtonu slovenske državljanke politike.

³⁸⁷ Dedićeva (2003, 39) kot primer omejevanja državljanstva osebam neprave etnične pripadnosti navaja primer estonske države, ki je z izredno visokimi zahtevami glede znanja estonskega jezika iz estonskega državljanstva izključila velik del rusko govorečega prebivalstva. Tudi Češka republika je s postavljanjem strogih kriterijev glede nekaznovanosti in neprekinjenega bivanja na ozemlju češke države posredno izključila t. i. slovaške Rome (ibid.). Najbolj ilustrativen primer podeljevanja državljanstva pripadnikom večinske etnične pripadnosti pa predstavlja Hrvaška, ki je omogočila pridobitev hrvaškega državljanstva vsem posameznikom, ki so le izjavili, da se počutijo pripadnike hrvaške nacije (ibid.).

slovenskega državljanu, in o nujnosti izkazovanja resnične pripadnosti in lojalnosti slovenski državi. Ta razprava se je kmalu sprevrgla v politično zavračanje obstoja dvojnega državljanstva in (neuspele) poskuse zakonodajnih posegov v ta status. Kot bo razvidno v nadaljevanju, so ti poskusi pogosto temeljili na preživetih in naciona(listič)no obarvanih predpostavkah o absolutni in nedeljivi lojalnosti zgolj eni državi, ki so bile pogosto pomešane še s predsodki o nagnjenosti imigrantov h kriminalu in brezposelnosti.

Pobudnice takšnih razmišljanj in diskusij so bile opozicijske stranke, med katerimi je po številu zakonskih pobud in predlogov pričakovano vodila Slovenska nacionalna stranka (SNS) s svojo značilno nacionalistično retoriko. Zmago Jelinčič je bil kot tedanji predsednik SNS podpisnik prvega Predloga za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva s tezami,³⁸⁸ objavljenega 13. julija 1993, v katerem je ugotavljal, da so zakonske določbe o pridobitvi slovenskega državljanstva z naturalizacijo sporne in slabo opredeljene, saj so omogočale, da so državljani nekdanje Jugoslavije pridobili slovensko državljanstvo brez odpovedi predhodnemu državljanstvu in »iz koristoljubnih namenov«, poleg tega pa so bili ti posamezniki še v veliki meri brezposelni in krivi za opazen porast kriminala. Jelinčič je s sklicevanjem na uveljavljeno mednarodno prakso preprečevanja dvojnega državljanstva predlagal, da bi vsi, ki so pridobili slovensko državljanstvo v postopku redne naturalizacije, olajšane naturalizacije ali po 40. členu – torej vsi imigranti, z izjemo slovenskih izseljencev in njihovih potomcev – v 18 mesecih od sprejetja tega zakonskega predloga predložili dokaz o prenehanju prejšnjega državljanstva ali pa bi izgubili slovensko državljanstvo. S tem bi omogočili, da bi »vsakdo vzel slovensko državljanstvo le na podlagi resnične volje in pripadnosti Sloveniji in ne iz špekulativnih namigov«, poleg tega pa naj bi to zagotovilo pridobitev novih delovnih mest in zmanjšanje stopnje kriminala. Jelinčič v predlogu žal ni pojasnil, kako naj bi dejansko dosegli te cilje.³⁸⁹ Državni zbor je na svoji seji 7. oktobra 1993 zavrnil sprejetje tega zakona, vendar to ni oviralo omenjene politične stranke, da ne bi v naslednjih letih podala še nekaj zelo sorodnih predlogov za odpravo dvojnega državljanstva.

³⁸⁸ Poročevalec DZ, XIX (20), 13. julij 1993.

³⁸⁹ Kot zanimivost: Jelinčič je v tem predlogu ocenil, da naj bi izvajanje tega zakona obremenilo državni proračun za dva milijona tedanjih nemških mark. Pri tem je priznal, da je znesek na prvi pogled morda visok, a naj bi se z domnevno pridobitvijo novih delovnih mest in zmanjšanjem števila brezposelnih tako razbremenil proračun, da bi bil ta znesek večkratno povrnjen.

Naslednji Predlog zakona o odpravi dvojnega državljanstva,³⁹⁰ ki se je nanašal na vse dvojne državljane, je tri mesece (13. oktober 1993) pozneje v zakonodajni postopek poslala tedanja slovenska vlada.³⁹¹ Vlada je kot poglavitni motiv za sprejem tega zakona navedla nepričakovano visoko število dvojnih državljanov – po njenih ocenah naj bi to število presevalo 10 odstotkov tedanjega prebivalstva –, kar bi lahko povzročalo resne težave pri zagotavljanju učinkovite obrambe in varnosti države, poleg tega pa naj bi odprava dvojnega državljanstva omogočila vzpostavitev instituta slovenskega državljanstva kot aktivnega in vzajemnega odnosa državljan do države, v katerem se posameznik (za razliko od dvojnega državljan) ne more izogniti izpolnitvi državljanskih dolžnosti. V tem okviru je tedanja vlada jasno izpostavila, da je bila vključitev tolerance dvojnega državljanstva v zakon o slovenskem državljanstvu³⁹² zgolj odraz takratnih družbenih razmer, ki niso dopuščale drugačnega načina urejanja te problematike, sedaj pa je že »čas, da [se] tudi vprašanje dvojnega državljanstva uredi na način, ki ga poznajo številne evropske države, primerljive z Republiko Slovenijo«. ³⁹³ V skladu s tem predlogom bi morali vsi slovenski državljani, ki so imeli dodatno državljanstvo, v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona podati izjavo o tem, ali želijo obdržati samo slovensko državljanstvo. V primeru podane izjave bi imeli dve leti časa, da predložijo dokaz o prenehanju drugega državljanstva, v nasprotnem primeru bi jim slovensko državljanstvo prenehalo. V primerjavi s prejšnjim Jelinčičevim predlogom je bil ta vladni predlog torej še bolj restriktiven, saj je predlagal popolno odpravo dvojnega državljanstva za vse slovenske državljane,³⁹⁴ vključno s slovenskimi izseljenci in

³⁹⁰ Poročevalec DZ, XIX (33), 13. oktober 1993.

³⁹¹ Pripravo predloga tega zakona naj bi ji glede na pojasnilo v tem predlogu zakona naročil Državni zbor na svoji 8. seji dne 20. maja 1993. Rok za pripravo zakona je bil 1. september 1993.

³⁹² Ta trditev je v določeni meri zavajajoča, saj Zakon o državljanstvu Republike Slovenije pravzaprav nikoli ni temeljil na načelu toleriranja dvojnega državljanstva. Določal je nekatere izjeme, v katerih je bilo dvojno državljanstvo tolerirano, a hkrati je v postopku redne naturalizacije eksplicitno zahteval odpoved predhodnemu državljanstvu kot pogoj za pridobitev slovenskega državljanstva.

³⁹³ Tedanja vlada se je v tem okviru sklicevala predvsem na Nemčijo, ki naj bi razmišljala o liberalizaciji svoje državljanske zakonodaje, potem pa naj bi radikalno spremenila svoje stališče in naj bi spet dosledno zahtevala odpust iz predhodnega državljanstva. Kot je razvidno iz mojih predhodnih opisov nemške državljanske prakse, takšen opis nemške politike ni ustrezen, saj je tudi nemška država kljub načelnemu odklonilnemu odnosu do dvojnega državljanstva poznala kar nekaj izjem. Poleg tega je zavajajoča tudi trditev, da naj bi večina evropskih držav v svojih predpisih določala avtomatično izgubo državljanstva (brez izdaje odločbe), če bi njihov državljan prostovoljno zaprosil za državljanstvo druge države. V primeru, da je ta posameznik zaprosil za državljanstvo države, ki je dovoljevala dvojno državljanstvo, je najverjetneje obdržal tudi izvorno državljanstvo, saj zaradi neobstoječe prakse izmenjave informacij o naturalizacijah njegova država izvora ni bila obveščena o tej njegovi odločitvi in mu zato ni mogla odvzeti izvornega državljanstva.

³⁹⁴ Predlog zakona je sicer predvideval določene izjeme v primeru izredne naturalizacije ali v primeru, da tuja država ne bi dajala odpusta iz državljanstva, če ne bi poznala instituta prenehanja državljanstva oziroma če bi prosilec dokazal, da tuja država prenehanje državljanstva na lastno željo šteje kot nelojalno

njihovimi potomci, kar je bilo malce presenetljivo glede na tedanjo politično klimo. Morda je bil ta predlog ravno zaradi takšne radikalne narave septembra 1994 umaknjen iz zakonodajnega postopka.

Junija 1994 je sledil Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije³⁹⁵ poslanske skupine Slovenske ljudske stranke, ki je bil po retoriki zelo podoben predlogom stranke SNS, saj so kot razloge za odpravo dvojnega državljanstva navajali predvsem kriminalno dejavnost imigrantov s prostora nekdanje Jugoslavije³⁹⁶ ter njihovo zlorabo vpisovanj v register stalnih prebivalcev tik pred osamosvojitvijo Slovenije, kar naj bi jim omogočilo kasnejšo pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu.³⁹⁷ V skladu s tem zakonskim predlogom bi se opravil pregled prijav stalnih prebivališč v določenem časovnem obdobju (od 1. januarja 1990 do 24. decembra 1990), poleg tega pa bi islovenski državljani, ki so slovensko državljanstvo pridobili po 40. členu zakona o državljanstvu, morali v roku enega leta podati dokazilo o svoji nekaznovanosti, v nasprotnem primeru bi izgubili slovensko državljanstvo.

Jeseni istega leta, natančneje 16. septembra 1994, je bil v parlamentarno obravnavo poslan eden najradikalnejših predlogov v zvezi z odpravo dvojnega državljanstva, ki za razliko od nekaterih prejšnjih predlogov ni zapovedoval odpovedi predhodnemu državljanstvu, temveč je predvideval selektivni odvzem slovenskega državljanstva. To je bil Predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na

dejanje, ki je sankcionirano v njenih predpisih. A vlada je v obrazložitvi predlagala, da se lahko po možnosti ti členi tudi črtajo, kar priča o njeni resnični zavezanosti k polni odpravi dvojnega državljanstva.

³⁹⁵ Poročevalec DZ, XX (22), 2. junij 1994.

³⁹⁶ Po oceni predlagateljev naj bi na podlagi izrazito liberalne državljanske politike v času osamosvajanja – tu so imeli v mislih predvsem znameniti 40. člen – v slovensko državljanstvo sprejeli tudi osebe, ki so storile kazniva dejanja s krvnim deliktom, bile za to pravnomočno obsojene v tujih državah in se s pridobitvijo slovenskega državljanstva izognile prestajanju kazni. V drugih zahodnoevropskih državah naj ne bi sprejemali v državljanstvo takšnih oseb, ki so storile kazniva dejanja, v Združenih državah Amerike pa naj bi takšnim osebam celo odvzeli ameriško državljanstvo in jih vrnili v državo, iz katere so prišli.

³⁹⁷ Dolenc (2005, 39) opozarja, da je bila registracija stalnega prebivališča zaradi same administrativne in politične ureditve v nekdanji skupni državi subjektivna ter da sta bili zaradi tega dejanska in registrirana priselitev v Slovenijo pogosto časovno neuskklajeni, med obema je lahko preteklo tudi več let. Dolenc (ibid.) nadalje deli razloge, ki so posameznikom preprečevali prijavo stalnega prebivališča v Slovenijo, na razloge sistemske narave (prijava stalnega prebivališča ni bila možna zaradi namembnosti objektov, ki so bili namenjeni le za začasno bivanje, npr. samski domovi; prijava ni bila mogoča zaradi nelegiziranosti stanovanjskih objektov, npr. barakarska naselja; za prijavo so bili potrebni ustrezni dokumenti, ki so potrjevali pravico do prebivanja na določenem naslovu), razloge osebne narave (ugodnosti stalnega prebivanja v drugi republiki, prepričanje imigrantov o začasnosti bivanja v Sloveniji) ter druge razloge (priseljavanje zaposlenih v zvezni upravi, npr. JLA, ki zaradi svoje narave dela niso hoteli ali smeli biti registrirani).

podlagi 40. člena zakona o državljanstvu Republike Slovenije,³⁹⁸ ki sta ga vložila poslanca Marijan Poljšak in Sašo Lap in je po populistični, nacionalistični retoriki celo prekašal predloge stranke SNS.³⁹⁹ »Sanje večine Slovencev so bile slovenska Slovenija oziroma Republika Slovenija kot država slovenskega naroda«, zato je po mnenju predlagateljev stvari treba rešiti »v prid normalnega političnega ravnovesja v Sloveniji«. ⁴⁰⁰ Priseljenci, ki naj bi bili po mnenju predlagateljev neprilagojeni in neasimilirani, naj bi že pridobili vse materialne koristi slovenskega državljanstva, kot so stanovanja, privatizacijski certifikati, socialne podpore, zato »naj vsak priseljenc svojo srečo kuje iz državljanstva svoje balkanske republike, ki je tudi njegova domovina«. Predlagatelji so izrazili prepričanje, da je tujcu »vredno dati naše državljanstvo le, če za to izpolnjuje ustrezne pogoje, iz katerih je jasno, da se je prilagodil in da bo lojalen.« Takšne ideje so skušali upravičiti tudi s humanitarnim namenom, in sicer z utemeljitvijo, da se bodo vse balkanske »lažne« vojne kmalu končale in da bodo potem nekdanje republike potrebovale svoje ljudi za obnovo, zato naj bi »z odvzemom državljanstva Republike Slovenije (...) te priseljence spodbudili, da se bodo usmerili v pomoč svojim državam in narodom z vrnitvijo v svoje domovine.« V skladu s tem zakonskim predlogom naj bi odvzeli slovensko državljanstvo vsem tistim osebam, ki so ga pridobile po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, pri čemer pa bi te osebe lahko ohranile lastninsko pravico in ostale premoženjske pravice, ki so jih pridobile s slovenskim državljanstvom.

Decembra 1995 sta poslanca umaknila svoj predlog v želji, da bi v zakonodajni postopek prišel Jelinčičev Predlog zakona o odpravi dvojnega državljanstva,⁴⁰¹ ki je bil vložen v proceduro v istem času kot zgoraj omenjeni predlog Poljšaka in Lapa. Ta Jelinčičev predlog je glede predlaganih rešitev skoraj identičen tistemu iz julija 1993, razlika je le v pričakovanih ciljih tega zakona, ki so se z reševanja brezposelnosti in

³⁹⁸ Poročevalec DZ, XX (34), 16. september 1994.

³⁹⁹ Najradikalnejša je po mojem mnenju ugotovitev predlagateljev, da »i/zgovarjanje na potrebo po podeljevanju državljanstev zaradi grožnje nemirov in možnih človeških žrtev ni vredno časti slovenske države in slovenskega naroda. Če naj bi v Sloveniji bila peta kolona, ki bi grozila z nasiljem, potem njeni člani niso vredni slovenskega državljanstva in z njimi mora država ustrezno postopati, ne pa da jih podkupuje.« Seveda pa tudi ostale ugotovitve in opažanja niso nič bolj pravne in tolerantne.

⁴⁰⁰ Po opažanjih predlagateljev naj bi namreč s preveč liberalistično politiko podeljevanja slovenskega državljanstva povzročili »pojave upravičenega nacionalizma in nastanek nacionalističnih strank. Nacionalizem, ki se nevidno razvija, lahko nekega dne izbruhne v nasilni obliki, ali pa se občutek nacionalne prevare sprevrže v obup in moralni propad slovenskega naroda«, zato je skrajni čas, da se ponovno vzpostavi (etnično čisto) ravnovesje v družbi.

⁴⁰¹ Poročevalec DZ, XX (33), 14. september 1994.

zmanjševanja kriminala razširila še na večjo varnost in obrambno sposobnost države, ureditev lastniških vprašanj in zaščite suverenosti Republike Slovenije.⁴⁰² Kot zadnji poskus napada na dvojno državljanstvo pa naj omenim še pobudo za razpis referendumu o odvzemu državljanstev, pridobljenih na podlagi 40. člena, s strani poslancev Štefana Matuša in Marijana Poljšaka, za katero pa je ustavno sodišče naknadno ugotovilo, da je v nasprotju z Ustavo Republike Slovenije.⁴⁰³

Nobeden izmed predstavljenih zakonskih predlogov za (selektivno) omejitve ali odpravo dvojnega državljanstva ni uspešno preстал parlamentarnega postopka odločanja, a kljub temu so ti predlogi pomemben pokazatelj vzdušja glede dvojnega državljanstva v takratni slovenski družbi. To dokazujejo tudi rezultati tedanjih javnomnenjskih raziskav, ki potrjujejo, da je širša javnost podpirala določene ideje glede rešitve »problematike« dvojnega državljanstva (pri državljanih nekdanjih jugoslovanskih republik), ki so se pojavljale v teh zakonskih predlogih. Morda ne takšne radikalne rešitve, a vseeno je bilo v javnomnenjskih raziskavah moč zaznati nestrinjanje in odklonilno mnenje glede domnevno preveč liberalne politike podeljevanja slovenskega državljanstva v času osamosvajanja slovenske države. V okviru javnomnenjske raziskave »Slovensko javno mnenje 1993/1«,⁴⁰⁴ ki je bila izpeljana ravno v času vročih političnih polemik o upravičenosti podeljevanja slovenskega državljanstva določenim družbenim skupinam, je bilo zastavljenih več vprašanj v zvezi s to tematiko. S trditvijo, da je slovenska država prevečlahkotno podeljevala državljanstvo imigrantom, je skupno soglašalo kar 83,3 odstotka anketirancev, le dobrih 5 odstotkov pa se s to izjavo ni strinjalo.

⁴⁰² Identičen predlog je Zmago Jelinčič s sopedlagatelji ponovno neuspešno podal v letu 2001 (Medved 2005, 473).

⁴⁰³ Odločba Ustavnega sodišča U-I-266/95, z dne 20. novembra 1995.

⁴⁰⁴ Za metodološki okvir te raziskave glej Toš (2012, 253).

Tabela 5.4: Prikaz odgovorov anketirancev na trditev: *Slovenska država je preveč lahkotno podeljevala državljanstvo priseljencem.* (v odstotkih)

<i>Popolnoma soglašam</i>	<i>V glavnem soglašam</i>	<i>Neodločen</i>	<i>V glavnem ne soglašam</i>	<i>Sploh ne soglašam</i>	<i>Ne poznam, ne vem</i>
50,7	32,6	7,1	4,2	1,2	4,1

Vir: Toš (2012, 274).

Anketiranci so se večinoma strinjali tudi s predlogom, da je potrebno v zvezi s tem tudi kaj ukreniti. Skoraj 70 odstotkov anketirancev je soglašalo, da bi morali izvesti natančno revizijo dodeljenih državljanstev imigrantom in ga nekaterim tudi odvzeti.

Tabela 5.5: Prikaz odgovorov anketirancev na trditev: *Narediti bi morali revizijo dodeljenih državljanstev priseljencem in ga nekaterim odvzeti.* (v odstotkih)

<i>Popolnoma soglašam</i>	<i>V glavnem soglašam</i>	<i>Neodločen</i>	<i>V glavnem ne soglašam</i>	<i>Sploh ne soglašam</i>	<i>Ne poznam, ne vem</i>
35,4	34,5	10,8	8	4,2	7

Vir: Toš (2012, 274).

Skoraj polovica anketirancev se je strinjala s predlogom, da bi s spremembo zakona morali odvzeti državljanstvo imigrantom iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so ga pridobili v času osamosvojitve. Če bi bil torej za katerega izmed zakonskih predlogov za odpravo dvojnega državljanstva imigrantom iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so bili aktualni v letu 1993, razpisan referendum, bi glede na rezultate te javnomnenjske raziskave najverjetneje tudi uspel.

Tabela 5.6: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanje: *Slovenska država je v pozivu k plebiscitu koncem 1990. leta priseljencem iz drugih jugoslovanskih republik s stalnim bivališčem v Sloveniji zagotovila in kasneje tudi priznala slovensko državljanstvo, če so zanj zaprosili. Ali je po Vašem mnenju dopustno ali ne, če bi jim država danes s spremembo zakona državljanstvo odvzela?* (v odstotkih)

<i>Da, lahko ga odvzame</i>	<i>Ne, ne sme ga odvzeti</i>	<i>Ne vem</i>
45,2	33,2	21,6

Vir: Toš (2012, 254).

Med vprašanja v tej javnomnenjski raziskavi se je uvrstilo tudi vprašanje, ki se je neposredno nanašalo na dvojno državljanstvo imigrantov iz nekdanje Jugoslavije. Pričakovano je več kot polovica anketirancev jasno izrazila svoje nestrinjanje s tem, da priseljenci iz bivše Jugoslavije posedujejo dvojno državljanstvo, medtem ko le 17 odstotkov anketirancev v tem ni videlo nobene težave in so se zato strinjali, da lahko imigranti obdržijo svoje izvorno državljanstvo.

Tabela 5.7: Prikaz odgovorov anketirancev na trditev: *Kakšno je Vaše mnenje o dvojnem državljanstvu za priseljence iz bivše Jugoslavije?* (v odstotkih)

<i>Lahko ga imajo</i>	<i>Ne smejo ga imeti</i>	<i>Neopredeljen</i>	<i>Ne ve</i>
17,0	54,8	19,9	8,3

Vir: Toš (2012, 275).

Dve leti kasneje je javnomnenjska raziskava »Slovensko javno mnenje 1995/3: razumevanje preteklosti«⁴⁰⁵ ponovno preverila razpoloženje širše javnosti glede podeljevanja državljanstva državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik v času osamosvajanja slovenske države. Anketirance so namreč povprašali, v kolikšni meri se strinjajo s trditvijo, da bi morali odvzeti državljanstvo vsem Neslovencem, ki so ga pridobili po plebiscitu. Kot je razvidno iz spodnjega prikaza, mnenja anketirancev niso bila več v tolikšni meri naperjena proti radodarnemu podeljevanju slovenskega državljanstva v času osamosvajanja. Nestrinjanje s spodnjo trditvijo je skupaj namreč izrazila skoraj polovica anketirancev, medtem ko se je le 17 odstotkov v celoti strinjalo s takšno trditvijo.

Tabela 5. 8.: Prikaz odgovorov anketirancev na trditev: *Odvzeti bi morali državljanstvo vsem Neslovencem, ki so ga pridobili po plebiscitu* (v odstotkih).

Strinjam	1	2	3	4	5	Ne strinjam	Ne vem
	16,9	11	18,4	12,7	35,2		5,7

Vir: Toš (2012, 570).

Takšna zaznana sprememba v odnosu javnosti do tega vprašanja je najverjetneje odraz tega, da je bila zgornja raziskava opravljena konec leta 1995, ko se je vroča polemika glede podeljevanja državljanstva državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik in s tem povezane tolerance dvojnega državljanstva v političnem in javnem diskurzu že nekoliko umirila in je bila »politično napeta arena odstopljena problemu t. i. izbrisanih«.

⁴⁰⁵ Za metodološki okvir te raziskave glej Toš (2012, 553).

(Medved 2005, 474). V naslednjih letih je bilo sprejetih še nekaj dopolnitev in sprememb državljanške zakonodaje, a te niso bistveno vplivale na že izoblikovan odnos slovenskih oblasti do dvojnega državljanstva imigrantov, kot bo razvidno v nadaljevanju tega poglavja.

5.1.2 Analiza obstoječe zakonodajne ureditve glede (tolerance) dvojnega državljanstva

Kot sem prikazala v prejšnjem sklopu, je slovenska država že v začetnih letih samostojnosti in neodvisnosti opredelila temeljna načela politike glede (toleriranja) dvojnega državljanstva, ki naj bi jih z določenimi manjšimi modifikacijami ohranila vse do danes. Slovensko politiko glede (tolerance) dvojnega državljanstva naj bi tako še danes zaznamovala izrazita dvotirnost, ki se kaže v načelnem neodobravanju pridobitve dvojnega državljanstva pri imigrantih – sicer z določenimi izjemami k temu načelu, ki pa so bile aktualne le v določenem obdobju – in v (aktivnem) dopuščanju dvojnega državljanstva pri pripadnikih slovenskih emigrantskih skupnosti. To domnevo bom v nadaljevanju preverila z natančno in sistematično preučitvijo relevantne zakonodaje s področja državljanstva, v okviru katere se bom najprej osredotočila na analizo vseh zakonskih možnosti za pridobitev dvojnega državljanstva za imigrante, potem pa bom natančneje preučila še zakonske možnosti posedovanja dvojnega državljanstva za slovenske izseljence in njihove potomce.

* * *

Najprej si natančneje pogledjmo, v katerih primerih lahko imigranti s pridobitvijo slovenskega državljanstva postanejo dvojni državljani. Najtežje to uresničijo v okviru postopka redne naturalizacije, saj se morajo v skladu z 10. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS-UPB2/ (Ur. l. RS, št. 24/2007) odpovedati svojemu izvornemu državljanstvu.⁴⁰⁶ Ta pogoj sicer ni opredeljen absolutno, saj je tudi

⁴⁰⁶ Trenutno veljavni 10. člen določa, da mora prosilec za slovensko državljanstvo izpolniti naslednje pogoje: dopolnjenih 18 let; odpust iz prejšnjega državljanstva; dejansko življenje v Sloveniji 10 let, od tega neprekinjeno 5 let; zadostna materialna sredstva; znanje slovenskega jezika za potrebe vsakdanjega sporazumevanja; prosilec ni bil pravnomočno obsojen na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev; prosilcu ni bila izrečena odpoved prebivanja v Sloveniji; njegov sprejem ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države; poravnane davčne obveznosti; prosilec poda prisega. Ti pogoji na začetku niso bili tako strogi, saj je prvotni Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. št. 1/91-I) postopek redne naturalizacije pogojeval »le« s sledečimi pogoji: dopolnjenih 18 let; odpust iz dosedanjega državljanstva; dejansko živi v Sloveniji 10 let, od tega neprekinjeno zadnjih 5 let

zakonodajalec zavedal, da ga v določenih primerih kljub pripravljenosti prosilca, da se odreče predhodnemu državljanstvu, ni mogoče izpolniti. V omenjenem členu so zato predvidene določene izjeme k načelu netoleriranja dvojnega državljanstva, ki so uveljavljene tudi v drugih državah. Drugi odstavek omenjenega 10. člena tako določa, da se pogoj odpusta iz predhodnega državljanstva šteje kot izpolnjen v sledečih primerih:⁴⁰⁷ če je oseba brez državljanstva; če dokaže, da ga po zakonu njene države izgubi samo z naturalizacijo; če dokaže, da tuja država ne odloči o vlogi za prenehanje državljanstva v razumnem roku;⁴⁰⁸ če dokaže, da njena država ne daje odpusta⁴⁰⁹ ali da prostovoljno pridobitev tujega državljanstva šteje za nelojalno dejanje, ki je sankcionirano v njenih predpisih.⁴¹⁰ Izpolnjevanja tega pogoja so v okviru redne naturalizacije oproščeni tudi državljani držav članic Evropske unije, če med državama obstaja politika vzajemnosti.⁴¹¹

Poleg te možnosti zakon o slovenskem državljanstvu v 12. členu predvideva dodatne izjeme glede izpolnjevanja potrebnih pogojev v rednem postopku naturalizacije za izbrane kategorije prosilcev, med katerimi so tudi imigranti. Tretji odstavek omenjenega člena tako določa, da se morajo prosilci za državljanstvo v primeru poroke s slovenskim

pred vložitvijo prošnje; zagotovljeno stanovanje in trajen vir preživljanja najmanj v višini, ki omogoča materialno in socialno varnost; obvlada slovenski jezik v taki meri, da se lahko sporazumeva z okoljem; ni bil v državi, katere državljan je, ali v Sloveniji obsojen na zaporno kazen, daljšo od enega leta; ji ni bila izrečena prepoved prebivanja v Republiki Sloveniji; njegov sprejem v državljanstvo ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države. Z leti je torej politika glede podeljevanja slovenskega državljanstva postala bolj restriktivna in omejujoča, zato so se temu ustrezno zaostri tudi pogoji za pridobitev državljanstva v okviru redne naturalizacije.

⁴⁰⁷ Kot sta mi v osebni in elektronski komunikaciji pojasnila predstavnika Ministrstva za notranje zadeve – Mojca Maček in Aleš Jerman s Sektorja za državljanstvo –, mora na obstoj teh olajševalnih okoliščin ob oddaji vloge opozoriti stranka sama in to tudi ustrezno dokazati, razen v primeru ugotavljanja vzajemnosti med državami članicami Evropske unije, kjer je za to zadolžena pristojna upravna enota.

⁴⁰⁸ V skladu z omenjenim členom se šteje, da država ne odloči v razumnem roku, če je oseba vlogo za prenehanje državljanstva pri pristojnih organih vložila najpozneje v 60 dneh po izdaji zagotovila in je v dveh letih od vročitve zagotovila storila vse potrebno za uspešno dokončanje postopka pri pristojnih organih matične države.

⁴⁰⁹ Ena izmed držav, ki ne poznajo instituta odpovedi državljanstvu, je na primer Argentina.

⁴¹⁰ V tem primeru zadošča izjava prosilca, da se odreka tujemu državljanstvu, če bo pridobil državljanstvo Republike Slovenije, pri čemer pa mora sam prosilec ustrezno dokazati, da takšna okoliščina res obstaja. Primer takšnih držav po informacijah omenjenih predstavnikov Ministrstva za notranje zadeve predstavljajo arabske države.

⁴¹¹ Avgusta 2012 je Direktorat za mednarodno pravo in zaščito državljanov pri Ministrstvu za zunanje zadeve na poziv Sektorja za državljanstvo pri Ministrstvu za notranje zadeve pripravilo kratek pregled državljanskih praks v državah članicah Evropske unije zaradi ugotavljanja pogoja vzajemnosti. V skladu s to analizo, ki naj bi jo Ministrstvo za notranje zadeve posredovalo upravnim enotam kot pomoč pri reševanju tovrstnih vlog, naj bi vzajemnost (v primeru redne naturalizacije) obstajala med Slovenijo in sledečimi državami članicami Evropske unije: Velika Britanija, Nizozemska, Portugalska, Irska, Švedska, Litva, (pogojno) Poljska, Madžarska, Italija, Ciper, Francija. V primeru ostalih držav članic pogoj vzajemnosti ni izpolnjen, zato se morajo njihovi državljani v primeru želje po pridobitvi slovenskega državljanstva v okviru redne naturalizacije odreči svojemu predhodnemu državljanstvu.

državljanom odreči svojemu predhodnemu državljanstvu,⁴¹² a naslednji odstavek dopušča možnost, da se na posebno prošnjo prosilca ta pogoj spregleda, če s tem soglaša Vlada Republike Slovenije. Natančnejša opredelitev posebnih okoliščin, na podlagi katerih je možno podati takšno vlogo, je zapisana v 8. členu vladne Uredbe o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije (Ur. l. RS, št. 51/2007 in 112/2009): če država izvora predpisuje za prenehanje državljanstva izpolnitev pogojev, ki bi za prosilca pomenila ogrožanje njegovega življenja ali eksistence; če bi prenehanje izvirnega državljanstva za prosilca pomenilo izgubo lastninske pravice na nepremičnini oziroma pravice do posedovanja nepremičnin. Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve, ki so razvidni v spodnji tabeli, je bilo v zadnjih petih letih pozitivno rešenih zelo malo takšnih prošenj, saj je vsega skupaj le 20 zakoncev slovenskih državljanov na podlagi te določbe ohranilo svoje izvorno državljanstvo in s tem pridobilo dvojno državljanstvo.

⁴¹² V prvotno sprejetem Zakonu o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1991 je veljalo, da se prosilcu v primeru poroke s slovenskim državljanom ni potrebno odreči predhodnemu državljanstvu. Prvotni (tedaj) drugi odstavek 12. člena je namreč določal, da »o/seba, ki je poročena z državljanom Republike Slovenije, lahko z naturalizacijo pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto in če izpolnjuje pogoje iz 4., 5., 6., 7. in 8. točke prvega odstavka 10. člena tega zakona« (pogoj odpovedi predhodnemu državljanstvu je bil naveden kot 2. točka prvega odstavka 10. člena). Ta določba se je zaostriala z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 13/1994), ki je določal, da »pristojni organ lahko, če je to v skladu z nacionalnim interesom po prostem preudarku sprejme v državljanstvo Republike Slovenije osebo, ki je že najmanj dve leti poročena z državljanom Republike Slovenije, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto in če izpolnjuje pogoje iz 1., 2., 4., 5., 6., 7. in 8. točke prvega odstavka 10. člena tega zakona.«, dodana pa je bila določba o možnosti posebne prošnje za spregled tega pogoja, če z njo soglaša slovenska vlada. Natančnejšo opredelitev teh posebnih okoliščin, v katerih je lahko podana ta vloga, pa je slovenska vlada s posebno vladno uredbo sprejela šele 13 let kasneje.

Tabela 5.9: Spregled pogoja odpusta iz predhodnega državljanstva v skladu s tretjim odstavkom 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v letih 2007 – 2012

Razlogi za spregled odpusta	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Skupaj
Izguba lastninske pravice na nepremičnini	3		3			2	8
Izguba pokojnine ali drugih socialnih pravic			1		1	1	3
Izguba zaposlitve*				2	1		3
Visoki stroški za odpust	1		1		1		3
Vzgoja in varstvo mladoletnega otroka**	2		1				3
SKUPAJ	6	0	6	2	3	3	20

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve.⁴¹³

Opombe:

* Primer spregleda pogoja odpusta zaradi izgube zaposlitve: v teh primerih je šlo večinoma za posameznike, ki so se dnevno odpravljali na delovna mesta v naše sosednje države, ki so bile hkrati njihove države izvora. Ker so bile njihove zaposlitve (večinoma v javni upravi) pogojene z ohranitvijo izvornega državljanstva, so se pristojne slovenske oblasti odločile za spregled tega pogoja, saj bi v nasprotnem primeru ti posamezniki izgubili svoje zaposlitve in s tem tudi njihov vir preživetja in eksistence.

** Primer spregleda pogoja odpusta zaradi vzgoje in varstva mladoletnega otroka: v tem primeru bi prosilec v primeru odpovedi izvornemu državljanstvu izgubil skrbništvo nad otrokom, ki je (začasno) ostal v državi izvora. Naše pristojne oblasti so se zaradi upoštevanja koristi otrok in zagotavljanja njihovega preživetja odločile, da v takšnih primerih odobrijo spregled pogoja odpusta v skladu z določili omenjene vladne uredbe.

Nadaljnjo možnost za pridobitev dvojnega državljanstva v okviru redne naturalizacije imigrantom ponuja peti odstavek 12. člena, ki določa, da polnoletne osebe, ki so rojene na območju Slovenije in tu dejansko živijo od rojstva dalje, lahko zaprosijo za slovensko državljanstvo brez odpovedi izvornemu državljanstvu.⁴¹⁴ Te osebe so običajno pripadniki druge ali tretje generacije imigrantov, katerih starši (še) niso upravičeni do slovenskega državljanstva ali pa so se zaradi osebnih razlogov

⁴¹³ Vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve.

⁴¹⁴ Kljub temu morajo v skladu z omenjenim petim odstavkom 12. člena izpolniti nekatere pogoje iz 10. člena. Ti pogoji so: da ni bila pravnomočno obsojena na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev, ali da ji ni bila izrečena pogojna obsodba na zaporno kazen s preizkusno dobo, daljšo od enega leta; da ji ni bila izrečena odpoved prebivanja v Republiki Sloveniji; da njen sprejem v državljanstvo Republike Slovenije ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države; da ima poravnane davčne obveznosti; da poda prisego o spoštovanju svobodnega demokratičnega ustavnega reda, ki je utemeljen v Ustavi Republike Slovenije.

prostovoljno odločili, da ne zaprosijo za slovensko državljanstvo. Možnost dvojnega državljanstva 12. člen ponuja še dvema posebnima kategorijama imigrantov in sicer osebam s statusom begunca (sedmi odstavek 12. člena) in osebam brez državljanstva oziroma apatridom (osmi odstavek 12. člena), seveda ob izpolnjevanju ostalih zahtevanih pogojev.⁴¹⁵

Dvojno državljanstvo imigrantov je dopuščeno tudi v primeru izredne naturalizacije, ki jo ureja 13. člen zakona o državljanstvu. V skladu z določili tega člena lahko slovensko državljanstvo pridobi polnoletna oseba, če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov,⁴¹⁶ pri čemer mora dejansko živeti v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje, imeti urejen status tujca in izpolnjevati še nekatere pogoje, ki veljajo za redno naturalizacijo.⁴¹⁷

Poseben primer glede toleriranja dvojnega državljanstva imigrantov pa predstavljajo otroci imigrantov. Glede na določila 14. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije namreč velja, da se jim v okviru rednega postopka naturalizacije ni potrebno odreči izvornemu državljanstvu.⁴¹⁸ Vlogo za državljanstvo v njihovem imenu sicer (običajno kar skupaj s svojo vlogo) oddajo njihovi starši – v primeru, da je otrok star več kot 14 let, se v skladu z zakonom zahteva tudi njegova privolitev –, a zanje veljajo mnogo manj strogi pogoji kot za njihove starše. Glede na določbe omenjenega člena se namreč v primeru mladoletnih oseb za pridobitev slovenskega državljanstva z

⁴¹⁵ Begunci in apatridi morajo pravzaprav izpolnjevati skoraj vse pogoje postopka redne naturalizacije, z izjemo odpovedi predhodnemu državljanstvu, saj bi bila izpolnitev tega pogoja v primeru beguncev težko dosegljiva, ker v takšnih državah izvora običajno vladajo izredne razmere, v primeru apatridov pa je nesmiselna, ker so to osebe brez državljanstev. Poleg tega je bil za omenjeni kategoriji pogoj bivanja zmanjšan na pet let neprekinjenega in dejanskega bivanja na ozemlju Slovenije, v primerjavi s postopkom redne naturalizacije, kjer je določenih deset let dejanskega bivanja, od tega pet let neprekinjeno.

⁴¹⁶ Natančnejša opredelitev meril, ki se upoštevajo pri presoji, če prosilec res koristi interesom države, je zapisana v posebni vladni Uredbi o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 41/2007, 45/2010 in 24/2013). Ta uredba natančneje določa merila za sprejem oseb v slovensko državljanstvo v okviru izredne naturalizacije iz nacionalnih in verskih razlogov in na področju financ, gospodarstva, kulture, okolja in prostora, obrambe, pravosodja, prometa, šolstva, šport, visokega šolstva, znanosti in zdravstva. Ta merila morajo upoštevati pristojna ministrstva pri pripravi mnenj o upravičenosti vlog, ki so kasneje podlaga za potrditev ali zavrnitev vloge s strani slovenske vlade.

⁴¹⁷ Ti pogoji so: da ima zagotovljena sredstva, ki njej in osebam, ki jih mora preživljati, zagotavljajo materialno in socialno varnost; da ni bila pravnomočno obsojena na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev, ali da ji ni bila izrečena pogojna obsodba na zaporno kazen s preizkusno dobo, daljšo od enega leta; da njen sprejem v državljanstvo Republike Slovenije ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države; da ima poravnane davčne obveznosti; da poda prisego o spoštovanju svobodnega demokratičnega ustavnega reda, ki je utemeljen v Ustavi Republike Slovenije.

⁴¹⁸ Seveda ob predpostavki, da otroci sploh posedujejo državljanstvo svoje izvorne države oziroma izvorne države svojih staršev, saj v primeru rojstva v državi naselitve to ni samoumevno in avtomatično.

naturalizacijo zahteva le izpolnjevanje pogoja bivanja in urejen status tujca, pa še to le v primeru, če le eden od staršev pridobi slovensko državljanstvo z naturalizacijo (drugi odstavek 14. člena).⁴¹⁹ Vendar pa naturalizacija ni edini način, kako otroci imigrantov v Sloveniji postanejo dvojni državljani. V primeru otrok, katerih starši imajo različna državljanstva, namreč obstaja tudi možnost pridobitve slovenskega državljanstva po rodu, v okviru katere zakon ne zahteva odpovedi izvornemu državljanstvu. V skladu s 4. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije lahko slovensko državljanstvo po rodu namreč avtomatično pridobi otrok, če je ob njegovem rojstvu eden od staršev slovenski državljan.⁴²⁰ Če je otrok rojen v tujini staršema, od katerih je eden slovenski državljan, pa v skladu z določili 5. člena omenjenega zakona pridobi slovensko državljanstvo po rodu, če je do dopolnjenega 18. leta starosti priglašen kot slovenski državljan⁴²¹ ali pa se do dopolnjenega 18. leta starosti dejansko za stalno naseli v Sloveniji s tistim staršem, ki je slovenski državljan. V kolikor je otrok iz mešanega zakona oz. staršev različnih državljanstev, ki se je rodil v tujini, že polnoleten, pa se lahko v skladu z določili 6. člena omenjenega zakona sam priklasi v slovensko državljanstvo do dopolnjenega 36. leta starosti, če izpolnjuje naslednja dva pogoja: da je od njegovega rojstva do dane izjave eden od staršev slovenski državljan oziroma da je bil slovenski državljan do smrti, če je umrl pred dano izjavo; da mu po dopolnjenem 18. letu starosti slovensko državljanstvo ni prenehalo na podlagi odpusta, odreka ali odvzema.⁴²²

⁴¹⁹ 14. člen zakona sicer predvideva več različnih situacij, v katerih mladoletne osebe lahko zaprosijo za slovensko državljanstvo v okviru naturalizacije in pri tem obdržijo svoje izvorno državljanstvo: če oče in mati pridobita slovensko državljanstvo z naturalizacijo; če eden od staršev pridobi slovensko državljanstvo z naturalizacijo, mladoletna oseba pa živi z njim v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo vloge in ima urejen status tujca (razen če otrok še ni dopolnil enega leta starosti, v tem primeru izpolnitev teh dodatnih pogojev ni potrebna); če je eden od staršev pridobil slovensko državljanstvo v okviru izredne naturalizacije iz nacionalnih razlogov; če gre za otroka, ki od rojstva živi v Sloveniji, a nima staršev ali pa jim je bila odvzeta roditeljska pravica oziroma poslovna sposobnost, lahko pridobi slovensko državljanstvo na prošnjo skrbnika, pri katerem otrok živi in je slovenski državljan (v tem primeru posebno soglasje poda ministrstvo, pristojno za družino in socialne zadeve); če gre za otroka, ki sta ga posvojila slovenska državljana in s posvojiteljema stalno živi v Sloveniji.

⁴²⁰ Omenjeni 4. člen sicer prepoznava sledeče situacije: oče in mati sta oba državljana Republike Slovenije; eden od staršev je državljan Republike Slovenije, otrok pa je rojen v Sloveniji; eden od staršev je državljan Republike Slovenije, drugi je neznan ali neznanega državljanstva ali brez državljanstva, otrok pa je rojen v tujini. V vseh teh primerih otrok avtomatično po rodu postane slovenski državljan.

⁴²¹ Priglasitev v skladu z drugim odstavkom 5. člena sicer ni potrebna, če bi otrok ostal brez državljanstva. Otroka v državljanstvo priklasi tisti od staršev, ki je slovenski državljan, ali v primeru skrbništva skrbnik, ki je slovenski državljan, s soglasjem pristojnega centra za socialno delo (tretji odstavek 5. člena).

⁴²² Določila omenjenih 4., 5. in 6. člena veljajo tudi v primeru posvojencev, če je eden od posvojiteljev slovenski državljan in če se v skladu s predpisi države, katere državljan je posvojenec, s posvojitvijo vzpostavi med posvojiteljem in posvojencem enako razmerje kot velja za razmerje med starši in otroci – da gre torej za t.i. popolno posvojitvev (tako določa 7. člen zakona o državljanstvu).

Sedaj pa za primerjavo preučimo še zakonodajno ureditev vprašanja dvojnega državljanstva pri slovenskih izseljencih in njihovih potomcih. Ena izmed možnosti, ki jim jo ponuja Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, je pridobitev slovenskega državljanstva po rodu. Če je namreč vsaj eden od staršev slovenski državljan, lahko slovenski izseljenci oziroma njihovi potomci v skladu s 4., 5. in 6. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije pridobijo slovensko državljanstvo, pri čemer se jim ni treba odpovedati obstoječemu državljanstvu. Tudi v postopkih redne in izredne naturalizacije je dvojno državljanstvo slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v celoti tolerirano. V okviru redne naturalizacije so namreč opredeljeni kot posebna kategorija, za katero veljajo določene olajšave in izjeme pri izpolnjevanju zahtevanih pogojev predpisanega postopka naturalizacije. Prvi odstavek 12. člena določa, da je lahko po prostem preudarku in v skladu z nacionalnimi interesi v slovensko državljanstvo sprejet slovenski izseljenec in njegov potomec do četrtega kolena v ravni črti, če dejansko živi v Sloveniji vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje, ima urejen status tujca in izpolnjuje vse ostale pogoje redne naturalizacije (10. člen), z izjemo odpovedi predhodnemu državljanstvu. Hkrati jim drugi odstavek 12. člena dopušča, da v primeru odpusta ali odreka slovenskemu državljanstvu – najpogosteje v okviru naturalizacije v drugi državi, ki je pogojena z odpustom iz predhodnega državljanstva – ponovno pridobijo slovensko državljanstvo in s tem postanejo dvojni državljani, če dejansko živijo v Sloveniji neprekinjeno šest mesecev pred vložitvijo prošnje, če imajo urejen status tujca in če izpolnjujejo vse ostale pogoje redne naturalizacije. Še enostavnejša pa je pridobitev slovenskega in s tem tudi dvojnega državljanstva v okviru izredne naturalizacije, saj zakon v prvem odstavku 13. člena predvideva, da lahko polnoletne osebe za slovensko državljanstvo v okviru izredne naturalizacije zaprosijo tudi iz nacionalnih razlogov, če dejansko živijo v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje, imajo urejen status tujca in izpolnjujejo določene pogoje redne naturalizacije. Drugi odstavek 13. člena določa še dodatne olajšave za osebe iz 2. člena Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja⁴²³ (Ur. l .RS, št.

⁴²³ 2. člen Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja se glasi:

»(1) Slovenci in Slovenke (v nadaljnjem besedilu: Slovenci) zunaj Republike Slovenije so:

- Slovenci v zamejstvu (zamejski Slovenci; zamejci); to so pripadniki avtohtone slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah;

43/2006 in 76/2010), ki bi želele pridobiti slovensko državljanstvo po izredni naturalizaciji, sklicujoč se na nacionalne razloge, in sicer: ni jim potrebno izpolnjevati pogoja neprekinjenega bivanja v Sloveniji na podlagi urejenega statusa tujca in ni jim potrebno imeti poravnanih vseh davčnih obveznosti, če niso davčni zavezanci v Republiki Sloveniji. Ker zakon ne opredeljuje natančno, kaj pomenijo nacionalni razlogi, je bila leta 2007 sprejeta posebna vladna Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 41/2007, 45/2010 in 24/2013), ki v svojem 3. členu določa, da lahko za izredno naturalizacijo iz nacionalnih razlogov zaprosi slovenski izseljenec ali njegov potomec do četrtega kolena v ravni vrsti ali pripadnik avtohtone slovenske narodne skupnosti v zamejstvu, ki: a) izkazuje aktivno vez z Republiko Slovenijo ali; b) izkazuje večletno aktivno delovanje v slovenskih društvih, šolah slovenskega jezika ali drugih slovenskih izseljenskih, zdomskih ali manjšinskih organizacijah ali; c) je bil iz slovenskega državljanstva odpuščen zaradi opravičljivih razlogov in ponovno prosi za sprejem vanj.

Poleg opisanih možnosti pridobitve slovenskega državljanstva, ki jih slovenskim izseljencem in njihovim potomcem ponuja Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, je osebam slovenskega porekla na voljo tudi t. i. status Slovence brez slovenskega državljanstva,⁴²⁴ ki ga lahko označimo kot nepopolno obliko dvojnega državljanstva ali »kvazi-državljanstvo«, kot ga poimenuje Medved (2007: 230). Ta posebni status, ki ga je uvedel Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja,⁴²⁵ na izbranih področjih izenačuje Slovence po svetu in zamejstvu s slovenskimi državljani in jim podeljuje določene državljanske pravice, čeprav ti posamezniki nimajo slovenskega

- Slovenci po svetu; to so zdomci in izseljenci, ki bivajo v sosednjih državah zunaj območja opredeljenega kot slovensko zamejstvo in v ostalih evropskih ter izvenevropskih državah.

(2) Slovensko zamejstvo so tista obmejna območja vseh štirih sosednjih držav, kjer prebiva avtohtono slovensko prebivalstvo.«

⁴²⁴ Podoben institut je na primer poznala tudi povojna Zvezna republika Nemčija, ki je status Nemcev brez nemškega državljanstva podelila etničnim nemškim beguncem in izgnancem iz Vzhodne Evrope (Brubaker 1996: 169).

⁴²⁵ Status Slovenec brez slovenskega državljanstva je opredeljen v 59. členu omenjenega zakona, ki se glasi: »Status Slovence brez državljanstva Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu: status Slovence brez slovenskega državljanstva) lahko pridobi tisti posameznik:

- ki je slovenskega rodu (slovenskega porekla);
- je aktiven v organizacijah Slovencev zunaj Republike ali je aktivno povezan z Republiko Slovenijo;
- ne pripada društvom, političnim strankam in drugim organizacijam, ki nasprotujejo mednarodnopravnim, ustavnim in zakonitim pravicam Slovencev v zamejstvu oziroma aktivno delujejo zoper ustavno ureditev Republike Slovenije in
- kateremu državljanstvo Republike Slovenije ni bilo odvzeto po določbah zakona, ki ureja državljanstvo Republike Slovenije.«

državljanstva.⁴²⁶ Po podatkih nekdanjega Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence po svetu in v zamejstvu⁴²⁷ do vključno leta 2011 nikomur ni bil ne podeljen in ne zavrjen ta status, ker so se vse zainteresirane stranke tudi na predlog urada raje odločile za pridobitev slovenskega državljanstva z izredno naturalizacijo, saj so pogoji skoraj identični kot za pridobitev statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva, pravice in ugodnosti pa so mnogo večje.

* * *

Moja začetna domneva o dvotirnosti obstoječe slovenske politike glede (tolerance) dvojnega državljanstva se je na podlagi zgornje preučitve relevantne zakonodajne ureditve izkazala za pravilno. Glede na zakonska določila slovenske oblasti namreč imigrantom v redkih primerih dovolijo obdržati njihovo izvorno državljanstvo, medtem ko lahko slovenski emigranti in njihovi potomci do četrtega kolega v (skoraj) vseh možnih primerih ohranijo svoje obstoječe državljanstvo, prav tako pa imajo možnost zaprositi za poseben (kvazi-državljanski) status, na podlagi katerega so upravičeni do določenih državljanskih pravic brez pridobitve slovenskega državljanstva. Takšna zakonodajna ureditev seveda ne nakazuje na to, da bi pristojne oblasti razumele toleranco dvojnega državljanstva kot pomemben instrument za spodbujanje procesa integracije imigrantov v slovensko družbo. Ravno obratno, toleriranje dvojnega državljanstva je rezervirano za tiste posameznike, ki zaradi znanja slovenskega jezika in razvejane socialne mreže sorodnikov in družinskih prijateljev v izvorni domovini

⁴²⁶ Pravice, ki izhajajo iz statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva, ureja 66. člen omenjenega zakona, ki se glasi:

»(1) Oseba s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva ima v Republiki Sloveniji zagotovljene naslednje pravice:

- pravico do ugodnejših vpisnih pogojev, določenih s statuti visokošolskih zavodov;
- pravico do enakopravnega nastopa na natečajih za znanstvene projekte, financirane z javnimi sredstvi, kot kandidat za nosilca projekta ali kot kandidat za sodelavca v projektu;
- dostop do vseh javnih kulturnih dobrin, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljanke;
- pravico do vseh storitev javnih knjižnic, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljanke;
- pravico do raziskovanja v javnih arhivih Republike Slovenije;
- možnost pridobitve statusa rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti;
- možnost pridobitve vseh priznanj in odlikovanj Republike Slovenije;
- možnost do pridobitve lastninske pravice na nepremičninah pod enakimi pogoji, ki veljajo za državljanke Republike Slovenije;
- prednost pri kandidiranju za prosto delovno mesto – ob izpolnjevanju pogojev za opravljanje objavljenega dela – pred ostalimi tujci; pri čemer so mišljeni tujci, ki niso državljanke držav članic Evropske unije.

(2) Pravico oseb s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva iz devete alineje prvega odstavka tega člena morajo spoštovati vsi delodajalci v Republiki Sloveniji«.

⁴²⁷ Elektronska komunikacija z Alešem Selanom, višjim svetovalcem na Uradu za Slovence po svetu in v zamejstvu.

najverjetneje nimajo toliko težav pri (ponovnem) vključevanju v slovensko družbo – če se ob pridobitvi slovenskega državljanstva sploh vrnejo nazaj v izvorno domovino –, kot jih imajo imigranti, ki prihajajo iz kulturno in jezikovno drugačnih družb (npr. imigranti iz Azije in Afrike).

5. 1. 3 Dvojno državljanstvo v slovenski integracijski politiki

Za zaključek analize zakonodajne ureditve na področju (tolerance) dvojnega državljanstva natančneje preučimo še vlogo, ki jo dvojnemu državljanstvu namenja slovenska zakonodaja s področja migracij in integracije imigrantov.⁴²⁸ Pri tem naj že uvodoma izpostavim, da je kljub prepoznani aktualnosti in pomembnosti teh politik slovenska zakonodaja glede temeljnih načel in ciljev integracijske politike izrazito skopa in nedodelana.⁴²⁹ Za poskus opredelitve vloge dvojnega državljanstva v slovenski integracijski politiki se lahko tako pogojno naslonim le na šest relevantnih dokumentov in sicer na dve resoluciji o (i)migracijski slovenski politiki, na dva zakona o tujcih in na dve vladni uredbi, ki natančneje določata načine in pogoje za integracijo imigrantov v slovensko družbo.

Prva Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije /ReIPRS/ (Ur. l. RS, št. 40/1999) je bila sprejeta šele leta 1999. V delu, namenjenemu opredelitvi ciljev in načel integracijske politike, je zakonodajalec zelo na splošno zapisal, da je integracijska politika zasnovana »na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja«. Pri tem je načelo enakopravnosti opredelil kot »zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic«, načelo svobode naj bi pomenilo pravico do »izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture«, načelo vzajemnega sodelovanja pa naj bi izražalo pravico »do udejstvovanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne družbe.« Žal zakonodajalec pri tem ni natančneje definiral ukrepe in instrumente, s katerimi bi dosegel te cilje. Zapisal je le,

⁴²⁸ Za natančnejše opredelitve in analize slovenske integracijske politike glej npr. Komac in Medvešek (2005a), Bešter (2007a, 2007b), Medved (2010), Medvešek in Bešter (2010a).

⁴²⁹ Na tem mestu naj poudarim, da takšna trditev seveda velja le za zakonodajo, ki natančneje opredeljuje in določa temeljna načela in smernice teh dveh politik. Zakonodaja, ki ureja bolj tehnične vidike teh politik – npr. pogoji za vstop v državo, izdaja dovoljenj za delo in prebivanje, izvedba tečajev slovenskega jezika –, je seveda pričakovano zelo obsežna in kompleksna.

da bo integracijska politika »vsebovala določene pravne okvire in družbene ukrepe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobno in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva.« Glede na moja opažanja in ugotovitve iz prejšnjih poglavij disertacije bi bila ena izmed možnih alternativ za doseg teh ciljev tudi toleranca dvojnega državljanstva, saj bi imigrante v večji meri spodbudila k pridobitvi slovenskega državljanstva z naturalizacijo in jim s tem omogočila dostop do vseh socialnih, ekonomskih in civilnih pravic ter jim podelila možnost polnega (političnega) udejstvovanja in prevzemanja odgovornosti za oblikovanje in sprejemanje ključnih političnih odločitev o prihodnosti družbe. Poleg tega naj bi jim ohranitev izvornega državljanstva omogočila, da bi lažje izražali svojo kulturno in etnično identiteto, obenem pa še naprej ohranjali stike z izvorno državo in na ta način gojili svojo lastno kulturo. S toleriranjem dvojnega državljanstva imigrantov bi torej lahko v veliki meri pripomogli k izpolnitvi zadanih ciljev integracijske politike, ki jih je opredelila obravnavana resolucija, a zakonodajalec (žal) ni z ničemer nakazal, da bi to lahko bila ena izmed možnih rešitev.

Naslednja in trenutno tudi zadnja veljavna Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije⁴³⁰ /ReMPRS/ (Ur. l. RS, št. 106/2002) je zgolj ponovila cilje in načela integracijske politike, ki jih je opredelila že prejšnja resolucija. Med osnovnimi elementi slovenske migracijske politike je tako ponovno izpostavila uspešno integracijo imigrantov, ki (še naprej) temelji na načelih enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja, pri čemer opredelitev teh načel ostaja identična kot v prejšnji resoluciji. Razširila se je le opredelitev potrebnih ukrepov, kjer je zakonodajalec predvidel, da uspešna integracijska politika zahteva »določene pravne okvire in družbene ukrepe, tako v okviru splošne družbene politike kot tudi za posamezne skupine priseljencev usmerjene programe«, pri tem pa ni natančneje definiral, kakšni naj bi bili ti pravni okvirji in družbeni ukrepi. Podobno kot v prejšnji resoluciji toleranca dvojnega

⁴³⁰ Do nedavnega veljavni Zakon o tujcih /Ztuj-1/ (Ur. l. RS, št. 61/1999, ..., 50/2011-Ztuj-2) je sicer v svojem 5. členu določal, da naj bi Državni zbor na predlog vlade vsaki dve leti sprejel resolucijo o migracijski politiki, ki naj bi določala gospodarske, socialne in druge ukrepe ter dejavnosti na tem področju, a je resolucija iz leta 2002 trenutno zadnja resolucija, ki opredeljuje cilje in načela slovenske migracijske in s tem tudi integracijske politike. Tudi veljavni Zakon o tujcih /Ztuj-2/ (Ur. l. RS, št. 50/2011 in 57/2011) v 5. členu skoraj identično nalaga Državnemu zboru, da naj na predlog vlade sprejme resolucijo o slovenski migracijski politiki, a za razliko od prejšnjega zakona pri tem ne postavlja nikakršnih časovnih okvirjev ali rokov za sprejem takšne resolucije.

državljanstva ponovno ni predvidena kot potencialni ukrep za doseg zastavljenih ciljev na področju integracijske politike.

Poleg obeh obravnavanih resolucij je do nedavnega ukrepe na področju integracije imigrantov opredeljeval tudi Zakon o tujcih /Ztuj-1-UPB6/ (Ur. l. RS, št. 64/2009). V svojem 82. členu je določal, da slovenska država v okviru integracijske politike zagotavlja ustrezne pogoje za vključevanje tujcev v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije, pri čemer naj bi zlasti: a) organizirala tečaje slovenskega jezika za tujce; b) organizirala tečaje in druge oblike za nadaljnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje tujcev; c) zagotavljala informacije, ki so potrebne tujcem za njihovo vključevanje v slovensko družbo, zlasti glede njihovih pravic in dolžnosti, možnosti osebnega razvoja in razvoja v družbi; d) seznanjala tujce s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo; e) organizirala skupne prireditve s slovenskimi državljani za spodbujanje medsebojnega poznavanja in razumevanja. Načine in ukrepe za zagotavljanje in uresničevanje teh ciljev naj bi v skladu z omenjenim členom natančneje opredelila do nedavnega veljavna vladna Uredba o integraciji tujcev (Ur. l. RS, št. 65/2008, 86/2010, 50/2011-Ztuj-2 in 70/2012). V 1. členu uredbe je bilo zapisano, da uredba določa »načine in pogoje za vključitev tujcev, ki imajo v Republiki Sloveniji dovoljenje za prebivanje (...), v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije«, ki pa so se v nadaljevanju nanašali le na organizacijo brezplačnih tečajev slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo, na programe za spodbujanje medsebojnega poznavanja in razumevanja ter na zagotavljanje informacij glede vključevanja v slovensko družbo. Z lanskim letom je začel veljati nov Zakon o tujcih /Ztuj-2/ (Ur. l. RS, št. 50/2011 in 57/2011), ki pa na tem področju ni prinesel bistvenih sprememb. Proces integracije tujcev je sicer preimenoval v »vključevanje tujcev«, a je hkrati na zelo podoben ali celo identičen način opredelil ukrepe za spodbujanje vključevanja tujcev v slovensko družbo.⁴³¹ S prenehanjem veljavnosti nekdanjega zakona o tujcih je 28. julija 2011 prenehala veljati tudi Uredba o integraciji tujcev, ki jo je s 1. januarjem 2013 nadomestila Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (Ur. l. RS, št. 70/2012), ki pa se po vsebini in predvidenih ukrepih bistveno ne razlikuje od prejšnje uredbe. Dvojno državljanstvo torej tudi v relevantni zakonodaji s

⁴³¹ X. poglavje, 105. – 108. člen.

področja integracijske politike ni predvideno kot morebitni ukrep za uspešnejšo politiko vključevanja imigrantov v slovensko družbo.

* * *

Kako torej na podlagi zgornje analize zakonodajne ureditve oceniti politiko slovenske države do dvojnega državljanstva in njegove vloge v procesu integracije imigrantov v slovensko družbo? Pregled relevantne zakonodaje razkriva, da toleriranje dvojnega državljanstva za slovensko državo ne predstavlja primerne instrumenta, s katerim bi želela spodbuditi integracijo imigrantov v slovensko družbo. To tezo potrjujeta dve osrednji ugotovitvi zgornje analize: prvič, slovenska državljanska politika načeloma ne tolerira dvojnega državljanstva pri imigrantih, a ga hkrati dopušča in celo spodbuja v primeru slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Pri takšni politiki slovenska država vztraja že od svoje osamosvojitve, saj je Zakon o državljanstvu Republike Slovenije že od sprejetja določal, da dvojno državljanstvo v okviru redne naturalizacije ni sprejemljivo. Slovenija je z določbami istega zakona sicer tolerirala dvojno državljanstvo v primeru državljanov nekdanjih jugoslovanskih republik, a je šlo za izjemno situacijo, v kateri po ugotovitvah oblasti drugačen pristop ni bil mogoč. Takšen politični kompromis ni užival veliko podpore v tedanjem političnem in javnem diskurzu, kar dokazujejo tudi številni poskusi zakonodajnih posegov v ta status, ki najverjetneje niso bili uspešni le zaradi preveč nacional(istič)no obarvane retorike. Trenutno veljavna različica zakona o državljanstvu in njegovi podzakonski akti so sicer malce omilili to restriktivno držo, saj prepoznavajo olajševalne okoliščine in dopuščajo določene izjeme, ki so uveljavljene in priznane tudi v drugih državah, a načelo netolerance dvojnega državljanstva imigrantov še vedno ostaja trdno zasidrano kot eno temeljnih načel slovenske državljanske politike. Drugič, tudi slovenska integracijska politika – če glede na skopost zakonodaje s tega področja sploh lahko govorimo o politiki – ne prepozna tolerance dvojnega državljanstva kot potencialnega ukrepa za spodbuditev integracije imigrantov v slovensko družbo, saj se trenutno ukvarja (le) z organizacijo in financiranjem raznih tečajev slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavo ter z informiranjem tujcev o pogojih vključevanja v slovensko družbo. Pristojne oblasti do sedaj (žal) še niso pristopile k pripravi in izvedbi kakšne resnejše strategije, kako sistematično in učinkovito pristopiti

k vprašanju uspešne integracije imigrantov v slovensko družbo in kako v tem okviru opredeliti vlogo (tolerance) dvojnega državljanstva.

5. 2 Implementacija slovenske zakonodajne ureditve dvojnega državljanstva: dvojno državljanstvo v številkah

Kot sem ugotavljala že v predhodnih poglavjih, je v mnogih državah dvojno državljanstvo kljub restriktivnim zakonskim določbam v praksi pravzaprav pogosto tolerirano, kar dokazuje tudi naraščajoče število dvojnih državljanov po celem svetu. Takšen razkorak med normativnim in dejanskim stanjem je v določeni meri rezultat posebnih izjem v relevantnih zakonodajah, ki kljub načelni netoleranci dvojnega državljanstva v določenih situacijah dovoljujejo ohranitev izvornega državljanstva, pragmatičnih administrativnih praks in odraz diskrecijske pravice pristojnih oblasti, da v konkretnih primerih odločajo na podlagi dejanskih okoliščin tako v državi naselitve kot tudi v državi izvora.

V nadaljevanju tega poglavja bom v skladu s predvideno strukturo te študije primera preučila, ali tudi v Sloveniji obstaja takšen razkorak med normativno ureditvijo in dejansko implementacijo ter na podlagi tega skušala oceniti, ali je slovenska politika glede dvojnega državljanstva imigrantov res tako restriktivna in omejujoča, kot bi lahko sklepali na podlagi analize relevantne (državljske) zakonodaje v prejšnjem podpoglavju. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije in njegovi podzakonski akti namreč priznavajo kar nekaj izjem in olajševalnih okoliščin, ko se imigrantom ni potrebno odpovedati svojemu izvornemu državljanstvu. Poleg tega omenjeni zakon v določenih primerih dopušča pristojnim organom prosto presojo – običajno z dikcijo »po prostem preudarku« –, da ob upoštevanju določenih kriterijev odločijo, ali je v konkretnem primeru toleranca dvojnega državljanstva sprejemljiva. Odgovor na zgornje vprašanje bom skušala poiskati z analizo obstoječih uradnih statistik o podeljevanju slovenskega državljanstva v okviru naturalizacije glede na različne pravne podlage, s pomočjo katere bom skušala oceniti, kakšen naj bi bil dejanski odstotek dvojnih državljanov (imigrantov) med vsemi novimi državljani. Če je slovenska politika glede dvojnega državljanstva res tako restriktivna, kot sugerira analiza relevantne zakonodaje, potem bi ta odstotek moral biti zelo nizek, v nasprotnem primeru pa očitno obstaja razkorak med zakonskimi določbami in implementacijo teh določb v vsakdanji praksi.

Uvodoma naj še pojasnim, da se bom v spodnji analizi osredotočila le na obravnavo statistik o (dvojnem) državljanstvu, pridobljenem na podlagi različnih pravnih podlag v okviru redne in izredne naturalizacije. Iz analize bodo zaradi nedostopnosti ustreznih statističnih podatkov⁴³² izvzeti dvojni državljani, ki so ta status pridobili z dodelitvijo slovenskega državljanstva po rodu ali z rojstvom na ozemlju Republike Slovenije. Kljub tej zamejitvi analitičnega okvirja menim, da bom tudi na podlagi analize podatkov o naturaliziranih državljanih lahko ustrezno presodila, ali so slovenske oblasti tudi v praksi tako dosledne glede netoleriranja dvojnega državljanstva imigrantov, kot bi lahko sklepali iz zakonodajne ureditve. V tem kontekstu se bom najprej osredotočila na analizo podatkov o pridobitvi slovenskega državljanstva v okviru redne naturalizacije, pri čemer bom skušala na podlagi ustreznih preračunov oceniti, kakšen je predviden delež dvojnih državljanov med temi novimi slovenskimi državljani. Temu bo sledila natančnejša preučitev in preračun podatkov o podelitvi slovenskega državljanstva v okviru izredne naturalizacije, na koncu pa bom skušala oceniti še odstotek (potencialnih) dvojnih državljanov na agregatni ravni in na podlagi teh izračunov ugotoviti, ali v Sloveniji obstaja razkorak med zakonodajno ureditvijo glede (toleriranja) dvojnega državljanstva in njeno dejansko implementacijo v praksi.

Najprej se bom torej osredotočila na preračun deleža (potencialnih) dvojnih državljanov med vsemi prosilci za slovensko državljanstvo po rednem postopku naturalizacije. V tem okviru bom skušala najprej identificirati, katere so tiste kategorije prosilcev za slovensko državljanstvo, ki bi v skladu z obstoječo zakonodajo lahko »skrivale« dvojne državljane, potem pa bom na podlagi ustreznih preračunov skušala oceniti odstotek dvojnih državljanov med vsemi tremi prosilci. Kot je razvidno iz spodnje tabele (tabela 5.10), ki prikazuje število prejetih vlog za pridobitev slovenskega državljanstva na podlagi različnih pravnih podlag za redno naturalizacijo od osamosvojitve do leta 2010, je bilo slovensko državljanstvo v okviru redne naturalizacije najpogosteje podeljeno mladoletnim osebam, ki morajo v skladu s 14. členom zakona o državljanstvu izpolniti

⁴³² S podatki o pridobitvi slovenskega državljanstva po rodu in z rojstvom na ozemlju Slovenije naj bi razpolagal Sektor za registracijo prebivalstva in javne listine v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve, ki je zadolžen za upravljanje Centralnega registra prebivalstva (v katerem se vodijo osnovni osebni podatki vsakega prebivalca Slovenije, vključno z njegovim državljanstvom). Tekom priprave doktorske disertacije sem predstavnik tega sektorja večkrat kontaktirala, a žal neuspešno. Na koncu sem presodila, da lahko osnovni cilj analize – ugotoviti, ali je slovenska politika državljanstva tudi v praksi tako restriktivna glede dvojnega državljanstva – dosežem tudi s podatki o pridobitvi slovenskega državljanstva z naturalizacijo, ki so mi jih pripravili na Sektorju za državljanstvo.

le določene pogoje rednega postopka naturalizacije, med katerimi ni predvidenega pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu, zato so načeloma lahko vsi ti mladoletni prosilci po pridobitvi slovenskega državljanstva dvojni državljani. Naslednja najpogostejša oblika pridobitve slovenskega državljanstva je redni postopek naturalizacije (10. člen), v okviru katerega prosilci lahko postanejo dvojni državljani, če dokažejo obstoj olajševalnih okoliščin, na podlagi katerih je spregledan pogoj odpovedi dvojnemu državljanstvu.⁴³³ Prav tako številčna skupina so naturalizirani državljani, ki so za slovensko državljanstvo zakona zaprosili na podlagi poroke s slovenskim državljanom (člen 12.3), a v tem primeru je spregled odpovedi izvornemu državljanstvu – ki je v skladu z zakonskimi določili mogoč na podlagi posebne prošnje, h kateri soglasje poda slovenska vlada (člen 12.4) – prej izjema kot pravilo, saj je bilo v zadnjih dvajsetih letih s strani slovenske vlade odobrenih le 20 takšnih vlog za spregled pogoja odpusta iz izvornega državljanstva⁴³⁴ (natančnejši razlogi za spregled tega pogoja so predstavljeni v zgornji tabeli 5.9). Dvojni državljani v tej skupini so tudi tisti naturalizirani državljani, ki so jim vlogo za slovensko državljanstvo odobrili pred uveljavitvijo Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1994, saj je pred to zakonsko spremembo veljalo določilo, da se v tem primeru ni potrebno odpovedati izvornemu državljanstvu.⁴³⁵ Manjšo skupino dvojnih državljanov predstavljajo tudi polnoletne osebe, ki so se rodile na ozemlju Slovenije in že od rojstva tu dejansko živijo (člen 12.5), ter prosilci, ki so slovensko državljanstvo pridobili na podlagi zakonsko priznanega statusa begunca, pri čemer pa je šlo v tem primeru za specifično kategorijo, ki je bila aktualna le v določenem obdobju (člen 12.7). Poseben primer tako glede zahtevanih pogojev kot številčnosti predstavljajo seveda tudi državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije in 19. člena njegovih dopolnitev iz leta 2002 prav tako postali dvojni državljani. Poleg tega so status dvojnega državljana v okviru redne

⁴³³ Sektor za državljanstvo pri Ministrstvu za notranje zadeve ne beleži teh primerov posebej, ker obstoj teh okoliščin na podlagi dokazil stranke preverijo že uslužbenci pristojnih upravnih enot, ko odločajo o vlogi za državljanstvo. V tem primeru namreč ni potrebna posebna prošnja, k kateri soglasje poda vlada, kot to velja v primeru prosilcev, ki so poročeni s slovenskim državljanom.

⁴³⁴ A kot je razvidno iz zgornje tabele 6.3, je bilo do leta 2010 vloženi le 33 takšnih posebnih prošenj, od katerih je bilo 18 odobrenih, kar pomeni, da je vlada kar v polovici primerov dala soglasje k spregledu pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu.

⁴³⁵ Ministrstvo za notranje zadeve ne razpolaga z natančnejšim podatkom, koliko posameznikov je na tej podlagi pridobilo dvojno državljanstvo med letoma 1991 in 1994, ko je bila ohranitev izvornega državljanstva za prosilce, poročene s slovenskim državljanom, še dopustna.

naturalizacije pridobili še slovenski izseljenci in njihovi potomci (člen 12.1) in prosilci, ki so ponovno zaprosijo za podelitev slovenskega državljanstva (člen 12.2).

Tabela 5.10: Redna naturalizacija po členih Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v letih 1991 – 2010

Pravna podlaga	Skupaj prejetih vlog	Prejete vloge 1991 – 2010					
		Prekinitev postopka	Ustavitev postopka	Zavržene vloge	Negativno	Izdano zagotovilo	Pozitivno
10. člen	14.589	122	1.632	82	2.726		10.149
12/1. člen	2.110	7	122	30	133	9.847	1.825
12/2. člen	60		3	1	13		43
12/3. člen	10.677	79	1.052	29	1.023		8.573
12/4. člen	33		6		9		18
12/5. člen	176	1	5	3	13		155
12/7. člen	63		3	0	17		43
12/8. člen	7						7
12/9. člen	70		24		23		23
14. člen	13.201	8	625	132	1.690		10.754
Skupaj	40.986	217	3.472	277	5.647		31.590
19. člen*	2.898	7	141	93	906		1.758
40. člen	174.181		540	359	2.503		171.140
Skupaj	218.065	224	4.153	729	9.056	9.847	204.488

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve (2012).⁴³⁶

Opombe:

* v tem primeru gre za 19. člen prehodnih in končnih določb Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS-Č/ (Ur. l. RS, št. 96/2002), ki se je glasil: »Za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije lahko v roku enega leta od dneva uveljavitve tega zakona zaprosi polnoletna oseba, ki je imela na dan 23. 12. 1990 na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne dalje v Republiki Sloveniji tudi neprekinjeno živi, če izpolnjuje pogoje iz 5., 6., 8. in 10. točke prvega odstavka 10. člena zakona.« Ta člen je bil v prvi vrsti namenjen državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik, ki zaradi različnih okoliščin in vzrokov niso uspeli izkoristiti možnosti, ki jim jo je ponujal 40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije..

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije prosilcem torej ponuja kar nekaj možnosti, da v okviru redne naturalizacije postanejo dvojni državljani. V nadaljevanju bom na podlagi podatkov iz zgornje tabele skušala natančneje oceniti delež dvojnih državljanov

⁴³⁶ Vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve.

med vsemi prosilci za slovensko državljanstvo na podlagi redne naturalizacije v izbranem obdobju. Za preračun tega odstotka sem v zgornji tabeli s svetlo sivo barvo posebej označila tiste kategorije naturaliziranih državljanov, ki imajo v skladu z zakonskimi določili lahko potencialno status dvojnega državljana – potencialno v smislu, če se niso sami prostovoljno odrekli svojemu izvornemu državljanstvu oz. jih ni k temu prisilila zakonodaja njihove izvirne države. Če torej upoštevam te (svetlo sive) kategorije, v katerih so prosilci imeli možnost postati dvojni državljani,⁴³⁷ dobim presenetljivo številko: od 204.488 pozitivno rešenih vlog je bilo kar 185.736 takšnih, na podlagi katerih bi prosilci lahko pridobili dvojno državljanstvo, kar pomeni, da so pristojne oblasti v obdobju od leta 1991 do leta 2010 v kar 91 odstotkih tolerirale dvojno državljanstvo. Na podlagi takšnega izračuna bi lahko (pre)hitro zaključila, da glede na dostopne statistične podatke Slovenija v praksi vodi eno najbolj tolerantnih politik dvojnega državljanstva. A moram poudariti, da takšen odstotek po mojem mnenju ne odraža realnega stanja, saj na rezultat močno vpliva številčnost pozitivno odobrenih vlog na podlagi 40. in 19. člena, ki sta bila aktualna le za posebno kategorijo prosilcev in le v zakonsko določenem obdobju. Če iz izračuna izločim ti dve posebni kategoriji naturaliziranih državljanov, se odstotek tolerance dvojnega državljanstva v okviru redne naturalizacije bistveno zmanjša: od 31.590 odobrenih vlog je bilo dvojno državljanstvo tolerirano v 12.838 primerih, kar znaša dobrih 41 odstotkov vseh odobrenih vlog. Če pa iz tega preračunavanja izvzamem še kategorijo slovenskih izseljencev in njihovih potomcev ter kategorijo prosilcev, ki ponovno prosijo za slovensko državljanstvo, dobim sledeč rezultat: od 31.590 odobrenih vlog je bilo dvojno državljanstvo tolerirano v 10.970 primerih, kar pomeni, da je v izbranem obdobju slabih 35 odstotkov imigrantov s pridobitvijo slovenskega državljanstva pridobilo še status dvojnega državljana.

Takšen trend glede toleriranja dvojnega državljanstva v okviru redne naturalizacije zasledimo tudi v zadnjih letih, kar nazorno prikazujejo izračuni na podlagi podatkov v spodnji tabeli⁴³⁸ (tabela 5.11). V zadnjih šestih letih je bilo v okviru redne naturalizacije

⁴³⁷ Na tem mestu naj pojasnim, da v izračun nisem vključila naturaliziranih državljanov v skladu z 10. členom, čeprav je tudi med njimi nekaj dvojnih državljanov, ki so dokazali obstoj posebnih okoliščin za spregled pogoja odpusta iz predhodnega državljanstva. Ministrstvo za notranje zadeve namreč ne vodi evidence o teh izjemah, zato natančna številka glede teh potencialnih dvojnih državljanov ni na voljo.

⁴³⁸ Naj na tem mestu opozorim, da v tabeli 5.11 najverjetneje prihaja do določenega prekrivanja podatkov, saj so v število pozitivno rešenih vlog za leto 2011 vključeni delno tudi podatki za leto 2012 (in sicer od 1. 1. 2012 do 20. 1. 2012), ki so potem ponovno upoštevani v številu pozitivno rešenih vlog za

odobrenih kar 6.791 vlog za slovensko državljanstvo, pri čemer je bilo dvojno državljanstvo tolerirano v (vsaj) 2.866 primerih, kar znaša dobrih 42 odstotkov vseh odobrenih vlog. Če se osredotočim le na imigrante, pa je bilo dvojno državljanstvo dopuščeno v kar 2.724 primerih, kar znaša dobrih 40 odstotkov vseh pozitivno rešenih vlog.

Tabela 5.11: Redna naturalizacija po členih Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v letih 2007 – 2012 (do vključno 30. 6. 2012)

Pravna podlaga	Pozitivno rešene vloge						Skupaj
	2007	2008	2009	2010	2011*	2012**	
10. člen	531	413	376	358	363	165	2.206
12/1 člen	32	22	18	15	15	5	107
12/2 člen	10	2	4	9	9	1	35
12/3 člen	387	287	254	280	323	143	1.674
12/4 člen	7	3	2				12
12/5 člen	14	18	22	12	14	14	94
12/7 člen	4	7	9	9	6	3	38
12/8 člen	1	2	3		1		7
12/9 člen		8	9	6	10	5	38
14. člen	331	373	552	569	506	249	2.580
Skupaj	1.317	1.135	1.249	1.258	1.247	585	6.791

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve (2012).⁴³⁹

Opombe:

* podatki so navedeni do vključno 20. 1. 2012

** podatki so navedeni za obdobje od 1. 1. 2012 do 30. 6. 2012

Kakšen pa je delež dvojnih državljanov med prosilci, ki za slovensko državljanstvo zaprosijo na podlagi izredne naturalizacije? Odstotek toleriranja dvojnega državljanstva (imigrantov) je seveda pričakovano višji kot v primeru redne naturalizacije. Tu izračuni niso niti potrebni, saj se prosilec za slovensko državljanstvo, ki zanj zaprosijo na podlagi 13. člena zakona o državljanstvu, sploh ni potrebno odreči izvornemu državljanstvu in s pridobitvijo slovenskega državljanstva avtomatično postanejo dvojni državljani. V Sloveniji smo torej na podlagi izredne naturalizacije v zadnjih dvajsetih letih pridobili še 7.292 dvojnih državljanov (glej spodnjo tabelo 5.12).

leta 2012 (ki vključuje podatke od 1. 1. 2012 do 30. 6. 2012). Kljub temu menim, da ta prekrivanja niso tako velika, da bi resneje popačila moje preračune odstotka potencialnih dvojnih državljanov.

⁴³⁹ Vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve.

Tabela 5.12: Izredna naturalizacija v skladu s 13. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v letih 1991 – 2010

Leto	Prejete vloge	Rešene vloge				Skupaj
		Pozitivno rešene	Negativno rešene	Ustavitev postopka	Zavržene vloge	
1991	32	8	3			11
1992	386	45	19			64
1993	1.167	159	68	2	4	233
1994	605	218	36	5	1	260
1995	626	391	88	29	8	516
1996	250	150	66	22	5	243
1997	230	628	14	7	4	653
1998	330	571	88	21		680
1999	592	444	35	17	2	498
2000	501	274	27	8	2	311
2001	470	245	32	24	23	324
2002	656	716	130	18	22	886
2003	856	446	57	24	7	534
2004	844	344	16	13	5	378
2005	681	244	506	13	8	771
2006	342	464	1.107	132	22	1.725
2007	393	210	137	31	13	391
2008	572	631	185	12	3	831
2009	743	551	68	7	0	626
2010	583	553	49	24	5	631
SKUPAJ	10.859	7.292	2.731	409	134	10.566

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve (2012).⁴⁴⁰

Prav tako zanimivi in morda v določeni meri celo presenetljivi so tudi podatki o številu in predvidenem odstotku dvojnih državljanov med naturaliziranimi državljani na agregatni ravni. Če upoštevam vse zakonske možnosti pridobitve statusa dvojnega državljanja v okviru naturalizacije, ki jih prosilcem omogoča Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, lahko na podlagi dostopnih podatkov ocenim, da je od osamosvojitve do leta 2010 kar 193.028 oseb ob pridobitvi slovenskega državljanstva z naturalizacijo pridobilo status dvojnega državljanja (glej tabelo 5.13). Pri tem naj izrecno poudarim, da gre zgolj za predvideno oceno števila dvojnih državljanov in sicer zaradi dveh razlogov: prvič, slovenske pristojne oblasti ne vodijo natančnejše evidence glede dvojnih državljanov, ki so ta status pridobili na podlagi dokazanih olajševalnih

⁴⁴⁰ Vir podatkov: osebna in elektronska komunikacija z Alešem Jermanom, višjim svetovalcem na Sektorju za državljanstvo v okviru Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo na Ministrstvu za notranje zadeve.

okolščin v drugem odstavku 10. člena, poleg tega pa ni znano natančno število dvojnih državljanov, ki so ta status pridobili pred uvedbo pogoja odpovedi izvornemu državljanstvu za tiste prosilce, ki so vlogo podali na podlagi poroke s slovenskim državljanom⁴⁴¹; drugič, slovenska zakonodaja dejansko ne podeljuje, temveč le dopušča možnost dvojnega državljanstva, ohranitev izvornega državljanstva pa je načeloma odvisna od posameznikove osebne odločitve – lahko se odloči tudi za prostovoljno odpoved izvornemu državljanstvu –, in zakonodaje države izvora, ki lahko predvideva (avtomatično) odpoved izvornega državljanstva v primeru naturalizacije v tuji državi.

Tabela 5.13: Ocena števila dvojnih državljanov v letih 1991 – 2010

Pravna podlaga	Število pozitivno rešenih vlog
Redna naturalizacija	
12/1. člen	1.825
12/2. člen	43
12/4. člen	18
12/5. člen	155
12/7. člen	43
14. člen	10.754
Izredna naturalizacija	
13. člen	7.292
Državljanji nekdanjih jugoslovanskih republik (posebne določbe)	
19. člen	1.758
40. člen	171.140
Skupaj	193.028 dvojnih državljanov

A bolj kot samo število dvojnih državljanov, ki očitno predstavlja skoraj 10 odstotkov celotne slovenske populacije, so bolj zgovorni odstotki, ki jih glede na število vseh naturaliziranih državljanov predstavljajo dvojni državljanji. Kot je razvidno iz spodnje tabele (glej tabelo 5. 14), je ob upoštevanju vseh možnih kategorij naturaliziranih državljanov odstotek dvojnih državljanov ponovno nerealno visok – kar 91,2 odstotka vseh naturaliziranih državljanov –, ker ga popači visoko število pozitivno odobrenih vlog na podlagi 40. in 19. člena, ki sta bila v določenem obdobju aktualna le za posebno kategorijo prosilcev. Če iz izračuna izločim obe omenjeni kategoriji, se odstotek dvojnih državljanov ponovno bistveno zmanjša – od 38.882 pozitivno rešenih vlog je

⁴⁴¹ Omenjeni kategoriji naturaliziranih državljanov sta bili zato izpuščeni iz izračuna števila dvojnih državljanov, čeprav so tudi v teh dveh skupinah prosilci lahko ohranili svoje izvorno državljanstvo.

bilo v 20.130 primerih dvojno državljanstvo prosilcev tolerirano, kar predstavlja 51,8 odstotka vseh pozitivno rešenih vlog. Če pa se ponovno osredotočim le na imigrante, pa lahko na podlagi izračuna ugotovim, da je bilo v obravnavanem obdobju v kar 47 odstotkih primerov tolerirano dvojno državljanstvo imigrantov.

Tabela 5.14: Odstotek dvojnih državljanov glede na celotno število pozitivno rešenih vlog v letih 1991 – 2010

Pravna podlaga	Število pozitivno rešenih vlog
Redna naturalizacija	
10. člen	10.149
12/1 člen	1.825
12/2 člen	43
12/3 člen	8.573
12/4 člen	18
12/5 člen	155
12/7 člen	43
12/8 člen	7
12/9 člen	23
14. člen	10.754
Izredna naturalizacija	
13. člen	7.292
Posebna ureditev za državljane nekdanjih jugoslovanskih republik	
19. člen	1.758
40. člen	171.140
Skupaj	211.780 naturaliziranih državljanov
Odstotek dvojnih državljanov v letih 1991 – 2010	91,2 odstotka vseh naturaliziranih državljanov (193.028/211.780)
Odstotek dvojnih državljanov v letih 1991 – 2010 (brez naturaliziranih državljanov po 40. in 19. členu)	51,8 odstotka vseh naturaliziranih državljanov (20.130/38.882)
Odstotek dvojnih državljanov v letih 1991 – 2010 (brez naturaliziranih državljanov po 12. 1, 12.2, 19. in 40. členu)	47 odstotkov vseh naturaliziranih državljanov (18.262/38.882)

* * *

Zgornja analiza implementacije slovenske politike do dvojnega državljanstva, ki sem jo izpeljala na podlagi preračuna obstoječih statističnih podatkov o naturaliziranih

slovenskih državljanih od osamosvojitve naprej, mi je ponudila nekaj zanimivih iztočnic za razmislek o slovenski politiki do dvojnega državljanstva. V okviru analize zakonodajne ureditve vprašanja (tolerance) dvojnega državljanstva sem na podlagi preučitve relevantnih zakonskih določb potrdila domnevo, da slovenska politika glede (tolerance) dvojnega državljanstva temelji na načelni netoleranci dvojnega državljanstva imigrantov ter na sprejemanju in spodbujanju dvojnega državljanstva slovenskih izseljencev. Glede na rezultate analize implementacije te politike v praksi, ki sem jo izpeljala v tem sklopu, se mi sedaj zdi, da je bila takšna binarna opredelitev slovenske politike do dvojnega državljanstva in s tem povezana ocena o načelni netoleranci dvojnega državljanstva pri imigrantih preveč pavšalna in poenostavljena. V praksi slovenska država namreč tolerira dvojno državljanstvo (imigrantov) v večji meri, kot bi lahko sklepala le na podlagi analize zakonodajne ureditve tega vprašanja. V okviru redne naturalizacije so pristojne oblasti od osamosvojitve naprej dopustile ohranitev izvirnega državljanstva v kar 41 odstotkih pozitivno rešenih primerov, pri čemer to ni zgolj posledica pragmatičnega pristopa ob začetnem formiranju državljankega telesa – ob upoštevanju te kategorije naturaliziranih državljanov je bilo dvojno državljanstvo namreč tolerirano v kar 90 odstotkih –, temveč je tak trend moč zaznati tudi v zadnjih šestih letih. Če se v analizi osredotočim zgolj na imigrante, ostaja odstotek toleriranja dvojnega državljanstva v okviru redne naturalizacije še vedno relativno visok – v 35 odstotkih vseh pozitivno rešenih vlog so imigranti lahko ohranili svoje izvorno državljanstvo. Zanimivi so tudi podatki na agregatni ravni, ki vključuje vse zakonske možnosti ohranitve izvirnega državljanstva v okviru redne in izredne naturalizacije: v zadnjih dvajsetih letih naj bi v okviru naturalizacije kar 193.028 naturaliziranih državljanov skupaj s slovenskim državljanstvom pridobilo še status dvojnega državljanca, kar predstavlja slabih 10 odstotkov celotnega slovenskega prebivalstva, dvojno državljanstvo imigrantov pa je bilo na agregatni ravni tolerirano pri več kot polovici vseh pozitivno rešenih vlog. Takšna opažanja seveda postavljajo pod vprašaj moje dosedanje trditve o restriktivni politiki slovenske države do dvojnega državljanstva imigrantov, saj je glede na zgornje izračune vsak drugi imigrant, ki pridobi slovensko državljanstvo v okviru postopka naturalizacije, hkrati lahko tudi dvojni državljan, kar pa bi malce težko ocenila kot rezultat restriktivne politike. Na začetku tega sklopa sem predvidevala, da relativno visok odstotek tolerance dvojnega državljanstva opozarja na obstoj določenega razkoraka med restriktivno normativno ureditvijo in pragmatično administrativno implementacijo te politike v

praksi, a po izvedeni statistični analizi podeljevanja slovenskega državljanstva menim, da sem se tudi v teh razmišljanjih morda preuranila. V okviru zgornje analize implementacije politike se je namreč izkazalo, da je takšen rezultat v večji meri posledica relativno tolerantne politike do dvojnega državljanstva imigrantov, ki priznava različne zakonske izjeme in olajševalne okoliščine, na podlagi katerih je dopuščena možnost spregleda pogoja odpovedi predhodnemu državljanstvu v okviru naturalizacije, kot pa odraz drugačnih administrativnih praks. Takšna opažanja sta potrdila tudi predstavnika Sektorja za državljanstvo pri Ministrstvu za notranje zadeve,⁴⁴² ki sta v okviru intervjuja jasno izpostavila, da imajo pristojne oblasti v določenih primerih res zakonsko možnost prostega preudarka, sploh če gre za posebne okoliščine v državah izvora, a njihove odločitve vedno ostajajo v okviru doslednega spoštovanja zakonskih okvirjev. Primer takšne bolj odprte interpretacije zakonskih določil predstavlja odločitev slovenskih oblasti, da v primeru, če mora prosilec za slovensko državljanstvo najprej izpolniti dolžnost služenja vojaškega roka v svoji državi izvora, da sploh lahko zaprosi za odpust iz izvirnega državljanstva, to načeloma upoštevajo kot posebno olajševalno okoliščino v skladu z drugim odstavkom 10. člena zakona,⁴⁴³ čeprav je ne zakon ne uredba ne navajata izrecno kot dovoljeno izjemo.⁴⁴⁴

Analiza implementacije slovenske politike do dvojnega državljanstva imigrantov s pomočjo obstoječih statističnih podatkov o naturaliziranih državljanih razkriva torej drugačno sliko o domnevni restriktivnosti te politike, kot sem si jo izoblikovala na podlagi preučitve relevantne zakonodaje. Takšna opažanja v določeni meri vplivajo tudi na moja razmišljanja o vlogi in pomenu dvojnega državljanstva v slovenski integracijski politiki, saj dvojno državljanstvo in njegova toleranca očitno nista tako nepomembna elementa te politike, kot sem ugotavljala na podlagi analize temeljne migracijske in integracijske zakonodaje. Vsa ta spoznanja opozarjajo na potrebo po kompleksnejši in večplastni preučitvi tega vprašanja, zato bom v nadaljevanju tega poglavja natančneje preučila še mnenja in stališča imigrantov glede te problematike. S tem bom v oceno slovenske politike do dvojnega državljanstva vnesla še dodatno dimenzijo, ki bo

⁴⁴² Intervju z vodjo Sektorja za državljanstvo gospo Mojco Maček in višjim svetovalcem na omenjenem sektorju Alešem Jermanom, ki je potekal v prostorih ministrstva dne 26. septembra 2012.

⁴⁴³ Takšno situacijo opredelijo kot primer, da izvorna država ne izvaja postopka odpusta oziroma prostovoljno pridobitev tujega državljanstva smatra za nelojalno dejanje.

⁴⁴⁴ Takšne odločitve so bile po pričevanju mojih sogovornikov iz Sektorja za državljanstvo aktualne predvsem v primeru prosilcev za slovensko državljanstvo iz Srbije ter Bosne in Hercegovine, saj bi v nasprotnem primeru takšne posameznike izpostavili služenju vojaškega roka v času vojaških spopadov v nekdanjih jugoslovanskih republikah.

izražala subjektivne poglede imigrantov/dvojnih državljanov kot pomembnih akterjev in ne le objektov te politike.

5.3 Analiza mnenj in stališč (bodočih) dvojnih državljanov

V skladu s predvidenim raziskovalnim načrtom bom dosedanjo analizo slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v slovensko družbo dopolnila še z natančnejšo preučitvijo stališč in mnenj (bodočih) dvojnih državljanov, ki so se odločili za stalno naselitev v slovenski državi. S tem dodatnim analitičnim nivojem bom ponudila celovit uvid v razumevanje pomena dvojnega državljanstva v teh procesih v slovenski državi in družbi, saj bom vsa dosedanja opažanja in ugotovitve glede zakonodajne ureditve in njene implementacije v praksi interpretirala skozi optiko subjektivnih razmišljanj in mnenj posameznikov, ki se s to situacijo soočajo v svojem vsakdanjem življenju.

Pri izvedbi te analize se bom v določeni meri naslonila na ugotovitve obstoječih kvalitativnih raziskav, ki so v okviru preučevanja stališč in mnenj slovenskih imigrantov o različnih vidikih njihovega vključevanja in bivanja v slovenski državi poizvedovale tudi o njihovih stališčih glede obstoječe politike (tolerance) dvojnega državljanstva in njenega pomena za uspešnost njihove integracije v slovensko družbo. Takšnih raziskav v Sloveniji (vsaj zaenkrat) ni veliko. Pravzaprav sta za mojo analizo relevantni le dve študiji.⁴⁴⁵ Prva takšna študija je raziskava »Percepcije slovenske integracijske politike«, ki so jo v letih 2003 in 2004 pod vodstvom dr. Mirana Komaca izvedli sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja, Fakultete za družbene vede in Inštituta za slovensko izseljenstvo ter še danes predstavlja eno najpomembnejših in najobsežnejših študij slovenske integracijske politike, ki je za razliko od podobnih raziskav ponuja zanimiv vpogled v razmišljanja in dožemanja te problematike s strani tistih, ki se jih ta politika najbolj dotakne, a akademska skupnost (pre)pogosto pozabi nanje.⁴⁴⁶ Ciljna skupina te raziskave so bili namreč vsi prebivalci Slovenije, ki so po

⁴⁴⁵ Določene osnovne podatke o naročniku in sodelavcih obeh raziskav sem zapisala v uvodu k temu poglavju, kjer sem natančneje pojasnila metodološko zasnovo tega poglavja.

⁴⁴⁶ Obsežno zaključno poročilo te raziskave (drugi ponatis), ki sta ga uredila dr. Miran Komac in dr. Mojca Medvešek (v literaturi glej Komac in Medvešek 2005b), je dostopno na sledeči spletni strani Inštituta za narodnostna vprašanja: http://www.inv.si/DocDir/projekti/perce_slo_int_pol_zakljucno_2natis.pdf (5. oktober 2012). Za natančnejši metodološki okvir in izhodišča te raziskave glej Medvešek in Hafner Fink (2004).

njeni osamosvojitvi zaprosili za slovensko državljanstvo, pri čemer jih je večina pridobila slovensko državljanstvo v skladu s 40. členom Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, ki je dopuščal ohranitev predhodnega državljanstva, kar posledično pomeni, da so bili anketiranci (najverjetneje) v veliki meri dvojni državljani. Mnenja imigrantov so zabeležili z obsežnim vprašalnikom, ki je zajemal različne vidike vključevanja v slovensko družbo in se ob tem dotaknil tudi tematike dvojnega državljanstva.⁴⁴⁷ Natančneje sta se na to temo neposredno nanašali dve vprašanji, ki sta bili vključeni v sklop o politični integraciji imigrantov in sta v tem okviru poizvedovali o oceni anketirancev o političnih pobudah za odpravo dvojnega državljanstva, ki so bile aktualne v letih 1993 do 1996, in o njihovih preferencah in izbiri državljanstva v primeru skupnega dogovora med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami o omejitvi (tolerance) dvojnega državljanstva.⁴⁴⁸

Druga pomembna študija, na rezultate katere se bom naslonila v svoji analizi, pa je raziskava »Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji«, ki smo jo med letoma 2008 in 2009 pod vodstvom dr. Mojce Medvešek izpeljali sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja. Ta študija predstavlja eno izmed novejših raziskav o uspešnosti slovenske integracijske politike, ki se je osredotočila na celovito analizo procesa integracije posebne skupine imigrantov, to je državljanov tretjih držav. Avtorji raziskave smo do te izbrane problematike pristopili z dveh medsebojno povezanih zornih kotov: po eni strani smo želeli čim bolj celovito zabeležiti vsakdanje izkušnje državljanov tretjih držav na različnih področjih vključevanja v slovensko družbo, pri čemer smo bili še posebej pozorni na identifikacijo morebitnih težav in ovir v tem procesu; po drugi strani pa smo želeli zajeti stališča in mnenja predstavnikov večinskega prebivalstva, ki so neposredno vključeni v te procese in/ali se pri svojem delu vsakodnevno srečujejo z imigranti (Medvešek in Bešter 2010b, 9–12). Za mojo analizo v okviru doktorske disertacije je zanimiv predvsem prvi sklop raziskave, v katerem smo s pomočjo

⁴⁴⁷ V tem primeru je šlo za strukturiran vprašalnik, ki je vključeval štiriindevetdeset vprašanj, razvrščenih v devet

tematskih sklopov: kakovost življenja, šola in jezik, mediji, religija, socio-ekonomski položaj, kultura, stiki in politična participacija (Medvešek in Hafner Fink 2004, 6).

⁴⁴⁸ Felicita Medved (2005, 474), ki je v zaključnem poročilu predstavila rezultate raziskave s področja politične integracije in državljanstva, je v omenjenem prispevku pojasnila, da sta bili obe vprašanji postavljeni v odprti obliki zato, »da sta se poleg aktiviranja pogledov, stališč in/ali izkušenj, povezanih z dvojnimi državljanstvom, dotaknili tudi kognitivne sfere percepcije, torej določeno poznavanje neuspešnih pobud, ki so bile v Sloveniji predlagane v smislu odprave dvojnega državljanstva in določena znanja o državljanstvu kot statusu in državljanskih pravicah na splošno.«

poglobljenih intervjujev z imigranti uspeli identificirati, kakšne so njihove izkušnje in mnenja o uspešnosti njihovega vključevanja v slovensko družbo na izbranih družbenih področjih.⁴⁴⁹ V tem okviru smo sogovornike povprašali o njihovi percepciji in razumevanju pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v slovensko družbo.⁴⁵⁰ Pri tem nas je predvsem zanimalo, kakšni so njihovi motivi za pridobitev slovenskega državljanstva, zakaj si želijo ohraniti svoje izvorno državljanstvo in kako na splošno ocenjujejo slovensko politiko do dvojnega državljanstva. Pri tem naj poudarim, da večina naših intervjuvancev v času izvedbe raziskave (še) ni imela dvojnega državljanstva, saj jih večina (še) ni zaprosila za slovensko državljanstvo, zato so njihovi odgovori opisovali hipotetične situacije, s katerimi se bodo šele soočili. Poleg tega se nekateri intervjuvanci niso želeli opredeliti do tega vprašanja ali pa so bili zelo redkobesedni in so le izrazili željo po toleriranju dvojnega državljanstva s strani slovenske države, niso pa želeli natančneje pojasniti, zakaj se jim to zdi pomembno. Razloga za takšno zadržanost pri nekaterih intervjuvancih sta bila po mojih opažanjih sledeča: po eni strani za marsikaterega imigranta (dvojno) državljanstvo predstavlja intimno in občutljivo temo, ki je tesno povezana z njegovo osebno identiteto in etnično samoopredelitvijo, zato o tem ne želi na široko razpredati in razlagati (še tako prijaznemu) raziskovalcu; po drugi strani pa nekateri imigranti včasih ne želijo priznati svojega dvojnega državljanstva, ker ne želijo, da bi oblasti v državi naselitve to izvedele in zahtevale, da se odrečejo izvornemu državljanstvu, ki so ga (najverjetneje) ponovno pridobili po naturalizaciji v državi naselitve.⁴⁵¹

S ciljem, da bi ustrezno dopolnila dosedanja spoznanja in ugotovitve obeh omenjenih raziskav in s tem ponudila celovitejšo sliko glede vloge, ki jo ima (ne)toleranca dvojnega državljanstva pri integraciji imigrantov v slovensko družbo, sem izvedla še

⁴⁴⁹ Izbrana družbena področja, za katera so bile opravljene posamične analize, so sledeča: stiki z javno upravo, trg delovne sile, stanovanjska problematika, šolstvo in zdravstvo. Več o metodološki zasnovi in izvedbi celotne raziskave v Medvešek in Bešter (2010b).

⁴⁵⁰ Na tem mestu naj pojasnim, da se bom osredotočila le na mnenja in stališča, ki so jih intervjuvanci podali v okviru tega posebnega sklopa, ki je neposredno naslavljal tematiko dvojnega državljanstva, saj bi natančnejša analiza vprašanj in odgovorov v okviru drugih tematskih sklopov raziskave, ki so posredno povezani s problematiko dvojnega državljanstva, resno preseгла vsebinske okvirje te disertacije.

⁴⁵¹ S takšnimi primeri sem se srečala tudi v okviru moje samostojne študije, ki jo bom predstavila v nadaljevanju tega poglavja. V prvem primeru sem se z dvojnimi državljanom iz arabskih držav že dogovorila za termin intervjuja, a ga je potem najprej dvakrat prestavil, potem pa mi je javil, da je še enkrat premislil in da je zanj to preveč osebna stvar, da bi o tem spregovoril z mano. V drugem primeru pa sem se preko znanca že skoraj dogovorila za izvedbo intervjuja, a se je potem ta oseba umaknila, ker ni želela, da bi se razvedelo, da je po redni naturalizaciji ponovno pridobila nazaj izvorno državljanstvo.

samostojno empirično študijo, v kateri sem se osredotočila na izkušnje dvojnih državljanov in njihova dožemanja te tematike. V tem kontekstu sem v obdobju od maja do junija 2010 izvedla deset poglobljenih osebnih intervjujev z dvojnimi državljani, v katerih so intervjuvanci spregovorili o njihovih izkušnjah s statusom dvojnega državljanstva ter o zaznanih prednostih in slabostih, ki jih (je) ta status prinaša(l) za njihovo vključevanje v slovensko družbo. V želji, da bi zajela različne možne situacije, sem bila pri izbiri sogovornikov pozorna na to, da so bile njihove izkušnje čim bolj raznolike in da so dvojno državljanstvo pridobili na različne načine, kar je razvidno tudi iz spodnje tabele 5.15, ki natančneje predstavlja strukturo izbranega vzorca.

Tabela 5.15 : Pregled strukture izbranega vzorca v okviru empirične študije percepcij dvojnih državljanov

Zap.št.	Spol	Starost	Drugo Državljanstvo	Pravna podlaga za pridobitev dvojnega državljanstva
1	moški	42	kosovsko (?)*	redna naturalizacija – izjema zaradi statusa begunca
2	moški	48	Bolivijsko	izredna naturalizacija na področju gospodarstva
3	moški	62	Bosansko	40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije
4	ženski	43	Srbsko	izredna naturalizacija na področju kulture
5	moški	62	Srbsko	avtomatična pridobitev slovenskega državljanstva ob osamosvojitvi, naknadna pridobitev izvornega državljanstva
6	ženski	55	Hrvaško	40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije
7	ženski	25	Bosansko	izredna naturalizacija mladoletne osebe
8	moški	36	Avstralsko	redna naturalizacija – izjema zaradi poroke s slovenskim državljanom (ko je bila še veljavna)
9	ženski	42	Slovaško	redna naturalizacija – izjema zaradi poroke s slovenskim državljanom (ko je bila še veljavna)
10	moški	54	Makedonsko	40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije

* Kljub zagotavljanju sogovornika, da poseduje dvojno državljanstvo, sem bila v tem primeru malce v dvomih, ali ima intervjuvanec res status dvojnega državljanstva. Po njegovem prepričanju naj bi namreč kosovsko državljanstvo pridobil z rojstvom na ozemlju Kosova v času nekdanje Jugoslavije. Po razpadu skupne države ni nikoli ponovno zaprosil za kosovsko državljanstvo, saj je še vedno prepričan, da mu kosovsko državljanstvo pripada avtomatično na podlagi rojstva na Kosovem. Kljub dvomom, da ima res dvojno državljanstvo, sem ga vseeno vključila v svojo študijo, saj je bila za mojo analizo pomembna njegova percepcija, da je dvojni državljan in je na podlagi tega tudi podal svoje odgovore.

Iztočnice za izvedbo teh intervjujev sem si zapisala v obliki polstrukturiranega vprašalnika, s pomočjo katerega sem lahko bolj sistematično in organizirano vodila intervjuje, poleg tega pa sem jih tako lažje analizirala in medsebojno primerjala. Vprašalnik je zajemal štiri vsebinsko povezane sklope: prvo izhodiščno vprašanje se je nanašalo na koncept državljanstva, kot ga razume in interpretira moj sogovornik, kar mi je ponudilo boljši vpogled v to, kaj sogovorniku sploh pomeni državljanstvo; drugi sklop vprašanj je bil namenjen poizvedovanju o različnih možnih vplivih in posledicah pridobitve slovenskega državljanstva na uspešnost procesa vključevanja v slovensko družbo, kot jih zaznava sogovornik; tretji sklop vprašanj se je nanašal na sogovornikov odnos do njegovega izvirnega državljanstva; četrti sklop pa je bil namenjen sogovornikovi oceni, ali posedovanje dvojnega državljanstva predstavlja oviro ali spodbudo v procesu njegovega vključevanja v slovensko družbo, in njegovim pobudam za oblikovanje ustrežnejše slovenske politike do (tolerance) dvojnega državljanstva.⁴⁵²

V nadaljevanju tega podpoglavja bom torej skušala s predstavitvijo ključnih dognanj in opažanj vseh treh omenjenih študij dati glas tudi tistim akterjem, ki s(m)o jih pri preučevanju pomena dvojnega državljanstva v aktualnih družbenih procesih običajno preslišali oziroma jih nis(m)o niti povprašali o njihovih interpretacijah in dojemanjih tega pojava, ki pomembno zaznamuje in usmerja njihovo vsakdanje življenje v obeh državah. Še do nedavnega s(m)o raje ugibali o njihovem odnosu do tega vprašanja in sklepali o njem na osnovi teoretičnih argumentov in predpostavk, nato pa na tej podlagi oblikovali politiko (če jo sploh lahko tako poimenujemo), ki glede na njen dosedANJI neuspeh ne odraža dejanskega družbenega stanja. Naj torej o svojih percepcijah, interpretacijah in izkušnjah z dvojnimi državljanstvom končno spregovorijo tudi dvojni državljani sami.

5. 3. 1 Ko spregovorijo (bodoči) dvojni državljani v Sloveniji...

Če želim natančneje razumeti, kako (bodoči) dvojni državljani interpretirajo svoje izkušnje z dvojnimi državljanskim statusom in kako v tem okviru ocenjujejo ustreznost obstoječe politike in prakse glede (ne)toleriranja dvojnega državljanstva imigrantov,

⁴⁵² Na tem mestu bi rada pojasnila, da bom v nadaljevanju vsa razmišljanja intervjuvancev iz moje študije načeloma zabeležila v obliki navedb, saj določeni intervjuji na željo intervjuvancev niso bili posneti, temveč sem si sproti beležila njihova mnenja in stališča. V kolikor je bil intervju posnet, pa bom navedla neposredni citat, saj se s tem želim izogniti podajanju svojih interpretacij njihovih idej in misli.

moram najprej raztolmačiti, kaj tem posameznikom pomeni in predstavlja sama ideja državljanstva. Kot sem ugotavljala v uvodnem poglavju disertacije, dandanes namreč »državljanstvo pomeni marsikom marsikaj« (Joppke 2007: 37), zato obstaja že skoraj toliko opredelitev in interpretacij tega koncepta, kot obstaja avtorjev, ki se ukvarjajo s to tematiko. V tem kontekstu me je zanimalo, kako takšen status dojemajo tisti posamezniki, ki vsakodnevno živijo z dvema ali celo več državljanstvi, pri čemer so se morali praviloma potruditi za pridobitev dodatnih državljanstev in jih zato ne jemljejo za tako samoumevne, kot jih najverjetneje tisti posamezniki, ki posedujemo le eno državljanstvo in o njem običajno niti ne razmišljamo. Zanimive odgovore na to vprašanje je ponudila moja empirična študija, v okviru katere sem vsakega sogovornika na začetku intervjuja najprej povprašala o tem, kaj njemu pomeni državljanstvo. Pri tem sogovorniku nisem že vnaprej sugerirala možnih odgovorov, temveč sem mu prepustila, da s svojimi lastnimi besedami opiše njegovo dožemanje in razumevanje tega koncepta. Šele v primeru, če sem zaznala, da sogovornik razmišlja o tem, kako bi sploh odgovoril na vprašanje, sem mu nakazala, da lahko o državljanstvu razmišlja kot o pravnem statusu, kot o polnem članstvu v politični skupnosti (državljanov), kot o posebnem aspektu njegove identitete ipd. Odgovori intervjuvancev so me v določeni meri presenetili, saj sem na podlagi lastnega opažanja, da vsakodnevni diskurz še vedno močno določa klasična definicija državljanstva kot posebnega pravnega statusa s pripadajočimi pravicami in obveznostmi, pričakovala, da bodo takšno razumevanje državljanstva nekritično prevzemali tudi dvojni državljanji. A med vsemi desetimi intervjuvanci v okviru moje študije sta na tak tradicionalen način opredelila državljanstvo le dva intervjuvanca, ki sta mi pojasnila, da državljanstvo v prvi vrsti dojemata kot pravni status, ki opredeljuje odnos med posameznikom in določeno državo (naselitve) in v tem okviru določa posameznikove pravice, obveznosti in dolžnosti v tej državi. Ob tem sta oba izrecno poudarila, da razlikujeta med državljanstvom, ki jima kot posebni pravni status ponuja določen občutek varnosti in določa njune pravice in dolžnosti v državah državljanstva, in med (večno in nezamenljivo) lojalnostjo domovini, ki zanju predstavlja edinstveni prostor, »kjer se posameznik dobro počuti oziroma se počuti kot doma« (intervjuvanka št. 6). Domovina je torej po njih merilih načeloma le ena sama, pri čemer se vsak posameznik na podlagi osebnih afinitet in preferenc odloči, katera je njegova prava domovina – država izvora ali država naselitve. To je morda malce bolj slikovito potrdil eden izmed obeh intervjuvancev: »Domovino nosiš v srcu in ni ga zakona, s katero se odpoveš svoji domovini. To ti lahko vzame le

Bog« (intervjuvanec št. 3). V nasprotju s takšno klasično percepcijo državljanstva, ki postavlja jasno ločnico med državljskim statusom in pripadnostjo svoji (izvorni) domovini, so preostali intervjuvanci oba koncepta dojemali kot sinonima in v skladu s tem opredeljevali državljanstvo kot obliko pripadnosti oz. identifikacije z določeno politično skupnostjo (državljanov), ki jo povezujeta enakopravnost in medsebojna solidarnost med njenimi člani. Državljanstvo torej v nasprotju z mojimi pričakovanji večini intervjuvancev ne predstavlja (le) posebnega pravnega statusa, ki z opredelitvijo pripadajočih pravic in dolžnosti posamezniku omogoča (enakopravni) položaj v politični skupnosti (državljanov), temveč ga v večji meri razumejo kot obliko pripadnosti oz. lojalnosti politični skupnosti (državljanov), ki pomembno prispeva k vzpostavitvi medsebojnega spoštovanja in enakopravnosti med polnopravnimi člani te skupnosti. S pridobitvijo državljanstva določene države posameznik namreč izkaže določeno (pričakovano) stopnjo predanosti in lojalnosti do politične skupnosti (državljanov) v tej državi, hkrati pa mu skupnost z dodelitvijo takšnega položaja sporoča, da ga sprejema kot enakopravnega člana skupnosti, »v kateri vsi člani nekaj prispevajo in v zameno za to tudi nekaj dobijo nazaj« (intervjuvanec št. 2).

Takšna interpretacija državljanstva kot posebne oblike pripadnosti oziroma identifikacije s politično skupnostjo (državljanov), s pomočjo katere naj bi se izoblikovala enakopravnost in medsebojna solidarnost med njenimi člani, je vsaj po mojem mnenju preveč idealizirana in romantična predstava o državljanstvu, saj posedovanje državljanstva določene države v praksi ne prinaša avtomatično enako(pravn)osti, medsebojnega sprejemanja in spoštovanja v izbrani politični skupnosti (državljanov). A kljub temu ima takšno opažanje o interpretacijah in percepcijah državljanstva med dvojnimi državljani pomembno sporočilo za mojo analizo. Dokazuje namreč, da dvojni državljani kljub drugačnim prepričanjem nasprotnikov ne razmišljajo o državljanstvu (le) v pragmatičnih okvirjih in ga v tem kontekstu prepoznavajo kot eno izmed priložnosti za doseganje njihovih lastnih interesov, temveč mu pripisujejo (tudi) simbolno, celo emocionalno vrednost, ki je v določenih življenjskih situacijah pomembnejša od vseh materialnih ugodnosti in privilegijev, ki jih prinaša status (dvojnega) državljana. Pri tem je potrebno poudariti, da dvojni državljani načeloma ne razmišljajo le o enem, temveč o dveh ali celo več državljanstvih, zato je pri preučevanju njihovih percepcij državljanstva pomembno upoštevati tudi kontekst, v katerem interpretirajo svoje izkušnje z (dvojnimi)

državljanstvom. V skladu s tem opozorilom bom v nadaljevanju ločeno predstavila ključne izsledke in dognanja vseh treh študij o tem, kakšen pomen (bodoči) slovenski dvojni državljani pripisujejo pridobitvi državljanstva države naselitve, zakaj si tako želijo ohraniti izvorno državljanstvo in kako takšen dvojni državljanski status vpliva (oz. naj bi vplival) na njihovo vključevanje v slovensko družbo.⁴⁵³

Najprej si natančneje pogledjmo, kako (bodoči) dvojni državljani razmišljajo o slovenskem državljanstvu kot državljanstvu države naselitve in o njegovem pomenu za uspešnost njihove integracije v slovensko družbo. Ob tem naj pojasnim, da smo to vprašanje na mojo pobudo najprej zastavili intervjuvancem v okviru študije »Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji« (v nadaljevanju IDTDS študija), potem pa sem to vprašanje ponovila še v okviru moje samostojne študije. Želela sem namreč preveriti, če je mogoče potegniti vzporednice med mnenji tistih imigrantov, ki se šele odločajo za slovensko državljanstvo, in med stališči imigrantov, ki so s pridobitvijo slovenskega državljanstva že postali dvojni državljani. V obeh primerih je bilo vprašanje odprtega tipa in je intervjuvancem dopuščalo, da izpostavijo tiste elemente, ki jih sami dojemajo kot ključne pri njihovem dojetju državljanstva države naselitve. Čeprav je ena skupina intervjuvancev (iz IDTDS študije) ugibala in predpostavljala o hipotetični situaciji posedovanja slovenskega državljanstva, druga skupina intervjuvancev (iz moje samostojne študije) pa z njim vsakodnevno živi v državi naselitve, je mogoče iz njihovih odgovorov razbrati določene skupne točke.

Prvič, v okviru natančne analize in preučitve opravljenih intervjujev v omenjenih študijah se je izkazalo, da vsi naši sogovorniki pripisujejo pridobitvi slovenskega državljanstva (brez pogojevanja z odpovedjo izvornemu državljanstvu) izredno velik pomen za njihovo uspešnejše vključevanje v slovensko družbo, saj »z državljanstvom lahko prispevaš več, imaš manj omejitev pri življenju in delovanju v skupnosti državljanov« (intervjuvanec št. 2, moja študija). Ena izmed sogovornic v moji študiji je bila še malce bolj slikovita, saj je pridobitev slovenskega državljanstva primerjala z osvojitvijo filmske nagrade oskar: »Sedaj ko sem dobila slovensko državljanstvo je, kot

⁴⁵³ Na tej točki bi rada pojasnila, da bom vse morebitne navedbe in citate iz intervjujev z (bodočimi) dvojnimi državljani navajala na način in z ustreznimi oznakami, kot so bile določene v posamezni študiji. Poleg tega bom skušala jasno razmejiti in opozoriti, na rezultate katere študije se sklicujem, vključno z uporabo kratic za obe že obstoječi študiji (PSIP = Percepcije integracijske politike v Sloveniji in IDTDS = Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji).

da bi dobila oskarja« in ob tem pojasnila, da sedaj ločuje življenje pred in po pridobitvi slovenskega državljanstva, saj je bila to zanjo takšna pomembna življenjska sprememba (intervjuvanka št. 4). Tudi intervjuvanci v okviru IDTDS študije so večinoma poudarjali, da je sprejem v slovensko državljanstvo eden izmed njihovih najpomembnejših ciljev v okviru procesa integracije v slovensko družbo, saj se še predobro zavedajo, da se »popolna vključitev v slovensko družbo (...) doseže le preko pridobitve slovenskega državljanstva. To ti da privilegij, da pridobiš vse ugodnosti, ki bi jih lahko potreboval« (intervjuvanec št. 7). Tudi intervjuvanec št. 4 nam je podobno zaupal, da bo »vzel (...) slovensko državljanstvo enostavno tud zaradi tega, da mi je lepše in lažje živeti«.

Naslednje pomembno spoznanje, ki sem ga razbrala iz opravljenih intervjujev z (bodočimi) dvojnimi državljani, pa postavlja pod vprašaj nadaljnjo veljavnost dosedanjih prepričanj o koristoljubnosti in oportunističnih motivih dvojnih državljanov pri pridobitvi in koriščenju državljanstva države naselitve, s katerimi so nasprotniki dvojnega državljanstva pogosto utemeljevali svoje zahteve po odpravi dvojnega državljanstva. Naši sogovorniki so namreč pogosto poudarili, da jim pridobitev slovenskega državljanstva z materialnega vidika ne prinaša večjih prednosti pri uspešnejšem vključevanju v slovensko družbo, saj lahko večino socialnih ugodnosti in ekonomskih pravic koristijo na podlagi pridobljenega stalnega prebivališča. Med redkimi materialnimi koristmi, do katerih naj bi bili upravičeni šele kot slovenski državljani, so naši sogovorniki v okviru IDTDS študije izpostavili lažji dostop do in boljše priložnosti na trgu delovne sile. Takšen poudarek je malce presenetljiv, saj se imigranti praviloma lahko zaposlijo oz. delajo v Sloveniji na podlagi ustreznega delovnega dovoljenja, katerega izdaja ni pogojena s posedovanjem slovenskega državljanstva.⁴⁵⁴ A kot nam je v okviru IDTDS študije pojasnil intervjuvanec št. 16, »v Sloveniji ne moreš delati, kjer hočeš, če nimaš državljanstva Slovenije. Obstajajo delovna mesta, kjer ne moreš delati, če nimaš državljanstva.« Intervjuvanka št. 17 (IDTDS) je prav tako kot enega izmed poglavitnih razlogov, zaradi katerih razmišlja o pridobitvi slovenskega državljanstva, izpostavila možnost večje izbire dostopnih delovnih mest. Po njenih izkušnjah slovenski delodajalci niso naklonjeni zaposlovanju imigrantov, ker to pomeni dodatne zaplete z urejanjem ustrezne dokumentacije in

⁴⁵⁴ To področje natančneje ureja Zakon o zaposlovanju in delu tujcev /ZZDT-1/ (Ur. l. RS 26/2011, 21/2013-ZUTD-A, 100/2013-ZUTD-C).

delovnih dovoljenj, v določenih primerih pa je zasedba delovnega mesta (v njenem primeru učiteljica angleškega jezika v osnovni šoli) zakonsko omejena le na slovenske državljane.⁴⁵⁵

A takšna želja po izboljšanju materialnega in socialnega položaja v družbi naselitve pri večini naših sogovornikov vendarle ni bila odločilni dejavnik pri odločitvi za pridobitev slovenskega državljanstva. Pomembnejšo spodbudo za oddajo vloge za sprejem v slovensko državljanstvo so našim sogovornikom predstavljali nematerialni, simbolni vidiki posedovanja slovenskega državljanstva. Večina intervjuvancev v okviru IDTDS študije je na primer poudarila, da jim bo šele pridobljen status slovenskega državljanja prinesel pravi občutek varnosti, ob katerem se jim ne bo treba nenehno »ukvarjat z neko papirologijo« in razmišljati o tem, »al boš mogu zapustit državo al ne« (intervjuvanec 4, IDTDS). Podobno so razmišljali tudi sogovorniki iz moje študije, ki so pogosto omenili veliko zadovoljstvo, da so se s pridobitvijo slovenskega državljanstva dokončno poslovili od vseh zamudnih birokratskih postopkov v zvezi z delovnimi dovoljenji, dovoljenji za prebivanje in ostalo dokumentacijo, saj so bili zaradi tega pogosto negotovi glede njihovega nadaljnjega bivanja in vključevanja v slovensko družbo. Poleg takšnega občutka varnosti naj bi po besedah naših intervjuvancev status slovenskega državljanja omogočal enakopravnejši položaj z vsemi pripadajočimi pravicami in dolžnostmi, ki naj bi posamezniku ponudile mnogo boljše možnosti za aktivno (politično) participacijo in sodelovanje pri oblikovanju in sprejemanju bistvenih političnih odločitev v tej državi. Le ena izmed sogovornic (intervjuvanka 6, moja študija) je ocenila, da ji pridobitev slovenskega državljanstva ni prinesla občutka večje enakopravnosti v družbi, saj so jo mnogi še naprej sodili po njenem etničnem poreklu in ne po državljanskem statusu.⁴⁵⁶ Z določeno nostalgijo in sentimentalnostjo pa je na slovensko državljanstvo gledal intervjuvanec št. 18 (IDTDS), ki je želel pridobiti slovensko državljanstvo v prvi vrsti kot spomin na preživeta leta v Sloveniji in kot jasen dokaz, da so bila vsa ta leta v Sloveniji uspešna, če se slučajno kdaj odloči za selitev v druge države ali vrnitev v svojo nekdanjo domovino. Takšna razmišljanja in poudarjanja simbolne vrednosti slovenskega državljanstva dokazujejo, da naši

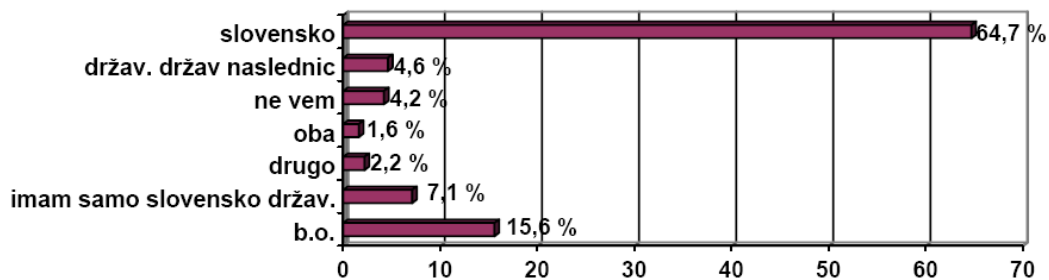
⁴⁵⁵ V javni upravi je pogosto eden izmed pogojev za zasedbo delovnega mesta, da prosilec poseduje slovensko državljanstvo, kar onemogoča tujcem (tudi s stalnim prebivališčem), da bi se sploh prijavi za ta delovna mesta.

⁴⁵⁶ V zvezi s tem naj pojasnim, da se je omenjena intervjuvanka sklicevala na obdobje osamosvajanja slovenske države, ko je bilo politično ozračje res napeto in so se mnogi pripadniki nekdanjih republik začeli ločevati po etnični pripadnosti.

sogovorniki ne razmišljajo o slovenskem državljanstvu (le) s pragmatičnega vidika in ga v tem kontekstu vidijo kot prikladno priložnost za dostop do določenih materialnih ugodnosti in privilegijev, temveč ga pogosteje opredeljujejo kot simbolno vstopnico v politično skupnost (slovenskih državljanov).

Glede na vse prepoznane prednosti, ugodnosti in koristi slovenskega državljanstva, ki so jih naši sogovorniki ocenili kot pomembne za njihovo »lepše in lažje« življenje in uspešen proces integracije v slovensko družbo, ne preseneča, da bi se večina anketirancev v okviru študije »Percepcije slovenske integracijske politike« (v nadaljevanju PSIP) odločila za ohranitev slovenskega državljanstva. V okviru omenjene študije je bilo namreč zastavljeno vprašanje, katero državljanstvo bi želeli ohraniti, če bi med državami naslednicami Jugoslavije prišlo do skupnega dogovora o odpravi dvojnega državljanstva. Kot je razvidno iz spodnjega grafa (graf 5.1), bi se v takem primeru slabih 65 odstotkov vseh anketiranih odločilo za ohranitev slovenskega državljanstva.

Graf 5.1: Prikaz preference anketirancev o ohranitvi državljanstva v primeru skupnega dogovora držav naslednic Jugoslavije o odpravi dvojnega državljanstva (izraženo v odstotkih)

Vir: Medved (2005, 479).

Tudi v okviru moje samostojne študije so intervjuvanci poudarili, da se svojemu izvornemu državljanstvu ne nameravajo prostovoljno odreči, a če bi morali izbirati med slovenskim in izvornim državljanstvom, bi velika večina obdržala slovensko državljanstvo, saj so se po besedah intervjuvanca št. 8 za to jasno odločili že tistega dne, ko so se dolgoročno naselili v Sloveniji. Slovensko državljanstvo po mnenju intervjuvanca št. 2 namreč »odraža pripadnost dejanski in ne namišljeni, simbolni

skupnosti« in z njim vsakodnevno živijo, zato ga tudi prepoznavajo kot ključni dejavnik pri njihovem bivanju in vključevanju v slovensko družbo.

Navkljub takšnemu izkazanemu navdušenju in preferiranju slovenskega državljanstva s strani naših sogovornikov pa vendarle ne smemo predpostavljati, da se imigranti enostavno odrečejo svojemu izvornemu državljanstvu oziroma da si to sploh želijo. V okviru IDTDS študije so tako vsi intervjuvanci jasno poudarili, da obstoječa zakonska zahteva po odpovedi izvornemu državljanstvu predstavlja enega večjih zadržkov pri sprejetju njihove dokončne odločitve za pridobitev slovenskega državljanstva. Intervjuvanka št. 11 (IDTDS) je ravno zaradi tega pogoja »skoraj 4 mesece premišljevala a bi, a ne bi, a bi, a ne bi. Štiri, pet mesecev sem premišljevala, potem pa so mi pač starši svetovali, da naj ga vzamem, ker bom tako lažje živela«. Tudi sogovorniki v okviru moje samostojne študije niso bili naklonjeni odpovedi svojemu izvornemu državljanstvu, pa četudi bi šlo v določenih primerih le za simbolno gesto in bi ga po uspešno zaključenem postopku naturalizacije v slovenski državi lahko brez večjih ovir in s tem povezanih stroškov ponovno pridobili nazaj s strani izvirne države. Zanimivo analogijo je ponudila npr. intervjuvanka št. 9, ki je izvorno državljanstvo primerjala s svojim dekliškim priimkom, ki se ga pri poroki s slovenskim državljanom ni želela odpovedati, čeprav se od takrat naprej najpogosteje predstavi le z moževim priimkom. Ohranitev izvornega državljanstva našim sogovornikom torej predstavlja simbolno dejanje, ki jim vzbuja določen občutek nostalgije za njihovo nekdanjo domovino, s pomočjo katere ohranjajo stike s prijatelji in družino v svoji nekdanji domovini. Z ohranitvijo svojega izvornega državljanstva ohranjajo »tisti delček sebe, ki smo ga prinesli s seboj iz naše domovine«, mi pojasni intervjuvanec št. 3. Redki sogovorniki v moji študiji so pokazali zanimanje za politično in gospodarsko dogajanje v njihovi državi izvora in le dva izmed njih sta dejansko izkoristila volilno pravico v državi izvora, pri čemer pa sta to storila le enkrat in še to bolj zaradi gole radovednosti in določene nostalgčnosti, kot pa resnične želje po aktivni vključitvi v politično življenje nekdanje domovine. Še redkeje so sogovorniki v okviru moje študije izpostavili materialne prednosti in koristi ohranitve izvornega državljanstva, kot so na primer pravica do pokojnine, pravica do dedovanja ipd., kar je bilo v določeni meri presenetljivo, vsaj glede na dejstvo, da večina slovenskih imigrantov ne bi imela večjih ovir pri koriščenju teh pravic, saj v večini še vedno prihajajo iz bližnjih oz. celo sosedskih držav. Morda pa takšna ugotovitev nakazuje, da je našim sogovornikom bolj

kot aktivna povezanost z njihovo izvorno domovino pomembnejša le ideja, da so na nek simbolni način še vedno povezani s svojo domovino in da imajo še vedno možnost, da se kadarkoli in zaradi kakršnikoli že razlogov vrnejo »domov«, četudi se to v praksi najverjetneje ne bo zgodilo.

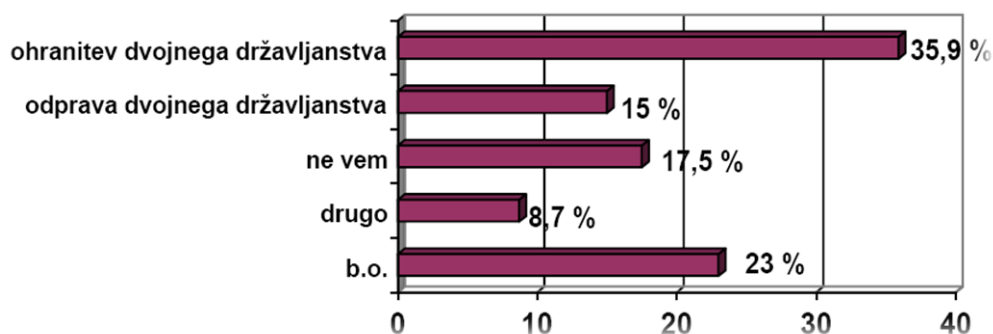
Glede na vsa predstavljena razmišljanja naših sogovornikov o pomenu pridobitve slovenskega državljanstva in ohranitvi izvornega državljanstva ne preseneča, da so se imigranti v okviru vseh treh študij soglasno strinjali, da je toleranca dvojnega državljanstva zelo pomembna, če ne celo ključna spodbuda v procesu njihove integracije v slovensko družbo. S pridobitvijo slovenskega državljanstva naj bi se jim namreč ponudile prej nedosegljive možnosti, ki naj bi jim (vsaj na simbolni ravni) prinesle enakopraven in enakovreden položaj v družbi, ohranitev izvornega državljanstva pa naj bi jim omogočala nadaljnjo simbolno povezanost z nekdanjo domovino, ki v ničemer ne omejuje njihove pripadnosti in predanosti slovenski družbi kot njihovem novemu domu. V luči tega spoznanja so bili naši sogovorniki pričakovano kritični do obstoječe slovenske politike (netoleriranja) dvojnega državljanstva in njene nepovezanosti z integracijsko »politiko« (če ji sploh lahko tako rečemo).

Na prisotnost takšnih odklonilnih stališč imigrantov glede obstoječega načela netolerance dvojnega državljanstva pri imigrantih je opozorila že PSIP študija, v kateri so anketirance ob predpostavki, da so vsaj bežno spremljali zakonske pobude in predloge na tem področju, povprašali po njihovih mnenjih glede političnih pobud za odpravo dvojnega državljanstva, ki so bile aktualne predvsem v letih od 1993 do 1996.⁴⁵⁷ Kot je razvidno iz spodnjega grafa (Graf 5.2), se je le dobra polovica anketirancev jasno opredelila do teh pobud.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Omenjene pobude in zakonske predloge sem natančneje predstavila v okviru analize politike glede dvojnega državljanstva v času osamosvajanja slovenske države.

⁴⁵⁸ Medved (2005, 475) ugotavlja, da je za tolikšen neodziv na omenjeno vprašanje verjetno krivo dejstvo, »da je bilo vprašanje odprtega tipa za to polovico anketirancev morda prezahtevno ali premalo natančno zastavljeno, ali pa je tema navkljub določeni časovni oddaljenosti od omenjenih pobud poseganja v status dvojnega državljanstva še vedno občutljiva in da iz teh razlogov nanj niso znali ali želeli odgovoriti«.

Graf 5.2: Prikaz mnenj anketirancev o odpravi dvojnega državljanstva v Republiki Sloveniji (izraženo v odstotkih)

Vir: Medved (2005, 475).

Od te dobre polovice anketirancev, ki je odgovorila na zastavljeno vprašanje, je 35 odstotkov zagovarjalo ohranitev dvojnega državljanstva, 15 odstotkov pa se je strinjalo z odpravo dvojnega državljanstva. Primerjava po posameznih etničnih skupinah je pokazala večjo željo po ohranitvi dvojnega državljanstva pri Hrvatih (52,9 odstotka), pri skupini »drugi« (52,3 odstotka), malce večje zanimanje pa je bilo izraženo tudi pri Bošnjakih in Muslimanih (39,3 odstotka) (Medved 2005, 476). Odgovori se med spoloma se bistveno niso razlikovali, prav tako je bila sorazmerna porazdelitev tudi v primeru starostnih skupin, kjer sta bila nekoliko bolj naklonjena dvojnemu državljanstvu mlajša in srednja starostna skupina (36,4 odstotka oziroma 36,2 odstotka), nekoliko manj pa starejša starostna skupina (35,3 odstotka) (ibid.). Glede na potrebno poznavanje problematike, ki ga je zahtevalo vprašanje, so ohranitev dvojnega državljanstva pričakovano podprli tisti z najvišjo formalno izobrazbo, najmanj pa tisti z najnižjo izobrazbo (ibid.). Prav tako pričakovana je bila tudi večja podpora dvojnemu državljanstvu med tistimi, ki so se v Slovenijo priselili (36,9 odstotka), kot med tistimi, ki v Sloveniji živijo že od rojstva (32,7 odstotka). Pri interpretaciji teh rezultatov moram sicer poudariti, da je bilo vsaj po mojem mnenju to vprašanje nekoliko nerodno oblikovano, saj je merilo mnenje anketirancev glede ustreznosti teh političnih in zakonskih pobud za odpravo dvojnega državljanstva, ki pa ni nujno enako njihovem mnenju glede ohranitve ali odprave dvojnega državljanstva, zato želim biti previdna pri pojasnjevanju teh rezultatov. Omenjene pobude so bile namreč včasih radikalne v svojih predlogih in z zaznamim nacional(istič)nim podtonom, poleg tega pa so bile usmerjene le proti določeni kategoriji imigrantov – dvojno državljanstvo pri drugih skupinah imigrantov očitno ni bilo problematično –, zato so se anketiranci morda drugače

opredelili do teh predlogov, kot je njihovo načelno mnenje glede tolerance dvojnega državljanstva. Vse te pomisleke je potrebno upoštevati, če želimo pravilno interpretirati zgornje rezultate. Kljub temu menim, da ti odgovori jasno potrjujejo, da je bilo anketirancem zelo pomembno, da ohranijo zakonsko možnost dvojnega državljanstva in so se zato v tolikšnem deležu zavzeli za toleranco dvojnega državljanstva.

V zagovor toleranci dvojnega državljanstva so stopili tudi sogovorniki v IDTDS študiji, ki so na podlagi lastnih izkušenj zelo kritično ocenili dotedanjo politiko podeljevanja slovenskega državljanstva in v tem kontekstu pozvali pristojne slovenske oblasti, naj resno razmislijo o nadaljnji smiselnosti vztrajanja pri načelu netolerance dvojnega državljanstva pri imigrantih, saj s tem močno ovirajo uspešnost njihovega vključevanja v slovensko družbo. Zelo zgovorno je na primer opažanje enega izmed naših intervjuvancev (intervjuvanec 4, IDTDS), ki je obstoječo slovensko politiko glede omejevanja dvojnega državljanstva imigrantov ocenil kot izrazito »nesmiselno, saj lahko v petih minutah dobim nazaj moje staro državljanstvo«. Takšnim razmišljanjem so se pridružili tudi sogovorniki v okviru moje študije, ki so v zagovor dvojnemu državljanstvu podali zanimiv argument. Glede na svoje lastne izkušnje so namreč ugotavljali, da je v vsakdanjem življenju posedovanje dodatnih državljanstev resnično relevantno dejstvo le za dvojne državljanke. Do takšnega zaključka so se dokopali na podlagi opažanj, da jih je v vsem tem času njihovega bivanja v Sloveniji le redkokdo kdaj vprašal, ali so morda dvojni državljanke. To jasno nakazuje na dejstvo, da je tudi pripadnikom večinskega prebivalstva očitno mnogo bolj pomembno, ali je posameznik slovenski državljan ali ne, saj to načeloma določa njegov družbeni položaj in s tem povezane pravice in dolžnosti v slovenski družbi. V luči teh opažanj bi vsi moji sogovorniki v primeru, da bi imeli sami možnost kreiranja slovenske politike do dvojnega državljanstva, zaradi svojih pozitivnih izkušenj uvedli načelo toleriranja dvojnega državljanstva za vse prosilce za slovensko državljanstvo, torej tudi za imigrante, in ga v skladu s tem opredelili kot enega izmed temeljnih elementov integracijske politike.

* * *

Ob zaključku tega sklopa bi želela izpostaviti zelo pomembno ugotovitev: naše razumevanje obstoječe politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva imigrantov in njegovega pomena za proces integracije imigrantov v slovensko družbo bi

bilo mnogo bolj površno in pomanjkljivo, če ga ne bi dopolnili s ključnimi dognanji analize mnenj in stališč (bodočih) dvojnih državljanov. Takšen dodaten analitični nivo razkriva percepcije in interpretacije tega pojava s strani tistih subjektov, ki o dvojnem državljanstvu vsakodnevno razmišljajo oziroma z njimi dejansko živijo, in s tem ponuja boljši vpogled v pomembne aspekte te problematike, ki bi nam z analizo zakonodajne ureditve in njene implementacije ostali (ponovno) prikriti.

Zabeležena razmišljanja naših (bodočih) dvojnih državljanov torej razkrivajo mnogo bolj kompleksno in večplastno sliko o pomenu dvojnega državljanstva za slovenske imigrante, kot smo jo izoblikovali na podlagi natančne preučitve relevantne zakonodaje in njene dejanske implementacije. Odgovori naših sogovornikov tako med drugim dokazujejo, da v nasprotju s prepričanji nasprotnikov dvojni državljani niso preračunljivi in pragmatični oportunisti, ki državljanstvo dojemajo zgolj kot prikladno sredstvo za pridobitev materialnih ugodnosti in privilegijev. Kot nakazujejo odgovori intervjuvancev iz moje samostojne študije, državljanstvo kljub drugačnim pričakovanjem ne opredeljujejo (le) kot posebni pravni status, ki jasno določa posameznikove pravice in dolžnosti v določeni družbi, temveč državljanstvo pogosteje označujejo kot posebno obliko identifikacije oziroma pripadnosti določeni politični skupnosti (državljanov), ki med polnopravnimi člani skupnosti spodbuja vzajemno solidarnost in spoštovanje. Ta simbolna plat državljanstva je po njihovem mnenju v izbranih življenjskih situacijah pomembnejša od vseh materialnih ugodnosti in privilegijev, ki jih prinaša status (dvojnega) državljana. Državljanstvo dvojnim državljanom torej pomeni mnogo več kot le edinstveno priložnost za doseganje lastnih ciljev in interesov, kar jim običajno očitajo predstavniki večinskega prebivalstva. Ti so namreč v nacionalnih javnomnenjskih raziskavah jasno izrazili stališče, da država ne bi smela biti tako radodarna pri podeljevanju slovenskega državljanstva in da bi morali biti do njega upravičeni le tisti zaslužni posamezniki, ki z odpovedjo predhodnemu državljanstvu izkažejo resnično predanost in pripadnost slovenski državi. A če sem malce drzna v svojih opažanjih, so pravzaprav dvojni državljani mnogo bolj zgledni in zaslužni državljani, vsaj če upoštevamo to, da za razliko od nas enojnih državljanov državljanstva še zdaleč ne jemljejo za samoumevna in ga mnogo bolj cenijo in spoštujejo, saj morajo vložiti dovolj truda, da pridobijo državljanstvo države naselitve in ob tem ohranijo državljanstvo izvirne države.

Analiza mnenj in stališč (bodočih) dvojnih državljanov nadalje opozarja, da je pri preučevanju pomenov, ki jih (bodoči) dvojni državljani pripisujejo posedovanju dvojnega državljanstva in njegovi vlogi v procesu vključevanja imigrantov v družbo naselitve, pomembno upoštevati kontekst, v katerem dvojni državljani razmišljajo o dvojnem državljanstvu in interpretirajo svoje izkušnje z njim. Samo poimenovanje tega fenomena nas namreč zaradi uporabe ednine – govorimo le o enem dvojnem državljanstvu, čeprav gre dejansko za podvojena državljanstva – lahko prehitro zavede k razmišljanju o tem fenomenu kot o enovitem pojavu, kar nas posledično lahko vodi do poenostavljenih in posplošenih poskusov rešitve te problematike. Če torej želimo razumeti vso večdimenzionalnost in večplastnost tega fenomena, moramo ločeno obravnavati dva njegova bistvena, a medsebojno komplementarna elementa – državljanstvo države izvora in državljanstvo države naselitve. Ob upoštevanju tega opozorila sem zgornjo analizo percepcij (bodočih) dvojnih državljanov zastavila tako, da sem najprej preučila odnos naših sogovornikov do (pridobitve) slovenskega državljanstva, potem pa sem se dotaknila še pomenov, ki jih pripisujejo izvornemu državljanstvu in v tem okviru skušala ugotoviti, na kakšen način obe državljanstvi vplivata na proces njihovega vključevanja v slovensko družbo.

Ključna ugotovitev izvedene analize je: naši sogovorniki obe državljanstvi – slovensko državljanstvo kot državljanstvo države naselitve in njihovo izvorno državljanstvo – ocenjujejo kot pomembna dejavnika v procesu njihove integracije v slovensko družbo, ki vsak na svoj način spodbujata uspešnost tega procesa, pri čemer ta spodbuda ni omejena (le) na postopek naturalizacije, temveč je prisotna v različnih fazah in dimenzijah tega procesa. Pridobitev slovenskega državljanstva je po pričevanjih naših sogovornikov pomembna zato, ker status slovenskega državljana prinaša boljše možnosti in priložnosti za enakopravnejšo vključevanje v različne družbene sfere, s posebnim poudarkom na polni politični participaciji, poleg tega pa vzbuja poseben občutek varnosti in sprejemanja s strani večinskega prebivalstva. Enako pomembna v tem procesu je po mnenju naših sogovornikov tudi ohranitev izvornega državljanstva, saj jim omogoča, da obdržijo »tisti delček sebe«, ki jih povezuje z njihovo nekdanjo domovino. V okviru analize se je sicer izkazalo, da naši sogovorniki pogosto pripisujejo večji pomen slovenskemu državljanstvu, kar pa niti ni tako presenetljivo, sploh če upoštevam dejstvo, da s tem državljanstvom vsakodnevno živijo in da na podlagi tega

statusa aktivno koristijo pripadajoče pravice in izpolnjujejo zadane dolžnosti, pri čemer to ne izključuje oziroma zmanjšuje pomena izvornega državljanstva.

Prav tako pomemben rezultat naše analize je jasna potrditev opažanj iz predhodnega poglavja, da kljub drugačnim prepričanjem nasprotnikov (bodoči) dvojni državljani ne dojemajo državljanstva države naselitve zgolj kot sredstva za lažji dostop do materialnih pravic in ugodnosti, izvornega državljanstva pa kot izhodišča za njihovo nadaljnjo identifikacijo z nekdanjimi domovinami. Naši sogovorniki mnogo bolj celovito in večplastno ocenjujejo pomen slovenskega in izvornega državljanstva za uspešnost njihove integracije v slovensko družbo, saj pri obeh državljanstvih kot izrazito pomembne izpostavljajo tako instrumentalne, materialne plati kot tudi simbolne in celo emocionalne plati. Končna ocena pomena dvojnega državljanstva za uspešnost njihove integracije v slovensko družbo je seveda odvisna od njihovega migracijskega ozadja, osebnih izkušenj, vrednostnih preferenc ipd. Ob tem bi rada poudarila, da gre pri teh ocenah (le) za subjektivne percepcije in interpretacije tega pojava, kot ga vidijo in razumejo (bodoči) dvojni državljani in zato morda niso objektivni posnetek realnega stanja, a kljub temu menim, da so pomemben del zgodbe o pomenu dvojnega državljanstva za proces integracije imigrantov, ki ga ne smem prezreti, če želim ustvariti res celovito zgodbo o tej problematiki.

Analiza mnenj in stališč (bodočih) dvojnih državljanov v okviru moje disertacije torej jasno razkriva, da naši sogovorniki ocenjujejo toleranco dvojnega državljanstva kot eno izmed ključnih spodbud, ki pomembno prispeva k večji uspešnosti njihove integracije v slovensko družbo. Zaradi vsebinskih in prostorskih zamejitev analiza sicer ponuja le skromen vpogled v njihova razmišljanja in interpretacije te situacije, ki ga bo v prihodnjih študijah potrebno še dodatno raziskati in analizirati. Kljub temu menim, da že sedanji rezultati zadoščajo, da lahko obstoječo prakso in politiko glede (tolerance) dvojnega državljanstva imigrantov označim kot neučinkovito in neustrezno, saj v nasprotju s predvidevanji pristojnih oblasti v praksi dosega ravno nasprotne učinke od zastavljenih ciljev. Zahteva po odpovedi izvornemu državljanstvu v okviru naturalizacije ne spodbuja, temveč resno zavira proces vključevanja imigrantov v slovensko družbo. V luči teh spoznanj in opažanj je po mojem mnenju res nastopil čas, da slovenske pristojne oblasti prisluhnejo tistim, ki vsak dan živijo z dvojnimi državljanstvom in ki se jih ukrepi takšne politike tudi dejansko tičejo, in v skladu s tem

prilagodijo dosedanje ukrepe in cilje državljanke politike. Če je seveda uspešna integracija imigrantov v slovensko družbo sploh želeni cilj naših oblasti.

5. 4 Zaključek: ocena obstoječe prakse in politike do (tolerance) dvojnega državljanstva imigrantov in njegove vloge v procesu integracije imigrantov v slovensko družbo

Kot sem zapisala v uvodu k temu poglavju, sem k analizi slovenske politike in prakse do dvojnega državljanstva pristopila na treh različnih, a med seboj komplementarnih analitičnih nivojih. V prvem sklopu sem se posvetila identifikaciji osnovnih elementov slovenske zakonodajne ureditve glede (toleriranja) dvojnega državljanstva. Pri tem sem uvodoma predstavila družbeno-ekonomske okoliščine, v katerih se je razvila današnja politika glede (toleriranja) dvojnega državljanstva, ob tem pa ponudila še uvid v takratno razpoloženje večinske populacije glede tega vprašanja. Temu je sledila sistematična analiza relevantne zakonodaje na področju državljanstva in migracij, ki je razkrila, da slovenska država toleriranja dvojnega državljanstva ne razume kot primerne instrumenta, s katerim bi želela spodbuditi uspešnost integracijo imigrantov v slovensko družbo. To tezo sem potrdila s pomočjo dveh pomembnih ugotovitev: prvič, slovenska državljanke politika načeloma ne tolerira dvojnega državljanstva pri imigrantih, a ga hkrati dopušča in celo spodbuja v primeru slovenskih izseljencev in njihovih potomcev; drugič, slovenska integracijska politika ne prepozna tolerance dvojnega državljanstva kot relevantnega ukrepa za spodbujanje učinkovitejše integracije imigrantov v slovensko družbo, saj se trenutno osredotoča le na organizacijo in financiranje tečajev slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavo ter z informiranjem tujcev o pogojih vključevanja v slovensko družbo.

Na podlagi obravnave izbrane tematike zgolj na tej analitični ravni bi slovensko politiko do dvojnega državljanstva lahko zmotno ocenila kot izrazito restriktivno politiko, ki temelji na načelni netoleranci dvojnega državljanstva za imigrante, z določenimi redkimi izjemami. A ko sem se natančneje posvetila analizi implementacije te politike, ki sem jo preučila s pomočjo analize obstoječih statističnih podatkov o naturalizacijah, se je izkazalo, da sem bila v svojih ocenah slovenske politike do dvojnega državljanstva imigrantov morda malce preuranjena. V praksi slovenska država namreč tolerira dvojno državljanstvo (imigrantov) v večji meri, kot bi lahko sklepala na podlagi zakonodajne

ureditve tega vprašanja. Na agregatni ravni je skoraj vsak drugi imigrant, ki pridobi slovensko državljanstvo v okviru postopka naturalizacije, hkrati tudi dvojni državljan, kar bi težko ocenila kot rezultat restriktivne politike. Prav tako sem na podlagi zaključkov te analize opustila svoja razmišljanja, da relativno visok odstotek tolerance dvojnega državljanstva opozarja na obstoj določenega razkoraka med restriktivno normativno ureditvijo in pragmatično administrativno implementacijo te politike v praksi. Izkazalo se je namreč, da je takšen rezultat v večji meri posledica relativno tolerantne politike do dvojnega državljanstva imigrantov, ki priznava različne zakonske izjeme in olajševalne okoliščine za spregled pogoja odpusta iz predhodnega državljanstva, kot pa odraz drugačnih administrativnih praks. Analiza implementacije slovenske politike do dvojnega državljanstva imigrantov je torej razkrila nekoliko drugačno sliko o domnevni restriktivnosti te politike, kot sem si jo izoblikovala zgolj na podlagi preučitve relevantne zakonodaje.

Slovenska politika glede toleriranja dvojnega državljanstva pri imigrantih torej ni tako izrazito restriktivna, kot bi lahko ocenili na podlagi hitrega pregleda relevantne zakonodaje, a kljub temu menim, da sedanja ureditev še vedno ni ugodna za imigrante in njihovo vključevanje v slovensko družbo. Kot je najbolj nazorno prikazala zadnja faza analize, v kateri sem se osredotočila na mnenja in stališča (bodočih) dvojnih državljanov, še vedno obstaja velik razkorak med obstoječo politiko in dejansko prakso v vsakdanjem življenju, saj politika ne ponuja ustreznih rešitev, ki bi bile smiselne in ustrezne glede na obstoječe potrebe ciljne skupine. Pričevanja naših sogovornikov so namreč razkrila, da (bodoči) dvojni državljanji ocenjujejo obe državljanstvi – slovensko državljanstvo kot državljanstvo države naselitve in njihovo izvorno državljanstvo – kot izrazito pomembna dejavnika v procesu njihove integracije v slovensko družbo, ki vsak na svoj način spodbujata uspešnost tega procesa, pri čemer ta spodbuda ni omejena (le) na postopek naturalizacije, temveč je prisotna v različnih fazah in dimenzijah tega procesa. Kljub tej prepoznani naklonjenosti in želji imigrantov po toleranci dvojnega državljanstva, ki bi jim olajšala bivanje in življenje v slovenski državi, slovenske pristojne oblasti še vedno trmasto vztrajajo pri načelu netolerance dvojnega državljanstva pri imigrantih, čeprav so pri tem očitno neučinkovite, saj je glede na statistične podatke že vsak drugi naturalizirani državljan dvojni državljan. Obstoječa politika tako še vedno izhaja iz preživetih koncepcij, da je dober in zaslužen (slovenski) državljan le tisti posameznik, ki (z odpovedjo izvornemu državljanstvu) izkazuje

popolno in absolutno predanost slovenski državi in družbi. Oblasti so pri zagovarjanju takšne koncepcije državljanstva zelo nenačelne in selektivne, saj takšna visoka pričakovanja glede ekskluzivne lojalnosti in pripadnosti veljajo le za določene skupine migrantov. Izseljencem in zdomcem na primer ni potrebno dokazovati svoje lojalnosti slovenski državi z odpovedjo predhodnemu državljanstvu oziroma jim niti ni potrebno zaprositi za slovensko državljanstvo, pa jih slovenska država vseeno sprejema kot posebne slovenske državljane (na podlagi unikatnega statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva, ki vseeno posamezniku podeljuje določene državljanske pravice). Takšen pragmatizem, zamaskiran v načelno politiko podeljevanja slovenskega državljanstva le resnično predanim in lojalnim izbrancem, morda na kratek rok lahko služi nacionalnim interesom države, a dolgoročno takšna nepremišljena politika resno ovira uspešno integracijo imigrantov v slovensko družbo in s tem posledično ogrozi notranjo kohezivnost in povezanost družbe. V kontekstu teh opažanj bi slovenska država vsaj po mojem mnenju morala resno razmisliti o ustrezni spremembi področne zakonodaje, ki bi v večji meri odsevala družbeno realnost, in bi v tem okviru opredelila toleranco dvojnega državljanstva kot pomemben dejavnik spodbude v procesu integracije imigrantov, ki se ne konča, temveč (še) začne z naturalizacijo. Dolgoročno pa bi slovenske politične elite morale odpreti resno razpravo o morebitni redefiniciji koncepta državljanstva, ki bi presegel etno-nacionalne okvirje in bi v večji meri sledil kulturni in etnični raznolikosti slovenske države in družbe.

6. »DA MI JE LEPŠE IN LAŽJE ŽIVET«: ZGODBA O DVOJNEM DRŽAVLJANSTVU V DANAŠNJEM SVETU

Zgornji citat ni mantra, ki si jo vztrajno ponavljajo udeleženci motivacijskega seminarja, ali naslov prodajne uspešnice s področja vsakdanje psihologije, ki bralcu nudi koristne nasvete za spopadanje z vsakodnevnimi tegobami, temveč iskren odgovor enega izmed intervjuvancev na moje vprašanje, zakaj želi v postopku pridobitve slovenskega državljanstva ohraniti svoje predhodno državljanstvo in s tem postati dvojni državljan. Ta odgovor na prvi pogled morda ne zveni kot neko posebno odkritje s pomenljivim sporočilom, temveč v najboljšem primeru kot malce nepričakovan ali celo presenetljiv pogled na dvojno državljanstvo, če upoštevamo še vedno močno prisotna prepričanja javnega in političnega diskurza o dvojnem državljanstvu kot škodljivem dejavniku v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve.

A zgornji odgovor pravzaprav skriva dve zelo pomembni sporočili o dvojnem državljanstvu, ki sem ju želela izpostaviti v svoji doktorski disertaciji. Prvič, dvojno državljanstvo še zdaleč ni tako enodimenzionalna in enoznačna, pa tudi ne enostavno rešljiva uganka, kot so nas dolga leta skušali prepričati njegovi nasprotniki. Do nedavnega je bilo namreč v političnem diskurzu in v akademski sferi trdno zasidrano prepričanje, da je dvojno državljanstvo izrazito nezaželena praksa, ki spodkopava in ruši obstoječe družbeno-politične norme. Eden izmed najpogostejših očitkov se je nanašal na grožnjo, ki naj bi jo obstoj dvojnih ali celo večkratnih državljanov predstavljal za obstoječ koncept državne suverenosti, v okviru katerega naj bi vsak posameznik pripadal le eni državi. Morebitna dodatna državljanstva posameznika naj bi zamegljevala jasno začrtane razmejitve med jurisdikcijami posameznih držav državljanstva, kar lahko v določenih situacijah – kot so npr. izpolnjevanje dolžnosti služenja vojaškega roka, nudenje diplomatske in konzularne zaščite svojim državljanom ter razreševanje kolizije nacionalnih zakonodaj v civilnih zadevah, kot so poroke, posvojitve, dedovanja ipd. – vodi do resnejših meddržavnih sporov in (oboroženih) konfliktov. Toleranca dvojnega državljanstva naj bi torej resno ogrožala nacionalno varnost vpletenih držav in s tem posledično zamajala mednarodno stabilnost. Poleg takšnih varnostnih zadržkov in pomislekov so nasprotniki dvojnega državljanstva pogosto kritično opozarjali, da ima lahko obstoj dvojnih državljanov škodljive posledice za demokratični značaj države in družbe. Možnost posedovanja dodatnega državljanstva

naj bi bila namreč v nasprotju z načeloma enakopravnosti in enakosti vseh državljanov kot osnovnima predpogojema demokratičnosti, ker naj bi bili dvojni državljani v superiornem položaju v primerjavi s sodržavljani. Njihovo večvrednost naj bi dokazovala dvojna volilna pravica, zaradi česar naj bi bilo kršeno eno izmed osnovnih demokratičnih načel »en človek, en glas«. Prav tako naj bi bila sporna njihova možnost aktivnega političnega udejstvovanja pri oblikovanju in sprejemanju pomembnih političnih odločitev v državi drugega državljanstva, kjer nimajo dejanskega prebivališča in jim zato načeloma ni potrebno živeti s posledicami svojih odločitev. Poleg tega pa naj bi za razliko od svojih sodržavljanov imeli možnost pobega v državo drugega državljanstva, če bi se bivanjske razmere v prvi državi drastično zaostriale in poslabšale. A (po mojih opažanjih) najmočnejši argument nasprotnikov, ki še danes prepriča širše množice in politične elite ter s tem podeljuje legitimnost (nadaljnji) prepovedi, omejitvi ali v najboljšem primeru toleriranju dvojnega državljanstva, izhaja iz logike nacionalnega modela državljanstva. Ta model namreč sloni na predpostavki nedeljive, ekskluzivne in absolutne lojalnosti, s katero posameznik dokazuje svojo resnično pripadnost in predanost izbrani (nacionalni) skupnosti državljanov. V skladu s tem se tudi od vseh morebitnih novih članov, t.j. prosilcev za državljanstvo izbrane države, pričakuje, da se bodo v dokaz svoje resnične pripravljenosti za vstop in vključitev v izbrano skupnost državljanov odrekli vsem svojim predhodnim afinitetam in pripadnostim, ki jih čutijo do ostalih (nacionalnih) skupnosti državljanov, in s tem dokazali, da si resnično zaslužijo državljanstvo njihove nove domovine. V takšnem modelu so dvojni državljani pričakovano ožigosani kot pragmatiki in oportunisti, ki želijo zgolj izkoristiti vse privilegije in koristi pridobljenih državljanstev. Na podlagi vseh teh očitkov in predvidevanja o škodljivih posledicah »tako za prijateljske odnose med nacijami kot za dobrobit vseh udeležениh posameznikov« (Bar-Yaacov 1961, 4) so nasprotniki dvojnega državljanstva soglašali, da je za takšno anomalijo možna in smiselna le ena rešitev: vse napore (vsaj na deklarativni ravni) usmeriti v postopno omejitev in odpravo kakršnekoli možnosti za podvajanje državljanstev, s čimer naj bi bil za vedno rešen problem dvojnega državljanstva.

Točno petdeset let za tem, ko so se države članice Sveta Evrope v znameniti Konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (1963) zavezale, da bodo s skupnimi močmi »zmanjšale število primerov večkratnega državljanstva kolikor je mogoče«, postaja vedno bolj

očitno, da se zgodba o dvojnem državljanstvu ni končala (in se najverjetneje tudi ne bo) tako, kot so si zamislili in napovedovali nasprotniki. Pravzaprav smo priča ravno nasprotnim trendom. Število dvojnih državljanov po celem svetu namreč vztrajno narašča, dvojno državljanstvo pa v vedno večjem številu držav postaja tolerirana, sprejemljiva ali celo zaželeno družbena praksa, s pomočjo katere države skušajo spodbuditi uspešnejšo integracijo imigrantov v njihove družbe in/ali okrepiti vezi s pripadniki emigrantskih skupnosti v zamejstvu in po svetu. Takšna opažanja in ugotovitve vzbujajo resne dvome o prepričljivosti in smiselnosti argumentov, s katerimi so nasprotniki vsa ta leta skušali upravičiti dokončno odpravo dvojnega državljanstva. Kot je potrdila zgodovinska analiza v okviru moje disertacije, je očitno večina skrbi, pomislekov in strahov nasprotnikov temeljila bolj na hipotetičnih domnevah in ugibanjih kot na empirično preverjenih dejstvih in dejanskih primerih. Zagovorniki dvojnega državljanstva so na podlagi novih razmislekov in argumentov ovrgli najpogostejše očitke in kritike, ki so jih dvojnemu državljanstvu namenili njegovi nasprotniki: prvič, dvojno državljanstvo ne predstavlja resne grožnje suverenosti držav, saj so se z uveljavitvijo temeljnih človekovih pravic, ki pripadajo vsakemu posamezniku ne glede na njegov (dvojni) državljanski status, zmanjšale (že od nekdaj majhne) možnosti in priložnosti držav za vmešavanje v notranje zadeve drugih držav pod pretvezo skrbi za svoje državljane; drugič, dvojnega državljanstva ne moremo prepoznati kot potencialnega vira resnejših (oboroženih) konfliktov med državami z večjim deležem dvojnih državljanov in/ali kot možnega vzroka za destabilizacijo mednarodne skupnosti, saj do sedaj v praksi nismo zabeležili primerov, ki bi potrdili takšne domneve; tretjič, kot neutemeljene lahko označimo tudi vsa namigovanja glede ogroženosti državne varnosti zaradi konfliktnih lojalnosti dvojnih državljanov in/ali sumljivega služenja vojaškega roka v drugi državi, saj tudi v tem primeru nimamo empirične potrditve s konkretnimi primeri iz prakse; četrto, dvojno državljanstvo ne spodkopava temelje demokratičnosti, saj so dvojni državljani v določeni državi izenačeni z ostalimi sodržavljanji, prav tako kot ostali državljani imajo pravico oddati le en glas, za katerega se odločijo na podlagi svojih osebnih prepričanj in volilnih preferenc in ne v skladu z navodili in priporočili tujih vlad, poleg tega pa dokazano le redko aktivno koristijo možnosti političnega udejstvovanja v obeh državah; petič, dvojni državljani so lahko prav tako predani in lojalni državljani kot njihovi sodržavljanji, saj njihova nadaljnja povezanost in identifikacija z izvorno državo ni nekompatibilna ali medsebojno izključujoča z afinitetami in zavezanostmi njihovi novi domovini, temveč

je odraz vsakdanje realnosti sodobnih družb, v katerih vzporedno obstajajo številne, včasih celo nasprotujoče si lojalnosti in pripadnosti različnim oblikam človekove organiziranosti, vključno z določeno pričakovano stopnjo lojalnosti do (nove) domovine.

Dvojno državljanstvo po mnenju zagovornikov torej nikoli ni predstavljajo resnejše grožnje za obstoječo družbeno organiziranost in uveljavljene družbene norme, zato jih tudi nedavni porast v številu dvojnih državljanov ter preobrat k (večjemu) toleriranju in sprejemanju te prakse pravzaprav ne preseneča. Še več, trend naraščajoče tolerance dvojnega državljanstva v vedno večjem številu držav označujejo kot »proces začrtane poti« (*path-dependent process*), v okviru katerega bi izbira kakršnekoli druge možnosti ali povrnitev prejšnjega stanja – torej omejevanje, prepoved in odprava dvojnega državljanstva – na tej točki razvoja povzročila previsoke stroške za vse udeležence v procesu, zato naj bi se trend nadaljeval po zastavljeni poti. Ob tem še dodajajo, da bi morali vse te nedavne spremembe v odnosu do (tolerance) dvojnega državljanstva razumeti kot jasno opozorilo, da se dojemanje in razumevanje pomena dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih pomembno spreminjata, zato bi bilo potrebno v političnem in znanstvenem diskurzu ponovno premisliti in preučiti te procese. Takšen poziv se mi zdi smiseln in potreben, saj so (do nedavnega pogosta) poenostavljanja, posploševanja in razglabljanja v smislu, da je dvojno državljanstvo le nepotrebno podvajanje državljanstev, ki nima nobenih pomembnejših prednosti in koristi za njegove nosilce in okolico, več kot očitno neustrezna in zmotna, prav tako nepremišljene pa so tudi ideje o absolutni odpravi dvojnega državljanstva kot dokončni, čudežni razrešitvi te »problematike«. Današnje izkušnje in prakse dokazujejo, da je dvojno državljanstvo mnogo bolj kompleksen in večplasten fenomen, ki ga lahko spoznamo le, če natančneje preučimo vse njegove relevantne dimenzije in ocenimo njegove učinke na različnih družbenih področjih.

Ta zadnja misel nakazuje še na eno pomembno sporočilo, ki sem ga želela izpostaviti v svoji doktorski disertaciji: dvojno državljanstvo (oziroma njegova naraščajoča toleranca) je kljub dolgoletni zapostavljenosti in ignoranci te tematike v akademskih krogih še kako aktualna in relevantna zgodba, brez poznavanja katere bi težko osmislili pomembne premike in preobrate v današnji družbi. K takšnemu spoznanju so me pravzaprav spodbudili nasprotniki dvojnega državljanstva, ki že ves čas opozarjajo na

daljnosežne posledice in učinke, ki naj bi jih dvojno državljanstvo imelo na različnih družbenih področjih. A v svojih razmišljanjih so nasprotniki izbrali napačen pristop, zaradi katerega so se njihove napovedi izkazale za pretirane in zmotne, predlagane rešitve pa za neustrezne in neučinkovite. Namesto da bi skušali ta fenomen preučiti z različnih vidikov in s tem bolje razumeti njegovo vlogo v sodobnih družbenih procesih, so se osredotočili le na domnevno škodljivo plat tega pojava in se prehitro zadovoljili z enostavno razrešitvijo tega »problema«, t.j. odpravo kakršnikoli možnosti za podvajanje državljanstev. Sedaj, ko se je izkazalo, da je bila takšna rešitev nepremišljena in da je temeljila na površnem poznavanju predmeta preučevanja, zgornji poziv zagovornikov dvojnega državljanstva po bolj celovitem in sistematičnem pristopu k preučitvi različnih dimenzij dvojnega državljanstva postaja nuja, brez katere ne moremo primerno obrazložiti in interpretirati aktualnih družbenih dogajanj ter ponuditi ustrežnejših (re)definicij temeljnih družboslovnih konceptov, kot sta npr. državljanstvo in država.

V luči vseh teh spoznanj o kompleksnosti, relevantnosti in aktualnosti dvojnega državljanstva za sodobne družbene procese sem se odločila, da se bom v doktorski disertaciji osredotočila na natančnejšo preučitev vseh implikacij, ki jih imata naraščajoča toleranca in sprejemljivost dvojnega državljanstva za obstoječe (nacionalne) opredelitve državljanstva kot ekskluzivnega članstva v izbrani politični skupnosti državljanov in s tem povezane pomisleke o nadaljnji smiselnosti in upravičenosti uveljavljenih kriterijev za pridobitev članstva. To je še posebej razvidno in aktualno v kontekstu procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, ki sili politični in znanstveni diskurz k resnemu premisleku o tem, kje so meje politične skupnosti (državljanov) in kateri so legitimni pogoji za vstop v takšno skupnost, zato sem ga tudi izbrala za kontekst preučevanja. V skladu s tem ciljem sem si v doktorski disertaciji zastavila osnovno raziskovalno vprašanje: kakšna je vloga (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve? Ob tem naj pojasnim, da me je v tem kontekstu zanimalo predvsem, ali toleranca dvojnega državljanstva s strani države izvora in/ali države naselitve predstavlja oviro in/ali spodbudo za uspešnejše vključevanje imigrantov v njihovo državo naselitve. Do nedavnega je namreč v političnem in znanstvenem diskurzu v okviru vsesplošnega odklonilnega odnosa do obstoja dvojnega državljanstva kot neizpodbitno veljalo prepričanje, da je dvojno državljanstvo nepremostljiva ovira, ki imigrantom resno onemogoča, da bi se polno in enakopravno vključili v izbrano politično skupnost

(državljanov). V skladu z obstoječim nacionalnim modelom državljanstva je bilo polno članstvo v izbrani skupnosti državljanov (vsaj v primeru imigrantov, ne pa nujno tudi v primeru emigrantov) opredeljeno kot ekskluzivno in zato nekompatibilno z vsemi morebitnimi navezanostmi, predanostmi, lojalnostmi in pripadnostmi imigranta do svoje izvorne države in morebitnih drugih držav državljanstva. Zahteva po odpovedi vsem predhodnim državljanstvom, kar naj bi bilo enako odpovedi vsem predhodnim lojalnostim in pripadnostim drugim (nacionalnim) skupnostim državljanov, je bila v tem kontekstu postavljena kot popolnoma upravičen in legitimen pogoj za vstop v izbrano skupnost državljanov, ki naj bi ji pripadali le tisti zaslužni člani, ki so s svojimi dejanji dokazali resnično pripadnost in lojalnost tej skupnosti.

Dandanes so po mnenju zagovornikov dvojnega državljanstva takšne idealizirane predstave o »pravem« državljanu, ki z vsem srcem in dušo pripada izbrani skupnosti državljanov v državi njegove dejanske naselitve (torej njegovi domovini), le še del železnega repertoarja tradicije nacionalizma. S takšnimi miti o (nacionalni) ekskluzivnosti državljanstva in absolutni nacionalni pripadnosti, ki so še vedno (v sedanjem kriznem obdobju celo močnejše) del javnega in političnega diskurza marsikaterih držav, skušajo (nacionalne) države utrditi meje svojih nacionalnih skupnosti, ki naj bi se prekrivale z mejami politične skupnosti državljanov, in okrepiti nacionalno zavest svojega državljanskega telesa. A kot potrjujejo današnja spoznanja in izkušnje, takšni miti nimajo mnogo skupnega z vsakdanjo družbeno realnostjo. Slonijo namreč na predpostavki, da posameznikove pripadnosti in lojalnosti do določene države izhajajo iz njegovega državljanskega statusa, kar pa je v današnjem času kulturno in etnično heterogenih družb milo rečeno zelo naivno razmišljanje.

Tudi sama se strinjam, da državljanski status še zdaleč ne določa posameznikovih pripadnosti, lojalnosti in preferenc do določene države, zato sem v okviru disertacije postavila tezo, da v nasprotju z dosedanjimi opažanji in prepričanji toleranca dvojnega državljanstva spodbudno deluje na uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve.⁴⁵⁹ V naslednjih vrsticah bom na kratko strnila ključne ugotovitve analize

⁴⁵⁹ Naj na tem mestu ponovno pojasnim, da »spodbudno« delovanje dvojnega državljanstva razumem v smislu, da se imigranti zaradi možnosti ohranitve izvornega državljanstva v večji meri in enostavneje odločijo za pridobitev državljanstva države naselitve, poleg tega pa se zaradi (možnosti) ohranitve formalnih (in simbolnih) vezi s svojo izvorno državo ali navkljub temu v večji meri identificirajo z družbo naselitve in se enakopravneje vključujejo v različne družbene sfere, kot so npr. gospodarstvo,

obstoječih praks in rešitev glede (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije, s pomočjo katere sem preverila zgornjo tezo. Najprej sem se osredotočila na preučitev pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru naturalizacije kot ključne faze procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, kot ga zaznavajo kvantitativni in kvalitativni pristopi k tej problematiki. Pričakovano, vsaj glede na opažanja in spoznanja predhodnih poglavij disertacije, so kvantitativne študije potrdile, da ohranitev izvornega državljanstva v okviru naturalizacije v državi naselitve in/ali možnost ponovne pridobitve izvornega državljanstva dokazano pozitivno vplivata na pripravljenost imigrantov za pridobitev državljanstva države naselitve v okviru naturalizacije, kar se odraža v višjih stopnjah naturalizacije v državah naselitve in s tem (domnevno) tudi v uspešnejšem procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. Te ugotovitve v določeni meri potrjujejo tudi (še vedno redke) kvalitativne študije, ki v zadnjih letih poskušajo celoviteje in bolj osredotočeno pristopiti k obravnavi te tematike, zato zaenkrat ponujajo (le) boljši vpogled v predvidene stroške in koristi, ki jih imigranti povezujejo s pridobitvijo državljanstva države naselitve in/ali z izgubo izvornega državljanstva, in pojasnjujejo, kateri so najpomembnejši motivi imigrantov pri sprejemanju takšnih odločitev. Najpomembnejši doprinos teh študij predstavlja empirična potrditev zmotnosti prepričanja o koristoljubnosti in pragmatičnosti (bodočih) dvojnih državljanov. Kot dokazujejo obstoječe študije, odločitve imigrantov za naturalizacijo v državi naselitve še zdaleč niso tako enostavne, kot jih skušajo prikazati v javnem in političnem diskurzu, prav tako pa ni enoznačna vloga, ki jo pri tem odigra možnost ohranitve izvornega državljanstva v okviru naturalizacije in s tem povezana pridobitev statusa dvojnega državljanca. Sicer zaradi odsotnosti sistematičnih študij še vedno zelo malo vemo o samem pomenu in vsebini, ki ga možnosti dvojnega državljanstva pripisujejo bodoči (dvojni) državljani, a na podlagi dosedanjih ugotovitev lahko kot zmotno označim prepričanje, da pridobitev dvojnega državljanstva opredeljujejo zgolj instrumentalni ali zgolj simbolni, emocionalni motivi. Kot potrjujejo študije, se v odnosu posameznega (bodočega) dvojnega državljanca do državljanstva

sociala, kultura, mediji, stiki z večinskim prebivalstvom itd. »Uspešnost« integracije pa interpretiram kot jasno zaznavanje tako med imigranti kot tudi na strani večinskega prebivalstva, da se imigranti dejansko vključujejo v družbo naselitve na različnih področjih in tako ne ostajajo enakopravni člani teh skupnosti le na papirju. Obstajajo sicer objektivni in standardni indikatorji, s katerimi bi lahko izmerila uspešnost teh procesov, a ker cilj moje doktorske disertacije ni izmeriti statistični učinek tolerance dvojnega državljanstva na število uspešno integriranih imigrantov, sem se odločila, da bom v okviru disertacije skušala ugotoviti na splošno, ali toleranca dvojnega državljanstva pozitivno in/ali negativno deluje na proces integracije imigrantov v družbo naselitve oziroma ali je zaradi možnosti dvojnega državljanstva ta proces bolj ali manj uspešen.

države naselitve in do izvornega državljanstva medsebojno prepletajo instrumentalni in simbolni elementi. Dvojno državljanstvo v okviru naturalizacije v državi naselitve torej praviloma ni rezultat oportunističnega stremljenja bodočih dvojnih državljanov za pridobitvijo dodatnih koristi in ugodnosti novega državljanstva ob istočasni želji po ohranitvi nadaljnje pripadnosti nekdanji domovini, temveč je želen posledica informirane odločitve, ki jo bodoči (dvojni) državljan sprejme ob upoštevanju različnih dejavnikov, kot so njegove osebne izkušnje in preference, splošne ekonomske in družbeno-politične okoliščine v državi izvora in v državi naselitve, njegove subjektivne percepcije glede vrednosti izvornega državljanstva in državljanstva države naselitve ipd.

V skladu s prepričanjem, da analiza vloge dvojnega državljanstva zgolj v okviru naturalizacije ne ponuja zadovoljivih odgovorov glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov, saj se osredotoča le na eno točko in/ali eno dimenzijo tega procesa, sem v nadaljevanju disertacije umestila analizo pomena (tolerance) dvojnega državljanstva v okvir celotnega procesa integracije. Takšna celovitejša obravnava preučevane problematike je potrdila moje domneve, da ima toleranca dvojnega državljanstva pomembne implikacije tudi za druge faze in dimenzije integracijskega procesa imigrantov v družbo naselitve. Toleranca dvojnega državljanstva ima na primer pomembno vlogo pri spodbujanju politične integracije imigrantov v družbo naselitve, saj se vse pogosteje pojavlja kot sprejemljiva alternativa za odpravo demokratičnega deficita ter zagotavljanje aktivne politične participacije in ustrezne zastopanosti imigrantov v političnem življenju družbe naselitve. Prav tako se načelo tolerance dvojnega državljanstva pojavlja kot pomemben argument v aktualnih razpravah o kulturnem prilagajanju in vključevanju imigrantov v (večinsko) družbo naselitve, kjer je razumevanje vloge (tolerance) dvojnega državljanstva – ki niha od učinkovitega mehanizma za spodbujanje multikulturne družbe do potencialnega instrumenta za izključevanje nezaželenih imigrantov, če ne ustrezajo večinskim predstavam o potrebnem ponotranjenju »normalnih« kulturnih norm in vrednot večinske družbe – odvisno od izbranega zornega kota in s tem povezane argumentacije.

Ključna spoznanja analize obstoječih praks in rešitev o spodbudni vlogi (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve je potrdila tudi izbrana študija primera, v okviru katere sem natančneje preučila različne elemente in dimenzije slovenske politike in prakse glede (tolerance) dvojnega državljanstva v

procesu vključevanja imigrantov v slovensko družbo. Natančna analiza relevantne slovenske zakonodaje s področja državljanstva in migracij v okviru študije je v določeni meri pričakovano potrdila, da slovenska država tolerance dvojnega državljanstva ne prepoznava kot ustreznega mehanizma, s katerim bi želela spodbuditi uspešnost vključevanja imigrantov v slovensko družbo. Ta ugotovitev je temeljila na dveh ključnih spoznanjih: prvič, politika podeljevanja slovenskega državljanstva načeloma ne tolerira dvojnega državljanstva pri imigrantih, a ga istočasno dopušča v primeru slovenskih izseljencev in njihovih potomcev; drugič, slovenska integracijska politika ignorira dvojno državljanstvo kot možen element integracijske politike in se zato sploh ne opredeljuje glede njegove vloge v procesu integracije. Ker sem želela predstaviti res celovito sliko o slovenski praksi in politiki na tem področju, sem se v okviru študije primera natančneje posvetila analizi implementacije te zakonodajne ureditve. Rezultati te analize so pokazali, da so bile moje prvotne ocene glede restriktivne politike morda preveč enostranske in površne, saj slovenska država v praksi očitno tolerira dvojno državljanstvo v večji meri, kot bi morda sklepali na podlagi zakonodajne ureditve tega vprašanja. Podatki so razkrili, da je v zadnjih 20 letih skoraj vsak drugi imigrant, ki se je odločil za pridobitev slovenskega državljanstva v okviru naturalizacije, imel možnost ohraniti svoje izvorno državljanstvo in s tem potencialno pridobiti status dvojnega (ali celo večkratnega) državljan. Pri tem je pomembno poudariti, da je takšen visok odstotek v večji meri posledica različnih zakonskih izjem in olajševalnih okoliščin, v primeru katerih so pristojne oblasti pripravljene spregledati pogoj odpovedi predhodnemu državljanstvu, kot pa odraz razkoraka med deklarirano politiko in njeno dejansko (administrativno) izvedbo v praksi. Slovenska politika glede toleriranja dvojnega državljanstva pri imigrantih glede na izvedene analize torej ni tako izrazito restriktivna, kot bi lahko ocenili na podlagi hitrega pregleda relevantne zakonodaje. Kljub temu sem ocenila, da sedanja ureditev še vedno ni ugodna za imigrante in njihovo vključevanje v slovensko družbo. Kot je najbolj nazorno prikazala zadnja faza analize, v kateri sem se osredotočila na mnenja in stališča (bodočih) dvojnih državljanov, še vedno obstaja velik razkorak med cilji obstoječe politike in potrebami imigrantov v vsakdanjem življenju, saj politika ne ponuja ustreznih rešitev, ki bi bile smiselne in ustrezne glede na obstoječe potrebe ciljne skupine. Pričevanja naših sogovornikov so razkrila, da (bodoči) dvojni državljanji ocenjujejo obe državljanstvi – slovensko državljanstvo kot državljanstvo države naselitve in njihovo izvorno državljanstvo – kot izrazito pomembna dejavnika v procesu njihove integracije v slovensko družbo, ki vsak

na svoj način spodbujata uspešnost tega procesa, pri čemer ta spodbuda ni omejena (le) na postopek naturalizacije, temveč je prisotna v različnih fazah in dimenzijah tega procesa. Kljub tej prepoznani naklonjenosti in želji imigrantov po toleranci dvojnega državljanstva, ki bi jim olajšala bivanje in življenje v slovenski državi, slovenske pristojne oblasti še vedno trmasto vztrajajo pri načelu netolerance dvojnega državljanstva pri imigrantih, čeprav so pri tem očitno neučinkovite, saj je skoraj vsak drugi naturalizirani imigrant potencialno dvojni državljan. V kontekstu teh opažanj sem poudarila, da bi slovenska država morala resno razmisliti o ustrezni spremembi področne zakonodaje, ki bi v večji meri odsevala družbeno realnost, in bi v tem okviru opredelila toleranco dvojnega državljanstva kot pomemben dejavnik spodbude v procesu integracije imigrantov, ki se ne konča, temveč (še) začne z naturalizacijo. Dolgoročno pa bi slovenske politične elite morale odpreti resno razpravo o morebitni redefiniciji koncepta državljanstva, ki bi presegel etno-nacionalne okvirje in bi v večji meri sledil kulturni in etnični raznolikosti slovenske države in družbe.

Upoštevajoč vsa ta ključna spoznanja in ugotovitve obstoječih študij in analiz, ki sem jih izpeljala v okviru disertacije, se mi na tem mestu neizogibno poraja vprašanje o ustreznosti dosedanje zgodbe o dvojnem državljanstvu kot izrazito škodljivem in motečem dejavniku, ki naj bi onemogočal oziroma celo preprečeval uspešno vključevanje imigrantov v njihovo novo družbo naselitve. Vsa ta nova dognanja in argumenti zagovornikov dvojnega državljanstva, dopolnjeni s prepoznanimi trendi in praktičnimi izkušnjami, namreč zbujejo resne dvome o nadaljnji smiselnosti in relevantnosti dosedanje dogme, da je dvojno državljanstvo popolnoma sprejemljiva in legitimna ovira za vstop in vključitev v izbrano skupnost državljanov. Trmasto pogojevanje pridobitve državljanstva z odpovedjo predhodnemu državljanstvu, ker naj bi (le) takšna odločitev dokazovala resnično predanost in lojalnost novih državljanov, se mi v današnjem kulturno in etnično heterogenem družbenem kontekstu zdi nerazumna in nepotrebna zahteva. Pravzaprav se zdi, da je učinek takšnega vztrajanja pri ekskluzivnosti članstva v skupnosti državljanov ravno obraten, saj sodeč po pričevanjih (bodočih) dvojnih državljanov takšna zahteva pogosto odvrne bodočega državljana od odločitve za pridobitev državljanstva države naselitve ter s tem onemogoči njegovo polno in enakopravno integracijo v družbo naselitve. Prava ovira (k večji uspešnosti) vključevanja imigrantov v njihovo novo domovino torej v nasprotju z dosedanjimi prepričanji ni sam obstoj dvojnega državljanstva, temveč neosnovano vztrajanje pri

njegovi omejitvi in dokončni odpravi. V tem kontekstu lahko toleranco dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve ustrezneje označim kot projekt vključevanja (in ne izključevanja, kot je veljalo še do nedavnega), ki odraža vsakdanjo realnost današnjih družb, v katerih se prepletajo različne, včasih komplementarne, včasih pa tudi nasprotujoče si pripadnosti, lojalnosti, predanosti, identifikacije in zavezanosti različnim skupinam in skupnostim (državljanov), ki pa načeloma niso nekompatibilne z neko pričakovano stopnjo pripadnosti državi dejanskega bivanja. S sprejemanjem dvojnega državljanstva se torej spreminjajo jasno začrtane meje (nacionalne) skupnosti državljanov, ki postajajo mnogo bolj fleksibilne in odprte, kar pa ima pomembne implikacije tudi za obstoječe opredelitve članstva in tem povezane kriterije, ki določajo, kdo je upravičen do tega članstva. Z možnostjo podvajanja nekoč strogo ekskluzivnih pripadnosti določeni skupnosti državljanov postajajo sedaj polnopravni člani takšne skupnosti tudi tisti posamezniki, ki jim je bil še do nedavnega onemogočen vstop v takšno skupnost zaradi želje po ohranjanju formalnih in neformalnih oblik povezanosti z drugimi skupnostmi državljanov. Takšna sprememba v veliki meri pripomore k večji in uspešnejši vključenosti imigrantov v družbo naselitve, saj imigranti kljub njihovi formalni povezanosti z drugo državo lažje vstopajo v politično skupnost državljanov države naselitve in se na ta način tudi celoviteje in enakopravneje vključujejo v različne sfere družbe naselitve.

Na podlagi vseh teh opažanj in razmišljanj o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva za proces integracije imigrantov sem potrdila izhodiščno tezo disertacije, da toleranca dvojnega državljanstva s strani države naselitve in/ali države izvora spodbudno vpliva na uspešnost integracije imigrantov v družbo naselitve. Navkljub tej potrditvi bi rada poudarila, da želim biti v svojih zaključkih glede vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve v določeni meri previdna in zadržana, saj se ne želim ujeti v past prevelikega in s tem posledično nekritičnega entuziazma nad domnevnimi pozitivnimi učinki (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve. V takšno past so se po mojih opažanjih že zapletle nekatere obstoječe študije o pomenu (tolerance) dvojnega državljanstva v sodobnih družbenih procesih, ki brez kakšnih dodatnih razpravljanj, kritičnih presoj ali sistematičnih razdelav ugotavljajo, da je toleranca dvojnega državljanstva odločilni dejavnik uspešnosti procesa integracije imigrantov v družbo naselitve. Menim, da nam takšna poenostavljanja, posploševanja in navajanja ugotovitev kot neizpodbitnih dejstev

– kot to počnejo nasprotniki dvojnega državljanstva, ki znameniti citat Bar-Yaacova (1961:4), da je dvojno državljanstvo »nezaželen fenomen, škodljiv tako za prijateljske odnose med nacijami kot za dobrobit vseh udeleženih posameznikov«, ponavljajo in razglašajo kot kakšno mantro – onemogočajo, da bi natančneje preučili vso kompleksnost in večplastnost vloge in pomena dvojnega državljanstva v teh procesih. V skladu s tem bi rada poudarila, da zgoraj zapisane ugotovitve in opažanja glede vloge (tolerance) dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve ponujam v prvi vrsti kot izhodišča za nadaljnji razmislek o možnih interpretacijah vloge dvojnega državljanstva v aktualnih družbenih procesih.

V kontekstu preverjanja izhodiščne teze disertacije o pomenu dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve sem se posvetila tudi resnemu premisleku o izoblikovanju širšega analitičnega okvirja, ki bi omogočal mnogo bolj celovito in večplastno interpretacijo pomena dvojnega državljanstva v teh procesih, kot jo vsaj po mojih opažanjih dopuščajo trenutno obstoječi pristopi in modeli v relevantni strokovni in znanstveni literaturi. V tem okviru sem identificirala nekaj temeljnih elementov, ki so po mojem mnenju ključnega pomena za bolj sistematično in kompleksno preučitev te problematike:

- osredotočenost preučevanja na celoten proces integracije imigrantov v družbo naselitve: najpomembnejša faza procesa vključevanja imigrantov v družbo naselitve je načeloma faza naturalizacije, saj toleranca oziroma netoleranca dvojnega državljanstva na tej točki procesa odločilno vpliva na to, ali se bo ta proces vključevanja imigrantov na določenih področjih sploh nadaljeval. Glede na dosedanja spoznanja namreč možnost ohranitve izvornega državljanstva v okviru naturalizacije odločilno vpliva na odločitev imigranta za pridobitev državljanstva države naselitve. V kolikor država naselitve ne dopušča dvojnega državljanstva, se imigranti načeloma ne odločijo za pridobitev državljanstva države naselitve, kar pa se posledično odraža v neuspešnosti njihove pravne in politične integracije v državo naselitve – brez državljanstva namreč niso upravičeni do vseh tistih državljanskih (političnih) pravic, ki ostajajo rezervirane za državljanke države naselitve. Kljub tej relevantnosti, ki jo torej upravičeno pripisujemo fazi naturalizacije, pa vseeno menim, da je analiza dvojnega državljanstva v teh procesih pomanjkljiva in površna, če se v preučevanju zamejimo le na naturalizacijo kot na edino z (dvojnimi) državljanstvom povezano fazo procesa integracije, saj na ta način

analiziramo le en vidik kompleksnega in večplastnega integracijskega procesa. Pri preučevanju vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov je zato bistvenega pomena, da v analizo vključimo vse obstoječe dejavnike in dimenzije, saj ima dvojno državljanstvo dokazano zelo pomembne implikacije tudi za druge faze in kontekste integracijskega procesa;

- opredeljevanje dvojnega državljanstva kot večplastnega koncepta: dvojno državljanstvo ni zgolj sinonim za posedovanje dodatnega državljanstva/-ev, temveč predstavlja sodobni družboslovni koncept, ki ga sestavljajo (vsaj) tri ključne dimenzije:
 - dvojno državljanstvo kot pravni status, ki posamezniku podeli določene državljanske pravice in dolžnosti ter na ta način definira njegov odnos z drugimi posamezniki tako v državi izvora kot tudi v državi naselitve;
 - dvojno državljanstvo kot (polno) članstvo v družbi naselitve in/ali v družbi izvora, ki posamezniku omogoča enakopraven položaj z ostalimi sodržavljanji in mu ponuja možnost aktivnega udejstvovanja in sodelovanja v političnem in javnem življenju obeh družb;
 - dvojno državljanstvo kot pomemben del posameznikove identitete, ki opredeljuje njegove afinitete in lojalnosti do obeh domovin, tako nekdanje kot sedanje.
- preučitev izbrane tematike z vidika vseh akterjev: pri analizi dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije pričakovano izhajamo iz okolja države naselitve, saj proces integracije dejansko poteka v tem okolju, kjer ga opredeljujeta dvosmerna komunikacija in prilagajanje s strani obeh ključnih akterjev – to so imigranti, ki se skušajo vključiti v izbrano državo naselitve, in večinsko prebivalstvo te države. V tem okviru nas predvsem zanima, kaj za imigrante pomeni možnost pridobitve državljanstva države naselitve ob ohranitvi izvornega državljanstva in kako to vpliva na uspešnost njihove integracije, kako to možnost sprejema večinska populacija ter kakšne interese in cilje s takšno politiko zasleduje država naselitve. Z odgovori na ta vprašanja si lahko nedvomno ustvarimo jasnejšo predstavo o tem, kaj pomeni toleranca dvojnega državljanstva v državi naselitve za vse omenjene akterje in kako to vpliva na uspešnost integracije imigrantov v izbrani družbi naselitve. A s tem po mojem mnenju ne zaobjamemo celotnega konteksta, saj dvojno državljanstvo imigrantov ni relevantno le v okolju države naselitve, temveč je pomembno tudi z vidika države izvora. Imigranti z ohranitvijo izvornega

državljanstva namreč (aktivno) vzdržujejo stike in še naprej ohranjajo afinitete in pripadnosti do svoje države izvora, kar na določen način vpliva tudi na uspešnost njihove integracije v izbrano družbo naselitve, poleg tega pa države izvora s politiko toleriranja ali celo aktivnega spodbujanja dvojnega državljanstva zasledujejo lastne politične in nacionalne interese. Če želimo torej res celovito analizirati pomen dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo naselitve in pri tem upoštevati vidike vseh akterjev, je po mojem mnenju ključnega pomena, da si v okviru analize zastavimo sledeča vprašanja: kaj za (bodočega) dvojnega državljanca pomeni pridobitev državljanstva države naselitve, kaj zanj pomeni ohranitev izvirnega državljanstva, kako to vpliva na uspešnost njegove integracije v državi naselitve ter kakšna je pri tem vloga države naselitve in države izvora;

- uporaba večnivojskega metodološkega pristopa, ki povezuje izsledke študij na različnih analitičnih nivojih: kot sem ugotavljala v uvodnem poglavju, večina obstoječe relevantne literature na temo dvojnega državljanstva še vedno izhaja zgolj iz zornega kota države (ali mednarodne skupnosti držav) – naj bo to v obliki teoretičnih razprav o vlogi dvojnega državljanstva pri domnevni transformaciji nacionalne države ali v obliki empiričnih primerjalnih analiz politik in praks dvojnega državljanstva –, in s tem reproducira interpretacije in percepcije tega pojava, kot ga vidijo in razumejo države izvora in države naselitve. A države niso edini akterji v tem procesu – kot sem izpostavila že pri prejšnji točki –, zato je po mojem mnenju potrebno v analizo te problematike vpeljati še dva dodatna analitična nivoja, ki sta bila do sedaj na tem raziskovalnem področju izrazito zapostavljene: to sta nivo posameznika in nivo skupnosti. Po opažanjih Joppkeja (2007: 44) namreč kljub nedavnemu porastu zanimanja za ta vprašanja ne poznamo natančneje pomenov in asociacij, ki jih ljudje pripisujemo (dvojnemu) državljanstvu, zato ta vidik še naprej ostaja »ena največjih lukenj v literaturi«. Prav tako, če ne še bolj, je bilo do sedaj zapostavljeno preučevanje tega fenomena na ravni skupnosti, kot so npr. imigrantska skupnost, večinska skupnost, skupnost državljanov itd. Redke študije, ki so skušale zajeti ta vidik, so se praviloma osredotočale na identifikacijo argumentov in protiargumentov v javnih in političnih razpravah o državljanski ali migracijski nacionalni zakonodaji, pri čemer je analizirana argumentacija pravzaprav v večji meri odražala mnenje vodilnih političnih strank kot pa javno mnenje oz. mnenje večinske skupnosti. V skladu s

takšnim kombiniranim, večnivojskim metodološkim pristopom bi analiza izbrane študije primera morala temeljiti na (vsaj) treh medsebojno komplementarnih nivojih analize:

- analiza zakonodajne ureditve in politike glede možnosti dvojnega državljanstva v okviru integracije imigrantov v izbrani državi naselitve, ki jo po potrebi dopolnimo z analizo politik glede toleriranja dvojnega državljanstva v relevantnih državah izvora;
- analiza implementacije politik dvojnega državljanstva v izbrani državi naselitve, v okviru katere se osredotočamo na preučitev implementacije zakonskih določb v praksi in skušamo ugotoviti, ali obstaja vidnejši razkorak med formalno politiko in dejanskim stanjem na terenu;
- analiza mnenj in stališč na ravni posameznika in skupnosti glede obstoječih politik in praks (tolerance) dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbi naselitve;
- uporaba raziskovalne metode študije primera: izbira takšne metode zaradi osredotočenosti analize na izbrano okolje omogoča raziskovalcu, da preuči vse relevantne vidike in dimenzije teh procesov in s tem ponudi poglobljen vpogled v to problematiko. Pri tem mora upoštevati vse specifičnosti izbranega okolja, saj vlogo dvojnega državljanstva v teh procesih pogosto odločilno opredeljuje družbeno-politični diskurz izbranega okolja, ki lahko niha od sprejemanja in tolerance dvojnega državljanstva do jasnega odklanjanja te možnosti. Tudi ob upoštevanju takšnih specifičnosti, ki izhajajo iz izbranega okolja, lahko na podlagi študije primera oblikujemo določene zaključke in opažanja glede možnih vplivov tolerance dvojnega državljanstva na uspešnost procesa integracije, ki jih je mogoče primerjati z opažanji iz drugih okolij in na tej osnovi interpretirati pomen dvojnega državljanstva v teh procesih.⁴⁶⁰

Zgornja razmišljanja in sugestije o možni nadgradnji obstoječih pristopov k preučevanju vloge dvojnega državljanstva v okviru procesa integracije imigrantov v družbo naselitve seveda predstavlja zgolj poskus vzpostavitve širšega analitičnega okvirja za

⁴⁶⁰ V tem primeru bi bila smiselna t.i. metoda strukturirane in osredotočene primerjave (*the method of structured and focused comparison*), v okviru katere raziskovalec najprej opredeli osnovna raziskovalna vprašanja, ki odražajo želeni raziskovalni cilj, potem pa jih preuči na manjšem številu izbranih primerov in jih medsebojno primerja (George in Bennett 2004: 67). Za to sugestijo se zahvaljujem dr. Mitji Žagarju.

sistematično obravnavo izbrane problematike, ki ga bo treba še večkrat empirično preveriti in kritično ovrednotiti v različnih družbenih kontekstih. Določene prilagoditve in dopolnitve predlaganih elementov bodo potrebne tudi v luči bodočega razvoja na tem področju, ki trenutno ni najbolj naklonjeno aktivnemu promoviranju tolerance dvojnega državljanstva. Politične elite so se namreč v tem kriznem obdobju začele vidno odmikati od nekdanjih obljub in zavezanosti k spodbujanju multikulturalnosti, kar dokazujejo nedavne izjave vodilnih političnih voditeljev. V tem kontekstu sta morda še najbolj odmevni izjava nemške kanclerke Angele Merkel, da je poskus vzpostavitve multikulture družbe »popolnoma spodletel« (BBC News 2010) in izjava britanskega premierja Davida Camerona o spodletelem državnem multikulturalizmu in njegov posledični poziv k okrepitvi enotne nacionalne (britanske) identitete (BBC News 2011). Trenutno nenaklonjenost toleranci dvojnega državljanstva v procesih integracije potrjujejo tudi nedavne spremembe državljanskih politik v določenih evropskih državah, pri čemer je morda najbolj nazoren primer nizozemske države, ki se je iz nekdanjega vzorčnega primera spodbujanja in zagovarjanja multikulturalnosti v zadnjih letih radikalno preoblikovala v državo s (trenutno) najbolj restriktivno migracijsko in državljansko zakonodajo. Poleg tega sta tudi sami ideji multikulturalnosti in multikulture družbe (p)ostali predmet številnih kritik s strani akademske skupnosti, ki v teh konceptih ne vidi več ustreznega odgovora na stanje sodobne družbe.

V luči vseh teh nedavnih sprememb se zdi, da dvojno državljanstvo trenutno v večji meri služi krepitevi nacionalne dimenzije države – pa naj bo to kot mehanizem za lažji izgon nezaželenih imigrantov ali kot primerno sredstvo za vzpostavitev in nadgradnjo odnosa izvorne države s pripadniki emigrantskih skupnosti –, kot predstavlja pomemben indikator multikulturalnosti družbe, ki imigrantom dopušča ohranjanje njihovih izvornih identifikacij in povezanosti z izvorno domovino ob istočasnem uspešnem vključevanju v njihovo novo domovino. V svoji doktorski disertaciji sem se zaradi izbranega fokusa in predmeta raziskovanja v večji meri osredotočila na natančnejše preučevanje multikulture dimenzije dvojnega državljanstva (imigrantov), ki naj bi spodbujala uspešnost procesa integracije imigrantov v družbo naselitve, a obenem menim, da doktorska disertacija ponuja pomemben vpogled tudi v druge relevantne aspekte dvojnega državljanstva ter v tem okviru izpostavlja pomembne in aktualne dileme in vprašanja glede pomena (tolerance) dvojnega državljanstva za sodobne družbene procese, ki jih bodo morale razrešiti nadaljnje študije na tem področju. V tej luči se mi

zdi, da je morda najpomembnejše sporočilo moje disertacije spoznanje, da akademska skupnost v prihodnje ne sme več zapostavljati in zanemarjati preučevanja različnih aspektov in dimenzij problematike dvojnega državljanstva in ga mora končno prepoznati kot kompleksen in večplasten fenomen, ki ima izrazito pomembne implikacije za sodobne družbene procese, vključno z aktualnim izzivom uspešne integracije imigrantov v družbo naselitve. Le s takšnim celostnim pristopom bomo lahko bolje razumeli, zakaj in kako je »lažje in lepše živeti« z dvojnimi državljanstvom v današnjem svetu.

7. LITERATURA

Aguiar, Manuela in Ana Guirado. 1999. *Links Between Europeans Living Abroad and Their Countries of Origin*. Committee on Migration, Refugees and Demography, 5. marec 1999, Strasbourg. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc99/EDOC8339.htm> (24. marec 2011).

Akramov, Ervin. 2009. *Dual Nationality and the Concept of Citizenship in Politics*. Saarbrücken: VDM Verlag.

Aleinikoff, Alexander T. 2000. Between Principles and Politics: U.S. Citizenship Policy. V *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 119–172. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Aleinikoff, Alexander T. in Douglas Klusmeyer, ur. 2001a. *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Aleinikoff, Alexander T. in Douglas Klusmeyer. 2001b. Plural Nationality: Facing the Future in a Migratory World. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 63–88. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

--- 2002. *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Anderson, Benedict. 1995. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.

Appadurai, Arjun. 2003. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Appiah, Kwame Anthony. 2007. Keynote Address: Global Citizenship. *Fordham Law Review* 75(5): 2375–2391.

Archibugi, Daniele, David Held in Martin Köhler. 1998. *Re-Imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Aristotel. 1998. *Politics*. Cambridge Massachusetts, London: Harvard University Press.

Aron, Raymond. 1994. Is Multinational Citizenship Possible? V *Citizenship: Critical Concepts – Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 279–291. London, New York: Routledge.

Aznar Sánchez, Juan. 1977. *La doble nacionalidad: doctrina, convenios, legislación, jurisprudencia*. Madrid: Montecorvo.

Barbalet, Jack M. 1994. Citizenship Rights. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 227–237. London, New York: Routledge.

Barrington, Lowell. 1995. The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States. *Europe-Asia Studies* 47(5): 731–763.

Barry, Kim. 2006. Home and Away: The Construction of Citizenship in an Emigration Context. *New York University Law Review* 81(11): 11–59.

Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.

Bartulac-Blanc, Tihana. 2007. *New Borders and Anomalies in the Balkans: Croatia's Diaspora Constituency*. Reagan-Fascell Democracy Fellows Program's Special Report. Washington D.C.: National Endowment for Democracy. Dostopno prek: <http://www.ned.org/docs/121107-Bartulac-Blanc.pdf> (24. marec 2011).

Bar-Yaacov, Nissim. 1961. *Dual Nationality*. London: Stevens & Sons Limited.

Basch, Linda, Nina Glick Schiller in Cristina Szanton Blanc. 2003. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-states*. London, New York: Routledge.

Bauböck, Rainer. 1994. *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Aldershot, Brookefield: Edward Elgar Publishing Limited.

---1998. The Crossing and Blurring Boundaries in International Migration: Challenges for Social and Political Theory. V *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship*, ur. Rainer Bauböck in John F. Rundell, 17–52. Aldershot: Ashgate.

--- 2001. Farewell to Multiculturalism? Sharing Values and Identities in Societies of Immigration. IWE Working Paper No. 23, Austrian Academy of Sciences, 2000. Dostopno prek: <http://www.eif.oeaw.ac.at/downloads/workingpapers/IWE-Papers/WP23.pdf> (9. september 2009).

--- 2003a. Reinventing Urban Citizenship. *Citizenship Studies* 7(2): 139–160.

--- 2003b. Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *International Migration Review* 37(3), 700–723.

--- 2007. The Trade-Off Between Transnational Citizenship and Political Autonomy. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Faist, Thomas in Peter Kivisto, 69–91. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

--- 2009. The Rights and Duties of External Citizenship. *Citizenship Studies* 13(5), 475–499.

Bauböck, Rainer, Bernhard Perchinig in Wiebke Sievers, ur. 2007. *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

--- 2009. *Citizenship Policies in the New Europe: Expanded and Updated Edition*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bauböck, Rainer, Eva Ersbøll, Kees Groenendijk in Harald Waldrauch. 2006a. *Acquisition and Loss of Nationality, Volume I: Comparative Analyses – Policies and Trends in 15 European Countries*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
--- 2006b. *Acquisition and Loss of Nationality, Volume II: Country Analyses – Policies and Trends in 15 European Countries*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bauböck, Rainer in Andre Liebich, ur. 2010. *Is There Still East-West Divide in the Conception of Citizenship in Europe?* EUI Working Papers, RSCAS 2010/19. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Dostopno prek: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13587/RSCAS_2010_19.pdf?sequence=1 (15. maj 2011).

Bauböck, Rainer in Christian Joppke, ur. 2010. *How Liberal are Citizenship Tests?* EUI Working Papers, RSCAS 2010/41. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Dostopno prek: http://eudo-citizenship.eu/docs/RSCAS_2010_41.pdf (15. maj 2011).

Bauböck, Rainer in John Rundell, ur. 1998. *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship*. Aldershot: Ashgate.

Bauböck, Rainer in Thomas Faist, ur. 2010. *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bauböck, Rainer, ur. 2010. *Dual Citizenship for Transborder Minorities? How to Respond to the Hungarian-Slovak Tit-for-Tat?* EUI Working Papers, RSCAS 2010/75. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Dostopno prek: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14625/RSCAS_2010_75.pdf?sequence=3 (15. maj 2011).

Bauman, Robert E. 2007. *The Complete Guide to Offshore Residency, Dual Citizenship & Second Passports*. Dostopno prek: http://books.google.si/books?id=Tm2IV311zpoC&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2. avgust 2012).

BBC News. 2010. Merkel Says German Multicultural Society Has Failed. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451> (18. junij 2013).
--- 2011. State Multiculturalism Has Failed, Says David Cameron. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994> (18. junij 2013).

Beaud, Olivier. 2002. The Question of Nationality Within a Federation: a Neglected Issue in Nationality Law. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 314–330. New York in Oxford: Berghahn Books.

Beiner, Ronald. 1995. Introduction: Why Citizenship Constitutes a Theoretical Problem in the Last Decade of the Twentieth Century. V *Theorizing Citizenship*, ur. Ronald Beiner, 1–28. Albany: State University of New York Press.

Bellah, Robert N. in drugi. 1994. Citizenship. V *Citizenship: Critical Concepts - Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 241–260. London, New York: Routledge.

Bendix, Reinhard. 1964. *Nation-building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order*. New York: John Wiley&Sons.

Benhabib, Seyla. 2004. *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press.

--- 2007. Twilight of Sovereignty or the Emergence of Cosmopolitan Norms? Rethinking Citizenship in Volatile Times. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 247–271. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan,.

Besselink, Leonard F. M. 2009. Integration and Immigration: The Vicissitudes of Dutch 'Inburgering'. V *Illiberal Liberal States: Immigration, Citizenship and Integration in EU*, ur. Elspeth Guild, Kees Groenendijk in Sergio Carrera, 241–257. Farham, Burlington: Ashgate.

Bešter, Romana. 2006. *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: [Romana Bešter].

--- 2007a. Integracija in model integracijske politike. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 105–134. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- 2007b. Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 53–54: 117–138.

--- 2009. Integracijski programi za priseljence v izbranih državah Evropske unije. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 59: 42–64.

Bhikhu, Parekh C. 2008. *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Blatter, Joachim K., Stefanie Erdmann in Katja Schwanke. 2009. *Acceptance of Dual Citizenship: Empirical Data and Political Contexts*. Working Paper Series „Glocal Governance and Democracy” 2. Lucerne: Institute of Political Science, University of Lucerne. Dostopno prek: <http://www.unilu.ch/files/acceptance-of-dual-citizenship-wp02.pdf> (3. oktober 2010).

Bloemraad, Irene. 2004. Who Claims Dual Citizenship? The Limits of Postnationalism, the Possibilities of Transnationalism and the Persistence of Traditional Citizenship. *The International Migration Review* 38(2): 389–426.

--- 2006. *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. Berkeley, CA: University of Berkeley Press.

--- 2007. Much Ado About Nothing? The Contours of Dual Citizenship in the United States and Canada. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 159–186. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan,

Böcker, Anita in Dietrich Thränhardt. 2006. Multiple Citizenship and Naturalization: An Evaluation of German and Dutch Policies. *Journal of International Migration & Integration* 7(1): 71–94.

Boll, Alfred M. 2004. Nationality and Obligations of Loyalty in International and Municipal Law. *The Australian Year Book of International Law* 24: 37–63.

--- 2007. *Multiple Nationality and International Law*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Bosniak, Linda. 2000a. Citizenship Denationalized. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 7: 447–509.

--- 2000b. Universal Citizenship and the Problem of Alienage. *Northwestern University Law Review* 94(3): 963–984.

--- 2001. Denationalizing Citizenship. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 237–252. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

--- 2003. Multiple Nationality and the Postnational Transformation of Citizenship. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 27–48. The Hague, London, New York: Kluwer Law International,.

Bowder, Brett. 2003. The Perils of Global Citizenship. *Citizenship Studies* 7(3): 349–362.

Bratož, Nataša, Matjaž Hanžek, France Jamnik in Barbara Samaluk. 2004. *Problematika »izbrisanih« v letnih poročilih varuha*. Ljubljana: Urad varuha človekovih pravic Republike Slovenije. Dostopno prek:

http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/posebna_porocila/pp-izbrisani-junij2004.vsebina.pdf (16. oktober 2012).

Braun, Nadja in drugi. 2007. *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Mexico City: The Federal Electoral Institute of Mexico. Dostopno prek:

http://www.idea.int/publications/voting_from_abroad/upload/Voting_from_abroad.pdf (24. februar 2011).

Bredbenner, Candice L. 1998. *A Nationality of Her Own: Women, Marriage, and the Law of Citizenship*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Brøndsted Sejersen, Tanja. 2008. “I Vow to Thee My Countries” – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century. *International Migration Review* 42(3): 523–549.

Brubaker, Rogers W. 1989. Introduction. V *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, ur. Rogers William Brubaker, 1–27. Lanham: University Press of America.

--- 1996. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge Mass., London: Harvard University Press.

--- 1998. Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 131–164. Minneapolis: University of Minnesota Press.

--- 2003. The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany, and the United States. V *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*, ur. Christian Joppke in Ewa Morawska, 39–58. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

--- 2004. In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism. *Citizenship Studies* 8(2): 115–127.

Burchell, David. 2002. Ancient Citizenship and Its Inheritors. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 89–104. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Carens, Joseph H. 2005. The Integration of Immigrants. *Journal of Moral Philosophy* 2(1): 29–46.

Carrera, Sergio. 2006a. *A Comparison of Integration Programmes in the EU: Trends and Weaknesses*. Challenge Papers No. 1. Dostopno prek: <http://www.ceps.eu/ceps/dld/1154/pdf> (26. september 2012).

--- 2006b. *A Typology of Different Integration Programmes in the EU*. Briefing Paper IP/C/LIBE/FWC/2005–22, European Parliament, DG Internal Policies of the Union, Directorate C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Dostopno prek: http://www.libertysecurity.org/IMG/doc_BRIEFING_INTEGRATION-EN-rev.doc (26. september 2012).

Castles, Stephen. 2005. Hierarchical Citizenship in a World of Unequal Nation-States. *Political Science and Politics* 38(4): 689–692.

Castles, Stephen, Maja Korac, Ellie Vasta in Steven Vertovec. 2002. *Integration: Mapping the Field*. Report of a Project Carried out by the University of Oxford Centre for Migration and Policy Research and Refugee Studies Centre Contracted by the Home Office Immigration Research and Statistics Service IRSS. Dostopno prek: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr2803.doc> (13. oktober 2008).

Castro, F. de. 1962. *La nationalité, la double nationalité et la supra-nationalité*. Recueil des cours, Académie de droit international 102(1): 515–634.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek: <http://www.cjm.si/SJM> (4. maj 2009).

Cesarani, David in Mary Fulbrook, ur. 1996. *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*. London, New York: Routledge.

Chan, Johannes M. M. 1991. The Right to a Nationality as a Human Right: the Current Trend Towards Recognition. *Human Rights Law Journal* 12(1–2): 1–14.

Chander, Anupam. 2006. Homeward Bound. *New York University Law Review* 81(11): 60–89.

Chavi Keeney, Nana. 2007. *With Strict Policies in Place, Dutch Discourse on Integration Becomes More Inclusive*. Dostopno prek: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=596> (14. oktober 2007).

CITSEE – Citizenship in Southeast Europe. Dostopno prek: <http://www.citsee.eu/> (15. marec 2011).

Clarke, James, Elsbeth van Dam in Liz Gooster. 1998. New Europeans: Naturalisation and Citizenship in Europe. *Citizenship Studies* 2(1): 43–67.

Closa, Carlos. 2002. EU Citizenship at the 1996 IGC. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 293–313. New York in Oxford: Berghahn Books.

Connors, James. 2007. *Sociology of Loyalty*. Boston MA: Springer [SpringerLink].

Cordis. 2012. *Dual Citizenship, Governance and Education: a Challenge to the European Nation-State*. Dostopno prek: http://cordis.europa.eu/search/index.cfm?fuseaction=proj.document&PJ_RCN=6060048 (18. september 2012).

Córdova, Roberto. 1954. Report on Multiple Nationality. V *Yearbook of the International Law Commission 1954, Volume II: Documents of the Sixth Session Including the Report of the Commission to the General Assembly*, 42–52. Dostopno prek: http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1954_v2_e.pdf (23. september 2009).

Culic, Irina. 2009. *Dual Citizenship Policies in Central and Eastern Europe*. Working Papers in Romanian Minority Studies No. 15. Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Dostopno prek: <http://ispmn.gov.ro/uploads/culic31.pdf> (17. december 2011).

Curtin, Deane. 2002. Ecological Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 293–304. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Dagger, Richard. 2002. Republican Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 145–157. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Dahrendorf, Ralf. 1994. Citizenship and Beyond: The Social Dynamics of an Idea. V *Citizenship: Critical concepts – Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 292–309. London, New York: Routledge.

de Groot, Gerard-Rene. 1989. *Staatsangehörigkeitsrecht im Wandel – eine rechtsvergleichende Studie über Erwerbs- und Verlustgründe der Staatsangehörigkeit*. Köln: Carl Heymanns Verlag KG.

--- 2002. Latin-American European Citizens: Some Consequences of the Autonomy of the Member States of the European Union in Nationality Matters. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 9(2): 115–120.

--- 2003a. Loss of Nationality: A Critical Inventory. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 201–299. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

--- 2003b. The Background of the Changed Attitude of European States in Respect to Multiple Nationality. V *New Concepts of Citizenship: Residential/Regional Citizenship and Dual Nationality/Identity*, ur. Kondo Atsushi in Charles Westin, 99–119. Stockholm: CEIFO.

--- 2006. Editorial: Sports and Unfair Competition via Nationality Law. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 13(2): 161–172.

de Groot, Gerard-René in Hildegard Schneider. 2006. Die zunehmende Akzeptanz von Fällen mehrfacher Staatsangehörigkeit in West-Europa. V *Japanischer Brückbau zum deutschen Rechtskreis. Festschrift für Koresuke Yamauchi zum 60. Geburtstag*. Sonderdruck aus Schriften zum Internationalen Recht, Band 165, ur. Heinrich Menkhaus in Fuminiko Sato, 65–80. Berlin: Duncker & Humblot.

de Hart, Betty. 2007. The End of Multiculturalism: The End of Dual Citizenship? Political and Public Debates on Dual Citizenship in The Netherlands? V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 77–102. Aldershot, Burlington: Ashgate.

de la Pradelle, Géraud. 2002. Dual Nationality and the French Citizenship Tradition. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U.S. and Europe: The Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 191–212. New York, Oxford: Berghahn Books.

Dedić, Jasminka. 2003. Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva. V *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 23–84. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Dedić, Jasminka, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn. 2003. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Delanty, Gerard. 2000. *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

--- 2002. Communitarianism and Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 159–174. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

DeltaQuest. 2012a. *Canada Second Passport*. Dostopno prek: <http://www.mysecondpassport.com/canada-second-passport-citizenship/> (7. avgust 2012).

--- 2012b. *Second Passport Programs & Second Citizenship Solutions*. Dostopno prek: <http://www.mysecondpassport.com/> (6. avgust 2012).

DeSipio, Louis. 1987. Social Science Literature and the Naturalization Process. *International Migration Review* 21(2): 390–405.

Deželan, Tomaž. 2009. *Relevantnost tradicij državljanstva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

--- 2010. *Citizenship in Slovenia: the Regime of a Nationalising or a Europeanising State?* CITSEE Working Papers Series 2011/16. Edinburgh: University of Edinburgh, School of Law. Dostopno prek:

http://www.law.ed.ac.uk/file_download/series/326_citizenshipinsloveniatheregimeofanationalisingorauropeanisingstate.pdf (17. december 2011).

--- 2012. In the Name of the Nation or/and Europe? Determinants of the Slovenian Citizenship Regime. *Citizenship Studies* 16(3–4): 413–429.

Deželan, Tomaž, Danica Fink Hafner, Mitja Hafner Fink in Samo Uhan. 2007. *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Diehl, Claudia in Michael Blohm. 2001. Apathy, Adaptation or Ethnic Mobilisation? On the Attitudes of a Politically Excluded Group. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(3): 401–420.

--- 2003. Rights or Identity? Naturalization Processes Among "Labor Migrants" in Germany. *The International Migration Review* 37(1): 133–162.

Dolenc, Danilo. 2005. Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V *Percepcije slovenske integracijske politike*, zaključno poročilo projekta, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 37–88. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Donner, Ruth. 1994. *The Regulation of Nationality in International Law*. 2. izdaja. Irvington-on-Hudson, New York: Transnational Publishers Inc.

Dower, Nigel. 2000. The Idea of Global Citizenship – A Sympathetic Assessment. *Global Society* 14(4): 553–567.

--- 2002. *Global Citizenship: A Critical Introduction*. New York: Routledge.

Državni zbor Republike Slovenije. 2010. *Magnetogram 7. nujne seje Odbora Državnega zbora Republike Slovenije za okolje in prostor z dne 9. februarja 2010*. Dostopno

prek: <http://www.dzrs.si/index.php?id=96&cs=4&fts=zasli%C5%A1anje&committee=9&unid=MDT|3820598EC0CDC09CC12576C500350D87&showdoc=1> (24. februar 2010).

Dzankic, Jelena. 2012. Understanding Montenegrin Citizenship. *Citizenship Studies* 16(3–4): 337–351.

Entzinger, Han. 2003. The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of the Netherlands. V *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation–States*, ur. Christian Joppke in Ewa Morawska, 59–86. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Entzinger, Han in Renske Biezeveld. 2003. *Benchmarking in Immigrant Integration*. Rotterdam: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations ERCOMER, Faculty of Social Sciences, Erasmus University Rotterdam. Dostopno prek:

<http://www.docstoc.com/docs/2923709/Benchmarking-in-Immigrant-Integration-By-Han-Entzinger-and-Renske-Biezeveld> (12. november 2009).

Ersanilli, Evelyn in Ruud Koopmans. 2010. Rewarding Integration? Citizenship Regulations and the Socio-Cultural Integration of Immigrants in the Netherlands, France and Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(5): 773–791.

E-uprava. 2012. *Izdaja odločbe o odpustu iz državljanstva*. Dostopno prek: <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/dogodkiPrebivalci.euprava?zdid=699&sid=301> (27. julij 2012).

Evropska komisija. 2012. *The EU Citizens' Agenda – Europeans Have Their Say: Analysis Report – Public Consultation 2012 »EU Citizens – Your Rights, Your Future«*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/report_eucitizenship_consultation_en.pdf (13. junij 2013).

--- 2013. *EU Citizenship*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/justice/citizen/index_en.htm (13. junij 2013).

Evropsko leto državljanov 2013. Dostopno prek: <http://europa.eu/citizens-2013/sl/home> (13. junij 2013).

Evropsko sodišče za človekove pravice. 2011. *European Court of Human Rights: Country Facts Sheets 1959 – 2010*. Strasbourg: European Court of Human Rights, Public Relation Unit. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/C2E5DFA6-B53C-42D2-8512034BD3C889B0/0/FICHEPARPAYS_ENG_MAI2010.pdf (5. december 2011).

--- 2012. *Sodba Velikega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi »Kurić in drugi proti Sloveniji«*. Strasbourg, 26. junij 2012. Dostopno prek: http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/izbrisani/Kuric_in_ostali_v_Slovenija.pdf (14. november 2012).

Faist, Thomas. 1998. Transnational Social Spaces Out of International Migration: Evolution, Significance and Future Prospects. *Archives Européennes de Sociologie* 39(2): 213–247.

--- 2000. Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies* 23(2): 189–222.

--- 2001. *Dual Citizenship as Overlapping Membership*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 3/01. Malmö: School of International Migration and Ethnic Relations, Malmö University.

--- 2004. Towards a Political Sociology of Transnationalization. The State of the Art in Migration Research. *Archives Europeennes de Sociologie* 45(3): 331–366.

--- 2007a. Dual Citizenship: Change, Prospects, and Limits. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 171–200. Aldershot, Burlington: Ashgate.

--- 2007c. Introduction: The Shifting Boundaries of Political. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 1–23. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

--- 2007d. The Fixed and Porous Boundaries of Dual Citizenship. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 1–43. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Faist, Thomas in Jürgen Gerdes. 2008. *Dual Citizenship in an Age of Mobility*. Washington D.C.: Migration Policy Institute. Dostopno prek:

<http://migrationpolicy.org/transatlantic/docs/Faist-FINAL.pdf> (3. marec 2012).

Faist, Thomas, Jürgen Gerdes in Beate Rieple. 2004. Dual Citizenship as a Path-Dependent Process. *The International Migration Review* 38(3): 913–944.

Faist, Thomas in Peter Kivisto, ur. 2007. *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

Faist, Thomas, ur. 2007b. *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Falk, Richard. 1994. The Making of Global Citizenship. V *The Condition of Citizenship*, ur. Bart van Steenberg, 127–140. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2000. The Decline of Citizenship in an Era of Globalization. *Citizenship Studies* 4(1): 5–17.

Faulks, Keith. 2000. *Citizenship*. London, New York: Routledge.

Favell, Adrian. 2001. Integration Policy and Integration Research in Europe: A Review and Critique. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 349–399. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

--- 2005. Integration Nations: the Nation-State and Research on Immigrants in Western Europe. V *International Migration Research: Constructions, Omissions and the Promise of Interdisciplinarity*, ur. Michael Bommes in Ewa Morawska, 41–67. London: Ashgate. Dostopno prek: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/favell/grete.pdf> (12. november 2009).

Feldblum, Miriam. 1998. Reconfiguring Citizenship in Europe. V *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*, ur. Christian Joppke, 231–270. Oxford: Oxford University Press.

--- 2000. Managing Membership: New Trends in Citizenship and Nationality Policy. V *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 475–499. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Feldblum, Miriam in Douglas Klusmeyer. 1999. Immigrants and Citizenship Today: A Comparative Perspective. *Research Perspectives on Migration* 2/2: 1–3. Dostopno prek: <http://www.ceip.org/programs/migrat/rpmvol2no2.pdf> (8. oktober 2008).

Fidesco Trust Corporation. 2012. *St. Kitts and Nevis Economic Citizenship Programme Citizenship-by-Investment*. Dostopno prek: <http://www.fidesco.com/solutions/st-kitts-nevis-citizenship/> (6. avgust 2012).

Fistrič, Špela in Tanja Uršič. 2011. Paralelno življenje. V *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*, ur. Uršula Lipovec Čebren in Jelka Zorn, 17–36. Ljubljana: Sanje.

Fitzgerald, David. 2006. Rethinking Emigrant Citizenship. *New York University Law Review* 81(11): 90–116.

Foner, Nancy. 2007. Engagements Across National Borders, Then and Now. *Fordham Law Review* 75(5): 2483–2492.

Fonte, John. 2005. *Dual Allegiance: A Challenge to Immigration Reform and Patriotic Assimilation*. Washington D.C.: Center for Immigration Studies. Dostopno prek: <http://www.cis.org/articles/2005/back1205.pdf> (20. oktober 2009).

Fox, Jonathan. 2005. Unpacking Transnational Citizenship. *Annual Review of Political Science* 8: 171–201.

Franck, Thomas M. 1996. Clan and Superclan: Loyalty, Identity and Community in Law and Practice. *The American Journal of International Law* 90(3): 359–383.

French Foreign Legion – Recruiting. Dostopno prek: <http://www.legion-recrute.com/en/?SM=0> (16. februar 2011).

French Foreign Legion – Recruiting: Legionnaires Code of Honour. Dostopno prek: <http://www.legion-recrute.com/en/code.php?SM=0> (16. februar 2011).

Gabrielson, Teena. 2008. Green Citizenship: a Review and Critique. *Citizenship Studies* 12(4): 429–446.

Gans, Chaim. 2003. *The Limits of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geč-Korošec, Miroslava. 1986. Dvojno državljanstvo. *Večer* 42(69), 24. marec 1986.

Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

George, Alexander L. in Andrew Bennett. 2004. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, Massachusetts: Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard University.

Gerdes, Jürgen in Thomas Faist. 2007. Varying Views on Democracy, Rights and Duties, and Membership: The Politics of Dual Citizenship in European Immigration States. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 135–158. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

Gerdes, Jürgen, Thomas Faist in Beate Rieple. 2007. ‘We are All “Republican” Now’: The Politics of Dual Citizenship in Germany. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 45–76. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Gershon, Shafir. 1998. Introduction: The Evolving Tradition of Citizenship. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 1–28. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Glazer, Nathan. 1994. Individual Rights Against Group Rights. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 226–239. London, New York: Routledge.
- Glazer, Nathan in Daniel Patrick Moynihan. 1963. *Beyond Melting Pot: the Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge: M.I.T. Press, Harvard University Press.
- Glick Schiller, Nina in Georges Eugene Fouron. 2001. *Georges Woke up Laughing: Long-distance Nationalism and the Search for Home*. Durham, NC: Duke University Press
- Gordon, Milton M. 1964. *Assimilation in American Life: the Role of Race, Religion, and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Gordon, Susan M. 2007. Integrating Immigrants: Morality and Loyalty in US Naturalization Practice. *Citizenship Studies* 11(4): 367–82.
- Górny, Agata, Aleksandra Grzymała-Kazłowska, Piotr Koryś in Weiner, Agnieszka. 2007. Selective Tolerance? Regulations, Practice and Discussions Regarding Dual Citizenship in Poland. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 147–169. Aldershot, Burlington: Ashgate.
- Government of the Commonwealth of Dominica. 2012. *How Do I Apply for Economic Citizenship of the Commonwealth of Dominica?* Dostopno prek: <http://www.dominica.gov.dm/cms/index.php?q=node/678#investment> (6. avgust 2012).
- Green, Simon. 2007. Between Ideology and Pragmatism: The Politics of Dual Nationality in Germany. *The International Migration Review* 39(4): 921–952.
- Guarnizo, Luis Eduardo. 2001. On the Political Participation of Transnational Migrants: Old Practices and New Trends. V *E Pluribus Unum? Contemporary and Historical Perspectives on Immigrant Political Incorporation*, ur. Gary Gerstle in John Mollenkopf, 213–263. New York: Russell Sage Foundation.
- Guarnizo, Luis Eduardo in Michael Peter Smith, ur. 1998. *Transnationalism from Below*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Guibernau, Monserrat. 1999. *Nations without States: Political Communities in a Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Guild, Elspeth. 1996. The Legal Framework of Citizenship of the European Union. V *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, ur. David Cesarani in Mary Fulbrook, 30–54. London: Routledge.
- Gustafson, Per. 2001. Globalisation, Multiculturalism and Individualism: The Swedish Debate on Dual Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(3): 463–481.
- 2005. International Migration and National Belonging in the Swedish Debate on Dual Citizenship. *Acta Sociologica* 48(1): 5–19.

Habermas, Jürgen. 1995. Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. V *Theorizing Citizenship*, ur. Ronald Beiner, 255–282. Albany: State University of New York Press.

Hailbronner, Kay. 2002. Germany's Citizenship Law under Immigration Pressure. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 121–135. New York in Oxford: Berghahn Books.

--- 2003. Rights and Duties of Dual Nationals: Changing Concepts and Attitudes. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 19–26. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

--- 2006. Germany. V *Acquisition and Loss of Nationality Policies and Trends in 15 European States. Volume 2: Country Analyses*, ur. Bauböck, Rainer, Eva Ersbøll, Kees Groenendijk in Harald Waldrauch, 231–251. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hamilton, Peter. 1994. Commentary to Section One: Theoretical Debates. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 3–5. London, New York: Routledge.

Hammar, Tomas. 1989. State, Nation, and Dual Citizenship. V *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, ur. William Rogers Brubaker, 81–95. Lanham: University Press of America.

--- 1990. *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.

Hannerz, Ulf. 2002. Where We Are and Who We Want to Be. V *The Postnational Self: Belonging and Identity*, ur. Ulf Hedetoft in Mette Hjort, 217–232. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Hansen, Randall 2002. The Dog That Didn't Bark: Dual Nationality in the United Kingdom. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U.S. and Europe: The Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 179–190. New York, Oxford: Berghahn Books.

--- 2009. The Poverty of Postnationalism: Citizenship, Immigration, and the New Europe. *Theory and Society* 38(1): 1–24.

Hansen, Randall in Patrick Weil. 2002a Dual Citizenship in a Changed World: Immigration, Gender and Social Rights. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 1–15. New York in Oxford: Berghahn Books.

--- 2002b. *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*. New York in Oxford: Berghahn Books.

Harvard Law School. 1929. The Law of Nationality. *American Journal of International Law* 23. april 1929 (priloga št. 13). Dostopno prek:
<http://www.uniset.ca/naty/maternity/23AJILSS13.pdf> (17. september 2008).

Heater, Derek. 1996. *World Citizenship and Government: Cosmopolitan Ideas in the History of Western Political Thought*. Basingstoke, London: Macmillan.

--- 1999. *What is Citizenship?* Cambridge: Polity Press.

- 2004a. *A Brief History of Citizenship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 2004b. *Citizenship: the Civic Ideal in World History, Politics and Education*. 3rd Edition. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Hedetoft, Ulf in Mette Hjort, ur. 2002. *The Postnational Self: Belonging and Identity*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Held, David. 1995. *Democracy and Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Henley & Partners. 2012. *Citizenship of Choice*. Dostopno prek: <https://www.henleyglobal.com/citizenship/overview/> (6. avgust 2012).
- Hobsbawm, Eric J. 2008. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric in Terence Ranger, ur. 2002. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holston, James, ur. 1999. *Cities and Citizenship*. Durham: Duke University Press.
- Hudson, Manley O. 1929. General Introduction: Prospect for an International Conference on Codification of International Law. *American Journal of International Law*, 23. april 1929 (priloga št. 1). Dostopno prek: <http://www.uniset.ca/naty/maternity/23AJILSS13.pdf> (17. september 2008).
- 1952. Nationality, Including Statelessness. V *Yearbook of the International Law Commission 1952, Volume II: Documents of the Fourth Session Including the Report of the Commission to the General Assembly*, 3–24. Dostopno prek: http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1952_v2_e.pdf (24. september 2009).
- Icduygu, Ahmet, Yilmaz Colak in Nalan Soyarik. 1999. What is the Matter with Citizenship? A Turkish Debate. *Middle Eastern Studies* 35(4): 187–208.
- ICMPD – International Centre for Migration Policy Development. 2005. *Integration Agreements and Voluntary Measures: Compulsory or Voluntary Nature – Comparison of Compulsory Integration Courses, Programmes and Agreements and Voluntary Integration Programmes and Measures in Austria, France, Germany, the Netherlands and Switzerland*. Vienna, ICMPD. Dostopno prek: http://research.icmpd.org/fileadmin/Research-Website/Publications/Final_INTI_Report_electronic_version.pdf (20. november 2007).
- Ignatieff, Michael. 1995. The Myth of Citizenship. V *Theorizing Citizenship*, ur. Ronald Beiner, 53–77. Albany: State University of New York Press.
- Infotujci.si. 2012. Informacije za osebe, izbrisane iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji ZUSDDD-B. Dostopno prek: <http://infotujci.si/s/14/informacije-za-osebe-izbrisane-iz-registra...> (14. november 2012).

Iordachi, Constantin. 2004. Dual Citizenship and Policies toward Kin Minorities in East–Central Europe: A Comparison between Hungary, Romania and the Republic of Moldova. V *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, ur. Zoltán Kántor in dr., 239–269. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University. Dostopno prek:

http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no4_ses/chapter08.pdf (16. junij 2011).

--- 2006. Dual Citizenship in Post–communist Central and Eastern Europe: Regional Integration and Inter-ethnic Tensions. V *Reconstruction and Interaction of Slavic Eurasia and Its Neighboring Worlds*, ur. Ieda Osamu in Uyama Tomohiko, 105–139. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University. Dostopno prek:

http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/108520/ichaptersection_singledocument/8172173e-b200-418d-96ec-5169b56548c0/en/05_iordachi.pdf (16. junij 2011).

Isin, Engin F. 1999. Introduction: Cities and Citizenship in a Global Age. *Citizenship Studies* 3(2): 165–171.

--- 2002. City, Democracy and Citizenship: Historical Images, Contemporary Practices. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 305–316. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Isin, Engin F. in Bryan S. Turner. 2002. Citizenship Studies: An Introduction. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 1–10. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2007. Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies. *Citizenship Studies* 11(1): 5–17.

Isin, Engin F. in Myer Siemiatycki. 1999. *Fate And Faith: Claiming Urban Citizenship in Immigrant Toronto*. Working Paper No. 8. Toronto: Joint Centre of Excellence for Research on Immigration and Settlement CERIS. Dostopno prek:

http://ceris.metropolis.net/Virtual%20Library%5Cother%5Cisin1%5CCWP8_Isin_siem.pdf (16. oktober 2009).

Isin, Engin F. in Patricia K. Wood, ur. 1999. *Citizenship and Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2002. *Citizenship and Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Isin, Engin F., ur. 2000 *Democracy, Citizenship and the Global City*. London, New York: Routledge.

Isla Offshore Advisor. 2011. *Commonwealth of Dominica Economic Citizenship Program: Guide of Reference*. Dostopno prek: <http://www.isla-offshore.com/download/dominica-citizenship.pdf> (6. avgust 2012).

--- 2012a. *Citizenship-by-Investment in St. Kitts and Nevis*. Dostopno prek: <http://www.isla-offshore.com/services/citizenship-st-kitts-nevis/> (6. avgust 2012).

--- 2012b. *Dominica Citizenship: New Prices from September 2012*. Dostopno prek: <http://www.isla-offshore.com/second-passport/dominica-citizenship-new-fees/> (6. avgust 2012).

--- 2012c. *Offshore Services: Dominica Economic Citizenship*. Dostopno prek: <http://www.isla-offshore.com/services/citizenship-dominica/> (6. avgust 2012).

--- 2012d. *Saint Christopher and Nevis Citizenship-by-Investment Program: Guide of Reference*. Dostopno prek: <http://www.isla-offshore.com/download/st-kitts-citizenship.pdf> (6. avgust 2012).

Itzigsohn, José. 2003. Migration and Transnational Citizenship in Latin America: The Cases of Mexico and the Dominican Republic. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 113–134. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave.

Izjava o dobrih namenih. Ur. l. RS 44/1990-I (6. december 1990).

Jacobson, David. 1997. *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.

Janoski, Thomas. 1998. *Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Janoski, Thomas in Brian Gran. 2002. Political Citizenship: Foundations of Rights. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 13–52. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Janowitz, Morris. 1994. Observations on the Sociology of Citizenship. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 42–62. London, New York: Routledge.

Järve, Priit. 2007. Estonian Citizenship: Between Ethnic Preferences and Democratic Obligations. V *Citizenship Policies in the New Europe*, ur. Bauböck Rainer, Bernhard Perchinig in Wiebke Sievers, 43–62. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Jelin, Elizabeth. 2000. Towards a Global Environmental Citizenship? *Citizenship Studies* 4(1): 47–63.

Johnston, Paul. 2001. The Emergence of Transnational Citizenship among Mexican Immigrants in California. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 253–277. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Jones-Correa, Michael. 1998. *Between Two Nations: The Political Predicament of Latinos in New York City*. Ithaca New York: Cornell University Press.

--- 2001. Institutional and Contextual Factors in Immigrant Naturalization and Voting. *Citizenship Studies* 5(1): 41–56.

--- 2002. Seeking Shelter: Immigrants and the Divergence of Social Rights and Citizenship in the United States. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 233–263. New York in Oxford: Berghahn Books.

--- 2003. Under Two Flags: Dual Nationality in Latin America and Its Consequences for Naturalization in the United States. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 303–333. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Joppke, Christian. 2001. The Evolution of Alien Rights in the United States, Germany and the European Union. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 36–62. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

--- 2002. Multicultural Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 245–258. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2003. *Citizenship Between De- and Re-Ethnicization*. Russell Sage Working Paper No. 204. Dostopno prek:

http://www.russellsage.org/sites/all/files/u4/Joppke_Citizenship%20Between%20De-%20and%20Re-Ethnicization.pdf (11. december 2009).

--- 2007. Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity. *Citizenship Studies* 11(1): 37–48.

Joppke, Christian in Ewa Morawska. 2003. Integrating Immigrants in Liberal Nation-States: Policies and Practices. V *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*, ur. Christian Joppke in Ewa Morawska, 1–36. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Joppke, Christian, ur. 1998 *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.

Josipovič, Damir. 2009. Nezaposleni, delovni imigranti tujci in zaposlovanje v Slovenski vojski. V *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko*, ur. Janja Žitnik Serafin, 41–48. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kadirbeyoğlu, Zeynep. 2007. National Transnationalism: Dual Citizenship in Turkey. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 127–146. Aldershot, Burlington: Ashgate,.

Kalekin-Fishman, Devorah in Pirkko Pitkänen, ur.. 2007. *Multiple Citizenship as a Challenge to European Nation-States*. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers.

Kalekin-Fishman, Devorah in Pirkko Pitkänen, ur. 2008. *An Emerging Institution? Multiple Citizenship in Europe – Views of Officials*. Bern, New York: Peter Lang.

Kalev, Leif in Rein Ruutsoo. 2007. The Shadow of the Past and the Promise of the EU: National and Multiple Citizenship – The Estonian Case. V *Multiple Citizenship as a Challenge to European Nation-States*, ur. Devorah Kalekin-Fishman in Pirkko Pitkänen, 213–238. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers.

Karatani, Rieko. 2003. *Defining British Citizenship: Empire, Commonwealth and Modern Britain*. London, Portland: Frank Cass Publishers.

Kastoryano, Riva. 2002a. *Negotiating Identities: States and Immigrants in France and Germany*. Princeton: Princeton University Press.

--- 2002b. Türken mit Deutschem Pass: Sociological and Political Perspectives on Dual Nationality in Germany. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in*

the U. S. and Europe, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 158–175. New York in Oxford: Berghahn Books.

Kejžar, Barbara. 2007. Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 153–186. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- 2009 Dual Citizenship as an Element of the Integration Process in Receiving Societies: the Case of Slovenia. V *Illiberal Liberal States: Immigration, Citizenship and Integration in the EU*, ur. Elspeth Guild, Kees Groenendijk in Sergio Carrera, 131–147. Farnham, Burlington: Ashgate.

--- 2009. Različne oblike politične participacije imigrantov v članicah Evropske unije. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 59: 116–150.

Kivisto, Peter. 2003. Social Spaces, Transnational Immigrant Communities, and the Politics of Incorporation. *Ethnicities* 3(1): 5–28.

--- 2007. Conclusion: The Boundaries of Citizenship in a Transitional Age. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 272–287. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

Klinar, Peter. 1976. *Mednarodne migracije: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Založba Obzorje.

Klusmeyer, Douglas. 2001. A 'Guiding Culture' for Immigrants? Integration and Diversity in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(3): 519–32.

Knopf, Karen. 2001. Relational Nationality: Gender and Nationality in International Law. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 89–124. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Ko, Swan Sik. 1957. *De meervoudige nationaliteit*. Leiden: Sijthoff.

Kogovšek Šalamon, Neža in Brankica Petković, ur. 2010. *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kojanec, Giovanni. 2000a. Multiple Nationality. V *Trends and Developments in National and International Law on Nationality*, 1st European Conference on Nationality Proceedings, Strasbourg, 18.–19. oktober 1999, 35–47. Dostopno prek:

http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/foreigners_and_citizens/nationality/conferences/Conference%201%20%281999%29Proceedings.pdf (1. oktober 2009).

--- 2000b. *Report on Multiple Nationality*. Council of Europe's Committee of Experts on Nationality CJ–NA, 4. – 6. oktober 2000, Strasbourg. Dostopno prek:

<http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/CJNA%20%282000%2913%20E%20multiple%20nationality.pdf> (17. februar 2011).

Kojanec, Giovanni in Andrew Walmsley. 2004. *Report on Misuse of Nationality Laws*. Committee of Experts on Nationality Council of Europe, 20. april 2004, Strasbourg. Dostopno prek:

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/CJNA%20%281999%29_misuse%20of%20nationality%20laws.pdf (17. februar 2011).

Komac, Miran in Mojca Medvešek. 2005a. Kakšna naj bi bila integracijska politika?: O rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 46: 6–46.

--- 2005b. Percepcije slovenske integracijske politike. Zaključno poročilo, 2. ponatis. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Dostopno prek:

http://www.inv.si/DocDir/projekti/perce_slo_int_pol_zakljucno_2natis.pdf (5. oktober 2012).

Komisija OZN za mednarodno pravo. 1954. 252nd Meeting. Nationality, Including Statelessness Item 5 of the Agenda. V *Yearbook of the International Law Commission 1954, Volume I: Summary Records of the Sixth Session*, 52–58. Dostopno prek:

http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1954_v1_e.pdf (24. september 2009).

--- 2009. *Summaries: Nationality Including Statelessness*. Dostopno prek: http://untreaty.un.org/ilc/summaries/6_1.htm (2. september 2009).

Končina, Nada. 1992. Dvojno državljanstvo. *Pravna praksa* 11(25): 11–12.

--- 1993. *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije s komentarjem*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.

Kos, Borivoj. 1994. Dvojno državljanstvo: analiza sprejemov v državljanstvo RS v občini Zagorje ob Savi. *PP: pravna praksa: časopis za pravna vprašanja* 13(12): 2–5.

Koska, Viktor. 2012. Framing the Citizenship Regime within the Complex Triadic Nexuses: the Case Study of Croatia. *Citizenship Studies* 16(3–4): 397–411.

Koslowski, Rey. 2000. *Migrants and Citizens: Demographic Change in the European State System*. Ithaca, London: Cornell University Press.

--- 2003. Challenges of International Cooperation in a World of Increasing Dual Nationality. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 157–182. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Kostakopoulou, Dora. 2010. Matters of Control: Integration Tests, Naturalisation Reform and Probationary Citizenship in the United Kingdom. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(5): 829–846.

Kovács, Mária M. 2007. The Politics of Dual Citizenship in Hungary. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 92–112. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Krasniqi, Gëzim. 2012. Overlapping Jurisdictions, Disputed Territory, Unsettled State: the Perplexing Case of Citizenship in Kosovo. *Citizenship Studies* 16(3–4): 353–366.

Krūma, Kristīne. 2007. Checks and Balances in Latvian Nationality Policies: National Agendas and International Frameworks. V *Citizenship Policies in the New Europe*, ur. Rainer Bauböck, Bernhard Perchinig in Wiebke Sievers, 63–88. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kurspahić, Almir. 2000. *Pravno reguliranje in nekateri problemi dvojnega državljanstva*. Diplomsko delo. Maribor: Pravna fakulteta.

Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.

--- 1998. Multicultural Citizenship. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 167–188. Minneapolis: University of Minnesota Press.

--- 2001. *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Kymlicka, Will in Wayne Norman. 1994. Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics* 104: 352–381.

Lapajne, Stanko. 1924. Kaj je in kaj ni meddržavno zasebno pravo? *Zbornik znanstvenih razprav* 3(1923/24): 138–150.

Leca, Jean. 1994. Individualism and Citizenship. V *Citizenship: Critical Concepts - Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 148–187. London, New York: Routledge.

Legomsky, Stephen H. 2003. Dual Nationality and Military Service: Strategy Number Two. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 79–134. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Levitt, Peggy. 2001. *Transnational Villagers*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

--- 2002. Variations in Transnational Belonging: Lessons from Brazil and the Dominican Republic. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 264–289. New York in Oxford: Berghahn Books.

Levitt, Peggy, Josh Dewind in Steven Vertovec. 2003. International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction. *International Migration Review* 37(3): 565–575.

Liang, Yuen-Li, ur. 1947. United Nations Documents on the Development and Codification of International Law. *American Journal of International Law* 41(4), priloga. Dostopno prek: http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/ASIL_1947_study.pdf (17. september 2008).

Liga narodov. 1930. *Konvencija o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljanskih zakonov* – Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Law. Dostopno prek: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3b00.html> (20. september 2009).

Linklater, Andrew. 2002. Cosmopolitan Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 317–332. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Lister, Ruth. 1989. Citizenship and Difference: Towards a Differentiated Universalism. *European Journal of Social Theory* 1: 71–90.

--- 2002. Sexual Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 191–207. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2007. Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship Studies* 11(1): 49–61.

Lokrantz Bernitz, Hedvig in Henrik Bernitz. 2006. Sweden. V *Acquisition and Loss of Nationality: Policies and Trends in 15 European States. Volume 2: Country Analyses*, ur. Rainer Bauböck, Eva Ersbøll, Kees Groenendijk in Harald Waldrauch, 517–549. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Ludvig, Alice. 2000. *Dealing with Dual Citizenship in Austria and Germany: A Comparison*. European Consortium of Political Research, ECPR-Joint Sessions, 14.–18. april 2000, Copenhagen, Denmark.

Lukić, Jasmina, Joanna Regulska in Darja Zaviršek. 2006. *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Burlington: Ashgate Publishing Company.

Macklin, Audrey. 2007. The Securitisation of Dual Citizenship. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 42–66. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Macklin, Audrey in François Crépeau. 2010. *Multiple Citizenship, Identity and Entitlement in Canada*. IRPP Study 6. Montreal: Institute for Research on Public Policy. Dostopno prek: www.irpp.org/pubs/IRPPstudy/IRPP_Study_no6.pdf (29. december 2011).

Magnette, Paul. 2005. *Citizenship: the History of an Idea*. Colchester: ECPR Press.

Mann, Michael. 1994. Ruling Class Strategies and Citizenship. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 63–79. London, New York: Routledge.

Marshall, Thomas Humphrey. 1998. Citizenship and Social Class. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 93–111. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Martin, David. 2002. New Rules for Dual Nationality. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 34–60. New York in Oxford: Berghahn Books.

Martin, David A. 2003. Introduction: The Trend Toward Dual Nationality. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 3–18. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Martin, David A. in Kay Hailbronner, ur. 2003. *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Martin, Susan. 2002. The Attack on Social Rights: U.S. Citizenship Devalued. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 215–232. New York in Oxford: Berghahn Books.

Martiniello, Marco. 2006. Political Participation, Mobilisation and Representation of Immigrants and Their Offspring in Europe. V *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*, ur. Rainer Bauböck, 83–105. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Mazzolari, Francesca. 2005. *Determinants of Naturalization: The Role of Dual Citizenship Laws*. The Center for Comparative Immigration Studies Working Paper 117. Dostopno prek: <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg117.pdf> (27. maj 2012).

--- 2009. Dual Citizenship Rights: Do They Make More and Richer Citizens? *Demography* 46(1): 169–191.

Meddržavno sodišče. 1955. *Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders: Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala)*. Dostopno prek: <http://www.icj-cij.org/docket/files/18/2674.pdf> (18. marec 2008).

Mednarodna komisija za osebni status. 1964. *Konvencija o izmenjavi informacij v zvezi s pridobitvijo državljanstva – Convention on the Exchange of Information Relating to Acquisition of Nationality*. Paris, 10. september 1964. Dostopno prek: <http://www.ciecl.org/Conventions/Conv08Angl.pdf> (17. februar 2011).

Medved, Felicita. 2002. Volilna pravica tujcev s stalnim prebivališčem kot prispevek integraciji in lokalni samoupravi. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 40: 22–39.

--- 2005. Politična integracija, državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 453–557. Zaključno poročilo projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- 2007. From Civic to Ethnic Community? The Evolution of Slovenian Citizenship. V *Citizenship Policies in the New Europe*, ur. Rainer Bauböck, Bernhard Perchinig in Wiebke Sievers, 213–242. Amsterdam: Amsterdam University Press.

--- 2010. Slovenska politika integracije - "od prvih do tretjih državljanov". V *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*, ur. Mojca Medvešek in Romana Bešter, 20–46. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Medvešek, Mojca in Mitja Hafner Fink. 2004. Metodološki okvir raziskave percepcije slovenske integracijske politike. V *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur.

Miran Komac in Mojca Medvešek, 3–33. Zaključno poročilo projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Medvešek, Mojca in Romana Bešter, ur. 2010a. *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- 2010b. Uvod: Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji. V *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*, ur. Mojca Medvešek in Romana Bešter, 7–19. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Mesojedec Pervinšek, Alenka. 1997. *Predpisi o državljanih in tujcih z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.

--- 1999. Učinek mednarodnega prava v notranjem pravu Republike Slovenije na področju državljanstva. V *Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje*, V. Dnevi javnega prava, Portorož, 7.–9. junij 1999, 647–661. Ljubljana: Inštitut za javno upravo.

Michalowski, Ines. 2003. *An Overview of Introduction Programmes for Immigrants in Seven European Member States*. Dostopno prek: <http://www.acvz.org/publicaties/VS-ACVZ-NR2-2004.pdf> (20. november 2007).

Migrant Integration Policy Index. Dostopno prek: <http://www.mipex.eu/> (22. marec 2011).

Migrant Integration Policy Index: Slovenia. Dostopno prek: <http://www.mipex.eu/slovenia> (22. marec 2011).

Miller, David. 1995. *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.

--- 2002. *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press.

Miller, Toby. 2002. Cultural Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 231–243. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Mindus, Patricia. 2007. *An Entagled Model for Assessing Some New Trends in EU – Jurisprudence*. CINEFOGO Midterm Conference on European Citizenship – Challenges and Possibilities, Roskilde University, 1. – 3. junij 2007. Dostopno prek: http://cinefogo.cuni.cz/index.php?&l=0&w=15&id_out=134 (18. marec 2008).

Ministrstvo za notranje zadeve. 2010. *Izbrisani: Informacije o ureditvi statusa izbrisanih iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Dostopno prek: <http://infotujci.si/gfx/slike/dokumenti/Brosura.pdf> (14. november 2012).

MIPEX Indicators 2010. Dostopno prek: http://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/mipex_indicators_2010.pdf (22. marec 2011).

Mirovni inštitut. 2012. *Izbrisani: Informacije in dokumenti – Odločbe ustavnega sodišča*. Dostopno prek: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/odlocbe-ustavnega-sodisca/> (14. november 2012).

Morjé Howard, Marc. 2005. Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU. *International Migration Review* 39(3): 697–720.

Nielsen, Kai. 1998. Liberal Nationalism, Liberal Democracies and Secession. *University of Toronto Law Journal* 48(2): 253–295.

Nussbaum, Martha in Joshua Cohen, ur. 1999. *Za ljubav domovine: Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Biblioteka XX vek, Zemun: Čigoja štampa.

Odredba o ovirah za odpust iz državljanstva Republike Slovenije zaradi vojaške dolžnosti. Ur. l. RS 8/1991 (8. avgust 1991).

Oeter, Stefan. 2003. Effect of Nationality and Dual Nationality on Judicial Cooperation, Including Treaty Regimes such as Extradition. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 55–77. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Oldfield, Adrian. 1994. Citizenship: An Unnatural Practice? V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 188–198. London, New York: Routledge.

--- 1998. Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 75–89. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Organizacija združenih narodov. 1948. *Splošna deklaracija človekovih pravic – Universal Declaration of Human Rights*. Resolucija Generalne skupščine 217A (III) z 10. decembra 1948. Dostopno prek: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> (13. oktober 2009).

--- 1957. *Konvencija o državljanstvu poročenih žensk – Convention on the Nationality of Married Women*. Dostopno prek:

http://treaties.un.org/doc/Treaties/1958/08/19580811%201-34%20AM/Ch_XVI_2p.pdf (20. september 2009).

--- 2009a. *United Nations Treaty Collection: Convention on Certain Questions relating to the Conflict of Nationality Laws – Ratifications and Definitive Accessions*. Dostopno prek:

<http://treaties.un.org/Pages/LONViewDetails.aspx?src=LON&id=512&lang=en> (20. september 2009).

--- 2009b. *United Nations Treaty Collection: Convention on the Nationality of Married Women – Accessions, Successions and Ratifications*. Dostopno prek:

http://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?&src=TREATY&mtdsg_no=XVI-2&chapter=16&Temp=mtdsg3&lang=en (20. november 2009).

Painter, Joe. 2002. Multi-level Citizenship, Identity and Regions in Contemporary Europe. V *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*, ur. James Anderson, 93–110. London, New York: Routledge.

Parsons, Talcott. 1994. Full Citizenship for the Negro American: A Sociological Problem. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 141–175. London, New York: Routledge.

Pavlič, Andreja. 1997. *Problem dvojnega državljanstva*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Pitkänen, Pirkko in Devorah Kalekin-Fishman, ur. 2007. *Multiple State Membership and Citizenship in the Era of Transnational Migration*. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers.

Pocock, J. G. A. 1998. The Ideal of Citizenship since Classical Times. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 31–41. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Pogodba o delovanju Evropske unije: prečiščena različica – The Treaty on Functioning of the European Union: consolidated text. Ur. l. Evropske unije C 115/47 (9. maj 2008).

Pogonyi, Szabolcs, Mária M. Kovács in Zsolt Körtvélyesi. 2010. *The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe*. Comparative Report, RSCAS/EUDO-CIT-Comp. 2010/6. Badia Fiesolana, San Domenico di Fiesole: EUDO Citizenship Observatory, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Edinburgh University Law School. Dostopno prek: <http://eudo-citizenship.eu/docs/ECEcompreport.pdf> (11. december 2011).

Portes, Alejandro. 1996. Transnational Communities: Their Emergence and Significance in the Contemporary World-System. V *Latin America in the World-Economy*, ur. Robert Patricio Korzeniewicz in William C. Smith, 151–168. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.

--- 1999. Conclusion: Towards a New World – Origins and Effects of Transnational Activities. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 463–477.

--- 2001. Introduction: the Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks* 1(3): 181–193.

--- 2003. Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism. *International Migration Review* 37(3): 874–892.

Portes, Alejandro, Cristina Escobar in Alexandria Walton Radford. 2007. Immigrant Transnational Organizations and Development: A Comparative Study. *International Migration Review* 41(1): 242–281.

Portes, Alejandro, Cristina Escobar in Renelinda Arana. 2008. Bridging the Gap: Transnational and Ethnic Organizations in the Political Incorporation of Immigrants in the United States. *Ethnic and Racial Studies* 31(6): 1056–1090.

--- 2009. Divided or Convergent Loyalties? The Political Incorporation Process of Latin American Immigrants in the United States. *International Journal of Comparative Sociology* 50(2): 103–136.

Portes, Alejandro in John W. Curtis. 1987. Changing Flags: Naturalization and Its Determinants among Mexican Immigrants. *International Migration Review* 21(2): 352–371.

Portes, Alejandro, Luis E. Guarnizo in Patricia Landolt. 1999. The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 217–237.

Predlog za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva s tezami. Poročevalec DZ XIX/20 (13. julij 1993).

Predlog zakona o odpravi dvojnega državljanstva. Poročevalec DZ XIX/33 (13. oktober 1993).

Predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na osnovi 40. člena zakona o državljanstvu Republike Slovenije Ur. l. RS 1/91-I in 30/91-I. Poročevalec DZ XX/34 (16. september 1994).

Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije. Poročevalec DZ XX/22 (2. junij 1994).

Predlog zakona za odpravo dvojnega državljanstva. Poročevalec DZ XX/33 (14. september 1994).

Preston, Valerie, Myer Siemiatycki in Audrey Kobayashi. 2007. Dual Citizenship Among Hong Kong Canadians: Convenience or Commitment? V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 203–223. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Prvinšek, Alenka. 2011. Council of Europe Conventions and Their Impact on State Practice: The Way Forward. V *4th Conference on Nationality: Concepts of Nationality in a Globalised World*, Strasbourg, 17. december 2010. Dostopno prek: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/Final%20Presentation%20by%20Ms%20Alenka%20Prvinsekx.pdf> (11. februar 2011).

Ragazzi, Francesco. 2009a. The Croatian ‘Diaspora Politics’ of the 1990s: Nationalism Unbound? V *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations from the PostYugoslav Area*, ur. Ulf Brunnbauer, 145–168. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

--- 2009b. *The Invention of the Croatian Diaspora: Unpacking the Politics of “Diaspora” During the War in Yugoslavia.* Global Migration and Transnational Politics Working Paper No. 10, Washington D.C. Dostopno prek: http://leidenuniv.academia.edu/FrancescoRagazzi/Papers/177927/The_Invention_of_the_Croatian_Diaspora_Unpacking_the_Politics_of_Diaspora_During_the_War_in_Yugoslavia (24. marec 2011).

Reermann, Olaf. 2003. Dual Nationality and Military Service. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 127–134. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.

Renshon, Stanley A. 2001. *Dual Citizenship and American National Identity.* Washington D.C.: Center for Immigration Studies. Dostopno prek: <http://www.cis.org/articles/2001/paper20/renshondual.pdf> (20. oktober 2009).

--- 2005. *Reforming Dual Citizenship in the United States: Integrating Immigrants into the American National Community*. Center for Immigration Studies Paper No. 25. Washington D.C.: Center for Immigration Studies. Dostopno prek: <http://www.cis.org/articles/2005/dualcitizenship.pdf> (20. oktober 2009).

Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS). Ur. l. RS 40/1999 (28. maj 1999).

Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije (ReMPRS). Ur. l. RS 106/2002 (6. december 2012).

Riedel, Sabine. 2012. *Doppelte Staatsbürgerschaften als Konfliktpotential: Nationale Divergenzen unter europäischer Flagge*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. Dostopno prek: http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2012_S24_rds.pdf (7. junij 2013).

Rizman, Rudi. 1999. Nacionalna identiteta v času globalizacije. V *Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem: Šumijev zbornik ob dvajsetletnici Znanstvenega inštituta*, ur. Jadranka Šumi, 239–249. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

--- 2000a. Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije. 2000 127/128: 177–189.

--- 2000b. Nationalism and Democratic Citizenship. V *Concepts of Democratic Citizenship*, 107–120. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

--- 2001. Nacionalna država v času globalizacije. V *Slovenska država ob deseti obletnici*, ur. Drago Zajc, 17–35. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 2005. Globalizacija in nacionalna država – razsežnosti in paradoksi njenega medsebojnega razmerja. *Teorija in praksa* 42(4/6): 579–593.

--- 2011a. *Kaj prinaša globalizacija nacionalni državi?* Prispevek v okviru raziskovalnega projekta »Državljanstvo v novi dobi«, Ljubljana. Dostopno prek: <http://www.drzavljanska-vzgoja.org/Portals/0/Dokumenti/clanki/DMG5-Rizman%202010.pdf> (19. september 2011).

--- 2011b. *Negotiating Identity in the Age of Globalization*. Prispevek v okviru raziskovalnega projekta »Državljanstvo v novi dobi«, Ljubljana. Dostopno prek: <http://www.drzavljanska-vzgoja.org/Portals/0/Dokumenti/clanki/DMG4-Rizman%202010.pdf> (19. september 2011).

Rubio-Marín, Ruth. 2006. Transnational Politics and the Democratic Nation-State: Normative Challenges of Expatriate Voting and Nationality Retention of Emigrants. *New York University Law Review* 81(11): 117–147.

Rudko, Mykola. 2001. Regulation of Multiple Nationality by Bilateral and Multilateral Agreements. V *Challenges to National and International Law on Nationality at the Beginning of the New Millennium*, 2nd European Conference on Nationality Proceedings, Strasbourg, 8. – 9. oktober 2001. Dostopno prek: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/Conference%20%202001Proceedings.pdf> (17. februar 2011).

- Sarajlić, Eldar. 2010. *The Bosnian Triangle: Ethnicity, Politics and Citizenship*. CITSEE Working Paper 2010/06. Dostopno prek: http://www.law.ed.ac.uk/file_download/series/190_thebosniantriangleethnicitypoliticsandcitizenship.pdf (14. november 2012).
- 2012. Conceptualising Citizenship Regimes in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *Citizenship Studies* 16(3–4): 367–381.
- Sassen, Saskia. 1996. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. New York: Columbia University.
- 2001. *The Global City: New York, London, Tokio*. 2nd Edition. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- 2002. Towards Post-National and Denationalized Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 277–291. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Schnapauff, Klaus-Dieter. 2003. Comment: Bosniak on the Postnational Transformation of Citizenship. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 3–18. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.
- Schuck, Peter H. 1989. Membership in Liberal Polity: the Devaluation of American Citizenship. V *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, ur. William Rogers Brubaker, 51–65. Lanham: University Press of America.
- 1998. The Re-Evaluation of American Citizenship. V *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*, ur. Christian Joppke, 191–230. Oxford: Oxford University Press.
- 2002a. Liberal Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 131–144. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- 2002b. Plural Citizenships. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 61–99. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Schuster, Liza in John Solomos. 2002. Rights and Wrongs Across European Borders: Migrants, Minorities and Citizenship. *Citizenship Studies* 6(1): 37–54.
- Shafir, Gershon. 1998. Introduction: The Evolving Tradition of Citizenship. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 1–28. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Shafir, Gershon in Alison Brysk. 2006. The Globalization of Rights: From Citizenship to Human Rights. *Citizenship Studies* 10(3): 275–287.
- Škerlep, Andrej. 2004. Pravičnost in javni um pri Rawlsu in Habermasu. *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218): 420–435.
- Skrbiš, Zlatko. 1999. *Long-distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*. Aldershot: Ashgate.
- Skrobacki, Waldemar A. 2007. Dual Citizenship, European Identity and Community-Building in Europe. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 227–246. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

Sladič, Jorg. 2000. Dvojno državljanstvo, mednarodna pogodba in nacionalno pravo. *PP: pravna praksa: časopis za pravna vprašanja* 19(28): 7–8.

Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Reno, Las Vegas, London: University of Nevada Press.

--- 1995. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

--- 1998. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London, New York: Routledge.

Smith, Peter Michael. 2003. Transnationalism, the State, and the Extraterritorial Citizen. *Politics & Society* 31(4): 467–502.

--- 2007. The Two Faces of Transnational Citizenship. *Ethnic and Racial Studies* 30(6): 1096–1116.

Sodišče evropskih skupnosti. 1992. *Mario Vicente Micheletti and others v Delegación del Gobierno en Cantabria* – Judgment of the Court of 7 July 1992. Case C-369/90. Dostopno prek:

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0369:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0369:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0369:EN:HTML) (13. junij 2013).

Soysal, Yasemin Nuhoğlu. 1994. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

--- 1996. Changing Citizenship in Europe: Remarks on Postnational Membership and the National State. V *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, ur. David Cesarani in Mary Fullbrook, 17–29. London in New York: Routledge.

--- 1997. Changing Parameters of Citizenship and Claims-Making: Organized Islam in European Public Spheres. *Theory and Society* 26(49): 509–527.

Spång, Mikael. 2007. Pragmatism All the Way Down? The Politics of Dual Citizenship in Sweden. V *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, ur. Thomas Faist, 103–125. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Spajić Vrkaš, Vedrana in Mitja Žagar. 2012. Civic Education in South-Eastern Europe: Education and Training for Human Rights and Active Democratic Citizenship. V *European Yearbook on Human Rights 2012*, ur. Wolfgang Benedek, Florence Benoît-Rohmer, Wolfram Karl in Manfred Nowak, 401–416. Antwerp: Intersentia; Vienna: Neuer Wissenschaftlicher Verlag.

Spaskovska, Ljubica. 2012. The Fractured ‘We’ and the Ethno-national ‘I’: The Macedonian Citizenship Framework. *Citizenship Studies* 16(3–4): 383–396.

Spiro, Peter J. 1997. Dual Nationality and the Meaning of Citizenship. *Emory Law Journal* 46(4): 1411–1485.

--- 2002. Embracing Dual Nationality. V *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe: the Reinvention of Citizenship*, ur. Randall Hansen in Patrick Weil, 19–33. New York in Oxford: Berghahn Books.

- 2003. Political Rights and Dual Nationality. V *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, ur. David A. Martin in Kay Hailbronner, 135–152. The Hague, London, New York: Kluwer Law International.
- 2007. Dual Citizenship: Postnational View. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 189–202. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- 2010. Dual Citizenship as Human Right. *International Journal of Constitutional Law* 8(1): 111–130.

Squires, Judith. 2001. *The Paradoxes of Recognising Contested Identity-Based Claims to Citizenship*. ECPR Joint Sessions, Grenoble, April 2001.

Staton, Jeffrey K. K., Robert Jackson in Damarys Canache. 2007. Costly Citizenship? Dual Nationality Institutions, Naturalization, and Political Connectedness. Dostopno prek: <http://ssrn.com/abstract=995569> (5. junij 2012).

Stokes, Geoffrey. 2004. Transnational Citizenship: Problems of Definition, Culture and Democracy. *Cambridge Review of International Affairs* 17(1): 119–135.

Svet Evrope. 1963. *Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva* – Convention on Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality. ETS 043. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/043.doc> (25. september 2009).

--- 1977a. *Dodatni protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva* – Additional Protocol to the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality. CETS 096. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/096.htm> (14. november 2009).

--- 1977b. *Protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva* – Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality. CETS 095. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/095.htm> (14. november 2009).

--- 1977c. *Resolucija 77(12) glede državljanstva zakoncev različnih državljanstev* – Resolution 77(12) on the Nationality of Spouses of Different Nationalities. Sprejeta na 271. srečanju Sveta ministrov, 27. maja 1977. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=594616&SecMode=1&DocId=658630&Usage=2> (20. november 2009).

--- 1977d. *Resolucija 77(13) glede državljanstva nezakonskih otrok* – Resolution 77(13) on the Nationality of Children Born in Wedlock. Sprejeta na 271. srečanju Sveta ministrov, 27. maja 1977. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=594628&SecMode=1&DocId=658640&Usage=2> (20. november 2009).

--- 1988. *Priporočilo 1081(1988) glede težav z državljanstvom v mešanih zakonih* – Recommendation 1081(1988) on Problems of Nationality in Mixed Marriages. Dostopno prek:

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta88/EREC1081.htm> (20. november 2009).

--- 1993a. *Razlagalno poročilo k drugemu protokolu h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva* – Explanatory Report to Second Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/149.htm> (14. november 2009).

--- 1993b. *Drugi protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva* – Second Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality. CETS 149. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/149.htm> (14. november 2009).

---1997a. *Evropska konvencija o državljanstvu* – European Convention on Nationality. CETS 166. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=166&CM=7&CL=ENG> (14. november 2009).

--- 1997b. *Evropska konvencija o državljanstvu: razlagalno poročilo* – European Convention on Nationality: Explanatory Report. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/166.htm> (11. februar 2011).

--- 1997c. *Measurement and Indicators of Integration*. Directorate of Social and Economic Affairs. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

--- 2007. *Ustvariti večkratno državljanstvo kot pomembno komponento moderne integracijske politike po vsej Evropi* – Making Multiple Nationality an Important Component of Modern Integration Policy Throughout Europe. Doc. 11422, 8. oktober 2007. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11422.pdf> (5. junij 2012).

--- 2009a. *3rd European Conference on Nationality: »Nationality and the Child« Documents*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/3_Conf32004Documents.asp (20. november 2009).

--- 2009b. *Treaty Office: Additional Protocol to the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=096&CM=8&DF=21/07/2010&CL=ENG> (14. november 2009).

--- 2009c. *Treaty Office: Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=043&CM=8&DF=28/05/2010&CL=ENG> (25. september 2009).

--- 2009d. *Treaty Office: European Convention on Nationality*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=166&CM=7&CL=ENG> (14. november 2009).

--- 2009e. *Treaty Office: Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=095&CM=1&DF=06/08/2010&CL=ENG> (14. november 2009).

--- 2009f. *Treaty Office: Second Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*. Dostopno prek:

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=149&CM=1&DF=06/08/2010&CL=ENG> (14. november 2009).

--- 2010. *Listina Sveta Evrope o izobraževanju za demokratično državljanstvo in izobraževanju za človekove pravice: Priporočilo CM/Rec20107 in obrazložiteni memorandum*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Dostopno prek: http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Aktualno/Charter_slo_PEI.pdf 12. 6. 2013.

--- 2011. *4th Council of Europe Conference on Nationality: Concepts of Nationality in a Globalised World: Conclusions*. CONF-NAT(2010) CONCL. E, 21. januar 2011. Dostopno prek: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/nationality/Final%20Conclusions%20E.pdf> (11. februar 2011).

Švara, Sergio, ur. 2011. *Slovensko javno mnenje od 1968 do 2011: Vsebine vprašanj anket »Slovensko javno mnenje« SJM od 1968 do 2011, mesta vprašanj v vprašalnikih in pregled ponavljanja vprašanj*. Dostopno prek:

<http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/BESEDILO%20ZDRUZENO%20APRIL%202011.pdf> (23. september 2012).

Tambini, Damian. 2001. Post-national Citizenship. *Ethnic and Racial Studies* 24(2): 195–217.

Tamir, Yael. 1993. *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.

Toš, Niko, ur. 2012. *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990 – 1998*. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/SJM_vrednote_v_prehodu_2.pdf (23. september 2012).

Triadafilopoulos, Triadafilos. 2007. Dual Citizenship and Security Norms in Historical Perspective. V *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ur. Thomas Faist in Peter Kivisto, 27–41. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillian.

Turner, Bryan S. 1990. Outline of a Theory of Citizenship. *Sociology* 24(2): 189–217.

--- 1994a. General Commentary. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton. London, New York: Routledge.

--- 1994b. Postmodern Culture/Modern Citizens. V *The Condition of Citizenship*, ur. Bart van Steenbergen, 153–168. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

--- 2002. Religion and Politics: Elementary Forms of Citizenship. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 259–275. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Turner, Bryan S. in Peter Hamilton, ur. 1994a. *Citizenship: Critical Concepts – Volume I*. London, New York: Routledge.

--- 1994b. *Citizenship: Critical Concepts – Volume II*. London, New York: Routledge.

Uitermark, Justus, Ugo Rossi in Henk van Houtum. 2005. Reinventing Multiculturalism: Urban Citizenship and the Negotiation of Ethnic Diversity in Amsterdam. *International Journal of Urban and Regional Research* 29(3): 622–640.

University of Joensuu. 2012. *Dual Citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State*. DCE 1.11.2002–31.10.2005. Dostopno prek: <http://www.edu.joensuu.fi/sokla/DCE.htm> (18. september 2012).

United Nations Secretariat. 1954. Survey of the Problem of Multiple Nationality Prepared by the Secretariat. V *Yearbook of the International Law Commission 1954, Volume II: Documents of the Sixth Session Including the Report of the Commission to the General Assembly*, 52–111. Dostopno prek: http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1954_v2_e.pdf (23. september 2009).

United States Office of Personnel Management. 2001. *Citizenship Laws of the World*. Dostopno prek: www.opm.gov/extra/investigate/is-01.pdf (20. februar 2011).

Uredba o integraciji tujcev. Ur. l. RS 65/2008 (30. junij 2008), 86/2010 (2. november 2010), 50/2011 (Ztuj-2; 27. junij 2011), 70/2012 (17. september 2012).

Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije. Ur. l. RS 51/2007 (8. junij 2007), 112/2009 (30. december 2009).

Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu. Ur. l. RS 41/2007 (11. maj 2007), 45/2010 (4. junij 2010), 24/2013 (20. marec 2013).

Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije. Ur. l. RS 70/2012 (17. september 2012).

U.S. Citizenship and Immigration Services. 2012. *Naturalization Oath of Allegiance to the United States of America*. Dostopno prek: <http://www.uscis.gov/portal/site/uscis/menuitem.5af9bb95919f35e66f614176543f6d1a/?vgnextoid=facd6db8d7e37210VgnVCM100000082ca60aRCRD&vgnnextchannel=dd7ffe9dd4aa3210VgnVCM100000b92ca60aRCRD> (28. julij 2012).

Ustava Republike Slovenije. Ur.l. RS 33I/1991 (28. december 1991), ..., 47/2013 (31. maj 2013).

Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Ur. l. RS 1/1991-I (25. junij 1991).

Ustavno sodišče Republike Slovenije. 1995. *Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-266/95 z dne 20. 11. 1995*. Ur. l. RS 69/1995 (1. december 1995).
--- 1999. *Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-284/94 z dne 8. 2. 1999*. Ur. l. RS 14/99 (12. marec 1999).

--- 2003. *Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.* Ur. l. RS 36/2003 (16. april 2003).

van Gunsteren, Herman. 1994. Four Conceptions of Citizenship. V *The Condition of Citizenship*, ur. Bart van Steenbergen, 36–48. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

van Oers, Ricky. 2009. Justifying Citizenship Tests in the Netherlands and the UK. V *Illiberal Liberal States: Immigration, Citizenship and the Integration in the EU*, ur. Elspeth Guild, Kees Groenendijk in Sergio Carrera, 113–130. Farnham, Burlington: Ashgate.

van Oers, Ricky, Betty de Hart in Kees Groenendijk. 2006. The Netherlands. V *Acquisition and Loss of Nationality: Policies and Trends in 15 European States. Volume 2: Country Analyses*, ur. Rainer Bauböck, Eva Ersbøll, Kees Groenendijk in Harald Waldrauch, 391–434. Amsterdam: Amsterdam University Press.

van Steenbergen, Bart. 1994. *Towards a Global Ecological Citizen*. V *The Condition of Citizenship*, ur. Bart van Steenbergen, 141–152. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Varsanyi, Monica W. 2006. Interrogating “Urban Citizenship” vis-à-vis Undocumented Migration. *Citizenship Studies* 10(2): 229–249.

Vasiljević, Jelena. 2012. Imagining and Managing the Nation: Tracing Citizenship Policies in Serbia. *Citizenship Studies* 16(3–4): 323–336.

Vatovec, Katarina. 2011. Vpliv dvojnega državljanstva na pridobitev pravice do prebivanja po pravu EU. *PP: pravna praksa: časopis za pravna vprašanja* 30(19): 21–22.

Vertovec, Steven. 1999. Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 447–462.

--- 2004. Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. *The International Migration Review* 38(3): 970–1001.

--- 2010. *Transnationalism*. London, New York: Routledge.

Vilhar, Nada, ur. 1994. *Italijansko-slovenski odnosi s posebnim ozirom na dvojno državljanstvo*. Dokumentacijsko gradivo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Waldrauch, Harald. 2003. *Electoral Rights for Foreign Nationals: a Comparative Overview of Regulations in 36 Countries*. National Europe Centre Paper No. 73. Dostopno prek: https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41780/3/waldrauch_paper.pdf (16. marec 2011).

--- 2006. Statistics on Acquisition and Loss of Nationality. V *Acquisition and Loss of Nationality, Volume I: Comparative Analyses – Policies and Trends in 15 European Countries*, ur. Rainer Bauböck, Eva Ersbøll, Kees Groenendijk in Harald Waldrauch, 269–315. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Wallace Goodman, Sara. 2010. Integration Requirements for Integration's Sake? Identifying, Categorising and Comparing Civic Integration Policies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(5): 753–772.

Walzer, Michael. 1994. Civility and Civic Virtue in Contemporary America. V *Citizenship: Critical Concepts – Volume II*, ur. Bryan S. Turner in Peter Hamilton, 176–187. London, New York: Routledge.

--- 1995. The Civil Society Argument. V *Theorizing Citizenship*, ur. Ronald Beiner, 153–174. Albany: State University of New York Press.

Weber, Max. 1998. Citizenship in Ancient and Medieval Cities. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 43–49. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Weil, Patrick. 2001. Access to Citizenship: A Comparison of Twenty-Five Nationality Laws. V *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, ur. Alexander T. Aleinkoff in Douglas Klumeyer, 17–35. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Wiesbrock, Anja. 2009. Discrimination Instead of Integration? Integration Requirements for Immigrants in Denmark and Germany. V *Illiberal Liberal States: Immigration, Citizenship and Integration in EU*, ur. Elspeth Guild, Kees Groenendijk in Sergio Carrera, 299–314. Farnham, Burlington: Ashgate.

Wimmer, Andreas in Nina Glick Schiller. 2002. Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks* 2(4): 301–334.

Woodiwiss, Anthony. 2002. Economic Citizenship: Variations and the Threat of Globalization. V *Handbook of Citizenship Studies*, ur. Engin F. Isin in Bryan S. Turner, 53–68. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Yang, Philip Q. 1994. Explaining Immigrant Naturalization. *International Migration Review* 28(3): 449–477.

Yeatman, Anna. 2003. Globality, State and Society. *Citizenship Studies* 7(3): 275–290.

Young, Iris Marion. 1998. Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship. V *The Citizenship Debates: A Reader*, ur. Shafir Gershon, 263–290. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-A). Ur. l. RS 30/91-I (14. december 1991).

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije – uradno prečiščeno besedilo (ZDRS-UPB2). Ur. l. RS 24/2007 (20. marec 2007).

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS). Ur. l. RS 1/91-I (25. junij 1991).

Zakon o obrambi (Zobr). Ur. l. RS 82/94 (30. december 1994),..., 96/2012 (ZPIZ-2; 14. december 2012).

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM). Ur. l. RS 43/2006 (21. april 2006), 76/2010 (1. oktober 2010).

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-C). Ur. l. RS 13/1994 (10. marec 1994).

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-Č). Ur. l. RS 96/2002 (14. november 2002).

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalnih volitvah (ZLV-D). Ur. l. RS 51/2002 (11. junij 2002).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDD). Ur. l. RS 50/2010 (24. junij 2010).

Zakon o tujcih (Ztuj-1). Ur. l. RS 1/1991-I (25. junij 1991).

Zakon o tujcih (Ztuj-2). Ur. l. RS 50/2011 (27. junij 2011), 57/2011-popr. (15. julij 2011).

Zakon o tujcih – uradno prečiščeno besedilo (Ztuj-1-UPB6). Ur. l. RS 64/2009 (10. avgust 2009).

Zakon o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v evropski parlament (ZVPEP). Ur. l. RS 96/2002 (14. november 2011),..., 9/2014 (5. februar 2014).

Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT-1). Ur. l. RS 26/2011 (8. april 2011), 21/2013-ZUTD-A (13. marec 2013), 100/2013-ZUTD-C (6. december 2013).

Zappalà, Gianni in Stephen Castles. 2000. Citizenship and Immigration in Australia. V *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, ur. Alexander T. Aleinikoff in Douglas Klusmeyer, 32–81. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Zavadlav, Aleksandra in Tomaž Pušnik. 2011. *Analiza stanja na področju državljanske vzgoje v Sloveniji analiza institucionalnega okvira, teoretskih podlag, učnih načrtov in učbenikov na področju državljanske vzgoje*. Poročilo v okviru projekta »Državljanstvo v novi dobi: državljanska vzgoja za multikulturni in globaliziran svet«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zorn, Jelka. 2005. Ethnic Citizenship in Slovenian State. *Citizenship Studies* 9(2): 135–152.

Žagar, Mitja. 1999. Sorazmernost med interesi posameznika in države na področju državljanstva nekaj fragmentarnih tez za razpravo. V *V. dnevi javnega prava: Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje*, 684–696. Ljubljana: Inštitut za javno upravo.

---2000. Citizenship – Nationality: A Proper Balance Between the Interests of States and Those of Individuals. V *Trends and Developments in National and International Law on Nationality*. Strasbourg, Proceedings of 1st European Conference on Nationality, 18. in 19. oktober 1999, 93 – 111. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/foreigners_and_citizens/nationality/conferences/conference%201%201999proceedings.pdf (8. oktober 2008).

--- 2008. Citizenship and Integration: General Considerations and Some Possible Impacts of the EU Citizenship on Reintegration of Immigrants. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja/Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 56/57: 70–118.

Žitnik Serafin, Janja, ur. 2009. *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Aleinikoff, 16, 20, 50, 66, 97, 98, 101, 104, 106,
107, 114, 115, 123, 124, 126, 127, 131, 141,
144, 233, 237

B

Bar-Yaacov, 15, 17, 31, 77, 78, 82, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 119, 130,
167, 237, 243, 311, 321
Bauböck, 55, 56, 61, 69, 72, 106, 107, 137, 145,
146, 148, 155, 156, 157, 158, 161, 163
bilateralni sporazumi, 86, 87, 88, 94, 119, 128
Bloemraad, 16, 21, 31, 32, 35, 58, 99, 106, 107,
114, 141, 144, 156, 159, 171, 179, 180, 186,
188, 224, 225, 232
Blohm, 21, 35, 197, 198, 199, 210
Böcker, 21, 35, 159, 183, 200, 201, 202, 239
Boll, 17, 31, 39, 40, 46, 49, 66, 77, 88, 89, 90,
91, 93, 94, 105, 106, 107, 114, 119, 120, 124,
130, 167, 194, 237
Bosniak, 18, 27, 42, 44, 49, 52, 53, 55, 56, 60,
63, 64, 65, 99, 134, 141, 150, 153, 155, 156,
160, 162, 166, 171, 172, 175, 176, 177, 178,
179, 186
Brubaker, 26, 43, 49, 68, 69, 75, 81, 97, 133,
141, 143, 145, 146, 148, 150, 169, 272

C

Carrera, 74, 235

D

Dagger, 46
de Groot, 85, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 116,
119, 220
de Hart, 21, 22, 35, 146, 159, 215, 235, 236
Delanty, 47, 48, 59
demokratska reprezentativnost, 102, 120, 233
denacionalizacija, 27, 51, 52, 57, 134, 135, 142,
143, 152, 153, 154, 171, 177, 178, 187
Deželan, 39, 44, 60, 135, 158, 182, 184, 249,
257
Diehl, 21, 35, 197, 198, 199, 210
diplomatska zaščita, 15, 83, 90, 91, 97, 128, 310
doktrina večne vdanosti, 80, 81, 83, 84, 85
Dominika, 216, 217, 219
Dominikanska republika, 106, 122, 123, 204,
206, 208
države

emigracijske, 20, 34, 80, 106, 122, 145, 147,
152, 156, 157, 158, 160, 173, 178, 190
Evropske unije, 183, 202, 239, 266, 273, 276
imigracijske, 20, 34, 71, 101, 106, 107, 145,
146, 152, 158, 159, 160, 173
izvora, 19, 21, 22, 31, 36, 75, 96, 105, 106,
108, 120, 122, 138, 147, 157, 163, 188,
196, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
210, 211, 215, 221, 225, 226, 234, 236,
238, 239, 240, 241, 242, 244, 252, 259,
267, 268, 269, 317, 324
naselitve, 15, 19, 20, 21, 22, 31, 33, 35, 74,
98, 102, 106, 120, 122, 132, 136, 137, 143,
157, 158, 184, 188, 194, 195, 196, 197,
201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 214, 215, 218, 220, 221,
225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233,
238, 239, 240, 241, 242, 244, 291, 296,
297, 306, 316, 322, 324
državlanske dolžnosti, 45, 46, 47, 82, 97, 130,
132, 136, 143, 259
državlanske pravice, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48,
52, 54, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 77, 97, 99, 116,
130, 141, 182, 195, 232, 249, 272, 273, 290,
309, 322
državljanstvo
ekonomsko, 45, 217, 218, 220
eksterno, 157
Evropske unije, 60, 161, 166, 170, 181, 182,
183, 184, 185
globalno, 27, 39, 52, 54, 58, 61, 134, 148,
153
lokalno, 52, 54, 61
multikulturno, 52, 54, 148
multinacionalno, 54, 55, 56, 148
postnacionalno, 39, 52, 56, 58, 134, 135, 142,
148, 153, 154, 166, 168, 169, 170, 171,
175, 177, 178, 185, 186, 187, 189
slovensko, 29, 37, 182, 210, 211, 245, 248,
251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 275, 278, 279,
280, 282, 283, 284, 287, 288, 290, 291,
292, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301,
303, 304, 305, 308, 310, 318
transnacionalno, 27, 52, 55, 56, 134, 135,
141, 153, 154, 155, 156
dvojna volilna pravica, 15, 121, 128, 224, 232,
233, 311

E

Ersanili, 21, 35, 200, 201
Evropska komisija, 181, 182
Evropska konvencija o državljanstvu, 40, 111
Evropska unija, 50, 56, 57, 165, 166, 184, 202, 229, 251, 266
Evropsko sodišče za človekove pravice, 166, 257

F

Faist, 17, 18, 20, 21, 32, 34, 36, 64, 72, 85, 98, 99, 101, 102, 106, 107, 114, 117, 120, 121, 124, 129, 130, 131, 141, 144, 145, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 171, 188, 194, 215, 227, 228, 231, 232
Favell, 67, 72, 73, 75
Francija, 44, 49, 54, 71, 73, 82, 87, 88, 104, 110, 116, 117, 123, 127, 143, 145, 147, 196, 206, 266

G

Gerdes, 21, 22, 35, 98, 130, 131, 144, 146, 159, 171, 215, 227, 228, 231

H

Hammar, 20, 32, 35, 63, 97, 98, 114, 116, 119, 120, 124, 141, 142, 158, 168, 196, 211, 232, 237
Hansen, 17, 19, 20, 31, 34, 39, 56, 80, 101, 105, 106, 107, 113, 114, 144, 153, 166, 171, 185, 194, 211
Heater, 39, 40, 59, 60, 62, 64, 65

I

integracija imigrantov
in naturalizacija, 28, 195, 227, 228, 230, 231, 241
opredelitve in modeli, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75
Isin, 42, 50, 51, 60, 61, 64, 148

J

javnomenjske raziskave, 30, 33, 245, 254, 262, 263, 264, 304
Jones-Correa, 20, 32, 35, 122, 156, 161, 167, 203, 204, 205, 206, 207, 215
Joppke, 27, 36, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 75, 107, 134, 137, 140, 145, 146, 147, 152, 168, 294, 323, 344

K

Kalekin-Fishman, 17, 29, 32, 36, 194
Kanada, 36, 89, 156, 159, 179, 180, 186, 196, 219, 221, 222, 223, 225
Kastoryano, 21, 35, 64, 106, 121, 143, 152, 153, 155, 158, 159, 162, 188, 226, 234, 240
Kivisto, 17, 18, 20, 32, 34, 81, 106, 107, 114, 161, 194
Kojanec, 22, 93, 94, 104, 111, 112
Komac, 30, 246, 247, 274, 289
Komisija OZN za mednarodno pravo, 90, 91
komunitarna tradicija državljanstva, 44, 47, 48, 135, 137, 139
Konvencija o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljskih zakonov, 16, 88, 89, 90, 100
Konvencija o državljanstvu poročenih žensk, 90, 103
Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva, 93, 104, 109, 311
Koopmans, 21, 35, 200, 201
Koslowski, 19, 50, 60, 79, 82, 84, 86, 88, 93, 99, 103, 105, 106, 109, 141, 167, 216, 218, 220
Kymlicka, 17, 34, 42, 44, 45, 46, 52, 53, 63, 64, 150

L

Levitt, 122, 125, 155, 156, 161, 165, 238
liberalna tradicija državljanstva, 26, 41, 44, 45, 47, 48, 52, 53, 54, 119, 122, 135, 137, 150, 153, 260
liberalni nacionalizem, 150
lojalnost, 19, 20, 27, 43, 46, 58, 64, 66, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 97, 99, 100, 113, 114, 116, 118, 122, 123, 124, 126, 128, 134, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 157, 167, 170, 173, 176, 183, 186, 188, 189, 190, 197, 198, 213, 215, 216, 220, 222, 224, 229, 231, 236, 237, 241, 242, 258, 294, 309, 311, 312, 315, 319, 322

M

Magnette, 39, 41, 42, 44, 46, 63
Marshall, 41, 42, 43, 44, 45, 182
Martin D., 17, 21, 32, 35, 98, 99, 106, 107, 114, 118, 121, 123, 124, 126, 132, 142, 194, 212, 233, 237
Mazzolari, 21, 35, 207, 208, 210, 212
Meddržavno sodišče, 40, 167
Mednarodna komisija za osebni status, 104

Medved, 30, 38, 158, 168, 246, 247, 251, 257,
262, 265, 272, 274, 290, 299, 301, 302
Medvešek, 30, 246, 274, 289, 290, 291
Miller, 45, 49, 60, 148, 149, 150
Morjé Howard, 16, 31, 32, 86, 106, 107

N

nacionalna identiteta, 27, 51, 128, 134, 148,
149, 150, 151, 162, 173, 183
nacionalna tradicija državljanstva, 49, 57, 99,
140, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 151,
180, 237
nacionalna varnost, 97, 98, 104, 114, 116, 117,
126, 127, 136, 151, 259, 310
naturalizacija, 20, 28, 29, 35, 40, 81, 82, 83, 84,
86, 89, 93, 95, 96, 100, 104, 105, 106, 108,
111, 119, 120, 125, 131, 132, 136, 137, 138,
139, 140, 144, 145, 152, 155, 158, 163, 179,
180, 183, 184, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228,
230, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 241,
245, 251, 252, 253, 258, 266, 267, 268, 269,
270, 271, 275, 278, 279, 281, 282, 283, 284,
287, 288, 291, 300, 305, 306, 308, 316, 317,
318, 321
izredna, 212, 219, 220, 259, 269, 270, 271,
273, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 292
motivi, 195, 201, 206, 207, 209, 213, 220,
221, 223, 224, 226, 232, 240, 291, 297,
316
redna, 137, 211, 248, 251, 258, 259, 265,
266, 268, 269, 271, 277, 279, 281, 282,
283, 285, 286, 287, 291, 292
Nemčija, 22, 60, 71, 72, 73, 79, 82, 84, 104,
105, 106, 107, 109, 110, 116, 125, 129, 145,
146, 147, 159, 160, 196, 197, 199, 200, 201,
202, 215, 228, 229, 231, 235, 258, 259, 272,
325
Nizozemska, 22, 74, 75, 89, 104, 110, 126, 129,
146, 159, 160, 196, 200, 201, 202, 206, 215,
234, 235, 236, 266, 325
Norman, 17, 34, 42, 44, 45, 46, 63, 64

O

Oldfield, 44, 46, 47, 48, 49
Organizacija združenih narodov, 56, 89, 90, 91,
103

P

Pitkänen, 17, 29, 32, 36, 194
Preston, 21, 32, 35, 36, 100, 143, 155, 159, 221,
222, 223

R

republikanska tradicija državljanstva, 44, 46, 47,
48, 135, 136, 138, 139, 145
Resolucija o imigracijski politiki Republike
Slovenije, 274
Resolucija o migracijski politiki Republike
Slovenije, 275
Rizman, 42, 145, 148

S

Sassen, 45, 50, 51, 52, 55, 57, 61, 153, 166, 171
Schuck, 20, 35, 45, 58, 62, 99, 100, 101, 106,
114, 124, 126, 139, 143, 149, 152, 168, 212,
213, 214, 226, 237
Slovenija, 15, 17, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 38,
98, 100, 105, 106, 108, 117, 119, 126, 127,
135, 137, 149, 157, 158, 166, 168, 182, 210,
211, 212, 213, 219, 220, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304,
305, 306, 307, 308, 310, 317
Sodišče evropskih skupnosti, 185
Soysal, 50, 55, 57, 59, 99, 141, 153, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 186, 189
Spång, 21, 22, 35, 146, 159, 215, 233
Spiro, 18, 20, 32, 35, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86,
89, 98, 102, 114, 115, 116, 118, 121, 122,
123, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 144, 153, 155, 157, 158,
162, 163, 166, 167, 171, 172, 173, 174, 186,
187, 232
Splošna deklaracija človekovih pravic, 102
suverenost, 15, 42, 45, 50, 56, 57, 60, 80, 81,
85, 86, 89, 91, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 112,
114, 118, 120, 128, 160, 165, 175, 176, 177,
179, 185, 190, 251, 262, 310, 312
Svet Evrope, 22, 24, 40, 93, 103, 109, 111, 112,
123, 136, 137, 166, 311

Š

Švedska, 22, 84, 123, 129, 146, 159, 160, 215,
233, 266

T

Thränhardt, 21, 35, 183, 201, 202, 239
Triadafilopoulos, 80, 82, 117, 118, 131
Turčija, 81, 84, 104, 106, 125, 126, 129, 146,
158, 160, 196, 197, 199, 200, 202
Turner, 41, 42, 43, 45, 50, 51, 54

U

Ustavno sodišče Republike Slovenije, 256, 262

V

Velika Britanija, 41, 43, 49, 72, 80, 81, 82, 83,
88, 113, 116, 118, 206, 219, 266, 325
Vertovec, 156, 161
vojaške dolžnosti, 82, 83, 87, 91, 93, 98, 104,
109, 117, 119, 143, 207, 210, 211, 311

W

Weil, 16, 17, 19, 20, 31, 34, 39, 101, 105, 106,
107, 114, 144, 194, 211

Z

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, 37,
119, 137, 210, 211, 213, 219, 220, 248, 250,
253, 259, 261, 265, 268, 269, 271, 272, 277,
278, 280, 281, 283, 284, 290
Zakon o odnosih Republike Slovenije s
Slovenci zunaj njenih meja, 271, 272
Zakon o tujcih, 256, 275, 276
Združene države Amerike, 16, 21, 41, 42, 43,
44, 45, 49, 54, 57, 71, 79, 81, 82, 83, 84, 87,
100, 114, 116, 118, 119, 126, 127, 148, 151,
183, 196, 197, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 213, 214, 215, 218, 236, 260

Ž

Žagar, 36, 40, 49, 50, 102, 136, 184, 185